นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สุโพธาลงฺการฏีกา

คนฺถารมฺภกถา

โย ปาทนีรชวโรทรราธิเตน [...ราทิเกน (ก.)],
โลกตฺตเยน’วิกเลน นิรากุเลน;
วิญฺญาปยี นิรุปเมยฺยตมตฺตโน ตํ,
วเนฺท มุนินฺทมภิวนฺทิย วนฺทนียํฯ

ปโตฺต สปตฺตวิชโย ชยโพธิมูเล,
สทฺธมฺมราชปทวึ ยทนุคฺคเหน;
สตฺตาปสตฺต [สตฺตปฺปสตฺถ (ก.)] วิปุลามลสคฺคุณสฺส,
สทฺธมฺมสารรตนสฺส นมตฺถุ ตสฺสฯ

โย ภาชนตฺตมภิสมฺภุณิ สคฺคุณสฺส,
ตสฺสาปิ ธมฺมรตนสฺส มหารหสฺส;
สมฺภาวิตํ สสิรสาหิตสนฺนเตหิ,
สมฺภาวยามิ สิรสา คณมุตฺตมํ ตํฯ

เย’นนฺตตนฺตรตนากรมนฺถเนน,
มนฺถา’จโลลฺลสิตญาณวเรน ลทฺธา;
สารา มตาติ สุขิตา สุขยนฺติ จเญฺญ,
เต เม ชยนฺติ คุรโว คุรโว คุเณหิฯ

๑. โทสาวโพธ ปฐมปริเจฺฉท

รตนตฺตยปฺปณามวณฺณนา

๑. **มุนินฺทวทนโมฺภช-คพฺภสมฺภวสุนฺทรี;**
สรณํ ปาณินํ วาณี, มยฺหํ ปีณยตํ มนํฯ

๑. อถายํ คนฺถกาโร คนฺถารเมฺภ ปุพฺพปโยคานุพนฺธสภาวสิทฺธิกวิคฺโฆเปตานํ ยติโปตานํ ตทุปายนฺตรวิรตา กมนฺตราเปตปรกฺกมสมฺภเวนาธิคตพฺยสนสตมุปลพฺภ ทยาสญฺชาตรสรสหทยตาย ตทุปายภูตํ พนฺธลกฺขณํ วิรจยิตุกาโมภิมตสิทฺธินิมิตฺตมตฺตโนธิคตสทฺธมฺมเทวตานุสฺสรณํ ตาว ทเสฺสตุมาห **“มุนิเนฺท”**จฺจาทิฯ นนุ “พนฺธลกฺขณํ วิรจยิตุกาโม”ติ วุตฺตํ, กิเมตฺถ ลกฺขณกรเณน อทิฏฺฐลกฺขณาปิ ทิสฺสนฺติ พนฺธนฺตาติ? สจฺจํ, ตถาปิ เต ฆุณกฺขรปฺปกาสา ตพฺพิทูนํ ปโยคานุสาริโน วา สิยุํ, ปุเพฺพ กตสตฺถปริจยา วา สิยุนฺติ วิเญฺญยฺยํฯ วาณี มยฺหํ มนํ ปีณยตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **วาณี**ติ วา สรสฺสตฺยปรนามเธยฺยา กาจิ เทวตา, สา สพฺพาวทาตา ยถิจฺฉิตตฺถสาธนปุญฺฑรีกเพฺภ นิสีทตีติ โลกวาโทฯ **วาณี**ติ ปน ปจฺจุหิวิรเหนาภิมตสิทฺธินิพนฺธเนกตาโณ สมฺมาสมฺพุทฺธภาสิโต สทฺธโมฺม, ตโตเยวายํ เทวตา รุปฺปเตฯ ตตฺถ สรสฺสติยา ยถา’สตฺตา ชาตาย มโนสมฺปีณนนฺติ โลโก, สทฺธมฺมเทวตาย ตุ

มโนปีณนํ, ตสฺสา สพฺพวชฺชรหิตายจฺจนฺตนิมฺมลาย นิรนฺตรตฺถเนกตาณปฺปวตฺติยา มนโส สมฺปีณนํฯ เตน จ ปสฺสทฺธิ, ตาย ปน สุขํ, เตนาปิ สมาธิ, สมาธิสมฺภเวน ยถาภูตาวโพธสมฺภวโต วิจิตฺตาเนกสทฺทตฺถวิเสสา ปฏิภนฺตฺยนายาเสน, ตโต จ ยถิจฺฉิตสิทฺธินิปฺผตฺตีติ วงฺกวุตฺติยา ตปฺปสาทมาสีสติฯ

กึวิสิโฏฺฐจฺจาห **“มุนินฺท”**จฺจาทิฯ อุโภ โลเก มุนาติ ชานาตีติ มุนิ, อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ ปวเตฺตติ สพฺพตฺถาติ อิโนฺท, มุนิ จ โส อิโนฺท จ, มุนีนํ อิโนฺทติ วา **มุนิโนฺท,** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ ตโตยํ ตสฺส นิมิตฺตกสญฺญาฯ วิชฺชมาเนสฺปิ ปริยายสเทฺทสฺวเญฺญสฺ กวิกามิตสฺสตฺถเสฺสกนฺตวาจกเตฺตโน’ จิตฺยสโมฺปสโกยํ **มุนินฺท**สโทฺท, ตถา หิ โย อุภยโลกชานเนน มุนีนํ ปรมิสฺสริยปุคฺคลานมฺปิ ปรมิสฺสริยํ วเตฺตติ, โส ปรํ ปีเณติ เหตุภาเวน’เตฺร’ตฺยุ’จิตเมว, ตถา ปทนฺตรานมฺปิ โอจิตฺยํ โปเสติฯ ตถา หิ ตาทิสสฺส วทนารวิโนฺททเร สมฺภวา สุนฺทรี, ตโตเยว ปฏิสรณํ, ตสฺมา จ มโน ปีเณตีติฯ ตสฺส วทนํ, ตมิว **มุนินฺทวทนํ,** อโมฺภชํฯ ตเมว วา ลกฺขิสํโยคิตาทิสธเมฺมน’โมฺภชํ, ปทุมํฯ ตสฺส คโพฺภฯ ตตฺถ **สมฺภเวน** ปวตฺติยา, อุปฺปตฺติยา วา **สุนฺทรี** นิรวชฺชา เทวตาฯ วาจา ปน โทสเลเสนาป’สมฺผุฏฺฐาว นิรวชฺชา, ตถา จ วกฺขติ ‘‘คุณาลงฺการสํยุตฺตา’’ [สุโพธาลงฺการ ๑๔ คาถา] อิจฺจาทิฯ ตโตวายํ **สรณํ ปาณินํ** สตฺตานํ ปฏิภานาทิคุณวิเสสาวหตฺตมเตฺตน ปฏิสรณภูตา เทวตาฯ วาจา ปน สพฺพุปทฺทวนิวารเณน สพฺพหิตสุขสมฺปทาสมฺปาทเนนจฺจนฺตปฏิสรณภูตาฯ สภาวนปุํสกตฺตา เจตฺถ น ลิงฺคปริวตฺตนํฯ มยฺหนฺติ เอกวจเนนตฺตโน นิรภิมานต’มาเนติ สชฺชนมาจารํฯ อภินฺนปทสิเลโส จายํ, สพฺพเตฺถ วาวีกตสทฺทปฺปโยคโตฯ สิเลโส จายํ วงฺกวุตฺติยา สพฺพตฺถ สิรึ โปเสติฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘วงฺกวุตฺตีสุ โปเสติ, สิเลโส ตุ สิรึ ปร’’นฺติ [สุโพธาลงฺการ ๑๗๒ คาถา]ฯ อยเมตฺถ สเงฺขเปนนเยน อตฺถวณฺณนาฯ วิตฺถารนเยน ปน นานปฺปกาเรนโตฺถ สํวเณฺณตุํ สกฺกาฯ ตถา สติ คนฺถคารโวปิ สิยาติ ปกาโรยเมวพฺภุปคโตฯ

๑. สุปริสุทฺธพุทฺธิโคจรปรมวิจิตฺตคนฺถการโกยมาจริย- สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาโท สปิฏกตฺตยสพฺพสตฺถปาราวตรเณน สญฺชาตานปฺปกปีติสุขมนุภวํ ปฏิปตฺติปฏิเวธสาสนทฺวยสฺส ปริยตฺติมูลกตฺตา เยน เกนจิ ปริยาเยน ตสฺสา ปริยตฺติยา อตฺถาวโพเธน ‘‘อเปฺปวนาม สาธุชนํ ปริโตเสยฺย’’มิติ ตทธิคโมปายภูตมิทํ ปกรณมารภโนฺต คนฺถารเมฺภ อิฏฺฐเทวตาย ปณามกรณํ สตาจารานุรกฺขณตฺถํ [สทาจารานุรกฺขณตฺถํ (ก.)], วิเสสโต อภิมตคนฺถสฺสานนฺตราเยน ปริสมตฺติยา จ การณมิติ อิฏฺฐเทวตานุสฺสรณํ, คนฺถนฺตรารมฺภปฏิเกฺขปกชนปฏิพาหนปุพฺพกานิ อภิธานาภิเธยฺยกรณปฺปการปโยชนานิ จ ทเสฺสโนฺต **“มุนินฺทวทนโมฺภช…เป…. ปริสฺสโม”**ติ คาถตฺตยมาหฯ เอตฺถ ปฐมคาถาย อิฏฺฐเทวตาสงฺขาตรตนตฺตยปฺปณาโม ทสฺสิโต, ทุติยคาถาย อารมฺภปฏิเกฺขปกชนา นิเสธิตา, ตติยคาถาย อภิธานาทิกํ ทสฺสิตํฯ ตถา หิ โลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตปริยตฺติสงฺขาตสพฺพญฺญุภารติยา มโนสมฺปีณนาสีสนาปเทเสน อตฺตโน นิเสฺสสธมฺมรตเน ปสาโท ปกาสิโตฯ โส ปน ธมฺมปฺปสาโท ตทวินาภาวโต พุทฺธสเงฺฆสฺปิ สิโทฺธติ รตนตฺตยวิสยํ ปณามํ วงฺกวุตฺติยา ทเสฺสติฯ โส หิ อตฺถโต ปณามกฺริยาภินิปฺผาทิกา กุสลเจตนาฯ เอตฺถ ผลํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ปุน สเนฺตสุ รามสมฺมาทฺยลงฺกาเรสุ ปิฏฺฐปิสนํ วิย โหตีทํ อลงฺการกรณนฺติ วทนฺตา วิรุทฺธวาทิโน รามสมฺมาทีนมตฺถิภาวํ อุพฺภาเวตฺวา [อภฺยุปคเมตฺวา (ก.)] เต สุทฺธมาคธิกา นวฬฺเญชนฺตีติ อิมินา ปฏิสิทฺธาฯ นิราภรณผลญฺหิ คนฺถสฺส นิโทฺทสภาโววฯ อปิจ สทฺทาลงฺการตฺถาลงฺการทีปเกน **อลงฺการ**สเทฺทน คนฺถสรีรสงฺขาตสญฺญิโน สญฺญาสงฺขาตอภิธานญฺจ **อลงฺการ**สทฺทสฺส สทฺทาลงฺการาทฺยภิเธยฺยญฺจ สุทฺธมาคธิกตฺตํ วตฺวา **อลงฺการ**สทฺทสฺส วิ

เสสนภูตอนุรูปสโทฺทปาทาเนน พุทฺธวจนสฺส อุปโยคตฺตํ มาคธิกโวหาเรน ภวตีติ คมฺยมานตฺตา กรณปฺปการญฺจ อลงฺการคนฺถปฺปวตฺติยา อตฺถาลงฺการาทินิสฺสิตตฺตา อิมินา **อลงฺการ**สเทฺทเนว อลงฺการสงฺขรณสงฺขาตปฺปโยชนญฺจ ทเสฺสติฯ

สตฺถปฺปโยชนานํ สาธฺยสาธนลกฺขโณ สมฺพโนฺธ ปน สมฺพนฺธสฺส นิสฺสยภูตสตฺถปฺปโยชนานํ ทสฺสเนเนว ตนฺนิสฺสิตตฺตา สยมฺปิ วุโตฺต โหติฯ วุตฺตํ หิ–

“สตฺถํ ปโยชนเญฺจว, อุโภ สมฺพนฺธนิสฺสยา;
วุตฺตา ตํวุตฺติยาเยว, วุโตฺต ตนฺนิสฺสิโตปิ โส”ติฯ

ตสฺสโตฺถ– **สมฺพนฺธนิสฺสยา** สมฺพนฺธสฺส อาธารภูตา **สตฺถํ, ปโยชนญฺจ อุโภ วุตฺตา, ตํวุตฺติยาเยว** เตสํ อุภินฺนํ กถเนเนว **ตนฺนิสฺสิโต** เต นิสฺสาย ปวโตฺต **โสปิ** สมฺพโนฺธ **วุโตฺต** ภวตีติฯ

เอตฺถ อภิธานกถนํ โวหารสุขตฺถํ, อภิเธยฺยาทิกถนํ ปน เตหิ ยุตฺตานํเยว คนฺถานํ สุพุทฺธิปุพฺพกาทีนํ อุปาเทยฺยตฺตญฺจ ตพฺพิปรีตานํ อุมฺมตฺตกวจนาทีนมิวอนุปาเทยฺยตฺตญฺจ ปกาสนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตญฺหิ –

“สมฺพนฺธานุคุโณปายํ [สมฺพนฺธฺยนุคุโณปายํ (ก.)], ปุริสตฺถาภิธายกํ;
วีมํสาธิคตํ [วีมํสาธิกตํ (สี.)] วากฺย-มโตนธิคตํ […นธิกตํ (สี.)] ปร”นฺติฯ

ตสฺสโตฺถ– **สมฺพนฺธานุคุโณปายํ** สาธิยสาธนลกฺขณสมฺพนฺธสฺส นิสฺสยภูตวาจฺจวาจกานํ สมฺพนฺธิภูตานํ อญฺญมญฺญานุรูปคุณปริชานเน การณภูตํ **ปุริสตฺถาภิธายกํ** จตุพฺพิธธมฺมอตฺถกามโมกฺขสงฺขาตานํ ปุริสตฺถานํ วาจกภูตํ **วากฺยํ** “เอกาขฺยาโต ปทจฺจโย, สิยา วากฺยํ สการโก”ติ [อภิธานปฺปทีปิกา ๑๐๖ คาถา] วุตฺตลกฺขณมชฺฌปติตวากฺยสมุทาโยเปตํ มหาวากฺยสรูปสตฺถํ **วีมํสาธิคตํ** ญาณคติลกฺขณอุปปริกฺขาย อธิคตํ อธิเปฺปตํ, **อโต ปรํ** วุตฺตลกฺขณสตฺถโต อญฺญํ **อนธิคตํ** นาธิเปฺปตนฺติฯ อิทํ ปเนตฺถ คาถานํ นิเกฺขปปฺปโยชนํฯ

โลเก ปทุมคเพฺภ วสนฺติยา สพฺพงฺคธวลาย ยถิจฺฉิตตฺถสาธิกาย สรสฺสตีนามิกาย เทวตาย “วาณี”ติ โวหารโต อิมินา อเตฺถน โยเชตฺวา อภินฺนปทสิเลสาลงฺการวเสน วุตฺตตฺตา ปทโตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพ – มุนินฺทสฺส โสภาสุคนฺธาทิคุณโยคโต มุขสทิสสฺส, โน เจ มุขสงฺขาตอโมฺภชสฺส **คเพฺภ** อุทเร **สมฺภเวน** ปวตฺติยา อุปฺปตฺติยา วา **สุนฺทรี** นิโทฺทสา, โสภนา วา **ปาณินํ สรณํ** อโตเยว อหิตาปนยนหิตาวหเตฺถน สพฺพสตฺตานํ ปฏิสฺสรณภูตา **วาณี** ยถาวุตฺตคุโณเปตา สรสฺสตีเทวตา, โน เจ สพฺพญฺญุภารตีติ วุตฺตสทฺธมฺมรตนํ **มยฺหํ มนํ** คนฺถวิรจเน พฺยาวฏสฺส เม จิตฺตํ **ปีณยตํ** อภิมตตฺถสมฺปาทเนน ปีณยตูติฯ

อุภยโลกชานนโต มุนิ จ โส อินฺทภาวปวตฺตนโต อิโนฺท เจติ กมฺมธารเยน วา, อคาริยมุนิอนคาริยมุนิเสขมุนิอเสขมุนีนํ จตุนฺนํ ปญฺจโม หุตฺวา อิโนฺทติ ฉฎฺฐีตปฺปุริเสน วา **มุนิโนฺท**ฯ เทวตาปเกฺข วทนมิว **วทน**นฺติ อโมฺภเช, สทฺธมฺมปเกฺข อโมฺภชมิว **อโมฺภช**นฺติ วทเน จ อุปจาเรน คหิเต กมฺมธารโยฯ มุนินฺทสฺส วทนโมฺภชมิติ จ, ตสฺส คโพฺภติ จ, ตสฺมึ สมฺภโวติ จ, เตน สุนฺทรีติ จ วากฺยํฯ วาณิยา วิเสสนเตฺตปิ เอกนฺตนปุํสกตฺตา **สรณ**สทฺทสฺส น ลิงฺคปริวตฺตนภาโวฯ **ปาณิน**นฺติ รสฺสตฺตํ, ทีฆสฺส พฺยภิจารตฺตาฯ มยฺหนฺติ เอกวจเนน อตฺตโน สาธุคุโณทยการณํ นิรติมานตํ ทีเปติฯ สเนฺตสุปิ อเญฺญสุ ชินปริยาเยสุ **มุนินฺท**สโทฺท อิฎฺฐมโน

สมฺปีณนอโมฺภชตฺลฺยตาสุนฺทริตฺตสรณตฺตสงฺขาตานํ อตฺถนฺตรานํ โอจิตฺยํ โปเสตีติ ปยุตฺโตฯ ตถา หิ ตาทิสสฺส มุขํ อโมฺภชตุลฺยํ, ตสฺมึ มุโขทเร สมฺภวา สุนฺทรี, ตโตเยว ปาณินํ สรณํฯ ตสฺมาเยว มโนสมฺปีณเน ปฏุตฺตํ สุพฺยตฺตมิติ โอจิตฺยํ โหติฯ โลเก ปตฺถฏมิทโมจิตฺยมาทรณียํ โหติฯ ตสฺมิญฺหิ อุตฺตมกวิโยเยว อุปเทสกาติฯ วุตฺตญฺหิ –

“โอจิตฺยํ นาม วิเญฺญยฺยํ, โลเก วิขฺยาตมาทรา;
ตโตฺถปเทสปฺปภวา, สุชนา กวิปุงฺควา”ติ [สุโพธาลงฺการ ๑๐๔ คาถา]ฯ

นิมิตฺตวณฺณนา

๒. **รามสมฺมาทฺยลงฺการา, สนฺติ สโนฺต ปุราตนา;**
ตถาปิ ตุ วฬเญฺชนฺติ, สุทฺธมาคธิกา น เตฯ

๒. อเถวมภิคตามิตสิทฺธิสมฺปทาปาทเนกจตุรปรมิฏฺฐเทวตา- ภาวรูปิตสทฺธมฺมรตนโสฺส’ ปทสฺสิตนิปจฺจกาเรน อิฏฺฐเทวตาปูชํ ทเสฺสตฺวา “นนุ พนฺธลกฺขณมตฺถิเยว ปุพฺพกํ, ตสฺมา กิมเนน ปิฏฺฐปิสเนเน”ติ ลกฺขณนฺตรารมฺภปฏิเกฺขปกชนปฏิพาหนปุพฺพกมภิเธยฺยปฺปโยชน- สมฺพเนฺธ ทเสฺสตุมาห **“รามสเมฺม”**จฺจาทิฯ รามสมฺมาทีนํ รามสมฺมปภุตีนํ ปุพฺพาจริยานํ, รามสมฺมาทโย วา ตํสมฺพนฺธโตฯ ภวติ หิ ตํสมฺพนฺธโต ตโพฺพหาโร ยถา กิญฺจิปิ เวชฺชสตฺถํ “พิมฺพิสาโร”ติฯ **อลงฺการา** ภูสาวิเสสา, พนฺธาลงฺการปฏิปาทกเตฺถน อลงการขฺยาคนฺถวิเสสา วาฯ **สโนฺต** โสภนาฯ เทฺวปิ ปุรา ปุพฺพกาเล ภวา **ปุราตนา,** โปราณิกาฯ อุโภปิ สนฺติฯ ยชฺชปิ สํวิชฺชนฺติฯ **ตถาปิ ตู**ติ นิปาตสมุทาโยยํ วิเสสาภิธานารเมฺภฯ เอวํ สเนฺตปีติ อโตฺถฯ **สุทฺธมาคธิกา**ติ มคเธสุ ภวา, ตตฺถ วิทิตา วา มคธา, สทฺทาฯ เต เอเตสํ สนฺติ, เตสุ วา นิยุตฺตาติ มาคธิกาฯ สุทฺธา จ สกฺกฏาทิภาสิตกาลุสิยาภาเวน วิสุทฺธา, อสมฺมิสฺสา วา อปริจิตตฺตา เต มาคธิกา จาติ **สุทฺธมาคธิกา,** ยติโปตาฯ **เต** ยถาวุเตฺต อลงฺกาเร อาภรณวิเสเส น วฬเญฺชนฺติ, ปสาธนวิเสเส นานุภวนฺติฯ คนฺถวิเสเส ปน อุคฺคหณธารณาทิวเสน อตฺตโน สุทฺธมาคธิกตฺตา, รามสมฺมาทีนญฺจ สกฺกฏาทิภาวโตติ อยเมตฺถ สทฺทโตฺถฯ ภาวตฺถเลโส เปตฺถ ปริปูรติ, ตถาวิธปตีติโยคโตฯ สุทฺธมาคธิกา อตฺตโน ปริสุทฺธภาเวน ปุเพฺพ โสภนาปิ เต อลงฺการา อิทานิ มลคฺคหิตภาวปฺปตฺตา “กึ เตหิ มลคฺคหิเตหิ อมฺหาทิสานํ สุทฺธสตฺตาน”นฺติ น วฬเญฺชนฺตีติฯ

“ปตียมานํ ปน กิญฺจิ วตฺถุ,
อเตฺถว วาณีสุ มหากวีนํ;
ยํ ตํ ปสิทฺธาวยวาติริตฺต-
มาภาติ ลาวณฺยมิวงฺคนาสู”ติฯ

หิ วุตฺตํฯ

๒. **สโนฺต** วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา โสภนา **ปุราตนา** ปุพฺพกาลสมฺภูตา **รามสมฺมาทฺยลงฺการา** รามสมฺมาทีหิ อาจริเยหิ วิรจิตตฺตา, เตสํ ตํสมฺพนฺธโต ตโพฺพหารสทิสนามตฺตา วา รามสมฺมาทโย นาม อลงฺการา กิสฺมิญฺจิ เวชฺชสเตฺถ “พิมฺพิสาโร”ติ โวหาโร วิยฯ อลงฺการา ภูสาวิเสสา, อลงฺการตฺตปฏิปาทนโต อลงฺการนามิกา คนฺถวิเสสา วา **สนฺติ** กิญฺจาปิ วิชฺชนฺติ, **ตถาปิ ตุ** เอวํ สเนฺตปิ **สุทฺธมาคธิกา** สกฺกฏปากตาทีสุ อญฺญภาสาสุ ปริจยาภาวโต เกวลมาคธิกา **เต** รามสมฺมาทิเก อลงฺกาเร **น วฬเญฺชนฺติ** ปสาธนวเสน, อุคฺคหณธารณาทิว

เสน น เสวนฺติฯ มคเธสุ ภวา, เตสุ วา วิทิตา มคธา, สทฺทาฯ เต เอเตสํ อตฺถิ, เตสุ นิยุตฺตาติ วา **มาคธิกาฯ สุ**ทฺธสโทฺท มคธวิเสสโน, มาคธิกวิเสสโน วา โหติฯ สทฺทานํ ตาทิสปตีติวิเสสโยคโต ภาวตฺถเลโสปิ อิธ ทิปฺปติฯ ตถา หิ สุทฺธมาคธิกา อตฺตโน สุทฺธตฺตา เตสํ วินฺยาเสน โสภนเตฺต สติปิ ภาสาย ปุราตนตฺตา อปริสุโทฺธติ อวมญฺญมานา น วฬเญฺชนฺตีติฯ วตฺติจฺฉิตสฺสตฺถสฺส อุปตฺถมฺภกภูโต ภาวตฺถเลโสปิ มหากวีนํ วจเนสฺเยว ลพฺภตีติ ทณฺฑิโพฺพฯ วุตฺตํ หิ–

> ‘‘ปตียมานํ ปน กิญฺจิ วตฺถุ,
> อเตฺถว วาณีสุ มหากวีนํ;
> ยํ ตํ ปสิทฺธาวยวาติริตฺต-
> มาภาติ ลาวณฺยมิวงฺคนาสู’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – **มหากวีนํ** ปูชิตกวีนํ **วาณีสุ** วจนวิเสเสสุ **ปตียมานํ** คมฺมมานํ **ยํ กิญฺจิ วตฺถุ** โย โกจิ อตฺถเลโส **อเตฺถว** อตฺถิ เอว, **ตํ** วตฺถุ **องฺคนาสุ** วนิตาสุ **ปสิทฺธาวยวาติริตฺตํ** หตฺถปาทาทิปากฏสรีราวยวโต อธิกํ **ลาวณฺยมิว** มโนโคจรีภูตสุนฺทรตฺตํ วิย **ปสิทฺธาวยวาติริตฺตํ** ปกาสสทฺทาวยวโต อธิกํ หุตฺวา **อาภาติ** ทิปฺปตีติฯ

อภิธานาทิวณฺณนา

๓. เตนาปิ นาม โตเสยฺย-เมเต’ลงฺการวชฺชิเต;
อนุรูเปนา’ลงฺกาเร-เน’สเมโส ปริสฺสโมฯ

๓. **เตน**จฺจาทิฯ เยน เต อลงฺกาเร น วฬเญฺชนฺติ, **เตน** การเณน **อลงฺการวชฺชิเต** อาภรเณหิ, คนฺถวิเสเสหิ วา รหิเต, อลงฺการา วา ยถาวุตฺตวชฺชิตา เยหิ เต, **เอเต** ยติโปเต **เอสํ** ยติโปตานํ **อนุรูเปน** อิทานิ วิรจิยมานตฺตาภินวภาวโต, ทสพลวทนกมลมชฺฌวาสิตภาสิตวิรจิตภาวโต จ อนุจฺฉวิเกน **อลงฺกาเรน** อาภรเณน, อลงฺการสเตฺถน วา **โตเสยฺยํ อปินาม** ยถิจฺฉิตปสาธนวเสน, สวนธารณาทิวเสน วา วฬญฺชเนน สนฺตุเฎฺฐ กเรยฺยํ อเปฺปว นาม ยนฺนูนาติ **เอโส ปริสฺสโม** อยํ อมฺหากํ ตาทิสสนฺตุฎฺฐิชนกาลงฺการปกรณปฺปโยโคฯ

อลงฺกโรนฺติ อตฺตภาวมเนนาติ **อลงฺกาโร,** อาภรณํ หารเกยูราทิฯ อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมเนนาติ **อลงฺกาโร**ติมินา ปน **อลงฺการ**สเทฺทน ปสาทาทโย สทฺทาลงฺการา, สภาววุตฺยาทโย จ อตฺถาลงฺการา นานปฺปการา สงฺคหิตา, เยหิ สทฺทตฺถสงฺขาตํ พนฺธสรีรํ โสภเต, ยถา หิ ปุริสสรีเร หารเกยูราทฺยลงฺกาโร นฺยสฺยเต, เยน โสภเต, ตถา พนฺธสรีเรปิ สทฺทาลงฺการา, อตฺถาลงฺการา จ นิกฺขิปียนฺติ, ยโต โสภเตฯ เตเนว วกฺขติ ‘‘ตํ ตุ ปาเปนฺตลงฺการา, วินฺทนียตรตฺตน’’นฺติ [สุโพธาลงฺการ ๙ คาถา] จ, ‘‘อตฺถาลงฺการสหิเต’’จฺจาทิกญฺจ [สุโพธาลงฺการ ๑๖๔ คาถา]ฯ

อลงฺการวิธานภาเวน ตุ พนฺธสรีรมฺปิ ตทตฺถิยา อลงฺกาโร, ตถา ตปฺปฎิปาทกํ สุโพธาลงฺการนามเธยฺยสตฺถํ อลงฺกตปฎิปาทกเตฺตน มงฺคลสุตฺตนฺติ วิยฯ วกฺขติ หิ ‘‘คโนฺถปิ กวิวาจาน-มลงฺการปฺปกาสโก’’ [สุโพธาลงฺการ ๑๒ คาถา] จฺจาทิฯ อตฺร อุจฺจเต –

> ‘‘มุโขฺยลงฺการสโทฺทยํ, สทฺทตฺถาลงฺกติสฺสิโต;
> สามตฺถิยา ตฺวธิฎฺฐาเน, ตถา สเตฺถปิ ตพฺพตี’’ติฯ

อเนนสฺสาภิเธยฺยาทีนิ วุจฺจนฺติฯ อภิธียเต อิติ อภิเธยฺยํ, สมฺทิเตน สเตฺถน วจนียโตฺถฯ โส จ สรีราลงฺการวิภาคกปฺปนาย เตสํ ปฏิปาทนํฯ สุโพธาลงฺกาเรน หิ เต ปฏิปาทียนฺติฯ เยน จ โย ปฏิปาทียติ, ตสฺสายมโตฺถ ภวตีติ อภิเธยฺยสโตฺถปิฯ ทสฺสิตเมว ตุ สรีราลงฺการสงฺขรณํ ปโยชนํ, ตํ นิสฺสาย สุโพธาลงฺการปฺปวตฺติโตฯ ยสฺส หิ ยมุทฺทิสฺส ปวตฺติ โหติ, ตํ ตสฺส ปโยชนํ, ตํ ปน กวิตฺตกิตฺติปสิทฺธาทิลกฺขณํ, ปรมฺปราย ตทตฺถตาย สุโพธาลงฺการสงฺขรณสฺสฯ สตฺถปโยชนานํ, สาธิยสาธนลกฺขโณ สมฺพโนฺธ ตุ นิสฺสยปทสฺสินา ทสฺสิโตเยวฯ ยถาห –

“สตฺถํ ปโยชนเญฺจว, อุโภ สมฺพนฺธนิสฺสยา;
วุตฺตาตํวุตฺติยาเยว, วุโตฺต ตนฺนิสฺสิโตปิ โส”ติฯ

อภิเธยฺยาทิกถนญฺจ ตํสมงฺคิเสฺสว จ วีมํสาวิเสสสมงฺคีนมุปาทียมานตฺตา, อญฺญาทิสสฺส ปน อุมฺมตฺตกวจนาทิโน วิย เหยฺยตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

“สมฺพนฺธานุคุโณปายํ, ปุริสตฺถาภิธายกํ;
วีมํสาธิคตํ วากฺย-มโตนธิคตํ ปร”นฺติฯ

วากฺยนฺติ เจตฺถ วากฺยลกฺขโณเปตมนฺตรวากฺยสนฺนิจยํ มหาวากฺยสรูปํ สตฺถเมวาธิเปฺปตํฯ

๓. เยน เต เต อลงฺกาเรน วพฺเญฺชนฺติ, **เตน** การเณน **อลงฺการวชฺชิเต** อาภรณวิเสเสหิ, คนฺถวิเสเสหิ วา วชฺชิเต, เต วิรหิเต เยหิ **เอเต** สุทฺธมาคธิเก **เอสํ** สุทฺธมาคธิกานํ **อนุรูเปน** อภินวภาวโต มาคธิกสรูปํ อนุคตรูเปน, ทสพลภาสิตวิรจิตตฺตา วา อนุกูเลน **อลงฺกาเรน** อาภรณวิเสเสน, คนฺถวิเสเสน วา **โตเสยฺยํ** อลงฺการวพฺญฺชาปเนน, คนฺถวิเสเส [คนฺถวิสเย (ก.)] อุคฺคหณธารณาทิการาปเนน วา สนฺตุเฏฺฐ กเรยฺยํ **อปินาม** ยํนูน สุนฺทรมิติ, **เอโส ปริสฺสโม** อยํ มม อลงฺการปกรณปฺปโยโคฯ **อปินามา**ติ เอตฺถ **อิ**ติสโทฺท คมฺยมาโนฯ

อลงฺกาเรหิ วชฺชิตา, อลงฺการา วชฺชิตา เยหิ วาติ จฯ รูปสฺส อนุ **อนุรูปํ,** รูปํ อนุคตํ อนุรูปํ วา, เตน อนุรูเปนฯ อลงฺกโรนฺติ อตฺตภาวมเนเนติ **อลงฺกาโร,** หารเกยูราทิ อาภรณปเกฺข, คนฺถปเกฺข ตุ อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมเนเนติ **อลงฺกาโร**ฯ อิมินา มุขฺยภาเวน ปสาทาทิสทฺทาลงฺการา จ สภาววุตฺยาทิอตฺถาลงฺการา จ ปวุจฺจนฺติฯ อมุขฺยโต ปน อิเมสํ ทฺวินฺนํ อลงฺการานมธิฏฺฐานภูตพนฺธสรีรมฺปิ, ตถา มงฺคลสุตฺตรตนสุตฺตาทิโวหาโร วิย อลงฺการปกาสกํ “สมฺมาพุชฺฌนฺติ ทฺวิปฺปการา อลงฺการา อเนเน”ติ อิมินา อเตฺถน ลทฺธสุโพธาลงฺการวรนามเธยฺยสตฺถมฺปิ วุจฺจติฯ วุตฺตมิทเมว –

“มุโขฺยลงฺการสโทฺทยํ, สทฺทตฺถาลงฺกติสฺสิโต;
สามตฺถิยา ตุวธิฏฺฐาเน, ตถา สเตฺถปิ ตพฺพตี”ติฯ

เอตฺถ **สามตฺถิยํ** นาม ตทาธารตปฺปฏิปาทกตฺตโวหารโต ตทาเธยฺยตปฺปฏิปาทนียํ น ภวติ เจ, อญฺญํ กิํ ภวตีติ อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณเมวาติฯ

๔. เยสํ น สญฺจิตา ปญฺญา-เนกสตฺถนฺตโรจิตา;
สโมฺมหพฺภาหตาเว’เต, นาวพุชฺฌนฺติ กิญฺจิปิฯ

๕. กิํ เตหิ ปาทสฺสุสฺสูสา, เยสํ นตฺถิ คุรูนี’ห [ครูนิห (ก.)]**;**

เย ตปฺปาทรโชกิณฺณา, เต’ว สาธูวิเวกิโนฯ

๔-๕. เอวํ ลกฺขณารมฺภปฏิเกฺขปกชนปฏิพาหนปุพฺพกมภิเธยฺยาทิกํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สตฺถโตว สพฺพตฺถ คุณโทสวิเวจนํฯ อโตเยว วุจฺจติ –

“สพฺพตฺถ สตฺถโตเยว, คุณโทสวิเวจนํ;
ยํ กโรติ วินา สตฺถํ, สาหสํ กิมโตธิก”นฺติฯ

ตสฺมา คุณโทสวิภาควิจารณํ นาม ตพฺพิทูนํเยว, นาสตฺถญฺญูนํ ปุริสปสูนํฯ ตถา จาห –

“คุณโทสมสตฺถญฺญู, ชโน วิภชเต กถํ;
อธิกาโร กิมนฺธสฺส, รูปเภโทปลทฺธิย”นฺติ [กาพฺยาทาส ๑.๘]ฯ

เยเนวํ, เตเนตฺถ คุณโทสทสฺสเน ปสนฺนาเนกสตฺถจกฺขุเยวาธิคโต, นโญฺญ ตพฺพิปรีโตตฺยนฺวยพฺยติเรกวเสน ทเสฺสโนฺต **“เยส”**นฺติอาทิคาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **เยส**นฺติ อนิยมุเทฺทโส, เยหีติ อโตฺถฯ เยหิ น สญฺจิตา น ราสิกตา, นานาสนฺตานวุตฺตินีปิ เอกตฺตนเยน เอกสฺมิํ สนฺตาเน น วาสิตา นปริภาวิตาติ วุตฺตํ โหติฯ กา สา? ปญฺญา เหโยฺยปาเทยฺยวิเวกรูปาฯ กีทิสีติ อาห **“อเนกสตฺถนฺตโรจิตา”**ติฯ **อเนกสฺมิํ** ติปิฏกตกฺกพฺยากรณาลงฺการสตฺถาทิเก สตฺถนฺตเร **อุจิตา** สวนธารณาทิวเสน ปริจิตา สายํ ปญฺญา เยสํ น สญฺจิตาติ ปกตํฯ **เอเต**ติ ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ นิยมวจนํฯ **สโมฺมหพฺภาหตา**ติ ยถาวุตฺตายาติสยวติยา ปญฺญายาภาวโต พลปฺปเตฺตน โมเหน อพฺภาหตา วิเสเสน ปหตา, เอวสทฺทิตา โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ยโต เอวํ, ตสฺมาปิ **กิญฺจิปิ** เหโยฺยปาเทยฺยรูปํ ยํ กิญฺจิเทว อฎฺฐานานิโยชกตาทิสคฺรุปาทสฺสุสฺสานิสฺสยปฏิลทฺธวิเวกปญฺญาติ- สยาลาเภน **นาวพุชฺฌนฺติ,** น ชานนฺตีตฺยโตฺถฯ ยโต อาลสิยาทิโทสเลสปริคฺคโหปิ สตตาจริยเสวนวเสน สิโรวิกิณฺณตาทิสคฺรุปาทปงฺกชมฺพุชปรายโน จิเรนปิ กาเลน นานาวิธสตฺถนฺตรกตปริจยพเลน ปโปฺปติ ตาทิสํ ปญฺญาเวยตฺติยํฯ เตเนวาห ภควา –

“นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี,
น จ หาเยถ กทาจิ ตุลฺยเสวี;
เสฎฺฐมุปนมํ อุเทติ ขิปฺปํ,
ตสฺมา’ตฺตโน อุตฺตริตรํ ภเชถา”ติ [อ. นิ. ๓.๒๖]ฯ

ตโต เอตาทิโส ปญฺญวาเยเวตฺถ คุณโทสวิภาควิเวจเน อธิการี, นโญฺญ ตพฺพิปรีโต ปุริสปสูติ อยเมตฺถาธิปฺปาโยฯ รุโฬฺห อตฺถวิเสโสฯ เตนาห **“กิํ เตหิ ปาทสฺสุสฺสูสา, เยสํ นตฺถิ คุรูนิหา”**ติฯ **อิหา**ติ อิมสฺมิํ โลเก **เยสํ** ชนานํ คุรูนํ กาตพฺพา **ปาทสฺสุสฺสูสา** ปาทปริจริยา **นตฺถิ, เตหิ** ชเนหิ ยถาวุตฺตนเยน ปญฺญาเวยตฺติยรสานภิเญฺญหิ **กิํ** ปโยชนํ, เลสมตฺตมฺปิ นตฺถิ, อนธิคตาเยเวตฺถ เอเตติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ พฺยติเรกมุเขน อาห **“เย”**ติอาทิฯ **เย** ปุเพฺพ กตปุญฺญตาทิสมฺปตฺติสมฺปนฺนา **ตปฺปาทรเชหิ** เตสํ คุรูนํ ปาทธูลีหิ **โอกิณฺณา** โอนทฺธา ควจฺฉิตา, **เตว สาธู** ยถาวุตฺตนเยน ปญฺญาเวยตฺติเยน อภิญฺญาตา สชฺชนา เอว **วิเวกิโน** เหโยฺยปาเทยฺยคุณโทสวิภาคนิยมนปญฺญาสมฺปตฺติสมงฺคิโน โหนฺติ, เตเยเวตฺถ คุณโทสวิเวจเน อธิคตาติ อธิปฺปาโยฯ สา จายํ คุรุปาทสฺสุสฺสูสา วิสิฏฺฐาทเรน กรณียาติ วงฺกวุตฺติยา ตทภฺยาเส สาธุชเน นิโยเชติฯ

๔-๕. เย สกลสตฺถปริจิตญฺญาณปาฏวา ยทิ โทสมาโรปยนฺติ, เตสํ ตโทฺทสนิรากรณํ วินา ปเทสาวโพธนมตฺเตน ปณฺฑิตมานีนํ วจนสฺสาคฺรุกรณํ วงฺกวุตฺติยา ทเสฺสนฺโต จ ตํทฺวาเรเนว อตฺตโน อนญฺญสาธารณคฺรุคารวตํ สาธุชเนหิ ปรมาทเรน สมฺปาเทตพฺพมิติ ทเสฺสตุํ **“เยสํ…เป…. กิโน”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ **อเนกสตฺถานํ** ติปิฏกตกฺกพฺยากรณาทีนํ อเนเกสํ คนฺถานํ **อนฺตเร** ตตฺวตฺถสงฺขาตอพฺภนฺตเร **อฺจิตา** สวนอุคฺคหณธารณาทิวเสน ปริจิตา **ปญฺญา** สุตมยา ปญฺญา **เยสํ** เยหิ **น สญฺจิตา,** ทฺวินฺนเมกกฺขเณ ปวตฺติยาภาเวปิ อุปจิต สมูหภาวโต, ปุพฺพกาลิกปญฺญาย อปรกาลิกปญฺญาย อนนฺตรอาเสวนาทิปจฺจยลาภโต อวตฺถพาหุลฺลปวตฺติโต วา สญฺจิตพฺพาปิ น ราสิกตาฯ **เอเต** อีทิสปญฺญาปาฏวรหิตา อิเม **สโมฺมหพฺภาหตา** ปญฺญาปาฏวาภาวโต พลปฺปเตฺตน โมเหน วิเสเสน ปหตา เอว **กิญฺจิปิ** เหโยฺยปาเทยฺยํ นาวพุชฺฌนฺติฯ น เอเก อเนเกติ จ, เต จ เต สตฺถา เจติ จ, เตสมนฺตรมิติ จ, ตสฺมิํ อฺจิตาติ จ สโมฺมเหน อพฺภาหตาติ จ วิคฺคโหฯ เตน วุตฺตํ–

“คุณโทสมสตฺถญฺญู, ชโน วิภชเต กถํ;
อธิกาโร กิมนฺธสฺส, รูปเภโทปลทฺธิย”นฺติ [กาพฺยาทาส ๑.๘]ฯ

ตสฺสโตฺถ – อสตฺถญฺญู ชโน คุณโทสํ กถํ วิภชเตฯ ตถา หิ **รูปเภโทปลทฺธิยํ** นีลปีตาทิรูปวิเสสาวโพธเน **อนฺธสฺส อธิกาโร** อภิมุขกรณํ **กิํ** โหติ, น ภวเตฺยว, ตสฺมา อเนกสตฺถนฺตรคตสุปฺปสนฺนปญฺญาจกฺขุนา เอว คุณโทสวิเวจนํ ภวติ, ตทภาเว น ภวเตฺยวฯ อิทเมว วุจฺจเต–

“สพฺพตฺถ สตฺถโตเยว, คุณโทสวิเวจนํ;
ยํ กโรติ วินา สตฺถํ, สาหสํ กิมโตธิก”นฺติฯ

ตสฺสโตฺถ – สพฺพตฺถ คุณโทสวิเวจนํ สตฺถโตเยว โหติ, **สตฺถํ วินา** สโตฺถจิตตาทิสปญฺญํ วินา **ยํ กโรติ** คุณาคุณวิภาคํ กโรติ, ยํ กรณํ อตฺถิ, **อโตธิกํ สาหสํ กิํ** อาสุํ กิริยา อนุปปริกฺขนกิริยา นเตฺถวฯ

อิห อิมสฺมิํ โลเก **เยสํ** อกตปุญฺญานํ ชนานํ **คฺรูนํ**

“ปิโย ครุ ภาวนีโย,
วตฺตา จ วจนกฺขโม;
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา,
โน จา’ฏฺฐาเน นิโยชโก”ติ [อ. นิ. ๗.๓๗]ฯ

นิทฺทิฏฺฐคุโณเปตานํ อาจริยานํ กาตพฺพา **ปาทสุสฺสูสา** ปาทปริจริยา นตฺถิ, **เตหิ กิํ** ปโยชนํฯ **เย** กตปุญฺญา ชนา **ตปฺปาทรโชกิณฺณา** เตสํ คฺรูนํ ปาทรเชหิ ควจฺฉิตา, **เตว สาธู** ชนา เอว **วิเวกิโน** กลฺยาณมิตฺตคฺรุปาสนาหิ อธิคตวิสิฏฺฐวิเวกพุทฺธิโน ภวนฺติ, เต เอว วิเวกํ ชานนฺตีติ ภาโวฯ โสตุมิจฺฉา สุสฺสูสา, ตํ นิสฺสาย กตฺตพฺพปาทปริจริยาปิ ตทตฺถิยา สุสฺสูสา นาม โหติฯ ปาเทสุ สุสฺสูสาติ จ, เตสํ ปาทาติ จ, เตสุ รชานีติ จ, เตหิ โอกิณฺณาติ จ วิคฺคโหฯ สิสฺสานํ สกลาภิพุทฺธิยา คฺรุปฏิพทฺธตฺตา อตฺตโน คุณโต อธิกตราเยว เสวิตพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ ภควตา –

“นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี,

น จ หาเยถ กทาจิ ตุลฺยเสวี;
เสฏฺฐมุปนมํ อุเทติ ขิปฺปํ,
ตสฺมา’ตฺตโน อุตฺตริตรํ ภเชถา’’ติ [อ. นิ. ๓.๒๖]ฯ

๖. **กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺต-เนตฺตจิตฺตา กวิชฺชนา;**
ยํกิญฺจิ รจยเนฺต’ตํ, น วิมฺหยกรํ ปรํฯ

๗. **เตเย’ว ปฏิภาวโนฺต, โส’ว พโนฺธ สวิมฺหโย;**
เยน โตเสนฺติ วิญฺญูเย, ตตฺถาปฺย’วิหิตาทราฯ

๖-๗. เอวเมตฺถานฺวยพฺยติเรกวเสนาธิคเต ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘กึ อมฺหากํ กพฺพนาฏกปริจยาภาเวรจนาวิเสสาภิโยโคปชนิตปริสฺสเมนา’’ติ โอลีนวุตฺติโน โสตุชเน สมุสฺสาเหติ **‘‘กพฺพนาฏกา’’**ติอาทินาฯ กวิปฺปโยคสงฺขาโต พโนฺธว กวิโน อิทนฺติ **กพฺพํ**ฯ มุตฺตกาทิวา กฺยสฺวมุตฺติกาทฺยวยวสภาวา อนฺตรวากฺยสมุทายสมฺปนฺนํ วุตฺตชาติเภทภินฺนํ ปชฺชมยํ คชฺชมยํ ปชฺชคชฺชมยํ จมฺปูนามกญฺจ, มหาวากฺยรูปํ มหากพฺพญฺจ, ตํ ปน มหากพฺพํ สเคฺคหิ สคฺคนามเกหิ ปริเจฺฉทวิเสเสหิ พนฺธฺยเต กรียตีติ สคฺคพโนฺธติ ปวุจฺจติฯ ตสฺส ตุ ลกฺขณํ ‘‘สคฺคพนฺธสฺส มุขํ อิฏฺฐาสีสนํ สิยา ปณาโม วา พนฺธสมฺพนฺธิโน กสฺสจิ อตฺถสฺส นิเทฺทโส วา’’ติ อาทินา อเนกธา วเณฺณนฺติฯ ตํ ยถา?

‘‘สคฺคพโนฺธ มหากพฺพ-มุจฺจเต ตฺวสฺส ลกฺขณํ;
ปณาโม วตฺถุนิเทฺทโส, อาสีสาปิ จ ตมฺมุขํฯ

อิติหาสกถุพฺภูตํ, สนฺตสนฺนิสฺสยมฺปิ วา;
จตุวคฺคผลายตฺตํ, จตุโรทาตฺตนายกํฯ

ปุรณฺณวุตฺเสลินฺทุ-สวิตูทยวณฺณนํ;
อุยฺยานสลิลกฺกีฬา, มธุปานรตุสฺสวํฯ

วิปฺปลมฺภวิวาเหหิ, กุมาโรทยวฑฺฒิหิ;
มนฺตทูตปฺปยานาชิ-นายกาภฺยูทเยหิปิฯ

อลงฺกตมสํขิตฺต-รสภาวนิรนฺตรํ;
นาติวิตฺถิณฺณสเคฺคหิ, ปิยวุตฺตสฺสนฺธิภิฯ

สพฺพตฺถ ภินฺนสคฺคเนฺต-หุเปตํ โลกรญฺชกํ;
กพฺพํ กปฺปนฺตรฏฺฐายิ, ชายเต สาธุวลงฺกตี’’ติ [กาพฺยาทาส ๑.๑๔ – ๑๙ คาถา]ฯ

ตตฺถ **อิติหาสกถุพฺภูต**นฺติ ปุราวุตฺตกถาสนฺนิสฺสยํฯ **สนฺตสนฺนิสฺสย**นฺติ อิตรโสภนาธิกรณคุณราชจริตาทินิสฺสยํ วาฯ **จตุวคฺคผลายตฺต**นฺติ ธมฺมาทิจตุวคฺคผลายตฺตํฯ **ธโมฺม** นาม อพฺภุทยนิพฺพานเหตุโกฯ **อโตฺถ** นาม วิชฺชาภุมฺยาทีนํ ยถาญฺญายมชฺชนํ, อชฺชิตานญฺจ รกฺขณํฯ **กาโม** นาม นิรโย วิสโย ปโยโคฯ **โมโกฺข** นาม สพฺพสํสารทุกฺขนิวตฺติฯ **จตุโรทาตฺตนายก**นฺติ อุสฺสาหสตฺติมนฺตสตฺติปภูสตฺติโยเคน จตุโร กุสโล จาคาติสยาทิโยเคน อุทาโตฺต อุทาโร นายโก วิปโกฺข, ปฏิปโกฺข จ ยตฺถ, ตํฯ **มธุ** นาม สุราฯ **วิปฺปลโมฺภ** วิรโหฯ **มโนฺต** นีติเวทีหิ สห การียนิจฺฉโยฯ **ทูโต** สนฺธานปฺปวโตฺต ปุริโสฯ **ปยานํ** สงฺคามาทินิมิตฺต

คมนํฯ **อาชิ** สนฺธฺยาภาเว วิคฺคโหฯ **อสงฺขตฺตรสภาวนิรนฺตร**นฺติ อสํขิตฺตา พหุตฺตา **รสา** สิงฺคารวีราทโย, **ภาวา** รติอุสฺสาหาทโย, เตหิ **นิรนฺตรํ** ปตฺถฏํฯ **ปิยวุตฺตสฺสนฺธิภี**ติ ปิยานิ สุติสุภคานิ วุตฺตานิ อินฺทวชิราทีนิ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธสํสคฺคตาย โสภโน สนฺธิ อญฺญมญฺญสงฺคหา เยสํ สคฺคานํ, เตหีติฯ

ปุนปิ ยถาวุเตฺตสฺ อเงฺคสฺ นครวณฺณนาทีสุ กิญฺจ ยถาสมฺภวํ มธุปานาทิรหิตมฺปิ ตญฺญูนํ มโน รเณฺชติ อุปาทิยเตว สพฺภีติ ทเสฺสตุมาห–

“กพฺพํ น ทุสฺสตเงฺคหิ, นฺยูนมปฺยตฺร เกหิจิ;
พนฺธงฺคสมฺปทา ตญฺญู, กามมาราธยนฺติ เจ”ติ [กาพฺยาทาส ๑.๒๐]ฯ

ปุนปิ –

“คุณโต ปฐมํ วตฺวา, นายกํ เตน สตฺตุโน;
นิราครณมิเจฺจส, มโคฺค ปกติสุนฺทโรฯ

วํสวีรสฺุตาทีนิ, วณฺณยิตฺวา ริปุสฺสปิ;
ตชฺชยา นายกุกฺกํส-กถนญฺจ สุเขติ โน”ติ [กาพฺยาทาส ๑.๒๑ ๒๒ คาถา] อาหุฯ

สพฺพเมฺปตํ สทฺธมฺมามตรสปานสรสหทยานํ สมฺผปฺปลาปวิปุลวิสปฺปเวโสปทฺทุตกพฺพนาฏกปรมฺมุขานํ สตตจริตสญฺจริตรตนภาชนานํ สปฺปุริสานํ กึ หทยเขโทปชนิตปริสฺสเมเนติ ตทนุรูปเมโวปทสฺสิตนฺติฯ

นาฏกํ นาม ภรตาทินาฏยสเตฺถ นานปฺปการนิรูปิตรูปํ กปฺปํ, ตํลกฺขเณกเทสภูตลกฺขณานิ ปกรณาทีนิ นว รูปกานิฯ นาฏิกา จ เอเตฺถวาวรุมฺภนฺติฯ กพฺพญฺจ นาฏกญฺจ, เตสุ นิกฺขิตฺตํ ฐปิตํ เนตฺตญฺจ จิตฺตญฺจ เยหีติ วิคฺคโหฯ เก เต? กวิโนฯ ตตฺถ **นิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺต**วจเนน สุตสฺส จินฺตนญฺจ อูหาโปหมุเขน ยถุคฺคหิตนิยามํ, อวิปรีตตฺถนิจฺฉยนํ, นิจฺฉิตสฺส ภาวนา, นิรนฺตราภิโยโค จ ทสฺสิโตฯ **กพฺพนาฏก**วจเนน สุตํ, จินฺติตํ, ภาวิตญฺจ ทสฺสิตํฯ สุเต ทสฺสิเต ตนฺนิสฺสยํ สุตมยญาณมฺปิ ทสฺสิตเมว สิยาติฯ “กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา”ติ อิมินา สุตจินฺตาภาวนานุกฺกเมน สมฺปาทิตปญฺญาปาฏวานํ กพฺพรจนาย สามตฺถิยํ ทเสฺสติฯ โหติ หิ ตาทิสานํ ตํสุตาทิ พนฺธนการณํฯ วุตฺตญฺหิ –

“สาภาวิกี จ ปฏิภา,
สุตญฺจ พหุ นิมฺมลํ;
อมโนฺท จาภิโยโคยํ,
เหตุ โหติห พนฺธเน”ติ [กาพฺยาทาส ๑.๑๐๓ คาถา]ฯ

ยํกิญฺจีติ อตฺตโน จิตฺตารุฬฺหํ ยํกิญฺจิ พนฺธชาตํฯ อิมินา ปน อนิยมวจเนน อตฺตโน ตตฺถ อาทราภาวํ ทีเปติฯ **รจยนฺติ** กโรนฺติฯ **เอตํ** เตหิ รจิตํ พนฺธชาตํ **ปรํ** อจฺจนฺตเมว วิมฺหยกรํ น โหติ, ตาทิโสปายสมฺปตฺติสมฺปนฺนสฺส อุเปยฺยสมฺปตฺติสพฺภาวโต อนจฺฉริยเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **ตตฺถ** เตสุ กพฺพนาฏเกสุ รจนาวิเสสเอกโนฺตปายภูเตสุ **อวิหิตาทราอปิ** สุตาทิวเสน อกตาทราปิ **เย** สปฺปุริสา ปญฺญวโนฺต **เยน** พนฺธวิเสเสน **วิญฺญู** คุณโทสวิทุโน สตฺตญฺญุโน ปณฺฑิตชเน **โตเสนฺติ** ปีเณนฺติฯ โตเสนฺติเยว หิ เต ตาทิเส สาภาวิกิปฏิภาวิรเหปิ เอตาทิเสสุ อเตฺถสุ สุตจินฺตาภาวนาวเสน วายมนฺตาฯ วุตฺตญฺหิ –

“น วิชฺชตี ยชฺชปิ ปุพฺพวาสนา-
คุณานุพนฺธิ ปฏิภานมพฺภุตํ;
สุเตน วาจุ’สฺสหเนนุปาสิตา,
ธุวํ กโรเตฺยว กมปฺยนุคฺคห”นฺติ [กาพฺยาทาส ๑.๑๐๔ คาถา]ฯ

ปฏิภาวโนฺต เหโยฺยปาเทยฺยปริเจฺฉทลกฺขณปญฺญาย ปญฺญวโนฺต นาม, **เตเยว** สปฺปุริสาฯ **สวิมฺหโย** “กีทิสายํ, ตาทิโสปายนฺตรรหิตานมฺปิ เอตาทิโส พโนฺธ สิยา”ติ วิมฺหเยน สห วตฺตมาโนปิฯ **โสว พโนฺธ** ตเมว พนฺธนํ ตาทิโสปายสมฺปตฺติวิรเหโนเปยฺยสมฺปตฺติยา สพฺภาวโต, นาโญฺญติฯ

๖-๗. อิทานิ กพฺพนาฏเกสุ อปริจิตานมฺมฺหากํ คนฺถรจนาสภาวาวโพโธว กุโตติ โอสกฺกเนฺต **“กพฺพนาฏกา”**ทิคาถาทฺวเยน สมุสฺสาเหติฯ **กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา** กพฺพนาฏเกสุ สุตานุโลกนจินฺตาภาวนาวเสน ฐปิตเนตฺตจิตฺตา **กวิชฺชนา** กพฺพการกา **ยํ กิญฺจิ** อตฺตโน อภิมตํ **รจยนฺติ** กโรนฺติ, **เอตํ** พนฺธนํ **ปรํ** อติสเยน **น วิมฺหยกรํ** อจฺฉริยกรํ น โหติ, นิรนฺตราภิโยคโต สิโทฺธปายมูลปญฺญาสมฺปทาย อุเปยฺยภูตคนฺถสงฺขรณํ ภวเตฺยวาติ อธิปฺปาโยฯ กวิโน อิทํ **กพฺพนฺ**ติ จ, นฏกสฺส อิทํ **นาฏกํ,** นจฺจคีตาทิฯ อิธ ปน ตปฺปฏิปาทกกถาปกาสกคโนฺถ **นาฏกํ** นามฯ กพฺพญฺจ นาฏกญฺจาติ จ, กพฺพนาฏเกสุ นิกฺขิตฺตํ เนตฺตจิตฺตํ เยหีติ จ วิคฺคโหฯ **เย** ชนา **ตตฺถ** เตสุ กพฺพนาฏเกสุ **อวิหิตาทราปิ** สวนธารณาทิวเสน อกตสมฺภมา เอว **วิญฺญู เยน** คนฺถรจนาวิเสเสน **โตเสนฺติ** ปีเณนฺติ, **เตเยว ปฏิภาวโนฺต** ปฏิภานสงฺขาตปญฺญวโนฺต ภวนฺติฯ **โสว พโนฺธ สวิมฺหโย** อเญฺญสํ อุปฺปชฺชมานวิมฺหเยน สหิโตฯ ปฏิภา เอเตสํ อตฺถีติ จ, สห วิมฺหเยน วตฺตตีติ จ, อวิหิโต อาทโร เยหีติ จ วิคฺคโหฯ พาหิรสตฺถาภิโยคาภาเวปิ ปุพฺพวาสนาภาเวปิ อิห นิรนฺตราภิโยคํ กโรโนฺต ตาทิสสามตฺถิยํ สาเธตีติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตญฺหิ –

“น วิชฺชตี ยชฺชปิ ปุพฺพวาสนา-
คุณานุพนฺธิ ปฏิภานมพฺภุตํ;
สุเตน วาจุ’สฺสหเนนุปาสิตา,
ธุวํ กโรเตฺยว กมปฺยนุคฺคห”นฺติ [กาพฺยาทาส ๑.๑๐๔ คาถา]ฯ

ตสฺสโตฺถ – ยทิ **ปุพฺพวาสนาคุณานุพนฺธี** อตีตชาติยา ปริจยวาสนาคุณสฺส อนุพลปฺปทานวเสน อนุพโนฺธ ยสฺสตฺถิ, ตาทิสํ **อพฺภุตํ ปฏิภานํ** น วิชฺชติปิ, ตถาปิ **สุเตน** สวเนน **อุสฺสหเนน** ปคุณกรณาทิวาจุสฺสหเนน วา **อุปาสิตา** กตคุรุปาสนา **วาจา กมปิ อนุคฺคหํ** กิญฺจิปิ ปญฺญาปาฏวํ **ธุวํ** เอกเนฺตน กโรติ เอวาติฯ

เอตฺถ **กพฺพํ** นาม มุตฺตกกุลกาทิวากฺยวเสน จ อวยวสภาเวหิ เตสํเยว อนฺตรวากฺยาวยวสมูเหหิ ปริปุณฺณํ วุตฺตวิเสเสหิ ปเภทคตํ เกวลํ ปชฺชมยํ วา คชฺชมยํ วา จมฺปูติขฺยาตปชฺชคชฺชมยํ วาติ มหาวากฺยสภาเวน จ ติฏฺฐติฯ **นาฏกํ** นาม ภรตาทินฏสตฺถคตนานปฺปการทสฺสิตสภาวํฯ กพฺพญฺจ อิเธว ทสฺสิตลกฺขณโต เอกเทสยุตฺตปฺปกรณาทินวรูปกานิ จ นาฏิกา จ ภวนฺติฯ กพฺพลกฺขณํ ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํ–

“สคฺคพโนฺธ มหากพฺพ-มุจฺจเต ตฺวสฺส ลกฺขณํ;
ปณาโม วตฺถุนิเทฺทโส, อาสีสาปิ จ ตมฺมุขํฯ

อิติหาสกถุพฺภูตํ, สนฺตสนฺนิสฺสยมฺปิ วา;
จตุวคฺคผลายตฺตํ, จตุโรทาตฺตนายกํฯ

ปุรณฺณวุตฺเสลินฺทุ-สวิตูทยวณฺณนํ;
อุยฺยานสลิลกฺกีฬา, มธุปานรตุสฺสวํฯ

วิปฺปลมฺภวิวาเหหิ, กุมาโรทยวฑฺฒิหิ;
มนฺตทูตปฺปยานาชิ-นายกาภฺยูทเยหิปิฯ

อลงฺกตมสํขิตฺต-รสภาวนิรนฺตรํ;
นาติวิตฺถิณฺณสเคฺคหิ, ปิยวุตฺตสุสนฺธิภิฯ

สพฺพตฺถ ภินฺนสคฺคเนฺต-หุเปตํ โลกรญฺชกํ;
กพฺพํ กปฺปนฺตรฏฺฐายิ, ชายเต สาธุวลงฺกตี’’ติ [กาพฺยาทาส ๑.๑๔ – ๑๙ คาถา]ฯ

ตสฺสโตฺถ – **สคฺคพนฺธ** สคฺคสงฺขาเตหิ ปริเจฺฉทวิเสเสหิ พนฺธ **“มหากพฺพ”**นฺติ อุจฺจเตฯ **อสฺส ลกฺขณํ ตุ** วุจฺจเตติ สมฺพนฺธ **กากกฺขิโคฬกนเยน ตมฺมุขํ** ตสฺส กพฺพสฺส อาทิปน **ปณาโม** เทวตานมสฺสนํ วา, **วตฺถุนิเทฺทโส** –

‘‘อสฺตฺยุตฺตรสฺยาํ ทิคิ เทวตาตฺม,
หิมาลโย นาม นคาธิราช?;
ปูวาปเรง วารินิธี วิคาหฺย,
สฺถิต? ปถิฌา อิว มานทณฺฑ?’’ [กุมารสมฺภว ๑.๑.]ฯ

อิจฺจาทิพนฺธสมฺพนฺธิโน กสฺสจิ วตฺถุโน ทสฺสนํ, **อาสีสาปิ** ‘‘มยฺหํ ปีณยตํ มน’’ มิจฺจาทิอิฏฺฐาสีสนํ วา ภวติฯ

อิติหาสกถุพฺภูตํ ปุราวุตฺตกถาสนฺนิสฺสยํ วา **สนฺตสนฺนิสฺสยมฺปิ** โสภนานมฺปิ ราชจริยาทินิสฺสยํ วา **จตุวคฺคผลายตฺตํ** โลกิยโลกุตฺตรสุขการณํ **ธโมฺม,** วิชฺชาภูมิอาทีนํ สญฺจโย, สญฺจิตานํ รกฺขา จ **อโตฺถ,** อปายสํวตฺตนิกปญฺจกามคุณสงฺขาโต **กาโม,** สพฺพทุกฺขา นิวตฺติเหตุ **โมโกฺข** จาติ จตุวคฺคผลาธีนํ **จตุโรทาตฺตนายกํ** อุสฺสาหสตฺติมนฺตสตฺติปภูสตฺติโยคโต จตุโร ทโกฺข จาคาติสยาทิโยเคน อุทาโตฺต อุฬาโร สปโกฺข, วิปโกฺข วา นายโกยตฺถ, ตํ ยถาวุตฺตํ **ปุรณฺณวุตฺเสลินฺทุ-สวิตูทยวณฺณนํ ปุรํ** นครํ, **อณฺณวํ** สาครํ, **อุตุ** เหมนฺตวสนฺตาทิอุตุ, **เสลํ** ปพฺพโต, **อินฺทุสวิตูทโย** จนฺทสุริยานํ อุทโย จาติ อิเมสํ วณฺณนํ ยตฺถ, ตํฯ **สวิตา**ติ เอตฺถ **ตุ**ปจฺจยโนฺตฯ **อุยฺยานสลิลกฺกีฬามธุปานรตุสฺสวํ** อุยฺยานกีฬาสุราปานรติกีฬาสงฺขาโต อุสฺสโว ยตฺถ, ตํ **วิปฺปลมฺภวิวาเหหิ** ทาราวิโยคทารปริคฺคเหหิ จ **กุมาโรทยวฑฺฒิหิ** กุมารุปฺปตฺติกุมารวฑฺฒีหิ จ **มนฺตทูตปฺปยานาชินายกาภฺยูทเยหิ** นีติชานนปญฺญา **มโนฺต,** สนฺธานการโก **ทูโต,** ยุทฺธาภิคมนํ **ปยานํ,** ยุทฺธสงฺขาโต **อาชิ,** สปกฺขนายกสฺส อภิวฑฺฒิสงฺขาโต **อภฺยูทโย** จาติ อิเมหิ **อลงฺกตํ** สชฺชิตํ **อสํขิตฺต…เป…. นฺตรํ** อสํขิตฺตา วิตฺถารา **รสา** สิงฺคาราทโย อฏฺฐ **ภาวา** รติอุสฺสาหาทโย จาติ อิเมหิ **นิรนฺตรํ** วิตฺถิณฺณํ **ปิยวุตฺตสุสนฺธิภิ** สุติสุภเคหิ อินฺทวชิราทีหิ วุเตฺตหิ ปุพฺพาปรสมฺพนฺธปริเจฺฉทตายโสภนา สนฺธิ เยสํ สคฺคานํ, เตหิ **สพฺพตฺถ** สพฺพสฺมึ ปริเจฺฉเท **ภินฺนสคฺคเนฺตหิ** ภินฺนสคฺคาปริโยสานา เยสํ, เตหิ **นาติวิตฺถิณฺณสเคฺคหิ** นาติวิตฺถารสคฺคสงฺขาเตหิ ปริเจฺฉเทหิ **อุเปตํ**

ยุตฺตํ **สาธุวลงฺกติ** โสภนาลงฺการวนฺตํ **กพฺพํ โลกรญฺชกํ** ตํ สมานํ **กปฺปนฺตรฎฺฐายิ** กปฺปนิรนฺตรฎฺฐายิ กปฺปนฺตเร ฐายิ วา **ชายเต**ฯ เอตฺถ มธุปานาทิรหิตปุรวณฺณนาทโยปิ ตญฺญูนํ จิตฺตํ อาราเธติ เจ, ตํปฺยทุฏฺฐํฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘กพฺพํ น ทุสฺสตเงฺคหิ, นฺยูนมปฺยตฺร เกหิจิ;
> พนฺธงฺคสมฺปทา ตญฺญู, กามมาราธยนฺติ เจ’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – **อตฺร** อิเมสุ กพฺพเงฺคสุ มเชฺฌ **เกหิจิ องฺคหิ** เกหิจิ อวยเวหิ **นฺยูนมปิ** อูนมปิ, **นิ**สโทฺทตฺรตพฺภาเวฯ กพฺพํ น ทุสฺสติ, ตํ ปน อทุสฺสนํ **พนฺธงฺคสมฺปทา** รจิตปุรวณฺณนาทิองฺคสมฺปทา **ตญฺญู** กพฺพญฺญู ชเน **กามํ** อิจฺฉานุรูปํ **เจ อาราธยนฺติ,** เอวํ สเนฺต ภวติฯ ปุนปิ นายกวณฺณนาสุ สปกฺขนายกํ วเณฺณตฺวา เตน นิราภรณภาวมฺปิฯ โน เจ, ปจฺจตฺถิกํ วเณฺณตฺวา อตฺตโน นายเกน ตสฺสาภิภวนมฺปิ วเณฺณตุํ วฎฺฎติฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘คุณโต ปฐมํ วตฺวา, นายกํ เตน สตฺตุโน;
> นิราภรณมิเจฺจส, มโคฺค ปกติสุนฺทโรฯ
>
> วํสวีรสุตาทีนิ, วณฺณยิตฺวา ริปุสฺสปิ;
> ตชฺชยา นายกุกฺกํส-กถนญฺจ สุเขติ โน’’ติฯ

๘. **พโนฺธ จ นาม สทฺทตฺถา, สหิตา โทสวชฺชิตา;**
ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ, เภเทนา’ยํ ติธา ภเวฯ

๘. เอวเมเตหิ โสตุชนสมุสฺสาหนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กตฺตุมิจฺฉิตพโนฺธติ วุตฺตํ พนฺธสฺส ลกฺขณํ กตฺตุมารภเต **‘‘พโนฺธ จา’’**ติอาทิฯ **โทสวชฺชิตา** โทเสหิ สทฺทนิสฺสิเตหิ, อตฺถนิสฺสิเตหิ จ วิโรเธหิ วชฺชิตา ปริจฺจตฺตา, เต วา วชฺชิตา เยหิ, สทฺทตฺถา **สหิตา** เอกีภูตาฯ วุตฺตลกฺขณา เยหิ เต ปุพฺพาจริเยหิ สหิตา วุจฺจนฺติฯ สหิตานํ ภาโว สหทยหิลาทการณํ สาธุยํ สาหิจฺจํฯ อิติ โทสวชฺชิเต สหิเต สทฺทเตฺถ ปสิทฺธภาเวน อนุวทิตฺวา **พโนฺธ นาม** สภาววุตฺติวงฺกวุตฺติอลงฺการวุตฺติวเสน ติวิโธปีติ อปฺปสิทฺธํ พนฺธสรีรํ วิธียเต ยถา ‘‘โย กุณฺฑลี, โส เทวทโตฺต’’ติฯ **จ**สโทฺทวตฺตพฺพนฺตรสฺส สมุจฺจโย, กิญฺจีติ อโตฺถฯ

ตตฺถ ชาติคุณกฺริยาทพฺพลกฺขโณ สทฺทานมโตฺถ มุโขฺย จตุพฺพิโธ โหติฯ มุขฺยสฺสตฺถสฺส จตุพฺพิธตฺตา ติวิเธสุ สเทฺทสุ ตพฺพาจโก จตุพฺพิโธ โหติ ชาติสโทฺท คุณสโทฺท กฺริยาสโทฺท ทพฺพสโทฺทติฯ ติวิโธ หิ สโทฺท วาจโก ลกฺขณิโก พฺยญฺชโกติ พฺยาปารเภเทนฯ พฺยาปาโร จ นาม สทฺทสฺส’ตฺถปฺปตีติการิตฺตเมวฯ โส หิ ติวิโธ มุโขฺย ลกฺขโณ พฺยญฺชนสภาโว เจติฯ ตตฺถ ชาตฺยาทินิรนฺตรตฺถวิสโย สทฺทพฺยาปาโร มุโขฺยฯ โสเยว อภิธาติ อุจฺจเตฯ ตํพฺยาปารวา อพฺยวหิตชาตฺยาทิสเกหิ ตมตฺถํ มุขฺยภาเวน โย วทติ โคอาทิโก, โส วาจโกฯ สทฺทนฺตรตฺถวิสยนิทฺทิโฎฺฐ สทฺทพฺยาปาโร ลกฺขโณฯ สา ทุวิธา สุทฺธา, อุปจารมิสฺสา เจติฯ ตตฺถ สุทฺธา ยถา ‘‘โค มุจฺจตุ, มญฺจา อุโกฺฆเสนฺติ, คงฺคายํ โฆโส’’ติฯ เอตฺถ **โค**สเทฺทน วิเสสนํ โคตฺตสามญฺญเมโวจฺจเต, น ตุ โคพฺยตฺติฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘วิเสสฺยํนาภิธา คเจฺฉ, ขีณสตฺติ วิเสสเน’’ติ [กาพฺยปฺปกาเส ทุติยอุลฺลาเส อาคตนฺยาโย’ยํ]ฯ

สามญฺญสฺส พฺยาปกตฺตา, อสรีรตฺตา จฯ ตตฺถ พนฺธนโมจนานิ น สมฺภวนฺตีติ อตฺตโน นิสฺสยภูตา โคพฺยตฺติ อากฑฺฒียเต, ตถา มญฺจานมฺโกฺฌสนํ น สมฺภวตีติ อตฺตโน อุโกฺฌสนกิริยาสิทฺธยตฺถํ มญฺจสมงฺคิโน ปุริสา อากฑฺฒียนฺติฯ ตถา คงฺคาสทฺทวาจฺจสฺส ชลปฺปวาหสฺส โฆสปฺปตฺยากรตา น สมฺภวตีติ **คงฺคา**สโทฺท อตฺตโนภิเธยฺยโสฺสทกปฺปวาหสฺส นิกฏํ ตฏํ ลเกฺขติฯ อุปจารสฺสาเนกปฺปการตฺตา อุปจารมิสฺสา ลกฺขณาปฺยเนกธา สิยาฯ ยถา กตฺถจิ การเณ การียมุปจริยเต, ยถา “อายุ ฆต”นฺติฯ กตฺถจิ การณการิยานมเภโท ยถา “อายุเยเวท”นฺติฯ กตฺถจิ อุปมาเน อุปเมยฺยมุปจรียเต, ยถา “โค พาหิโก”ติฯ กตฺถจิ อเภโท เตสํ, ยถา “โคเยวาย”นฺติฯ กตฺถจิ ตทาธารตาย [ตทตฺถตาย (ก.)] ตํพฺยปเทโส, ยถา “ปทีปฎฺฐา กปลฺลิกา ปทีโป”ติฯ กตฺถจิ ตํกมฺมสมฺพนฺธา ตํพฺยปเทโส, ยถา “อวฑฺฒกีปิ วฑฺฒกี อย”นฺติฯ กตฺถจิ สํสามิสมฺพนฺธา, ยถา “ราชสมฺพนฺธี ปุริโส ราชาย”นฺติฯ กตฺถจิ อวยเว สมุทายพฺยปเทโส, ยถา “ปเฎกเทเส ปฎสโทฺท” อิจฺจาทิฯ

ลกฺขณาย นิสฺสโย สโทฺท ลกฺขณิโกฯ พฺยญฺชนสภาโว ปน ปรปริยาโย สทฺทสฺส ตติโย พฺยาปาโรฯ ตสฺส นิสฺสโย สโทฺท พฺยญฺชนโกฯ อิเจฺจตํ ติณฺณํ สทฺทานํ วเสน อโตฺถปิ ติวิโธ โหติ วาโจฺจ ลกฺขณิโย พฺยโงฺคฺยติฯ ตตฺถ พฺยโงฺคฺยเยวโตฺถ พนฺธสตฺถา วุจฺจเตฯ เตเนว ปธานพฺยโงฺคฺย พโนฺธ อุตฺตโม, อปธานพฺยโงฺคฺย มชฺฌิโม, อพฺยโงฺคฺย อธโม, พฺยเงฺคฺยน วินา พโนฺธ นิชฺชีโว สิยาติ ปุพฺพาจริยานํ ปวตฺติ, สภาววุตฺติ พโนฺธปิ ตุ นิชฺชีโวติ นาสงฺกนีโยฯ ยสฺมา กวีนํ โลกโวหารโกสลฺลํ สภาววุตฺติเยว คเมติฯ โย หิ สกลโลกฏฺฐิติํ น ชานาติ, โส กวิเยว น โหตีติฯ

อเถตฺถ ติวิธมฺปิ อตฺถํ ตาทิสชนาวโพธตฺถํ สมุทาหริสฺสาม **“มุนินฺทวทนโมฺภเช”**ตฺยาทิฯ เอตฺถ **วาณี**สทฺทสฺส สทฺธมฺมสงฺขาโต อโตฺถ วาจฺจโตฺถฯ วาณี นาม เจตนา, ตสฺสํ ยาวเทวตตฺถํ นาโรปฺยเต, ตาว ตปฺปตี อตฺตโน มโนสมฺปีณนอาสีสนา น สํคจฺฉตีติ วากฺยสามตฺถิยาเยว วาณิยํ สายโมจิตฺยเภเทน **เทวตา**สทฺทสฺส อาโรปิโตโตฺถ ลกฺขณิโยฯ ตถา **วทน**สทฺทสฺสาปิ มุขํ วาจฺจโตฺถฯ **อโมฺภช**สทฺทสฺส สมาโรปิโตโตฺถ ลกฺขณิโยฯ มโนสมฺปีณนสฺส ตุ อญฺญถา อนุปฺปตฺติยา ปสฺสทฺธยาทิกฺกเมน ยถาภูตาวโพธสมฺภวา อนายาเสน วิจิตฺตาเนกสทฺทตฺถปฏิภาเนน คนฺถปริสมตฺติสงฺขาตา ยถิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติ โหเตว, อยํ พฺยงฺคฺยโตฺถฯ ตพฺพาจกา สทฺทา วาจกลกฺขณิกพฺยญฺชกา โหนฺตีติ เอวํ สพฺพตฺถ สทฺทตฺถวิจาโร คนฺตโพฺพฯ

ตเมวํ ยถาวุตฺตพนฺธสรีรํ กติวิธมิจฺจาห **“ปเชฺช”**จฺจาทิฯ **อยํ** ยถาวุโตฺต **พโนฺธ** พนฺธสรีรํ **ติธา ภเว** ติปฺปกาเรน สิยา, นาธิกํ นาปฺยูนํฯ กถํ? **ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ เภเทน** ปชฺชสภาวาทีนํ วิเสเสน ติธา ภเวติ ปกตํฯ ตตฺถ **ปชฺชํ** นาม อเมฺหหิเยว วิรจิตวุโตฺตทยาเขฺย ฉนฺทสิ นิรูปิตา วุตฺตชาติปฺปเภทา จตุปฺปทิกตฺถา นิรูปิโต มุตฺตกาทิปิ วุตฺตชาติปฺปกาโรเยวฯ เตเนเวตฺถ เตสมทสฺสนํฯ เตสุ เอกคาถา นิฏฺฐิตตฺถา สปฺปธานา คาถนฺตรานิรเปกฺขา **มุตฺตกํ,** เอกกิริยาทาเนน อญฺญมญฺญสาเปกฺขา นิฏฺฐิตตฺถา ปเจฺจกํ อนิฏฺฐิตตฺถา คาถา **กุลกํ,** นานาภิตฺติโย ภินฺนกิริโย สปฺปธานา คาถา โกโส วิย ฐปิตา **โกโส,** เอกภิตฺติปโทสาทิกํ วเณฺณตุํ สมุทาเยน ปวตฺตา ภินฺนกฺริยา คาถา **สงฺฆาโต,** โสปิ จตุพฺพิโธ ปชฺชปฺปกาโร ยถาวุตฺตสคฺคพโนฺธวาติ วิญฺญาตพฺพํฯ **คชฺชํ** นาม ปาทสนฺนิฏฺฐานรหิโต สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปฺปพโนฺธฯ ตสฺส ตุ เทฺว ปการา อาขฺยายิกา, กถาติฯ **วิมิสฺสํ** ปชฺชคชฺชมยํ นาฏกปฺปกรณาทิ, จมฺปู ชาตกมาลาทิกา จฯ

๘. อิทานิ สณฺฐานนาภิลาสีนํ อลงฺการนิสฺสิตํ พนฺธสรีรํ, โสว พโนฺธติ อธิกตํ, ‘‘โย กุณฺฑลี, โส เทวทโตฺต’’ติ ปสิทฺธกุณฺฑลิตานุวาเทน อปฺปสิทฺธสฺส เทวทตฺตตฺตวิธานํ วิย ท เสฺสโนฺต **‘‘พโนฺธ’’**จฺจาทิมาหฯ ตตฺถ **พโนฺธ นาม จ** พนฺธนํ ปนฯ **โทสวชฺชิตา** สทฺทตฺถนิสฺ สิตโทเสหิ ปริจฺจตฺตา, เต วา วชฺชิตา เอเตหิ ตาทิสาฯ **สหิตา** อญฺญมญฺญานุรูปเตฺถน สห ภาวํ คตาฯ **สทฺทตฺถา** สโทฺท, อโตฺถ จฯ เอวํปกาเรหิ ตุ อีทิสสทฺทตฺถานํ วิญฺญูนํ ตุฏฺฐิชน กอญฺญมญฺญานุรูปคุณสหิตานํ ภาโวติ วจนเตฺถน ‘‘สาหิจฺจ’’มิติ วทนฺติฯ **สทฺทตฺถา**ติ เอตฺถ สทฺทตฺถานํ กึ นานากรณนฺติ? สโทฺท ปน อตฺถปฺปตีติยํ อตฺตโน มุขฺยพฺยาปารํ ลกฺขณพฺยา ปารํ พฺยญฺชนสภาวพฺยาปารเญฺจติ ติวิธํ พฺยาปารเภเทนฯ กมโต วาจโก ลกฺขณิโก พฺยญฺชน โก เจติ ติวิโธฯ ตถา อโตฺถปิ วาโจฺจ ลกฺขณิโย พฺยโงฺคฺย เจฺจติ ติวิโธฯ อตฺร ตุ วาจโก สโทฺท อตฺตนา ทีเปตพฺพมุขฺยตฺถสฺส ชาติคุณกฺริยาทพฺพเภเทน จตุพฺพิธตฺตา สยมฺปิ ชาติคุณกฺริ ยาทพฺพสทฺทวเสน จตุพฺพิโธฯ วาจกสทฺทสฺส มุขฺยพฺยาปาโร ‘‘อภิธา’’ติ จ โวหรียติฯ โส มุขฺยพฺยาปาโร ชาตฺยาทีหิ อพฺยวหิตเตฺถว วตฺตเตฯ ตถา หิ ‘‘โค นีลํ ปาจโก วิสาณี’’จฺจาโท โคอาทิสทฺทานํ มุขฺยพฺยาปาโร โคปิณฺฑนีลปฏปาจกกตฺตุสิงฺคีติ ทพฺพานํ วิเสสนภูตชาติ คุณกฺริยาทเพฺพเสฺวว ปวตฺตติ, น ปน ชาตฺยาทีนํ นิสฺสยภูตโคปิณฺฑาทีสูติฯ วุตฺตํ หิ–

‘‘วิเสสฺยํ นาภิธา คเจฺฉ, ขีณสตฺติ วิเสสเน’’ติ [กาพฺยปฺปกาเส ทุติยอุลฺลาเส อาคตนฺยา โย’ยํ]ฯ

ตสฺสโตฺถ – **วิเสสเน** วิเสสนภูตชาตฺยาทิมฺหิ **ขีณสตฺติ** ขีณพฺยาปารวตี **อภิธา** มุขฺยพฺ ยาปาโรว **วิเสสฺยํ** ทพฺพํ **น คเจฺฉ** น ปาปุณาตีติฯ

ชาตฺยาทีนํ นิสฺสยโคปิณฺฑาทิกํ อภิธา น วทติ เจ, เอวญฺจ สติ ‘‘โค คจฺฉติ, นีลํ นิวาเส ติ, ปาจโก อาคจฺฉติ, สิงฺคี ธาวติ’’จฺจาทีสุ ชาตฺยาทิวิสิฏฺฐโคปิณฺฑาทีนํ โคอาทิสทฺทสฺส กถํ วาจกตฺตํ ยุชฺชตีติ? ทพฺพาธีนชาติคุณาทีสุ วุเตฺตสุ ตพฺพิสิฏฺฐสฺส ทพฺพสฺส ปริยายโต วาจกตฺ ตาฯ นิปฺปริยายโต ปน สุทฺธลกฺขณพฺยาปารเสฺสว วิสโยฯ ลกฺขณพฺยาปาโรปิ สุโทฺธ อุปจา รมิโสฺสติ ทุวิโธฯ ตตฺถ สุโทฺธ ลกฺขณพฺยาปาโร ชาตฺยาทิวชฺชิตตฺถวิสโยฯ ตถา หิ ‘‘โค คจฺฉ ติ, นีลํ นิวาเสติ, ปาจโก อาคจฺฉติ, สิงฺคี ธาวติ, มญฺจา อุโกฺกฺฐเสนฺติ, คงฺคายํ โฆโส’’ตฺยาทีสุ ชาติคุณกฺริยาสิงฺคทพฺพมญฺจคงฺคาทีนํ คมนาทีหิ โยคาสมฺภวโต ชาติคุณาทโย อติกฺกมฺม ยถากฺกมํ คมนนิวาสนอาคมนธาวนอุโกฺฆสนโฆสาทีนํ นิสฺสยภูตโคปิณฺฑาทโย ปรามสติฯ

มิโสฺส ตุ อุปจารเภเทน พหุวิโธฯ ตถา หิ กตฺถจิ การเณ การิยมุปจรียเต, ยถา ‘‘อา ยุฆต’’นฺติ, เอตฺถ อายุวฑฺฒนการณภูเต ฆเต การิยภูตอายุโน โวหาโร อาโรปิโต โหติฯ อุปริ ปิ อุปจาโร ยถาโยคํ โยเชตโพฺพฯ อตํสภาเว หิ ตํสภาวาโรปนํ อุปจาโรฯ กตฺถจิ การณการิ ยานมเภโท, ยถา ‘‘อายุเยว ฆต’’นฺติฯ กตฺถจิ อุปเมยฺยอุปมาโนปจาโร, ยถา ‘‘โค พาหิ โก’’ติฯ กตฺถจิ อุปมานอุปเมยฺยานมเภโท, ยถา ‘‘โคเยวายํ พาหิโก’’ติฯ กตฺถจิ ตทาธาร ตาย ตทูปจาโร, ยถา ‘‘ปทีปฏฺฐา กปลฺลิกา ปทีโป’’ติฯ กตฺถจิ กฺริยาสมฺพเนฺธน ตํพฺยปเทโส, ยถา ‘‘อวฑฺฒกีปิ วฑฺฒกี อย’’นฺติฯ กตฺถจิ สํสามิสมฺพเนฺธน ตํพฺยปเทโส, ยถา ‘‘รา ชวลฺลโภปิ ราชา อย’’นฺติฯ กตฺถจิ อวยเว สมุทายพฺยปเทโส, ยถา ‘‘ปโฏ ทโฑฺฒ’’ติฯ อิมินา มุเขน อุปจารเภโท ทฏฺฐโพฺพฯ พฺยญฺชนสภาวพฺยาปาโร เอว ‘‘ธน’’นฺติ จ วุจฺจติ, ตสฺส ตติย พฺยาปารสฺส วิสโย ตาทิสวากฺยเมว วาติ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอตฺถ พฺยงฺคฺยตฺถํ พนฺธสฺส ชีวิตมิติ จ, พฺยงฺคฺยตฺถปธานํ พนฺธมุตฺตมนฺติ จ, พฺ ยงฺคฺยตฺถปธานรหิตํ มชฺฌิมนฺติ จ, อพฺยงฺคฺยพนฺธํ อธมมิติ จ วทนฺติฯ โหนฺติ เจตฺถ –

อตฺถปฺปตีติยํ สทฺท-พฺยาปาโร ติวิโธ ภเว;
มุโขฺย ลกฺขณพฺยญฺชน-สภาโว จาติ เอตฺถ ตุฯ

อภิธาปรปริยาโย, พฺยาปาโร ปฐโม ภเว;
ธนฺนุตาปรปริยาโย, พฺยาปาโร ตติโย ปุนฯ

มุโขฺย นิรนฺตรเตฺถสุ, ลกฺขณา ตุ ติโรหิเต;
อเตฺถ’ตโร ตุ วากฺยสฺส, อเตฺถเยว ปวตฺตติฯ

พฺยาปารสฺส ปเภเทน, ติธา สโทฺทปิ วาจโก;
ลกฺขณิโก พฺยญฺชโกติ, ตทโตฺถปิ ติธา มโตฯ

วาโจฺจ ลกฺขณิโย พฺยโงฺคฺย-เจฺจวํ สเทฺทสุ วาจโก;
ชาติคุณกฺริยาทพฺพ-เภเทน โส จตุพฺพิโธฯ

วาจฺจตฺถสฺส จตุทฺธาว, ภินฺนตฺตา ชาติอาทิโต;
ชาตฺยาทีนํ ปเภเทน, ตถา ลกฺขณิโก มโตฯ

อุปจารพหุเตฺตน, เภเท สติปิ ตสฺส ตุ;
พฺยญฺชโก ตุ อนญฺญตฺตา, วิสุํ เตหิ น วุจฺจตีติฯ

ลกฺขณโต เอวํ เวทิตพฺพํ – ‘‘มุนินฺทวทนโมฺภเช’’ ตฺยาทิคาถายํ **วทน**สทฺทสฺส มุขโตฺถ วาจฺจโตฺถ, อาโรปิตอโมฺภชโตฺถ ลกฺขณิยโตฺถฯ **อโมฺภช**สทฺทสฺส ปทุมโตฺถ วาจฺจโตฺถ, อุปจริตมุขโตฺถ ลกฺขณิยโตฺถฯ **วาณิ**สทฺทสฺส สทฺธมฺมสงฺขาโต อโตฺถ วาจฺจโตฺถ, อาโรปิตเทวตาอโตฺถ ลกฺขณิยโตฺถฯ เอตฺถ อาสีสนา นาม ยถาวุตฺตนเยน ปุญฺญาติสยตา, ตโต อิธ อภิมตตฺถพาธกากุสลนิวารณญฺจ กุสลานมนุพลปฺปทานญฺจ ตโต กายจิตฺตปีฬาวิคโม จ ตโต สุขปฺปฏิลาโภ จ ตโต จิตฺตสมาธานญฺจ ตโตเยว อเนกวิธตฺถาวโพโธ จ ตโต อภิมตคนฺถปริสมตฺติ จ ภวตีตฺยยํ วากฺยสามตฺถิยโต ลทฺธโตฺถ พฺยงฺคฺยโตฺถฯ ตํตํอตฺถปฺปกาสกา สทฺทา วาจกลกฺขณิกพฺยญฺชนกา นาม ภวนฺติฯ เอวํ สทฺทสทฺทตฺถวิจาโร เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ปกาสิตพนฺธสฺส เภทํ วทติ **‘‘ปชฺชา’’**ทินาฯ **อยํ** วุตฺตลกฺขโณ พโนฺธ **ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ เภเทน** คาถาจุณฺณิยตทุภยมิสฺสานํ วเสน ติธา ภเวฯ สโทฺท จ อโตฺถ เจติ จ, สหภาวํ อิตา ปตฺตาติ จ, โทเสหิ วชฺชิตา, โทเส วา วชฺชิตา เยหีติ จ, ปชฺชญฺจ คชฺชญฺจ วิมิสฺสเญฺจติ จ วิคฺคโหฯ อิห **ปชฺชํ** นาม มุตฺตกกุลกโกสกสงฺฆาตวเสน จตุปฺปเภทํ ฉนฺทสินิทฺทิฏฺฐวุตฺตวิเสสวิรจิตํ จตุปฺปทิกคาถาพนฺธํฯ ตตฺถ **มุตฺตกํ** นาม นิฎฺฐิตตฺถา สปฺปธานา เอกา คาถา, **กุลกํ** นาม ปเจฺจกมนิฎฺฐิตตฺถา อญฺญมญฺญสาเปกฺขา เอกกฺริยาทฺวาริกา นานาคาถา, **โกสโก** นาม นานาวิธวณฺณนาภูมิกา ภินฺนกฺริยาทฺวารปฺปวตฺตา สปฺปธานา คาถาราสิ, **สงฺฆาโต** นาม สญฺจฺยากาลาทิเอกวณฺณนาภูมินิสฺสิตา ภินฺนกฺริยาสมุทาเยน ปวตฺตา คาถาฯ **คชฺชํ** นาม อนิยตปโท อาขฺยายิกากถาวเสน ทุวิปฺปเภโท สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยโนฺต วจนปฺปพโนฺธฯ **มิโสฺส** ปน อิเมหิ ทฺวีหิ สํมิโสฺส นาฎกปกรณาทิ จ ชาตกมาลาทิจมฺปู จฯ

๙. **นิพโนฺธ จา’นิพโนฺธ จ, ปุน ทฺวิธา นิรุปฺปเต;**
ตํ ตุ ปาเปนฺตฺย’ลงฺการา, วินฺทนียตรตฺตนํฯ

๙. เอวํ ติปฺปการํ พนฺธสรีรํ วตฺวา อิทานิ อญฺญถาปิ ทเสฺสตุมาห “**นิพโนฺธจา’นิพโนฺธ จ, ปุน ทฺวิธา นิรุปฺปเต**” อิติฯ **ปุน** ภิโยฺย ยถาวุโตฺต ปชฺชมยพโนฺธ ทฺวิธา ทฺวิปฺปกาเรน **นิรุปฺปเต** นิจฺฉียเตฯ กถํ? **นิพโนฺธ จ** ตเทกเทสภูเตหิ มุตฺตกาทีหิ จตูหิ สคฺคพนฺธาทิวเสน พโนฺธ จ **อนิพโนฺธ จ** เกวลํ มุตฺตกวเสนาติ เอวํ **ทฺวิธา นิรุปฺปเต** อิติ ปกตํฯ นนุ ตเสฺสตสฺส ยถาวุตฺตวาติมยสฺส สกฺกฏํ ปากตํ อปพฺภํโส เปสาจิกํ มิสฺสเญฺจติ ปญฺจวิธตฺตํ วตฺวา “**สกฺกฏํ** นาม เทวตาภาสาฯ **ปากตํ** จตุพฺพิธํ สกฺกเฏหิ วณฺณญฺญูตฺตมเตฺตน อุปฺปนฺนตฺตา มหินฺทสินฺธวาทิ ตพฺภวํ, ตสฺสมํ หิริหรกมลาทิ, มหารฏฺฐาทิเทสปสิทฺธํ เทสียํ, ตพฺภวาทีหิ สมฺมิสฺสํ มิสฺสํฯ อาภีราทีนํ วาจา **อปพฺภํโส,** โส จ ปากตํ วิย จตุพฺพิโธ, ติวิโธ จ นาครอุปนาครวุทฺธเภเทนฯ ปิสาจานํ วจนํ **เปสาจิกํ**ฯ สเพฺพสํ วเสน มิสฺส’’นฺติ สกฺกฏาทีนํ ลกฺขณํ วุตฺตํฯ ตถา ‘‘สิงฺคารปฺปธานนจฺจสงฺขาตลาสฺยาทีนํ ปฏิปาทกเตฺถน ลาสฺยาทิกมภินยปฺปธานตฺตา **ทสฺสนียํ,** อิตรํ กพฺพํ **สวนีย**’’นฺติ ทฺวิธํ วุตฺตํ, เอวํ ปุพฺพาจริเยหิ ภาสาเภเทน วุตฺตํ ปญฺจวิธตฺตํ, วินิโยคเภเทน วุตฺตํ ทฺวิธตฺตญฺจ อิธ กสฺมา น วุตฺตนฺติ? สจฺจํ, ตถาปิ ตเทวมิธานุปโยคิตาย น วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวมลงฺการาธิฏฺฐานภาเวน ปฐมํ พนฺธสรีรํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ หารเกยูราทินา ปุริสสรีรมิว พนฺธสรีรํ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ วินฺทนียตรํ โหตีติ ทเสฺสตุมาห “**ตํ ตุ**” อิจฺจาทิฯ **ตุ**สโทฺท วิเสสวจนิจฺฉายํฯ **ตํ** พนฺธสรีรํ **ตุ อลงฺการา** อลงฺกริยติ ตํ พนฺธสรีรเมเตหีติ ปสาทาทโย สทฺทาลงฺการา, สภาววุตฺยาทโย อตฺถาลงฺการา จ **วินฺทนียตรตฺตนํ** อติสเยน วินฺทนียภาวํ อสฺสาทนียภาวํ **ปาเปนฺติ** นยนฺติฯ สพฺพถา นิโทฺทสภูตานํ สทฺทตฺถานํ อญฺญมญฺญานุรูปโต สหิตภาเวน ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตํ ตาทิสปุริสสรีรมิว วินฺทนียมฺปิ สมานํ อลงฺกาเรหิ ปสาธิเต สติ อจฺจนฺตเมว วินฺทนียํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

๙. ปุนปิ ตเสฺสว พนฺธสฺส เภทํ กเถตุํ “**นิพโนฺธ จา**’’ทิมาหฯ ปุน **นิพโนฺธ จ** มุตฺตกาทีหิ จตูหิ อวินาภาวโต มหากพฺพาทิสภาเวน นิรนฺตรํ กตฺวา พโนฺธ จ **อนิพโนฺธ จ** เกวลํ มหากพฺพาทิสภาเวน มุตฺตกตฺตา อนิรนฺตรํ กตฺวา พโนฺธ จาติ โสว พโนฺธ ทฺวิธา **นิรุปฺปเต** นิจฺฉียเตฯ ปุนปิ โส พโนฺธ สกฺกฏปากตอปพฺภํ สเปสาจิกมิสฺสภาสาเภเทน ปญฺจวิโธฯ สิงฺคารปธานนจฺจสงฺขาตลาสฺยาทีนํ ทสฺสนปฺปธานตฺตา ตาทิสํ นจฺจํ ทสฺสนียํ, ตทญฺญํ กพฺพํ สวนียมิติ วฬญฺชนเภทโต ทฺวิโธ จ โหติฯ โส สโพฺพปิ ปโยชนาภาวโต อิห น คหิโตฯ ตตฺถ **สกฺกฏํ** นาม เทวตาภาสาฯ ตโต เกหิจิ อกฺขเรหิ ภินฺนํ **ปากตํ** นามฯ ตํ ปน ตพฺภวตสฺสมเทสิยมิสฺสวเสน จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ สกฺกฏโต วณฺณญฺญูตฺตมเตฺตน นิพฺพตฺตํ **ตพฺภวํ** นาม, ตํ มหินฺทสินฺธวาทิฯ **ตสฺสมํ** หิริหรกมลาทิฯ เทเส ปสิทฺธํ **เทสิยํฯ มิสฺสํ** นาม ตพฺภวาทีหิ สมฺมิสฺสํฯ **อปพฺภํโส** นาม โคปาลกาทีนํ วาจา, โส จ ตพฺภวาทีหิ จตุพฺพิโธ, นาครอุปนาครวุทฺธเภเทน ติวิโธ จ โหติฯ ปิสาจานํ วจนํ **เปสาจิกํ**ฯ เตหิ สกฺกฏาทีหิ สมฺมิสฺสํ **มิสฺสํ** นาม โหติฯ อิทานิ อีทิสปฺปเภทวนฺตพนฺธสฺส อลงฺกาเรน โสภนตฺตํ วตฺตุํ “**ตํ ตุ**”จฺจาทิมาหฯ **ตํ ตุ** ตํ ปน วุตฺตปฺปการํ พนฺธสรีรํ **อลงฺการา** ปสาทาทิสทฺทาลงฺการา, สภาววุตฺยาทิอตฺถาลงฺการา จ **วินฺทนียตรตฺตนํ** อติสยปสาทนียตฺตํ ปาเปนฺติฯ นิรนฺตรํ พโนฺธ **นิพโนฺธ**ติ จ, น นิพโนฺธ **อนิพโนฺธ**ติ จ, อติสเยน วินฺทนีโย วินฺทนียตโร, ตสฺส ภาโว **วินฺทนียตรตฺตน**นฺติ จ วิคฺคโหฯ

๑๐. **อนวชฺชํ มุขโมฺภช-มนวชฺชา จ ภารตี;**
อลงฺกตาว โสภเนฺต, กึ นฺ’เต นิรลงฺกตา?

๑๐. ตเมว สมเตฺถติ **“อนวชฺช”** มิจฺจาทินาฯ **อนวชฺชํ** อญฺญมญฺญานุรูปาธิกตเนตฺตกณฺณาทิอวยเวน ปิฬกติลกกาฬกาทฺยนาหตาย จ สุนฺทรภาวโต อครหิตํ **มุขโมฺภชํ** วทนารวินฺทญฺจ ตถา **อนวชฺชา** ปทาทิโทสานภิภูตาย สุนฺทรภาเวน อครหิตา **ภารตี** จ วาณี อุปจารโต ตปฺปฏิปาทนีโย อโตฺถ จาติ **เอเต อลงฺกตาว** มุขํ ติลกตาฬงฺกาทินาลงฺกาเรน, สทฺทตฺถา สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ ปสาธิตา สชฺชิตา เอว, **นิรลงฺกตา** ตถา อปสาธิตา อสชฺชิตา **โสภเนฺต กิํ นุ,** น โสภเนฺตวาติ วิตเกฺกมีติ อโตฺถฯ **นุ**อิติ วิตเกฺกฯ

๑๐. ตเมว **“อนวชฺช”** มิจฺจาทินา สมเตฺถติฯ วณฺณสณฺฐานาทิอวยวสมฺปตฺติยา จ ปิฬกติลกกาฬกาทิโทสรหิตตฺตา จ อนินฺทิตํ **มุขโมฺภชญฺจ อนวชฺชา** ปทโทสวากฺยโทสอตฺถโทเสหิ อมิสฺสตฺตา อครหิตา **ภารตี** วาณี จ อเภโทปจาเรน ตปฺปฏิปาทนียโตฺถ จาติ อิเม **อลงฺกตาว** กุณฺฑลติลกาทิอาภรเณหิ จ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ จ สชฺชิตา เอว, **นิรลงฺกตา** เตหิ อวิภูสิตา **โสภเนฺต กิํ นุ,** น โสภเนฺตติ มเญฺญฯ นตฺถิ อวชฺชมสฺสาติ จ, มุขเมว อโมฺภชมิติ จ วิคฺคโหฯ **กิ**มิติ ปฏิเสเธ, **นุ**อิติ วิตเกฺกติฯ

๑๑. **วินา คุรูปเทสํ ตํ, พาโล’ลงฺกตฺตุมิจฺฉติ;**
สมฺปาปุเณ น วิญฺญูหิ, หสฺสภาวํ กถํ นุ โส?

๑๑. อลงฺกรณญฺจ เตสํ วินา คุรูปเทเสน กโรเนฺต วินา ปหาสํ นาปรํ วิเสสมธิคจฺฉตีติ ทเสฺสตุํ สิเลสาลงฺการมาห **“วินา”**ติอาทิฯ **คุรูนํ** ปสาธโนปาโยปเทสกานํ, อลงฺการการโณปาโยปเทสกานํ วา **อุปเทสํ** ‘‘เอตฺถ เอวํ กเต โสเภยฺยา’’ติ อุปทิสนํ **วินา** ปริจฺจชฺช มุขสฺส, พนฺธสฺส จ อลงฺกรณานภิญฺญตาย **พาโล** อญฺญาณโก โย โกจิ ปุคฺคโล **ตํ** มุขํ, พนฺธํ วา **อลงฺกตฺตุํ** อนุรูปวเสน สเชฺชตุํ **อิจฺฉติ** อธิเปฺปติ, **โส** ตาทิโส อญฺญาณปุคฺคโล **วิญฺญูหิ** ตพฺพิทูหิ ปณฺฑิตชเนหิ **หสฺสภาวํ** อวหาสํ **กถํ** เกน ปกาเรน **น สมฺปาปุเณยฺย**ฯ ‘‘กิมิทํ อญฺญาณปุริเสน กริยตี’’ติ หสเนฺตวาติ อธิปฺปาโยฯ **นุ**อิติ วิตเกฺกฯ

๑๑. อิทานิ ปทาทิโทสรหิตพนฺธสรีรสฺส อลงฺกาเรหิ ภูสนมฺปิ คุรูปเทสสหิตเมว เสฏฺฐนฺติ ทเสฺสตุํ **“วินา คุรูปเทส”** มิจฺจาทิสิเลสาลงฺการมาหฯ **พาโล** มุขาทิสรีราลงฺกาเร, พนฺธาลงฺกาเร วา อสมโตฺถ โย โกจิ **คุรูปเทสํ วินา** สรีราลงฺการกรณสฺส, พนฺธาลงฺการกรณสฺส วา อนุรูโปปเทสมนฺตเรน **ตํ** สรีรํ, พนฺธํ วา **อลงฺกตฺตุํ** ติลกตาฬงฺกาทีหิ, สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ วา สเชฺชตุํ อิจฺฉติ เจ, **โส วิญฺญูหิ** ตทุภยญฺญูหิ **หสฺสภาวํ** อวหสิตพฺพตํ **กถํ น สมฺปาปุเณ,** ปาปุณาเตฺยว, ตสฺมา คุรูหิ สาทรโต อุคฺคณฺหิตฺวา กตฺตพฺพนฺติ ภาโวฯ

๑๒. **คโนฺถปิ กวิวาจาน-มลงฺการปฺปกาสโก;**
ยาติ ตพฺพจนียตฺตํ, ตโพฺพหารูปจารโตฯ

๑๒. นนุ สทฺทคมฺมา, อตฺถคมฺมา จ อลงฺการาติ คโนฺถ กถนฺติ อาห **“คโนฺถปี”**ติอาทิฯ **กวิวาจานํ** กวิปฺปโยคานํ สมุทายรูปานํ, ปฏิปาทนียตาย ตพฺพจนียานญฺจ อตฺถานํ **อลงฺการปฺปกาสโก** อลงฺการานํ ยถาวุตฺตานํ วิภาวิโต **คโนฺถปิ** กิริยากปฺปสงฺขาตํ สตฺถมฺปิ **ตพฺพจนียตฺตํ** เตน **อลงฺการ**สเทฺทน วาจฺจตํ **ยาติ** อุปคจฺฉติฯ กินฺติ อาห **“ตโพฺพหารูปจารโต”**ติฯ ตสฺส กตโวหารสฺส **อลงฺการ**สทฺทสฺส, ตสฺมิํ วา มณฺฑนวิเสเส ปวตฺตสฺส อลงฺการโวหารสฺส อุปจรณํ โสยมิตฺยเภเทน ปริกปฺปนํ อุปจาโรฯ กสฺมา? ปฏิปาทนียปฏิปาทกานํ อเภทวเสน การเณ การียสฺส อุปจริยโตติ อธิปฺปาโยฯ

๑๒. อิทานิ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺการคโนฺถ กถมลงฺกาโรติ อาห “**คโนฺถ**”จฺจาทิฯ **กวิวาจานํ** กวีหิ วุตฺตวากฺยสงฺขาตานํ, อุปจารโต ตปฺปฏิปาทนียอตฺถสงฺขาตานญฺจ กวิปฺปโยคานํ **อลงฺการปฺปกาสโก** สทฺทตฺถาลงฺการปฺปกาสโก **คโนฺถอปิ** กิริยากปฺปสงฺขาตํ สตฺถมฺปิ **ตโพฺพหารูปจารโต** ตสฺส อลงฺกาโรติ กตโวหารสฺส **อลงฺการ**สทฺทสฺส การเณ การียูปจาเรน **ตพฺพจนียตฺตํ** เตน **อลงฺการ**สเทฺทน วตฺตพฺพตํ ยาติฯ **อปิ**สโทฺท อลงฺการมเปกฺขติฯ อลงฺกาเร ปกาเสติ, อลงฺการานํ วา ปกาสโกติ จ, เตน วจนีโย, ตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ เอตฺถ ภาโวติ วาจฺจวาจกสมฺพโนฺธฯ ตสฺส สทฺทาทิอลงฺการสฺส โวหาโรติ จ, ตโพฺพหารสฺส **อลงฺการ**สทฺทสฺส อุปจาโรติ จ วากฺยนฺติฯ

๑๓. **ทฺวิปฺปการา อลงฺการา, ตตฺถ สทฺทตฺถเภทโต;**
สทฺทตฺถา พนฺธนามาว, ตํสชฺชิตตทาวลิฯ

๑๓. อิทานิ ยถาวุตฺตอลงฺการานํ ปเภทํ, ตปฺปสงฺคญฺจ ตํพนฺธสรีรญฺจ เหฏฺฐา วุตฺตมฺปิ เอกโต สมฺพเนฺธตฺวา ทเสฺสตุํ “**ทฺวิปฺปการา**”ทิ อารทฺธํฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ กิริยากปฺปสงฺขาเต คเนฺถ, ตสฺมึ วา พนฺธาลงฺการาธิกาเร **อลงฺการา** ยถาวุตฺตา **ทฺวิปฺปการา** โหนฺติฯ กถํ? สทฺทเภทโต, อตฺถเภทโต จ, สทฺทาลงฺการา อตฺถาลงฺการาติ อลงฺการา ทฺวิปฺปการา โหนฺตีติ อโตฺถฯ เยสํ เภเทน เต ทฺวิปฺปการา, เต สทฺทา, อตฺถา จฯ ‘‘พโนฺธ’’ อิติ วุตฺตํ นามํ ยสฺสา อาวลิยา สา **พนฺธนามา เอวฯ ตํสชฺชิตตทาวลิ** เตหิ อลงฺกาเรหิ สชฺชิตา ปกาสิตา ตํสชฺชิตา, เตสํ สทฺทตฺถานํ อาวลิ สมุทายา, มหาวากฺยํ, อนฺตรวากฺยํ วาฯ ปริปุโณฺณ พโนฺธ มหาวากฺยํ, มุตฺตกาทโยเวยวา อนฺตรวากฺยานิ, ตํสชฺชิตตทาวลิกํ ปสิทฺธภาเวน อนุวทิตฺวา อปฺปสิทฺธา สทฺทตฺถา วิธียเนฺตฯ

๑๓. อิทานิ ยถาวุตฺตอลงฺการานํ อวุตฺตเภทญฺจ ตทาธาราธิกตํ ยถาวุตฺตพนฺธสรีรญฺจ เอกโต ทเสฺสตุํ “**ทฺวิปฺปกาเร**”จฺจาทิมาหฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ กิริยากปฺปสงฺขาเต อลงฺการคเนฺถ, โน เจ, อลงฺการาธิกาเร วา **อลงฺการา** วกฺขมานาลงฺการา **สทฺทตฺถเภทโต** สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺการเภเทน ทฺวิปฺปการา โหนฺติ, เยสํ เภเทน อลงฺการา ภินฺนา, เต สทฺทตฺถา พนฺธนามาวฯ **ตํสชฺชิตตทาวลิ** เตหิ สทฺทตฺถาลงฺกาเรหิ อลงฺกตา, เตสํ สทฺทตฺถานํ มหากพฺพาทิสมุทายรูปา ปฏิปาฏิพโนฺธติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘พโนฺธ’’ อิติ นามํ ยเสฺสติ จ, เตหิ สทฺทตฺถาลงฺกาเรหิ สชฺชิตาติ จ, เตสํ สทฺทตฺถานํ อาวลีติ จ สมาโสฯ

๑๔. **คุณาลงฺการสํยุตฺตา, อปิ โทสลวงฺกิตา;**
ปสํสิยา น วิญฺญูหิ, สา กญฺญา วิย ตาทิสีฯ

๑๔. เอวํ คุเณน อลงฺกาเรน สชฺชิตาปิ สา สทฺทตฺถาวลิ อปฺปเกนปิ โทเสน สํยุตฺตา สตี อสมฺผุสิตพฺพาว วิญฺญูหิ สิยาติ ทเสฺสตุมาห “**คุณ**” อิจฺจาทิฯ สทฺทาลงฺการาเขฺยน คุเณน, อตฺถาลงฺกาเรน จ **สํยุตฺตาปิ** วิเสเสน สชฺชิตาปิ สทฺทตฺถาวลิ **โทสลเวน** โทสเลเสนาปิ **องฺกิตา** อภิลญฺฉิตา สตี **วิญฺญูหิ** คุณโทสวิภาควิทูหิ ปณฺฑิตปุริเสหิ **น ปสํสิยา** เนว ปสํสิตพฺพาฯ กาวิยาติ อาห “**กญฺญา วิยตาทิสี**”ติฯ ยถา หิ **กญฺญา** ทสวสฺสิกา สนฺนทฺธโยพฺพนาภิมุขภาเวน ชนนยนมโนวิลุมฺภินีคุเณน, อาภรณวิเสเสน จาลงฺกตา เกนจิ กุฏฺฐโทสเลเสน องฺกิตา วิญฺญูนํ อสมฺผุสนียา สิยา, ปเควาปรา, เอวเมว สทฺทตฺถาวลิปิ อปฺปเกนปิ สทฺทรูเปน, อตฺถลกฺขเณน จ โทเสน กุฏฺฐกเปฺปน วชฺชนียา เอว วิญฺญูนํ, ปเคว พหุนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๔. เอวํ สทฺทตฺถานํ คุณีภูเตหิ อลงฺกาเรหิ สชฺชิตา สทฺทตฺถาวลิ เกนจิ ปทาทิโทเสน อภิลกฺขิตา เจ, อปฺปสตฺถาติ ทเสฺสนฺโต "**คุณาลงฺการิ**"จฺจาทิมาหฯ **คุณาลงฺการสํยุตฺตา อปิ** สทฺทาลงฺการสงฺขาตคุเณน, อตฺถาลงฺกาเรน จ วิเสเสน ยุตฺตาปิ **สา** สทฺทตฺถาวลิ **โทสลวงฺกิตา** ปทโทสาทินา อณุมตฺเตนปิ โทเสน องฺกิตา ยุตฺตา สหิตา **ตาทิสี** คุณาลงฺการสํยุตฺตาปิ โทสลวงฺกิตา **กญฺญา วิย** ทสวสฺสิกา โยพฺพนปฺปตฺตา วนิตาว **วิญฺญูหิ** คุณโทสปริกฺขเกหิ **น ปสํสิยา** น ปสํสิตพฺพาฯ ยถา หิ ทสวสฺสิกา อิตฺถี ปิยสภาวสณฺฐิตา มนุญฺญหิ คุเณหิ, โสภนานุรูปคีเวยฺยาทิอาภรณวิเสเสหิ ยุตฺตาปิ ทิสฺสมาเนน เกนจิ เสตกุฏฺฐลเวน ยุตฺตา สมานา คุณโทสปริกฺขเกหิ ทสฺสนิยา น โหติ, เอวํ วุตฺตปฺปการาปิ พนฺธปทฺธติ กุฏฺฐตุเลฺยน เกนจิ ปทาทิโทเสน ยุตฺตา วิญฺญูหิ อสฺสาทนียาติ อธิปฺปาโยฯ โทสานํ ลโว, เตน องฺกิตาติ จ, สา วิย ทิสฺสตีติ **ตาทีสี**ติ จ วิคฺคโหฯ

๑๕. **เตน โทสนิราโสว, มหุสฺสาเหน สาธิโย;**
นิโทฺทสา สพฺพถา สา'ยํ, สคุณา น ภเวยฺย กึฯ

๑๕. ยโต เอวํ, **เตน** ตสฺมา การณา **มหุสฺสาเหน** มหตา วายาเมน **โทสานํ** ปทโทสาทีนมนตฺถนิมิตฺตานํ **นิราโสว** สตฺถทิฏฺฐิยา สตฺถปฺปภาวโต ปริจฺจาโคเยว **สาธิโย** สาเธตโพฺพ, ''วิญฺญูหี''ติ เสโสฯ เอวํ โทสนิราเส โก คุโณ อุปลพฺภตีติ เจฯ **สพฺพถา** สพฺพปฺปกาเรน **นิโทฺทสา** โทเสหิ นิคฺคตา **สายํ** สทฺทตฺถาวลิ **สคุณา** สทฺทาลงฺการสงฺขาเตหิ คุเณหิ สหิตา **น ภเวยฺย กึ,** ภวเตฺยว, คุณรหิตํ ตํอลงฺกตมนุปาเทยฺยํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๕. เตน ยโต โทสยุตฺตา วิญฺญูหิ อนุปาเทยฺยา, ตสฺมา **มหุสฺสาเหน** อธิกวายาเมน **โทสนิราโสว** ปทโทสาทีนํ นิรากรณเมว **สาธิโย** อเนกสตฺถวิสยาย ปญฺญาย วิญฺญูหิ สาเธตโพฺพ, เอวํ สติ **สพฺพถา** สพฺพากาเรน **นิโทฺทสา** โทสรหิตา **สา อยํ** สทฺทตฺถาวลิ **สคุณา** สทฺทาลงฺการสงฺขาเตหิ คุเณหิ ยุตฺตา **น ภเวยฺย กึ,** คุณยุตฺตา ภเวยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ โทสานํ นิราโสติ จ, นตฺถิ โทสา เอติสฺสา, นิคฺคตา โทเสหิ วาติ จ, สห คุเณหิ วตฺตมานาติ จ วิคฺคโหฯ

๑๖. **สา'ลงฺการวิยุตฺตาปิ, คุณยุตฺตา มโนหรา;**
นิโทฺทสา โทสรหิตา, คุณยุตฺตา วธู วิยฯ

๑๖. กึการณเมวํภูโต โทสปริจฺจาเคน คุณาทาเนน พโนฺธติ อาห "**สา'ลงฺกาเร**"จฺจาทิฯ **สา** สทฺทตฺถาวลิ อลงฺกาเรหิ วิยุตฺตาปิ สตี **นิโทฺทสา** สพฺพปฺปกาเรน โทเสหิ นิคฺคตา คุเณหิ สทฺทาลงฺการสงฺขาเตหิ สํยุตฺตา ชนานมานนฺทสโนฺทหาภิสนฺทเนกเหตุตาย มโน หรติ อตฺตโน สนฺติกมากฑฺฒตีติ **มโนหรา** โหตีติฯ ตโตฺถทาหรณมาห "**โทสรหิตา คุณยุตฺตา วธู วิยา**"ติฯ ยถา เยน เกนจิปิ โทเสน วิรหิตา วธู มนาปจาริตาทีหิ คุณวิเสเสหิ สํยุตฺตา สตี เกนจิ อาภรเณน อมณฺฑิตา อปสาธิตาปิ กินฺนาม มธุรา กวีนํ ปสาธนํ กินฺนาม มโนหรา โหติ, เอวมยํ สทฺทตฺถาวลิปิ มโนหรา โหตีติ อโตฺถฯ

๑๖. อิทานิ โทสปริจฺจาเคน คุณาทาเน ปโยชนํ ทเสฺสติ "**สา'ลงฺการวิยุเตฺต**"จฺจาทินาฯ **สา** สทฺทตฺถาวลิ อลงฺกาเรหิ วิยุตฺตา สตีปิ นิโทฺทสา สพฺพปฺปกาเรน โทสรหิตา **คุณยุตฺตา** ตโตเยว คุณีภูตา สทฺทาลงฺกาเรน ยุตฺตา **โทสรหิตา** ทุพฺพณฺณทุสฺสณฺฐานาทิโทเสหิ ปริจฺจตฺตา **คุณยุตฺตา** หทยงฺคมคุณยุตฺตา **วธู วิย** องฺคนา วิย **มโนหรา** สาธุชเน อาราเธติฯ

๑๗. ปเท วาเกฺย ตทเตฺถ จ, โทสา เย วิวิธา มตา;
โสทาหรณเมเตสํ, ลกฺขณํ กถยามฺย'หํฯ

๑๗. ยโต เอวํ คุณาลงฺการสํยุตฺตายปิ โทสลวงฺกิตาย วิญฺญูนมนาทรณียตา, อลงฺการวิยุตฺตาปิ โทสาภาเวน คุณยุตฺตาย มโนหรตา, เอวมนตฺถาวหสฺสาปิ โทสสฺส ปริหริตพฺพตา สตฺถทิฏฺฐิยา, ตสฺมา เต โทเส ทเสฺสตุํ ปฏิชานาติ **"ปเท"**ติอาทินาฯ เตสํ ปทานํ วากฺยานํ อโตฺถ **ตทโตฺถ,** ตสฺมิํฯ อุทาหรียติ ลกฺขฺยภาเวนาติ อุทาหรณํ, สห อุทาหรเณหีติ **โสทาหรณํ**ฯ ลกฺขิยติ ลกฺขิยมเนนาติ **ลกฺขณํ**ฯ

๑๗. เอวํ อลงฺการยุตฺตาปิ อปฺปเกน โทเสน ยุตฺตพนฺธสฺส อนุปาเทยฺยตฺตา, อลงฺการอลงฺกรเณ อสติปิ โทสรหิเต วิญฺญูหิ อุปาเทยฺยตฺตา จ มุขฺยสฺส โทสปริหารสฺส อวสฺสํกตฺตพฺพตฺตา อิทานิ อธิคตโทเส ทเสฺสตุํ ปฏิชานาติ **"ปเท วาเกฺย"**จฺจาทินาฯ **ปเท** นามาทิจตุพฺพิธปเท จ, **วาเกฺย** ''สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตานํ จโย วากฺยํ สการกกิริยา''ติ วุตฺตลกฺขเณ วาเกฺย จ, **ตทเตฺถ จ** เตสํ ปทวากฺยานํ อเตฺถ จ **วิวิธา** อเนกปฺปการา **เย โทสา** วิญฺญูหิ โทสภาเวน **มตา** เญยฺยา, เอเตสํ ปทาทิโทสานํ **โสทาหรณํ** อุทาหรณสหิตํ ลกฺขณํ อหํ กถยามิฯ เอตฺถ จ–

''ปทํ จตุพฺพิธํ วุตฺตํ, นามาขฺยาโตปสคฺคิกํ;
นิปาตกญฺจ ตญฺญูหิ, อโสฺส ขลฺวาภิธาวตี''ติ [รูปภิทฺธิฏีกาย นามกเณฺฑ]ฯ

วุตฺตนิยาเมน ปทํ ตาว ทฏฺฐพฺพํฯ อุทาหรียนฺติ ลกฺขิยภาเวนาติ **อุทาหรณานี**ติ จ, สห อุทาหรเณนาติ **โสทาหรณ**นฺติ จ, ลกฺขียติ ลกฺขิยมเนนาติ จ วิคฺคโหฯ

ปทโทสอุเทฺทส

๑๘. วิรุทฺธตฺถนฺตราณตฺถ-กิลิฏฺฐานิ วิโรธิ จ;
เนยฺยํ วิเสสนาเปกฺขํ, หีนตฺถกมนตฺถกํฯ

วากฺยโทสอุเทฺทส

๑๙. โทสา ปทาน, วากฺยาน-เมกตฺถํ ภคฺครีติกํ;
ตถา พฺยากิณฺณคามฺมานิ, ยติหีนํ กมจฺจุตํ;
อติวุตฺตมเปตตฺถํ, สพนฺธผรุสํ ตถา

วากฺยตฺถโทสอุเทฺทส

๒๐. อปกฺกโม'จิตฺยหีนํ, ภคฺครีติ สสํสยํ;
คามฺมํ ทุฏฺฐาลงฺกตีติ, โทสา วากฺยตฺถนิสฺสิตาฯ

ปทโทสาทิอุเทฺทสวณฺณนา

๑๘-๑๙-๒๐. อิทานิ ยถาปฏิญฺญาเต โทเส อุทฺทิสติ **"วิรุทฺธตฺถนฺตร"** อิจฺจาทินาฯ วิรุทฺธํ อตฺถนฺตรํ ยสฺส ตํ **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ**ฯ กิํ ตํ? ปทํฯ เอวมุปริปิ ยถาโยคํฯ อธิโก อโตฺถ วิเสสฺยสฺส เยน ตํ **อธฺยตฺถํ**ฯ นียติ อวฺโตฺต เหตุ เอตฺถ อานียตีติ **เนยฺยํ**ฯ **โทสา ปทาน**นฺติ เยหิ โทเสหิ ปทานิ ทุฏฺฐานิ, เต วิรุทฺธตฺถนฺตรตาทโย ปทานํ โทสาติ อโตฺถฯ เอวมุปริปิ ยถา

โยคํฯ วากฺยานํ โทสาติ สมฺพนฺโธฯ ภคฺคา รีติ กโม ยสฺมึ ตํ **ภคฺครีติกํ,** วากฺยํฯ อปกฺกมตาทโย วากฺยตฺถโทสา, วากฺยตฺถานํ โทสโตฯ วากฺยํ ทุฏฺฐํ สิยาติ วากฺยเมว วิเสสฺยเตฯ เตน สพฺพตฺถ นปุํสกลิงฺคน นิเทฺทโสฯ

๑๘-๑๙-๒๐. อิทานิ กเถตพฺพภาเวน ปฏิญฺญาเต โทเส อุทฺทิสโนฺต **"วิรุทฺธ...เป.... นิสฺสิตา"**ติ อาหฯ กวีหิ อิจฺฉิตตฺถโต วิรุโทฺธ อญฺญโตฺถ ยสฺส ปทสฺสาติ ตํ **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ** นามฯ วิเสสฺยสฺส อธิกตฺถภาวกรณโต **อฌตฺถํ** นามฯ กวีหิ อิจฺฉิตตฺถสฺสาวีกรเณ อวิสทตฺตา **กิลิฏฺฐํ** นามฯ เทสกาลกลาทีนํ วิรุทฺธตฺตา **วิโรธิ** นามฯ อญฺญมาหริตฺวา วตฺตพฺพโต **เนยฺยํ** นามฯ วิเสสนํ ปตฺวาว สาตฺถกภาวปฺปตฺติโต **วิเสสนาเปกฺขํ** นามฯ วิเสสฺยสฺส หีนตาปาทนโต **หีนตฺถกํ** นามฯ อตฺถรหิตตฺตา **อนตฺถกํ** นามาติ อิเม อฏฺฐ ปทนิสฺสิตตฺตา **ปทโทสา** นามฯ

วุตฺตตฺถเสฺสว ปุน วจนโต **เอกตฺถํ** นามฯ ภินฺนกฺกมตฺตา **ภคฺครีติกํ** นามฯ ตถา สโมฺม หการณตฺตา **พฺยากิณฺณํ** นามฯ วิสิฏฺฐวจนวิรหโต **คามฺมํ** นามฯ ยติสมฺปตฺติวิรหโต **ยติหีนํ** นามฯ ปทตฺถกฺกมโต จุตตฺตา **กมจฺจุตํ** นามฯ โลกิยํ โวหารมติกฺกมฺม วุตฺตตฺตา **อติวุตฺตํ** นามฯ สมุทายตฺถโต อปคตตฺตา **อเปตตฺถํ** นามฯ พนฺธผรุสยุตฺตตฺตา **พนฺธผรุสํ** นาม, เตน สหิตํ สพนฺธผรุสนฺติ อิเม นว **วากฺยานํ ตถา** โทสา นามฯ เอตฺถ **ตถา**สโทฺท ''โทสา''ติ ปทํ อุปสํหรติฯ

อปคตกฺกมตฺตา **อปกฺกมํ** นามฯ อุจิตภาวสฺส ปริหีนตฺตา **โอจิตฺยหีนํ** นามฯ ภินฺนวิภตฺติกฺกมตฺตา **ภคฺครีติ** นามฯ สํสยชนนโต **สสํสยํ** นามฯ ทุปฺปตีติกรตฺตา **คามฺมํ** นามฯ ทูสิตาลงฺการตฺตา **ทุฏฺฐาลงฺกติ** นามาติเม ฉ วากฺยตฺถนิสฺสิตตฺตา **วากฺยตฺถโทสา** นามฯ

อโญฺญ อโตฺถ อตฺถนฺตโรฯ วิรุโทฺธ อตฺถนฺตโร ยสฺสาติ วิคฺคโหฯ โทสปกาสกปทมฺปิ โทสโต อพฺยติริตฺตตฺตา โทโส นามฯ เอวํ สเนฺตปิ สมาเสน ปทสฺส คหิตตฺตา นปุํสกํ โหติฯ เอเสวนโย อิโต ปเรสุปิฯ วิเสสฺยสฺส อธิโก อโตฺถ ยสฺส ตํ, กิลิฏฺฐํ วิย **กิลิฏฺฐํ**ฯ ยถา หิ มลคฺคหิโต อาทาโส อตฺตโน กิลิฏฺฐตฺตา มุขาทีนํ ปกาสเน อวิสโท โหติ, เอวมธิเปฺปตตฺถปฺปกาสเน อสมตฺถํ ปทํ **กิลิฏฺฐํ** นามฯ วิโรโธ อสฺส อตฺถีติ **วิโรธิ**ฯ นียติ อวุโตฺต เหตุ เอตฺถาติ **เนยฺยํ**ฯ วิเสสเน อเปกฺขา ยสฺส ตํฯ หีโน วิเสสฺยสฺส อโตฺถ เยน ตํฯ นตฺถิ อโตฺถ ยสฺส ตนฺติ วิคฺคโหฯ

ปทโทสานํ อนญฺญเตฺตปิ วิกปฺปนาเภทโต **"ปทานํ โทสา"**ติ วุตฺตํ, ยถา ''สิลาปุตฺตกสฺส สรีร''นฺติฯ **วากฺยานํ โทสา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เอโก อโตฺถ ยสฺส ตํฯ ภคฺคารีติ กโม ยสฺส ตํฯ วิสุํ วิสุํ อากิณฺณํ **พฺยากิณฺณํ**ฯ คาเม ภโว **คาโมฺม,** อพฺยตฺตานํ โวหาโรฯ ตปฺปกาสกปทมฺปิ อุปจารโต **คามฺมํ** นามฯ ยติ หีนา เอตฺถาติ **ยติหีนํ**ฯ กมโต จุตํ **กมจฺจุตํ**ฯ อติกฺกมฺม วุตฺตํ **อติวุตฺตํ**ฯ อตฺถโต อเปตํ **อเปตตฺถํ**ฯ พเนฺธ ผรุสํ ผรุสตา ยตฺถ ตํฯ อปคโต กโม ยสฺมา ตํฯ โอจิตฺยํ หีนํ ยตฺถ ตํฯ ภคฺคา รีติ ยตฺถ ตํฯ สห สํสเยน วตฺตตีติ ตํฯ **คามฺมํ** วุตฺตนยเมวฯ ทุฏฺฐา ทูสิตา อลงฺกติ อลงฺกาโร ยตฺถ ตํฯ วากฺยานํ อโตฺถ, ตนฺนิสฺสิตา **วากฺยตฺถนิสฺสิตา**ติ วิคฺคโหฯ เอตฺถ อนตฺถกาเปตตฺถโทสทฺวยํ ปทวากฺยโต ภินฺนํ, อญฺญํ ภคฺครีติโทสทฺวยํ, คามฺมทฺวยํ, กมจฺจุตอปกฺกมทฺวยญฺจ วากฺยวากฺยตฺถโต ภินฺนํฯ

ปทโทสนิเทฺทสวณฺณนา

๒๑. วิรุทฺธตฺถนฺตรํ ตญฺหิ, ยสฺส'ญฺญโตฺถ วิรุชฺฌติ;
อธิเปฺปเต ยถา เมโฆ, วิสโท สุขเย ชนํฯ

๒๑. อโถเทฺทสกฺกเมน ปทาทิโทเส อุทาหรติ **"วิรุทฺธ"** จฺจาทินาฯ **หิ** ยสฺมา การณา, ปสิทฺธิยํ วา **หิสโทฺท**ฯ **ยสฺส** ปทสฺส **อโญฺญ** อธิเปฺปตโต อปโร **อโตฺถ อธิเปฺปเต** วตฺตุมิจฺฉิเต อเตฺถ วิรุชฺฌตีติ อนฺวทิตฺวา ตสฺมา **ตํ "วิรุทฺธตฺถนฺตร"**นฺติ วิธียเตฯ **"ยเถ"**ตฺยุทาหรติฯ ยถา อิทํ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ, ตถา อญฺญมฺปิ ตาทิสํ ทฏฺฐพฺพํฯ **น** ตฺวิทเมเวติ **ยถา**สทฺทสฺส อโตฺถฯ เมโฆ วิสโท สุขเย ชนนฺติฯ วิสํ อุทกํ, ตํ ททาตีติ **วิสโท เมโฆ** วาริวโห **ชนํ** โลกํ **สุขเย** สุขยตีติ กวิจฺฉิตโตฺถฯ **วิส**สโทฺท ครฬสฺส จ วาจโก สิยาติ ครโฬ เมโฆ มารยติ, น ปน สุขยตีติ "วิสโท"ติ วิเสสนปทสฺส วิรุทฺธตาฯ

๒๑. อิทานิ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน วิรุทฺธตฺถนฺตราทีนํ สลกฺขณลกฺขิยํ ทเสฺสโนฺต **"วิรุทฺธ"**จฺจาทิมาหฯ **ยสฺส** ปทสฺส **อญฺญโตฺถ** กวิจฺฉิตตฺถโต อโญฺญ อโตฺถ **อธิเปฺปเต** อิจฺฉิตเตฺถ **หิ** ยสฺมา วิรุชฺฌติ, ตสฺมา **ตํ** ปทํ **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ** นามฯ ปสิทฺธิยํ วา **หิสโทฺท**ฯ ตถา เหส อปฺปสิทฺธํ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ "ยสฺส อญฺญโตฺถ อธิเปฺปเต วิรุชฺฌตี"ติ ปกาเสตฺวา ตสฺมิํ ปกาสิตตฺถวิสเย วตฺตติฯ "ตํ หี"ติ โยชิตตฺตา "ยสฺส อญฺญโตฺถ อธิเปฺปเต วิรุชฺฌตี"ติ ลกฺขณํ ปสิทฺธภาเวน อนฺวทิตฺวา **ตํ วิรุทฺธตฺถนฺตร**นฺติ อนฺวทิตพฺพอปฺปสิทฺธวิรุทฺธตฺถนฺตรํ วิธียเต, ยถา "โย กุณฺฑลี, โส เทวทโตฺต"ติฯ อุปริ ปสิทฺธานุวาเทน อปฺปสิทฺธวิธานเมว ทฏฺฐพฺพํฯ "ยถา…เป…. ชน"นฺติ อุทาหรณํ ลกฺขิยํ ทเสฺสติฯ **ยถา** "เมโฆ วิสโท"จฺจาทิ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส อุทาหรณํ, เอวมีทิสมญฺญมฺปิ อิมสฺสุทาหรณํ, น เกวลํ "เมโฆ"จฺจาทิเมว ภวตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา**สโทฺท เจตฺถ **อิว**สทฺทปริยายเตฺถปิ อุทาหรณโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อุปริเปฺยวํฯ **เมโฆ** อมฺพุธโร **วิสโท** วิสสงฺขาตํ ชลํ ททโนฺต ชนํ **สุขเย** สุขยตีติ กวีหิ อธิเปฺปตโตฺถฯ เอตฺถ **วิส**สทฺทสฺส ครฬสงฺขาตสปฺปวิสวาจกตฺตา, "วิสํ ททาตีติ วิสโท"ติ เอตฺถ วิสสฺส อุทกวิสานํ สาธารณตฺตา วิสทายโก เมโฆ นาเสติเยว, น สุขยตีติ กวินา อธิเปฺปตสฺส สุขการณสฺส เมฆวิเสสน**วิส**สทฺทสฺส วิรุทฺธอญฺญตฺถตาติ **วิส**ปทํ วิรุทฺธตฺถนฺตรโทเสน ทุฏฺฐนฺติฯ

๒๒. วิเสสฺยมธิกํ เยนา'-
ธยตฺถเมตํ ภเว ยถา;
โอภาสิตาเสสทิโส,
ขโชฺชโต'ยํ วิราชเตฯ

๒๒. **เยน** ปเทน **วิเส**สฺยํ วิเสสิตพฺพํ อปรํ ปทํ อตฺถวเสน **อธิกํ** ภวตีตฺยนฺวทิตฺวา **เอตํ** อณตฺถํ ภเวติ วิธียเตฯ "ยเถ"ตฺยุทาหรติ **"โอภาสิเต"**จฺจาทิฯ เอวมุปริปิ สุวิเญฺญยฺยํฯ **โอภาสิตา** ทีปิตา **อเสสา** นิขิลา ทิสาเยน **โสยํ** ขโชฺชโต **วิราชเต** ทิปฺปติฯ เอตฺถ ขโชฺชตสฺสาขิลทิสาภาคาวภาสนมติวุตฺตีติ อธิกตฺถํฯ

๒๒. **เยน** วิเสสนปเทน **วิเสสฺยํ** วิเสสิตพฺพํ ปทํ อตฺถวเสน **อธิกํ** โหติ, **เอตํ** ยถาวุตฺตลกฺขโณเปตํ ปทํ **อณตฺถํ ภเว** อณตฺถํ นาม ปทโทโส ภเวฯ **ยถา** ตสฺสุทาหรณเมวํฯ **โอภาสิตาเสสทิโส** โชติตสพฺพทิโส **อยํ ขโชฺชโต** อยํ โชติริงฺคโณ **วิราชเต** ทิปฺปติฯ เอตฺถ วิเสสฺยสฺส ขโชฺชตสฺส สกลทิโสภาสนสฺส อณตฺถตฺตา [อตฺยุตฺตตฺตา (ก.)] "โอภาสิตาเสสทิโส"ติ วิเสสนปทํ อณตฺถปทโทโส นามฯ โอภาสิตา อเสสทิสา เยนาติ วิคฺคโหฯ

๒๓. ยสฺส'ตฺถาวคโม ทุโกฺข,

ปกตฺยาทิวิภาคโต;
กิลิฏฺฐํ ตํ ยถา ตาย,
โส’ยมาลิงฺคฺยเต ปิยาฯ

๒๓. **ปกตฺยาทิวิภาคโต**ติ ปจฺจยา ปฐมํ กรียตีติ **ปกติฯ อาทิ**สเทฺทน ปจฺจยาทีนํ ปริคฺคโหฯ ปกตฺยาทีนํวิภาคโต วิภชนโต, ‘‘อยํ ปกติ, อยํ ปจฺจโย, อยมาเทโส’’ติอาทินา ปกติปจฺจยวิภาคกปฺปนโตติ วุตฺตํ โหติฯ ปีเณตีติ **ปี, ตาย ปิยา** วลฺลภาย **โสยํ** สามี **อาลิงฺคฺยเต** สิลิสฺสเตฯ เอตฺถ ‘‘ปิยา’’ติ กิลิฏฺฐํฯ

๒๓. **ยสฺส** ปทสฺส **อตฺถาวคโม** อตฺถาวโพโธ **ปกตฺยาทิวิภาคโต** ‘‘อยํ ปกติ, อยํ ปจฺจโย, อยมาเทโส’’ติอาทินา ปกตฺยาทีนํ วิภชนชานเนน, ‘‘ปกตฺยาทิ นาม กิ’’นฺติ คเวสนโต วา **ทุโกฺข, ตํ กิลิฏฺฐํ** นามฯ **ยถา** ตสฺสุทาหรณเมวํฯ **ตาย ปิยา** วนิตาย **โส อยํ** วลฺลโภ **อาลิงฺคฺยเต** สิลิสฺสเตฯ ปจฺจยา ปฐมํ กรียตีติ **ปกติ**ฯ สา อาทิ เยสํ ปจฺจยานํ, เตสํ วิภาโคติ วากฺยํฯ ปีเณตีติ **ปี,** นารีฯ ตาย **ปิยา** เอตฺถ ปิยาสงฺขาตาย วลฺลภาย กถเน **ปี**สทฺทสฺส อวิสทตฺตา ‘‘ปิยา’’ติ ปทํ กิลิฏฺฐํฯ

๒๔. **ยํ กิลิฏฺฐปทํ มนฺทา-ภิเธยฺยํ ยมกาทิกํ;**
กิลิฏฺฐปทโทเสว, ตมฺปิ อโนฺต กรียติฯ

๒๔. อิทานิ ยมกาทิกมนธิเปฺปตมฺปิ กิลิเฏฺฐเยว อโนฺตคธํ ทเสฺสตุมาห **‘‘ย’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **ย**นฺติ อนิยมวจนํ, ตสฺส นิยมวจนํ ยมกาทิกนฺติฯ ยมกมาทิ ยสฺส ปเหฬิกาชาตสฺส ตํ **ยมกาทิกํ**ฯ กีทิสนฺติ อาห **‘‘กิลิฏฺฐปท’’**นฺติอาทิฯ กิลิฏฺฐานิ อปฺปตีตโทสสภาเว ฐิตตาย มลิตานฺยวิสทานิ ปทานิ ยสฺส ตํ **กิลิฏฺฐปทํ**ฯ มโนฺท อปฺปโก อภิเธโยฺย อโตฺถ ยสฺส ตํ **มนฺทาภิเธยฺยํ,** ตาทิสํ **ตมฺปิ** ยมกาทิกํ กิลิฏฺฐปทโทเสเยว ยถาวุเตฺต **อโนฺต** อพฺภนฺตเร **กรียติ** วิธียติ ตเตฺถว ปกฺขิปียติ, กิลิฏฺฐปทโทสโต น พฺยติริจฺจตีติ อธิปฺปาโยฯ

๒๔. อิทานิ อนธิเปฺปตมปิ ยมกาทึ กิลิฏฺฐโทเสเยว อโนฺตกรณพฺยาเชน อาวีกโรโนฺต อาห **‘‘ยํ กิลิเฏฺฐ’’**จฺจาทิฯ **กิลิฏฺฐปทํ** อปฺปตีตโทเสน มิสฺสกตฺตา อวิสทปทํ **มนฺทาภิเธยฺยํ** อปฺปกาภิเธยฺยํ **ยํ ยมกาทิกํ** ยํ ยมกปฺปเหฬิกาชาตมตฺถิ, **ตมฺปิ กิลิฏฺฐปทโทเสเยว** ยถาวุตฺตกิลิฏฺฐปทโทเสเยว **อโนฺต กรียติ** อพฺภนฺตเร กรียติ, กิลิฏฺฐปทโทสโต อพฺยติริตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ กิลิฏฺฐานิ ปทานิ ยสฺส, มโนฺท อภิเธโยฺย ยสฺส, ยมกํ อาทิ ยสฺส ปเหฬิกาชาตสฺส, กิลิฏฺฐปทานํ โทโสติ วิคฺคโหฯ

๒๕. **ปตีตสทฺทรจิตํ, สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ;**
ปสาทคุณสํยุตฺตํ, ยมกํ มต’เมทิสํฯ

๒๕. โหตุ กามมนภิมตเมทิสํ ยมกาทิกํ, กิญฺจรหิ อภิมตนฺติ อาห **‘‘ปตีติ’’**จฺจาทิฯ อตฺตโน วจนียตฺถปฺปตีตวเสน วาจกาปิ สทฺทา ปตีตาเยว นามาติ ปตีเตหิ ปสิเทฺธหิ สเทฺทหิ ปาฏิปทิเกหิ รจิตํ กตํ **ปตีตสทฺทรจิตํ**ฯ สิลิฏฺฐา อญฺญมญฺญาลิงฺคเนน มฏฺฐา ปทานํ สฺยาทฺยนฺตาทีนํ สนฺธโย สนฺธนา ยสฺส ตํ **สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ**ฯ ปตีตสทฺทรจิตตฺตาเยว **ปสาท**สงฺขาเตน **คุเณน** สทฺทาลงฺกาเรน **สํยุตฺตํ** สมฺมเทโวเปตํ **เอทิสํ** ยถาวุตฺตคุณาสยํ รมณียํ ยมกํ **มตํ** อภิมตนฺติ อโตฺถฯ

๒๕. อิทานิ อธิคเตสุ ยมเกสุ อีทิสํ ยมกมิฏฺฐมิติ สิสฺสานํ อุปทิสนฺโต อาห **“ปตีเต”**จฺจาทิฯ **ปตีตสทฺทรจิตํ** “อิมสฺสตฺถสฺสายํ วาจโก”ติ ปตีเตหิ ปสิทฺเธหิ สทฺเทหิ รจิตํ ปาฏิปทิเกหิ กตํ **สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ** สิลิฏฺฐา สฺยาทฺยนฺตาทิปทานํ สนฺธโย ยสฺส ตํ **ปสาทคุณสํยุตฺตํ** ปตีตสทฺทรจิตตฺตาเยว ปสาทสงฺขาเตน สทฺทาลงฺการคุเณน สํยุตฺตํ **อีทิสํ** เอวํภูตํ คุณาธิกโต รมณียํ อุปริ วกฺขมานยมกสทิสํ ยมกํ **มตํ** วิญฺญูหิ อภิมตํฯ ปตีตา จ เต สทฺทา จ, เตหิ รจิตํ, สิลิฏฺฐา ปทานํ สนฺธโย ยสฺส, ปสาโทติ คุโณ สทฺทาลงฺกาโร, เตน สํยุตฺตนฺติ วิคฺคโหฯ

๒๖. อพฺยเปตํ พฺยเปต’ญฺญ-มาวุตฺตาเนกวณฺณชํ;
ยมกํ ตญฺจ ปาทาน-มาทิมชฺฌนฺตโคจรํฯ

๒๖. อิทานิ ตํ ยถาวุตฺตมภิมตํ ทเสสฺตฺมุปกฺกมเต **“อพฺยเปเต”**จฺจาทินาฯ **อาวุตฺตา** อธิวุตฺตา ปุนปฺปุนุจฺจารณฺเปตา อเนเกสํ ปติรูปตฺตา, พหุวณฺณา สรพฺยญฺชนรูปา, น เอโกวโณฺณ ตสฺสานุปฺปาสตฺตา, ตถา จ วกฺขติ “วณฺณาวุตฺติ ปโร ยถา”ติ [สุโพธาลงฺการ ๑๒๗ คาถา], เตหิ ชาตํ ยมกนฺติ วิญฺญายเตฯ กติวิธํ ตํ วิกปฺปียตีติ อาห **“อพฺยเปตํ พฺยเปตญฺญ”**นฺติฯ ตตฺถ ยํ วณฺณนฺตราพฺยวหิตํ วณฺณสมุทาเยน วุตฺตํฯ **ตทพฺยเปตํ** ยมกํฯ ยํ ตุ พฺยวหิตํ, ตํ **พฺยเปตํ**ฯ ยํ ปน อุภยมิสฺสํ, ตํ **อญฺญํ** อปรํ **อพฺยเปตพฺยเปต**นฺติ ติธา ยมกํ ตาว วิกปฺปียเตฯ ตเมตํ ติวิธํ **ยมกํ** วิสยวิภาคนิรูปนายํ อาทิ จ มชฺฌ จ อนฺโต จ โคจโร วิสโย ยเสฺสติ **อาทิมชฺฌนฺตโคจรํ** วิเญฺญยฺยํฯ เกสํ ปาทานํ? ปเจฺจกํ จตุนฺนํคาถาวยวานํฯ สาเปกฺขเตฺตปิ สมาโส คมฺมกตฺตาฯ

ตตฺถ ปาทจตุกฺกสฺส อาทิมชฺฌนฺตภาวีนํ ยมกานํ ยาวโนฺต ปการา สมฺภวนฺติ, เต มูลา สตฺตฯ กถํ? เอกสฺมึเยว ปาเท กฺวจิ อาทิยมกํ, กฺวจิ มชฺฌยมกํ, กฺวจิ อนฺตยมกํ, กฺวจิ มชฺฌนฺตยมกํ, กฺวจิ มชฺฌาทิยมกํ, กฺวจิ อาทฺยนฺตยมกํ, กฺวจิ สพฺพยมกนฺติฯ เอวํ ปเจฺจกํ มูลภูตา สตฺตาติ จตูสุ อฏฺฐวีสติ โหนฺติฯ ปาทาทิยมกญฺจ ปฐมปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ตถา ทุติยตติยจตุตฺถปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ปฐมทุติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ปฐมตติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ปฐมจตุตฺถปาทาทิยมกมพฺยเปตนฺติอาทินา อเนกธา ปสํสนฺติฯ ยทา จ สพฺพโตยมกํ, ตทา มหายมกาทโย วิกปฺปา ชายนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

๒๖. อิทานิ อภิมตยมกํ ทีเปติ **“อพฺยเปเต”**จฺจาทินาฯ อาวุเตฺตหิ ปุนปฺปุนํ วุเตฺตหิ อเนกวเณฺณหิ สมุทายรูปตฺตา อเนเกหิ สรพฺยญฺชนสรีเรหิ วเณฺณหิ ชาตํ **ยมกํ** อเญฺญหิ วเณฺณหิ อพฺยวหิตตฺตา **อพฺยเปตํ,** วณฺณนฺตเรหิ พฺยวหิตตฺตา **พฺยเปตํ,** อุภยมิสฺสกตฺตา เตหิ **อญฺญํ อพฺยเปตพฺยเปตญฺจา**ติ ติวิธํ โหติฯ **ตญฺจ** ยมกํ วิสยวิภาคนิยเมน คาถาปาทานํ อาทิโคจรํ มชฺฌโคจรํ อนฺตโคจรมิติ ติวิธํ โหติฯ เอตฺถ **จ**สโทฺท วตฺตพฺพนฺตเร ปวตฺตติ, วตฺตพฺพนฺตรํ นาม ยถาวุตฺตอพฺยเปตาทิเภทโต อญฺญํ วตฺตพฺพตาย สมุขีภูตํ ปาทานํ อาทิมชฺฌาวสานนฺตรํ, อุปนฺยาโส วากฺยารโมฺภติ จ เอตเสฺสว นามํฯ วิสทิเสน วเณฺณน อเปตํ **พฺยเปตํ**ฯ ตพฺพิปรีตม**พฺยเปตํ**ฯ อพฺยเปตญฺจ พฺยเปตญฺจ อญฺญญฺจาติ สมาหารทฺวโนฺทฯ อเนเก จ เต วณฺณา จ, อาวุตฺตาเยว อเนกวณฺณา, เตหิ ชาตํ, อาทิ จ มโชฺฌ จ อโนฺต จ, เต โคจรา ยสฺสาติ วิคฺคโหฯ

ตตฺถ ปาทจตุกฺกสฺส อาทิมชฺฌาวสาเนสุ ลพฺภมานยมกเภทา เอเกกสฺมึ ปาเท สตฺต สตฺต ภวนฺติฯ กถํ? ปาทาทิยมกํ ปาทมชฺฌยมกํ ปาทนฺตยมกํ มชฺฌนฺตยมกํ มชฺฌาทิยมกํ อาทฺยนฺตยมกํ สพฺพโตยมกนฺติ เอวํ ปเจฺจกํ สตฺต สตฺต กตฺวา จตูสุ มูลภูตยมกา อฏฺฐวีส ภวนฺติฯ เอตฺถ ปาทาทิยมกาทิกมฺปิ อพฺยเปตปฐมปาทาทิยมกํ ตถา ทุติยตติยจตุตฺถปาทาทิยมก

มิติ จ อพฺยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมกํ ตถา ปฐมตติยปาทาทิยมกํ ปฐมจตุตฺถปาทาทิยมกมิติ จ อพฺยเปตทุติยตติยปาทาทิยมกํ ตถา ทุติยจตุตฺถปาทาทิยมกมิติ จ อพฺยเปตตติยจตุตฺถปาทาทิยมกมิติ จ เอวมพฺยเปตปาทาทิยมกา ทส โหนฺติฯ ตถา พฺยเปตาปิ ทสาติ วีสติ, อพฺยเปตปฐมปาทมชฺฌยมกํ ตถา ทุติยปาทมชฺฌยมกมิจฺจาทินา มชฺฌยมกมฺปิ วีสติวิธํ โหติฯ อพฺยเปตปฐมปาทนฺตยมกํ ตถา ทุติยปาทนฺตยมกมิจฺจาทินา อนฺตยมกมฺปิ วีสติวิธํฯ สํสคฺคเภทโต ปน อเนกวิธํ โหติฯ

อพฺยเปตปฐมปาทาทิยมกวณฺณนา

๒๗. สุชนา'สุชนา สเพฺพ, คุเณนาปิ วิเวกิโน;
วิเวกํ น สมายนฺติ, อวิเวกิชนนฺติเกฯ

๒๗. "**สุชนา**"อิจฺจาทิฯ **สุชนา** สชฺชนา, **อสุชนา** อสชฺชนาติ เอเต **สเพฺพ** อุภยปกฺขปาติโน วิเสสา ชนา **คุเณน** สีลาทินา กรณภูเตน, เหตุภูเตน วา **วิเวกิโนปิ** สาธูสุ ลพฺภมานานมสาธูสฺวนุปลพฺภนโต ปุถุภูตาปิ อวิเวกีนํ ชนานํ อนฺติเก สมีเป เตสํ สนฺนิธาเน **วิเวกํ** วิภาคํ **น สมายนฺติ** นปาปุณนฺติ, วิภาควิชานนปญฺญาเวกเลฺลน จ วิเวกิโนปิ ชนา เต เอกโต กตฺวา ปสฺสนฺตีติฯ อิทํ ปฐมปาทาทิยมกมพฺยเปตํฯ

๒๗. อิทานิ อพฺยเปตปฐมปาทาทิยมกสฺส มุขมตฺตํ ทเสฺสตุมาห "**สุชนิ**"จฺจาทิฯ **สุชนา** สาธุชนา, **อสุชนา** อสาธุชนา เจติ **สเพฺพ** อุภยปกฺขิกา สีลาทินา, ปาณาติปาตาทินา **คุเณน** เหตุนา **วิเวกิโน อปิ** สาธูสุ ปาณาติปาตาทีนํ, อสาธูสุ สีลาทีนํ อปฺปวตฺติโต คุเณน ปุถุภูตาปิ **อวิเวกิชนนฺติเก** วิเวกญาณรหิตานํ ชนานํ สนฺติเก **วิเวกํ** วิภาคํ **น สมายนฺติ** น ปาปุณนฺติฯ วิเวโก วินาภวนเมเตสมตฺถีติ **วิเวกิโน**ฯ เอตฺถ วิสโยปจาเรน **วิเวโก**ติ ปญฺญา, น วิเวกิโนติ อวิเวกิโน, เตเยว ชนา, เตสํ อนฺติกมิติ จ วิคฺคโหฯ อิทํ อพฺยเปตปฐมปาทาทิยมกํฯ

อพฺยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมกวณฺณนา

๒๘. กุสลา'กุสลา สเพฺพ, ปพลา'ปพลา'ถวา;
โน ยาตา ยาว'โหสิตฺตํ, สุขทุกฺขปฺปทา สิยุํฯ

๒๘. "**กุสลา**"อิจฺจาทิฯ **ปพลา** อาเสวนปฺปฏิลาภวเสน พลวโนฺต จฯ **อถา**ติ อนนฺตรเตฺถ นิปาโตฯ **อปพลา** ตทภาวโต ทุพฺพลา จ **สเพฺพ กุสลากุสลา** ธมฺมา **ยาว** ยตฺตกํ กาลํ **อโหสิตฺตํ** วินา อุปฺปตฺติมตฺตํ ผลทานาสมฺภวโต เกวลํ ''อโหสี''ติ วจนียตฺถนิมิตฺตมตฺตกมฺมภาเวน อโหสิกมฺมตฺตํ **โน ยาตา** น สมฺปตฺตา, ตาว ตตฺตกํ กาลํ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ตํ ปทนฺตีติ **สุขทุกฺขปฺปทา สิยุํ**ฯ ยาว สํสารปวตฺติ, ตาว สุขทุกฺขทายกา โหนฺตีติฯ อิทํ ปฐมทุติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํฯ

๒๘. **ปพลา** อาเสวนาทิปจฺจยลาเภน พลวโนฺต วา **อถ อปพลา** ตทภาเวน ทุพฺพลา วา สเพฺพ กุสลากุสลา **อโหสิตฺตํ** ผลทานาภาวโต ปวตฺติมตฺตตํ **ยาว** ยตฺตกํ กาลํ **โน ยาตา** อปฺปตฺตา, ตาว ตตฺตกํ **สุขทุกฺขปฺปทา** ยถากฺกมํ สุขทุกฺขปทายิโน **สิยุํ** ภวนฺติฯ อิทํ อพฺยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมกํฯ กุสลปฏิปกฺขา **อกุสลา**ฯ ''อโหสี''ติ วตฺตพฺพสฺส ภาโว **อโหสิตฺตํ**ฯ ''เอหิปสฺสิโก''ติอาทีสุ วิย กฺริยาปทโตปิ **ณา**ทิปจฺจยา โหนฺติฯ

อพฺยเปตปฐมทุติยตติยปาทาทิยมกวณฺณนา

๒๙. สาทรํ สา ทรํ หนฺตุ, วิหิตา วิหิตา มยา;
วนฺทนา วนฺทนามาน-ภาชเน รตนตฺตเยฯ

๒๙. “**สาทร**”มิจฺจาทิฯ **วนฺทนา** ทฺวารตฺตโยปทสฺสิยมานา **มาโน** จ ปูชา, เตสํ **ภาชเน** อาธารภูเต รติชนนาทินา อเตฺถน รตนสงฺขาตานํ พุทฺธาทีนํ ตเย สมูหภูเต **รตนตฺตเย** **สาทรํ** อาทรสหิตํ กตฺวา **มยา วิหิตา** กตา, **วิหิตา** อลํสํสารทุกฺขวิสฏนิราภรณโต วิเสเสน หิตา ปรฺยา **สา วนฺทนา** โส ปณาโม **ทรํ** ทรถํ กายจิตฺตปริฬาหํ **หนฺตุ** หิํสตุฯ **มยา**ติ วุตฺตตฺตา **เม**ติ อตฺถโต วิญฺญายติฯ อิทํ ปน ปฐมทุติยตติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํฯ

๒๙. **วนฺทนามานภาชเน** ทฺวารตฺตเยน วิธิยมานปณามปูชานํ อาธารภูเต **รตนตฺตเย** รติชนนาทิอเตฺถน รตนสงฺขาตานํ พุทฺธาทีนํ ตเย **มยา** ยา วนฺทนา **สาทรํ** อาทรสหิตํ **วิหิตา** กตา, **วิหิตา** โลกิย โลกุตฺตร สมฺปตฺติสาธนโต วิเสเสน หิตา **สา วนฺทนา ทรํ** มยฺหํ กายจิตฺต ทรถํ **หนฺตุ** วินาเสตุฯ อิทํ อพฺยเปตปฐมทุติยตติยปาทาทิยมกํฯ สห อาทเรน วตฺตมานํ **สาทรํ,** กฺริยาวิเสสนํฯ เอตฺถ กฺริยา นาม **วิหิตา**สเทฺทน นิทฺทิฏฐกรณํฯ กรณญฺหิ **วิหิตา**สทฺทสฺส วุตฺตกมฺมเตฺตปิ อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิยโต ภิชฺชิตฺวา วิชฺชมานํ “อกาสิ”นฺติ กฺริยาย สมฺพนฺธมุเปนฺตํ กมฺมญฺจ โหติ, ภาเว วิหิตสฺส **ยุ**ปจฺจยนฺตสฺส นปุํสกตฺตา นปุํสกญฺจ, สตฺตาย เอกตฺตา เอกวจนญฺจ ตพฺพิเสสนตฺตา **สาทร**สโทฺทปิ นปุํสกทุติเยกวจโน โหติฯ

> “วิเสเสฺย ทิสฺสมานา ยา,
> ลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติโย;
> ตุลฺยาธิกรเณ ภิโยฺย,
> กาตพฺพา ตา วิเสสเน”ติ [สมฺพนฺธจิโนฺต ๑๕ คาถา เภทจินฺตา ๑๙๔ คาถา]ฯ

หิ วุตฺตํฯ เอวํ กฺริยาวิเสสเน คหิเต สามตฺถิยโต “มยา”ติ ตติยนฺตสฺส ปฐมนฺตตฺตํ, “วนฺทนา”ติ ปฐมนฺตสฺส ฉฏฺฐฺยนฺตญฺจ โหติฯ วนฺทนา จ มาโน จ, เตสํ ภาชนํฯ ติณฺณํ สมูโห **ตยํ,** รตนานํ ตยนฺติ จ วิคฺคโหฯ

อพฺยเปตจตุกฺกปาทาทิยมกวณฺณนา

๓๐. กมลํ ก’มลํ กตฺตุํ-วนโท วนโท’มฺพรํ;
สุคโต สุคโต โลกํ, สหิตํ สหิตํ กรํฯ

๓๐. “**กมล**”มิจฺจาทิฯ **กมลํ** อรวินฺทํ **กํ** ชลํ **อลงฺกตฺตุํ** สชฺชนตฺถาย โหติ, วิกสิตารวินฺทสโนฺทหสมฺภาวิโตทกสฺส วาปาทีสุ ตาทิสรมณียตฺตสมฺปตฺติสมฺภวโต, อวนํ รกฺขํ ททาติ สสฺสสมฺปตฺยาทิการณภาเวนาติ **อวนโท**ฯ วนํ ชลํ ททาติ น ตุโจฺฉติ **วนโท** เมโฆ **อมฺพรํ** อากาสํ ชลธารภารภริตมฺพรกุหรสฺส ทสฺสนียตาคุณโยคโต อลํกตฺตุนฺติ อธิกตํฯ **สหิตํ** สมฺปุณฺณํ **หิตํ** อภิวุฑฺฒิํ **กรํ** กโรโนฺต สุฏฺฐุ คทตีติ **สุคโต** มญฺชุภาณี ปุพฺพพุทฺธา วิย เนกฺขมฺมาทินา กามจฺฉนฺทาทิเก ปชหโนฺต คนฺตฺวา อรหตฺตมเคฺคน สวาสนสกลกิเลเส สมุจฺฉินฺทิตฺวา โสภนํ นิพฺพานปุรํ คโตติ วา **สุคโต**ติ วุโตฺต โส มหามุนิ อตฺตโน อปริมิตปารมิตาสิมฺปกจคลิตติลกภาเวน **โลกํ** โลกตฺตยํ, สหิตํ โลกนฺติ วา โยชนียํ **อลงฺกตฺตุํ** อลํกรณายาติฯ อิทํ ปาทจตุกฺกาทิยมกมพฺยเปตํฯ

๓๐. **กมลํ** ปทุมํ **กํ** ชลํ **อลงฺกตฺตุํ** ปญฺจวิธปทุมสญฺฉนฺนสฺส อุทกสฺส รมณียตฺตา สเชฺชตุํ โหติฯ **อวนโท** กาเล วุฎฺฐิสมฺปทาย สสฺสสมฺปทาทีนํ การณตฺตา อารกฺขํ เทโนฺต **วนโท** เมโฆ **อมฺพรํ** อากาสํ **อลงฺกตฺตุํ** ชลธารภารภริตมฺพรกุจฺฉิยา ทสฺสนียตฺตา สเชฺชตุํ โหติ, **สหิตํ** สมฺปุณฺณํ **หิตํ** อภิวุฑฺฒึ **กรํ** กโรโนฺต **สุคโต** จิตฺรกถี สุนฺทรํ นิพฺพานํ คโต วา **โส สุคโต** โส ตถาคโต **โลกํ** โลกตฺตยํ, **สหิตํ** โลกํ วา **อลงฺกตฺตุํ** จิตฺรกถาทิการเณหิ ตาทิสสฺส อญฺญสฺส จ โลกรามเณยฺยสฺสาภาวา สเชฺชตุํ โหติฯ สพฺพปทตฺถานํ สตฺตาพฺยภิจาริตฺตา โหตีติ คมฺยํฯ ตโตเยว สเพฺพ ปฐมนฺตภวนกฺริยาย ยุชฺชนฺตีติ วทนฺติฯ อิทํ อพฺยเปตจตุกฺกปาทาทิยมกํฯ

๓๑. **อพฺยเปตาทิยมก-เสฺสโส เลโส นิทสฺสิโต;**
เญยฺยานิ'มาเยว ทิสา-ย'ญฺญานิ ยมกานิปิฯ

๓๑. อิเจฺจวมภิมตยมเก อพฺยเปตปาทาทิยมกสฺส ทิสามตฺตํ ทเสฺสตฺวา อุปสํหรติ **"อพฺยเปเต"**จฺจาทินาฯ **อพฺยเปตสฺส** อพฺยวหิตสฺส จตุนฺนํ ปาทานํ **อาโท,** อาทิภูตสฺส วา ยมกสฺส **เอโส** ยถาวุโตฺต **เลโส** โกจิเทว เภโท **นิทสฺสิโต** วิกปฺปิโตฯ อปรานิปิ กึ น วิกปฺปิยนฺตีติเจติ อาห **"เญยฺยานิ"**จฺจาทิฯ **อิมาย ทิสาย** อิมินา อุปาเยน มเคฺคเนว **อญฺญานิ** วุตฺตโต อปรานิ ทุติยปาทาทิยมกตติยปาทาทิยมกจตุตฺถปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตานิปิ ปฐมทุติยปาทาทิยมกปฐมตติยปาทาทิยมกานิปิ พฺยเปตานิ, ปฐมจตุตฺถทุติยตติยปาทาทิยมกาทีนิปิ อพฺยเปตพฺยเปตานิ, ตถา มชฺฌนฺตปาทยมกานิ **เญยฺยานิ** ชานิตพฺพานิ, วิญฺญูนํ ตาทิสาย ทิสาย ทสฺสิตตฺตาติฯ ตตฺถ จ –

''คุณาคุเณน สห เต, สาธโว'สาธโว ชนา;
วิคาหเนฺต สมํ นาถ, จิตฺตํ จิเตฺต กถํ นุ เต''ฯ

อิจฺจาทินา ทุติยปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตานิ,

''ปิเยน วจสา สเพฺพ,
ปิเยน'ปฺปิยภาณิโน;
ปาทานเต ชิโนกาสิ,
โส ธโมฺม หนฺตุ โว'ปฺปิยํ''ฯ

อิจฺจาทินา ปฐมทุติยปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตานิ,

''ส'มลํ สมลํ กตฺตุํ, สุจิรํสุจิ รํชเย;
สุจิรํ สุจิรํคํ ตํ, ส'มลํ สมลํภิ โย''ฯ

อิจฺจาทินา ปฐมจตุตฺถทุติยตติยปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตพฺยเปตานิ,

''มโนหร หร เกฺลสํ, ชิน เจโตภวํ มม;
นนุ ตฺวํ ปารมีสารา-มตภาวิตโมสธํ''ฯ

อิจฺจาทินา มชฺฌปาทยมกานิ,

''สาธุนา รํชย ชย-ทฺธนินา'ปูรยิ มหึ;

โย ตํ ชินวรํ ธีร-มตฺถกาโมสิ เจ ตุวํ’’ฯ

อิจฺจาทินา อนฺตปาทยมกานิ ชานิตพฺพานิฯ

๓๑. เอวํ อภิมตยมเกน อพฺยเปตยมกานมฺปายาทีนิ นิคเมโนฺต อาห **“อพฺยเปติ”**จฺจาทิฯ **อพฺยเปตาทิยมกสฺส** วิสทิสวเณฺณหิ อพฺยวหิตาทิยมกสฺส, อพฺยเปตปาทาทิยมกสฺส วา **เอโส เลโส** ‘‘สุชนิ’’จฺจาทิโก อปฺปโกทาหรณนโย **นิทสฺสิโต** นิทฺทิโฎฺฐฯ **อญฺญานิ ยมกานิปิ อิมาเยว ทิสาย** อิมินา นเยเนว **เญยฺยานิ** วิญฺญูหิ ญาตพฺพานิฯ อาโท ยมกํ, อาทิภูตํ วา ยมกํ, อพฺยเปตญฺจ ตํ อาทิยมกญฺจาติ วากฺยํฯ เอวํ ทสฺสิเตน อิมินา กเมน อพฺยเปตทุติยปาทาทิยมกาทโย ญาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

ตตฺถ อพฺยเปตทุติยปาทาทิยมกเมวํ เวทิตพฺพํ –

คุณาคุเณน สห เต, สาธโว’สาธโว ชนา;
วิคาหเนฺต สมํ นาถ, จิตฺตํ จิเตฺต กถํ นุ เตฯ

โภ **นาถ เต** ตุยฺหํ **จิเตฺต สาธโว อสาธโว เต ชนา คุณาคุเณน** สกสกคุเณน อคุเณน จ **สห สมํ** เอกชฺฌํ **กถํ นุ วิคาหเนฺต,** จิตฺตํ อจฺฉริยํ สุชนทุชฺชเนสุ สมเมตฺตา อจฺฉริยาติ อธิปฺปาโยฯ

อพฺยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมกเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

ปิเยน วจสา สเพฺพ, ปิเยน’ปฺปิยภาณิโน;
ปาทานเต ชิโนกาสิ, โส ธโมฺม หนฺตุ โว’ปฺปิยํฯ

ชิโน อปฺปิยภาณิโนปิ สเพฺพ ชเน ปิเยน เยน วจสา ปาทานเต อกาสิ, โส ธโมฺม โว อปฺปิยํ หนฺตุฯ เอตฺถ **อปิ**สทฺทปริยายสฺส **ปิ**สทฺทสฺส คหิตตฺตา ยติภโงฺค นตฺถิฯ

ปฐมจตุตฺถทุติยตติยปาทาทิอพฺยเปตพฺยเปตยมกเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

ส’มลํ สมลํ กตฺตุํ, สุจิรํสุจิ รํชเย;
สุจิรํ สุจิรํคํ ตํ, ส’มลํ สมลํภิ โยติฯ

เอตฺถ ‘‘สมลํ สมลํ, สุจิรํ สุจิร’’นฺติ วิสทิสวเณฺณหิ อพฺยวหิตตฺตา อพฺยเปตํ, ‘‘สมลํ สมล’’นฺติ ปุพฺพปรยุคฬํ [ปุพฺพปรยุคฬทฺวยํ (ก.)] ‘‘กตฺตุ’’มิติ ภินฺนวเณฺณหิ, ‘‘สุจิรํ สุจิร’’นฺติ ปุพฺพปรยุคฬํ [ปุพฺพปรยุคฬทฺวยํ (ก.)] ‘‘ชเย’’ติ ภินฺนวเณฺณหิ จ พฺยวหิตตฺตา พฺยเปตญฺจ โหติฯ **สุจิรํสุจิ** โสภนรํสินา อุจิ ยุโตฺต **โย** ชิโน **สํ** สนฺตึ นิพฺพานํ **สมลํภิ** อลภิ, **อลํ** อจฺจนฺตํ อติสเยน **สุจิรํคํ** วิสุทฺธเทหํ **ตํ** ชินํ **สมลํ** ชลฺลิกาสงฺขาเตน, ราคาทิกุจฺฉิตสงฺขาเตน วา มเลน สหิตํ **สํ** อตฺตานํ **อลํกตฺตุํ** นิมฺมลํ กตฺวา สเชฺชตุํ **สุจิรํ** สุจิรกาลํ **รํชเย** อตฺตนิ อภิรมาเปยฺยฯ

ปาทมชฺฌยมกเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

มโนหร หร เกฺลสํ, ชิน เจโตภวํ มม;
นนุ ตุวํ ปารมีสารา-มตภาวิตโมสธนฺติฯ

มโนหร ชิน มม เจโตภวํ **เกฺลสํ** สนฺตาปํ **หร** อปนย, ตฺวํ ปารมีสารามตภาวิตํ **โอสธํ** ทิโพฺพสธํ นนุฯ

ปาทนฺตยมกเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

> สาธุนา รํชย ชย-ทฺธนินา’ปูรยิ มหึ;
> โย ตํ ชินวรํ ธีร-มตฺถกาโมสิ เจ ตฺวนฺติฯ

โย ชินวโร สาธุนา **ชยทฺธนินา** เวเนยฺยชยโฆเสน มหึ อาปูรยิ, ธีรํ ตํ ชินวรํ ตฺวํ สปฺปุริส เจ อตฺถกาโม อสิ, **รํชย** อภิรมาเปหิฯ อิมินา นิทฺทิฎฺฐยมเกเหว อวเสสา ตติยปาทาทิยมกาทโย วิเญฺญยฺยาฯ

๓๒. **อจฺจนฺตพหโว เตสํ,**
เภทา สเมฺภทโยนิโย;
ตตฺถาปิ เกจิ สุกรา,
เกจิ อจฺจนฺตทุกฺกราฯ

๓๒. กึ ปน สากเลฺลน น วิกปฺปิตานีติ อาห **“อจฺจนฺติ”**จฺจาทิฯ **เตสํ** วิกปฺปานํ สเมฺภโท สงฺกโร มิสฺสตฺตมุจฺจารณปฺปกาโร โยนิ ปภโว เยสํ เต **สเมฺภทโยนิโย, เภทา** ปการา **อจฺจนฺตพหโว** อติสเยน พหุลา ยถาวุตฺตนเยน สมฺภวนฺติ, **ตตฺถาปิ** เตสุ วิกเปฺปสุปิ **เกจิ** วิกปฺปา สุเขน กรียนฺติ ปยุชฺชนฺตีติ **สุกรา,** ตพฺพิปรีโต จ **เกจิ** วิกปฺปา อจฺจนฺตทุกฺกราฯ อิติ ทฺวิธา สงฺคยฺหนฺติ, เตสุ สุกรานํ เกสญฺจิ อภิมตยมกานํ มุขมตฺตํ ทสฺสิตํฯ อิทานิ ทุกฺกรานํ เกสญฺจิ มุขมตฺตํ น สพฺพเมวํ เวทิตพฺพํฯ

> สมฺนฺนเตน เต สตา,
> กถํ น เต น เต สิยุํ;
> ยโต นเตนเตปิ’โต,
> สิยุํ น เต นเต สุภาฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกมชฺฌยมกมพฺยเปตพฺยเปตเมกรูปํ ทุกฺกรํฯ

> น ภาสุรา เตปิ สุรา วิภูสิตา,
> ตถาสุรา ภูริ สุราปราชิตา;
> สภาสุ ราชาปิ ตถา สุราชิโต,
> ยถา สุราชนฺติ สุราวินิสฺสฏาฯ

อิทํ จตุกฺกปาทมชฺฌยมกเมกรูปพฺยเปตํฯ

๓๒. สพฺพมิทมนุทฺทิสิตฺวา ลกฺขณาติเทเสน นิคมนํ กิมตฺถมิจฺจาสงฺกายมาห **“อจฺจเนฺต”**จฺจาทิฯ **เตสํ** ยมกานํ **สเมฺภทโยนิโย** ปเภทุปฺปตฺติการณภูตา **เภทา** อุจฺจาวจปการา **อจฺจนฺตพหโว, ตตฺถาปิ** เตสุปิ **เกจิ** ยมกา **สุกรา** สุสาธิยา, **เกจิ อจฺจนฺตทุกฺกรา** อติสเยน ทุสฺสาธิยาฯ สเมฺภโท โยนิ เยสนฺติ วิคฺคโหฯ

อิห สุกรสฺส อุปทิสิตตฺตา ทุกฺกรยมกปเวโสปายมตฺตมุปทิสียเต –

‘‘มนํ มนํ สตฺถุ ทเทยฺย เจ โย,
มนํ มนํ ปีณยต’สฺส สตฺถุ;
มนํ มนํ เตน ทเทยฺย เจ น,
มนํ มนํป’สฺส น สาธุปุชฺช’’นฺติฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกาทิยมกเมกรูปํ อพฺยเปตพฺยเปตํฯ

โย ปุคฺคโล **มนํ** อตฺตโน จิตฺตํ **สตฺถุ** ชินสฺส **มนํ** ขณมตฺตมฺปิ ทเทยฺย เจ, **สตฺถุ** มุนินฺทสฺส **มนํ** จิตฺตํ **อสฺส** ปุคฺคลสฺส **มนํ** จิตฺตํ **ปีณยติ** สมฺปีเณติ, **เตน** ตสฺมา **มนํ มนํ** จิตฺตํ จิตฺตํ **ทเทยฺย เจ น** ยทิ โน ทเทยฺย, **อสฺส** ปุคฺคลสฺส **มนํ** จิตฺตํ **มนํปิ** มุหุตฺตมฺปิ **สาธุปุชฺชํ** สาธูหิ ปูชิตพฺพํ **น** ภวติฯ

‘‘สมฺนฺนเตน เต สตา,
กถํ น เต น เต สิยุํ;
ยโต นเต’นเตปิ’โต,
สิยุํ น เต นเต สุภา’’ติฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกมชฺฌยมกเมกรูปมพฺยเปตพฺยเปตํฯ

ยโต เยน การเณน **เต** ตุยฺหํ **สตา** โสภเนน **สมฺนฺนเตน** สมฺมา อุนฺนเตน เหตุนา **นเตปิ** อวนเตปิ **อนเตปิ** อนวนเตปิ **เต เต สุภา** เต เต โสภนา **น น สิยุํ,** ภวเนฺตว, **อโต** เตน การเณน **เต สุภา** เต โสภนา **นเต** อวนเต **กถํ น สิยุํ,** ภวเนฺตวฯ

‘‘ชินํ ปณาโมนตสชฺชนํ ชนํ,
คุเณ นิเวเสนฺตมสชฺชนํ’ชนํ;
เวเนยฺยเนเตฺต คุณภาชนํ ชนํ,
นเม มเมนฺตํ ขลุ สชฺชนํชน’’นฺติฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกนฺตยมกเมกรูปมพฺยเปตพฺยเปตยมกํ ทุกฺกรํฯ

ปณาโมนตสชฺชนํ ปณามิตฺกาโมนตสาธุชนวนฺตํ **ชนํ** เวเนยฺยชนํ **อสชฺช** ปมาทมกตฺวา **คุเณ** สีลาทิคุเณ **นิเวเสนฺตํ** นิโยเชนฺตํ เวเนยฺยเนเตฺต **อญฺชนํ** อญฺชนภูตํ **คุณภาชนํ** คุณานมาธารภูตํ **สชฺชนํชนํ** อิมินา การเณน สาธุชนานํ อญฺชนภูตํ **ชนํ** สาธุชนํ **ขลุ** เอกเนฺตน **มเมนฺตํ** มมายนฺตํ **นํ** ชินํ **นเม** นมามิฯ

‘‘สาภาสุ สาภา ภุวเน ชินสฺส,
สาภาย สา ภาสติเยว ชาตุ;
สาภาย สา ภาติ น เจ กถํ น,
สาภา สสาภานมติจฺจ ภาตี’’ติฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกาทิยมเกกรูปพฺยเปตํฯ

ภุวเน สตฺตโลเก **สาภาสุ** วิชฺชมานาภาสุ **ชินสฺส สาภา** โสภนา อาภา **สาภาย** วิชฺชมานาย, โสภนาย วา อาภาย อาภาโต **ชาตุ** เอกเนฺตน **ภาสติเยว** ทิปฺปเตว, **สา** ชินาภา

สาภาย วิชฺชมานาภาโต อธิกา หุตฺวา **เจ น ภาติ** ยทิ น ภาสติ, **สสาภานํ** วิชฺชมานโสภนาภานํ พฺรหฺมาทีนํ **สาภา** โสภนาภาโย **อติจฺจ** อติกฺกมฺม **กถํ น ภาติ,** ภาสติเยวฯ

> “น ภาสุรา เตปิ สุรา วิภูสิตา,
> ตถาสุรา ภูริ สุราปราชิตา;
> สภาสุ ราชาปิ ตถา สุราชิโต,
> ยถา สุราชนฺติ สุราวินิสฺสฏา”ติฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกมชฺฌยมเกกรูปพฺยเปตํฯ

สุราวินิสฺสฏา สุราปานโต อปคตา ชนา **ยถา สุราชนฺติ,** ตถา **วิภูสิตา** วิเสเสน อลงฺกตา **เตปิ สุรา** เต เทวา อปิ **น ภาสุรา** โสภมานา น โหนฺติ, **ตถา** เอวํ **สุราปราชิตา** สุราปานเหตุ ปราชิตภาวํ ปตฺตา **ภูริ อสุรา** พหโว เวปจิตฺติอาทโย อสุราปิ **น ภาสุรา** น โสภนฺติ, **ตถา** เอวํ **สุราชิโต** สุฏฺฐุ อลงฺกโต **ราชาปิ สภาสุ น ภาสุโร**ฯ

> “ชินาณตฺติยํ โย’หิตาสา สิตาสา,
> อวสฺสํว เต โหนฺตฺย’ตาสา หตาสา;
> อโต สพฺพปาเป สตาสา วตาสา,
> กโรเนฺตว สนฺติสฺสิตา สามิตาสา”ติฯ

อิทํ ปาทจตุกฺกนฺตยมกเมกรูปพฺยเปตํฯ

เย สปฺปุริสา **ชินาณตฺติยํ** พุทฺธสฺส วินยปญฺญตฺติสงฺขาตาณตฺติยํ **โอหิตาสา** อวีติกฺกมวเสน ปติฏฺฐิตอาสา โหนฺติ **สิตาสา** ปริสุทฺธาสา, **เต** สาธโว **หตาสา** อนุกฺกเมน หตตณฺหา **อวสฺสํว** เอกเนฺตเนว **อตาสา** ภยรหิตา ยโต โหนฺติ, **อโต** ตสฺมา **สพฺพปาเป** สพฺพากุสเล **สตาสา** ภยสหิตา **วตาสาว** นิรวชฺชวตาภิลาสวโนฺต สาธุชนา **สนฺติสฺสิตา** สนฺตินิสฺสิตาโย **สามิตาสา** สามิภาวาสาโย กโรเนฺตวฯ

๓๓. **ยมกํ ตํ ปเหฬี จ, เนกนฺตมธุรานิ’ติ;**
อุเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ, สิสฺสเขทภยา มยาฯ

๓๓. นนุ ยมกํ นาม กวีนํ สามตฺถิยวิเสสสูจกนฺติ ตตฺถ ตํ โสปโยคํ, ปเหฬิกา จ โสปโยคา กีฬาวิโนทเน สมฺพาธฏฺฐานมนฺตเน ปรพฺยาโมหเน [ปรมพฺยาโมหเน (ก.), กาพฺยาทาส ๓.๙๗] จ, ตสฺมา ตตฺถ กถมุเปกฺขา ภวโตติ อาห **“ยมก**”นฺติอาทิฯ **ตํ** ยถาวุตฺตํ **ยมกญฺจ** สุกรทุกฺกรปฺปเภทํฯ **ปเหฬิกา** ปน ปุพฺพาจริเยหิ โสฬส นิทฺทิฏฺฐา สมาคตาวญฺจิตาทิกาฯ ตตฺถิทํ ลกฺขณํ –

> **สมาคตา** นาม สิยา, คุฬฺหตฺถา ปทสนฺธินา;
> **วญฺจิตา**ญฺญตฺถ รุเฬฺหน, ยตฺถ สเทฺทน วญฺจนาฯ
>
> **อุกฺกนฺตา**ติพฺยวหิต-ปฺปโยคา โมหการินี;
> สิยา **ปมุสฺสิตา** ยสฺสา, ทุโพฺพธตฺถา ปทาวลิฯ
>
> **สมานรูปา**’มุขฺยตฺถา-โรปาหิตปทา สิยา;

ผรุสา ปจฺจยาทีหิ, ชาตสทฺทา กณฺจิปิฯ

สงฺขฺยาตา นาม สงฺขฺยานํ, ยตฺถ พฺยาโมหการณํ;
อญฺญถา’ภาสเต ยตฺถ, วากฺยโตฺถ สา **ปกปฺปิตา**ฯ

สา **นามนฺตริกา** ยสฺสา, นาเม นานตฺถกปฺปนา;
นิภูตา’วฎฺฐิตญฺญตฺถา, ตุลฺยตฺถสฺติเหตุโตฯ

สมานสทฺทา สา อิฎฺฐ-สทฺทปริยายสาธิตา;
สมฺมุฬฺหา มูฬฺหตาเยว, นิทฺทิฎฺฐตฺถาปิ สาธุกํฯ

ยสฺสา สมฺพนฺธพาหุลฺยา, นามํ สา **ปาริหาริกี**;
เอกจฺฉนฺนา ภเว พฺยญฺชา-เธยฺยํ นิสฺสยโคปนาฯ

สา ภเว **อุภยจฺฉนฺนา,** ยสฺสา อุภยโคปนา;
สํกิณฺณา นาม สา ยสฺสา, นานาลกฺขณสงฺกโรติฯ

โทสเตฺตปิ เจสํ สเพฺพสํ อุกฺกนฺตาทีสุ โทสภาเว นาโรปิตพฺพาฯ เอสา หิ [มนโสติ (ก.)] ‘‘พหุคุเณ ปณมติ’’จฺจาทินา [สุโพธาลงฺการ ๔๔ คาถา] วากฺยสํกิณฺณนาเมน น วุตฺตา, ปกปฺปิตา จ สํสยโทสปริหาเรน ‘‘ยาเต ทุติยํ นิลย’’นฺติ [สุโพธาลงฺการ ๑๑๒ คาถา] อาทินา นิทฺทิฎฺฐาฯ

‘‘ปภวา’นตวิตฺติณฺณา, ตวา’ณา มหตี สติ;
จิราย ชยตํ นาถ, ปหุตผลสาธนี’’ติฯ

อยํ **สมาคตา**ฯ

‘‘ภทฺทเมโว’ปเสเวยฺย, วิธูตมทกิพฺพิสํ;
สมฺปาปเย ปุรํ เขมํ, ส ทโนฺต’ตฺตนิเสวิน’’นฺติฯ

อยํ **วญฺจิตา**ฯ

ปมุสฺสิตาทโย ตุ ลกฺขณานุสาเรน, ตโตฺถทาหรณานุสาเรน จ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ปุพฺพาจริเยหิ ปริกปฺปิตา ปเหฬิกา เจติ เอตานิ **สพฺพานิ เอกเนฺตน** นิยเมน **น มธุรานิ** อตฺถรสสฺส วา สทฺทรสสฺส วา กสฺสจิ อภาเวน อสฺสาทิตพฺพานิ น โหนฺตีติ อิมินา การเณน **สิสฺสาน**มุปฺปโนฺน **เขโท**เยว **ภยํ** ตโต เตสํ เขทโต วา อุปฺปนฺนภยโต มยา อุเปกฺขิยนฺตีติ สมฺพนฺธนียํฯ

๓๓. เอวํ สุกรทุกฺกรวเสน ทฺวิธตฺตํ วตฺวา กวีนํ สามตฺถิยปฺปกาสเน สปฺปโยชนยมกานญฺจ, กีฬาวิโนทเน สมฺพาธฎฺฐานสมฺมนฺตเน ปรพฺยาโมหเน จาติ อิเมสุ สปฺปโยชนานญฺจ ปเหฬิกานมวจเน การณํ นิทฺทิสติ **‘‘ยมก’’**มิจฺจาทินาฯ **ตํ ยมกํ** ยถาวุตฺตํ สุกรทุกฺกราทิเภทํ ยมกชาตญฺจ **ปเหฬิ** จ ปุพฺพาจริเยหิ นิทฺทิฎฺฐา สมาคตาทิกา ปเหฬิกา จ **อิติ** อิมานิ **สพฺพานิ เอกนฺตมธุรานิ** น อิติ อสฺสาเทตพฺพสฺส อตฺถรสสฺส, สทฺทรสสฺส วา นิยมโต อภาวา เอกเนฺตน อมธุรานิ, **อิติ** อิมินา การเณน จ **สิสฺสเขทภยา** สิสฺสานํ อสหนสงฺขาตาย อสหเนน

ชาตาย วา ภีติยา จ มยา อุเปกฺขียนฺติฯ สิสฺสานํ เขโทเยว ภยํ, สิสฺสเขทโต อุปฺปนฺนํ วา ภยํ, ตโตติ วิคฺคโหฯ

เอตฺถ ปเหฬิกา เอวํ ทฏฺฐพฺพา –

สมาคตา จ วญฺจิตุ-กฺกนฺตา ปมุสฺสิตาปิ จ;
สมานรูปา ผรุสา, สงฺขฺยาตา จ ปกปฺปิตาฯ

อโถปิ นามนฺตริกา, นิภูตา จ ปเหฬิกา;
อโถ สมานสทฺทา จ, สมฺมุฬฺหา ปาริหาริกี;
เอกจฺฉโนฺนภยจฺฉนฺนา, สํกิณฺณาติ จ โสฬสาติฯ

ตตฺริทํ ลกฺขณํ –

สมาคตา นาม สิยา, คุฬฺหตฺถา ปทสนฺธินา;
วญฺจิตาญฺญตฺถ รุเฬฺหน, ยตฺถ สเทฺทน วญฺจนาฯ

อุกฺกนฺตาติพฺยวหิต-ปฺปโยคา โมหการินี;
สิยา **ปมุสฺสิตา** ยสฺสา, ทุโพฺพธตฺถา ปทาวลิฯ

สมานรูปา’มุขฺยตฺถา-โรปาหิตปทา สิยา;
ผรุสา ปจฺจยาทีหิ, ชาตสทฺทา กถญฺจิปิฯ

สงฺขฺยาตา นาม สงฺขฺยานํ, ยตฺถ พฺยาโมหการณํ;
อญฺญถา’ภาสเต ยตฺถ, วากฺยโตฺถ สา **ปกปฺปิตา**ฯ

สา **นามนฺตริกา** ยสฺสา, นาเม นานตฺถกปฺปนา;
นิภูตา’วฏฺฐิตญฺญตฺถา, ตุลฺยตฺถสุติเหตุโตฯ

สมานสทฺทา สา อิฏฺฐ-สทฺทปริยายสาธิตา;
สมฺมุฬฺหา มูฬฺหตาเยว, นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ สาธุกํฯ

ยสฺสา สมฺพนฺธพาหุลฺยา, นามํ สา **ปาริหาริกี**;
เอกจฺฉนฺนา ภเว พฺยญฺชา-เธยฺยํ นิสฺสยโคปนาฯ

สา ภเว **อุภยจฺฉนฺนา,** ยสฺสา อุภยโคปนา;
สํกิณฺณา นาม สา ยสฺสา, นานาลกฺขณสงฺกโรติฯ

อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – **ปทสนฺธินา** ปทานํ สนฺธานโต **คุฬฺหตฺถา** อปากฏตฺถา **สมาคตา** นาม สิยาฯ **คุฬฺหตฺถา**ติ ปสิทฺธานุวาเทน อปสิทฺธา สมาคตา วิธียเตฯ อิโต ปรมฺปิ อนุวาทา นุวาทฺยภาโว เอวํ เวทิตโพฺพฯ **ยตฺถ** ปเหฬิกายํ **อญฺญตฺถ รุเฬฺหน สเทฺทน** อญฺญสฺมิํ อเตฺถ ปสิเทฺธน รุฬฺหิสเทฺทน วญฺจนา **วญฺจิตา** นาม สิยาฯ

อติพฺยวหิตปฺปโยคา อติสเยน อนฺตริตปยุชฺชมานปทยุตฺตา ตโตเยว **โมหการินี** ส โมฺมหการิกา ปเหฬิกา **อุกฺกนฺตา** นามฯ **ยสฺสา** ปเหฬิกาย **ปทาวลิ** ปทปนฺติ **ทุโพฺพธตฺถา**

ทุรนุโพธาภิเธยฺยา, สา **ปมุสฺสิตา** นามฯ

อมุขฺยตฺถาโรปาหิตปทา อปฺปธานเตฺถ มุขฺยตฺถปกาสกสทฺทานํ กิญฺจิ สธมฺมํ นิสฺสาย อาโรปนโต อุปฏฺฐิตปทยุตฺตา **สมานรูปา** นาม สิยาฯ **ปจฺจยาทีหิ** ปจฺจยาเทสาทีหิ **กถญฺจิปิ** เยน เกนจิ ปกาเรน **ชาตสทฺทา** นิปฺผนฺนสทฺทา **ผรุสา** นามฯ

ยตฺถ ยสฺสํ ปเหฬิกายํ **สงฺขฺยานํ** คณนํ วุตฺตมปิ พฺยาโมหการณํ โหติ, สา ปเหฬิกา **สงฺขฺยาตา นาม** สิยาฯ **ยตฺถ** ยสฺสํ ปเหฬิกายํ **วากฺยโตฺถ** สมุทายโตฺถ **อญฺญถา** อเญฺญน ปกาเรน **อาภาสเต** วิญฺญายเต, **สา ปกปฺปิตา** นามฯ

ยสฺสา ปเหฬิกาย **นาเม** ปยุตฺตาภิธาเน **นานตฺถกปฺปนา** วิวิธาภิเธยฺยกปฺปนา สมฺภวติ, **สา** ปเหฬิกา **นามนฺตริกา** นามฯ **ตุลฺยตฺถสุติเหตุโต** สมานตฺถสทฺทานํ ปโยคเหตุยา **อวฏฺฐิตญฺญตฺถา** ปติฏฺฐิตอญฺญตฺถา โหติ, สา **นิภูตา** นามฯ

ยา ปเหฬิกา **อิฏฺฐสทฺทปริยายสาธิตา** อิจฺฉิตตฺถสทฺทสฺส เววจเนหิ นิปฺผาทิตา โหติ, **สา สมานสทฺทา** นามฯ สาธุกํ **นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ** ทสฺสิตอตฺถยุตฺตาปิยา **มูฬฺหตาเยว** สโมฺมห ภาวตฺถํ เอว ภวติ, สา **สมฺมุฬฺหา** นามฯ

ยสฺสา ปเหฬิกาย วิรจเน **นามํ** ทสฺสิยมานํ นามํ **สมฺพนฺธพาหุลฺยา** สมฺพนฺธสฺส พหุล ภาวโต ภวติ, **สา ปาริหาริกี** นามฯ **ยสฺสา อาเธยฺยํ พฺยญฺช** อภิพฺยญฺชิย ปกาเสตฺวา **นิสฺสยโคปนา** อาธารคุตฺติ ภวติ, สา **เอกจฺฉนฺนา** นามฯ

ยสฺสา ปโยเค **อุภยโคปนา** อุภินฺนมาธาราเธยฺยานํ โคปนา ภวติ, สา **อุภยจฺฉนฺนา** นามฯ **ยสฺสา นานาลกฺขณสงฺกโร** สมาคตาทินานาวิธลกฺขณานํ สงฺกโร โหติ, สา **สํกิณฺณา** นาม สิยาฯ

อิทานิ สมาคตาทีนํ ลกฺขิยํ กเมน เอวํ ญาตพฺพํ –

“ปภวา’นตวิตฺติณฺณา, ตวา’ณา มหตี สตี;
จิราย ชยตํ นาถ, ปหุตผลสาธินี”ติฯ

อยํ **สมาคตา**ฯ

นาถ ตว ปภวโต ปฏฺฐาย **นตวิตฺติณฺณา** โอณตวเสน ปตฺถฏา, เอวํ สติ นที วิย ทิสฺสติฯ **ปภว** ปกฏฺฐตฺต โสภาวนฺตฯ โภ **นาถ ตว** ตุยฺหํ **มหตี สตี** มหนฺตี สมานา **อาณา อานตวิตฺติณฺณา** อตฺตนิ นเตสุ ชเนสุ ปตฺถฏา **ปหุตผลสาธินี** พหุลตฺถนิปฺผาทนี **จิราย** จิรกาลํ **ชยตํ** อุกฺกํสภาเวน ปวตฺตตุฯ เอตฺถ ปภวอานตอิติสนฺธินา อโตฺถ คุโฬฺหฯ

“ภทฺทเมโว’ปเสเวยฺย, วิธูตมทกิพฺพิสํ;
สมฺปาปเย ปุรํ เขมํ, ส ทโนฺต’ตฺตนิเสวิต”นฺติฯ

อยํ **วญฺจิตา**ฯ

วิธูตมทกิพฺพิสํ วินาสิตมทโทสํ **ภทฺทเมว** มนฺทปิย [ปินฺทปิสฺส (ก.)] – ภทฺทชาติเกสุ หตฺถีสุ ภทฺทชาติกหตฺถิเมว อุปเสเวยฺยาติ วุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ **ภทฺทเมว** อุตฺตมปุริสเมว เสเวยฺ

ยาติ อโตฺถฯ เสวนํ กิมตฺถนฺติ เจ? หตฺถิปเกฺข **ทโนฺต** สิกฺขิโต **โส** หตฺถิ **อตฺตนิเสวิตํ** อตฺตานํ ภชิตํ ชนํ **เขมํ** นิพฺภยํ **ปุรํ** นครํ สมฺปาเปติฯ ปุริสปเกฺข ปน **ทโนฺต** ทมิโต **โส** อริยปุคฺคโล **อตฺตนิเสวิตํ** อตฺตานมุปเสวิตํ ชนํ **เขมํ** นิทฺทุกฺขํ **ปุรํ** นิพฺพานปุรํ ปาเปติฯ เอตฺถ กวิจฺฉิตอุตฺตมตฺถโต อเญฺญน หตฺถิอเตฺถ รุเฬฺหน สเทฺทน วณฺจนา นามฯ

> ‘‘พหุคุเณ ปณมติ, ทุชฺชนานํปฺยยํ ชโน;
> หิตํ ปมุทิโต นิจฺจํ, สุคตํ สมนุสฺสร’’นฺติฯ

อยํ **อุกฺกนฺตา**ฯ อิมสฺสโตฺถ อุปริ อาคมิสฺสติฯ

พฺยากิณฺณโทสเตฺต สติปิ ปเหฬิการุฬฺหตฺตา เอสา อิฎฺฐาฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ปเหฬิกายมารุฬฺหา, น หิ ทุฎฺฐา กิลิฎฺฐตา’’ติฯ อิห สมฺพนฺธีปทานํ อฎฺฐานฎฺฐาปเนน พฺยวหิตตฺตํ โหติฯ

> ‘‘มุขผุลฺลํ คิงฺคมกํ, นิยุรุคฺคตฺถนุนฺนตํ;
> ปฎิจฺจรี วรํ โปโส, ภีรุยา ธารยนฺติยา’’ติฯ

อยํ **ปมุสฺสิตา**ฯ

มุขผุลฺลํ ติลกาทิํ **คิงฺคมกํ** เอวํนามกํ ปสาธนํ **นิยุรุคฺคตฺถนุนฺนตํ** นิยุรํ วลยํ, อุคฺคตฺถนํ ปโยธรปฏํ, อุนฺนตํ นลาฏปฏาทิกํ, มุขโต อุนฺนตาภรณญฺจ **ธารยนฺติยา ภีรุยา** อิตฺถิยา **ปฎิจฺจรี** ชิณฺณวตฺถนิวาสี **โปโส** ปุริโส **วรํ** อุตฺตโมฯ เอตฺถ พหุปโยครหิเตหิ สเทฺทหิ รจิตตฺตา อตฺถสฺส ทุรวโพธตาฯ

> ‘‘นว’คฺครตนาน’สฺมิํ, ทิสฺสนฺติ รตนากเร;
> ปุริสาเนตฺถ อฎฺฐนฺนํ, อฎฺฐา’สาธารณา’ปร’’นฺติฯ

อยํ **สมานรูปา**ฯ

อสฺมิํ รตนากเร อคฺครตนานิ นว ทิสฺสนฺติ, **เอตฺถ** อิเมสุ รตเนสุ **อฎฺฐ** รตนานิ อฎฺฐนฺนํ ปุริสานํ อสาธารณานิ, **อปรํ** รตนํ สาธารณํฯ อิมานิ นว โลกุตฺตรานิ จิตฺตีกตาทิอเตฺถน ‘‘รตนานี’’ติ จ ตปฺปภโว สมฺมาสมฺพุโทฺธ ‘‘อากโร’’ติ จ กปฺปิโตติ อมุขฺยเตฺถสุ รตนาทิสทฺทานมาโรปนํ โหติฯ

> ‘‘วินฺทนฺติ เทวคนฺธพฺพา, หิมวนฺตมหาตเล;
> รสวเนฺต สเร สตฺต, น นาคาปิ อุโปสถา’’ติฯ

อยํ **ผรุสา**ฯ

หิมวนฺตมหาตเล หิมาลยสฺส มตฺถเก **รสวเนฺต** โสทเก **สตฺต สเร** อโนตตฺตาทิเก เทวคนฺธพฺพา **วินฺทนฺติ** เสวนฺติ, อุโปสถา นาคาปิ น วินฺทนฺติฯ อยมปรโตฺถฯ หิมวนฺตมหาตเล จนฺทรํสิยุเตฺต มหาปาสาทตเล **เทวคนฺธพฺพา** กีฬมานา คนฺธพฺพา **รสวเนฺต** มธุรคุณยุเตฺต **สตฺต สเร** วีณาย ฉชฺชาทิเก สตฺต สเร วินฺทนฺติ, **นาคาปิ** อริยาปิ **อุโปสถาปิ** อุปวุตฺถาปิ **น วินฺทนฺติ** นานุภวนฺติฯ เอตฺถ ทิพฺพนฺตีติ **เทวา**ฯ อุโปสโถ เอเตสมตฺถีติ **อุโปสถา**ติ วิคฺคโหฯ

ลกฺขณกฺกมโต ปสิทฺธปจฺจุรปโยคโต อญฺญทตฺถา เยน เกนจิ เลเสน ปจฺจยาทีนํ ชาตสทฺทสฺส อตฺถิตาฯ

> ‘‘คีตสทฺท สรา เทฺว เทฺว, เทฺว ฉชฺชญฺญตฺร ฉสฺสรา;
> ปญฺจวณฺณํ ยถา จกฺขุ, ฉพฺพณฺณา นาสิกา ตถา’’ติฯ

อยํ **สงฺขฺยาตา**ฯ

คีตสทฺท สรา เทฺว โหนฺติ, **ฉชฺช’ญฺญตฺร** ฉชฺชโต อญฺญตฺร ฉชฺชํ วชฺเชตฺวา อุสโภ คนฺธาโร มชฺฌิโม ปญฺจโม เธวโต นิสาโทติฯ เอตฺถ ยุคฬโต เทฺว เทฺว **ฉสฺสรา** ฉสรวนฺโตฯ ยถา จกฺขุ ปญฺจวณฺณํ โหติ, **ตถา** เอวํ นาสิกา ฉพฺพณฺณา โหติ, คีตสทฺท อีการ**อ**กา รสรทฺวยสพฺภาวโต จ ฉชฺชํ ฐเปตฺวา อุสภาทีสุ สรานํ ทฺวิธตฺตา จ ‘‘จกฺขู’’ติ สรพฺยญฺชนวเสน ปญฺจวณฺณานํ สพฺภาวโต จ ‘‘นาสิกา’’ติ ฉนฺนํ สพฺภาวโต จ เอวํ วุตฺตํฯ เอตฺถ วุตฺตสงฺขฺยาคีตาทิสทฺทสนฺนิฏฺฐานโต สโมฺมหการินี โหติฯ

> ‘‘ปาตุ โว อุทิโต ราชา, สิริมา รตฺตมณฺฑโล;
> สกนฺติคหนกฺขตฺต-สงฺฆยุตฺโต สุลกฺขโณ’’ติฯ

อยํ **ปกปฺปิตา**ฯ

สิริมา สิริมนฺโต **รตฺตมณฺฑโล** อนุรตฺตชนปทมณฺฑโล, อนุรตฺตอมจฺจมณฺฑโล วา **สกนฺติคหนกฺขตฺตสงฺฆยุตฺโต** สกสฺส อตฺตโน อเนฺต สมีเป คหเนหิ อวิรเฬหิ ขตฺตสงฺฆหิ ขตฺติยสมูเหหิ ยุตฺโต สํยุตฺโต **สุลกฺขโณ** ปสตฺถปุริสลกฺขโณ **อุทิโต** ปสิโทฺธ **ราชา** นรินฺโท **โว** ตุเมฺห **ปาตุ** รกฺขตูติ อยํ อนธิเปฺปตโตฺถฯ **สิริมา** ‘‘ลกฺขิยา วาสฏฺฐานตฺตา’’ติ วุตฺตตฺตา สิริมนฺโต **รตฺตมณฺฑโล** อุคฺคมเน รตฺตมณฺฑโล **สกนฺติคหนกฺขตฺตสงฺฆยุตฺโต** กนฺติสหิเตหิ คหนกฺขตฺตตารคเณหิ ยุโตฺต **สุลกฺขโณ** สุฏฺฐุ สสลกฺขโณ **อุทิโต** อุคฺคโต **ราชา** จโนฺท **โว** ตุเมฺห **ปาตู**ติ อุภยปกฺขสฺส สาธารณคุณคุณีปทปริคฺคเหน อิธ วากฺยตฺถสฺส อญฺญถา ทิสฺสมานตา โหติฯ

> ‘‘วุจฺจตา’โท อิสิเตฺย’โก, สุมหนฺตปการวา;
> สนาตโน จ น อิสิ, น สขา น สนาตโน’’ติฯ

อยํ **นามนฺตริกา**ฯ

เอโก **อาโท** ปุเพฺพ ‘‘อิสี’’ติ วุจฺจติ, **สุมหนฺตปการวา** อติมหนฺตปการสมนฺนาคโต **สนาตโน จ** สสฺสโต จ โหติ, ตถาปิ **น อิสิ** อิสิ นาม น โหติ, **น สขา** มิโตฺตปิ น โหติ, **น สนาตโน** สสฺสโตปิ น โหติ, อยํ คมฺยมานโตฺถฯ **สุมหา** อติมหนฺต เอโก **อาโท** นามาทิมฺหิ อิสีติ วุจฺจติ, **อโนฺต** มเชฺฌ **ปการวา ป**-กาเรน สมนฺนาคโต, **สนาตโน จ** สสฺสโต จ โหติ, อิสิปิ นาม น โหติ, มิโตฺตปิ น โหติ, โส **นาตโน** ตนอิติ อกฺขรทฺวยรหิโต **น** โหติฯ อาทิมชฺฌานํ วุตฺตตฺตา **อเนฺต**ติ ญายติ, **‘‘อิสิปตนวิหาโร’’**ติ คเหตพฺพํฯ ตตฺถ อิสิปตนนาเมน อิสิอาทีนํ คมฺยมานตฺถตฺตา นานตฺถกปฺปนา โหติฯ

> ‘‘ธาวนฺตํ อุทยา อตฺถํ, มุหุตฺตํ น นิวตฺตติ;
> น จนฺทมณฺฑลํ เอตํ, นาปิ อาทิจฺจมณฺฑล’’นฺติฯ

อยํ **นิภูตา**ฯ

อุทยา อุทยโต ปภุติ **อตฺถํ** ยาว อตฺถํ **ธาวนฺตํ** ชวนฺตํ **มุหุตฺตํ** มุหุตฺตกาลํ **น นิวตฺตติ** น ปุนาวตฺตติฯ เอตํ จนฺทมณฺฑลมฺปิ น โหติ, อาทิจฺจมณฺฑลมฺปิ น โหติฯ **อุทยา** ปฏิสนฺธิโต **อตฺถํ** ยาวจุติฯ **ธาวนฺต**นฺติ อายุกิจฺจโต อายุจนฺทาทีนมตฺถานํ, ตปฺปกาสกสทฺทานญฺจ ตุลฺยตฺตา เอตฺถ ปติฏฺฐิตจนฺทาทิอตฺถนฺตรานํ สมฺภโวฯ

> ‘‘เทวิํ กิตฺติมหีนามํ, กฬารตฺถวฺหยํ ปุริํ;
> หิตฺวา น สริ โส ธีโร, กโรโนฺตปฺยุ’ยฺยมวฺหย’’นฺติ [กโรโนฺตมุตฺตมวฺหยนฺติ (ก.)]ฯ

อยํ **สมานสทฺทา**ฯ

กิตฺติมหีนามํ กิตฺติมหีนํ ทฺวินฺนํ นาเมน สมนฺนาคตํ **เทวิํ** อคฺคมเหสิํ **กฬารตฺถวฺหยํ ปุริํ** กฬารอตฺถานํ ทฺวินฺนํ นาเมน สมนฺนาคตํ ปุริํ นครญฺจ โส ธีโร **หิตฺวา** ปริจฺจชิตฺวา **อุยฺยมวฺหยํ** อุยฺยมนาเมน สมนฺนาคตํ กโรโนฺต อปิ **น สริ** สมฺปตฺติํ นานุสริ, ยโสธราเทวิญฺจ กปิลวตฺถุปุริญฺจ หิตฺวา วีริยสงฺขาตปธานํ กโรโนฺต มหาสโตฺต สมฺปตฺติํ น สริ, เอตฺถาภิมต**ยโสธรา**ทิสทฺทานํ ปริยาเยหิ **กิตฺติมหี**สทฺทาทีหิ รจิตตาฯ

> ‘‘จตุทฺทิสามุขา พนฺธา, จตฺตาโร สินฺธวา สยํ;
> ปริภุญฺชนฺติ นิกฺขิตฺตํ, ติณํ มเชฺฌ ยถาสุข’’นฺติฯ

อยํ **สมฺมุฬฺหา**ฯ

สินฺธวา จตฺตาโร อสฺสา **จตุทฺทิสามุขา** ยถา จตุทฺทิสาสมฺมุขา โหนฺติ, ตถา **พนฺธา** มเชฺฌ นิกฺขิตฺตํ ติณํ สยํ ยถาสุขํ ปริภุญฺชนฺติ, อญฺญมญฺญํ ปิฏฺฐิํ กตฺวา พนฺธา วิย ขายติ, เตปน สมฺมุขํ กตฺวา พนฺธา โหนฺติฯ เอตฺถ ‘‘จตุทฺทิสามุขาพนฺธา’’ติ นิทฺทิฏฺฐตฺตา ปิฏฺฐิํ กตฺวา พนฺธาติ สมฺมุฬฺหตา โหติฯ

> ‘‘ชโน ชีวนชานนฺท-กรพนฺธุสฺส ภาสิตํ;
> สกฺกโรโนฺตว ปโปฺปติ, ปุญฺญาริกฺขยโคจเร’’ติฯ

อยํ **ปาริหาริกี**ฯ

ชีวนชานนฺทกรพนฺธุสฺส ชีวนโต อุทกโต ชาตานํ ปทุมานํ อานนฺทกรสฺส สูริยสฺส พนฺธุสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **ภาสิตํ** วจนํ **สกฺกโรโนฺต** ปูเชโนฺต ชโน **ปุญฺญาริกฺขยโคจเร** ปุญฺญานํ ปฏิปกฺขตฺตา ปุญฺญาริสงฺขาตานํ อกุสลานํ ขยสฺส นิมิตฺตภูตํ นิพฺพานมารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปเนฺน มคฺคผเล **ปโปฺปติ** ปาปุณาติฯ เอตฺถ ชีวนชานํ อานนฺทกรสฺส พนฺธุเสฺสติ จ, ปุญฺญารีนํ ขยนิมิตฺตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวเตฺตติ จ อิมินา พฺโทฺธ มคฺคผลา จ ปารมฺปริเยน สมฺพเนฺธน วุตฺตาติ สมฺพนฺธานํ พาหุลฺลภาโวฯ

> ‘‘น คณฺหาติ มหนฺตมฺปิ, สทฺทํ น จ วิภูสนํ;
> จตุปฺปทสฺส กสฺสาปิ, กโณฺณยํ น กิลาผโล’’ติฯ

อยํ **เอกจฺฉนฺนา**ฯ

กสฺสาปิ จตุปฺปทสฺส กโณฺณ มหนฺตมฺปิ สทฺทํ น คณฺหาติ, อารมฺมณํ น กโรติ, วิภูสนมฺปิ น คณฺหาติฯ ตถาปิ อยํ กโณฺณ อผโล น กิล, สผลโต นิปฺผโล น โหติ กิรฯ อสฺสกโณฺณ รุโกฺขฯ เอตฺถ กโณฺณติ อาเธยฺยํ กตฺวา ตทาธารสฺส อวจนโต นิสฺสยคฺคฺติฯ

‘‘อลงฺกโรโนฺต ภุวนํ, สสฺสิริโก สเทวกํ;
กสฺมิํ สญฺชาตสํวโทฺธ, โก เกน นุปลิมฺปตี’’ติฯ

อยํ **อุภยจฺฉนฺนา**ฯ

สสฺสิริโก สเทวกํ ภุวนํ อลงฺกโรโนฺตติ พุโทฺธ วิย ขายติฯ **ภุวนํ** ภุวนสงฺขาตํ **กํ** ชลํ สทา เอว อลงฺกโรโนฺต **สสฺสิริโก** ลกฺขิยสมนฺนาคโต **กสฺมิํ** ชเล สญฺชาตสํวโทฺธ **โก** กตโร **เกน** ชเลน **น อุปลิมฺปติ** น ลิมฺปติฯ ปทุโมติ วิสชฺชนํฯ ปทุโม หิ ปุ๋นปุ๋สกลิโงฺคฯ อิห ชลปทุมานํ ทฺวินฺนมฺปิ ฉาทิตตฺตา อุภยจฺฉนฺนา นามฯ

‘‘อาโท โสเยว โย อเนฺต, มชฺฌิมสฺสาทิ มชฺฌิโม;
สิทฺธนฺตาทีสุ วตฺตนฺตํ, อสงฺขตปทํ วทา’’ติฯ

อยํ **สํกิณฺณา**ฯ

อเนฺต อวสาเน โย โหติ, อาโทปิ โสเยว โหติ, มชฺฌิมสฺส อาทิภูโต มชฺฌิโม เอว โหติ, **สิทฺธํ** นิปฺผนฺนํ **ตาทีสุ** อริเยสุ วตฺตนฺตํ อสงฺขตปทํ **วท** กเถหีติ อยมปรโตฺถฯ **อาโท** อาทิมฺหิ **โสเยว** สกาโร เอว **อเนฺต** ปริโยสาเน **โย** ยกาโรเยว, **มชฺฌิโม** มชฺฌิมวโณฺณ **มชฺฌิมสฺส** สทฺทสฺส **อาทิ** มกาโร, **สิทฺธนฺตาทีสุ** มตสมยกาลาทีสุ วตฺตนฺตํ วาจกภาเวน ปวตฺตนฺตํ **อสงฺขตปทํ** สงฺขตโต อญฺญตฺตา อสงฺขตภูตํ ปญฺญตฺติํ **วท** กเถหีติฯ สมยสโทฺท หิ นาม ปญฺญตฺติฯ เอตฺถ **สิทฺธนฺต**สเทฺทน **อาทิ**สทฺทสฺส สงฺคหิตตฺตา ตาทิอโตฺถ ลพฺภตีติ อตฺถสฺส คุฬฺหตาย สมาคตาลกฺขเณน จ ‘‘โส’’ติ ‘‘โย’’ติ ‘‘อสงฺขตปท’’นฺติ อญฺญตฺถรุฬฺหสเทฺทน วญฺจิตตฺตา วญฺจิตาลกฺขเณน จ **สมย**สเทฺท นานตฺถกปฺปนโต นามนฺตริกาลกฺขเณน จาติ ตีหิปิ ลกฺขเณหิ มิสฺสิโตติฯ เสเสสฺปิ สํกิณฺณตฺตํ เอวเมว เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตลกฺขณานุสาเรเนว สมาคตาทีนํ อนฺวตฺถสญฺญตา เวทิตพฺพาฯ

๓๔. เทสกาลกลาโลก-ญายาคมวิโรธิ ยํ;
ตํ วิโรธิปทํ เจ’ต-มุทาหรณโต ผุฏํฯ

๓๔. ‘‘เทสิ’’จฺจาทิฯ **เทโส** ถลชลเทสาทิฯ **กาโล** รตฺตินฺทิโวฯ **กลา** นจฺจคีตาทโยฯ **โลโก** จราจรภูตปฺปวตฺติฯ **ญาโย** ยุตฺติฯ **อาคโม** อิธ พุทฺธวจนํฯ อญฺญตฺถ ตุ สุติธมฺมสํหิตา, เต จฯ เตหิ วิโรโธ อสฺส อตฺถีติ **เทส...เป.... วิโรธิ**ฯ ยนฺติ อนุวทิตฺวาฯ **ตํ วิโรธิปท**นฺติ วิธียเตฯ **เอตญฺจ** ปทํ **อุทาหรณโต** ลกฺขิยโต **ผุฏํ** ปากฏํฯ ยโต ชลชาทีนํ ถลาทีสุ ปาตุภาวาทิ, รตฺยาทีสุ สมฺภวนฺตานํ กุสุมาทีนํ ทิวาทีสุ สมฺภโว จ, ‘‘นจฺจคีตาทิจตุสฏฺฐิยา กลาสุ ภินฺนฉโชฺช นาม สตฺตสโร’’ติอาทินา กลาสตฺถาภิหิตลกฺขณาติกฺกมวิโรโธ จ, ‘‘อคฺคิสีตโล, นิสฺสาโร ขทิโร’’ติอาทินา โลกสีมาติกฺกโม จ, วุตฺตายปา’นรุปฺปตฺตสมฺปฺปตฺติยา มิทฺธสฺส รูปภาวาปาทนาทิญายวิโรโธ จ, ยถาสกมาคเมน วิโรโธ จ สุเขน จ สกฺกา ปากฏตฺตา วิญฺญาตุํ, ตโต สพฺพเมตํ โนทาหฏนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๓๔. เอวํ ยมกปเหฬิกานมฺทสฺสเน การณํ วตฺวา อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน สมฺปตฺตวิโรธิโทสํ **“เทสกาลิ”**จฺจาทินา วทติฯ **ยํ** ปทํ **เทโส** ถลชลปพฺพตาทิฯ **กาโล** รตฺตินฺทิโว เหมนฺตาทิวเสน ติวิโธ, วสนฺตาทิวเสน ฉพฺพิโธฯ **กลา** นจฺจคีตาทิจตุสฏฺฐิฯ **โลโก** ถาวรชงฺคมภูตปวตฺติสงฺขาโตฯ **ญาโย** ยุตฺติฯ **อาคโม** อิห พุทฺธวจนํ, อญฺญตฺถ ปน สุติธมฺมสํหิโต จฯ เตหิ วิโรโธ อสฺส อตฺถีติ **เทส...เป.... วิโรธิฯ ตํ วิโรธิปทํ** นามฯ **เอตํ** วิโรธิปทํ **อุทาหรณโต** ลกฺขิยโต **ผุฏํ** ปริพฺยตฺตํฯ วสฺสิกชาติสุมนาทีนํ ชลชาทิภาโว จ, ปทุมกุมุทาทีนํ ถลชาทิภาโว จ, รตฺติอาทีสุ ลพฺภมานานํ กุมุทาทีนํ ทิวาทีสุ สมฺภโว จ, นจฺจคีตาทิจตุสฏฺฐิยา กลาสุ ‘‘ฉโชฺช อุสโภ คนฺธาโร มชฺฌิโม ปญฺจโม เธวโต นิสาโท’’ติ ทสฺสิตสตฺตสรานเมกเทสสฺส ฉชฺชสฺส ภินฺนสตฺตสโร ฉโชฺช นามาติ สมุทายวเสน โวหารกรณาทีหิ สตฺถาคตตํ, ลกฺขณาติกฺกมญฺจ, ‘‘อคฺคิ สีตโล, จนฺทนํ อุณฺหํ, ขทิรรุกฺโข นิสฺสาโร, เอรโณฺฑ สสาโร’’ อิจฺจาทินา โลกมริยาทาติกฺกโม จ, มิทฺธสฺส อรูปภาวุปฺปตฺติยา วุตฺตายปิ รูปภาวสาธนสทิสยุตฺติวิโรธิกถนญฺจ, ยถาสกมาคมมติกฺกมฺม กถนญฺจาติ สเพฺพสํ วิรุทฺธสภาวสฺส ปากฏตฺตา อุทาหรณํ น ทสฺสยิสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ อิเมสเมว เทสาทิวิโรธีนมวิรุทฺธตฺตํ เอเตฺถว วิโรธิปทโทสปริหาเร ‘‘โพธิสตฺตปฺปภาเวนา’’ติจฺจาทินา ทิสฺสติฯ เทส…เป…. คเมหิ วิโรโธ, โส อสฺส อตฺถีติ เทส…เป…. วิโรธิฯ นินฺทายํ อยมสฺสตฺถีติ วิวจฺฉิตาฯ

๓๕. **ย’ทปฺปตีต’มานีย, วตฺตพฺพํ เนยฺยมาหุ ตํ;**
ยถา สพฺพาปิ ธวลา, ทิสา โรจนฺติ รตฺติยํฯ

๓๕. **“ย”**มิจฺจาทิฯ **อปฺปตีตํ** สทฺทโต, อตฺถโต วา อนธิคตํ นหยญฺญถาวคโม คนฺถนฺตราภาวโตฯ วกฺขติ หิ ‘‘ทุลฺลภาวคตี สทฺท-สามตฺถิยวิลงฺฆินี’’ติฯ ยํ กิญฺจิ ปทํ สมานีย อาเนตฺวา วตฺตพฺพํ, ตํ เนยฺยมาหุฯ **ยเถ**ตฺยุทาหรติฯ **สพฺพาปิ** สกลาปิ **ทิสา** ปุพฺพทิสาทโย ทส ทิสา **รตฺติยํ** รชนฺยํ **ธวลา** อุชฺชลา **โรจนฺติ** ทิปฺปนฺตีติ เอตฺตเก นิทฺทิเฏฺฐ จนฺทมรีจิโน เอตฺถ เนยฺยตฺตํฯ

๓๕. อิทานิ เนยฺยโทสมุทาหรติ **“ย”**มิจฺจาทินาฯ **ยํ** ปทํ **อปฺปตีตํ** ปทนฺตเรน, เตนาภิหิตเตฺถน วา ‘‘อิมสฺสโตฺถย’’มิติ อวิญฺญาตํ อานีย วตฺตพฺพํ, ตโตเยว ปทนฺตรมานีย วตฺตพฺพํ โหติ, **ตํ เนยฺยมาหุ** ‘‘เนยฺยโทโส’’ติ โปราณา อาหุฯ **ยถา** ตโตฺถทาหรณมีทิสํ ‘‘สพฺพาปิ ธวลา ทิสา โรจนฺติ รตฺติย’’นฺติฯ **สพฺพาปิ ทิสา** ปุพฺพทกฺขิณาทโย ทส ทิสา **ธวลา** เสตา **รตฺติยํ** รชนฺยํ **โรจนฺติ** ทิปฺปนฺติฯ เอตฺถ ทิสาย วิเสสนํ ธวลคุณํ เกลาสกูฏสุธาภิตฺติจนฺทรํสิอาทีสุ กุโต สญฺชาตมิติ อนิจฺฉิตตฺตา อญฺญนิวตฺตนตฺถํ จนฺทกิรณาทิวาจกปทํ อาเนตฺวา ธวลตา อิมิเนติ วตฺตพฺพตฺตา **ธวล** ปทํ เนยฺยโทเสน ทุฏฺฐํ โหติฯ ปตีตํ วิญฺญาตํ, น ปตีตํ **อปฺปตีตํ**ฯ เอตฺถ **อ**กาโร ปสชฺชปฏิเสเธฯ

๓๖. **เนทิสํ พหุ มญฺญนฺติ, สเพฺพ สพฺพตฺถ วิญฺญุโน;**
ทุลฺลภา’วคตี สทฺท-สามตฺถิยวิลงฺฆินีฯ

๓๖. อปฺปตีตํ นิจฺฉนฺติ วิญฺญูติ ทเสฺสตุมาห **“เน”**ติอาทิฯ **อีทิสํ** อนนฺตเร วุตฺตปฺปการํ เนยฺยํ สเพฺพปิ **วิญฺญุโน** เญยฺยวิทู **สพฺพตฺถ** คชฺชาทิเก **น พหุ มญฺญ**นฺติ น สมฺภาเวนฺติ นปฺปยุชฺชนฺติฯ กึ น พหุมญฺญนฺตีติ เจ อาห **“ทุลฺลภา”**ติอาทิฯ ตถา หิ **อวคตี** อตฺถาวคโม **สทฺทํ** วาจกํ, **สามตฺถิยญฺจ** ญายํ **วิลงฺฆยติ** จชติ อนุปทสฺสนโตติ **สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี ทุลฺลภา น** ลภฺยเตฯ ญาโยปโตฺถ วา สโทฺทปโตฺถ วา โยโตฺถ น โหติฯ โส นปฺปตียเต ยถา

มนสิ อวฏฺฐิตมเตฺตนาติ อโตฺถฯ ตสฺมา สทฺทโต, อตฺถโต วา ปตีตพฺพมเนยฺยํ, ตพฺพิปรีตํ เนยฺยนฺติ วิเญฺญยฺยํฯ

๓๖. อิมํ อปฺปตีตปทํ วิญฺญูหิ นาภิมตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“เนทิส”**มิจฺจาทิฯ **อีทิสํ** ยถาวุตฺตปฺปการํ เนยฺยํ **สเพฺพ วิญฺญุโน สพฺพตฺถ** คชฺชปชฺชาทิเก **น พหุ มญฺญนฺติ** น สมฺภาเวนฺติ นปฺปโยเชนฺติฯ **อวคตี** อตฺถาวโพโธ **สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี** สทฺทสงฺขาตวาจกญฺจ สามตฺถิยสงฺขาตญายญฺจ อติกฺกมฺม ปวตฺตินี **ทุลฺลภา** ตาทิสปโยคาภาวโต ทุลฺลภา โหติฯ โย อโตฺถ สทฺทาคโต, ญายาคโต วา น โหติ, โส กตฺตุโน มนสิ ปติฏฺฐิตมเตฺตน ปตีโต น โหตีติ ตํ ปทํ เนยฺยโทสมิติ สเพฺพ กวิโน ปริหรนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ พหุมานํ กโรนฺตีติ วาเกฺย พหุมญฺญนฺตีติ นามธาตุฯ สทฺทสามตฺถิยํ วิลงฺฆยติ สีเลนาติ **สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี**ฯ

๓๗. สิยา วิเสสนาเปกฺขํ,
ยํ ตํ ปตฺวา วิเสสนํ;
สาตฺถกํ ตํ ยถา ตํ โส,
ภิโยฺย ปสฺสติ จกฺขุนาฯ

๓๗. **“สิยา”**อิจฺจาทิฯ **ยํ** ปทํ วิเสสนํ ปตฺวา อเตฺถน สห วตฺตตีติ **สาตฺถกํ**ฯ นิพฺพิเสสนนฺตุ วุตฺตตฺถเมว โหติฯ **ตํ วิเสสนาเปกฺขํ** สิยาฯ **“ตํ ยเถ”**ตฺยาทินา อุทาหรติฯ ‘‘ปสฺสตี’’ติ วุเตฺต ‘‘จกฺขุนา’’ติ ลพฺภเตวฯ

๓๗. **“สิยา”**มิจฺจาทิฯ **ยํ** ปทํ วิเสสนํ ปตฺวา **สาตฺถกํ** อตฺถสหิตํ, ตทภาเว นิรตฺถกํ โหติ, **ตํ วิเสสนาเปกฺขํ** นาม สิยาฯ **ตํ ยถา** ตโทฺสทาหรณเมวํ ‘‘ตํ โส ภิโยฺย ปสฺสติ จกฺขุนา’’ติฯ **โส** ปุริโส **ตํ** ปุริสํ **ภิโยฺย** เยภุยฺยสา จกฺขุนา ปสฺสติฯ เอตฺถ ‘‘ปสฺสตี’’ติ วุเตฺตเยว ‘‘จกฺขุนา’’ติ ญายติฯ **จกฺขุนา**ติ วิเสสฺยปทํ วิเสสนํ ลทฺธาว สาตฺถกํ โหติฯ วิเสสเน อเปกฺขา อสฺสาติ จ, สห อเตฺถน วตฺตมานํ สาตฺถกมิติ จ สมาโสฯ

๓๘. หีนํ กเร วิเสสฺยํ ยํ, ตํ หีนตฺถํ ภเว ยถา;
นิปฺปภีกตขโชฺชโต, สมฺเทติ ทิวากโรฯ

๓๘. **“หีน”**มิจฺจาทิ ฯ **ยํ** วิเสสนปทํ **วิเสสฺยํ** วิเสสิตพฺพํ **หีนํ** ลามกํ **กเร** กเรยฺย, **ตํ** วิเสสนปทํ **หีนตฺถํ** หีโน อโตฺถ ยสฺส ตํ หีนตฺถํ นาม ภเวยฺยฯ **“ยถา”**อิตฺยาทินา อุทาหรติฯ นิปฺปภีกโต ขโชฺชโต เยน โส **ทิวากโร** ปภากโร **สมฺเทติ** อุปคจฺฉตีติฯ เอตฺถ ขโชฺชตปฺปภาปหรเณ น ถุติ ทิวากรสฺสาติฯ

๓๘. **“หีนํ กเร”**จฺจาทิฯ **ยํ** ปทํ วิเสสฺยํ หีนํ กโรติ, ตํ หีนตฺถํ ภเวฯ ยถา ตโตฺถทาหรณเมวํ ‘‘นิปฺปภีกตขโชฺชโต, สมฺเทติ ทิวากโร’’ติฯ ปภาสหิตกตา ขโชฺชตา เยน โส **ทิวากโร** สูริโย **สมฺเทติ** อุคฺคจฺฉติฯ ‘‘นิปฺปภีกตขโชฺชโต’’ติ อิมินา วิเสสเนน ลามกาโลกลทฺธยุตฺตสฺส ขโชฺชปนกสฺส อภิภวนปฺปกาสนํ สหสฺสรํสิโน นินฺทาเยว, น ถุตีติ วิเสสฺยํ หีนตฺถํ โหติฯ หีโน อโตฺถ ยเสฺสติ จ, นตฺถิ ปภา เอเตสนฺติ จ, นิปฺปภา กตาติ จ, นิปฺปภีกตา ขโชฺชตา เยนาติ จ วิคฺคโหฯ

๓๙. ปาทปูรณมตฺตํ ยํ, อนตฺถมิติ ตํ มตํ;
ยถา หิ วเนฺท พุทฺธสฺส, ปาทปเงฺกรุหมฺปิจฯ

๓๙. หิ อปิ จสทฺทานํ ปาทปูรณมตฺตตฺตา อนตฺถกตฺตํฯ วิเสสนวิเสสฺยปทโทโสฯ

๓๙. “**ปาทปูรณิ**”จฺจาทิฯ **ยํ** ปทํ **ปาทปูรณมตฺตํ** จตุตฺถํสสงฺขาตสฺส ปาทสฺส ปูรณมตฺตเมว โหติ, **ตํ อนตฺถมิติ มตํ** ญาตํฯ **ยถา**สโทฺท วุตฺตโตฺถฯ พุทฺธสฺส **ปาทปเงฺกรุหํ** ปาทมฺพุชํ วเนฺทติฯ เอตฺถ **หิ อปิจา**ติ อิเมสํ สมตฺตนาทิอเตฺถสุ อปฺปวตฺติโต เกวลํ ปาทปูรณมตฺตโต อนตฺถกตฺตํฯ **มตฺต**สโทฺท อวธารเณฯ วิเสสนวิเสสฺยปทโทโสฯ

ปทโทสนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วากฺยโทสนิเทฺทสวณฺณนา

๔๐. สทฺทโต อตฺถโต วุตฺตํ, ยตฺถ ภิโยฺยปิ วุจฺจติ;
ตเมกตฺถํ ยถา’ภาติ, วาริโทวาริโท อยํฯ

๔๐. “**สทฺทโต**”อิจฺจาทิฯ **สทฺทโต** วาจเกน ตสฺมิํเยวเตฺถ ตเสฺสว สทฺทสฺส ปุน ปโยคโต **อตฺถโต** อภิเธเยฺยน ปุพฺพปฏิปาทิกเสฺสว วตฺถุสฺสาวิเสเสน ปุน ปฏิปาทนโต **วุตฺตํ** ปยุตฺตํ ยํ ปทตฺถรูปํ **ยตฺถ** ยสฺมิํ วาเกฺย **ภิโยฺยปิ วุจฺจติ** ปุนปิ ปยุชฺชเต, ตเมกตฺถนฺติ อนฺวทิตฺวา “**ยเถ**”จฺจาทินา วิธียเตฯ วาริํ ททาตีติ **วาริโท**ฯ อยํ **วาริโท** เมโฆ **อาภาติ** ทิปฺปตีติฯ ชลทานมตฺตาเปกฺขาย อิทํ สทฺทโต เอกตฺถํฯ

๔๐. อิทานิ อุทฺทิฏฺฐกฺกเมน วากฺยโทสํ นิทฺทิสติ “**สทฺทโต**”จฺจาทินาฯ **สทฺทโต** วาจเกน **อตฺถโต** อภิเธเยฺยน **วุตฺตํ** ปยุตฺตํ ยํ ปทตฺถรูปํ **ยตฺถ** ยสฺมิํ วาเกฺย **ภิโยฺยปิ** ปุนปิ **วุจฺจติ** ยุชฺชเต, **ตํ** วากฺยํ **เอกตฺถํ** นาม โทโสฯ อุทาหรณํ “**ยถิ**”จฺจาทิฯ **วาริโท** ชลทายโก **อยํ วาริโท** เมโฆ **อาภาติ** ทิปฺปติฯ สมฺปตฺติสาธกํ “ชลทายโก”จฺจาทิวิเสสนํ วินา ชลทานมตฺตสฺส วุตฺตตฺตา สทฺทโต เอกตฺถํ นาม โหติฯ

ยถา จ

๔๑. ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ, ชหํ ทิฏฺฐิคตานิ’ห;
ปสาเทติ ปสเนฺน โส, มหามุนิ มหาชเนฯ

๔๑. ติตฺถิยสงฺขาตานํ องฺกุรานํ **พีชานิ** อุปฺปตฺติเหตุภูตานิ **ทิฏฺฐิคตานิ** ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย **ชหํ** ชหโนฺต ทูรีกโรโนฺต **โส มหามุนิ** สมฺมาสมฺพุโทฺธ **อิห** โลเก อตฺตนิ **ปสเนฺน** ปสาทพหุเล มหาชเน ปสาเทตีติ อปรมุทาหรณํฯ ปสาทสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส “**ปสเนฺน ปสาเทตี**”ติ วุตฺตตฺตา อิทมตฺถโต เอกตฺถํฯ

๔๑. “**ติตฺถิยิ**”จฺจาทิฯ โส มหามุนิ **ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ** ติตฺถิยสงฺขาตานํ องฺกุรานํ อุปฺปตฺติการณภูตานิ **ทิฏฺฐิคตานิ** สสฺสตาทิเภทภินฺนา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย **ชหํ** ชหโนฺต อปเนโนฺต **อิห** โลเก **ปสเนฺน** อตฺตนิ ปสเนฺน **มหาชเน** ปสาเทติฯ **ปสนฺน**สเทฺทน วุตฺตปฺปสาทสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส **ปสาเทตี**ติ กฺริยาปเทนปิ วุตฺตตฺตา สเทฺท ภิเนฺนปิ อตฺถโต เอกนฺติ อตฺถโต เอกตฺถสฺสุทาหรณํฯ ติตฺถิยา เอว องฺกุรานิ, เตสํ พีชานิ, ทิฏฺฐีสุ คตานิ, ทิฏฺฐิโย เอว คตานีติ วา วิคฺคโหฯ

๔๒. อารทฺธกฺกมวิเจฺฉทา, ภคฺครีติ ภเว ยถา;

กาปิ ปญฺญา, โกปิ คุโณ, ปกตีปิ อโห ตวฯ

๔๒. **อารโทฺธ** วตฺตุมุปกฺกมโนฺต, **กโม** วจนปฏิปาฏิฯ ตสฺส **วิเจฺฉโท** ภโงฺค, ตโตฯ **“ยเถ”**ติอาทินา อุทาหรติฯ อวุตฺตสฺสปิ ปสาทวสา อชฺฌาหาโรติฯ มหามุนิ **ตว** เต **ปญฺญา กาปิ** สาติสยตฺตา อนิทฺธาริตํ สภาววิเสสา กาจิเยว, อโห ปวตฺตมานายปิ วสภาวสฺสานิทฺธาริตตฺตา อจฺฉริยนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ **กาปิ โกปี**ติ สพฺพนามปทกฺกมสฺส **ปกตี**ติ เอตฺถ วิจฺฉินฺนตฺตา ภคฺครีติฯ

๔๒. **“อารทฺธกฺกมิ”**จฺจาทิฯ **อารทฺธกฺกมวิเจฺฉทา** วตฺถุมารทฺธปทกฺกมสฺส วิเจฺฉทเหตุ **ภคฺครีติ ภเว** ภคฺครีติวากฺยโทโส ภวติฯ อุทาหรติ **“ยถิ”**จฺจาทิฯ มหามุนิ **ตว** ตุยฺหํ **ปญฺญา** สาติสยภูตา ปญฺญา **กาปิ** วจนวิสยาติกฺกนฺตตฺตา กาปิเยวฯ **คุโณ** สีลสมาธิอาทิอนญฺญสาธารณคุณสมูโห **โกปิ** ปมาณปริคฺคหสฺส เกนจิ เลเสนปิ กตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา โกปิเยวฯ **ปกตีปิ** อจิเนฺตยฺยภูตา ปกตีปิ เอวเมว **อโห** วิชฺชมานานํเยว ปญฺญาทีนํ สภาวาวโพธสฺส ทุกฺกรตา อจฺฉริยาฯ **กาปิ โกปี**ติ ปทกฺกมสฺส **“ปกตี”**ติ เอตฺถ สุญฺญตฺตา รีติภโงฺคฯ อารโทฺธเยว กโม, ตสฺส วิเจฺฉโท, ภคฺคา รีติ อสฺส, เอตฺถ วาติ วิคฺคโหฯ

๔๓. **ปทานํ ทุพฺพินิเกฺขปา, พฺยาโมโห ยตฺถ ชายติ;**
ตํ พฺยากิณฺณนฺติ วิเญฺญยฺยํ, ตทุทาหรณํ ยถาฯ

๔๓. **“ปทาน”**มิจฺจาทิฯ **ยตฺถ** ยสฺมิํ วาเกฺย **ปทานํ** สฺยาทฺยนฺตาขฺยาติกานํ **ทุพฺพินิเกฺขปา** ทุฏฺฐปนโต **พฺยาโมโห** สํมุฬฺหตา **ชายติ** อุปฺปชฺชติ, **ตํ** วากฺยํ พฺยากิณฺณนฺติ **วิเญฺญยฺยํ** ญาตพฺพํฯ **ตสฺส** พฺยากิณฺณสฺส **อุทาหรณํ** ลกฺขิยํ **“ยเถ”**ติ ทเสฺสติฯ ยถา อิทํ, ตถา อญฺญมฺปีติ อโตฺถฯ

๔๓. **“ปทานิ”**จฺจาทิฯ **ปทานํ** สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปทานํ **ทุพฺพินิเกฺขปา** ทุฏฺฐปนโต **ยตฺถ** วาเกฺย **พฺยาโมโห** สํโมโห ชายติ, **ตํ** พฺยากิณฺณโทโสติ วิเญฺญยฺยํฯ **ตทุทาหรณํ** ตสฺส พฺยากิณฺณโทสสฺส ลกฺขิยํ **ยถา** อิมินา วกฺขมานนเยนฯ

๔๔. **พหุคุเณ ปณมติ, ทุชฺชนานํ ปฺยยํ ชโน;**
หิตํ ปมุทิโต นิจฺจํ, สุคตํ สมนุสฺสรํฯ

๔๔. พหุอนนฺตตฺตา พหุภูเต คุเณ สีลาทิเก **สมนุสฺสรํ** สมฺมเทว อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย อนุสฺสรโนฺต คุณวิสยสติํ ปจฺจุปฏฺฐาเปโนฺต เตเนว การเณน **ปมุทิโต** หฏฺฐปหโฏฺฐ **อยํ ชโน** สโพฺพปิ โลโก **ทุชฺชนานํ** สุชเนตรานมฺปิ เทวทตฺตาทีนํ **นิจฺจํ** กาลํ หิตํ **สุคตํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ **ปณมติ** นมสฺสตีติ อยํ อโตฺถ กวิวญฺจิโตฯ ตตฺถ ‘‘พหุคุเณ ปณมตี’’ตฺยาทิ พฺยวหิตปทปฺปโยคา โมโห ชายตีติ พฺยากิณฺณํฯ

๔๔. **“พหุคุเณ”**จฺจาทิฯ **พหุคุเณ** อนนฺตตฺตา พหุภูเต สีลสมาธิอาทิคุเณ **สมนุสฺสรํ** วิเสสโต อนุสฺสรโนฺต **ปมุทิโต** ตโตเยว ปหโฏฺฐ อยํ ชโน สตฺตนิกาโย **ทุชฺชนานมฺปิ** อสปฺปุริสานมฺปิ **นิจฺจํ** สตตํ **หิตํ** มิตฺตภูตํ **สุคตํ** สพฺพญฺญุํ **ปณมติ** วนฺทติฯ เอตฺถ ปทานํ อฏฺฐานปโยคโต พฺยากิณฺณตฺตํ ปทตฺถานุสาเรเนว คมฺยเตฯ

๔๕. **วิสิฏฺฐวจนา’เปตํ, คามฺมํ’ตฺย’ภิมตํ ยถา;**
กเญฺญ กามยมานํ มํ, น กามยสิ กิํ นฺวิ’ทํฯ

๔๕. วิสิฏฺฐสฺส กสฺสจิ อตฺถสฺส วจนโต กถนโต **อเปตํ** ปริจฺจตฺตํฯ **กเณฺณ**อิตฺยามนฺตนํฯ อหํ ตํ อิจฺฉามิ, ตาทิสํ มํ ตุวํ กสฺมา นิจฺฉสิ, อิทํ กึ นุ อิติ คามิกชนวจนตฺตา **"กณฺณิ"**จฺจาทิกํ คามฺมํฯ

๔๕. **"วิสิเฏฺฐ"**จฺจาทิฯ **วิสิฏฺฐวจนาเปตํ** ปิยภูเตน อุตฺติวิเสเสน วิเสสิตพฺพสฺส กถนโต ปริหีนํ วากฺยํ "คามฺมโทส"นฺติ กวีหิ อภิมตํฯ อุทาหรติ **"ยถิ"**จฺจาทิฯ **กเณฺณ** เห กเณฺณ **กามยมานํ มํ** ตุวํ อิจฺฉยมานํ มํ **น กามยสิ** ตุวํ น อิจฺฉสิ, อิทํ กึ นุฯ อีทิเส อิจฺฉาวิฆาเต วุจฺจมาเน เอวํ–

"ยาจนา มทียา ตว การณายํ,
ทิเน ทิเน นิปฺผลตํ อุเปติ;
ทโกฺข สทา มานินิมานภเงฺค,
ส มนฺมโถนฺยตฺร คโต มโต นุ"อิติ วิยฯ

ปิยตฺถสฺส กถนาภาวโต "กเณฺณ"ตฺยาทิกํ วจนํ มิลกฺขุกานํ วจนตฺตา **คามฺมํ**ฯ เอตฺถ **กณฺณา**สโทฺท ทสวสฺสิกาย วตฺตตีติ นิยโม นตฺถิฯ วิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส วจนโต อเปตนฺติ วากฺยํฯ

๔๖. **ปทสนฺธานโต กิญฺจิ, ทุปฺปตีติกรํ ภเว;**
ตมฺปิ คามฺมํตฺย'ภิมตํ, ยถา ยาภวโต ปิยาฯ

๔๖. **"ปเท"**จฺจาทิฯ **ปทสนฺธานโต** ปุพฺพาปรานํ ปทานํ สนฺธิวเสน ยํ **กิญฺจิ** วากฺยํ ทุฏฺฐุ อสฺสิสฺสภคํ ปตีติมวโพธํ กโรตีติ กรํ ภเว, **ตมฺปิ** ยถาวุตฺตํ คามฺมนฺตฺยภิมตํฯ **ยถา**ตฺยุทาหรติฯ ภวโต **ยา** กาจิ วนิตา **ปิยา** โหตีติ เอโกโตฺถฯ **ยภ** เมถุเนฯ ยภนํ ยาโภฯ โส วิชฺชเต ยสฺส โส **ยาภวา**ฯ ตสฺส **ยาภวโต ปิยา**อิตฺยปิ ภวติฯ

๔๖. **"ปทสนฺธานิ"**จฺจาทิฯ **กิญฺจิ** วากฺยํ **ปทสนฺธานโต** ปุพฺพาปรปทานํ ฆฏนโต **ทุปฺปตีติกรํ ภเว** อสพฺภภูตทุฏฺฐตฺถสฺส ปกาสโก โหติ, **ตมฺปิ คามฺมนฺติ** ยถาวุตฺตคามฺมโทเสน ทูสิตนฺติ [ทุปฺปสิตนฺติ (ก.)] สเพฺพหิ กวีหิ **อภิมตํ** ญาตํฯ **ยถา**ติ อุทาหรติฯ **ภวโต** ภวนฺตสฺส **ยา** กาจิ อิตฺถี **ปิยา** ภวตีติ อยํ กวินา อิจฺฉิตโตฺถฯ **ยาภวโต** เมถุนวนฺตสฺส ปิยาติปิ อโตฺถฯ **"ยภ** เมถุเน"ติ หิ ธาตุฯ ยภนํ ยาโภ, โส อสฺส อตฺถีติ **ยาภวา,** ตสฺส ยาภวโตติ คหิเต อโสตพฺพตฺตา ทุปฺปตีติกรตาฯ ทุฏฺฐาเยว ปตีติ อวโพโธ, ตํ กโรตีติ วิคฺคโหฯ

๔๗.วุเตฺตสุ สูจิเต ฐาเน, ปทเจฺฉโท ภเว ยติ;
ยํ ตาย หีนํ ตํ วุตฺตํ, ยติหีนนฺติ สา ปนฯ

๔๗. **"วุเตฺตสุวิ"**จฺจาทิฯ **วุเตฺตสุ** ฉโนฺทสตฺถปรินิทฺทิเฏฺฐสุ อนุฏฺฐุภาทีสุ **สูจิเต** ฐาเน "เอตฺถยตี"ติ ฉโนฺทวิจิติยา ปกาสิตฏฺฐาเน ปทานํ สฺยาทฺยนฺตานํ เฉโท วิจฺฉิติ วิภาโค อนฺวาโท ยํ ยติ ภเวติ วิธียติฯ **ตาย** ยติยา **หีนํ** ปริหีนํ วิรุทฺธํ **ยํ** วากฺยํ, ตํ **ยติหีน**นฺติ วุตฺตํ, "ยมนํ วิราโม **ยติ,** สา หีนา เอตฺถา"ติ กตฺวาฯ **ปนา**ติ วิเสเส, **สา** ยติ ปนาติ สมฺพโนฺธฯ

๔๗. **"วุเตฺตสฺว"**จฺจาทิฯ **วุเตฺตสุ** ฉโนฺทสเตฺถ นิทฺทิฏฺฐอนุฏฺฐุภาทีสุ **สูจิเต ฐาเน** "อยเมตฺถ ยตี"ติ ปกาสิเต ฐาเน **ปทเจฺฉโท** สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตาทีนํ ปทานํ วิเจฺฉโท ยติ นาม

ภเว, **ตาย** ยติยา **ยํ** วากฺยํ **หีนํ** อภิมตฎฺฐาเน วณฺณวิเจฺฉเทน ปริหีนํ, **ตํ** วากฺยํ **ยติหีน**นฺติ ยติหีนโทเสน ทุฎฺฐนฺติ วิญฺญูหิ วุตฺตํฯ

๔๘. ยติ สพฺพตฺถ ปาทเนฺต, วุตฺตเฑฺฒ จ วิเสสโต;
ปุพฺพาปราเนกวณฺณ-ปทมเชฺฌปิ กตฺถจิฯ

๔๘. **“ยติ”**จฺจาทิฯ **สพฺพตฺถ ปาทเนฺต** สพฺพสฺมึ จตุตฺถํสสงฺขาตานํ คาถาปาทานํ อเนฺต อวสาเน จ **วิเสสโต** วิเสเสน เอกเนฺตน **วุตฺตเฑฺฒ จ** วุตฺตานํ ปาททฺวยสงฺขาเต อเฑฺฒ จ, ตทวสาเน จาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘สิยา’’ติ เสโสฯ นนุ ‘‘ปทเจฺฉโท’’ติ วุตฺตตฺตา ปทมเชฺฌ ยติ น โหเตวาติ เจติ อาห **“ปุพฺพ”**อิจฺจาทิฯ **กตฺถจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน, น สพฺพตฺถฯ ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมเชฺฌปิ ยตีติ สมฺพโนฺธฯ ปุเพฺพ จ อปเร จ **ปุพฺพาปเร**ฯ อเนเก วณฺณา **อเนกวณฺณา**ฯ ปุพฺพาปเร อเนกวณฺณา ยสฺส ตํ ตถาฯ ตญฺจ ตํ ปทญฺจ, ตสฺส มเชฺฌปิฯ

๔๘. อิทานิ ยติมฺหิ ลพฺภมานํ สพฺพวิสยํ ทเสฺสติ **“ยติ”**จฺจาทินาฯ สา ปน ยติ **สพฺพตฺถ ปาทเนฺต** จตุตฺถํสสงฺขาตคาถาปาทานํ อเนฺต จ **วิเสสโต** นิยมโต **วุตฺตเฑฺฒ** จ วุตฺตานํ ปาททฺวยสงฺขาเต อเฑฺฒ จ, ตทวสาเน จาติ อธิปฺปาโยฯ **กตฺถจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน **ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมเชฺฌปิ** ปุพฺพาปรภูตอเนกวณฺณสมนฺนาคตปทานํ มเชฺฌ จ สิยาฯ ปทเจฺฉทสฺส ‘‘ยตี’’ติ วุตฺตตฺตา ปทมเชฺฌ น โหตีติ สงฺกาปริหรณตฺถํ ‘‘ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมเชฺฌ’’ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ ปาทโนฺต, วุตฺตโฑฺฒ, ปทมชฺฌญฺจ ยติฎฺฐานนฺติฯ ปทมเชฺฌเยว ลพฺภมานา ยติ กตฺถจิ โหติ, ทฺวกฺขรตฺยกฺขรปทมเชฺฌ ปน น โหติฯ

ตโตฺถทาหรณปจฺจุทาหรณานิ ยถา –

๔๙. ตํ นเม สิรสา จามี-กรวณฺณํ ตถาคตํ;
สกลาปิ ทิสา สิญฺจ-ตีว โสณฺณรเสหิโยฯ

๔๙. อุทาหรียตีติ **อุทาหรณํ**ฯ ปฎิปกฺขมุทาหรณํ **ปจฺจุทาหรณํ**ฯ จามีกรเสฺสว สุวณฺณสฺส วิย วโณฺณ ยสฺส ตํ ตถาคตํ สิรสา นมามิฯ กีทิสํ? **โย** ตถาคโต **สกลาปิ ทิสา** สพฺพาเยว ทส ทิสา **โสณฺณรเสหิ** จามีกรวณฺณตฺตา รเสหิ สุวณฺณรเสหิ **สิญฺจตีว** สิญฺจตีติ มเญฺญ, **ตํ** ตถาคตนฺติ อเปกฺขเตฯ เอตฺถ ปุพฺพปาทเนฺต วุตฺตเฑฺฒ จ นิยตา ยติฯ **จามีกร**สโทฺท เจตฺถ จตุรกฺขโรฯ ตตฺถ **จามี**อิติ ปุพฺพภาโค, **กร**อิติ ปโรฯ เอตฺถ ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมเชฺฌ ยติฯ **สิญฺจตี**ติ เอตฺถ ปน ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมชฺฌตฺตาภาวา **สิญฺจ**อิตฺยตฺร ยติทุฎฺฐาติฯ อิทํ ปจฺจุทาหรณํฯ

๔๙. **ตตฺถ** ปาทนฺตวุตฺตเฑฺฒสุ ยติยา ปากฎตฺตา **ต**สฺมึ ปทมเชฺฌ ยติยา **อุทาหรณปจฺจุทาหรณานิ** อิโฎฺฐทาหรณปฎิปโกฺขทาหรณานิ ยถาฯ **“ตํ นเม”**จฺจาทิฯ **โย** ตถาคโต สกลาปิ ทิสา **โสณฺณรเสหิ** สุวณฺณรสธาราหิ **สิญฺจตีว** สิญฺจติ มเญฺญ, **อิว**สโทฺท วิตเกฺกฯ **จามีกรวณฺณํ** สุวณฺณวณฺณสทิสฉวิวณฺณํ **ตํ** ตถาคตํ สิรสา นเมฯ เอตฺถ ‘‘จามีกรวณฺณ’’นฺติ ยติยา **จามี**ติ อกฺขรทฺวยมติกฺกมฺม ฐิตตฺตา อเนฺตปิ **กร**อิติ อกฺขรทฺวเยนานูนตฺตา ปทเจฺฉทสฺส ปุพฺพาปรวณฺณานมเนกตฺตมิติโฎฺฐทาหรณํฯ **สิญฺจตี**ติ ปเท **สิญฺจา**ติ วณฺณทฺวยมติกฺกมฺม ยติยา ทิสฺสมานเตฺตปิ **ติ**อิติ ปรภาเค เอกวณฺณตฺตา อเนกวณฺณาภาโวติ ปจฺจุทาหรณํฯ เอตฺถ อเนกวณฺณตฺตํ ปทวเสเนว ญาตพฺพํฯ จามีกรสฺส วโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺส โสติ วิคฺคโหฯ

๕๐. สโร สนฺธิมฺหิ ปุพฺพโนฺต, วิย โลเป วิภตฺติยา;
อญฺญถา ตฺว'ญฺญถา ตตฺถ, ยาเทสาทิ ปราทิ'วฯ

๕๐. "สโร"จฺจาทิฯ วิภตฺติยา **โลเป** สติ **สนฺธิมฺหิ** สํหิตายํ กตายํ **สโร** ปรปทาทิภูโต **ปุพฺพโนฺต วิย** ปุพฺพปทสฺส อนฺตภูโต โย สโร, โส วิย โหติ, อเนกวณฺณตฺตาภาเวปิ ตโต วิหิตยติยา เนวตฺถิ ภโงฺคติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญถา ตุ** วิภตฺติยา อโลเป ตุ สติ สํหิตายํ กตายํ ปุพฺพปทนฺตภูโต สโร เจ, **อญฺญถา** อเญฺญน ปกาเรน โหติ, ปรปทสฺสาทิสโร วิย โหตีติ อโตฺถฯ ตํ วิภตฺติยา สทฺธึ วิหาย กตยติยา นตฺถิ ภโงฺคติ อธิปฺปาโยฯ **ตตฺถ** ตสฺสํ ยติยํ **ยาเทสาทิ** อิวณฺณาทีนํ กาตโพฺพ **ย**การาเทสาทิ **ปราทิว** ปรปทสฺส อาทิสโร วิย โหติฯ กต**ยา**เทสาทิสหิตํ พฺยญฺชนํ วิหาย กตาย ยติยา นตฺถิ ภโงฺคติ อธิปฺปาโยฯ

๕๐. อิทานิ เหฎฺฐา วุตฺตสฺส วิรุทฺธเตฺตปิ ยติภงฺคาภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **"สโร"**จฺจาทิฯ วิภตฺติยา โลเป สนฺธิมฺหิ สติ **สโร** สนฺธิสโร **ปุพฺพโนฺต วิย** ปุพฺพปทสฺส อโนฺต วิย โหติ, **อญฺญถา ตุ** วิภตฺติยา อโลเป สํหิตายํ กตายํ อญฺญถา โหติ, ปุพฺพปทนฺตภูโต สโร ปรปทสฺส อาทิสโร วิย โหติฯ **ตตฺถ** ยติยํ **ยาเทสาทิ** อิวณฺณาทีนํ กตฺตพฺพ**ย**การาเทสาทิ **ปราทิว** ปรปทสฺส อาทิสโร วิย โหติ, ปุพฺพนฺตสทิสสรมติกฺกมิตฺวาปิ ปรปทาทิสรสทิสวณฺณมาคมฺม ตํ อนติกฺกมิตฺวาปิ ปรปทาทิสรสทิสยาเทสาทิมติกฺกมิตฺวาปิ ยติยา ปยุตฺตาย สติ อเนกวณฺณตฺตาภาเวปิ ยติภโงฺค น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ปุพฺพสฺส อโนฺตติ จ, โย จ โส อาเทโส จ, โส อาทิ ยสฺส มการาทิโนติ จ, ปรสฺส อาทีติ จ วากฺยํฯ

๕๑. จาที ปุพฺพปทนฺตาว, นิจฺจํ ปุพฺพปทสฺสิตา;
ปาทโย นิจฺจสมฺพนฺธา, ปราทีว ปเรน ตุฯ

๕๑. นิจฺจํ อนวรตํ ปุพฺพปทํ สิตา นิสฺสิตา **จาที จ**การาทโย นิปาตา ปุพฺพสฺส ปทสฺส อนฺตา อวยวา วิย โหนฺติ, เต อโนฺต กตฺวา ยติ กาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ **ปเรน** ปรปเทน **นิจฺจสมฺพนฺธา** สตตโยคิโน, **ตุ**สโทฺท อฎฺฐานปฺปยุโตฺต, **ปาทโย ตุ ปราทีว** ปรปทสฺส อาที อวยวา วิย โหนฺติ, ตํ วิหาย ปุพฺพปทเนฺต ยติ กาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

๕๑. "จาทิ"จฺจาทิฯ **นิจฺจํ** สตตํ **ปุพฺพปทสฺสิตา** ปุพฺพปทํ นิสฺสาย ปวตฺตา **จาที จ**การาทินิปาตา **ปุพฺพปทนฺตาว** ปุพฺพปทสฺส อนฺตา อวยวา วิย โหนฺติ, **ปเรน** ปรปเทน **นิจฺจสมฺพนฺธา** นิรนฺตรโยคิโน **ปาทโย ตุ ปา**ทิอุปสคฺคา ปน **ปราทีว** ปรปทสฺส อาที อวยวาวิย โหนฺติฯ **จา**ทโย อาคมฺม เต พหิ กตฺวาปิ **ปา**ทโย อาคมฺม เต อโนฺต กตฺวาปิ ปวโตฺต วิราโม ยติภโงฺคติ อธิปฺปาโยฯ โจอาทิ เยสนฺติ จ, ปุพฺพปทํ สิตาติ จ, โป อาทิ เยสนฺติ จ, นิจฺจํ สมฺพนฺธาติ จ วิคฺคโหฯ เอตฺถ จ ตคฺคุณสํวิญฺญาณตฺตา จการปการาทีนมฺปิ ปริคฺคโหฯ

สพฺพโตฺถทาหรณานิ ยถา

๕๒. นเม ตํ สิรสา สโพฺพ-ปมาตีตํ ตถาคตํ;
ยสฺส โลกคฺคตํ ปตฺต-โสฺส'ปมา น หิ ยุชฺชติฯ

๕๓. มุนินฺทํ ตํ สทา วนฺทา-มฺย'นนฺตมติ'มุตฺตมํ;
ยสฺส ปญฺญา จ เมตฺตา จ, นิสฺสีมาติ วิชมฺภติฯ

๕๒-๕๓. **สพฺพตฺถา**ติ ปุพฺพนฺตสทิสาทีสุฯ **“นเมต”**นฺติอาทิคาถาทฺวเย ปทโตฺถ ปากโฏ, อธิปฺปาโย ตุ ยโต โลกคฺคตํ ปโตฺต, ตโต สโพฺพปมาตีโต, ยโต ปญฺญาเมตฺตา โลเก นิรนฺตรมิว วตฺตนฺติ, ตโต อนนฺตมติ, อุตฺตโม จาติฯ เอตฺถ ‘‘สพฺพา อุปมา’’ติ สมาสํ กตฺวา วิภตฺติโลเป สํหิตายญฺจ กตายํ ปรปทาทิอุกาโร ปุพฺพปทนฺตพฺพการฏฺฐอกาโร วิย โหตีติ **สโพฺพ** อิจฺจตฺร ปาทนฺตยติฯ **ปตฺตโสฺสปมา** อิจฺจตฺร ยการาเทสสฺส ปราทิสทิสภาโว วิย โหติ, วิภตฺติยา อโลเป สํหิตายํ กตายํ **ส**วิภตฺติยา **อ**กาโร ปรปทาทิ **อุ**กาโร วิย โหตีติ ตํวิภตฺติยา ปสิทฺธํ วิหาย **ปตฺต**อิจฺจตฺร ปาทนฺตยติฯ ตถา **วนฺทามฺยนนฺต**อิจฺจตฺร **ย**การาเทสสฺส ปราทิสทิสภาโว วิหิโตติ **มฺย**สทฺทํ วเชฺชตฺวา **วนฺทา**อิจฺจตฺร ปาทนฺตยติฯ ปุพฺพปทสฺสิตานํ **จา**ทีนํ ปุพฺพปทนฺตสทิสตา วุตฺตาติ **เมตฺตา จา**ติ **จ**สทฺทโต ยติ, อปรปทสมฺพนฺธา **ปา**ทโย ปรปทาทิสทิสา โหนฺตีติ **นิสฺสีมา**ติ เอตฺถ **นิ**สทฺทํ วิหาย ตโต อาทิมฺหิ ยติฯ

๕๒-๕๓. สพฺพตฺถ ยถาวุตฺตปุพฺพนฺตสทิสสราทีสุ ปญฺจสุ อุทาหรณานิยถาฯ **“นเมต”**มิจฺจาทิ, โลกคฺคตํ ปตฺตสฺส **ยสฺส** พุทฺธสฺส **อุปมา น หิ ยุชฺชติ** สกลปทตฺถานํ อติกฺกมฺม ฐิตตฺตา น หิ ยุชฺชติฯ สโพฺพปมาตีตํ ตํ ตถาคตํ สิรสา **นเม** นมามิฯ **สโพฺพ**ติ เอตฺถ โอการสฺส ปุพฺพปทนฺตสรสทิสตฺตา ตโต ปราย ยติยา จ **โสฺสปมา**ติ ปรปทาทิสทิสํ วณฺณมนติกฺกมฺม ฐิตาย ยติยา จ อุทาหรณํฯ

“มุนิเนฺท”จฺจาทิฯ **ยสฺส** สมฺพุทฺธสฺส ปญฺญา จ เมตฺตา **จนิสฺสีมา** อนนฺตสตฺตอนนฺตเญยฺยวิสยกรณโต สีมารหิตา อติวิชมฺภติฯ **อนนฺตมติํ** อุทยพฺพยสมฺภเวปิ เญยฺยสฺสานนฺตตฺตา วิสยิมฺหิ วิสยโวหาเรน อนนฺตปญฺญาย สมนฺนาคตํ **อุตฺตมํ** ตโต เอว ปวรํ ตํ มุนินฺทํ สทา วนฺทามิ, **ยา**เทสสฺส ปราทิสทิสตฺตา ตมนาคมฺม ยติ ภวติฯ **เมตฺตาจนิสฺสีมา**ติ เอตฺถ **จา**ทีนํ ปุพฺพปทนฺตสทิสตฺตาจ **ปา**ทีนํ ปรปทาทิสทิสตฺตา จ **“จา”**ติ ‘‘นี’’ติ อิเมสมฺปิ ยติ ภวติฯ

จาทิปาทีสุ ปจฺจุทาหรณานิ ยถา

๕๔. มหาเมตฺตา มหาปญฺญา, จ ยตฺถ ปรโมทยา;
ปณมามิ ชินํ ตํ ป-วรํ วรคุณาลยํฯ

๕๔. **“มหา”**อิจฺจาทิฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ ชิเนฯ **ปรโมทยา**ติ มหาเมตฺตาทโย อุกฺกฏฺฐาภิวุฑฺฒิโยฯ ตโตเยว วรคุณาลยํ, เตเนว **ปวรํ** อุตฺตมํ ตํ ชินนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถ ปุพฺพปทนิสฺสิตํ จการํ ปรปทาทิภูตํ กตฺวา ตโต ปุเพฺพ กตา ยติ จ, ปรปทาทิสมฺพนฺธปการํ ปุพฺพปทนฺตภูตํ กตฺวา ปการโต ปรํ กตา ยติ จ วิรุทฺธาติ อุภยตฺถ ปจฺจุทาหรณํฯ

๕๔. **จาทิปาทีสุ** วิสยภูเตสุ ปจฺจุทาหรณํ ยถาฯ **“มหาเมตฺติ”**จฺจาทิฯ **ยตฺถ** ยสฺมิํ ชิเน มหาเมตฺตา จ มหาปญฺญา จ อิมา **ปรโมทยา** อุกฺกฏฺฐาภิวุฑฺฒิโย โหนฺติฯ **วรคุณาลยํ** อุตฺตมคุณากรํ **ปวรํ** ตโตเยว อุตฺตมํ ตํ ชินํ ปณมามิฯ เอตฺถ จการํ ปรปทาทิํ กตฺวา ปการํ ปุพฺพปทนฺตํ กตฺวา ยติยา ปวตฺตตฺตา ‘‘จ ยตฺถ, ตํ ปา’’ติทฺวยมฺปิ ปจฺจุทาหรณํฯ

๕๕. ปทตฺถกฺกมโต มุตฺตํ, กมจฺจุตมิทํ ยถา;
เขตฺตํ วา เทหิ คามํ วา, เทสํ วา มม โสภนํฯ

๕๕. **“ปท”**อิจฺจาทิฯ ปทานํ อตฺถกฺกมโต **มุตฺตํ** คฬิตํ กมจฺจุตมิทนฺติ วิธียเตฯ **เขตฺตํ วา** อิจฺจาทินา อรุจิโตยํ ยาจนกฺกโม วตฺตุโน อวิญฺญุตํ คเมติฯ โย หิ เขตฺตมฺปิ ทาตุํ นิจฺฉติ,

กถํ โส คามาทิกํ ทสฺสตีติฯ

๕๕. “**ปทตฺถิ**”จฺจาทิฯ **ปทตฺถกฺกมโต** ปทานํ อตฺถกฺกมโต **มุตฺตํ** คฬิตํ **อิทํ** วากฺยํ กมจฺจุตํ นามฯ อุทาหรติ “**ยถิ**”จฺจาทิฯ มม โสภนํ เขตฺตํ วา คามํ วา เทสํ วา ชนปทํ วา เทหิฯ เอตฺถ **เขตฺต**มิจฺจาทิ ยาจนกฺกโม วตฺตุโน อวิญฺญุภาวํ วินา อุจิตปทตฺถกฺกมํ นปฺปกาเสติ, ตถา หิ เขตฺตมปิ ทาตุมนิจฺฉโนฺต คามนิคมชนปทาทึ กถํ ทสฺสตีติ กมหานิฯ

๕๖. โลกิยตฺถ’มติกฺกนฺตํ, อติวุตฺตํ มตํ ยถา;
อติสมฺพาธ’มากาส-เมติสฺสา ถนชมฺภเน [ถนชุมฺภเน (สี.)]ฯ

๕๖. “**โลกิ**”จฺจาทิฯ โลเก วิทิโต โลกิโย, ตํ **โลกิยตฺถ**มภิเธยฺยํ **อติกฺกนฺตํ** อนนฺวุตฺตํ ยํ ตํ อติวุตฺตํ มตนฺติ วิธียเตฯ **ยเถ**ตฺยาทินา อุทาหรติฯ **เอติสฺสา** วนิตาย **ถนานํ** ปโยธรานํ **ชมฺภเน** พฺยาปเน **อากาสํ** คคนํ **อติสมฺพาธํ** อจฺจนฺตปฺปกํฯ

๕๖. “**โลกิยตฺถิ**”จฺจาทิฯ **โลกิยตฺถํ** โลเก ปสิทฺธมภิเธยฺยํ **อติกฺกนฺตํ** กถนากาเรน อติกฺกมิตํ วากฺยํ อติวุตฺตมิติ มตํฯ อุทาหรติ “**ยถิ**”จฺจาทิฯ **เอติสฺสา ถนชมฺภเน** ถนานํ วิชมฺภเน อากาสํ **อติสมฺพาธํ** อโนกาสํฯ เอตฺถ ปโยธรานํ มหนฺตตฺตํ วทามาติ โลเก มหนฺตนฺติ ปสิทฺธํ คคนมปิ อติกฺกนฺตตฺตา วากฺยมติวุตฺตโทเสน ทูสิตํฯ

๕๗.สมุทายตฺถโต’เปตํ, ตํ อเปตตฺถกํ ยถา;
คาวิปุโตฺต พลีพโทฺธ, ติณํ ขาที ปิวี ชลํฯ

๕๗. “**สมุทายิ**”จฺจาทิฯ **สมุทายสฺส** ปกรณโต ปทสนฺธิโน วากฺยสฺส **อโตฺถ** อภิเธยฺยํ องฺคงฺคิภูตํ กฺริยาการกสมฺพนฺธีวิเสสลกฺขณํ สํโวหาริกํ, ตโต **อเปตํ** อปคตํ สุญฺญํ, วินา [น (ก.)] ปทตฺถมเตฺตน ตสฺส กตฺถจิ พฺยภิจาราภาวโต เอตาทิสํ ยํ ตมเปตตฺถกนฺติ วิธิฯ น หิ ‘‘คาวิปุโตฺต’’จฺจาทีสุ สมุทายโตฺถ สมฺภวติฯ

๕๗. “**สมุทายิ**”จฺจาทิฯ **สมุทายตฺถโต** วิเสสนวิเสสฺยภูตกฺริยาการกสมฺพเนฺธหิ ยุตฺตวากฺยสงฺขาตปทสมุทายสฺส สมฺพนฺธปทตฺถา โวหารานุรูปอตฺถโต **อเปตํ** อปคตํ, อวยวตฺถมตฺตสฺส วา สพฺพตฺถ ลพฺภมานตฺตา สมุทายตฺถโต สุญฺญํ, **ตํ** วากฺยํ **อเปตตฺถกํ** นามฯ **ยถิ**จฺจาทินา อุทาหรติ ‘‘คาวิปุโตฺต พลีพโทฺธ อุสโภ ติณํ ขาทิ, ชลํ ปิวี’’ติฯ เอตฺถ อวยวตฺถมเตฺตน วินา สมุทาเยน คมฺยมานสฺส กสฺสจิ วิเสสตฺถสฺส อภาวา สมุทายตฺถโต อปคตํ นาม โหติฯ

๕๘. พเนฺธ ผรุสตา ยตฺถ, ตํ พนฺธผรุสํ ยถา;
ขรา ขิลา ปริกฺขีณา, เขเตฺต ขิตฺตํ ผลตฺย’ลํฯ

๕๘. “**พเนฺธ**”จฺจาทิฯ **ขรา**อิจฺจาทิกํ พนฺธผรุสํ สุติสุภคตฺตาภาวโต **ขรา** กกฺกสา **ขิลา** ขาณุกาทโย **ปริกฺขีณา** ขยํ ปตฺตา ยโต, ตสฺมา **เขเตฺต** เกทาเร **ขิตฺตํ** วุตฺตํ **อลม**จฺจนฺตํ **ผลติ** นิปฺผชฺชติฯ วากฺยโทโสฯ

๕๘. “**พเนฺธ**”จฺจาทิฯ **พเนฺธ** พนฺธสรีเร **ผรุสตา** สุติสุขตาภาวโต ผรุสภาโว **ยตฺถ** วากฺเย ภวติ, **ตํ** วากฺยํ **พนฺธผรุสํ** นาม โหติฯ **ยถา**ติ อุทาหรติฯ **ขรา** กกฺกสา **ขิลา** ขาณุกาท

โย **ปริกฺขีณา** ยสฺมา ขีณา โหนฺติ, ตสฺมา เขเตฺต **ขิตฺตํ** วุตฺตํ พีชํ **อลํ** อติสเยน **ผลติ** นิปฺผชฺชติฯ

วากฺยโทสนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วากฺยตฺถโทสนิเทฺทสวณฺณนา

๕๙. เญยฺยํ ลกฺขณมนฺวตฺถ-วเสนา’ปกฺกมาทินํ;
อุทาหรณเมเตสํ, ทานิ สนฺทสฺสยามฺย’หํฯ

๕๙. “**เญยฺย**”มิจฺจาทิฯ อปกฺกมาทีนํ ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ ลกฺขียติ อุทาหรณมเนนาติ อเตฺถน **ลกฺขณํ อนฺวตฺถวเสน** อปคโต กโม ยตฺถ ตํ อปกฺกมนฺติอาทินา อตฺถานุคมนวเสน **เญยฺยํ** วิญฺญาตพฺพํฯ **อิทานิ** วากฺยโทเส นิทฺทิสิตฺวา อวสรปฺปเตฺต อิมสฺมิํ กาเล **เอเตสํ** อปกฺกมาทีนํ **อุทาหรณํ** ลกฺขิยํ อหํ **สนฺทสฺสยามิ** ปกาเสสฺสามิฯ

๕๙. อิทานิ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน อปกฺกมาทิอตฺถโทสานิ วิภาเวติ “**เญยฺย**”มิจฺจาทินาฯ **อปกฺกมาทีนํ** อปกฺกโมจิตฺยหีนาทีนํ **ลกฺขณํ** อปกฺกมาทิวิสยพุทฺธิยา อวิปรีตวุตฺติยา ปวตฺติการณํ **อนฺวตฺถวเสน** อปคโต กโม ยตฺถิจฺจาทิวจนตฺถานุคตญาณวเสน **เญยฺยํ** ญาตพฺพํ, วิสุํ ลกฺขณํ น วทามาติ วุตฺตํ โหติฯ อิทานิ อหํ **เอเตสํ** อปกฺกมาทีนํ **อุทาหรณํ** ลกฺขิยํ สนฺทสฺสยามิฯ อตฺถานุคตมนฺวตฺถํ อนฺวตฺถสฺส ญาณสฺส วโสติ วิคฺคโหฯ

ตตฺถาปกฺกมํ ยถา

๖๐. *ภาวนาทานสีลานิ*, สมฺมา สมฺปาทิตานิ’ห;
โภคสคฺคาทินิพฺพาน-สาธนานิ น สํสโยฯ

๖๐. “***ภาวนา***”อิจฺจาทิฯ **สมฺมา** อโลภาทิเหตุสมฺปตฺติยา สกฺกจฺจํ **สมฺปาทิตานิ** นิปฺผาทิตานิฯ เอตฺถ โภคสคฺคาทินิพฺพานานํ เหตโว ยถากฺกมํ ทานสีลภาวนาโย, น ตุ ภาวนาทานสีลานิฯ

๖๐. **ตตฺถ** เตสุ อปกฺกมาทีสุ **อปกฺกมํ ยถา** อปกฺกมโสฺสทาหรณเมวํฯ **โอจิตฺยหีนํ ยถา**ตฺยาทีสุปิ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ “***ภาวนิ***”จฺจาทิฯ **อิห** อิมสฺมิํ อตฺตภาเว **สมฺมา สมฺปาทิตานิ** อโลภาทิเหตุสมฺปตฺติยา สกฺกจฺจํ สมฺปาทิตานิ ราสิกตานิ ภาวนาทานสีลานิ **โภคสคฺคาทินิพฺพานสาธนานิ** อุปโภคปริโภคานิ, สคฺคุปฺปตฺติอายุอาโรคฺยาทีนิ, นิพฺพานเญฺจติ เอเตสํ สาธกานิฯ **น สํสโย** สทิสวิสทิสวิปากทาเน สํสโย นาม นตฺถิฯ เอตฺถ โภคสคฺคนิพฺพานานํ เหตุภูตา ปน กมโต ทานสีลภาวนาโย ภวนฺตีติ ผลกฺกมสฺส เหตุกฺกมํ วิรุทฺธมิติ กมาเปตํ นาม โหติฯ

โอจิตฺยหีนํ ยถา

๖๑. ปูชนียตโร โลเก, อห’เมโก นิรนฺตรํฯ
มเยกสฺมิํ คุณา สเพฺพ, ยโต สมฺหิตา อหุํฯ

๖๑. “**ปูชนียิ**”จฺจาทิฯ **ยโต** ยสฺมา การณา **สเพฺพ คุณา** สีลาทโย **เอกสฺมิํ** เกวเล **มยิ** เอว **สมฺหิตา** ราสิภูตา **อหุํ** อเหสุํ, ตสฺมา การณา อิมสฺมิํ สตฺตโลเก **เอโก** เกวโล อหเมว **นิ**

รนฺตรํ สตตํ **ปูชนียตโร** อติสเยน ปุโชฺชติฯ เอวมตฺตปสํสนมรุจิตํ สปฺปุริสสฺสฯ

๖๑. **“ปูชนียตเร”**จฺจาทิฯ **ยโต** ยสฺมา **สเพฺพ คุณา** สีลาทโย **เอกสฺมิํ มยิ** อทุติเย มยิ เอว **สมุทิตา** ราสิภูตา **อหุํ** อเหสุํ, ตสฺมา **โลเก** สตฺตโลเก **เอโก** อทุติโย อหเมว **นิรนฺตรํ** สตตํ **ปูชนียตโร** อติสเยน ปูชนีโยฯ เอวํ อตฺตปฺปสํสนโต อุจิตตาย ปริหานีติ **โอจิตฺยหีนํ** นามฯ

ยถา จ

๖๒. ยาจิโตหํ กถํ นาม, น ทชฺชามฺยปิ ชีวิตํ;
ตถาปิ ปุตฺตทาเนน, เวธเต หทยํ มมฯ

๖๒. **“ยาจิโต”**อิจฺจาทิฯ เอตฺถ ‘‘ยทิ ยาจิํสุ, ชีวิตมฺปิ ยาจกานํ ทชฺชามี’’ติ ทสฺสิโตทารตายานุจิตํ ปุตฺตทาเน หทยปเวธนกถนํ เวสฺสนฺตรสฺส ยเชฺชวมโวจฯ

๖๒. **ยถา จ,** เอวมฺปิ โอจิตฺยหีนสฺส อุทาหรณํ ทฎฺฐพฺพํ **“ยาจิโต”**จฺจาทิฯ **ยาจิโต** ยาจเกหิ ยาจิโต อหํ ชีวิตมปิ กถํ นาม น ทชฺชามิ, **ตถาปิ** เอวํ ทานชฺฌาสเย สติปิ ปุตฺตทาเนน มม หทยํ **เวธเต** กมฺปเตฯ เอตฺถ เวสฺสนฺตรสฺส ‘‘ยทิ ยาเจยฺยุํ, ชีวิตมปิ ยาจกานํ ทชฺชามี’’ติ กตปฎิญฺญาย ปุตฺตทาเนน หทยกมฺปนสฺส กถนํ จาคาติสยโยคสงฺขาตอุฬารคุณสฺส อนนุจฺฉวิกนฺติ โอจิตฺยหีนํฯ

ภคฺครีติ ยถา

๖๓. อิตฺถีนํ ทุชฺชนานญฺจ, วิสฺสาโส โนปปชฺชเต;
วิเส สิงฺคิมฺหิ นทิยํ, โรเค ราชกุลมฺหี จฯ

๖๓. **“อิตฺถีน”**มิจฺจาทิฯ **โนปปชฺชเต** น ยุชฺชติฯ เอตฺถ สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐิยา ปริจฺจาเคน **วิเส**อิจฺจาทินา อาธาเร สตฺตมีนิเทฺทโส อตฺถรีติยา ภโงฺคฯ อาโท มเชฺฌ จ **จ**การปริจฺจาคาสทฺทรีติยา ภโงฺค, รีตีนํ อนนฺตตฺตา ภงฺคาปฺยนนฺตาฯ อุทาหรณํ ตุ ทิสามตฺตํฯ

๖๓. **“อิตฺถีน”**มิจฺจาทิฯ อิตฺถีนญฺจ ทุชฺชนานญฺจ **วิสฺสาโส** สหวาสาทีหิ วิสฺสาโส **โนปปชฺชเต** อนตฺถสํสยานิวตฺติการณตฺตา น ยุชฺชติฯ **วิเส** ครเฬ จ **สิงฺคิมฺหิ** สิงฺควติ มหิํ สาโท จ นทิยญฺจ **โรเค** วฑฺฒมานเก โรเค จ **ราชกุลมฺหิ** จ วธพนฺธนาทิการเก ราชกุเล จ วิสฺสาโส โนปปชฺชเตฯ เอตฺถ อาโท สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐิยา อารภิตฺวา ตํ ปหาย สตฺตมิยา วุตฺตตฺตา อตฺถรีติ จ, อาทิมเชฺฌสุ **จ**สทฺทปริจฺจาคโต สทฺทรีติ จ ภินฺนาฯ **จ**สทฺทํ ปยุญฺชเนฺตน อาโท เอว วา อเนฺต เอว วา ปเจฺจกํ วา โยเชตพฺพํ โหติฯ อีทิโส ปโยโค รีติภโงฺค นาม โหติฯ รีตีนํ พหุตฺตา รีติภงฺคโทสาปิ พหุวิธาฯ อิทํ ปน มุขมตฺตนิทสฺสนํฯ

สสํสยํ ยถา

๖๔. มุนินฺทจนฺทิมาโลก-รสโลลวิโลจโน;
ชโน’วกฺกนฺตปโนฺถ’ว, โคปทสฺสนปีณิโตฯ

๖๔. **“มุนินฺท”**จฺจาทิฯ จนฺทิมา วิย จนฺทิมา, มุนิโนฺทเยว จนฺทิมา, ตสฺส อาโลกนํ ทสฺสนํ, อาโลโก ปกาโส วา, ตสฺมิํ **รโส** อนุราโค, เตน **โลลานิ** จปลานิ **โลจนานิ** อกฺขีนิ ยสฺส

โส ชโน **อวกฺกโนฺต** โอกฺกโนฺต ปวิโฏฺฐ **ปโนฺถ** มโคฺค เยน อวกฺกนฺตปโนฺถ เอว **คุนฺนํ** รํสีนํ, อิฏฺฐตฺถนิปฺผตฺติสูจกภาเวน **โค**ปทตฺถสฺส วา ปทสฺสเนน **ปีณิโต** มุทิโตติ เอตฺถ โครูปสฺส ปทสฺสเนนาติปิ วิญฺญายตีติ สเนฺทโหฯ

๖๔. **"มุนินฺทิ"**จฺจาทิฯ **มุนินฺทจนฺทิมาโลกรสโลลวิโลจโน** มุนินฺทสงฺขาตสฺส จนฺทิมสฺส อาโลเก ทสฺสเน ปาตุภาเว วา รเสน อาลเยน จญฺจลเนโตฺต ชโน **อวกฺกนฺตปโนฺถว** โอติณฺณมโคฺคว พุทฺธสฺส ทสฺสนตฺถาย มคฺคโมติโณฺณติ อธิปฺปาโยฯ **โคปทสฺสนปีณิโต** โคสงฺขาตรํสิปทสฺสเนน, อภิมงฺคลสมฺมตโคปทสฺสเนน วา สนฺตุโฏฺฐ โหติฯ เอตฺถ โคปทสฺสเนนาติ จ อตฺถสฺส คมฺยมานตฺตา วิญฺญาตุํ สํสโย อุปฺปชฺชตีติ **สสํสยํ** นามฯ อวกฺกโนฺต ปโนฺถ เยนาติ จ, คุนฺนํ รํสีนํ, คาวสฺส วา ปทสฺสนนฺติ จ, โคปทสฺสเนน ปีณิโตติ จ วิคฺคโหฯ

๖๕. **วากฺยตฺถโต ทุปฺปตีติ-กรํ คามฺมํ มตํ ยถา;**
โปโส วีริยวาโส'ยํ, ปรํ หนฺตฺวาน วิสฺสมิฯ

๖๕. **"วากฺย"**อิจฺจาทิฯ **ปรํ** สตฺตุํ **หนฺตฺวาน** ปหริตฺวา **วีริยวา** สูโร **โสยํ โปโส** ปุริโส **วิสฺสมิ** วิสฺสโตฺถฯ อยมโตฺถ ตาว น ทุปฺปตีโตฯ **ปรํ** อจฺจนฺตํ หนฺตฺวาน **วีริยวา** อุจิตสมฺภโว โสยํ โปโส วิสฺสมีติ ทุปฺปตีโตยมโตฺถฯ

๖๕. อนฺวตฺถวเสน ลกฺขณสฺส อปากฏตฺตา สลกฺขณํ ลกฺขิยมุทาหรติ **"วากฺยตฺถโต"**จฺจาทินาฯ วากฺยตฺถโต ทุปฺปตีติกรํ วิรุทฺธปฺปกาสกํ คามฺมนฺติ มตํฯ **ยถา**ติ อุทาหรติฯ **ปรํ** สตฺตุํ **หนฺตฺวาน** มาเรตฺวาน **วีริยวา** สูโร โส อยํ โปโส **วิสฺสมิ** วิคตปริสฺสโม อโหสิ, อยมโตฺถ อิโฏฺฐฯ **ปรํ** อติสเยน **หนฺตฺวาน** วีติกฺกมํ กตฺวา **วีริยวา** อุปจิตสมฺภโว อุปจิตสุโกฺก โส อยํ ปุริโส วายาเมน **วิสฺสมิ** วิคตวายาโม อโหสีติฯ อิมสฺสตฺถสฺส อสพฺภารหตฺตา คามฺมตฺตํฯ วีริยํ อุสฺสาโห สมฺภโว วา อสฺส อตฺถีติ วิคฺคโหฯ

๖๖. **ทุฏฺฐาลงฺกรณํ เตตํ, ยตฺถาลงฺการทูสนํ;**
ตสฺสาลงฺการนิเทฺทเส, รูปมาวีภวิสฺสติฯ

๖๖. **"ทุฏฺฐา"**อิจฺจาทิฯ **ยตฺถ** ยสฺมึ วาเกฺย อลงฺการานํ **ทูสนํ** วิกฏฺฐตา, เอตนฺตุ **ทุฏฺฐาลงฺกรณํ** ทุฏฺฐาลงฺกรณํ นาม, **ตสฺส** ทุฏฺฐาลงฺการสฺส **รูปํ** สรูปํ **อลงฺการนิเทฺทเส** ตํนามเก ปริเจฺฉเท **อาวีภวิสฺสติ** ปกาสิสฺสติ, ตเตฺถว ตํ ทสฺสยิสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ

๖๖. **"ทุฏฺฐาลงฺกริ"**จฺจาทิฯ **ยตฺถ** วาเกฺย **อลงฺการทูสนํ** อลงฺการานํ วิโรโธ โหติ, **เอตํ** วากฺยตฺถนิสฺสิตํ **เอตํ** วากฺยํ **ทุฏฺฐาลงฺกรณํ** ทุฏฺฐาลงฺกาโร นาม, **ตสฺส** ทุฏฺฐาลงฺกรณโทโสปลกฺขิตวากฺยสฺส **รูปํ** สรูปํ ลกฺขิยํ **อลงฺการนิเทฺทเส** อลงฺการานํ นิทสฺสนฏฺฐานภูเต ปริเจฺฉเท อาวีภวิสฺสติฯ เอตฺถ วุเตฺตปิ ปุน ตตฺถาปิ วตฺตพฺพํ สิยาติ น วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ อุเทฺทเส ''ทุฏฺฐาลงฺกตี''ติ วตฺวา อิทานิ ''ทุฏฺฐาลงฺกรณ''นฺติ วจนํ **อลงฺกติ อลงฺกรณอลงฺการ**สทฺทานํ ตุลฺยตฺถตฺตา น วิรุชฺฌติฯ

๖๗. **กโต'ตฺร สเงฺขปนยา มยา'ยํ,**
โทสานเมสํ ปวโร วิภาโค;
เอโส'ว'ลํ โพธยิตุํ กวีนํ,
ตมตฺถิ เจ เขทกรํ ปรมฺปิฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร

โทสาวโพโธ นาม

ปฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๖๗. เอวํ ‘‘โสทาหรณเมเตสํ, ลกฺขณํ กถยามฺยห’’นฺติ กตปฏิญฺญานุรูปํ ปฏิปชฺช ทานิ **‘‘กโตตฺริ’’**จฺจาทินา นิกฺขิปนนยํ สงฺขิปติฯ **อตฺร** อิมสฺมึ อธิกาเร, ปริเจฺฉเท วา **เอสํ** ยถาวุตฺตานํ **โทสานํ** ปทโทสาทีนํ **ปวโร** อุตฺตโม **วิภาโค** วิภชนํ **สเงฺขปนยา** สเงฺขปกฺกเมน, น วิตฺถารโต, ยโต อปริสเงฺขยฺยยานํ นตฺถิ ปริยโนฺต มยา **กโต** นิฏฺฐาปิโตฯ นนุ ‘‘สเงฺขปนยา’’ติ วุตฺตตฺตา ปุราตเนหิ [ปุราตเรหิ (ก.)] ทีปิตา สนฺติ พหู โทสา, เต ปริจฺจตฺตา สิยุนฺติ? เอตฺถ วุจฺจเต, วิตฺถารกฺกมสฺส อนธิเปฺปตตฺตา ‘‘สเงฺขปนยา’’ติ วุตฺตํ, น ปน สพฺพถา ปริจฺจาเคนฯ ตถา หิ–

‘‘นิหนฺตุ โสยํ ชลิตํ, ปตโงฺค อริปาวก’’นฺติอาทีนํ

อกฺขมตฺถนฺตราทิกํ วิรุทฺธตฺถนฺตรานุคตนฺติ จฯ เอตฺถ หิ **ปตงฺค**สเทฺทน โชติริงฺคณสงฺขาตมตฺถนฺตรมสมตฺถมิจฺฉิตเตฺถ ‘‘วจนฺติ คณฺฑา’’เตฺยวมาทิกํ อมงฺคลอปยุตฺตปทาทิกํ กิลิเฏฺฐ อโนฺตคธนฺติ จฯ

คชเหสาทิ สมฺพนฺธทูสิตํ โลกวิโรธิ, โสคตาคมาทีสุ ปสิทฺธํ รูปกฺขนฺธาทิกมญฺญตฺร วุตฺตํ อปฺปตีตํ นามฯ อิทํ อาคมวิโรธิอิติ, สมฺพนฺธทูสิตปฺปตีตาทิกํ วิโรธิมฺหิ ปวิฏฺฐนฺติ จ, อาเนตพฺพเหตุตฺตา เหตฺวเปกฺขํ เนยฺยโต น พฺยติริจฺจตีติ จฯ

‘‘เทโว โวหรตุ เกฺลสํ, ราหุขิโนฺน ทิวากโร’’

อิจฺจาทิกํ อสามตฺถฺยาภิเธยฺยาทิกํ โอจิตฺยหีเน สงฺคหิตนฺติ จฯ ชิคุจฺฉอสพฺภสํสูจกอตฺถนฺตรกญฺจ คามฺมํ ทุปฺปตีติกเร สงฺคยฺหตีติ จฯ ( ) [(ทุรุจฺจารณํ)?] สพนฺธผรุสเมเวติ จฯ

เอตฺถ ปน โอจิตฺยหีนทุปฺปตีติกรานํ วากฺยตฺถโทสเตฺตปิ ผนฺธผรุสสฺส จ วากฺยโทสเตฺต ปทปทตฺถานํ โทสโต วากฺยเมว ทุฏฺฐํ สิยา, วากฺยญฺจ ปเทหิ วิริจฺจเต, ปเท ทุเฏฺฐ วากฺยโตฺถ จ ทุโฏฺฐ สิยาฯ ปทโทสโต วากฺยวากฺยตฺถานํ นานาภาวาภาวญาปนตฺถํ อสามตฺถิยาภิเธยฺยาทิกํ ปทํ โอจิตฺยหีนาทิวากฺยตฺถโทสาทีสุ อโนฺต กถิตํฯ ตถา หิ ปุราตเนหิ วิรุทฺธตฺถนฺตราทีหิ ปเทหิ วิรจิตํ วากฺยํ วิรุทฺธนฺติอาทินา พหูนิ ทุฏฺฐานิ วากฺยานิ ทสฺสิตานิฯ ‘‘หริสมานยี’’ติ เอตฺถ **หปุพฺพํ** ริส’มานยีติ อิจฺฉิตตฺถา ปริ ภฏฺฐํ **ภฏฺฐํ**ฯ นานตฺถมปฺปสิเทฺธหิ ยุตฺตํ **คุฬฺหํ,** ยถา ‘‘สโกฺก สหสฺสคู’’ติฯ อิติ ภฏฺฐคุฬฺหตฺถาทโย ปสาทาลงฺการวิรุทฺธาติ จฯ

วาเกฺยปิ **วิสนฺธิก**มิหานุปโยคีติ จ, วากฺยนฺตโรปคตํ วากฺยํ **วากฺยคพฺภํ,** วากฺยนฺตรปทสมฺมิสฺสํ ‘‘อปาถฺยเมโส ทิสฺสติ, เวชฺชํ ขาทตฺยนารต’’มิจฺจาทิกํ **วากฺยสํกิณฺณญฺจ** พฺยากิเณฺณ สโมหิตนฺติ จฯ

‘‘กาจฺยฺยาเน มยา ทิฏฺฐา, วลฺลรี ปญฺจปลฺลวา;
ปลฺลเว ปลฺลเว มฺธา, ยสฺสา กุสุมมญฺจรี’’ติฯ

อิทม**วาจกํ** ปเหฬิกาย ปมุสฺสิตาสนฺนิสฺสิตนฺติ จ, ตตฺถ จ กวินา **อุยฺยาน**สเทฺทน เคหํ, ลตาวาจินา **วลฺลรี**สเทฺทน องฺคนา, **ปลฺลว**สเทฺทน กรจรณทสนจฺฉทา, **มญฺจรี**สเทฺทน นขโสภา ทนฺตกนฺติโย จ วตฺตุมิจฺฉิตา, วากฺยเตฺถปิ ปทุมินีนํ รตฺติยมฺนุนิทฺทตาทิกํ **วิรุทฺธํ** วิโรธินิลีนนฺติ จ นาตฺยนฺนุญฺญาตา, น ตุ สพฺพถา ปริจฺจาเคนฯ **เอโสว** เอวํ ยถาวุตฺตนเยน นิฏฺฐาปิโต อยํ สเงฺขปนโย เอว **กวีนํ** ปณฺฑิตชนานํ **เขทกรํ** ‘‘กถํ นาม พเนฺธปีทิสํ สติ สนฺตี’’ติ เอวมาสุหโนปชนํ ปรํ ปทโทเส อสาธุสนฺทิทฺธปริยาย เญยฺยอปฺปตีตตฺถอปฺปโยชก ทุโพฺพธเทสิยาทิกํ, วากฺยโทเส อธิกอูนภคฺคจฺฉนฺทาทิกํ, วากฺยตฺถโทเส อุปกฺกโมปสํหารวิสมเญฺจติ อิเจฺจวมาทิกมปรมฺปิ ทูสนํ **อตฺถิ เจ** ยทิ ภเวยฺย, **ตมฺปิ โพธยิตุ**มวคเมตุํ **อลํ** สมตฺถํ ยถาวุตฺตโทสานุสาเรน พุทฺธิมเนฺตหิ สกฺกา อูหิตุนฺติฯ

เอวํ วทโต จ คนฺถการสฺสายมธิปฺปาโย – เย โทสา วิภาคโส น วุตฺตา, เต มยา คนฺถคารวภยา สเงฺขปิตา, ลกฺขณโต ตุ สงฺคหิตาฯ น หิ เตสมนฺตํ โก ชหาเปติฯ

ตตฺถ สทฺทสตฺถวิรุทฺธ**มสาธุ**ฯ ยํ กฺริยาทินิมิตฺตมุปาทาย อตฺถนฺตเรปิ วตฺตเต, ตํ สญฺญาภาเวเนว ปยุตฺตํ สนฺทิทฺธํ, ยถา ‘‘รวิมฺหิหิมหา’’ติ, อิหํ ปน วิเสสนเตฺถ สาธุ โหติฯ ปสิทฺธสญฺญาสทฺทสฺส ปริยายนฺตเรน ปริกปฺปิตปทํ **ปริยายเญยฺยํ,** ยถา ‘‘วฬวามุเขเน’’ติ เอตฺถ ‘‘อสฺสวนิตานเนน’’ อิติฯ ยํ อจฺจนฺตาพฺยภิจารีภาเวน วิเสสฺยสฺส คุณํ วทติ, ตํ อปฺปตีตตฺถํ, ยถา ‘‘กณฺหมสี’’ติฯ อธิคตตฺถานุปโยคํ **อปฺปโยชกํ,** ยถา ‘‘อติเผนิลํ สาครมลงฺฆี’’ติฯ ‘‘มนุญฺญทฺธนโย ปาเท, ขาทโย กนิ ภนฺติ เต’’ อิจฺจาทิโก **ทุโพฺพโธ,** กนิ กเญฺญ ขาทโย คชฺฌริกาฯ ‘‘อิเม ลาวณฺยตลฺลา เต, คลฺลา โลลวิโลจเน’’อิจฺจาทิโก **เทสิโย,** ตโลฺล ชลาสยวิเสโส, คโลฺล กโปโลฯ ‘‘สคฺคเสวีนํ ริปูนมิตฺถีนมกงฺกโณ ปาณิฯ เนตฺตมนญฺชน’’นฺติอาทิกํ **อธิกํ**ฯ ‘‘อกงฺกโณ ปาณี’’ติอาทินา เวธพฺยสฺส คมฺมมานตฺตา ‘‘สคฺคเสวีน’’นฺติ อธิกนฺติฯ ยตฺถ วตฺตพฺพสฺส อูนตา, ตํ **อูนํ,** ยถา ‘‘ติโลกติลกํ มุนิ’’นฺติอาทิฯ เอตฺถ ‘‘วนฺทามี’’ติ อูนํ, ฉโนฺทภงฺคานฺวิตํ วโจ **ภคฺคจฺฉนฺทํ** ปากฏฺฐํฯ อารมฺภาวสาเนน วิสมํ **อุปกฺกโมปสํหารวิสมํ,** ตํ ปน อารทฺธกฺกมปริจฺจาเคนาปเรน นิกฺขิปนํ เวทิตพฺพํฯ

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกาฏีกายํ

โทสาวโพธปริเจฺฉโทฯ

๖๗. เอวํ ‘‘โสทาหรณเมเตสํ, ลกฺขณํ กถยามฺยห’’นฺติ กตปฏิญฺญานุรูปํ สมฺปาเทตฺวา อิทานิ **‘‘กโตเตฺร’’**จฺจาทินา นิคเมโนฺต โทเส สงฺขิปติฯ **อตฺร** อิมสฺมึ อธิกาเร, ปริเจฺฉเท วา **เอสํ โทสานํ** ยถาวุตฺตปทโทสาทีนํ **ปวโร** ลกฺขณาวิโรธลกฺขิยโต อุตฺตโม **วิภาโค** อสงฺกรโต วิภชนํ **สเงฺขปนยา** วิตฺถาราปนิยสเงฺขปกฺกเมน มยา **กโต** วุโตฺต **เอโสว** ยถาวุโตฺต เอโส สเงฺขปกฺกโม เอว **กวีนํ** วิรจยนฺตานํ **เขทกรํ** พนฺธสรีเร **อีทิสํ** อีทิสปฺปโยคํ กถํ นาม กโรมีติ เอวํ ปวตฺตเขทมุปฺปาทยนฺตํ **ปรมฺปิ** อสาธุสนฺทิทฺธาทิ อญฺญมฺปิ ทูสนมตฺถิ เจ, **ตํ** สพฺพํ **โพธยิตุํ** โพเธตุํ **อลํ** สมโตฺถ โหติฯ นิยติ อวุโตฺตปิ อโตฺถ เอเตนาติ จ, สเงฺขโป จ โส นโย จาติ วิคฺคโหฯ

อิหานิทฺทิฏฺฐํ

‘‘นิหนฺตุ โสยํ ชลิตํ, ปตโงฺค อริปาวก’’นฺติอาทิกํ

อกฺขมตฺถนฺตราทิกํ วิรุทฺธตฺถนฺตเร อนุปตตฺตา น วุตฺตํ, เอตฺถ สูริยวาจโก **ปตงฺค**ส โทฺท โชติริงฺคณวาจโกปิ โหตีติ วตฺตุมิจฺฉิตอมิตฺตคฺคิวินาเส อสมตฺถญฺญโตฺถ โหติฯ

‘‘วจนฺติ คณฺฑิ’’จฺจาทิกํ อาคเม อปฺปสิทฺธํ ลกฺขณมเตฺตน สาธิยํฯ **อปฺปยุตฺตปทาทิ** โทโส กิลิฏฺฐปทโทเส อโนฺตคโธ โหตีติ น วุโตฺตฯ

คชเหสาตุรงฺคโกญฺจนาทาทิ**สมฺพนฺธทูสิต**ญฺจฯ ชินาคมาทีสุ ปสิทฺธรูปกฺขนฺธาทิ กมญฺญตฺร ปยุตฺต**มปฺปตีต**นฺนามาตีทํ ทฺวยํ ยถากฺกมํ โลกวิโรธมาคมวิโรธญฺจ โหตีติ วิโรธิป เท อโนฺตคธํ โหติฯ **เหตฺวเปกฺขํ** อาเนตพฺพเหตุตฺตา เนเยฺย อโนฺตคธนฺติ น วุตฺตํฯ

‘‘เทโว โวหรตุ เกฺลสํ, ราหุขิโนฺน ทิวากโร’’

อิจฺจาทิกํ **อสมตฺถาภิธายิ**จฺจาทิ โอจิตฺยหีเน อโนฺตคธนฺติ น วุตฺตํฯ เอตฺถ ทิวากโร สยํ ราหุคหิโต อเญฺญสํ กิเลสาปนยเน อสมโตฺถติ ตมสามตฺถิยํ วิเสสนภูเตน ‘‘ราหุขิโนฺน’’ติ ปเทน ญายติฯ

ชิคุจฺฉาวมงฺคลอสพฺภานํ ติณฺณมญฺญตฺรสฺส โชตกํ วาจกํ วา อตฺถนฺตรํ วา คามฺมํ ทุปฺปตีติกรตฺตา วากฺยตฺถคามฺมโทเสเยว อโนฺตคธนฺติ น วุตฺตํฯ **ทุรุจฺจารณ**ภูตลกฺขณํ **กฏฺฐํ** พนฺธผรุสโต อพฺยติริตฺตนฺติ น วุตฺตนฺติฯ ‘‘หริสมานยี’’ติ วตฺตเพฺพ หปฺพฺพํ ริส’มานยิอิจฺจาทิกํ อิจฺฉิตตฺถโต ปริภฏฺฐตฺตา **ภฏฺฐ**ญฺจ ‘‘สโกฺก สหสฺสคู’’อิจฺจาทิกํ อปสิทฺธวิสเย ปริยุตฺต คุฬฺหเญฺจติ อิเม อตฺถคุฬฺหาทโย ปสาทาลงฺการวิรุทฺธตฺตา ปสาทคุณาทาเนเนว ปริจฺจตฺตา ติ น วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ สหสฺสํ คาโว จกฺขูนิ อสฺสาติ สหสฺสคูติ สกฺกสฺส นามํ คุฬฺหํ นาม โหติฯ

วากฺยโทเสปิ **วิสนฺธิวากฺยํ** อิธ อนุปโยคิตฺตา น วุตฺตํฯ วากฺยมชฺฌปติตวากฺยยุตฺตํ วากฺยคพฺภญฺจ, วากฺยนฺตรปทสมฺมิสฺสํฯ

‘‘อปาถฺยเมโส ทิสฺสติ, เวชฺชํ ขาทตฺยนารตํ’’

อิจฺจาทิกํ **วากฺยสํกิณฺณ**ญฺจ พฺยากิเณฺณ อโนฺตคธนฺติ น วุตฺตํฯ เอตฺถ **เอโส** ภิสโกฺก **อนารตํ** นิจฺจํ **อปาถฺยํ** โรคสฺส อหิตํ **ทิสฺสติ** วทติฯ **เอโส** โรคี **อนารตํ** สตตํ **อปาถฺยํ** อหิตํ ขาทติฯ **เวชฺชํ** ภิสกฺกํ **ทิสฺสติ** กุชฺฌติฯ เอวํ อเนกวาเกฺยหิปิ สนฺธิวากฺยํ สํกิณฺณํ นามฯ

> ‘‘กาจฺยฺยาเน มยา ทิฏฺฐา, วลฺลรี ปญฺจปลฺลวา;
> ปลฺลเว ปลฺลเว มฺธา, ยสฺสา กุสุมมญฺจรี’’ติฯ

อิท**มวาจกํ** ปเหฬิกาสุ ปมุสฺสิตาสนฺนิสฺสิตมิติ น วุตฺตํฯ นนุ เจตฺถ อตฺตนา ปเหฬิกาย อทสฺสิตตฺตา อวาจกสฺส ปมุสฺสิตาย อโนฺตคธกรณํ อสิเทฺธน อสิทฺธสาธนนฺติ? นยิทเมวํ, ‘‘อุเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ, สิสฺสเขทภยา มยา’’ติ จ อุปริ กิลิฏฺฐปทโทสปริหาเร ‘‘ปเหฬิกายมารุฬฺหา, น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตา’’ติ เจติ อิมินา ปุราตเนหิ นิทฺทิฏฺฐโสฬสปเหฬิกาโยปิ ทสฺสิตาติ สิเทฺธน อสิทฺธสาธนํ โหติฯ ตตฺถ กวินา **อุยฺยาน**สเทฺทน เคหญฺจ ลตาปริยาย**วลฺลรี**สเทฺทน องฺคนา **จ ปลฺลว**สเทฺทน กรจรณาธรา จ **มญฺจรี**สเทฺทน นขทนฺตกนฺติโย จ วตฺตุมิจฺฉิตาฯ

วากฺยตฺถโทเสปิ ปทุมินีนํ รตฺติยํ ปพฺชฺฌนาทิกํ **วิรุทฺธํ** วิโรธิปเทเยว อโนฺตคธตฺตา น วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘กโตตฺร สเงฺขปนยา’’**ติ วุตฺตํ, น ปน เตสํ สพฺพถา ปริจฺจตฺตตฺตาติฯ เอตฺถ

โอจิตฺยหีนทุปฺปตีติกรานํ ทฺวินฺนํ วากฺยตฺถโทสเตฺต สติ พนฺธผรุสสฺส วากฺยโทสเตฺต สติ วิโรธิโน ปทโทสเตฺต **สติ** “อสมตฺถาภิธายิ”อาทิปทํ, “ชิคุจฺฉาทิตฺตยปกาสกา”ทิปทํ, กฎฺฐปทํ, ปทฺมินีนํ รตฺติยํ ผุลฺลตาทิ [ทุนฺนิทฺทตาทิ (ก.)] วากฺยตฺถเญฺจติ อิเม จตฺตาโร โทสา ภินฺนชาติเกสุ โอจิตฺยาทีสุ กถํ สงฺคหิตาติ? สจฺจํ, ตถาปิ ปทานํ ทุฎฺฐเตฺต สติ วากฺยวากฺยตฺถานมทุฎฺฐตา นาม นตฺถีติ ปทโทเสน สนฺธิวากฺยวากฺยตฺถโทสานมนญฺญตฺตํ สิสฺสานํ ญาปนตฺถํ ปทโทสาทิกํ วากฺยตฺถโทสาทีสุ สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิมินาเยว ปุราตเนหิ วิรุทฺธตฺถนฺตราทิปเทหิ วิจริตํ วากฺยํ วิรุทฺธนฺติอาทินา ทุฎฺฐานิ พหูนิ วากฺยานิ ทสฺสิตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิมาเยว [อิมิสฺสาเยว (ก.)] คาถาย “ตมตฺถิ เจ เขทกรํ ปรมฺปี”ติ เอตฺถ **ปร**สเทฺทน อสาธุสนฺทิทฺธปริยายเญฺยฺยาปฺปตีตตฺถอปฺปโยชก- ทุโพฺพธเทสิยาทิปทโทเส จ อธิกอูนภคฺคจฺฉนฺทาทิวากฺยโทเส จ อุปกฺกโมปสํหารวิสมสงฺขาเต วากฺยตฺถโทเส จ ปริคฺคณฺหาติฯ เอตฺถ สทฺทสตฺถวิรุทฺธ**มสาธุ** นามฯ กฺริยานิปฺผตฺติการณมุปาทาย อตฺถนฺตเร ปวตฺตนามํ วิเสสนเตฺถน วินา สญฺญาภาชเน ปยุตฺตํ **สนฺทิทฺธํ** นาม, ยถา “รวิมฺหิ หิมหา”ติฯ เอตฺถ หิมหา รวีติ วิเสสเน กเต โทโส นตฺถิฯ ปสิทฺธสญฺญาสทฺทสฺส ปริยายนาเมน กปฺปิตปทํ **ปริยายเญฺยฺยํ** นาม, ยถา “วฬีวามุขสฺส อสฺสวนิตานน”นฺติฯ อติสยา วินา ภาวิตเตฺถน วิเสสฺยสฺส คุณวาจกํ ปทํ **อปฺปตีตตฺถํ** นาม, ยถา “กณฺหมสี”ติฯ อธิคตตฺตานุปโยคิปทํ **อปฺปโยชกํ** นาม, ยถา “อติเผนิลํ สาครมลงฺฆี”ติฯ อปฺปสิทฺธวจนํ **ทุโพฺพธํ** นาม, ยถา–

“มนุญฺญทฺธนโย ปาเท, ขาทโย กนิ ภนฺติ เต”ติฯ

กนิ เห กเญฺญ **เต** ตวปาเท **มนุญฺญทฺธนโย** มโนหรสทฺทสมนฺนาคตา **ขาทโย** คคฺฆริกา **ภนฺติ** ทิพฺพนฺตีติฯ กิสฺมิญฺจิ เทเสเยว สิทฺธนามํ **เทสิยํ** นามฯ ยถา–

“อิเม ลาวณฺยตลฺลา เต, คลฺลา โลลวิโลจเน”ติฯ

เห โลลวิโลจเน **เต** ตว อิเม **คลฺลา** กโปลา **ลาวณฺยตลฺลา** มนุญฺญตลฺลา ชลาสยวิเสสา ภวนฺติฯ เกนจิ เลเสน ปกาสิตมตฺถมุปาทาย ปยุตฺต**มธิกํ** นามฯ ยถา–

> “ตฺวยิ ราชติ ราชินฺท, ริปูนํ สคฺคเสวินํ;
> ถีนํ อกงฺกโณ ปาณิ, สิยา เนตฺตมนญฺชน”นฺติฯ

เอตฺถ “อกงฺกโณ ปาณิ, เนตฺตมนญฺชน”นฺติ อิมินาเยวถีนํ วิธวตฺตํ คมฺยมานํ โหตีติ ตปฺปกาสนตฺถํ ปยุตฺตํ “สคฺคเสวิน”นฺติ อิทํ อธิกํ นามฯ วตฺตพฺพยุตฺตโต อูนํ วากฺยํ **อูนํ** นามฯ “ติโลกติลกํ มุนิ”นฺติ เอตฺถ “วนฺทามี”ติ วตฺตพฺพสฺส อวุตฺตตฺตา อูนํฯ ฉโนฺทหานิสํยุตฺตํ **ภคฺคจฺฉนฺทํ** นามฯ อิทํ เตสํ เตสํ ฉนฺทานํ อกฺขรคณนโต อูนาธิกวเสน ปากฎํ โหติฯ อาทฺยนฺตโต วิสมํ **อุปกฺกโมปสํหารวิสมํ** นามฯ อิทํ อารทฺธกฺกมํ ปริจฺจชิตฺวา กมนฺตเรน นิยมนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย

ปฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๒. โทสปริหาราวโพธปริเจฺฉทวณฺณนา

๖๘. กทาจิ กวิโกสลฺลา, วิโรโธ สกโลปฺย’ยํ;
โทสสงฺขฺยมติกฺกมฺม, คุณวีถึ วิคาหเตฯ

๖๙. เตน วุตฺตวิโรธาน-มวิโรโธ ยถา สิยา;
ตถา โทสปริหารา-วโพโธ ทานิ นียเตฯ

๖๘-๖๙. อิเจฺจวํ โทสวิภาคํ ปริจฺฉิชฺช อิทานิ ยถาวุตฺตโทสปริหารกฺกมมุปทิสิตุมาห “**กทาจี**”ตฺยาทิฯ สกโลปิ อยํ **วิโรโธ** วิรุทฺธตฺถนฺตราทิกโต น โกฺจิ เอโก เอว โทเสสุ, โทสานํ วา **สงฺขฺยํ** คณนํ โทสภาวํ **อติกฺกมฺม** ปริจฺฉิชฺช **คุณานํ วีถึ** ปทวึ คุณสภาวตํ **วิคาหเต** อพฺภุปคจฺฉติ **กทาจิ,** น สพฺพทาฯ กวิโน ปยุชฺชกสฺส โกสลฺลา ตาทิสวิสยปริคฺคหลกฺขณเน ปุญฺญการณา, น ตุ ยถา ตถา เจติฯ “**เตเน**”จฺจาทิฯ เยเนวํ, **เตน** การเณน วุตฺตานํ วิรุทฺธตฺถนฺตราทีนํ วิโรธานํ **ยถา** เยน ปกาเรน **อวิโรโธ** นิโทฺทสตา **สิยา** ภเวยฺย, **ตถา** เตน ปกาเรน โทสานํ **ปริหาโร** ทูรีกรณํ อวพุชฺฌติ ญายติ เอเตนาติ อวโพโธ, ตสฺส อวโพโธ, ตนฺนามิโก ปริเจฺฉโท อิทานิ **นียเต** อานียเต วุจฺจเตติ อโตฺถฯ

๖๘-๖๙. เอวํ โทสวิภาคํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อิทานิ ยถาวุตฺตโทสานํ ปริหารตฺถมารภโนฺต “**กทาจี**”ตฺยาทิมาหฯ สกโลปิ อยํ **วิโรโธ** ปทโทสาทิโก **โทสสงฺขฺยํ** โทสานํ, โทเสสุ วา คณนํ โทสภาวํ อติกฺกมฺม กทาจิ **กวิโกสลฺลา** กวิโน พฺยากรณาภิธานฉโนฺทอลงฺกติอาทีสุ ปริจยลกฺขเณน ปญฺญาปาฏเวน ยโต **คุณวีถึ** คุณปทวึ เกวลํ คุณสภาวํ **วิคาหเต** อพฺภุปคจฺฉติ, **เตน** การเณน **วุตฺตวิโรธานํ** ยถาวุตฺตปทโทสาทิวิโรธานํ **อวิโรโธ** อวิรุทฺธตา **ยถา สิยา** เยน ปกาเรน ภเวยฺย, **ตถา** เตน ปกาเรน **โทสปริหาราวโพโธ** ยถาวุตฺตปทโทสาทิสมฺพนฺธิโน ปริหรณกฺกมสฺส อวโพธการณตฺตา ตนฺนามิกปริเจฺฉโท **อิทานิ** ลทฺธาวสเร **นียเต** วุจฺจเตฯ ยถาวุตฺตโทสา กวิสามตฺถิเยน นิโทฺทสตฺตํ ภชนฺติ, ตสฺส สามตฺถิยสฺส อุปเทสํ ทสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ

ปทโทสปริหารวณฺณนา

ตตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส ปริหาโร ยถา –

๗๐. วินฺทนฺตํ ปากสาลีนํ, สาลีนํ ทสฺสนา สุขํ;
ตํ กถํ นาม เมโฆ’ยํ, วิสโท สุขเย ชนํฯ

๗๐. “**วินฺทนฺต**”มิจฺจาทิฯ **ปาเกน** ปริณตภาเวน **สาลีนํ** ยุตฺตานํ, มนุญฺญานํ วา **สาลีนํ** รตฺตสาลิอาทีนํ สาลิชาตีนํ ทสฺสนา **สุขํ** เจตสิกํ โสมนสฺสํ วินฺทนฺตํ ตํ ชนํ **วิสโท** อยํ เมโฆ อมฺพุโท กถํ นาม สุขเยติฯ เอตฺถ ตาทิสสฺส ชนสฺส อสุขปฺปทานํ ครหิสฺส เมฆสฺสานุรูปนฺติ วิรุทฺธตฺถนฺตรตา ปริหฏาฯ

๗๐. ตตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส ปริหาโร ยถา เอวํฯ “**วินฺทนฺติ**”จฺจาทิฯ **ปากสาลีนํ** ปริณาเมน ยุตฺตานํ, มนุญฺญานํ วา **สาลีนํ** รตฺตสาลิอาทีนํ **ทสฺสนา** ทสฺสนเหตุ **สุขํ** เจตสิกโสมนสฺสํ **วินฺทนฺตํ** อนุโภนฺตํ **ตํ ชนํ** ตํ กสฺสกชนํ **วิสโท** ชลทายโก อยํ เมโฆ กถํ นาม สุขเย, น

สุขยเตวฯ ตาทิสสฺส ชนสฺส ทุกฺขทานํ ครฬฺหายกสฺส เมฆสฺสาปิ อนุรูปมิติ วิรุทฺธญฺญโตฺถ อปนีโต โหติฯ ปาเกน สาลิโนติ วิคฺคโหฯ สุขํ กโรตีติ สุขเยติ นามธาตุฯ

ยถา วา –

๗๑. **วินายโกปิ นาโคสิ,**
โคตโมปิ มหามติ;
ปณีโตปิ รสาเปโต,
จิตฺตา เม สามิ เต คติฯ

๗๑. “**วินายโกปิ**”จฺจาทิฯ **วีนํ** ปกฺขีนํ นายโก, ครุโฬ, สเตฺต วิเนตีติ **วินายโก,** วุโทฺธ, ภควา จฯ ตตฺถ ยทา วินายโก ครุโฬ, ตทา ตุ นาโค ปนฺนโคสีติ วิรุทฺธํ, ปกฺขนฺตเร ตฺววิรุทฺธํ ภควโต อาคุสฺส ราคาทิโน อภาวโตฯ อิเมสํ คุนฺนํ อติสเยน โค **โคตโม** หีนปสุ, โคตมวํสาวติณฺณตฺตา **โคตโม** ภควา จฯ หีนปสุ จ ตฺวํ มหามติ อสีติ วิรุทฺธํ อจฺจนฺตหีนปสุโน มหติยา ปญฺญาย อภาวโตฯ ปกฺขนฺตเร ตุ น พฺยาฆาโตฯ ปณีโต มธุโร รโส, อุตฺตโม จ สุคโตฯ ตตฺถ มธุรรสโต อเปโต อปคโตสีติ วิรุชฺฌติ, ภควโต ตุ รเสหิ สิงฺคาราทีหิ อเปโตติ ยุชฺชติฯ **เม** มมฯ **สามี**ติ อามนฺตนํฯ **เต** ตว **คติ** ปวตฺติ **จิตฺตา** อพฺภุตาติฯ เอตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ วิโรธาลงฺการํ สิลาฆนียนฺติ เตน ตํ ปริหฏํฯ

๗๑. ยถา วา อุตฺตโทสสฺส ปริหาโร อีทิโส วาฯ “**วินายโก**”จฺจาทิฯ เห **สามิ** ตฺวํ **วินายโกปิ** ครุโฬปิ **นาโคสิ** ปนฺนโค อสิฯ โน เจ, **วินายโกปิ** สเตฺต วิเนนฺโต เอว **นาโคสิ** นิกฺกิเลโส อสิฯ **โคตโมปิ** ปสุตโมปิ **มหามติ** มหาปญฺญวาสิฯ โน เจ, **โคตโมปิ** โคตฺตโต โคตโมเยว **มหามติ** มหาปญฺญวาสิฯ **ปณีโตปิ** มธุโรปิ **รสาเปโต** มธุรรสโต อปคโตสิฯ โน เจ, **ปณีโตปิ** อุตฺตโม เอว **รสาเปโต** สิงฺคาราทิรสโต อปคโตสิฯ **เต** ตุยฺหํ **คติ** ปวตฺติ **เม** มยฺหํ **จิตฺตา** อจฺฉริยาฯ เอตฺถ ครุฬสฺส นาคตฺตญฺจ ปสุตมสฺส ปญฺญวนฺตตฺตญฺจ ปณีตสฺส นิรสตฺตญฺจ วิรุทฺธํ, ตถาปิ อญฺญปกฺขสฺส อวิรุทฺธตฺตา วิรุทฺธตฺถนฺตรโทโส ปสเตฺถน วิรุทฺธาลงฺกาเรน นิราคโตฯ วีนํ ปกฺขีนํ นายโก, ครุโฬฯ สเตฺต วิเนตีติ **วินายโก,** พุโทฺธฯ นตฺถิ อาคุ [อโค (ก.)] เอตสฺสาติ **นาโค,** พุโทฺธฯ คุนฺนมติสเยน โคตโม, ปสุฯ มหตี มติ อสฺสาติ **มหามติ,** พุโทฺธฯ ปธานตฺตํ นีโต **ปณีโต,** มธุโร รโสฯ รสโต อเปโตติ **รสาเปโต,** พุโทฺธติ วิคฺคโหฯ

อฌตฺถสฺส ยถา –

๗๒. **กถํ ตาทิคุณาภาเว,**
โลกํ โตเสติ ทุชฺชโน;
โอภาสิตาเสสทิโส,
ขโชฺชโต นาม กึ ภเวฯ

๗๒. “**กถ**”มิจฺจาทิฯ ทุชฺชโน ตาทิโน คุณา โลกํ โตเสนฺติ, ตาทีนํ คุณานํ อตฺตนิ อภาเว สติ **โลกํ** สตฺตโลกํ กถํ โตเสติ, น โตเสตีติ อโตฺถฯ วุตฺตเมวตฺถนฺตเรน สาเธติ “ขโชฺชโต นาม โอภาสิตา ทีปิตา อเสสทิสา เยน ตถาวิโธ กึ ภเว, น ภเวยฺย ตาทิโน คุณสฺส อภาวโต”ติฯ เอตฺถ ขโชฺชตสฺส อธิกตฺถภาเวน สิโต โอภาสิตาเสสทิสตฺตโทโส “กถํ ตาทิคุณาภาเว”ติอาทิวโจภงฺคิยา ปริหโฏฯ

๗๒. **อณตฺถสฺส ยถา**ติ เอตฺถ ปริหาโร อชฺฌาหาโร, เอวมุปริปิฯ **“กถิ”**จฺจาทิฯ **ทุชฺช โน** คุณหีนชโน **ตาทิคุณาภาเว** สนฺตสชนนการณานํ ตาทิสานํ สีลาทิคุณานํ อตฺตนิ อวิชฺชมานเตฺต สติ **โลกํ** สตฺตโลกํ กถํ โตเสติ, น โตเสติเยว, ตถา หิ ขโชฺชโต นาม โอภาสิตาเส สทิโส กึ ภเว, น ภวเตฺยวฯ เอตฺถ ขโชฺชตสฺส สกลทิโสภาสนสงฺขาตมธิกตฺถโทโส ‘‘กถํ ตาทิคุณาภาเว’’จฺจาทิวากฺยลีลาย นิรากโตฯ ตาที จ เต คุณา เจติ วิคฺคโหฯ

๗๓. **ปเหฬิกายมารุฬฺหา, น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตา;**
ปิยา สุขา’ลิงฺคิตํ ก-มาลิงฺคติ นุ โน อิติฯ

๗๓. **“ปเหฬิกายํ”**อิจฺจาทิฯ **กิลิฏฺฐตา** กิลิฏฺฐปทโทโส ปเหฬิกาย วิสเย อารุฬฺหา สหี **น หิ** โน ทุโฏฺฐ สิยาฯ กีทิสีติ อาห **“ปิเย”**จฺจาทิฯ **อิตี**ติ นิทสฺสเนฯ **ปิยา** วลฺลภาย **อาลิงฺคิตํ กํ** ชนํ **สุขํ** กายิกํ เจตสิกญฺจ **โน อาลิงฺคติ** น สํยุชฺชติ นุฯ **นุ**อิติ ปริวิตเกฺก นิปาโตฯ เอตฺถ **ปิยาติ** กิลิฏฺฐํ ปเหฬิกาย สมาโรเปน ปริหฏํฯ

๗๓. **“ปเหฬิเก”**จฺจาทิฯ **กิลิฏฺฐตา** กิลิฏฺฐปทโทสสงฺขาตา ปเหฬิกายํ วิสเย อารุฬฺหา เจ, **น หิ ทุฏฺฐา** ทุฏฺฐา น โหติฯ กิมุทาหรณํ? ปิยา สุขาลิงฺคิตํ กมาลิงฺคติ นุ โน อิติ, **อิติ** สทฺทสฺส นิทสฺสนตฺถตฺตา เสสอุทาหรณานเมตมุปลกฺขณนฺติ ญาตพฺพํฯ โน เจ, เอวํปการานมุทาหรณานมปริคฺคเหตพฺพตฺตา **อิติ**สโทฺท ปการโตฺถติฯ **ปิยา** วลฺลภาย **อาลิงฺคิตํ** อุปคุหิตํ **กํ** นาม ชนํ **สุขํ** กายิกมานสิกํ **โน อาลิงฺคติ นุ,** อาลิงฺคเตวาติฯ เอตฺถ **ปิยา**ติ กิลิฏฺฐปทํ ปเหฬิกายมาโรปเนน นิรากตํ โหติฯ

๗๔. **ยมเก โน ปโยเชยฺย, กิลิฏฺฐปท’มิจฺฉิเต;**
ตโต ยมก’มญฺญํ ตุ, สพฺพเมตํมยํ วิยฯ

๗๔. **“ยมเก”**จฺจาทิฯ **ตโต อญฺญ**นฺติ อิจฺฉิตยมกโต อญฺญํฯ **ตุ**อิติ วิเสสโชตโกฯ **เอตํมยํ วิยา**ติ เอเตน กิลิฏฺฐปเทน นิพฺพตฺตํ วิยฯ

๗๔. **“ยมเก”**จฺจาทิฯ กิลิฏฺฐปทํ อิจฺฉิเต ยมเก อิฏฺฐยมเก โน ปโยเชยฺย นปฺปยุเชฺชยฺย, **ตโต** อิฏฺฐยมกโต อญฺญํ สพฺพํ ยมกํ ปน **เอตํมยํ วิย** อิมินา กิลิฏฺฐปทโทเสน กตํ วิย โหติฯ เอตฺถ อิฏฺฐยมกํ วุตฺตนเยน ญาตพฺพํ, เอเตน นิพฺพตฺตํ เอตํมยนฺติ วิคฺคโหฯ

เทสวิโรธิโน ยถา –

๗๕. **โพธิสตฺตปฺปภาเวน, ถเลปิ ชลชานฺย’หุํ;**
นุทนฺตานิ’ว สุจิรา-วาสเกฺลสํ ตหึ ชเลฯ

๗๕. **“โพธิสเตฺต”**จฺจาทิฯ **โพธิสตฺตสฺส** มายาเทวิยา สุตสฺส วกฺขมานสฺส วิเสสสฺส ตทุปฺปนฺนทิเน สมฺภวา **ปภาเวน** ปุญฺญปฺปภาวโต **ชลชานิ** อมฺพุชานิ ถเลปิ **อหุํ** อเหสุํ อจินฺตนียตฺตา ปุญฺญปฺปภาวสฺสฯ กึ ปน วาปฺยาทีสุ กึ กโรนฺตาว **ตหึ** ตสฺมิญฺจ ชเล **สุจิรํ** สพฺพทาว อาวสน**มาวาโส** เตน ชาโต เกฺลโส ตํ **นุทนฺตานิว** ทูรโต ชหนฺตานิเวติฯ อจินฺตนียตฺตา ปุญฺญปฺปภาวสฺส อีทิสมฺปิ อจฺฉริยมโหสีติ น เทสวิโรโธฯ

๗๕. **โพธิสตฺตปฺปภาเวน** โพธิสตฺตสฺส อจิเนฺตยฺยานุภาเวน **ชลชานิ** ชลชสทิสตฺตา ตนฺนามกานิ ปทุมเกรวาทีนิ **ตหึ ชเล** วิสยเตฺตน ปสิเทฺธ ตสฺมึ อุทเก **สุจิราวาสเกฺลสํ** อติจิรํ

นิวาสโต ชาตอายาสํ **นุทนฺตานิ อิว** จชนฺตานิ อิว ถเลปิ **อหุํ** อเหสุํ, วาปิอาทีสุ กา กถาฯ เอตฺถ ชลชานํ ถลุปฺปตฺติกถนสงฺขาตํ เทสวิโรธํ อจินฺเตยฺยปุญฺญปฺปภาเวน อีทิสานํ อจฺฉริยานํ ปาตุภาวโต ''โพธิสตฺตปฺปภาเวนา''ติ อิมินา นิรากโรติฯ โพธิยํ จตุมคฺคปญฺญายํ สโตฺติ จ, ตสฺส ปภาโวติ จ, สุจิรํ อาวาโสติ จ, เตน ภูโต เกฺลโสติ จ วากฺยํฯ

กาลวิโรธิโน ยถา –

๗๖. มหานุภาวปิสุโน, มุนิโน มนฺทมารุโต;
สโพฺพตุกมยํ วายิ, ธุนโนฺต กุสุมํ สมํฯ

๗๖. **''มหา''**อิจฺจาทิฯ **มโนฺท** มุทุภูโต มารุโต อยํ **สโพฺพตุกํ** สเพฺพสุ อุตูสุ ปุปฺผนกํ **กุสุมํ** ปุปฺผํ **สมํ** เอกโต กตฺวา **ธุนโนฺต** วิกิรโนฺต **มุนิโน** มุนิสทิสตฺตา ภวิสฺสนฺตมุนิภาเวน จ โพธิสตฺตสฺส, มุนิโนเยว วา สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมสมเย มหานุภาวสฺส **ปิสุโน** สูจโก **วายิ** ปวายตีติฯ เอตฺถ ยทฺยเปกทา สโพฺพตุกาสมฺภโว นานาอุตูสุ นานากุสุมสฺส สมฺภวา, ตถาปิ ภควโต มหานุภาวปิสุนมีทิสเมกปทิกํ สมฺภวตีติ กาลวิโรโธ อิมินา ปริหโฏฯ

๗๖. **''มหานุภาเว''**จฺจาทิฯ อยํ **มนฺทมารุโต** อจณฺฑสมีรโณ **สโพฺพตุกํ** วสนฺตาทีสุ สพฺพอุตูสุ วิกสนฺตํ **กุสุมํ** ปุปฺผชาตํ **สมํ** เอกโต กตฺวา **ธุนโนฺต** กเมฺปโนฺต **มุนิโน** เอกนฺตภาวิตฺตา มุนิสงฺขาตสฺส โพธิสตฺตสฺส, สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมสมเย ภูตตฺตา มุนิโน สพฺพญฺญุโน วา **มหานุภาวปิสุโน** มหนฺตํ ปุญฺญปฺปภาวํ ปกาเสโนฺต **วายิ** สมฺปวายีติฯ เอตฺถ นานากาเล สมฺภวนฺตานมฺปิ กุสุมานํ เอกกาเล สมฺภวสฺส กาลวิโรธเตฺตปิ ภควโต ปุญฺญานุภาโว ตาทิสมจฺฉริยเมกกฺขเณ ชเนตุํ สมโตฺถติ กาลวิโรธํ ''มหานุภาวปิสุโน''ติ อิมินา นิรากโรติฯ มหานุภาวสฺส, มหานุภาวํ วา ปิสุโนติ วากฺยํฯ

กลาวิโรธิโน ยถา –

๗๗. นิมฺคฺคมนโส พุทฺธ-คุเณ ปญฺจสิขสฺสปิ;
ตนฺติสฺสรวิโรโธ โส, น สมฺปีเณติ กํ ชนํฯ

๗๗. **''นิมฺคฺคิ''**จฺจาทิฯ พุทฺธสฺส **คุเณ** สีลาทิเก อปริมาเณ นิมฺคฺคํ โอคาฬฺหํ มนํ จิตฺตํ ยสฺส ตสฺส **ปญฺจสิขสฺส** คนฺธพฺพเทวปุตฺตสฺสปิ วีณาย ตนฺติยา สโร กิริยากาลมานลกฺขณวิลมฺพิตทุตมชฺฌเภทภิโนฺน ฉชฺชาทิโก ตสฺส วิโรโธ กลาสตฺถปรินิฏฺฐิฏฺฐกมเวสมํ กํ ชนํ น สมฺปีเณติ, ปีเณติเยวฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โลกิยคุณานุพนฺธพุทฺธีนํ วิเกฺขปปฺปวตฺติปิ ตถาวิธํ ปีเณตีติฯ ''พุทฺธคุเณ นิมฺคฺคมนโส''ติ อิมินา กลาวิโรโธ ปริหโฏฯ

๗๗. **''นิมฺคฺคิ''**จฺจาทิฯ **พุทฺธคุเณ** สพฺพญฺญุโน วิมฺหยชนกสีลาทิคุณสมฺภาเร **นิมฺคฺคมนโส** โอติณฺณจิตฺตสฺส **ปญฺจสิขสฺสปิ** คนฺธพฺพเทวปุตฺตสฺสาปิ โส **ตนฺติสฺสรวิโรโธ** วีณาย ตนฺติยา ฆฏฺฏนกิริยา, อทฺธมตฺติกาทิกาโล, หตฺถาทีนํ สนฺนิเวสลกฺขโณ มาโนติ อิเมหิ ตีหิ ลกฺขเณหิ ยุตฺตสฺส มนฺทสีฆมชฺฌิมปฺปมาเณหิ ภิโนฺนสฺส ฉชฺชาทิสตฺตสรสฺส กลาสตฺถาคตกฺกมสฺส วินาสสงฺขาโต วิโรโธ **กํ ชนํ น สมฺปีเณติ,** สมฺปีเณติ เอวฯ เอตฺถ อกนฺติยา การณภูโต กลาสตฺถาคตกฺกมภโงฺค โลกุตฺตรพุทฺธคุณานุคตพุทฺธิยา ชาโตติ โส ภโงฺค ''นิมฺคฺคมนโส พุทฺธคุเณ''ติ วุตฺตตฺตา ปีติยา การณเมเวติ น วิโรโธฯ นิมฺโคฺค มโน อสฺสาติ จ, ตนฺติยา สโรติ จ, เตสํ วิโรโธติ จ วากฺยํฯ

โลกวิโรธิโน ยถา –

๗๘. คณเย จกฺกวาฬํ โส, จนฺทนายปิ สีตลํ;
สโมฺพธิสตฺตหทโย, ปทิตฺตงฺคารปูริตํฯ

๗๘. **“คณเย”**จฺจาทิฯ จนฺทนาย อปิ สีตลํ **คณเย** จิเนฺตสิฯ กินฺตํ? ปทิตฺตงฺคารปูริตํ จกฺกวาฬํฯ โก โส? **สโมฺพธิยํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณ **สตฺตํ** ปริพทฺธํ **หทยํ** จิตฺตํ ยสฺส โสฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณานุพนฺธพุทฺธิโน หิ ตาทิโส มโนพโนฺธติ น โลกวิโรโธฯ

๗๘. **“คณเย”**จฺจาทิฯ **สโมฺพธิสตฺตหทโย** สพฺพญฺญุตญฺญาเณ อาสตฺตจิโตฺต **โส** โพธิสโตฺต **ปทิตฺตงฺคารปูริตํ** อาทิตฺตงฺคาเรหิ ปริปุณฺณํ **จกฺกวาฬํ** จกฺกวาฬคพฺภํ **จนฺทนายปิ** จนฺทนโต อปิ **สีตลํ** อติสีตลํ กตฺวา **คณเย** จิเนฺตยฺยาติฯ อิฏฺฐตฺถลุทฺธสฺส จิตฺตปฺปวตฺติยา อีทิสตฺตา อคฺคิโน จนฺทนโตปิ อธิกสีตตฺตกปฺปนา ‘‘จนฺทนํ สีตลํ, อคฺคิ อุโณฺห’’ติ ปวตฺตโลกสีมาย วิรุทฺธา น โหติฯ สโมฺพธิยํ สตฺตหทยํ ยเสฺสติ จ, ปทิตฺตานิ องฺคารานีติ จ, เตหิ ปูริตนฺติ จ วิคฺคโหฯ

ญายวิโรธิโน ยถา –

๗๙. ปริจฺจตฺตภโวปิ ตฺว-มุปนีตภโว อสิ;
อจินฺตฺยคุณสาราย, นโม เต มุนิปุงฺควฯ

๗๙. **“ปริจฺจเตฺต”**จฺจาทิฯ **มุนิปุงฺคว** มุนีนํ อุตฺตม ปริจฺจโตฺต วิสโฏฺฐ ภโว สุคติทุคฺคติสงฺขาโต เยนาติ **ปริจฺจตฺตภโวปิ** ตฺวํ อุปนีโต อานีโต ปวตฺติโต ภโว วุฑฺฒิ เยนาติ **อุปนีตภโว** อสิฯ ตสฺมา การณา อจินฺตฺยคุณสาราย เต นโม อตฺถูติ เสโสฯ อีทิสํ น ญายวิรุทฺธเมวํวิธตฺตา มุนิปุงฺควสฺสฯ

๗๙. **“ปริจฺจเตฺต”**จฺจาทิฯ **มุนิปุงฺคว** มุนิเสฏฺฐ ตฺวํ **ปริจฺจตฺตภโวปิ** อปนีตสุคติทุคฺคติภโวปิ **อุปนีตภโว** โลกสฺสานีตอภิวุทฺธิโก **อสิ** ภวสิ, **อจินฺตฺยคุณสาราย** ตโต เอว จินฺตาวิสยาติกฺกนฺตสารคุณสฺส **เต** ตุยฺหํ นโม อตฺถูติ สพฺพาการโต ภวสฺส ปริจฺจตฺตตฺตา อตฺตนิ อวิชฺชมานํ สุคติภวํ โลกสฺส เทตีติ เอตํ ญายาคตํ น โหตีติ ปฏิภาติ, ตถาปิ จ สพฺพญฺญูนํ ปวตฺติ อีทิสาเยวาติ ญายวิโรโธ นิราภโตฯ อจินฺตฺยา คุณสารา ยสฺมินฺติ วิคฺคโหฯ

อาคมวิโรธิโน ยถา –

๘๐. เนวาลปติ เกนาปิ, วจีวิญฺญตฺติโต ยติ;
สมฺปชานมุสาวาทา, ผุเสยฺยาปตฺติทุกฺกฏํฯ

๘๐. **“เนเว”**ติอาทิฯ **ยตีติ** ภิกฺขุ **เกนาปิ** สห **เนวาลปติ** น วทเตฺยว, ตถาปิ **วจีวิญฺญตฺติโต** โจปนวาจาสงฺขาเตน วจีวิญฺญตฺติเหตุนา ปวตฺติโต สมฺปชานนฺตสฺส มุสาวาทโต การณา **อาปตฺติทุกฺกฏํ** ‘‘สมฺปชานมุสาวาทสฺส โหตี’’ติ วุตฺตทุกฺกฏาปตฺติ **ผุเสยฺย** อาปชฺชตีติฯ เอตฺถ อนาลปโต วจีวิญฺญตฺติยา กถํ มุสาวาโทติ อภิธมฺมาปนฺนวิโรโธ นตฺถิ, อปรวจนเตฺถ ตฺวีทิโส วิรุชฺฌตีติฯ

๘๐. “**เนวิ**”จฺจาทิฯ **ยติ** สมโณ **เกนาปิ** เกนจิ สทฺธึ **เนวาลปติ** โน ภาสติ, ตถาปิ **วจีวิญฺญตฺติโต** โจปนวาจาสงฺขาตวิญฺญตฺติการณา ปวตฺตนโต **สมฺปชานมุสาวาทา** สมฺปชานนฺตสฺส มุสาภณนโต **อาปตฺติทุกฺกฏํ** ทุกฺกฏาปตฺตึ **ผุเสยฺย** อาปเชฺชยฺยาติฯ เอตฺถ อนาลปนฺตสฺส วจีวิญฺญตฺติโต มุสาวาโท กถํ สมฺภวตีติ อภิธมฺมาปนฺนวิโรโธ, ‘‘สนฺตึ อาปตฺตึ นาวิกเรยฺย, สมฺปชานมุสาวาท’สฺส โหตี’’ติ นิทานุทฺเทเส นิทฺทิฏฺฐวจีทฺวาเร อกิริยสมุฏฺฐานาทุกฺกฏาปตฺติ โหตีติ อาคมวิโรโธ นิราคโตฯ มุสาภณนํ วินา อาปตฺติ กถํ ภวตีติ? ยถา กาเลอวสฺสมานเมฆโต สญฺชาตทุพฺภิกฺขํ ‘‘เมฆกตํ ทุพฺภิกฺข’’นฺติ วตฺตพฺพํ โหติ, เอวํ กเถตพฺพกาเล อกถนโต สญฺชาตา วจีทฺวาเร อกิริยสมุฏฺฐานา ทุกฺกฏาปตฺติปิ ตโต สญฺชาตาติ วตฺตพฺพา โหติฯ สมฺปชานนฺตสฺส มุสาวาโทติ จ, อาปตฺติเยว ทุกฺกฏนฺติ จ วากฺยํฯ

เนยฺยสฺส ยถา –

๘๑. **มรีจิจนฺทนาเลป-ลาภา สีตมรีจิโน** [สิตมรีจิโน (สี.)];
อิมา สพฺพาปิ ธวลา, ทิสา โรจนฺติ นิพฺภรํฯ

๘๑. “**มรีจี**”ตฺยาทิฯ **สีตมรีจิโน** จนฺทสฺส **มรีจิโย** ทีธิติโย เอว จนฺทนํ, ตสฺส **อาเลโป** อุปเทโห, ตสฺส ลาเภน อิมา สพฺพาปิ ทิสา **นิพฺภร**มติสยํ **ธวลา** เสตา โรจนฺตีติ นเตฺถตฺถ เนยฺยตา มรีจิยา สโทฺทปาตฺตตฺถาย ตุฯ

๘๑. “**มรีจิ**”จฺจาทิฯ **สีตมรีจิโน** จนฺทสฺส **มรีจิจนฺทนาเลปลาภา** มรีจิสงฺขาตจนฺทนาเลปสฺส ปฏิลาภโต อิมา สพฺพาปิ ทิสา **นิพฺภร**มติสยํ **ธวลา** เสตา **โรจนฺติ** ทิพฺพนฺตีติฯ ทิสานํ ธวลการณสฺส ‘‘มรีจิจนฺทนาเลปลาภา สีตมรีจิโน’’ติ วุตฺตตฺตา เนยฺยโทโส น ปติฏฺฐาติ, จนฺทนมิว จนฺทนํ, มรีจิโยเยว จนฺทนมิติ จ, ตสฺส อาเลโปติ จ, ตสฺส ลาโภติ จ วิคฺคโหฯ

ยถา วา –

๘๑. **มโนนุรญฺชโน มาร-งฺคนาสิงฺคารวิพฺภโม;**
ชิเนนา’สมนุญฺญาโต, มารสฺส หทยานโลฯ

๘๒. “**มโน**”จฺจาทิฯ มนํ ปสฺสนฺตานมนุสฺสรนฺตานญฺจ จิตฺตํ อนุรเญฺชตีติ **มโนนุรญฺชโน,** มารงฺคนานํ สิงฺคารกโต **วิพฺภโม** วิลาโส ชิเนน **อสมนุญฺญาโต** อพฺภุปคโต **มารสฺส** วสวตฺติโน **หทยานโล** หทยคฺคิ ชาโตฯ โสโก เจตฺถ อนลเตฺถ นิรุปฺปิโต ตสฺส ตาทิสตฺถานติวตฺตนโต, การณนฺตุปจาเรนาติฯ เอตฺถ ยชฺชปิ มารงฺคนาปราชโย น สโทฺทปาตฺตโตฺถ, ตถาปิ ‘‘สิงฺคารวิพฺภโม มารสฺส หทยคฺคี’’ติ วุเตฺต สามตฺถิยา มารงฺคนาปราชโย คมฺยเต, ตถาวิธสฺส มารโสกสฺส มารงฺคนาปราชยาพฺยภิจารโตฯ เนเวทิสสฺส เนยฺยตา, วงฺกวุตฺตีทิสีคุโณเยว พนฺธสฺสฯ

๘๒. วตฺตพฺพสฺส ญาโยปาตฺตตฺตา เนยฺยโทสปริหารตฺถมุทาหรติ “**มโน**”จฺจาทิฯ **มโนนุรญฺชโน** ทสฺสนสวนานุสฺสรณํ กโรนฺตานํ ชนานํ จิตฺตมตฺตนิ อนุรญฺชโนฺต **มารงฺคนาสิงฺคารวิพฺภโม** มารวธูนํ รติกีฬาเหตุภูตกามปตฺถนาสงฺขาตสิงฺคาเรน กตลีลา **ชิเนน** ชิตปญฺจมาเรน สตฺถุนา **อสมนุญฺญาโต** อนพฺภุปคโต อสมฺปฏิจฺฉิโต **มารสฺส** วสวตฺติโน **หทยานโล** หทยคฺคิ อโหสีติฯ อนลเตฺตน กปฺปิตการิยภูโต โสโก มารงฺคนาสิงฺคารวิพฺภมสงฺขาตการเณน สทฺธึ อเภทกปฺปนาย [อนลตฺตกปฺปนาย (ก.)] ‘‘คุโฬ เสมฺหํ, ติปุสํ ชโร’’ติอาทีสุ วิย ตุลฺยาธิกรณภาเวน วุโตฺต โหติฯ เอตฺถ กิญฺจาปิ มารงฺคนานํ ปราชยวาจโก สโทฺท นตฺถิ,

ตถาปิ ‘‘สิงฺคารวิพฺภโม มารสฺส หทยานโล’’ติ วุตฺต มารงฺคนาปราชยํ วินา ตาทิสโสกุปฺปตฺติการณสฺส อนธิคตตฺตา อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิเยน ตาสํ ปราชโย ปกาสิโต โหตีติ อีทิสวงฺกวุตฺติยา พนฺธคุณตฺตา เนยฺยโทโส นิรากโต โหตีติฯ มโน อนุรเญฺชตีติ จ, มารงฺคนานํ สิงฺคาโรติ จ, เตน กโต วิพฺภโมติ จ วากฺยํฯ

วิเสสนาเปกฺขสฺส ยถา –

๘๓. อปยาตาปราธมฺปิ, อยํ เวรี ชนํ ชโน;
โกธปาฏลภูเตน, ภิโยฺย ปสฺสติ จกฺขุนาฯ

๘๓. **‘‘อปยาเต’’**จฺจาทิฯ อยํ เวรี ชโน อปยาตาปราธมฺปิ ชนนฺติ สมฺพนฺโธฯ อปยาโต อปคโต อปราโธ ยสฺส ตํ, โกเธน ปาฏลภูเตน เสตรเตฺตนฯ อิมินา วิเสสนาเปกฺขโทโส ปริหโฏฯ

๘๓. **‘‘อปยาติ’’**จฺจาทิฯ อยํ เวรี ชโน **อปยาตาปราธมฺปิ** อปคตาปราธมฺปิ ชนํ **โกธปาฏลภูเตน** โกเธน ภูตเสตโลหิตวณฺณยุเตฺตน จกฺขุนา **ภิโยฺย** เยภุเยฺยน ปสฺสตีติฯ ‘‘ปสฺสตี’’ติ วจนสฺส วิชฺชมานเตฺตปิ ‘‘จกฺขุนา’’ติ วิเสสฺยวจนํ ‘‘โกธปาฏลภูเตนา’’ติ วิเสสนสฺส ลพฺภมานตฺตา สาตฺถกํ โหตีติ วิเสสนาเปกฺขโทโส นิรากโตติฯ อปยาโต อปคโต อปราโธ อสฺมาติ จ, โกเธน ปาฏลภูตนฺติ จ วิคฺคโหฯ

หีนตฺถสฺส ยถา –

๘๔. อปฺปกานมฺปิ ปาปานํ,
ปภาวํ นาสเย พุโธ;
อปิ นิปฺปภตานีต-
ขโชฺชโต โหติ ภาณุมาฯ

๘๔. **‘‘อปฺปกาน’’**มิจฺจาทิฯ **พุโธ** ปณฺฑิตโปโส อปฺปกานํ ปาปานมฺปิ กิมุตมธิกานํ **ปภาวํ** อานุภาวํ **นาสเย** อปฺปวตฺตึ ปาเปยฺยฯ ตํ อตฺถนฺตรนฺยาเสน สาเธติฯ **ภาณุมา** สูริโย นิปฺปภตํ อานีโต ขโชฺชโต เยน ตถาวิโธ อปิ โหติฯ ‘‘มนฺทปฺปโภ อย’’นฺติ โชติริงฺคณมฺปิ โน เปกฺขติ จกฺกวาฬกุหรานุจริตมหานุภาโวปีติฯ เอตฺถ **อปี**ตฺยาทินา วโจภงฺคิยา หีนตฺถโทโส ปริหโฏฯ

๘๔. **‘‘อปฺปกานิ’’**จฺจาทิฯ **พุโธ** ปญฺญวา **อปฺปกานมฺปิ** อติมนฺทานมฺปิ **ปาปานํ** อกุสลานํ **ปภาวํ** วิปากทานสามตฺถิยสงฺขาตานุภาวํ **นาสเย** อโหสิกมฺมตาปาทเนน นาเสยฺย, พหูนํ ปาปานํ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตมตฺถมตฺถนฺตรนฺยาสาลงฺกาเรน สมเตฺถติ **อปิ**จฺจาทิฯ **ภาณุมา** สูริโย **นิปฺปภตานีตขโชฺชโต อปิ** นิปฺปภตมาปาทิตโชติริงฺคเณหิ สมนฺนาคโตปิ โหตีติฯ หีนปภาโว โหติ ขโชฺชปนเก ปหาย อตฺตโน อาโลกํ กโรนฺโต น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ **อปิ นิปฺปภติ**จฺจาทิวจนวิลาสวเสน หีนปกฺขํ คเหตฺวาปิ สูริยอุฬารตฺตเสฺสว โปสิตตฺตา ‘‘นิปฺปภตานีตขโชฺชโต’’ติ วิเสสนปทํ หีนตฺถโทสํ น นิสฺสยติฯ นตฺถิ ปภา เยสนฺติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, ตํ อานีตา ขโชฺชตา เยเนติ จ วิคฺคโหฯ

อนตฺถสฺส ยถา –

๘๕. น ปาทปูรณตฺถาย, ปทํ โยเชยฺย กตฺถจิ;
ยถา วเนฺท มุนินฺทสฺส, ปาทปเงฺกรุหํ วรํฯ

๘๕. “**น ปาเท**”จฺจาทิฯ เอตฺถ **วเนฺท**อิจฺจาโท เหฏฺฐา วิย ปาทปูรณสฺส กสฺสจิ อภาเวน อนตฺถาภาโวฯ

๘๕. “**น ปาทิ**”จฺจาทิฯ ปาทปูรณตฺถาย คาถาปาทานํ ปูรณสงฺขาตปโยชนตฺถาย **ปทํ** นามาทิกํ กตฺถจิ น โยเชยฺย วิญฺญูติ, **ยถา** นิรตฺถกปทาโยชเน อุทาหรณเมวํ ‘‘มุนินฺทสฺส วรํ ปาทปเงฺกรุหํ วเนฺท’’ติฯ เหฏฺฐา ทุโฏฺฐทาหรเณ วิย ปาทปูรณตฺถํ กสฺสจิ ปทสฺส อโยชิตตฺตา สาตฺถกปเทหิ นิรตฺถกโทโส นิราภโตติฯ มุทุนิมฺมลโสภาทิสาธารณคุณโยคโต ปเงฺกรุหสทิสํ อุปจารโต ปเงฺกรุหํ นามฯ ปาทเมว ปเงฺกรุหนฺติ วิคฺคโหฯ วิเสสนวิเสสฺยปทโทสปริหาโรฯ

๘๖. ภยโกธปสํสาทิ-
วิเสโส ตาทิโส ยทิ;
วตฺตุํ กามียเต โทโส,
น ตเตฺถ’กตฺถตากโตฯ

๘๖. “**ภเย**”จฺจาทิฯ **ภยญฺจ** จิตฺตุตฺราโส **โกโธ** จ โทโส **ปสํสา** จ ถุติ, ตา อาทิ ยสฺส ตุริตาทิโน โส ตาทิโส วิเสโส ยทิ วตฺตุํ **กามียเต** อิจฺฉียเต, **ตตฺถ** ตสฺมิํ ภยาทิวิเสเส วิสเย เอกตฺถตาย เอกตฺถภาเวน กโต โทโส นตฺถิฯ

๘๖. อิทานิ วากฺยโทสปริหารตฺถมารภติ “**ภยโกเธ**”จฺจาทิฯ ภยโกธปสํสาทิ จิตฺตุตฺราสปฏิฆถุติอาทีหิ สมนฺนาคโต ตาทิโส วิเสโส วตฺตุํ **ยทิ กามียเต** เจ วิญฺญูหิ อิจฺฉียเต, **ตตฺถ** ภยโกธาทิเก วิเสเส **เอกตฺถตากโต** เอกตฺถภาเวน กโต **โทโส** วากฺยโทโส น ภวติฯ ภยาทิวิเสเส วตฺตุมิจฺฉิเต ปุพฺพุจฺจาริตปทสฺส ปุนุจฺจารเณ เอกตฺถโทโส น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ภยญฺจ โกโธ จ ปสํสา จาติ จ, ตา อาทิ ยสฺส ตุริตโกตูหลอจฺฉราหาสโสกปสาทสงฺขาตสฺส อตฺถวิเสสเสฺสติ จ วิคฺคโหฯ ตคฺคุณสํวิญฺญาณอญฺญปทตฺถสมาสตฺตา ภยาทีสุ กถิตมฺปิ ค เหตฺวา ปุนปฺปุนํ กถนมวิโรธํฯ เอโก อโตฺถ เยสํ ปทาทีนํ เต เอกตฺถา, เตสํ ภาโว เอกตฺถตา, ตาย กโตติ วิคฺคโหฯ

ยถา –

๘๗. สโปฺป สโปฺป อยํ หนฺท, นิวตฺตตุ ภวํ ตโต;
ยทิ ชีวิตุกาโม’สิ, กถํ ตมุปสปฺปสิฯ

๘๗. “**ยเถ**”ตฺยุทาหรติ “**สโปฺป**”อิจฺจาทิฯ ‘‘อยํ สโปฺป สโปฺป’’ติ ภเยนาเมฑิตํ **หนฺทาติ** เขเท **ตโต** ตมฺหา ฐานา, สปฺปโต วา **ภวํ** ภวโนฺต **นิวตฺตตุ** คตมคฺคาภิมุโข อาวตฺตตุฯ **ตํ** ฐานํ, สปฺปํ วาฯ นเตฺถตฺถ เอกตฺถตาโทโส ภเยนาเมฑิตปฺปโยคโตฯ

๘๗. “**สโปฺป**”จฺจาทิฯ **หนฺท** นโฏฺฐ วต, อยํ สโปฺป สโปฺป ภวํ **ตโต** ฐานโต, สปฺปโต วา **นิวตฺตตุ** อาวตฺตตุ ยทิ ชีวิตุกาโม อสิ, **ตํ** ฐานํ, สปฺปํ วา **กถมุปสปฺปสิ** กถมุปคจฺฉสีติฯ ภเย อาเมฑิตวจนตฺตา เอกตฺถตาโทโส นตฺถิ, ชีวิตุกาโมสีติ เอตฺถ พินฺทุโลโปฯ

ปทโทสปริหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วากฺยโทสปริหารวณฺณนา

ภคฺครีติโน ยถา –

๘๘. โย โกจิ รูปาติสโย,
กนฺติ กาปิ มโนหรา;
วิลาสาติสโย โกปิ,
อโห พุทฺธมโหทโยฯ

๘๘. “**โย**”อิจฺจาทิฯ **รูปสฺส** อนุพฺยญฺชเนหิ อนุพฺยญฺชิตพาตฺตึสวรปุริสลกฺขโณปโสภิตสฺส พฺยามปฺปภาเกตุมาลาวิราชิตสฺส **อติสโย** อาธิกฺกํ วาจาโคจรภาวาติกฺกเมน อวจนียตฺตา โย โกจิเยวฯ มโน อเนกโลกสฺส จิตฺตํ หรตีติ **มโนหรา** จิตฺตมวหรนฺตี **กนฺติ** โสภา **กาปิ** อวจนปถา กาปิเยวฯ **วิลาสสฺส** คตฺยาทิโน **อติสโย** วจนปถาติกฺกโนฺต โกปิเยว, ตสฺมา พุทฺธสฺส มหโนฺต อุทโย อภิวุฑฺฒิ อโห อพฺภุโตติฯ เอตฺถ กึสเทฺทนารทฺธา รีติ น กตฺถจิ ภคฺคาฯ

๘๘. “**โย โกจิ**”จฺจาทิฯ **รูปาติสโย** สุปฺปหิฏฺฐิตปาทตาทิทฺวตฺตึสปุริสลกฺขเณหิ โสภิตสฺส จิตฺตงฺคุลิตาทิอสีติอนุพฺยญฺชเนหิ อลงฺกตสฺส พฺยามปฺปภาเกตุมาลาหิ อุชฺชลสฺส รูปกายสฺส อาธิกฺยํ **โย โกจิ**เยว มโนโคจรภาวํ วินา วจนวิสยาติกฺกนฺตตฺตา โย โกจิเยวฯ **มโนหรา** โลกสฺส จิตฺตํ หรนฺตี **กนฺติ** โสภา **กาปิ**เยว วจีวิสยาติกฺกนฺตตฺตา กาปิเยวฯ **วิลาสาติสโย** วิสยภูตปิยภาวสงฺขาตสฺส คมนาทิวิลาสสฺส อาธิกฺยมฺปิ **โกปิ**เยว วุตฺตการเณเนวโกปิเยวฯ ตโต **พุทฺธมโหทโย** พุทฺธสฺส มหาภิวุทฺธิสงฺขาโต อุทโย **อโห** อจฺฉริโยติฯ เอตฺถ สพฺพนามิเกน **กึ** สเทฺทน วตฺตุมารทฺธกฺกโม น กตฺถจิ ภิโนฺนติ ภคฺครีติโทโส นตฺถีติฯ

๘๙. อพฺยาโมหกรํ พนฺธํ, อพฺยากิณฺณํ มโนหรํ;
อทูรปทวินฺยาสํ, ปสํสนฺติ กวิสฺสราฯ

๘๙. “**อพฺยาโมห**”อิจฺจาทิฯ นตฺถิ ทูรเมสนฺติ อทูรานิ, ตานิเยว ปทานิ, เตสํ **วินฺยาโส** ยาถาวโต ฐปนํ ยสฺส ตํฯ ตโตเยว อพฺยากิโณฺณ อสมฺมิโสฺส จฯ โส อพฺยากิณฺณตาย เอว มโนหโร จาติ **อพฺยากิณฺณํ มโนหรํ**ฯ เตเนว ‘‘อยเมตฺถ อโตฺถ อยํ วา’’ติ เอวํ พฺยาโมหํ น กโรตีติ **อพฺยาโมหกโร,** ตํฯ ปสาทาลงฺการาลงฺกิตํ **พนฺธํ**ฯ กวีนํ อิสฺสรา ปธานาฯ เย กนิฏฺฐงฺคุลิคณนานิฏฺฐา, เต **ปสํสนฺติ** ถุวนฺติ ตาทิสพนฺธคุณสฺสาติสยปสํสารหภาเวนฯ

๘๙. “**อพฺยาโมเห**”จฺจาทิฯ **อทูรปทวินฺยาสํ** นามาทิปทานํ โวหารกาเล อทูรสมฺพโนฺธ ยถา สิยา, ตถา ปฏิปาฏิยา ปทฏฺฐปเนน สมนฺนาคตํ **อพฺยากิณฺณํ,** ตโตเยว อญฺญสมฺพนฺธีปเทหิ อสมฺมิสฺสํ **มโนหรํ,** ตโตเยว วิญฺญูนํ จิตฺตมาราเธนฺตํ **อพฺยาโมหกรํ** ‘‘อิมสฺสโตฺถ อิมสฺสโตฺถ เอโส เอโส วา’’ติ สํสยมนุปฺปาเทนฺตํ **พนฺธํ** ปสาทาลงฺการสํยุตฺตํ พนฺธนํ **กวิสฺสรา** กวีนํ ปธานา ปณฺฑิภชนา, กนิฏฺฐงฺคุลิยา คณิตพฺพา อคฺคกวิโนติ อธิปฺปาโยฯ **ปสํสนฺติ** โถเมนฺติฯ พฺยาโมหํ น กโรตีติ อพฺยาโมหกโรฯ วิ อากิโณฺณ พฺยากิโณฺณ, น พฺยากิโณฺณ **อพฺยากิโณฺณ**ฯ นตฺถิ ทูรํ เยสํ, ตานิเยว ปทานิ, เตสํ **วินฺยาโส** ฐปนํ ยสฺส พนฺธสฺสาติ วิคฺคโหฯ

ยถา –

๙๐. นีลุปฺปลาภํ นยนํ,
พนฺธุกรุจิโร’ธโร;
นาสา เหมงฺกุโส เตน,
ชิโนยํ ปิยทสฺสโน ฯ

๙๐. “**ยเถ**”ตฺยุทาหรติ “**นีลุปฺปลาภ**”มิจฺจาทิฯ ยสฺส ชินสฺส **นยนํ** เนตฺตํ **นีลุปฺปลาภํ** อินฺทีวรทฺวยนิภํ, **อธโร** อธโรโฏฺฐ **พนฺธุกมิว** พนฺธุกกุสุมมิว **รุจิโร** กนฺโต, **นาสา** นาสิกา สยํ **เหมงฺกุโส** สุวณฺณงฺกุโสเยว, **เตน** การเณน อยํ ชิโน ปิยํ มธุรํ ทสฺสนมสฺสาติ **ปิยทสฺสโน**ฯ อีทิโส น พฺยากิณฺณโทโส, อพฺยากิโณฺณ ปสาโทเยวาติฯ

๙๐. อิทานิ พฺยากิณฺณโทสปริหารํ ปริหรติ “**นีลุปฺปลิ**”จฺจาทินาฯ **นยนํ** ยสฺส เนตฺตยุคฬํ **นีลุปฺปลาภํ** นีลุปฺปลทลสทิสํ, **อธโร** อธโรโฏฺฐ **พนฺธุกรุจิโร** พนฺธุกปุปฺผมิว มนุโญฺญ, **นาสา** นาสิกา **เหมงฺกุโส** สุวณฺณงฺกุโสเยว, **เตน** การเณน อยํ ชิโน **ปิยทสฺสโน** มนุญฺญทสฺสโน โหตีติฯ เอตฺถ ปสาทาลงฺกาเรน ยุตฺตตฺตา น พฺยากิณฺณโทโสฯ **อาภา**สโทฺท **นิภา**สโทฺท วิย อิวโตฺถฯ โน เจ, **ปภา**ปริยาโย วา โหติฯ พนฺธุกมิว รุจิโรติ จ, ปิยํ ทสฺสนํ ยเสฺสติ จ วิคฺคโหฯ อิห ทสฺสนสฺส กตฺตุภูตสาธุชนสมฺพนฺธเตฺตปิ วิสยเตฺตเนว ชินสมฺพโนฺธ โหตีติ อญฺญปทเตฺถน ตถาคโต คหิโตติฯ

๙๑. สมติกฺกนฺตคามฺมตฺต-กนฺตวาจาภิสงฺขตํ;
พนฺธนํ รสเหตุตฺตา, คามฺมตฺตํ อติวตฺตติฯ

๙๑. “**สมติกฺกนฺติ**”จฺจาทิฯ สมฺมา อติกฺกนฺตํ นิคฺคตํฯ คามฺมสฺส ภาโว **คามฺมตฺตํ**ฯ ยาสํ **กนฺตานํ** มธุรานํ วาจานํ ตาหิ อภิสงฺขตํ รจิตํ พนฺธนํ **รสสฺส** มาธุริยสฺส **เหตุตฺตา** การณภาเวน **คามฺมตฺตํ** ยถาวุตฺตํ **อติวตฺตติ** อติกฺกมติฯ

๙๑. “**สมติ**”จฺจาทิฯ **สมติกฺกนฺตคามฺมตฺตกนฺตวาจาภิสงฺขตํ** วิเสสโต อติกฺกนฺตคามฺมภาวาหิ กนฺตวาจาหิ รจิตํ **พนฺธนํ** มุตฺตกาทิพนฺธนํ **รสเหตุตฺตา** ปณฺฑิตานํ ปีติรสสฺส การณตฺตา ยถาวุตฺตคามฺมโทสํ **อติวตฺตติ** อติกฺกมฺม ปวตฺตตีติฯ สมฺมา อติกฺกนฺตํ คามฺมตฺตํ ยาสํ, ตาหิเยว กนฺตวาจาหิ อภิสงฺขตนฺติ จ, รสสฺส เหตุ, ตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ

ยถา –

๙๒. ทุโนติ กามจณฺฑาโล,
โส มํ สทย นิทฺทโย;
อีทิสํ พฺยสนาปนฺนํ,
สุขีปิ กิมุเปกฺขเสฯ

๙๒. “**ยเถ**”ตฺยุทาหรติฯ กามาตุรา กาจิ วนิตา อตฺตโน ปิยํ ปตึ วิรวติ “**ทุโนติ**”จฺจาทินาฯ ทยาย สห ปวตฺตตีติ **สทย**อิติ อนุนยวเสน ปิยสฺส อามนฺตนํ, สานุนยามนฺตนญฺหิ ตโต นุคฺคหาภิกงฺขายมจฺจนฺตมุจิตํ, โส กาโม กนฺทโปฺป เอว จณฺฑาโล อกโณฺฑ วา อสโยฺหปตาปาวหตฺตาฯ กาเม จณฺฑาลตฺตาโรปนญฺจ อุจิตเมว ยโตเนน กยิรมานมสหนมุปตาปมสหมานา ตํ ปริภวนฺตํ วิปฺปลปติ, **นิทฺทโย** นิกฺกรุโณ, อิทมปิ อุจิตมุปตาเป นิกฺกรุณานํ ตาทิสี คตี

ติฯ **มํ ทุโนติ** อธิกมุปตาเปติ นิทฺทยตฺตา, น ภวนฺตํ, เตเนว ภวํ สุขีฯ อิมินา อญฺญาสตฺตตํ ตสฺส ทีเปติฯ ยทิ นาญฺญาสโตฺตสิ, นาหเมกากินี ภวามิฯ อสหายานญฺหิ ปฏิสตฺตโว โหนฺติฯ เอกากิตฺตาเยวาหมปฺปฏิสรณตฺตาเนน ทุสามีติ [ทุญฺญามีติ (?)] ตว กามํ ตฺวํ สุขี โหสิฯ สนาถานํ ตาทิสี วุตฺตีติ เอวํ สุขีปิ ตฺวํ อีทิสํ พฺยสนมาปนฺนํ **กิํ** กสฺมา อุเปกฺขเสติฯ เอวมยํ วงฺกวุตฺติยา อตฺตโน, ตํ วิสยมนฺภวนฺตสฺส จ วิมฺขตฺตํ นิทเสฺสตีติทิสํ น คามฺมํฯ

๙๒. คามฺมโทสปริหาเร ลกฺขิยํ ทเสฺสติ **"ทุโนติ"**จฺจาทิฯ กามตณฺหาภิภูตา องฺคนา อตฺตโน วลฺลภํ นิสฺสาย เอวํ วิลปติ **"สทย** เห การุณิก **โส กามจณฺฑาโล** โส อนงฺคนีโจ **นิทฺทโย** นิกฺการุณิโก **มํ ทุโนติ** ปีเฬติ, **สุขีปิ** มม วิย อนาถภาวาภาวโต สุขิโตปิ ตฺวํ อีทิสํ **พฺยสนาปนฺนํ** เอวํ กามจณฺฑาเลน อการุเณน กตอสยฺหสนฺตาปสงฺขาตพฺยสนมนุปฺปตฺตํ **มํ กิมุเปกฺขเส** กสฺมา อุทาสีโนสี"ติฯ อตฺตโน ทุกฺขาตุรตฺตา ทุกฺขทูรีกรณํ การุณิกานํเยว วิสยนฺติ "สทเย"ติ อนุนยวเสน อามนฺตนุจิตํ อตฺตโน ทุกฺขาตุรตํ โปเสตุํ ปีฬาการเก กาเม จณฺฑาลตฺตาโรปนญฺจ นิทฺทยตฺตกถนญฺจ อุจิตเมว อตฺตนิ อุเปกฺขกตฺตาฯ **สุขีปี**ติ อิมินา ตสฺส ปรวิสยาสตฺตตาย อติจารํ อพฺภุปคเมติฯ เอวํ วงฺกวุตฺติยา อตฺตโน วลฺลเภ สานุราคตฺตญฺจ อตฺตนิ ตสฺส ตทภาวตฺตญฺจ ทเสฺสตีติฯ "กเญฺญ กามยมานํ มํ, น กามยสิ กินฺวิท"นฺติ เอตฺถ วิย อิห คามฺมโทโส นตฺถีติ คามฺมโทสปริหารมิทํฯ กาโมเยว จณฺฑาโล กามจณฺฑาโล, สห ทยาย โย วตฺตตีติ จ, นตฺถิ ทยา อเสฺสติ จ, สุขมสฺส อตฺถีติ จ วิคฺคโหฯ **อปิ**สโทฺท อกฺขเมฯ

๙๓. **ยติหีนปริหาโร, น ปุเน'ทานิ นียเต;**
ยโต น สวนุเพฺพคํ, เหฏฺฐา เยตํ วิจาริตํฯ

๙๓. **"ยติ"**จฺจาทิฯ **วิจาริต**นฺติ "ตํ นเม สิรสา จามี-กรวณฺณํ ตถาคต"นฺติอาทินา เหฏฺฐา ปกาสิตนฺติ อโตฺถฯ

๙๓. **"ยติหีนิ"**จฺจาทิฯ **ยโต** ยสฺมา **สวนุเพฺพคํ** "โทสานมุเทฺทสกฺกเมน โทสปริหารกฺกโม น วุโตฺต"ติ เอวํ วิญฺญูนมุปฺปชฺชมานํ อิมสฺส คนฺถสฺส สวนาสหนํ นตฺถิ, ตโต **ยติหีนปริหาโร** ยติหีนโทสสฺส ปริหรณวเสน ปวตฺตมุทาหรณํ อิทานิ ปุน **น นียเต** นาหรียเตติฯ อิมินาธิคตมาโท วุตฺตตฺถเมว สมเตฺถติฯ **เหฏฺฐา เยตํ วิจาริต**นฺติ เอวํ ยติหีนโทสปริหรณํ เหฏฺฐา อนนฺตรปริเจฺฉเท วิจาริตํ "ตํ นเม สิรสา จามี-กรวณฺณํ ตถาคต"นฺติอาทินา ปกาสิตนฺติฯ อาโท ยติหีนโทสปาตุภาเวเยว ปริหารกฺกมสฺสาปิ ทสฺสิตตฺตา อิหาทสฺสเนปิ คนฺถสฺส อูนตา นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ยติ หีนา เอเตฺถติ จ, ตสฺส ปริหาโรติ จ, สวเน อุเพฺพคนฺติ จ วิคฺคโหฯ

กมจฺจุตสฺส ยถา –

๙๔. **อุทารจริโต'สิ ตฺวํ, เตเนวา'ราธนา ตฺวยิ;**
เทสํ วา เทหิ คามํ วา, เขตฺตํ วา มม โสภนํฯ

๙๔. **"อุทาร"**อิจฺจาทิฯ อุทารํ อุทารตฺตํ จาคาติสยสมฺพนฺธโต จริตํ อติคุณปวตฺติ ยสฺสาติ วิคฺคโหฯ เอตฺถ อุจิตตฺตา เทสาทีนํ ยาจนกฺกมสฺส กมจฺจุตสฺส ปริหาโรยํฯ

๙๔. **"อุทาริ"**จฺจาทิฯ ตฺวํ ปุญฺญวนฺต **อุทารจริโตสิ** จาคาติสยโยคโต วิสารทปวตฺติยุโตฺตสิ, **เตเนว** เตน การเณเนว **อาราธนา** มม ยาจนา ตฺวยิ โหติฯ **เทสํ** วาชนปทํ วา, โน เจ, **คามํ** วา สํวสถํ วา, โน เจ, โสภนํ **เขตฺตํ** วา เกทารํ วา มม เทหีติ อนุปุพฺพํ หีนปทตฺถยาจนา

ทายกสฺส ทานสฺสาปิ ยาจกสฺส อิจฺฉิตตฺถปฏิลาภสฺสาปิ อนุรูปตฺตา กมจฺจุตโทสมปเนติฯ อุทารํ จริตํ อสฺสาติ วิคฺคโหฯ

อติวุตฺตสฺส ยถา –

๙๕. มุนินฺทจนฺทสมฺภูต-
ยโสราสิมรีจินํ;
สกโลปฺย’ยมากาโส,
นา’วกาโส วิชมฺภเนฯ

๙๕. **“มุนินฺท”**อิจฺจาทิฯ มุนิโนฺทเยว จโนฺท, ตโต สมฺภูตา ปาตุภูตา, ยโสราสี เอว มรีจิโย, ตาสํฯ อยํ สกโล อากาโสปิ คคนเมว, น ตเสฺสโก ปเทโสฯ **วิชมฺภเน** พฺยาปเน นาวกาโส ตาทิสตฺตา ตาสํ มรีจินนฺติ นาติวุตฺตํฯ

๙๕. **“มุนินฺทิ”**จฺจาทิฯ **มุนินฺทจนฺทสมฺภูตยโสราสิมรีจินํ** มุนินฺทสงฺขาตจนฺทโต ปาตุภูตานํ กิตฺติสมูหสงฺขาตกิรณานํ **วิชมฺภเน** พฺยาปเน อยํ สกโลปิ อากาโส **นาวกาโส** น โอกาโส โหตีติฯ เหตุผลาทิเอเกกการเณนาปิ อปฺปเมยฺยานํ สพฺพญฺญุคุณานํ ปวตฺติยา อปฺปเมยฺยสามญฺญภูตากาสสฺส นิรวกาสสฺส อิว กถนมุจิตนฺติ อติวุตฺตโทโส อิห น ภวติฯ จโนฺท อิว จโนฺท, มุนิโนฺท เอว จโนฺท, ตโต สมฺภูตานํเยว ยสานํ ราสี จ ตา มรีจิโย จาติ วิคฺคโหฯ

๙๖. วากฺยํ พฺยาปนฺนจิตฺตานํ, อเปตตฺถํ อนินฺทิตํ;
เตนุ’มฺมตฺตาทิกานํ ตํ, วจนา’ญฺญตฺร ทุสฺสติฯ

๙๖. **“วากฺย”**มิจฺจาทิฯ พฺยาปนฺนํ นฏฺฐํ อยถาปวตฺตํ จิตฺตํ เยสํ, เตสํฯ **วากฺยํ** วากฺยลกฺขโณเปตํฯ อเปโต อปคโต สุโณฺญ อโตฺถ อภิเธยฺยํ สํโวหาริกํ ยสฺส, ตํฯ **อนินฺทิตํ** อหีฬิตํฯ **เตน** ยถาวุเตฺตน การเณนฯ **ตํ** วากฺยํ **อุมฺมโตฺต** ธาตุโกฺขภาทินา ขิตฺตจิโตฺต, โส อาทิ เยสํ พาลาทีนํ เตสํ **วจนา** อสงฺคตาย วาจาย **อญฺญตฺร** อญฺญสฺมึ อพฺยาปนฺนจิตฺตวิสเย **ทุสฺสติ** ทุฏฺฐํ ชายเต, อุมฺมตฺตาทีนํเยว ตถาวิธาย วาจาย อุจิตตฺตาติฯ

๙๖. **“วากฺย”**มิจฺจาทิฯ **พฺยาปนฺนจิตฺตานํ** วิรุทฺธภาวมาปนฺนจิตฺตานํ **วากฺยํ** สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปทสมุทายรูปํ วากฺยํ **อเปตตฺถํ** อปคตสมุทายตฺถํ **อนินฺทิตํ** วิญฺญูหิ ครหิตํ น โหติ, **เตน** การเณน **อุมฺมตฺตาทิกานํ** อุมฺมตฺตเวทนฏฺฏาทีนํ **วจนาญฺญตฺร** วจนํ วินา อนุมฺมตฺตาทิวจเน **ตํ** สมุทายตฺถสมฺพนฺธรหิตํ วจนํ **ทุสฺสติ** โทสทุฏฺฐํ โหติฯ พฺยาปนฺนํ จิตฺตํ เยสนฺติ จ, อเปโต อโตฺถ อสฺสาติ จ, อุมฺมโตฺต อาทิ เยสนฺติ จ วิคฺคโหฯ

ยถา –

๙๗. สมุโทฺท ปียเต โส’ย-มห’มชฺช ชราตุโร;
อิเม คชฺชนฺติ ชีมูตา, สกฺกเสฺส’ราวโณ ปิโยฯ

๙๗. **“ยเถ”**ตฺยุทาหรติ **“สมุโทฺท”**อิจฺจาทิฯ น เหตฺถ ‘‘สมุโทฺท ปียเต’’อิจฺจาทิโน ปทสมุทายสฺส โกจิ เอโก อโตฺถ คยฺหติ, โย โส พนฺธโตฺถ สิยาฯ อวยวตฺถา เอว ตุ อโยสลากากปฺปาปฏิภนฺตีติ อีทิสมเปตตฺถมนินฺทิตํ วิเญฺญยฺยํ พฺยาปนฺนจิตฺตานํฯ

๙๗. **“สมฺโทฺท”**จฺจาทิฯ โส อยํ สมฺโทฺท ปียเต เยน เกนจิ ปียเต, อหํ อชฺช **ชราตุโร** ชรโรคาภิภูโต, อิเม **ชีมูตา** เมฆา **คชฺชนฺติ** ถนยนฺติฯ สกฺกสฺส เอราวโณ ปิโยติฯ อิทํ นินฺทิตานินฺทิตานํ ทฺวินฺนมุทาหรณํฯ อิทํ วากฺยํ อวยวตฺถมนฺตเรน สมุทายโต คมฺยมานตฺถสฺสาภาวา อเปตตฺถํ นาม โหติฯ อีทิสํ วากฺยํ อุมฺมตฺตกาทีหิ วุตฺตมปฺปีติกรํ น โหติ, อเญฺญหิ วุตฺตํ ปน กเณฺณ อโยสลากา วิย อปฺปีติกรํฯ ชราย อาตุโรติ วากฺยํฯ

๙๘. สุขุมาลาวิโรธิตฺต-ทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ;
พนฺธนํ พนฺธผรุส-โทสํ สํทูสเยยฺย ตํฯ

๙๘. **“สุขุมาลิ”**จฺจาทิฯ น วิรุชฺฌติ สีเลนาติ อวิโรธี, ตสฺส ภาโว อวิโรธิตฺตํฯ สุขุมาลสฺส อวิโรธิตฺตํ ยสฺส โส ทิตฺตภาโว, เตน **ปภาวิตํ** วฑฺฒิตํ สํยุตฺตํ **ตํ** พนฺธนํ พนฺธผรุสโทสํ **สํทูสเยยฺย** นาสเยติ อโตฺถฯ

๙๘. **“สุขุมาลิ”**จฺจาทิฯ **สุขุมาลาวิโรธิตฺตทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ** ‘‘อนิฎฺฐุรกฺขรปฺปาเย’’จฺจาทินา วุจฺจมานสุขุมาลคุณสฺส อวิรุทฺธภาวสมนฺนาคเตน วณฺณานํ อญฺญมญฺญสงฺคภิลกฺขเณน **ทิตฺตภาเวน** ปิยภาเวน อนุพฺรูหิตํ **ตํ** พนฺธนํ **พนฺธผรุสโทสํ** พนฺธผรุสสงฺขาตโทสํ **สํทูสเยยฺย** นาเสยฺย, **ตํ** พนฺธผรุสโทสนฺติ วา สมฺพโนฺธติฯ น วิรุชฺฌติ สีเลนาติ อวิโรธี, ตสฺส ภาโวติ จ, สุขุมาลสฺส อวิโรธิตฺตํ ยสฺสาติ จ, โสเยว ทิตฺตสฺส ภาโวติ จ, เตน ปภาวิตนฺติ จ วากฺยํฯ

ยถา –

๙๙. ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ, สุณนฺตา มธุรํ คิรํ;
จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ-กาเล เกฬิปรมฺมุขาฯ

๙๙. **“ยเถ”**ตฺยุทาหรติ **“ปสฺสนฺตา”**อิจฺจาทิฯ เกฬิยา กีฬาย ปรมฺมุขา วิคตจฺฉนฺทา จรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๙๙. **“ปสฺสเนฺต”**จฺจาทิฯ **สาธู** สชฺชนา **สมฺพุทฺธกาเล** สมฺพุทฺธสฺส ธรมานกาเล **รูปวิภวํ** ตสฺส รูปสมฺปตฺติํ **ปสฺสนฺตา** จกฺขุํ สนฺตเปฺปตฺวา โอโลเกนฺตา **มธุรํ คิรํ** ตเสฺสว ภควโต อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตํ มธุรวจนํ สุณนฺตา **เกฬิปรมฺมุขา** กีฬาย วิมุขา กีฬาภิรติรหิตา **จรนฺติ** คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติฯ เกวลํ ผรุสสิถิลวเณฺณหิ วินา สุขุจฺจารณียวเณฺณหิ สมฺภูตสุขุมาลคุณาวิโรธอญฺญมญฺญสงฺคตวณฺณวิสทปฺปวตฺตคุณยุตฺตตฺตา เอตฺถ พนฺธผรุสโทโส นตฺถิฯ เกฬิยา ปรานิ ปริวตฺติตานิ มุขานิ เอเตสนฺติ วิคฺคโหฯ เอตฺถ **กาโล**ติ กิริยาฯ สา จ อตฺถโต ตทาการปฺปวตฺตสมฺพโนฺธเยวฯ โลโก ปน วิสุํ เอโก ปทโตฺถเยวาติ โวหรติฯ วากฺยโทสปริหาโรฯ

วากฺยโทสปริหารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

วากฺยตฺถโทสปริหารวณฺณนา

อปกฺกมสฺส ยถา –

๑๐๐. ภาวนาทานสีลานิ, สมฺมา สมฺปาทิตานิ’ห;
นิพฺพานโภคสคฺคาทิ-สาธนานิ น สํสโยฯ

๑๐๐. “***ภาวนา***”อิจฺจาทิฯ เอตฺถ ภาวนาทีนิ นิทฺทิสิตฺวา ยถากฺกมํ นิพฺพานาทีนํ นิเทฺทเสน อปกฺกมโทโส ปริหโฏฯ

๑๐๐. “***ภาวเน***”จฺจาทิฯ **อิห** มนุสฺสโลเก **สมฺมา สมฺปาทิตานิ** กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา ยถาวิธิ สมฺปาทิตานิ อตฺตโน สนฺตาเน ปวตฺตาปิตานิ ภาวนาทานสีลานิ **นิพฺพานโภคสคฺคาทิสาธนานิ** ยถากฺกมํ นิพฺพานอุปโภคปริโภคสมฺปตฺติสคฺคุปฺปตฺติอาทีนํ เหตุภาเวน สาธกานิ โหนฺติ, เอตฺถ สาธเน น สํสโย โหตีติฯ อิห ภาวนาทโย อุทฺทิสิตฺวา อุเทฺทสกฺกมํ อนติกฺกมฺม นิพฺพานาทีนมนุเทฺทสสฺส กตตฺตา อปกฺกมวากฺยตฺถโทสสฺส โอกาโส น โหติฯ

๑๐๑อุทฺทิฎฺฐวิสโย โกจิ [โกปิ (ก. สี.)], **วิเสโส ตาทิโส ยทิ;**
อนุทฺทิเฎฺฐสุ [อนุทิเฎฺฐสุ (?)] **เนว’ตฺถิ, โทโส กมวิลงฺฆเน**ฯ

๑๐๑. “**อุทฺทิเฎฺฐ**”จฺจาทิฯ อุทฺทิฎฺฐา ปฐมํ ยุตฺตา อตฺถา วิสโย โคจโร ยสฺส อุเทฺทสานุเทฺทสสมฺพนฺธวิชานนลกฺขณสฺส วิเสสสฺส โส ตาทิโส โกจิ วิเสโส **อนุทฺทิเฎฺฐสุ** ยถากฺกมมุเทฺทสกมานมติกฺกเมน ปุน อตฺถนฺตรนิสฺสเยน ปรามเฎฺฐสุ ยทิ ภเวยฺย, **กมสฺส** ยโถทฺทิเฎฺฐสุ อนุกฺกมสฺส **วิลงฺฆเน** อติกฺกเม โทโส เนวตฺถิฯ

๑๐๑. “**อุทฺทิเฎฺฐ**”จฺจาทิฯ **อุทฺทิฎฺฐวิสโย** ปฐมํ ปยุตฺตตฺถวิสโย ตาทิโส **โกจิ วิเสโส** อุเทฺทสานุเทฺทสานํ “อิทมสฺส ปุพฺพกถนํ, อิทมสฺส ปจฺฉากถน”นฺติ เอวํ อญฺญมญฺญาเปกฺขลกฺขณสมฺพนฺธปริชานนลกฺขโณ วิเสโส **อนุทฺทิเฎฺฐสุ** อตฺถนฺตรํ นิสฺสาย ปุน วุเตฺตสุ ยทิ “ภเวยฺยา”ติ เสโสฯ **กมวิลงฺฆเน** อุเทฺทสานุเทฺทสานํ กมาติกฺกเม **โทโส** สตฺถญฺญูนํ สุติกาเล อสหนการณํ เนวตฺถีติฯ อุทฺทิฎฺฐา ปฐมุจฺจาริตา อตฺถา วิสโย โคจโร อเสฺสติ จ, กมสฺส วิลงฺฆนนฺติ จ วากฺยํฯ

ยถา –

๑๐๒กุสลากุสลํ อพฺยา-กต’มิเจฺจสุ ปจฺฉิมํ;
อพฺยากตํ ปากทํ น, ปากทํ ปฐมทฺวยํฯ

๑๐๒. “**ยเถ**”ตฺยุทาหรติ “**กุสเล**”จฺจาทิฯ **กุสลํ** กามาวจราทิกเมกวีสติวิธํ, **อกุสลญฺจ** ทฺวาทสวิธํ, **อพฺยากตํ** วิปากกฺริยาสงฺขาตมิติ **เอเตสุ** ตีสุ **ปจฺฉิมํ** อพฺยากตํ, ปากํ วิปากํ ททาตีติ **ปากทํฯ เน**ติ นิปาตปทํฯ **ปฐมทฺวยํ** กุสลากุสลํ ปากํ ททาตีติ **ปากทนฺ**ติฯ เอตฺถ อปากทตฺตํ อพฺยากตเสฺสว, ปากทตฺตํ เตสเมว ทฺวินฺนนฺติ วิเสโส ทฎฺฐโพฺพฯ

๑๐๒. “**กุสเล**”จฺจาทิฯ **กุสลํ** กามาวจราทิเอกวีสติกุสลญฺจ **อกุสลํ** ทฺวาทสวิธํ อกุสลญฺจ **อพฺยากตํ** วิปากกฺริยารูปนิพฺพานวเสน จตุพฺพิธมพฺยากตญฺจ **อิเจฺจสุ** เอวเมเตสุ ตีสุ **ปจฺฉิมํ** อุเทฺทสกฺกเมน ปจฺฉิมมพฺยากตํ **ปากทํ น** วิปากทายกํ น โหติ, **ปฐมทฺวยํ** กุสลากุสลํ **ปากทํ** ยถาสกํ วิปากทายกํ โหตีติฯ “ยถาสงฺขฺยมนุเทโส สมาน”นฺติ [ปาณินิ ๑.๓.๑๐ สุตฺตมิทํฯ อนุทิสฺสเต อิติ อนุเทโส, ปจฺฉา อุจฺจาริโต อิจฺจโตฺถ “สมานํ”อิติ สมฺพเนฺธฉฎฺฐี (กตฺวโพธินี)] วุตฺตตฺตา อุทฺทิเฎฺฐหิ สมานมนุทฺทิฎฺฐานเมว สมสงฺขฺยาย ลพฺภมานตฺตา สงฺขฺยายานติกฺกโม โหติฯ เอตฺถ ปน กุสลาทิสภาวโต ติวิธเตฺตปิ วิปากทานาทานวเสน ทฺวิธกุสลากุสลาทิวิสยภูตวิเสสสฺส ปวตฺติยา วตฺติจฺฉาโต ปฐมํ วตฺตพฺพตํ วินา กเมน นิสฺสยนํ นามนตฺถีติ อปกฺกมโทโส น โหตีติฯ

๑๐๓สคุณนา’วิกรเณ, การเณ สติ ตาทิเส;
โอจิตฺยหีนตาปตฺติ, นตฺถิ ภูตตฺถสํสิโนฯ

๑๐๓. “**สคุณาน**”มิจฺจาทิฯ โสตูนํ อตฺตตฺถนิปฺผาทนาทิเก ตาทิเส **การเณ** เหตุมฺหิ สติ **ภูตํ** ยถาปวตฺตํ **อตฺถํ** อตฺตโน จริตลกฺขณํ **สํสิโน** วทนฺตสฺส สสฺส อตฺตโน, สานํ วา คุณานํ **อาวิกรเณ** อธิการวเสน “ปูชนียตโร โลเก”อิจฺจาทิกถเน โอจิกฺยหีนตาย **อาปตฺติ** ปาปุณนํ สมฺภโว นตฺถิฯ

๑๐๓. “**สคุณิ**”จฺจาทิฯ **ตาทิเส การเณ สติ** โสตูนํ อตฺตตฺถนิปฺผาทนาทิเก ตาทิเส เหตุมฺหิ วิชฺชมาเน **ภูตตฺถสํสิโน** อตฺตนิ วิชฺชมานกายาทิสํวรลกฺขณคุณสงฺขาตมตฺถํ “ปูชนียตโร โลเก อหเมโก”อิจฺจาทินา ตาทิสาวสเร วทนฺตสฺส **สคุณานํ** สสฺส อตฺตโน, สานํ วา สกานํ คุณานํ **อาวิกรเณ** ปากฏีกรเณ **โอจิตฺยหีนตาปตฺติ** โอจิตฺยหีนสงฺขาตโทสสฺสาปตฺติ นตฺถีติฯ **ส**สทฺทสฺส อตฺตอตฺตนิยวาจกตฺตา สสฺส อตฺตโน คุณา เส จ เต คุณา เจติ วา วิคฺคโหฯ ภูโตเยว อโตฺถ, ตํ สํสติ วทติ สีเลนาติ วิคฺคโหฯ

๑๐๔โอจิตฺยํ นาม วิเญฺญยฺยํ, โลเก วิขฺยาตมาทรา;
ตโตฺถ’ปเทสปภวา, สุชนา กวิปุงฺควาฯ

๑๐๔. “**โอจิตฺย**”มิจฺจาทิฯ **โลเก** สตฺตโลเก **วิขฺยาตํ** ปสิทฺธํ อาพาลชนํ [อาพาลชนานํ (ก.)] ยถาสกมนุรูปํ วิชานนโต **โอจิตฺยํ** อุจิตภาโว นาเมติ ปสิทฺธิยํ **อาทรา** อาทเรน อุสฺสาเหน ตโต ปรมาทรณียสฺสาภาวโต, น หิ อนุจิตํ กิญฺจิ เกนาปฺยาทรณียํ สพฺพถา อนสฺสาทนียตฺตา, วิเญฺญยฺยํ “โสตูน”นฺติ เสโสฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ โอจิเตฺย **อุปเทสสฺส** ปฐมุจฺจารณสฺส อุคฺคณฺหาปนวเสน ปวตฺตสฺส **ปภวา** อุปฺปตฺติฎฺฐานภูตา **สุชนา** สุฎฺฐุชนา **กวิปุงฺควา** อุตฺตมา, [กวิอุตฺตมา (?)] กวิเสฎฺฐาติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐๔. “**โอจิเตฺย**”จฺจาทิฯ **โลเก** สตฺตโลเก **วิขฺยาตํ** อาพาลปสิทฺธํ โอจิตฺยํ นาม **อาทรา** คารเวน **วิเญฺญยฺยํ** วิญฺญูหิ ญาตพฺพํ โหติ, **ตตฺถ** โอจิตฺยวิสเย **อุปเทสปภวา** ปฐมุจฺจารณสฺส อุปฺปตฺติฎฺฐานภูตา **สุชนา** สาธุชนภูตา **กวิปุงฺควา** อุตฺตมกวโย ภวนฺตีติ, ปสิทฺธโอจิตฺยปเทน ยุตฺตตฺตา เอตฺถ **นาม**สโทฺท ปสิทฺธิยํฯ อุปเทสสฺส ปภวาติ จ, ปุมาโน จ เต คาโว เจติ จ, กวีนํ ปุงฺควาติ จ วากฺยํฯ

๑๐๕วิญฺญาโตจิตฺยวิภโว-
จิตฺยหีนํ ปริหเร;
ตโต’จิตฺยสฺส สโมฺปเส,
รสโปโส สิยา กเตฯ

๑๐๕. “**วิญฺญาต**”มิจฺจาทิฯ วิญฺญาโต อวพุโทฺธ ยถาวุตฺตกวิวรปสาทา โอจิตฺยเมว **วิภโว** สมฺปตฺติ เยน โส โอจิตฺยหีนํ นาม ทูสนํ **ปริหเร** ปริวเชฺชยฺยฯ **ตโต** ตสฺมา ปริหารโต เหตุโต โอจิตฺยสฺส **สโมฺปเส** สุฎฺฐุ วฑฺฒิภาเว วฑฺฒเน กเต **รสสฺส** อสฺสาทิตพฺพตาสงฺขาตสฺส มาธุริยสฺส สโมฺปโส **สิยา** ภเวยฺยฯ

๑๐๕. “**วิญฺญาเต**”จฺจาทิฯ **วิญฺญาโตจิตฺยวิภโว** ตาทิสกวีนมนุคฺคเหน วิญฺญาตโอจิตฺยสงฺขาตสมฺปตฺติสมนฺนาคโต กวิ **โอจิตฺยหีนํ** นาม ทูสนํ **ปริหเร** นิรากเรยฺย, **ตโต** โทสปริหารโต โอจิตฺยสฺส **สโมฺปเส** อุปพฺรูหเน กเต สติ **รสโปโส** มาธุริยสงฺขตสฺส อสฺสา

เทตพฺพสฺส ปูรณํ **สิยา** ภเวยฺยาติฯ โอจิตฺยเมว วิภโวติ จ, วิญฺญาโต โอจิตฺยวิภโว เยเนติ จ, รสสฺส โปโส ปุฏฺฐภาโว [วุทฺธภาโว (ก.)] โปเสตพฺพภาโวติ จ วากฺยํฯ

ยถา –

๑๐๖.โย มารเสนมาสนฺน-มาสนฺนวิชยุสฺสโว;
ติณายปิ น มญฺญิตฺถ, โส โว เทตุ ชยํ ชิโนฯ

๑๐๖. **"ยเถ"**ตฺยุทาหรติ **"โย"**อิจฺจาทิฯ **วิชโย** ปราภิภโว อาสนฺโนน วิชโย เอว **อุสฺสโว** อพฺภุทโย นิปฺปฏิปกฺขา ปวตฺติ ยสฺส เอทิโส โย **อาสนฺนํ** อตฺตโน สมีปมุปคตํ มารเสนํ **ติณายปิ น มญฺญิตฺถ** ติณมฺปิ น มญฺญิตฺถ, ติณโตปิ หีนํ มญฺญิตฺถ, **โส ชิโน** มารชิ **โว** ตุมฺหากํ ชยํ **เทตู**ติ วิทธาตุฯ เอตฺถ ชยาสีสนา ''ชิโน''ติ อจฺจนฺตมุจิตํ, โย อชินิ ปญฺจมาเรติ ชิโน ปราภิภเวกรโส, ตสฺส ปเรสํ วิชยปฺปทาเน สามตฺถิเยกโยโค สิยาติฯ ''มารเสนมาสนฺนํ ติณายปิ น มญฺญิตฺถา''ติ อิทํ ปเนตฺถ อติสมุจิตํ ยโต สมีปมุปคตมฺปิ ตาทิสํ มารเสนํ ติณโตปิ หีนํ มญฺญิ, เตนสฺส ปเรสํ วิชยปฺปทาเนกรสตา วิเสสโต ยุตฺตาติฯ

๑๐๖. อิห สเตฺถ สพฺพตฺถ สเงฺขปกฺกมมิจฺฉโนฺตปิ อาจริโย โอจิตฺยํ นาม อาทเรน สคฺครูหิ อุคฺคณฺหิตฺวา ปยุชฺชิตพฺพมิเจฺจวํ วิตฺถาเรน สิเสฺส อนุสาสิตฺวา อิทานิ โอจิตฺยหีนปริหรณตฺถํ **"โย มารเสนมาสเนฺน"**จฺจาทินา ลกฺขิยมุทาหรติฯ **อาสนฺนวิชยุสฺสโว** อทูรสตฺตุวิชยสงฺขาตอุสฺสโว, อถ วา อจฺจาสนฺนปฏิปกฺขวิรหปฺปวตฺติสงฺขาตอภิวุทฺธิยา สมนฺนาคโต โย ชิโน **อาสนฺนํ** อเนกปฺปการภึสนกรูเปน อตฺตโน สมีปมาคตํ **มารเสนํ** มารพลํ **ติณายปิ** ติณลวํ กตฺวาปิ **น มญฺญิตฺถ** สลฺลกฺขณํ นากาสิ, **โส ชิโน** โส ชิตปญฺจมาโร **โว** ตุมฺหากํ ชยํ เทตูติฯ เอตฺถ โย ปญฺจมาเร ชิตตฺตา ชิโน นาม โหติ, โส ปราภิภวเน อสหายกิจฺจตฺตา ปเรสํ ชยทาเน สามตฺถิยยุโตฺตติ ''ชยํ เทตู''ติ กตํ ชยาสีสนมติอุจิตํ โหติ, ชยทาเน สามตฺถิยเสฺสว โปสกตฺตาฯ ''มารเสนมาสนฺนํ ติณายปิ น มญฺญิตฺถา''ติ อิทํ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ เอวํ อจฺจนฺตอุจิตปโยเคน โอจิตฺยหีนโทโส นิรากโตติฯ วิชโย เอว อุสฺสโว, อาสโนฺน วิชยุสฺสโว ยเสฺสติ วิคฺคโหฯ

๑๐๗.อารทฺธกตฺตุกมฺมาทิ-กมาติกฺกมลงฺฆเน;
ภคฺครีติวิโรโธ'ยํ, คตึ น กฺวาปิ วินฺทติฯ

๑๐๗. **"อารทฺธ"**อิจฺจาทิฯ กตฺตา จ กมฺมญฺจ ตานิ อาทีนิ เยสํ กรณาทีนํ **อารทฺธานิ** วตฺตุํ ปฏฺฐปิตานิ กตฺตุกมฺมาทีนิ เตสํ กโม ตสฺส **อติกฺกโม** ปริจฺจาโค ตสฺส ลงฺฆเน สติ, วตฺตุมารทฺธกตฺตุกมฺมาทิกมานติกฺกเมติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ยถาวุโตฺต ภคฺครีติวิโรโธ **กฺวาปิ** กตฺถจิปิ ฐาเน **คตึ น วินฺทติ** ปติฏฺฐํ น ลภเตฯ

๑๐๗. **"อารทฺธิ"**จฺจาทิฯ **อารทฺธกตฺตุกมฺมาทิกมาติกฺกมลงฺฆเน** วตฺตุมารทฺธกตฺตุกมฺมาทีนํ กมปริจฺจาคสฺสาติกฺกเม อยํ ยถาวุตฺตภคฺครีติวิโรโธ **กฺวาปิ** กตฺถจิปิ ฐาเน **คตึ** ปติฏฺฐํ **น วินฺทติ** น ลภเตติฯ อารทฺธานิ จ ตานิ กตฺตุกมฺมาทีนิ เยสํ กรณาทีนํ เตสํ กมสฺส อติกฺกโม ตสฺส ลงฺฆนนฺติ วิคฺคโหฯ

ยถา –

๑๐๘.สุชนญฺญาน'มิตฺถีนํ, วิสฺสาโส โน'ปปชฺชเต;

วิสสฺส สิงฺคิโน โรค-นทีราชกุลสฺส จฯ

๑๐๙.เภสชฺช วิหิเต สุทฺธ-พุทฺธาทิรตนตฺตเย;
ปสาท’มาจเร นิจฺจํ, สชฺชเน สคุเณปิ จฯ

๑๐๘-๑๐๙. เอตฺถ จ ‘‘สุชน’’มิจฺจาทิเก ‘‘เภสชฺช’’อิจฺจาทิเก จ คาถาทฺวเย ฉฏฺฐิยา, สตฺตมิยา จ อปริจฺจาเคน นาตฺถรีติยา ภโงฺค, **จ**การเสฺสกสฺส กตตฺตา น สทฺทรีติยา ภโงฺคฯ พหูนมตฺถานญฺหิ สมุจฺจยตฺถํ วาเกฺย เอโก วา จกาโร กาตโพฺพ ปฏิปทํ วาฯ

๑๐๘. **‘‘สุชเน**’’จฺจาทิฯ **สุชนญฺญานํ** สชฺชเนหิ อเญฺญสํ ทุชฺชนานญฺจ อิตฺถีนญฺจ **วิสสฺส** ชีวิตหรณสมตฺถสฺส **สิงฺคิโน** วิสาณวโต จ โรคนทีราชกุลสฺส จ **วิสฺสาโส** สํสโคฺค **น อุปฺปชฺชเต** กิญฺจิกาเล วิรุชฺฌนโต น ยุชฺชเตติฯ เอตฺถ อารทฺธสฺส ฉฏฺฐฺนฺตกฺกมสฺส สพฺพตฺถ อปริจฺจาคโต อตฺถรีติภโงฺค จ, ยุตฺตฏฺฐาเน เอกเสฺสว จการสฺส ยุตฺตตฺตา สทฺทรีติภโงฺค จ นตฺถิฯ **จ**สทฺทสฺส อเนกตฺถสมุจฺจยตฺตา ‘‘สุชนญฺญานญฺจา’’ติอาทิมฺหิ วา, อิห วุตฺตนิยาเมน อวสาเน วา, สพฺพตฺถ วา โยชนมรหติฯ

๑๐๙. **‘‘เภสชฺช**’’จฺจาทิคาถายมฺปิ เอเสว นโย สตฺตมีมตฺตเมว วิเสโสฯ **วิหิเต** ปเถฺย **เภสชฺช** โอสเธ จ สุทฺธพุทฺธาทิรตนตฺตเย จ **สชฺชเน** สาธุชเน จ **อปิ** ปุนปิ **สคุเณ** วิชฺชมาน คุเณ จ **ปสาทํ** อตฺตโน จิตฺตปสาทํ **นิจฺจํ** สตตํ **อาจเร** สปฺปุริโส กเรยฺย เสเวยฺยาติฯ

สสํสยสฺส ยถา –

๑๑๐.มุนินฺทจนฺทิมาโลก-
รสโลลวิโลจโน;
ชโน’วกฺกนฺตปโนฺถ’ว,
รํสิทสฺสนปีณิโตฯ

๑๑๐. **‘‘มุนิเนฺท**’’จฺจาทิฯ เอตฺถ **รํสิ**สโทฺท สสํสยํ ปริหรติฯ

๑๑๐. สสํสยปริหารลกฺขิยภูตา **‘‘มุนินฺทิ**’’จฺจาทิคาถา อนนฺตรปริเจฺฉเท วุตฺตตฺถาวฯ **รํสิ**สโทฺทเยว หิ วิเสโส, เอตฺถ **รํสิ**สเทฺทน สุณนฺตานํ อุปฺปชฺชมานสํสเยน สสํสยภูตํ พนฺธโทสโมหตีติฯ

๑๑๑.สํสยาเยว ยํ กิญฺจิ, ยทิ กีฬาทิเหตุนา;
ปยุชฺชเต น โทโส’ว, สสํสยสมปฺปิโตฯ

๑๑๑. **‘‘สํสเย**’’จฺจาทิฯ **กีฬาทีติ อาทิ**สเทฺทน อากิญฺณสมฺมนฺตนาทึ สงฺคณฺหาติ, กีฬาทิเหตุนา ยํ กิญฺจิ สํสยาเยว ยทิ ปยุชฺชเตติ สมฺพโนฺธฯ

๑๑๑. **‘‘สํสยาเยว**’’จฺจาทิฯ **กีฬาทิเหตุนา** กีฬาสมฺพาธสมฺมนฺตนาทิการเณน **ยํ กิญฺจิ** สํสยุปฺปาทนสมตฺถํ ยํ กิญฺจิ ปทํ **สํสยาย เอว** โสตูนํ อุปฺปชฺชมานสํสยตฺถเมว **ยทิ ปยุชฺชเต** ตสฺมึ พนฺธเน วตฺตาเรหิ ปยุชฺชเต เจ, **สสํสยสมปฺปิโต** สสํสยโทสสหิโต พโนฺธ **น โทโสว** อทุฏฺฐฺวาติฯ สสํสเยน สมปฺปิโตติ วิคฺคโหฯ

ยถา –

๑๑๒ยาเต ทุติยํนิลยํ, คุรุมฺหิ สกเคหโต;
ปาปุเณยฺยาม นิยตํ, สุข’มชฺฌยนาทินา ฯ

๑๑๒. “**ยาเต**”จฺจาทิฯ **คุรุมฺหิ** อชฺฌาปเก **สกเคหโต** อตฺตโน มูลนิลยโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ฆรํ ยาเต สติ **นิยต**เมกนฺตมชฺฌยนาทินา สุขํ ปาปุเณยฺยามาติ อยมนิจฺฉิตโตฺถฯ **คุรุมฺหิ** สุราจริเย [สุรจฺจาจริเย (ก.)] **สกเคหโต** อตฺตโน ชาตราสิโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ราสึ ยาเต สติ นิยตมชฺฌยนาทินา สุขํ ปาปุเณยฺยามาติ อยเมตฺถ อิจฺฉิตโตฺถฯ

๑๑๒. “**ยาเต**”จฺจาทิฯ **คุรุมฺหิ** อาจริเย **สกเคหโต** อตฺตโน วาสาคารโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ฆรํยาเต สติ, อยมนิจฺฉิตโตฺถฯ **คุรุมฺหิ** สุราจริเย **สกเคหโต** อตฺตโน ชาตราสิโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ราสึ **ยาเต** คเต สติ อนุกูลตฺตา **นิยต**เมกเนฺตน **อชฺฌยนาทินา** อุคฺคหณาทินา **สุขํ** มานสิกสุขํ, โน เจ สุขการณํ คนฺถปริสมตฺตึ ปาปุเณยฺยามาติฯ อุภยปกฺขสฺสาปิ อปรเตฺถ อโตฺถ สาธารโณ โหติฯ เอตฺถ **อชฺฌยน**สทฺทสนฺนิธาเนน ปยุตฺต**คุรุ**สทฺทสฺส อาจริยตฺถวา จกเตฺตปิ อิจฺฉิตตฺถโคปนตฺถํ ปยุตฺตตฺตา อทุโฏฺฐติฯ

๑๑๓สุภคา ภคินี สา’ยํ, เอตสฺสิ’เจฺจวมาทิกํ;
น “คามฺม”มิติ นิทฺทิฎฺฐํ, กวีหิ สกเลหิปิฯ

๑๑๓. “**สุภคา**”อิจฺจาทิฯ **อิเจฺจวมาทิกํ** ภคินีอิเจฺจวมาทิกํฯ

๑๑๓. “**สุภเค**”จฺจาทิฯ **เอตสฺส** ปุริสสฺส สา อยํ ภคินี **สุภคา** สุนฺทราติ อิเจฺจวมาทิกํ สกเลหิ กวีหิ อปิ **น คามฺมมิติ** คามฺมโทเสน น ทุฎฺฐมิติ นิทฺทิฎฺฐนฺติฯ สุภํ สุนฺทรภาวํ คตาติ ‘‘สุภคา’’ติ อคฺคเหตฺวา พหุพฺพีหิสมาเส กเต ลพฺภมานตฺถสฺส อสพฺภภาเวปิ กวีนํ จิตฺตเขทํ น ชเนตีติ อธิปฺปาโยฯ อิติ เอวํ อยํ ปกาโร อาทิ อสฺส อีทิสสฺส วากฺยสฺสาติ วากฺยํฯ

๑๑๔ทุฎฺฐาลงฺการวิคเม, โสภนาลงฺกติกฺกโม;
อลงฺการปริเจฺฉเท, อาวิภาวํ คมิสฺสติฯ

๑๑๔. “**ทุฎฺฐ**”อิจฺจาทิฯ ทุฎฺฐาลงฺการสฺส โทสทูสิตสฺส อลงฺการสฺส **วิคเม** อปคเม สติฯ

๑๑๔. “**ทุฎฺฐิ**”จฺจาทิฯ **ทุฎฺฐาลงฺการวิคเม** โทสทุฎฺฐสฺส อลงฺการสฺส อปคเม สติ **โสภนาลงฺกติกฺกโม** ปสตฺถานมลงฺการานํ ปวตฺติอากาโร **อลงฺการปริเจฺฉเท** อลงฺการปกาสกตฺตา ตนฺนามเก ปริเจฺฉเท **อาวิภาวํ** ปกาสตฺตํ **คมิสฺสติ** ปาปุณิสฺสตีติฯ ปริจฺฉิชฺชตีติ ปริเจฺฉโทฯ อลงฺการปกาสกตฺตา ตทเตฺถน อลงฺกาโร จ โส ปริเจฺฉโท เจติ วิคฺคโหฯ

๑๑๕โทเส ปรีหริตุเมส วโร’ปเทโส,
สตฺถนฺตรานุสรเณน กโต มเยวํ;
วิญฺญายิ’มํ คุรุวราน’ธิกปฺปสาทา,
โทเส ปรํ ปริหเรยฺย ยโสภิลาสีฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต

สุโพธาลงฺกาเร

โทสปริหาราวโพโธ นาม

ทุติโย ปริเจฺฉโทฯ

๑๑๕. **“โทเส”**อิจฺจาทิฯ **โทเส** ยถาวุเตฺต ปทโทสาทิเก **ปริหริตุํ** ปริจฺจชิตุํ เอโส **วโร** อุตฺตโม อุปเทโส สตฺถนฺตรานํ พหูนํ **อนุสรเณน** อนุคเมน [อนุปคเมน (ก.)] มยา เอวํ **กโต** นิปฺผาทิโต, **อิมํ** อุปเทสํ คุรุวรานํ **อธิกปฺปสาทา** มหตา ปสาเทน น อปฺปเกน, ตถาวิเธน ตาทิสสฺส มหโต อตฺถสฺส อปสิชฺฌนโต, **วิญฺญาย** ชานิตฺวา อาทรโต กเรยฺย **โทเส** ยถาวุเตฺต โทเส **ยโส** ปริสุทฺธพนฺธนํ กฺริยาลกฺขณโต เอกเนฺตน กิตฺติเหตุตฺตา, ตํสพฺภาวา กิตฺติ วา, ตํ อภิลสติ สีเลเนติ **ยโสภิลาสี ปรํ** อจฺจนฺตเมว **ปริหเรยฺย** ทูรโต กเรยฺยฯ

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกายํ ฏีกายํ

โทสปริหาราวโพธปริเจฺฉโท ทุติโยฯ

๑๑๕. **“โทเส”**จฺจาทิฯ **โทเส** ยถาวุตฺตปทโทสาทิเก **ปริหริตุ**มฺปเนตุํ **วโร** อุตฺตโม **เอโส** อุปเทโส **สตฺถนฺตรานุสรเณน** พหูนํ พาหิรสตฺถานํ อนุสฺสติยา มยา เอวํ อนนฺตรุทฺทิฏฺฐกฺกเมน **กโต** วิรจิโต, **อิมํ** อุปเทสํ คุรุวรานํ **อธิกปฺปสาทา** อธิกปฺปสาเทน **วิญฺญาย** สภาวโต ญตฺวา **ยโสภิลาสี** ยสปฏิลาภการณตฺตา การเณ การิโยปจาเรน โทสาปคเมน ปริสุทฺธพนฺธนํ วา ตาทิสพนฺธนเหตุ อุปฺปชฺชมานกิตฺตึ วา อิจฺฉโนฺต ปญฺญวา **โทเส** ยถาวุตฺตโทเส **ปรํ** อติสเยน **ปริหเรยฺย** ทูรโต กเรยฺยาติฯ เอตฺถ ปุพฺพเทฺธน โทสปริหารปริเจฺฉทสฺส ปสตฺถภาโว ทสฺสิโต, อปรเทฺธน สิสฺสชนานุสาสนํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา ปุพฺพเทฺธน กรุณาปุพฺพงฺคมปญฺญากิจฺจํ ทสฺสิตํ, อปรเทฺธน ปญฺญาปุพฺพงฺคมกรุณากิจฺจํ ทสฺสิตํฯ ตถา ปุพฺพเทฺธน อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อปรเทฺธน ปรหิตสมฺปตฺติ ทสฺสิตาติฯ เอวมเนกาการทีปิกาย อิมาย คาถาย ปริเจฺฉทํ นิคเมติฯ อเญฺญ สตฺถา **สตฺถนฺตรา, อนฺตร**สโทฺท หิ **อญฺญ**สทฺทปริยาโยฯ ยถา ‘‘คามนฺตรํ น คเจฺฉยฺยา’’ติฯ ยสํ อภิลสติ สีเลนาติ วากฺยํฯ

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย

ทุติโย ปริเจฺฉโทฯ

๓. คุณาวโพธปริเจฺฉท

อนุสนฺธิวณฺณนา

๑๑๖สมฺภวนฺติ คุณา ยสฺมา,
โทสาเน’ว’มติกฺกเม;
ทเสฺสสฺสํ เต ตโต ทานิ,
สเทฺท สมฺภูสยนฺติ เยฯ

๑๑๖. เอวํ โทสปริหาโรปเทสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โทสปริหารา สมฺปคตคุณํ อุปทสฺสิตุ มธิการํ วิรจยโนฺต อาห **“สมฺภวนฺติ”**อิจฺจาทิฯ **โทสานํ** ยถาวุตฺตานํ ปทโทสาทีนํ **เอวํ** ยถาวุตฺตนเยน อติกฺกเม สติ **คุณา** ธมฺมา สทฺทาลงฺการสภาวา ปสาทาทโย **ยสฺมา** การณา **สมฺภวนฺติ** สิชฺฌนฺติ, ตญฺจ ‘‘ปสาโท กิลิฏฺฐาทีนํ วชฺชนา สมฺภวตี’’ตฺยาทินา ยถาโยคํ วิเญฺญยฺยํ, **ตโต** ตสฺมา การณา **เย** คุณา สเทฺท **สมฺภูสยนฺติ** อลงฺกโรนฺติ, **เต** สทฺทาลงฺการสงฺขาเต คุเณ อิทานิ **ทเสฺสสฺสํ** อุปทิสิสฺสามิฯ

๑๑๖. เอวํ โทสปริหารปเวโสปายํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยถาวุตฺตโทสานํ ปริหาเรน ‘‘พนฺธนิสฺสิตคุณา เอเต’’ติ ทเสฺสตุํ ปุพฺพาปรปริเจฺฉทานํ สมฺพนฺธํ ฆเฏโนฺต **“สมฺภวนฺติ”**จฺจาทิคาถมาหฯ **โทสานํ** นิทฺทิฏฺฐปทโทสาทีนํ **เอวํ** อนนฺตรปริเจฺฉเท นิทฺทิฏฺฐกฺกเมน อติกฺกเม สติ **คุณา** ปสาทาทิสทฺทาลงฺการสงฺขาตา ปสาทาทโย สทฺทธมฺมา ยสฺมา สมฺภวนฺติ, ตโต **เย** สทฺทธมฺมา สเทฺท **สมฺภูสยนฺติ** สชฺชนฺติ, **เต** สทฺทธเมฺม **ทเสฺสสฺสํ** ปกาสิสฺสามีติฯ เอตฺถ กิลิฏฺฐโทสพฺยากิณฺณโทสปริหาเรหิ ปสาทาลงฺกาโร สิชฺฌติ, เสสาปิ ยถาลาภโต ญาตพฺพาฯ

สทฺทาลงฺการอุเทฺทสวณฺณนา

๑๑๗ปสาโท’โช มธุรตา,
สมตา สุขุมาลตา;
สิเลโส’ทารตา กนฺติ,
อตฺถพฺยตฺติสมาธโยฯ

๑๑๗. อิทานิ เต วิภชติ **“ปสาโท”**อิจฺจาทินา ปสตฺถิ **ปสาโท** ปกาสตฺถตา, **โอโช** สมาสวุตฺติพาหุลฺลํ อตฺถปาริณตฺยญฺจ, **มธุรตา** สทฺทานํ รสวนฺตตา, **สมตา** ปชฺชาเปกฺขาย จตุนฺนํ ปาทานเมกชาติยสมฺพนฺธตา, คชฺชาเปกฺขาย ตุ ปทานํ, **สุขุมาลตา** อผรุสกฺขรพาหุลฺลํ, สิเลสนํ **สิเลโส** พนฺธคารวํ, **อุทารตา** อุกฺกํสตา เกนจิ อเตฺถน สนาถตา วิสิฏฺฐวิเสสนยุตฺตตา จ, **กนฺติ** สพฺพโลกมโนหรตา, **อตฺถพฺยตฺติ** สิเทฺธน ญาเยน วา อภิเธยฺยสฺส คหณํ, **สมาธิ** โลกปฺปตีตฺยนุสาริอมุขฺยตฺถตา, เตสุ โอชอุทารตา สทฺทตฺถคุณา, สมาธิ อตฺถคุโณ, อตฺถานุคามิตฺตา เอตฺถ สทฺทานํ, อเญฺญ ตุ สทฺทคุณาวฯ

๑๑๗. อิทานิ **“ปสาโทโช”**อิจฺจาทินา เต สทฺทาลงฺกาเร กเมน วิภชิตุํ อุทฺทิสติฯ **ปสาโท** ปสนฺนผพิกาวลิ อตฺตนิ อาวุนิตรตฺตกมฺพลสุตฺตมิว สทฺทานํ อตฺถสฺส ปสาทนสงฺขาโต ปสาทาลงฺกาโร จ, **โอโช** สมาสวุตฺติพาหุลฺยอตฺถปาริณตฺยสงฺขโต สทฺทตฺถานํ คุโณ จ, **มธุรตา** สทฺทานํ รสวนฺตภาวสงฺขาตกณฺณมธุรตา จ, **สมตา** ปเชฺช ปาทสฺส สุติโต สทิสตา

จ, คเชฺช ปทานํ ตเถว สทิสตาติ เอวํ ปาทานํ ปทานญฺจ ตุลฺยคุณตา จ, **สุขุมาลตา** วณฺณานํ อติผรุสอติสิถิลภาวํ วินา สมปฺปมาณมุทุคุโณ จ, **สิเลโส** ฐานกรณาทิสมฺภูตสภาควณฺณสุตีหิ อจฺฉิทฺทคฺรุคุโณ จ, **อุทารตา** อุกฺกเฏฺฐน เกนจิ อเตฺถน พนฺธสฺส สชฺชิตภาโว จ, วิสิฏฺฐวิเสสนปเทน ยุตฺตตา จ, **กนฺติ** สเพฺพสํ ปิยคุณตา จ, **อตฺถพฺยตฺติ** อิจฺฉิตตฺถสฺส สิเทฺธน วา นฺยาเยน วา สุปากฏภาโว จ, **สมาธโย** โลกปฺปตีติอนติกฺกนฺตอญฺญธมฺมาโรปเนน อมุขฺยตฺถตา จาติ อิเม สทฺทตฺถคุณา ทส โหนฺติฯ ‘‘สมาธโย’’ติ ตเสฺสว พหุตฺตํ ทีเปติ, อิเมสุ ทสสุ โอโชทารตาติ เทฺว สทฺทตฺถคุณา, สมาธิ อตฺถคุโณ ปริยาเยน ตทตฺถโชตกสทฺทคุโณปิ, เสสา สตฺต สทฺทคุณา เอว, เอเต สเพฺพปิ อลงฺกโรนฺติ พนฺธมเนนาติ วาเกฺยน **อลงฺการา** นามฯ

สทฺทาลงฺการปโยชนวณฺณนา

๑๑๘. คุเณเห’เตหิ สมฺปโนฺน, พโนฺธ กวิมโนหโร;
สมฺปาทยติ กตฺตูนํ, กิตฺติมจฺจนฺตนิมฺมลํฯ

๑๑๘. “**คุเณหิ**”จฺจาทิฯ **เอเตหิ**เยว วุเตฺตหิ ทสหิ **คุเณหิ** ธเมฺมหิ สทฺทาลงฺการสพฺภาเวหิ **สมฺปโนฺน** ยุโตฺต สมิโทฺธ วา กวีนํ มโน หรติ สวเส วเตฺตตีติ **กวิมโนหโร** กวิหทยหิลาทการี พโนฺธ **กตฺตูนํ** พนฺธนฺตานํ กวีนํ **อจฺจนฺตนิมฺมลํ** อติสยปริสุทฺธํ อคุณเลเสนาป’นาลิมฺปตฺตา **กิตฺติํ** คุณโฆสํ **สมฺปาทยติ** นิปฺผาเทติฯ

๑๑๘. “**คุเณ**”จฺจาทิฯ **เอเตหิ คุเณหิ** อิเมหิ สทฺทาลงฺการสงฺขาตทสวิธสทฺทธเมฺมหิ **สมฺปโนฺน** สมนฺนาคโต สมิโทฺธ วา **พโนฺธ** ปชฺชาทิพโนฺธ **กวิมโนหโร** อตฺตโน นิรวชฺชตฺตา กวีนํ จิตฺตํ ปีเณโนฺต **กตฺตูนํ** รจยนฺตานํ **อจฺจนฺตนิมฺมลํ** อปฺปกโทเสนาปิ อสมฺมิสฺสตฺตา อติปริสุทฺธํ **กิตฺติํ** พนฺธนวิสยภูตยโสราสิํ **สมฺปาทยติ** นิปฺผาเทตีติฯ อิมินา การเณน พนฺธสฺส ยถาวุตฺตทสวิธคุณปริคฺคโห สอุสฺสาหํ กาตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ มโน หรตีติ มโนหโร, กวีนํ มโนหโร **กวิมโนหโร**ติ วิคฺคโหฯ

สทฺทาลงฺการนิเทฺทสวณฺณนา

๑๑๙. อทูราหิตสมฺพนฺธ-สุภคา ยา ปทาวลิ;
สุปสิทฺธาภิเธยฺยา’ยํ, ปสาทํ ชนเย ยถาฯ

๑๑๙. อิทานิ ยโถเทฺทสานเมสํ นิเทฺทสํ โสทาหรณํ กโรโนฺต อาห “**อทูร**”อิจฺจาทิฯ **อทูเร** อาสเนฺน อทูเรน วา อทูราหิตกฺริยากตฺตุกมฺมาทิปทวเสน **อาหิโต** ฐปิโต กโต **สมฺพโนฺธ** อนฺวโย, เตน **สุภคา** มโนหรา **สุปสิโทฺธ** สุปฺปกาโส สุคโมฺม **อภิเธโยฺย** อโตฺถ ยสฺสาสาติ ตถา, น ตุ ภาวโตฺถ ตสฺส สภาวคมฺภีรตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘กวีน’ธิปฺปาย’มสทฺทโคจรํ,
ปเท ผุรนฺตํ มุทฺทกมฺหิ เกวลํ;
วิสนฺติ ภาวาวคมา กตสฺสมา,
ปกาสยนฺตฺยา’กติโย ตุ ตาทิสา’’ติฯ

ตาทิสา ยา **ปทาวลิ** ปทปนฺติ อยํ **ปสาทํ** ตนฺนามกํ คุณํ **ชนเย** อุปฺปาทยติฯ **ยถา**ติ ตมุทาหรติฯ

๑๑๙. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน เอเตสํ สทฺทาลงฺการาทีนํ นิเทฺทสํ โสทาหรณํ ทเสฺสนฺโต อาห “**อทูราหิเต**”จฺจาทิฯ **อทูเร** อาสนฺนปเทเส ตทุปจาเรน อาสเนฺน วา **อาหิโต** กฺริยาย, ลทฺธกฺริยาโยคกตฺตุกมฺมาทิปทานํ วเสน จ กโต, โน เจ วินฺยาสวเสน ฐปิโต วา **สมฺพโนฺธ** อิจฺฉิตตฺถปตีติกฺกเมน อญฺญมญฺญาเปกฺขลกฺขณกฺริยาการกโยโค เตน **สุภคา** มโนหรา, **สุปสิโทฺธ** ปสิทฺธตฺถวิสเย สทฺทปโยคโต อติปากโฏ **อภิเธโยฺย** สทฺทโตฺถ ยสฺสา สา อยํ **ปทาวลิ** ปทปนฺติ **ปสาทํ** ปสาทนามกํ คุณํ **ชนเย** อุปฺปาทยติฯ **ยถา**ติ ลกฺขิยํ ทเสฺสติฯ อทูเร อาหิโตติ วา, อุปจริตตฺตา อทูโร จ โส อาหิโต จาติ วา, โส จ โส สมฺพโนฺธ เจติ จ, เตน สุภคาติ จ, **สุ** อติสเยน ปสิโทฺธติ จ, โส อภิเธโยฺย อเสฺสติ จ วากฺยํฯ เอตฺถ สุปสิโทฺธ นาม สทฺทโตฺถ, อธิปฺปายโตฺถ ปน ปกติคมฺภีโรฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘กวีน’ธิปฺปาย’มสทฺทโคจรํ,
> ปเท ผุรนฺตํ มุทุกมฺหิ เกวลํ;
> วิสนฺติ ภาวาวคมา กตสฺสมา,
> ปกาสยนฺตฺยา’กติโย ตุ ตาทิสา’’ติฯ

ตสฺสโตฺถ – **อสทฺทโคจรํ** สทฺทสฺส อวิสยํ หุตฺวา มุทุกมฺหิ ปเท **เกวลํ** วิสุํ **ผุรนฺตํ** จาเปนฺตํ **กวีนธิปฺปายํ** กวีนมชฺฌาสยํ **กตสฺสมา** สทฺทตฺถวิสเย กตปริจยา ปณฺฑิตา **ภาวาวคมา** ปทตฺถาวโพเธน **วิสนฺติ** ปวิสนฺติ, ตาทิสา **อากติโย** ตุ สทฺทสทฺทตฺถานํ อาการา **ปกาสยนฺติ** อธิปฺปายตฺถํ โชเตนฺตีติฯ

๑๒๐. **อลงฺกโรนฺตา วทนํ, มุนิโน’ธรรํสิโย;**
โสภเนฺต’รุณรํสี’ว, สมฺปตนฺตา’มฺพุโชทเรฯ

๑๒๐. “**อลงฺกโรนฺตา**”อิจฺจาทิฯ **มุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **วทนํ** สภาวมธุรปกติมุขํ **อลงฺกโรนฺตา** สชฺชนฺตา โสภยมานา อธรานํ **รํสิโย** สุปกฺกพิมฺพผลปมโอฏฺฐยุคฬวินิสฺสฏพหุตรกนฺติจฺฉิตาภา มุนิโนติ วิญฺญายติ สุตตฺตาฯ **อมฺพุโชทเร** ตา กาโลปนตปุปฺผกาสรมณีเย ปทุมพฺภนฺตเร **สมฺปตนฺตา** ปวตฺตมานา **อรุณรํสีว** พาลสูริยรํสิโย วิย **โสภเนฺต** วิราชนฺติฯ

๑๒๐. “**อลงฺกโรเนฺต**”จฺจาทิฯ มุนิโน วทนํ ปกติสุนฺทรมฺขํ อลงฺกโรนฺตา สชฺชนฺตา **อธรรํสิโย** ตเสฺสว มุนิโน โอฏฺฐทฺวยโต นิกฺขนฺตกนฺติสมูหา **อมฺพุโชทเร** วิกสนานุรูปกาลาภิมุเข ปทุมคเพฺภ อุปฺปฺฌวิกสิเตติ วุตฺตํ โหติฯ **สมฺปตนฺตา** ปวตฺตมานา **อรุณรํสี อิว** พาลสูริยรํสีว **โสภเนฺต** ทิพฺพนฺตีติฯ เอตฺถ อทูรสมฺพนฺธํ ปสิทฺธตฺถญฺจ นิสฺสาย ปสาทคุโณ ปากโฏฯ อธรรํสีนํ มุนิสมฺพโนฺธ สุตานุมิตสมฺพเนฺธสฺ สุตสมฺพนฺธสฺส พลวตฺตา [สุตานุมิเตสุ สุตสมฺพโนฺธ พลวา (ปริภาเสนฺทุเสเร ๑๑๒)], กากกฺขิโคฬกนเยน วา ลพฺภตีติฯ อธเร รํสีติ จ, อมฺพุชสฺส อุทรนฺติ จ วากฺยํฯ

๑๒๑โอโช สมาสพาหุลฺย-
เมโส คชฺชสฺส ชีวิตํ;
ปเชฺชปฺย’นากุโล โส’ยํ,
กเนฺต กามียเต ยถาฯ

๑๒๑. “**โอโช**”อิจฺจาทิฯ **สมาสสฺส** เอกตฺถวุตฺติยา **พาหุลฺยํ** ภิโยฺยภาโว อิตฺยนฺวิตฺวา ปุน โอโช วิธียเต, **เอโส** โอโช สมาสพาหุลฺลลกฺขโณ **คชฺชสฺส** วุตฺติรูปสฺส **ชีวิตํ** หทยํ

สารํ ตปฺปธานตฺตา คชฺชสฺส, น ปชฺชสฺส, **โสยํ** โอโช **อนากุโล** อคหโน อโตเยว **กโนฺต** หทยงฺคโม, **ปเชฺชปิ** น เกวลํ คเชฺช **กามียเต** ปยุชฺชเตฯ **ยเถ**ตฺยุทาหรติฯ

๑๒๑. อิทานิ โอชคุณํ ทเสฺสติ **"โอโช"**จฺจาทินาฯ โอโช นาม **สมาสพาหุลฺยํ** ภินฺนเตฺถสุ ปวตฺตสทฺทานํ เอกตฺถปวตฺติลกฺขณสฺส สมาสสฺส พหุลตา, **เอโส** โอโช **คชฺชสฺส** คชฺชพนฺธสฺส **ชีวิตํ** หทยํ, ชีวิตสีเสน หทยสงฺขตํ จิตฺตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **โส อยํ** โอโช **อนากุโล** นิพฺยากุโล **กโนฺต** ตโตเยว วิญฺญูนํ ปิยภูโต **ปเชฺชปิ** ปชฺชพเนฺธปิ **กามียเต** กวีหิ ปยุชฺชเตติฯ พหุลสฺส ภาโว พาหุลฺยํ, สมาสสฺส พาหุลฺยนฺติ วิคฺคโหฯ คชฺชพนฺธาธิการสฺสาภาวา ปชฺชวิสยสฺส โอชคุณสฺส ลกฺขิยํ ทเสฺสติ **"ยเถ"**จฺจาทินาฯ

๑๒๒. **มุนินฺทมนฺทสญฺชาต-หาสจนฺทนลิมฺปิตา;**
ปลฺลวา ธวลา ตเสฺส-เวโกนา'ธรปลฺลโวฯ

๑๒๒. **"มุนินฺท"**อิจฺจาทิฯ มุนินฺทสฺส **มนฺทํ** อีสกํ **สญฺชาโต** ปวโตฺต ตํสภาวตฺตา ภควโต หาสสฺส [ยสสฺส (ก.)] **หาโส** หสิตํ โสว จนฺทนมิว **จนฺทนํ** ธวลตฺตรูปตฺตา, เตน **ลิมฺปิตา** อุปเทหิตา **ปลฺลวา** สพฺพานิ กิลสยานิ "อิทเมเว"ติ นิยมาภาวโต, **ธวลา** ปกติวณฺณปริจฺจาเคน สุกฺกา อเหสุํ คาหาปิตตฺตา สคุณสฺส ตาทิสวิสิฏฺฐสฺส ปฏิลาภโต, เอวํ สเนฺตปิ **ตสฺส** มุนินฺทเสฺสว **เอโก** อญฺญสฺส ตาทิสสฺสาภาวา **อธรปลฺลโว น ธวโล** ธวโล นาโหสิฯ อจฺจาสนฺนเทสิโยปิ พหุมนฺตโพฺพ'ย'มสฺสานุภาโวติฯ

"เปมาวพนฺธหทเย สทเย ชินสฺมิํ,
ตสฺมิํ นุ กิํ กุมตโย ภวถ'ปฺปสนฺนา;
กิํ เตน โว **น** วิหิตํ หิต'มุคฺคทุคฺค-
สํสารสาครสมุตฺตรณาวสานํ"ฯ

อิจฺจปรมุทาหรณํฯ เอวเมตาทิโส อนากุโล กโนฺต โอโช ชานิตโพฺพติฯ นนุ จ **ย-ต**สทฺทานํ นิโจฺจ สมฺพโนฺธ, ตสฺมา กถํ "ตเสฺสเวโก นาธรปลฺลโว"ติ เอตฺถ **ย**สทฺทาภาโวติ? สจฺจํ, กินฺตุ ปกฺกนฺตวิสโย, ตถา ปสิทฺธวิสโย, อนุภูตวิสโย จ **ต**สโทฺท **ย**สทฺทํ นาเปกฺขเตฯ ยถา –

"สวาสเน กิเลเส โส, เอโก สเพฺพ นิฆาติย;
อหุ สุสุทฺธสนฺตาโน, ปูชานญฺจ สทารโห"ฯ

อิจฺจาทิฯ เอตฺถ พุโทฺธ "พุทฺธานุสฺสติมาทิโต"ติ **ปกฺกโนฺต**ฯ

ปสิทฺธวิสโย ยถา –

"อคฺคิํ ปกฺขนฺท' อถ วา, 'ปพฺพตคฺคา ปเต'ติ วา;
ยทิ วกฺขติ กตฺตพฺพํ, ญาตการีหิ โส ชิโน"ฯ

อิจฺจาทิฯ

อนุภูตวิสโย ยถา –

"อตีตํ นานุโสจามิ, นปฺปชปฺปาม'นาคตํ;

ปจฺจุปฺปเนฺนน ยาเปมิ, เตน วโณฺณ ปสีทติ’’ฯ

อิจฺจาทิฯ

ยสโทฺท ตุตฺตรวากฺยโฏฺฐ ปุพฺพวาเกฺย **ต**สทฺทเมว คมยติฯ ยถา –

‘‘โพธิํ นมามิ นติภาชนมจฺจุฬารํ,
ปุญฺญากรํ ภุวนมณฺฑลโสตฺถิภูตํ;
โย จกฺขุโสตสติโคจรตํ สเมโต,
โทสาริทปฺปมถเน’กรโส พุธานํ’’ฯ

อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพวาโกฺยปาโตฺต ตุ **ย**สโทฺท อุตฺตรวาเกฺย**ต**สโทฺทปาทานํ วินา สากเงฺข วากฺยสฺส อูนตฺตํ ชเนติฯ เอตฺถ ปกฺกนฺตวิสโย **ต**สโทฺทฯ

๑๒๒. มุนินฺทสฺส **มนฺทํ** อีสกํ **สญฺชาโต** ปวโตฺต **หาโส**เยว สิตํ จนฺทนจุณฺณมิว เตน **ลิมฺปิตา** อาเลปิตา **ปลฺลวา** รุกฺขลตาทีนํ ปกติรตฺตานิ กิสลยานิ **ธวลา** สคุณปริจฺจาเคน เสตา อเหสุํ, ตถาปิ **ตเสฺสว** ตถาคตสฺส **เอโก** อตุโล อสหาโย วา **อธรปลฺลโว** ทนฺตาวรณสงฺขาตปลฺลโว **น** รํสิสํสโฏฺฐปิ สมีปโฏฺฐปิ **ธวโล** เสโต นาโหสิฯ เอวเมตฺถ อคหนสมาสพาหุลฺยํ ทีปิตํ โหติฯ

‘‘เปมาวพนฺธหทเย สทเย ชินสฺมิํ,
ตสฺมิํ นุ กิํ กุมตโย ภวถ’ปฺปสนฺนา;
กิํ เตน โว น วิหิตํ หิต’มุคฺคทุคฺค-
สํสารสาครสมุตฺตรณาวสาน’’นฺติฯ

อปรมุทาหรณํฯ ตเสฺสโตฺถ – **กุมตโย** เห อญฺญาณา! **เปมาวพนฺธหทเย** สเพฺพสุ ตุเมฺหสุ นิจฺจํ ปวตฺติตทฬฺหเปมานุพนฺธจิเตฺต **สทเย** ตโตเยว ทยาสหิเต **ตสฺมิํ ชินสฺมิํ** วิสยภูเต **กิํ นุ** กสฺมา อปฺปสนฺนา ภวถ, ตถา หิ **โว** ตุมฺหากํ **เตน** ชิเนน **อุโคฺค** ทารุโณ จ, **ทุโคฺค** คนฺตุมสกฺกุเณโยฺย จ, โสเยว สํสารสาคโร ตสฺส สมุตฺตรณํ ปริยนฺตปฺปตฺติเยว **อวสานํ** ยสฺส ตํ **น วิหิตํ** อกตํ **หิตํ** วุทฺธิ นาม กิํ โหติ, น โหเตวฯ เอตฺถาปิ สมาสสฺส ปากฏตฺตา โอโช คุโณ กโนฺต โหตีติฯ

นนุ **ย-ต**สทฺทานํ นิจฺจสมฺพโนฺธติ กถํ ‘‘ตเสฺสเวโก’’ติ จ ‘‘ตสฺมิํ นุ กิํ กุมตโย’’ติ จ อิจฺจาทีสุ เหฏฺฐา วุตฺต**ย**สโทฺท นตฺถีติ? สจฺจํ, ตถาปิ ปกฺกนฺตตฺถวิสโย, ปสิทฺธตฺถวิสโย, อนุภูตตฺถวิสโย วา **ต**สโทฺท **ย**สทฺทํ นาเปกฺขติฯ ตถา หิ –

‘‘สวาสเน กิเลเส โส, เอโก สเพฺพ นิฆาติย;
อหุ สุสุทฺธสนฺตาโน, ปูชานญฺจ สทารโห’’ติฯ

เอวมาทีสุ **‘‘โส’’**ติ นิทฺทิฏฺฐ**ต**สโทฺท ‘‘พุทฺธานุสฺสติมาทิโต’’ติ เอตฺถ อตีเตน พุทฺธสเทฺทน วจนียวิสโย โหติฯ

“อคฺคึ ปกฺขนฺท’ อถวา, ‘ปพฺพตคฺคา ปเต’ติ วา;
ยทิ วกฺขติ กตฺตพฺพํ, ญาตการีหิ โส ชิโน”ติฯ

เอวมาทีสุ **ต**สโทฺท ญาตการีหิ กตฺตพฺพตฺตา ปสิทฺธพุทฺธปทตฺถวิสโยฯ

“อตีตํ นานุโสจามิ, นปฺปชปฺปาม’นาคตํ;
ปจฺจุปฺปเนฺนน ยาเปมิ, เตน วโณฺณ ปสีทตี”ติฯ

เอวมาทีสุ **ต**สโทฺท อนนุโสจนนปฺปชปฺปนยาปนสงฺขาตวิชานนวเสน อนุภูตตฺถวิสโย, ตสฺมา ตีสุปิ ฐาเนสุ **ต**สโทฺท **ย**สทฺทํ นาเปกฺขเตฯ เอตฺถ ปน ปกฺกนฺตวิสโย **ต**สโทฺท อธิเปฺปโตฯ อปิจ อุตฺตรวาเกฺย ฐิโต **ย**สโทฺท ปุพฺพวาเกฺย **ต**สเทฺท อสติปิ ตเมว ทีเปติฯ ตถา หิ –

โพธึ นมามิ นติภาชนมจฺจุฬารํ,
ปุญฺญากรํ ภุวนมณฺฑลโสตฺถิภูตํ;
โย จกฺขุโสตสติโคจรตํ สเมโต,
โทสาริทปฺปมถเน’กรโส พุธานนฺติฯ

โย พุธานํ จกฺขุโสตสตีนํ **โคจรตํ** วิสยภาวํ **สเมโต** ปโตฺต, เตสํเยว **โทสารีนํ** กิเลสปจฺจตฺถิกานํ **ทปฺปมถเน** ทปฺปมทฺทเน **เอกรโส** ปธานกิโจฺจ สมิทฺธิวโนฺต วา โหติ, ตํ โพธึ นมามีติ สมฺพโนฺธฯ ปุพฺพวาเกฺย ปโยชิโต **ย**สโทฺท อุตฺตรวาเกฺย **ต**สโทฺทปาทาเน อสติ สํสยมุปฺปาทยมาโน วากฺยสฺส อูนตฺตํ กโรติฯ อุทาหรณํ ปน ปากฏํฯ

๑๒๗. **ปทาภิเธยฺยวิสยํ,**
สมาสพฺยาสสมฺภวํ;
ยํ ปาริณตฺยํ โหติ’ห,
โสปิ โอโชว ตํ ยถาฯ

๑๒๓. “**ปทิ**”จฺจาทิฯ ปทสฺส **อภิเธโยฺย** อโตฺถ โส วิสโย ยสฺสฯ ยตฺถ ปจุรสทฺทาภิเธโยฺย อโตฺถ สํขิตฺตปเทหิ วุจฺจเต, โส **สมาโส**ฯ ยตฺถปฺปเกหิ ปเทหิ อภิเธยฺยโตฺถ ปจุรปเทหิ วุจฺจเต, โส **พฺยาโส**ฯ ตโต สมาสพฺยาสโต สมฺภโว ยสฺสฯ ตํ ตถาวิธํ ยํ **ปาริณตฺยํ** ปริณตภาโว โหตีติ อนุวทิตฺวา โสปิ **อิห** สสเตฺถ **โอโชวา**ติ วิธียเตฯ **ตํ ยเถ**ตฺยุภยมฺปิ อุทาหรติฯ

๑๒๓. “**ปเท**”จฺจาทิฯ **ปทานํ** พหูนํ อปฺปกานํ วา ปทานํ **อภิเธยฺยวิสยํ** วิตฺถารสํขิตฺตตฺถวิสยวนฺตํ **สมาสพฺยาสสมฺภวํ** ยถากฺกมํ สเงฺขปวิตฺถารทฺวเยน นิปฺผนฺนํ นิปฺผตฺติวนฺตํ วา **ยํ ปาริณตฺยํ** กตฺตูนํ คนฺถวิสเย ปริณติปฺปกาสโก โย สทฺทธโมฺม อตฺถธโมฺม โหติ, สทฺทคุโณ อตฺถคุโณติ วุตฺตํ โหติ, โสปิ **อิห** สุโพธาลงฺกาเร **โอโช** นาม สทฺทคุโณ อตฺถคุโณฯ **ตํ ยถา**ติ ทฺวีสุ ลกฺขิยํ ทเสฺสติ, ปทานํ อภิเธโยฺย วิสโย ยสฺส ปาริณตฺยเสฺสติ จ, สมาโส จ พฺยาโส จาติ จ, ตโต สมฺภวนฺติ จ, ตโต สมฺภโว อสฺสาติ จ, ปริณตสฺส กตฺตุโน คนฺถสฺส เอว วา ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ กตฺตุ ปาริณตฺยปเกฺข ตปฺปกาสกคนฺถสฺส ตทเตฺถน ปาริณตฺยํ สิทฺธํฯ

๑๒๔. **โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ,**
สนฺตาเรตฺวา สเทวเก;
ชลิตฺวา อคฺคิขโนฺธ’ว,

นิพฺพุโต โส สสาวโก ฯ

๑๒๔. **“โชตยิตฺวาเน”**จฺจาทิฯ อิมินา เหฏฺฐา ปจฺรุปทาภิหิโต พุทฺธวํโส สเงฺขปรูเปน วุโตฺตฯ

๑๒๔. **“โชตยิ”**จฺจาทิฯ **โส** ตถาคโต **สทฺธมฺมํ** สปริยตฺติกํ นวโลกุตฺตรสทฺธมฺมํ **โชตยิตฺวาน** ญาณาโลเกน โอภาเสตฺวา **สเทวเก** สเตฺต **สนฺตาเรตฺวา** สํสารสาครปริยนฺตมฺปเนตฺวา **อคฺคิขโนฺธ** มหาเตเชน อคฺคิกฺขโนฺธ วิย **ชลิตฺวา** อนญฺญสาธารณรูปกายสมฺปตฺติยา ปชฺชลิตฺวา อเนฺต **สสาวโก** สาวเกหิ สห **นิพฺพุโต** ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตติฯ อิมินา สกลพุทฺธวํเส พหูหิ ปเทหิ วุตฺตโตฺถ สเงฺขปกฺกเมน วุโตฺตฯ สตํ ธโมฺม, สโนฺต สํวิชฺชมาโน วา ธโมฺมติ จ, สห เทเวหิ วตฺตมานาติ จ, สห สาวเกหิ วตฺตมาโนติ จ วิคฺคโหฯ

๑๒๕. มตฺถกฏฺฐึ มตสฺสาปิ, รโชภาวํ วชนฺตุ เม;
ยโต ปุเญฺญน เต เสนฺติ [เสนฺตุ (ก.)], เชนปาทมฺพุชทฺวเยฯ

๑๒๕. **“มตฺถกฏฺฐี”**อิจฺจาทิฯ **มตสฺสาปิ** มรณมาปนฺนสฺสาปิ เม **มตฺถเก** มุทฺธนิ อฏฺฐี **รโชภาวํ** ธูลิตฺตํ **วชนฺตุ** ปาปุณนฺตุฯ กสฺมาติ เจ? **ยโต** ยสฺมา การณา **ปุเญฺญน** กุสเลน กเมฺมน เหตุนา **เต** รชา ชินสฺส อิเม **เชนา,** ปาทา, เตเยว อมฺพุชานิว อมฺพุชานิ, เตสํ ทฺวเย **เสนฺติ** ปวตฺตนฺติ, ตถา โหตุ วา มา วา, ปณฺฑิเคเธเนว วทติฯ เอตฺถ ‘‘กถมหํ ภควโต ปาเท นิจฺจํ สิรสา ปณมามี’’ตฺยธิปฺปาโย วิตฺถาเรน วุโตฺตฯ

๑๒๕. **“มตฺถกิ”**จฺจาทิ, มตสฺสาปิ **เม** มยฺหํ **มตฺถกฏฺฐี** มุทฺธนิ อฏฺฐีนิ **รโชภาวํ** อติสุขุมรชตฺตํ **วชนฺตุ** ปาปุณนฺตุฯ กสฺมา อาสีสนํ กโรตีติ เจ? **ยโต** ยสฺมา การณา **ปุเญฺญน** มยฺหํ ตถาวิเธน กุสลกเมฺมน เหตุนา **เต** รชา **เชนปาทมฺพุชทฺวเย** ชินปฏิพทฺธจรณปทุมยุคเฬ **เสนฺติ** ปวตฺตนฺติ, พุทฺธสฺส สิริปาเท กิญฺจิปิ รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปเตว, ตถาปิ วนฺทนาภิลาเสน เอวํ วุตฺตํฯ เอตฺถ ‘‘กถมหํ ภควโต สิริปาเท มุทฺธนา นิจฺจํ ปณมามี’’ตฺยภิลาโส วิตฺถาเรน วุโตฺตฯ มตฺถเก อฏฺฐีติ จ, รชโส ภาโวติ จ, ชินสฺส อิเมติ จ, เชนา จ เต ปาทา เจติ จ, เตเยว อมฺพุชานีติ จ, เตสํ ทฺวยนฺติ จ วิคฺคโหฯ

๑๒๖. อิจฺจตฺร นิจฺจํปณติ-เคโธ สาธุ ปทิสฺสติ;
ชายเต’ยํ คุโณ ติกฺข-ปญฺญาน’มภิโยคโตฯ

๑๒๖. พฺยาสตฺตเมวสฺส วิวรติ **“อิจฺจตฺริ”**จฺจาทินาฯ อิเจฺจวํ **อตฺร** คาถายํ **ปณติยํ** ปณาเม **เคโธ** อธิกจฺฉโนฺท **สาธุ** สุนฺทรํ **ปทิสฺสติ** วิญฺญายเต, **อยํ** ยถาวุโตฺต โอโช **คุโณ** ปริณตภาวสงฺขาโต **ติกฺขปญฺญานํ** สาติสยมตีนํ เอวํ สเนฺตปิ **อภิโยคโต** ปุนปฺปุนปฺปวตฺติตปริจยพเลน **ชายเต** อุปฺปชฺชติฯ

๑๒๖. อิทานิ สํขิตฺตสฺสตฺถสฺส วิตฺถาเรน ปกาสิตภาวํ **“อิจฺจตฺร”**อิจฺจาทินา นิทฺทิสติฯ **อิติ** อิมินา อนนฺตรคาถายํ วุตฺตกฺกเมน **อตฺร** อิมิสฺสํ คาถายํ **นิจฺจํปณติเคโธ** นิรนฺตรปณาเม อธิกตฺตุกามตากุสลจฺฉโนฺท **สาธุ** วิภูโต วิภูตํ วา **ปทิสฺสติ** ปญฺญายติ, **อยํ คุโณ** ยถาวุโตฺต อยํ ปริณตภาวสงฺขาโต โอโช นาม สทฺทตฺถคุโณ **ติกฺขปญฺญานํ** สุขุมพุทฺธิมนฺตานํ **อภิโยคโต** คนฺถวิสยภูเตน นิรนฺตราภฺยาเสเนว **ชายเต** สิชฺฌติ, วตฺตุ ปาริณเตฺยเนว ภวนโต เยสํ เกสญฺจิ เยน เกนจิ ปกาเรน น สิชฺฌตีติฯ นิจฺจํ ปวตฺตา ปณตีติ จ, ตสฺสํ เคโธติ จ, ติกฺขา ปญฺญา เยสนฺติ จ, อภิ ปุนปฺปุนํ โยโค ยุญฺชนนฺติ จ วิคฺคโหฯ

๑๒๗. มธุรตฺตํ ปทาสตฺติ-รนุปฺปาสวสา ทฺวิธา;
สิยา สมสุติ ปุพฺพา, วณฺณาวุตฺติ ปโร ยถาฯ

๑๒๗. มาธุริยมวธารยมาห **“มธุรตฺต”**มิจฺจาทิฯ สวนียเตฺตน มโนหรตฺตํ **มธุรตฺตํ**ฯ ตํ **ปทานิ** วากฺยาลงฺการานิ สมานานิ อุตฺตรุตฺตเรหิ, เตสํ **อาสตฺติ** ฐานาทินายถากถญฺจิ สมสุตีนํ อาสนฺนตา **ปทาสตฺติ,** ปฐมปฺปยุตฺตสฺสกฺขรสฺส ปจฺฉา ปาโส ปเกฺขโป **อนุปฺปาโส,** ปทาสตฺติ จ อนุปฺปาโส จ, เตสํ วเสน ทฺวิธา โหติฯ ‘‘กีทิสา เต’’ติ อาห **“สิยา”**ติอาทิฯ **ปุพฺพา** ปฐมาภิหิตา ปทาสตฺติ **สมา** เยน เกนจิ ฐานมตฺตาสํโยคาทินา ปทนฺตเรน **สุติ** วโณฺณ ยสฺสา สา สิยา ภเวยฺย, **ปโร** ปจฺฉิโม อนุปฺปาโส ตุ **วณฺณสฺส** สรพฺยญฺชนลกฺขณสฺส **อาวุตฺติ** ปุนปฺปุนุจฺจารณํ สิยาติฯ เอวํ กตฺถจิ พเนฺธ สมานปทาสตฺติ กตฺถจิ อนุปฺปาโส กตฺถจิ ตทุภยํ, ทฺวเยน รหิโต วิรโส พโนฺธ นสฺสาทียเต กวีหิ, ตาทิสํ มธุรตฺตํ ทุวิธํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ, สิเลสสมตานฺวิตนฺตุจฺจนฺตเมว รมณียํ สิยาติ ลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา **“ยเถ”**ติ ลกฺขิยมุภยโตฺถทาหรติ ‘‘ยเท’’จฺจาทินา, ‘‘มุนินฺทิ’’จฺจาทินา จฯ

๑๒๗. อิทานิ มธุรคุณํ ทเสฺสติ **“มธุริ”**จฺจาทินาฯ **มธุรตฺตํ** สวนียภาวโต มโนหรตฺตํ มธุรคุณํ, **ปทานํ** วากฺยาวยวสงฺขาตานํ สฺยาทฺยนฺตาทีนํ อุปรูปริปเทหิ สมานานํ **อาสตฺติ** ฐานกรณาทินา เยน เกนจิ ปกาเรน อญฺญมญฺญํ อาสนฺนตา, **อนุปฺปาโส** ปุพฺพุจฺจาริตวณฺณานํ ปุน ปกฺขิปนญฺจาติ ทุวินฺนํ **วสา** วิภาเคน ทฺวิธา โหติฯ ตตฺถ **ปุพฺพา** ปทาสตฺติ สมสุติ สิยา, ปุพฺพาปรวณฺณานํ ฐานมตฺตากรณาทีหิ อาสนฺนสุติสงฺขตวณฺณวุตฺติ โหติ, **ปโร** อนุปฺปาโส ปน วณฺณาวุตฺติ สรพฺยญฺชนสภาวานํ ปุพฺพุจฺจาริตวณฺณานํ ปุนปฺปุนุจฺจารณํ สิยาติฯ **ยถา**ติ ทฺวีสุ อุทาหรณมาทิสติฯ เอวํ กตฺถจิ พเนฺธ ปทาสตฺติ กตฺถจิ อนุปฺปาโส กตฺถจิ ตทุภยํ, ทฺวีหิ วินิมุโตฺต ปน พโนฺธ วิญฺญูหิ อสฺสาทนีโย น โหติฯ อุปริ วกฺขมานาหิ สิเลสสมตาหิ ยุตฺตํ มธุรตฺตํ ปน วิเสสโต อสฺสาทนียํ โหตีติฯ มธุรสฺส พนฺธสฺส ภาโวติ จ, ปทานํ อาสตฺตีติ จ, อนุปจฺฉา ปาโส ปเกฺขโปติ จ, ปทาสตฺติ จ อนุปฺปาโส จาติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ, สมา สุติ วโณฺณ ยสฺสาติ จ, วณฺณสฺส อาวุตฺตีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๒๘. ยทา เอโส’ภิสโมฺพธิํ,
สมฺปโตฺต มุนิปุงฺคโว;
ตทา ปภุติ ธมฺมสฺส,
โลเก ชาโต มหุสฺสโวฯ

๑๒๘. เอโส มุนิปุงฺคโว **ยทา** ยโต ปภุติ **อภิสโมฺพธิํ** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ **สมฺปโตฺต** สมธิคโต, **ตทา ปภุติ** ตโต อารพฺภ **ธมฺมสฺส** จตุสติปฏฺฐานาทิเภทสฺส สตฺตตฺติํสโพธิปกฺขิยสงฺขาตสฺส **มหุสฺสโว** มหโนฺต อพฺภุทโย นิปฺปฏิปกฺขา ปวตฺติ **โลเก** ติวิเธ **ชาโต** อโหสีติฯ อิห กฺวจิ ทีฆตากตํ สทิสตฺตํ, กฺวจิ ฐานกตํ, กฺวจิ สํโยคกตํ, กฺวจิ อญฺญถา, เตนาห ‘‘สิยา สมสุติ ปุพฺพา’’ติฯ

๑๒๘. **“ยทิ”**จฺจาทิฯ เอโส มุนิปุงฺคโว ยทา **อภิสโมฺพธิํ** สพฺพญฺญุตํ **สมฺปโตฺต** สสนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน สมฺปาปุณิ, **ตทา ปภุติ** ตโต ปฏฺฐาย **ธมฺมสฺส** กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานาทิปเภทสฺส สตฺตตฺติํสโพธิปกฺขิยธมฺมสฺส **มหุสฺสโว** มหาภิวุฑฺฒิ **โลเก** กามาทิโลกตฺตเย ชาโตติฯ อิห ‘‘ยทา เอโส’’ติ ทีฆกาลวเสน อาสนฺนตา, ‘‘ย เอ’’ติ ฐานวเสน อาสนฺนตา, ‘‘อภิสโมฺพธิํ สมฺปโตฺต’’ติ สํโยควเสน อาสนฺนตา, ‘‘ภิ ธิ’’นฺติ ธนิตโต อาสนฺนตาติ อิจฺจาทิน

า ปทาสตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ อภิสมฺพุชฺฌติ เอตายาติ จ, ปุมา จ โส โคเจติ จ, มุนีนํ ปุงฺคโวติ จ, มหนฺโต จ โส อุสฺสโว จาติ จ วิคฺคโหฯ

๑๒๙. มุนินฺทมนฺทหาสา เต, กุนฺทสโนฺทหวิพฺภมา;
ทิสนฺต'มนุธาวนฺติ, หสนฺตา จนฺทกนฺติโยฯ

๑๒๙. **กุนฺทานํ** กุสุมานํ **สโนฺทโห** สมูโห, ตสฺส วิพฺภโม เยสํ เต, มุนินฺทสฺส **มนฺทหาสา** มนฺญฺญา หสิตานิ จนฺทสฺส **กนฺติโย** โสภาโย **หสนฺตา** วิฑมฺพยนฺตา ทิสนฺตม**นุธาวนฺติ** อนุวิจรนฺติฯ อิจฺจตฺร **น**การสหิตสฺส **ท**การสฺส, **ต**การสฺส จานุวตฺตนํฯ

''อินฺทนีลทลทฺวนฺท-สุนฺทรํ สิริมนฺทิรํ;
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ, วินฺทติ'นฺทีวรชฺชุตึ''ฯ

อิจฺจปรมุทาหรณํฯ

๑๒๙. **''มุนินฺทิ''**จฺจาทิฯ **กุนฺทสโนฺทหวิพฺภมา** สุปุปฺผิตกุนฺทกุสุมราสิสทิสลีลาวนฺตา เต **มุนินฺทมนฺทหาสา** พุทฺธสฺส มนฺญฺญา หสิตา **จนฺทกนฺติโย** นิมฺมลจนฺทกิรเณ **หสนฺตา** นินฺทนฺตา **ทิสนฺตํ** ตํ ตํ ทิสํ, ทิสาปริยนฺตํ วา **อนุธาวนฺติ** วิธาวนฺตีติฯ เอตฺถ **น**การสหิต**ท**การสฺส, **น**การสหิต**ต**การสฺส จ อาวุตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ มนฺทา จ เต หาสา เจติ จ, มุนินฺทสฺส มนฺทหาสาติ จ, กุนฺทานํ สโนฺทโหติ จ, ตสฺส วิพฺภโม เยสนฺติ จ, ทิสาเยว ทิสนฺตํ, ทิสานํ วา อนฺตนฺติ จ วิคฺคโหฯ

''อินฺทนีลทลทฺวนฺท-สุนฺทรํ สิริมนฺทิรํ;
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ, วินฺทติ'นฺทีวรชฺชุติ''นฺติฯ

อิทมฺปิ **น**การสหิต**ท**การวณฺณาวุตฺติยา อปรมุทาหรณํฯ

ตตฺถ **อินฺทนีลทลทฺวนฺทสุนฺทรํ** อินฺทนีลมณิสกลิกายุคฬมิว มโนหรํ **สิริมนฺทิรํ** ตโต เยว โสภาย นิวาสฏฺฐานภูตํ มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ **อินฺทีวรชฺชุตึ** นีลุปฺปลกนฺตึ **วินฺทติ** อนุโภติ, อินฺทีวรชฺชุติสมานาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๓๐. สพฺพโกมลวเณฺณหิ, นา'นุปฺปาโส ปสํสิโย;
ยถา'ยํ มาลตีมาลา, ลินโลลาลิมาลินีฯ

๑๓๐. เยหิ เกหิจิ อาวุตฺติโต อนุปฺปาโสติ เจ? เนตฺยาห **''สพฺพ''**อิจฺจาทิฯ สเพฺพหิ **โกมเลหิ** สุกุมาเรหิ **วเณฺณหิ** อกฺขเรหิ อนุปฺปาโส **น ปสํสิโย** สิลาฆนีโย น โหติ สิเลสวิโรธิตฺตาฯ **''ยเถ''**ติ ตํ อุทาหรติฯ **อยํ มาลตีมาลา** ชาติกุสุมทามํ **ลินานํ** พฺยาธิตานํ **โลลานํ** กุสุมรสารพฺภ โลลุปานํ **อลีนํ** ภมรานํ **มาลา** ปนฺติ สา อสฺสา อตฺถีติ ลินโลลาลิมาลินีฯ

๑๓๐. วุตฺตานุปฺปาโสปิ สพฺพโกมลวเณฺณหิ วิรจิโต น ปสํสิโยติ ทเสฺสตุํ **''สพฺพโกมลวเณฺณหี''**ติอาทิมาหฯ **สพฺพโกมลวเณฺณหิ** สเพฺพหิ สุกุมารกฺขเรหิ กโต **อนุปฺปาโส** วณฺณาวุตฺติลกฺขโณ **น ปสํสิโย** สิเลสาลงฺการวิรุทฺธตฺตา ปสโตฺถ น โหติฯ **''ยถา''**ติ ตมุทาหรติฯ **อยํ มาลตีมาลา** เอสา ชาติสุมนมาลิกา **ลินานํ** พฺยาวฏานํ ปตนฺตานํ **โลลานํ** คนฺธลุทฺธานํ **อลีนํ** ภมรานํ **มาลินี** ปนฺติยุตฺตาติฯ เอตฺถ **ล**การเสฺสว ปุนปฺปุนปฺปโยเคน โกมล

วณฺณาวุตฺติฯ มาลตีนํ มาลาติ จ, โลลา จ เต อลโย จาติ จ, ลินา จ เต โลลาลโย จาติ จ, เตสํ มาลาติ จ, สา อสฺส อตฺถีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๓๑มุทูหิ วา เกวเลหิ,
เกวเลหิ ผุเฏหิ วา;
มิเสฺสหิ วา ติธา โหติ,
วเณฺณหิ สมตา ยถาฯ

๑๓๑. สมตํ สมฺภาเวติ “**มุทูหิ**”จฺจาทินาฯ **เกวเลหิ** เกวลผุฏาทิภาวาปวเตฺตหิ สกเลหิ **มุทูหิ** จตูสุปิ ปาเทสุ สชาติเยหิ อสิถิลโกมเลหิ วา **ก**การาทีหิ วา สิถิลโกมลสฺส สิเลสปฏิ ปกฺขตฺตา **เกวเลหิ ผุเฏหิ วา** อธิมตฺตสฺตีหิ **ภ**การาทีหิ [ราคาทีหิ (ก.)] วา อกิจฺฉวจนีเย กิจฺ ฉวจนียสฺส สุขุมาลวิปริยยตฺตา **มิเสฺสหิ** วา มชฺฌิมสฺตีหิ มุทุภูตสํสเฏฺฐหิ วา **วเณฺณหิ** อกฺขเรหิ กรณภูเตหิ สมตา ติธา โหติ คเชฺช ปเชฺช วาฯ “**ยเถ**”ติ ติวิธมุทาหรติฯ

๑๓๑. อิทานิ สมตํ วิภาเวตุํ “**มุทูหิ**”จฺจาทิมาหฯ **เกวเลหิ** ผุฏมิเสฺสหิ อณฺญตฺตา สก เลหิ **มุทูหิ** สิถิลโกมเลหิ วเณฺณหิ **ก**การาทีหิ วา **เกวเลหิ ผุเฏหิ** เกวลโกมลวณฺณรหิตตฺตา สกเลหิ อกิจฺฉุจฺจารณีเยหิ อธิมตฺตสฺตีหิ **ภ**การาทีหิ วเณฺณหิ วา **มิเสฺสหิ** ยถาวุตฺตมุทุผุฏสมฺ มิเสฺสหิ วเณฺณหิ วา กรณภูเตหิ สมตา คเชฺช วา ปเชฺช วา ติธา โหตีติฯ ยทิ สิถิลโกมล วเณฺณหิ วิจริตํ สิเลสาลงฺการสฺส, กิจฺฉุจฺจารณีเยหิ ผุฏวเณฺณหิ กตํ สุขุมาลาลงฺการสฺส จ วิ รุชฺฌตีติฯ “**ยถา**”ติ ติวิธมุทาหรติฯ

เกวลมุทุสมตา

๑๓๒โกกิลาลาปสํวาที,
มุนินฺทาลาปวิพฺภโม;
หทยงฺคมตํ ยาติ,
สตํ เทติ จ นิพฺพุตึฯ

๑๓๒. “**โกกิเล**”จฺจาทิฯ **โกกิลานํ** กรวีกสกุณานํ **อาลาโป** กูชิตํ, ตํ สํวทติ ปกาสติ สี เลนาติ **โกกิลาลาปสํวาที,** ตํสทิโสติ อโตฺถ, มุนินฺทสฺส **อาลาโป** วิสฏฺฐาทิอฏฺฐงฺคิโกฺ สโร ตสฺส **วิพฺภโม** วิลาโส **สตํ** สปฺปุริสานํ **หทยงฺคมตํ** มโนนุสาริตํ มธุรภาวํ ยาติ, **นิพฺพุตึ** นิพฺ พานญฺจ เตสํ เทติฯ

๑๓๒. “**โกกิลิ**”จฺจาทิฯ **โกกิลานํ** กรวีกสกุณานํ **อาลาปํ** นาทลีลํ **สํวาที** ปกาสน สีโล, ตํสทิโสติ อธิปฺปาโย, **มุนินฺทสฺส** สพฺพญฺญุโน **อาลาปสฺส** วิสฏฺฐาทิอฏฺฐงฺคิกนาทสฺส **วิพฺภโม** วิลาโส **สตํ** สปฺปุริสานํ **หทยงฺคมตํ** จิตฺตาราธิตภาวํ **ยาติ** จ, **นิพฺพุตึ** สุตสมฺพเนฺธน เตสํเยว สาธูนํ นิพฺพานํ **เทติ จ** เทโนฺตปิ โหตีติฯ เอตฺถ **โกกิลาลาป**สเทฺทน นิสฺสิเต นิสฺสย โวหาเรน ลีลา คหิตาฯ

เกวลผุฏสมตา

๑๓๓สมฺภาวนียสมฺภาวํ,
ภควนฺตํ ภวนฺตคุํ;
ภวนฺตสาธนากงฺขี,

โก น สมฺภาวเย วิภุํฯ

๑๓๓. **“สมฺภาวนีเย”**จฺจาทิฯ **สมฺภาวนีโย** อาทรณีโยฯ สเทวเก โลเก สโนฺต โสภโน ภาโว อธิปฺปาโย ยสฺส ตํฯ ภวนฺตํ นิพฺพานํ คโตติ ***ภวนฺตคุ***, ตํ วิภุํฯ ***ภควนฺตํ*** สมฺมาสมฺพุทฺธํฯ ภวสฺส สํสารสฺส อโนฺต อวสานํ นิพฺพานํ, ตสฺส สาธนํ สมฺปาทนมากงฺขติ สีเลนาติ ***ภวนฺตสาธนากงฺขี***, **โก** นาม สํสารวตฺติชโนฯ **น สมฺภาวเย** อาทรํ น กเรยฺย, กโรเตฺยวาติ อโตฺถฯ

๑๓๓. **“สมฺภาวนียิ”**จฺจาทิฯ **สมฺภาวนียสมฺภาวํ** สเทวเกน โลเกน อาทรณียโสภนาธิปฺปายํ ***ภวนฺตคุํ*** ภวสฺส อนฺตสงฺขาตํ นิพฺพานํ คตํ **วิภุํ** ปภุํ ***ภควนฺตํ*** สมฺมาสมฺพุทฺธํ ***ภวนฺตสาธนากงฺขี*** นิพฺพานสาธนาภิลาสี **โก** กตโม สํสารวตฺติชโน **น สมฺภาวเย** อาทรํ น กเรยฺย, กโรเตฺยวฯ สโนฺต จ โส ภาโว จาติ จ, สมฺภาวนีโย สมฺภาโว ยเสฺสติ จ, ภวสฺส อนฺตนฺติ จ, ภวนฺตํ คโตติ จ, ตสฺส สาธนนฺติ จ, ตํ อากงฺขติ สีเลนาติ จ วิคฺคโหฯ

มิสฺสกสมตา

๑๓๔. ลทฺธจนฺทนสํสคฺค-สุคนฺธิมลยานิโล;
มนฺท'มายาติ *ภีโตว*, มุนินฺทมุขมารุตาฯ

๑๓๔. **“ลทฺธิ”**จฺจาทิฯ ลโทฺธ จนฺทนตรูนํ สํสโคฺค ปริจโย เตน โสภโน คโนฺธ อสฺสาติ **สุคนฺธี** สุรภิ มลยานิโลทกฺขิณปวมาโน มุนินฺทสฺส มุขมารุตา ภีโตว ตาทิสมุทฺตฺตสีตลตฺตสุคนฺธสมฺปตฺติยา อตฺตโน ทูรตรตฺตา **อายาติ** อนุวตฺตติฯ **มนฺทนฺ**ติ อาคมนกฺริยาวิเสสนํฯ

๑๓๔. **“ลทฺธิ”**จฺจาทิฯ **ลทฺธจนฺทนสํสคฺคสุคนฺธิมลยานิโล** ปฏิลทฺธจนฺทนตรุสารสมวาเยน โสภนคนฺธสมนฺนาคโต มลยเทสโต อาคจฺฉมานมาลุโต **มุนินฺทมุขมารุตา** พุทฺธสฺส มุขสุรภิวาสิตปวนโต ***ภีโต อิว*** ตาทิสมุทฺสุรภิสีตลตฺตสฺส อตฺตนิ อสมฺภวโต ภีโตว **มนฺทํ** สณิกํ **ยาติ** อภิมุขเมตีติฯ จนฺทนานํ สํสโคฺคติ จ, ลโทฺธ จ โส จนฺทนสํสโคฺคติ จ, โสภโน คโนฺธ ยสฺสาติ จ, ลทฺธจนฺทนสํสเคฺคน สุคนฺธีติ จ, มลยโต อาคโต อนิโลติ จ, มุนินฺทมุขโต นิกฺขโนฺต มารุโตติ จ วิคฺคโหฯ **มนฺทนฺ**ติ กฺริยาวิเสสนํฯ เอตฺถ ติวิธสมตายํ ‘‘โกกิลาลาปสํวาทิ’’จฺจาทิติวิธลกฺขิยสฺสาปิ ‘‘มุทูหิ วา เกวเลหิ’’จฺจาทินา ทสฺสิตลกฺขณตฺตเยน ตุลฺยตา สุปากฏาวาติฯ

๑๓๕. อนิฏฺฐุรกฺขรปฺปายา, สพฺพโกมลนิสฺสฏา;
กิจฺฉมุจฺจารณาเปต-พฺยญฺชนา สุขุมาลตาฯ

๑๓๕. สุขุมาลตา กถียติ **“อนิฏฺฐุรกฺขเร”**จฺจาทินาฯ **อนิฏฺฐุรานิ** อผรุสานิ **อกฺขรานิ** วณฺณานิ **ปายานิ** พหูนิ ยสฺสา สา ตถา, ‘‘นิฏฺฐุรานิ อปฺปกานี’’ติ **ปาย**คฺคหเณน สูจิตํ, ตโตเยว **สเพฺพหิ** เกวเลหิ **โกมเลหิ** สิถิเลหิ ลฆูหิ อกฺขเรหิ **นิสฺสฏา** นิคฺคตา **กิเจฺฉน** ทุเกฺขน อุจฺจารณา ตโต อเปตานิ อปคตานิ พฺยญฺชนานิ ยสฺสา สาติ อนฺวทิตฺวา สุขุมาลตา วิธียเตฯ

๑๓๕. อิทานิ สุขุมาลตํ ทเสฺสติ **“อนิฏฺฐุเร”**จฺจาทินาฯ **อนิฏฺฐุรกฺขรปฺปายา** อกกฺกสวณฺณพหุลา **สพฺพโกมลนิสฺสฏา** อนิฏฺฐุรกฺขรานํ เยภุยฺยคฺคหณโตเยว สกลสิถิลวณฺณวิรหิตา **กิจฺฉมุจฺจารณาเปตพฺยญฺชนา** ทุกฺขุจฺจารณียวเณฺณหิ วิคตอกฺขรสมนฺนาคตา สุขุมาลตา นามาติฯ อนิฏฺฐุรานิ อกฺขรานิ ปายานิ พหูนิ ยสฺสนฺติ จ, สเพฺพ จ เต โกมลา

เจติ จ, เตหิ นิสฺสฏฺาติ จ, กิเจฺฉน อุจฺจารณาติ จ, เตหิ อเปตานีติ จ, ตานิ พฺยญฺชนานิ ยสฺสาติ จ วิคฺคโหฯ นิคฺคหีตาคโมฯ

๑๓๖. ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ, สุณนฺตา มธุรํ คิรํ;
จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ-กาเล เกฬิปรมฺมุขาฯ

๑๓๖. อุทาหรติ “**ปสฺสนฺตา**”อิจฺจาทิฯ **รูปวิภวํ** รูปสมฺปตฺตึ ปสฺสนฺตา มธุรํ **คิรํ** วาจํ สุณนฺตา สาธโว **เกฬิปรมฺมุขา** กีฬาย นิจฺฉนฺตา จรนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ กตฺถาติ อาห “**สมฺพุทฺธกาเล**”ติฯ

๑๓๖. “**ปสฺสนฺติ**”จฺจาทินา ลกฺขิยมุทาหรติ, ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

๑๓๗. อลงฺการวิหีนาปิ, สตํ สมฺมุขเต’ทิสี;
อาโรหติ วิเสเสน, รมณียา ตทุชฺชลาฯ

๑๓๗. วิสิฏฺฐสฺสาณฺญธมฺมสฺส อภาเวปีมินาโวปาเทโย พโนฺธติ อาห “**อลงฺกาเร**”จฺจาทิฯ อลงฺกาเรหิ วิหีนาปิ เอทิสี สุขุมาลตา **สตํ** ปณฺฑิตชนานํ **สมฺมุขตํ** อภิมุขภาวํ วาจาโคจรตฺตํ **อาโรหติ** อุปคจฺฉติ, กิมฺตอตฺถาลงฺการาลงฺกิเต**ตุยปิ**สโทฺทฯ **เตน** สภาววุตฺยาทินา อลงฺกาเรน **อุชฺชลา** ทิตฺตา ปน **วิเสเสนา**ติสเยน **รมณียา** มนุญฺญาติฯ

๑๓๗. “**อลงฺกาเร**”จฺจาทิฯ **เอทิสี** เอวํวิธา สุขุมาลตา **อลงฺการวิหีนาปิ** อตฺถาลงฺการวิรหิตาปิ **สตํ** ปญฺญวนฺตานํ **สมฺมุขตํ** อภิมุขภาวํ เตสํ วจนวิสยภาวนฺติ อโตฺถ **อาโรหติ** ปาปุณาติฯ **ตทุชฺชลา** เตน สภาววุตฺติวงฺกวุตฺติสมฺภูเตน อตฺถาลงฺกาเรน โชตมานา **วิเสเสน** อติสเยน **รมณียา** มนุญฺญา โหติฯ อลงฺกาเรหิ วิหีนาติ จ, เตน อุชฺชลาติ จ วิคฺคโหฯ

๑๓๘. โรมญฺจปิญฺฉรจนา, สาธุวาทาหิตทฺธนี;
ลฬนฺติ’เม มุนีเมฆ-มฺมทา สาธุ สิขาวลาฯ

๑๓๘. ตมุทาหรติ “**โรมเญฺจ**”จฺจาทินาฯ **โรมญฺจา** โลมหํสา อิว โรมญฺจา เอว วา, **ปิญฺฉานิ** พริหานิ [ปริหารานิ (ก.)] เตสํ **รจนา** ฉตฺตากาเรน วิธานํ เยสํ เต ตถา, “สาธู”ติ **วาโท** วจนํ ตํสทิโสเยว วา, อาหิโต **ธนิ** เกกาสงฺขาโต เยสํ เต ตถา, **มุนิเมเฆน** มุนิสทิเสน มุนิสงฺขาเตน วา วาริเทน **อุมฺมทา** มตฺตา สาธุสทิสา สาธุ เอว วา **สิขาวลา** มยูรา **ลฬนฺติ** ลีโลเปตา วิจรนฺติ, อญฺญมญฺญํ รมนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๓๘. อตฺถาลงฺการยุตฺตสุขุมาลตมุทาหรติ “**โรเม**”จฺจาทินาฯ **โรมญฺจปิญฺฉรจนา** โลมหํสสทิสา โรมา เอว วา ปิญฺฉานํ พริหานํ รจนา ฉตฺตากาเรน วิตฺถารวนฺตา **สาธุวาทาหิตทฺธนี** “สาธู”ติ วจนสทิเสหิ สาธุวาเทหิ วา ปวตฺตเกกานินฺนาเทหิ สมนฺนาคตา **มุนิเมฆุมฺมทา** มุนิสทิเสน มุนิสงฺขาเตน วา เมเฆน สญฺชาตมทา **อิเม สาธุสิขาวลา** สชฺชนสทิสา สาธุโน เอว วา มยูรา **ลฬนฺติ** ลีโลเปตา ภวนฺตีติฯ อิทํ อเสสวตฺถุวิสยํ สมาสรูปกํ อมุขฺยปเกฺข “โรมญฺจา วิย สาธุวาโท วิย มุนิ วิย สาธโว วิยา”ติ จ, มุขฺยปเกฺข “ปิญฺฉรจนา วิย อาหิตทฺธนี วิย เมโฆ วิย สิขาวลา วิยา”ติ อุปจริตพฺพํฯ โรมญฺจา เอว ปิญฺฉานีติ จ, เตสํ รจนา เยสนฺติ จ, “สาธุ”อิติ วาโทติ จ, อาหิโต จ โส ธนิ เจติ จ, สาธุวาโท อาหิตทฺธนิ เยสนฺติ จ, มุนิ เอว เมโฆติ จ, เตน อุมฺมทาติ จ, สาธโว เอว สิขาวลาติ จ วากฺยํฯ “มุนีเมโฆ”ติ เอตฺถ ทีฆตฺตํ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํฯ

๑๓๙.สุขุมาลตฺตมเตฺถว, ปทตฺถวิสยมฺปิ จ;
ยถา มตาทิสเทฺทสุ, กิตฺติเสสาทิกิตฺตนํฯ

๑๓๙. น เกวลํ สุขุมาลตา สเทฺทว, อเตฺถปีติ ทเสฺสตุมาห **“สุขุมาลตฺต”**มิจฺจาทิฯ **อเตฺถวา**ติ วิชฺชเตว, ตํ ตุ อโนจิตฺยคามฺมาทิวชฺชนา สมฺภวติฯ **“ยเถ”**ติ ตมุทาหรติฯ **มตา**ทิสเทฺทสุ วตฺตเพฺพสุ **กิตฺติเสสา**ทีนํ สทฺทานํ **กิตฺตนํ** กถนํฯ

๑๓๙. อยํ สุขุมาลตา น เกวลํ สเทฺทว, อเตฺถปีติ ทเสฺสตุํ อาห **“สุขุมาลตฺต”**มิจฺจาทิฯ **สุขุมาลตฺตมเตฺถว ปทตฺถวิสยมฺปิ จ** ปทาภิเธยฺยโคจรมฺปิ สุขุมาลตฺตํ อเตฺถว, ตญฺจ โอจิตฺยหีนคามฺมโทสปริหาเรน สิชฺฌติฯ **“ยถา”**ติ ตมุทาหรติฯ **มตา**ทิสเทฺทสุ วตฺตเพฺพสุ **กิตฺติเสสา**ทิสทฺทานํ **กิตฺตนํ** กถนนฺติฯ มโต อิติอาทิ เยสํ ‘‘ชีวิตกฺขยํ ปโตฺต’’ อิจฺจาทีนมิติ จ, กิตฺติเสโส อิติอาทิเยสํ ‘‘เทวตฺตํ คโต, สคฺคกายมลงฺกรี’’ตฺยาทีนมิติ จ วิคฺคโหฯ

๑๔๐.สิลิฏฺฐปทสํสคฺค-
รมณียคุณาลโย;
สพนฺธคารโว โส’ยํ,
สิเลโส นาม ตํ ยถาฯ

๑๔๐. สิเลสํ ทเสฺสติ **“สิลิเฏฺฐ”**จฺจาทินาฯ สิลิฏฺฐานํ พนฺธลาฆวาภาเวน อญฺญมญฺญํ สิลิฏฺฐานํ ปทานํ สํสเคฺคน **รมณีโย** มนุโญฺญ คุโณ ตสฺส **อาลโย** ปวตฺติฏฺฐานํฯ **พนฺธสฺส** รจนาย **คารโว** อสิถิลตา, สห เตน วตฺตตีติ **สพนฺธคารโว**ติ อนฺวทิตฺวา โสยํ สิเลโส นามาติ วิธียเตฯ **“ตํ ยเถ”**ตฺยุทาหรติฯ ยถา อยํ สิเลโส, ตถา อโญฺญปิ ตาทิโส ทฏฺฐโพฺพ, น ตฺวยเมเวติ **“ตํ ยถา”** สทฺทสฺสโตฺถฯ

๑๔๐. อิทานิ สิเลสํ นิทฺทิสติ **“สิลิเฏฺฐ”**จฺจาทินาฯ **สิลิฏฺฐปทสํสคฺครมณียคุณาลโย** ฐานกรณาทีหิ อาสนฺนวณฺณานํ วินฺยาสเหตุ อญฺญมญฺญนิสฺสิตานํ ปทานํ สมวาเยน มนุญฺญคุณสฺส ปวตฺติฏฺฐานภูโต **สพนฺธคารโว** พนฺธคารวสงฺขาตรจนาย อสิถิลภาเวน สห ปวโตฺต **โส อยํ** พโนฺธ สิเลโส นามาติฯ สิเลโส นาม พนฺธคารโว, ตปฺปฏิปาทกพโนฺธเปฺยตฺถ สิเลโสติ วุจฺจติฯ สิลิฏฺฐา จ เต ปทา เจติ จ, เตสํ สํสโคฺคติ จ, เตน รมณีโยติ จ, โส เอว คุโณติ จ, ตสฺส อาลโยติ จ, พนฺธสฺส คุรุโน ภาโวติ จ, เตน สห ปวตฺตตีติ จ วากฺยํฯ ตํ ยถา **“พาลินฺทุ”**อิจฺจาทิฯ

๑๔๑.พาลินฺทุวิพฺภมเจฺฉทิ-นขราวลิกนฺติภิ;
สา มุนินฺทปทโมฺภช-กนฺติ โว วลิตา’วตํฯ

๑๔๑. **“พาลินฺทุ”**อิจฺจาทิฯ พาลินฺทุโน ปญฺจมี [ปญฺจมีจนฺทสฺส (?)] ปญฺจทสกลสฺส วิพฺภโม มโนหรตฺตํ, ตํ ฉินฺทติ สีเลนาติ **พาลินฺทุวิพฺภมเจฺฉทิโย** ปญฺจมีจนฺทสฺส กลาสนฺนิภานํ **นขรานํ** นขานํ อาวลิโย ตาสํ **กนฺติภิ** โสภาหิ สห **วลิตา** สํยุตฺตา สา, มุนินฺทสฺส ปทานิเยว อโมฺภชานิ ปทุมานิ เตสํ กนฺติฯ **โว** ตุเมฺห สามเญฺญน วทติฯ **อวตํ** ปาลยตุฯ

๑๔๑. พาลินฺทุ...เป.... กนฺติภิ ตรุณจนฺทวิลาสวินาสนสภาวสมนฺนาคตนขปนฺติโสภาหิ สห **วลิตา** สํยุตฺตา **สา มุนินฺทปทโมฺภชกนฺติ** สา สมฺพุทฺธปาทปทุมโสภา **โว** ตุเมฺห **อวตํ** รกฺขตูติฯ พาโล จ โส อินฺทุ จาติ จ, ตสฺส วิพฺภโมติ จ, ตํ ฉินฺทติ สีเลนาติ จ, นขานํ อาวลิโย

ติ จ, ตาสํ กนฺตีติ จ, พาลินฺทุวิพฺภมเจฺฉทิโย จ ตา นขราวลิกนฺติโย จาติ จ, มุนินฺทสฺส ปทานีติ จ, ตานิเยว อโมฺภชานีติ จ, เตสํ กนฺตีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๔๒. อุกฺกํสวโนฺต โย โกจิ,
คุโณ ยทิ ปตียเต;
อุทาโร'ยํ ภเว เตน,
สนาถา พนฺธปทฺธติฯ

๑๔๒. อุทารตฺตมวธารยมาห **"อุกฺกํสวโนฺต"**อิจฺจาทิฯ **โย โกจิ** "อิทเมเว"ติ นิยมาภาวา **คุโณ** จาคาติสยาทิโก **อุกฺกํสวโนฺต** อธิมโตฺต ยทิ **ปตียเต** วิญฺญายเต พเนฺธติ วิญฺญายติ "พนฺธปทฺธตี"ติ วกฺขมานตฺตา, อยํ อุทาโร ภเวติ วิธิฯ อุทาโรยํ โหตุ, กึ ตโต สิยาติ อาห **"เตนิ"**จฺจาทิฯ **เตน** อุกฺกํสวตา คุเณน **พนฺธปทฺธติ** รจนกฺกโม นาถภูเตน อุทารคุเณน สห วตฺตตีติ **สนาถา,** สมฺปทาวาติ [สมฺปทาวตีติ (?)] วุตฺตํ โหติฯ

๑๔๒. อิทานิ อุทารตฺตมุทฺทิสติ **"อุกฺกํเส"**จฺจาทินาฯ **อุกฺกํสวโนฺต** อติสยวา **โยโกจิ คุโณ** จาคาติสยาทิโก สทฺทาวลิยา ปฏิปาทนีโย อานุภาโว **ยทิ ปตียเต** สเจ กตฺถจิ พเนฺธ วิญฺญายเต, **อยํ** ยถาวุตฺตคุโณ **อุทาโร** นาม ภเวฯ เตน กึ ปโยชนนฺติ เจ? **พนฺธพนฺธติ** ปทาวลิ **เตน** อุกฺกํสวตา คุเณน **สนาถา** สปฺปติฏฺฐา โหติฯ อุกฺกํโส อสฺส อตฺถีติ จ, นาเถน สห วตฺตตีติ จ, พนฺธสฺส ปทฺธตีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๔๓. ปาทโมฺภชรโชลิตฺต-คตฺตา เยตว โคตม;
อโห เต ชนฺตโว ยนฺติ, สพฺพถา นิรชตฺตนํฯ

๑๔๓. ตมุทาหรติ **"ปาเท"**จฺจาทินาฯ **โคตมาติ** ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ **ตว** ภควโต ปาทโมฺภชานํ รชานิ เรณโว, เตหิ **ลิตฺตานิ** อุปเทหิตานิ คตฺตานิ เยสนฺติ วิคฺคโหฯ **เย** ชนา เต ชนฺตโว สพฺพปฺปกาเรน รโชลเวนาปฺยนุปลิตฺตตฺตา รเชหิ กิเลสสงฺขาเตหิ นิคฺคตา นิรชา, เตสํ ภาโว **นิรชตฺตนํ** นิกฺกิเลสภาวํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺติฯ **อโห** อจฺฉริยํ ยโต รชสา ลิตฺตา นาม สํกิลิฏฺฐาเยว สิยุํ, ภวํ ปน ปาทรชสา วิเลปเน ชเน นิรเช กโรติฯ อจฺฉริยํ ภวโต อิทนฺติ อโตฺถฯ

๑๔๓. อิทานิ อุทาหรติ **"ปาทโมฺภเช"**จฺจาทินาฯ โภ โคตม **เย** สตฺตา **ตว** ตุยฺหํ **ปาทโมฺภชรโชลิตฺตคตฺตา** ปาทปทุมเรณุลิตฺตมตฺถกนลาฏาทิสรีราวยวยุตฺตา เต **ชนฺตโว** สตฺตา **สพฺพถา** กิเลสสงฺขาตรโชชเลฺลหิ อนุปลิตฺตตฺตา สพฺพปฺปกาเรน **นิรชตฺตนํ** วิคตกิเลสรโชภาวํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺติ, **อโห** อจฺฉริยํฯ รโชลิตฺตา นาม สํกิลิฏฺฐา สิยุํ, ตุวํ ปน ปาทรชสา อุปลิเตฺตปิ สเตฺต นิรเช กโรสีติ ภาโวฯ อิห ภควโต อุกฺกํสคุโณ ทีปิโต โหติฯ ปาทานิเยว อโมฺภชานีติ จ, เตสํ รชานีติ จ, เตหิ ลิตฺตานิ คตฺตานิ เยสนฺติ จ, รเชหิ กิเลเสหิ นิคฺคตาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ วากฺยํฯ

๑๔๔. เอวํ ชินานุภาวสฺส, สมุกฺกํโส'ตฺรทิสฺสติ;
ปญฺญวา วิธินา'เนน, จินฺตเย ปรมีทิสํฯ

๑๔๔. โก ปเนตฺถ อุกฺกํสวโนฺต คุโณ เยน พโนฺธ สนาโถ สิยาติ เจ? อาห **"เอว"**มิจฺจาทิฯ **เอว**มิติ **ชินานุภาวสฺส** สมฺมาสมฺพุทฺธปภาวสฺส **สมุกฺกํโส** อติสโย **ทิสฺสติ** ปทิสฺสเต **อตฺร** พเนฺธ, ตสฺมา **ชินานุภาเวน** อุกฺกํสวตา คุเณน พโนฺธ สนาโถ สิยาติฯ ปการมิ

มมญฺญตฺรปิอิติทิสโนฺต อาห “**ปญฺญวา**”ติอาทิฯ **ปญฺญวา** ปญฺญาสมฺปนฺโน **อเนน วิธินา** อิมินา ปกาเรน **เอทิสํ** เอวรูปํ **ปรํ** อญฺญํ **จินฺตเย** วิตกฺเกยฺยฯ

๑๔๔. อิทานิ ยถาวุตฺตคุณนิทสฺสนญฺจ สิสฺสานุสาสนญฺจ ทเสฺสติ “**เอว**”มิจฺจาทินาฯ **อตฺร** อิมิสฺสํ อนนฺตรคาถายํ **เอวํ** ยถาวุตฺตกฺกเมน **ชินานุภาวสฺส** ตถาคตปฺปภาวสฺส **สมุกฺกํโส** อาธิกฺกํ **ทิสฺสติ** ปทิสฺสเต, ตสฺมา ชินานุภาวสงฺขาเตน อุกฺกํสวตา คุเณน พโนฺธ สนาโถ ภเวยฺยฯ **ปญฺญวา** ปสตฺถญาณวโนฺต **อเนน วิธินา** อิมินา กเมน อีทิสํ **ปรํ** อญฺญํ **จินฺตเย** กเปฺปยฺยฯ

๑๔๕. **อุทาโร โสปิ วิเญฺญโยฺย,**
ยํ ปสตฺถวิเสสนํ;
ยถา กีฬาสโร ลีลา-
หาส [หาโส (ก.)] **เหมงฺคทาทโยฯ**

๑๔๕. อปรมฺปุทารปฺปการํ ทเสฺสตุมาห “**อุทาโร**”อิจฺจาทิฯ ยํ **ปสตฺถํ** สิลาฆนียํ วิเสสนํ อุปาทิยติ, **โสปิ** น ปน ยถาวุโตฺตว อุทาโร วิเญฺญโยฺยฯ “**ยเถ**”ตฺยุทาหรติฯ กีฬาย กีฬตฺถํ สโร, ลีลาย ยุโตฺต หาโส, เหมํ เหมมยมงฺคทนฺติ สมาโส, ตํ อาทิ เยสนฺติ พาหิรโตฺถฯ **อาทิส** เทฺทน กุสุมทามมณิเมขลาทีนํ สงฺคโหฯ อยํ ตุ พนฺธผรุสคามฺมปริจฺจาคา สมฺภวติฯ

๑๔๕. อญฺญมฺปิ อุทารํ ทเสฺสติ “**อุทาโร**”จฺจาทินาฯ ยํ **ปสตฺถวิเสสนํ** ปสํสนียวิเสสนํ โหติ, โสปิ อุทาโรติ วิเญฺญโยฺยฯ “**ยถา**”ติ ตมุทาหรติฯ **กีฬาสโร** กีฬาย กโต สโรฯ **ลีลาหาโส** ลีลาย ยุโตฺต หาโสฯ **เหมงฺคทาทโย** สุวณฺณเกยูราอิจฺจาทโยติฯ กีฬตฺถาย สโรติ จ, ลีลาย ยุโตฺต หาโสติ จ, เหมํ เหมมยํ องฺคทนฺติ จ, ลีลาหาโส จ เหมงฺคทญฺจาติ จ, ตานิ อาทีนิ เยสํ กุสุมทามมณิเมขลาทีนนฺติ จ วิคฺคโหฯ อยมุทาโร พนฺธผรุสคามฺมาทิโทสปริจฺจาเคน สิชฺฌติฯ

๑๔๖. **โลกิยตฺถานติกฺกนฺตา,**
กนฺตา สพฺพชนานปิ;
กนฺติ นามา’ติวุตฺตสฺส,
วุตฺตา สา ปริหารโตฯ

ยถา “มุนินฺท”อิจฺจาทิฯ

๑๔๖. กนฺติํ กถยติ “**โลกิยิ**”จฺจาทินาฯ โลเก วิทิโต **โลกิโย,** ตํ โลกิยํ **อตฺถํ** อภิเธยฺยํ **อนติกฺกนฺตา** อนตีตา สเพฺพสํ กวีนมิตเรสํ วา ชนานํ เอว **กนฺตา** มโนหรา กนฺติ นามาติ วุจฺจติฯ อยํ ปน สทฺทคุโณ อติวุตฺตสฺส วากฺยโทสสฺส ปริจฺจาเคน สมฺภวติฯ เตนาห “**อติวุตฺตสฺสา**”ติอาทิฯ อุทาหรณโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

๑๔๖. อิทานิ กนฺติํ ทเสฺสติ “**โลกิยิ**”จฺจาทินาฯ **โลกิยตฺถานติกฺกนฺตา** โลเก ปสิทฺธสทฺทตฺถมนติกฺกนฺตา **สพฺพชนานํ** สกลกวีนํ **กนฺตา** มนุญฺญา **กนฺติ นาม** วุจฺจเต, สา **อติวุตฺตสฺส** อติวุตฺตโทสสฺส **ปริหารโต วุตฺตา** โทสปริหารปริเจฺฉเท กถิตา โหติฯ อติวุตฺตโทสปริหารโต เอว กนฺติยา สิทฺธตฺตา ตสฺส ลกฺขิโย เอว เอติสฺสา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ โลเก วิทิโตติ จ, โส จ โส อโตฺถ เจติ จ วิคฺคโหฯ “**ยถา**”ติ กนฺติยา อุทาหรณํ ทเสฺสติ “**มุนินฺท**”อิจฺจาทิฯ ตํ วุตฺตเมวฯ

๑๔๗. อตฺถพฺยตฺตา'ภิเธยฺยสฺสา-
เนยฺยตา สทฺทโต'ตฺถโต;
สา'ยํ ตทุภยา เนยฺย-
ปริหาเร ปทสฺสิตาฯ

ยถา "มรีจิ"จฺจาทิ จ, "มโนนฺรญฺชโน"จฺจาทิ จฯ

๑๔๗. อตฺถพฺยตฺตึ พฺยญฺชยติ **"อตฺถพฺยตฺตาภิเธยฺยิ"**จฺจาทินาฯ **อภิเธยฺยสฺส** สมฺพนฺธอตฺถสฺส สทฺทโต **อตฺถโต** วา สามตฺถิยโต วา **อเนยฺยตา** ปตีติ อญฺญถา วคโม คตฺยนฺตราภาวา, ยโต วุตฺตํ ''ทุลฺลภาวคตี สทฺท-สามตฺถิยวิลงฺฆินี''ติฯ ตมนฺวทิตฺวา อตฺถพฺยตฺติ วิธียเตฯ สา ปน พฺยากิณฺณเนยฺยาทิโทสวชฺชนาย ชายเตฯ ตทุภยา ชาตา **สายํ** อเนยฺยตา เนยฺยปริหาเร **ปทสฺสิตา** ปกาสิตาฯ ปฐมทุติโยทาหรณสฺสโตฺถ วุโตฺตฯ

๑๔๗. อิทานิ อตฺถพฺยตฺตึ ทเสฺสติ **"อตฺถพฺยตฺติ"**จฺจาทินาฯ **อภิเธยฺยสฺส** อตฺถสฺส สทฺทโต **อตฺถโต** อตฺถสามตฺถิยโต จ **อเนยฺยตา** ตเตฺถว วิชฺชมานตฺตา สทฺทสฺส อตฺถสฺส วา อาหริตฺวา วตฺตพฺพสฺส อภาโว **อตฺถพฺยตฺติ** นาม, **ตทุภยา** เตหิ ทฺวีหิ ชาตา **สา อยํ** อเนยฺยตาสงฺขาตา อตฺถพฺยตฺติ **เนยฺยปริหาเร** เนยฺยโทสปริหารปเทเส **ปทสฺสิตา** ปกาสิตาติฯ ''ทุลฺลภาวคตี สทฺท-สามตฺถิยวิลงฺฆินี''ติ วุตฺตตฺตา อตฺถปตีติ ปน วินา สทฺทญฺจ สามตฺถิยญฺจ อญฺญถานุปลพฺภตีติ อิห ''สทฺทโต อตฺถโต''ติ วุตฺตํฯ อตฺถสฺส พฺยตฺติ ปตีตีติ จ, นตฺถิ เนยฺยํ อาหริตพฺพํ อสฺส อภิเธยฺยสฺสาติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, เต จ เต อุโภ สทฺทตฺถา จาติ จ, เต อวยวา เอติสฺสาติ จ, เนยฺยสฺส ปริหาโรติ จ วากฺยํฯ อิทานิ **"ยเถ"**จฺจาทินา ทฺวิปฺปการาย อตฺถพฺยตฺติยา ยถากฺกมํ อุทาหรณมนุสฺสาเรติ **"มริ"**จฺจาทิคาถาทฺวเยน, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ปุน อเตฺถน ยถา –

๑๔๘. สภาวามลตา ธีร,
มฺธา ปาทนเขสฺ เต;
ยโต เต'วนตานนฺต-
โมฬิจฺฉายา ชหนฺติ โนฯ

๑๔๘. ปุน ทุติเย ตุ **ธีรา**ติ อามนฺตนํฯ **เต** ตว ปาทนเขสุ **สภาวามลตา** ปกติปริสุทฺธตา **มุธา** ตุจฺฉาฯ กสฺมาติ เจ? **ยโต** ยสฺมา การณา **เต** ปาทนขา **อวนตสฺส** สนฺนตสฺส **อนนฺตสฺส** นาคราชสฺส **โมฬิโน** กิรีฏสฺส **อวนตานํ** วา นรมรานํ **อนนฺตานํ** โมฬีนํ **ฉายา** ฉวิโย **โน ชหนฺติ น** ปริจฺจชนฺติ, สญฺฉวิโย ปน ชหนฺตีติฯ เอตฺถ นเขสุ สญฺฉวิตฺตา ปาทนขสฺส โมฬีนํ นิรนฺตรปฺปณามาพฺยภิจารานรมราทีนํ ภควโต ปาทารวินฺทวนฺทนํ สามตฺถิยา ผุฏฺฐํ คมฺยเตฯ

๑๔๘. **"ปุน อเตฺถน ยถา สภาวิ"**จฺจาทิฯ ธีร **เต** ตว ปาทนเขสุ **สภาวามลตา** ปกติปริสุทฺธตา **มุธา** ตุจฺฉาฯ กสฺมาติ เจ? **ยโต** ยสฺมา **เต** จรณนขา **อวนตานนฺตโมฬิจฺฉายา** ปาทานตสฺส อนนฺตนาคราชสฺส กิรีฏสฺส สมฺพนฺธินี, อวนตานํ วา อนนฺตานํ เทวมนุสฺสานํ โมฬีนํ ฉายา กนฺติโย **โน ชหนฺติ** น วิชหนฺติ, ปกติวณฺณํ ปหาย กิรีฏกนฺติสทิสา เต โหนฺติ, ตสฺมา เอตฺถ จนฺทกิรณสนฺนิภานํ นขรํสีนํ สมีเป โมฬีนํ นขรํสีหิ อมทฺทิตสกกนฺติยุตฺตภาวมาปชฺชนํ ตาทิสานํ นิรนฺตรปฺปณามาภาวาภาวโต ขตฺติยาทีนํ มุนินฺทปาทารวินฺททฺวเนฺท นิ

รนฺตรปฺปณาโม สามตฺถิยา วิภูตํ คมฺยเตฯ สสฺส ภาโวติ จ, เตน อมลาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, ปฐมปเกฺข อวนโต จ โส อนนฺต จาติ จ, ตสฺส โมฬีติ จ, ตสฺส ฉายาโยติ จ, ทุติยปเกฺข อนนฺตา จ เต โมฬี เจติ จ, อวนตานํ อนนฺตโมฬีติ จ, เตสํ ฉายาโยติ จ วากฺยํฯ

๑๔๙. “พนฺธสาโร”ติ มญฺญนฺติ, ยํ สมคฺคาปิ วิญฺญุโน;
ทสฺสนาวสรํ ปโตฺต, สมาธิ นาม’ยํ คุโณฯ

๑๔๙. สมาธิผลํ กิจฺจาห **“พเนฺธ”**จฺจาทิฯ **ยนฺติ** ยํ สมาธึ **พนฺธสฺส** คชฺชปชฺชมิสฺสภาวสฺส **สาโรติ** สพฺพสฺส ชีวิตํ ตปฺปรายตฺตา พนฺธสฺส **สมคฺคาปิ วิญฺญุโน** สเพฺพปิ กวิโน **มญฺญนฺติ** จิเนฺตนฺติ ชานนฺติ, อยํ **สมาธิ นาม** สมาธิโขฺย คุโณ **ทสฺสเน** ปกาสเน **อวสรํ** โอกาสํ อโนตฺตรตฺตา ปรสฺส สมฺปโตฺต อุทฺทิฎฺฐานุกฺกเมนาติฯ

๑๔๙. อิทานิ สมาธโย นิทฺทิสติ **“พนฺธิ”**จฺจาทินาฯ **สมคฺคา อปิ วิญฺญุโน** สเพฺพปิ กวโย **ยํ** สมาธึ **“พนฺธสาโร”**ติ ปชฺชคชฺชวิมิสฺสสงฺขาตสฺส พนฺธสฺส ชีวิตมิติ มญฺญนฺติ, อยํ สมาธิ นาม คุโณ **ทสฺสนาวสรํ ปโตฺต** อุทฺทิฎฺฐานุกฺกเมน ทสฺสโนกาสํ ปโตฺต โหติฯ พนฺธสฺส สาโรติ จ, ทสฺสเน อวสรนฺติ จ, ตํ ปโตฺตติ จ วิคฺคโหฯ

๑๕๐. อญฺญธมฺม ตโต’ญฺญตฺถ,
โลกสีมานุโรธโต;
สมฺมา อาธียเต’เจฺจ’โส,
สมาธีติ นิรุจฺจติฯ

๑๕๐. กถมยํ สทฺทโวหาโร พเนฺธ ‘‘สมาธี’’ติ วุจฺจตีตฺยาห **“อเญฺญ”**จฺจาทิฯ **อญฺญสฺส** วตฺถุโน ปกตาเปกฺขาย **ธมฺม** คุโณ ปสิโทฺธ, **ตโต** ตสฺมา มุขฺยวิสยา **อญฺญตฺถ** อมุเขฺย วิสเย **โลกสีมานุโรธโต** โลกปฺปตีตฺยนุวตฺตเนน **สมฺมา** สาธุ โลกสีมานุวตฺตนเมเวห สาธุตฺตํ **อาธียเต** อาโรปฺยเต, **อิติ** อิมินา การเณน **เอโส** เอวํวิโธ ธมฺม **“สมาธี”ติ นิรุจฺจตี**ติธ สมฺมา อาธียตีติ เอวํ นีหริตฺวา วุจฺจตีติ อโตฺถฯ

๑๕๐. ‘‘สมาธี’’ติ อยํ โวหาโร พนฺธวิสเย กถํ ปวตฺตตีติ อาสงฺกายํ ปฐมํ นิพฺพจนํ ทเสฺสตุํ อาห **“อญฺญิ”**จฺจาทิฯ ยสฺมา **อญฺญธมฺม** สมาธานสฺส วิสยภูตอมุขฺยโต อญฺญสฺส มุขฺยวตฺถุโน ปสิทฺธคุโณ, **ตโต** มุขฺยวิสยโต **อญฺญตฺถ** อมุขฺยวิสเย **โลกสีมานุโรธโต** โลกโวหารมริยาทาวิโรธภาเวน โลกปฺปตีตฺยนุวตฺตเนเนว สมฺมา **อาธียติ** ฐปียติ, **อิติ** อิมินา การเณน **เอโส** ยถาวุตฺตคุโณ **“สมาธี”ติ นิรุจฺจติ** วุจฺจตีติฯ อญฺญสฺส ธมฺมติ จ, โลกสฺส สีมาติ จ, ตสฺสา อนุโรโธติ จ วิคฺคโหฯ

สมาธิอุเทฺทส

๑๕๑. ปาเณ ปาณินํ ธมฺม, สมฺมา อาธียเต กฺวจิ;
นิรูเป รูปยุตฺตสฺส, นิรเส สรสสฺส จฯ

๑๕๒. ทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส, อกตฺตริปิ กตฺตุตา;
กฐินสฺสา’สรีเรปิ, รูปํ เตสํ กมา สิยาฯ

๑๕๑-๑๕๒. สมาธานวิสยมาห **“อปาเณ”**อิจฺจาทิฯ **กฺวจิ** ฐาเน **ปาณินํ** ปาณวนฺตานํ ปทตฺถานํ **ธมฺมํ** คุโณ **อปาเณ** ปาณวิรหิเต วตฺถุนิ **สมฺมา** โลกปตีตฺยนุวตฺตเนน **อาธียเต** อาโรปฺยเต, เอวมุปริปิ ยถานุรูปํฯ **นิรูเปติ** รูปวิรหิเต วตฺถุนิ, **กฺวจีติ** สพฺพตฺถ อนุวตฺตติฯ **อสรีเร** อฆเน อสํหเต วตฺถุนิ **กฐินสฺส** ทพฺหสฺส, **เตสํ** ยถาวุตฺตานํ สมาธีนํ **รูปํ** อุทาหรณํ **กมา** อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมนฯ

๑๕๑-๑๕๒. อุเทฺทเส ‘‘สมาธโย’’ติ พหุวจเนน นิทฺทิฏฺฐานํ สมาธีนํ วิสยมุปทเสฺสติ **“อปาเณ”**จฺจาทินาฯ **กฺวจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน **ปาณินํ ธมฺมํ** อินฺทฺริยพทฺธานํ คุโณ **อปาเณ** ปาณรหิตวตฺถุมฺหิ **สมฺมา** โลกปตีติอนุสาเรน **อาธียเต** อาโรปฺยเต, กฺวจิ **รูปยุตฺตสฺส** รูปวนฺตวตฺถุโน ธมฺมํ **นิรูเป** รูปรหิตวตฺถุมฺหิ, กฺวจิ **สรสสฺส** รสวนฺตสฺส วตฺถุโน ธมฺมํ **นิรเส** รสรหิเต จ, กฺวจิ **ทฺรวยุตฺตสฺส** ทฺรววนฺตวตฺถุโน ธมฺมํ **อทฺรเว** ทฺรวรหิเต จ, กฺวจิ **กตฺตุตา** กตฺตุคุโณ **อกตฺตริปิ,** กฺวจิ **กฐินสฺส** ถทฺธสฺส วตฺถุโน ธมฺมํ **อสรีเรปิ** สรีรรหิเตปิ สมฺมา อาธียเตฯ **เตสํ** ฉนฺนํ สมาธีนํ **รูปํ** อุทาหรณํ **กมา** ‘‘อปาเณ ปาณิน’’นฺติ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน **สิยา** ภเวยฺยาติฯ น สนฺติ ปาณา อเสฺสติ จ, รูปา นิคฺคโตติ จ, รูเปน ยุโตฺตติ จ, รสา นิคฺคโตติ จ, รเสน สห วตฺตมาโนติ จ, ทฺรวาอโณฺญติ จ, ทฺรเวน ทฺรวภาเวน ยุโตฺตติ จ, กตฺตุโต อโณฺญติ จ, กตฺตุโน ภาโวติ จ, นตฺถิ สรีรํ อสฺสาติ จ วิคฺคโหฯ

สมาธินิเทฺทส

อปาเณ ปาณินํ ธมฺมํ

๑๕๓. อุณฺณาปุณฺณินฺทุนา นาถ, ทิวาปิ สห สงฺคมา;
วินิทฺทา สมฺปโมทนฺติ, มเญฺญ กุมุทินี ตวฯ

๑๕๓. **“อุณฺณา”**อิจฺจาทิฯ **นาถาติ** โลกตฺตเยกปฏิสรณภูตตาย ภควนฺตํ อาลปติฯ ตว อุณฺณาโรมธาตุสงฺขาเตน ปุณฺณินฺทุนา **สห สงฺคมา** สํโยเคน **กุมุทินี** กุมุทินิโย กุมุทากรา ทิวาปิ **วินิทฺทา** วิคตโสปฺปา **สมฺปโมทนฺติ มเญฺญ** สุฏฺฐุเยว ปโมทนฺตีติ ปริกเปฺปมีติฯ เอตฺถ ปาณิธมฺมสฺส สุรตรูปสฺส สงฺคมสฺส วินิทฺทาย สมฺปีณนสฺส จ อปาณินิ อาโรปิตปุมฺภาเว อุณฺณาปุณฺณินฺทุมฺหิ, ตถา อาโรปิตอิตฺถิภาวาสุ กุมุทินีสุ โลกสีมานุโรเธน สมาธานโต โสยํ ปสิโทฺธ ธมฺมํ ‘‘สมาธี’’ติ วุจฺจติฯ ตทภิธายี สโทฺท จ อุปจารโต อตฺถานุคามิตฺตา สทฺทิกโวหารํ ทเสฺสติ, เอวมุปริปิ ยถาโยคํฯ

๑๕๓. เตสุ ปาณิธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมาทิสติ **“อุณฺณา”**อิจฺจาทินาฯ นาถ **ตว** ตุยฺหํ **อุณฺณาปุณฺณินฺทุนา** อุณฺณาโรมมณฺฑลสงฺขาตปุณฺณจเนฺทน **สห สงฺคมา** อญฺญมญฺญสมวายเหตุนา **กุมุทินี** เกรวากรสงฺขาตา กุมุทินิโย ทิวาปิ **วินิทฺทา** วิกสิตา **สมฺปโมทนฺติ มเญฺญ** อติสนฺตุฏฺฐา โหนฺตีติ กเปฺปมีติ อินฺทุสมฺปโมโท **สหสเทฺทน** ญายเตฯ เอตฺถ ปาณิธมฺมสงฺขาโต สุรตสงฺคโม จ นิทฺทาปคโม จ สมฺปโมทนญฺจาติ ติณฺณํ อุณฺณาปุณฺณินฺทุกุมุทินีสงฺขาเตสุ อปาเณสุ โลกโวหารานติกฺกมฺม พุทฺธิยา อาโรปเนน ปาณิธมฺมโต ปสิทฺธา ตโย อตฺถา อิธ สมาธโย นาม, ตปฺปฏิปาทกคโนฺถปิ อตฺถานุคามิตฺตา ตทุปจาเรน สมาธีติ ทฏฺฐโพฺพฯ ปุโณฺณ จ โส อินฺทุ เจติ จ, อุณฺณา เอว ปุณฺณินฺทุ จาติ จ, วิคตา นิทฺทา เยหีติ จ วิคฺคโหฯ

นิรูเป รูปยุตฺตสฺส

๑๕๔. ทยารเสสุ มุชฺชนฺตา, ชนา’มตรเสสุวิ’ว;
สุขิตา หตโทสา เต, นาถ ปาทมฺพุชานตาฯ

๑๕๔. “**ทยา**”อิจฺจาทิฯ นาถ เต ปาทมฺพุเชสุ อานตา ปณามวเสน **ชนา** ติโลกกุหรปวตฺติโน สตฺตา **อมตรเสสุวิว** ปียูสรเสสุ วิย **ทยารเสสุ** กรุณารเสสุ คุเณสุฯ “สิงฺคาราโท วิเส วีริเย, คุเณ ราเค ทฺรเว รโส”ติ [อมรโกส ๓.๓.๒๒๖] หิ นิฆณฺฑุฯ **มุชฺชนฺตา** นิมุชฺชมานา **หตา** นฏฺฐา **โทสา** วาตาทโย อมตปเกฺข, อญฺญตฺถ ตุ **หตา** นฏฺฐา **โทสา** ราคาทโย เยสนฺติ วิคฺคโห, ตโตเยว **สุขิตา** สุขํ กายิกเจตสิกสุขํ อิตา ปตฺตา คตาติ อโตฺถฯ

๑๕๔. อิทานิ รูปธมฺมสมาธิโน อุทาหรณํ อุทฺทิสติ “**ทยา**”อิจฺจาทินาฯ นาถ **เต** ตว **ปาทมฺพุชานตา** จรณปทุเม ปณตา **ชนา** เทวมนุสฺสา **อมตรเสสุ อิว** สุธาชเลสุ วิย **ทยารเสสุ** อนญฺญสาธารณกรุณาคุเณสุ **มุชฺชนฺตา** นิมุชฺชมานา **หตโทสา** วินฏฺฐวาตปิตฺตาทโย วินฏฺฐราคาทิโทสา วา **สุขิตา** ตโตเยว อชรามรสงฺขาตสุขํ อิตา ปตฺตาติฯ เอตฺถ รูปยุตฺตชเล ลพฺภมานํ มุชฺชนํ นิรูเป ทยาคุเณ อาโรปิตํ โหติฯ ทยา เอว รสา คุณาติ จ, อมตา เอว รสาติ จ, หตา วาตาทโย ราคาทโย วา โทสา เยสนฺติ จ, ปาทานิ เอว อมฺพุชานีติ จ, เตสุ อานตาติ จ วิคฺคโหฯ

“สิงฺคาราโทวิเส วีริเย, คุเณ ราเค ทฺรเวรโส”ติ [อมรโกส ๓.๓.๒๒๖] เอตฺถ **รส**สโทฺท คุณชเลสุ วตฺตติฯ

นิรเส สรสสฺส

๑๕๕. มธุเรปิ คุเณ ธีร, นปฺปสีทนฺติ เย ตว;
กีทิสีมนโส วุตฺติ, เตสํ ขารคุณานโภ [เห (สี.)]ฯ

๑๕๕. “**มธุเร**”จฺจาทิฯ ธิยา อีรตีติ **ธีโร,** โภ ธีร ตว **มธุเรปิ** มโนหเรปิ **คุเณ** กรุณาทิเก **เย นปฺปสีทนฺติ** ปสาทํ น กโรนฺติ, **ขารคุณานํ** อมธุรคุณานํ **เตสํ** ชนานํ **มนโส วุตฺติ** จิตฺตปฺปวตฺติ **กีทิสี**ติ กิมิว ทิสฺสติ, น วิญฺญายเต “อีทิสี”ติฯ ยโต ตาทิสคุณาวโพธปรมฺมุขา โมหนฺธการสมฺพนฺธิตาติฯ

๑๕๕. อิทานิ สรสธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ “**มธุริ**”จฺจาทินาฯ โภ **ธีร ตว** เต **มธุเร อปิ คุเณ** ปกติสุนฺทเร กรุณาปญฺญาคุเณปิ **เย** หีนาธิมุตฺติกา ชนา นปฺปสีทนฺติ, **ขารคุณานํ** อมธุรคุณานํ **เตสํ** ชนานํ **มนโส วุตฺติ** จิตฺตปฺปวตฺติ **กีทิสี** กถํ รุหติฯ ธิยา อีรติ ปวตฺตตีติ จ, กา วิย สา ทิสฺสตีติ จ, ขารา คุณา เยสนฺติ จ วิคฺคโหฯ เอตฺถ สมาธิ นาม รสหีเน อาโรปิตรสยุตฺตธมฺมภูตํ มธุรขารคุณทฺวยํฯ

อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส

๑๕๖. สพฺพตฺถสิทฺธ จูฬัก-ปฺฏเปยฺยา มหาคุณา;
ทิสา สมนฺตา ธาวนฺติ, กุนฺทโสภาสลกฺขณาฯ

๑๕๖. “**สพฺพตฺถสิทฺธิ**”จฺจาทิฯ สพฺพตฺถสิทฺธสฺส มหามุนิโน จูฬักปุเฏน **เปยฺยา** ปาตพฺพา **กุนฺทโสภาสลกฺขณา** กุนฺทกุสุมสฺส โสภาสวนฺตา ชุติวิชมฺภิโน **มหาคุณา สมนฺตา** ปริโต **ทิสา** ทิสนฺตานิ ธาวนฺติฯ

๑๕๖. อิทานิ ทฺรวยุตฺตสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ **“สพฺพตฺถิ”**จฺจาทินาฯ **สพฺพตฺถ สิทฺธ** สพฺพกิจฺจ ปรินิปฺผนฺน, นิปฺผเนฺนหิ สพฺพเตฺถหิ วา สมนฺนาคต เห ตถาคต **ตว จูฬก ปฺฎเปยฺยา** จูฬกปฺเฎน ปาตพฺพา **กุนฺทโสภาสลกฺขณา** กุนฺทโสภาหิ สมานลกฺขณา กุนฺท โสภาสทิสา วา **มหาคุณา** สงฺขฺยามหนฺตตฺตา อานุภาวมหนฺตตฺตา วา มหนฺตา วา อรหตฺตา ทโย คุณา **สมนฺตา** สมนฺตโต **ทิสา** ทสทิสาสุ ธาวนฺตีติฯ เอตฺถ ทฺรวยุตฺตคุณภูโต จูฬก ปฺฎเปยฺยภาโว ทฺรวรหิเต คุเณ อาโรปิโต สมาธิ นาม โหติฯ สเพฺพ จ เต อตฺถา เจติ จ, เต สิทฺธา ยเสฺสติ จ, จูฬกเมว ปฺฎมิติ จ, เตน เปยฺยาติ จ, มหนฺตา จ เต คุณา เจติ จ, กุนฺทานํ โสภาติ จ, ตาหิ สมานํ ลกฺขณํ เยสนฺติ จ วิคฺคโหฯ

อกตฺตริ กตฺตุตา

๑๕๗. **มาราริพลวิสฺสฎฺฐา, กุณฺฐา นานาวิธา’ยุธา;**
ลชฺชมานา’ญฺญเวเสน, ชิน ปาทานตา ตวฯ

๑๕๗. **“มารา”**อิจฺจาทิฯ มาโรเยว อริ สตฺตูติ **มาราริ,** เตน, **พเลน** อตฺตโน สตฺติยา, ตสฺส วา **พเลน** เสนาย **วิสฺสฎฺฐา** อภิมุขํ ฉฑฺฑิตา **นานาวิธา** อเนกปฺปการา **อายุธา** ภินฺ ทิวาฬาทโย **กุณฺฐา** [เภณฺฑิวาลาทโย (ก.)] ปริจฺจตฺตติขิณภาวา ตาเยว กุณฺฐภาวปฺปตฺติยา **ลชฺชมานา** “โลกปฺปตีตานุภาวานมมฺหากมฺปิ เอวรูปํ ชาต”นฺติ ลชฺชนฺตา **อญฺญเวเสน** “กถํ นาม ปเร อเมฺห น ชาเนยฺยุ”นฺติ อตฺตโน อาวุธเวสํ ปริวตฺติตฺวา กุสุมเวเสน, **ชินา**ติ อา มนฺตนํ, ตว **ปาทานตา** ปาเทสุ สนฺนตาฯ

๑๕๗. อิทานิ กตฺตุธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ **“มาราริ”**จฺจาทินาฯ เห **ชิน มาราริพลวิสฺสฎฺฐา** มารสตฺตุนา อตฺตโน สตฺติยา วิสฺสฎฺฐา, มาราริโน วา เสนาย วิสฺสฎฺฐา อภิ มุเข ปาติตา **นานาวิธายุธา** อเนกปฺปการภินฺทิวาฬสุสตฺติโตมราทโย อาวุธา **กุณฺฐา** อติ ขิณา **ลชฺชมานา** “กสฺมา เอวํ โลกปสิทฺธานุภาวานมมฺหากมฺปิ อีทิสํ วิปฺปการมโหสี”ติ ลชฺชนฺตา **อญฺญเวเสน** “กถมเมฺห ปเร น ชาเนยฺยุ”นฺติ อาวุธเวสํ หิตฺวา ตทญฺญภูเตน ปุปฺผเว เสน ตว **ปาทานตา** ปาทสมีเป นตา อเหสุนฺติฯ เอตฺถ กตฺตุธมฺมภูตํ ลชฺชนญฺจ อญฺญเวเสน ปริวตฺตนญฺจ อานตเญฺจติ อิเม ลชฺชนาทีนํ อกตฺตุภูเตสุ วิสเยสุ อาโรปิตา สมาธโย นาม โหนฺติฯ มาโร เอว อรีติ จ, พเลน วิสฺสฎฺฐาติ จ, มาราริน พลวิสฺสฎฺฐาติ จ มาราริโน พลํ เสนาติ จ, เตน วิสฺสฎฺฐาติ จ, นานา อเนกวิธา ปการา เยสนฺติ จ, อเญฺญสํ เวโสติ จ, อโญฺญ จ โส เวโส จาติ จ, ปาเทสุ อานตาติ จ วิคฺคโหฯ

กฐินสฺส อสรีเร

๑๕๘. **มุนินฺทภาณุมา กาโล-**
ทิโต โพโธทยาจเล;
สทฺธมฺมรํสินา ภาติ,
ภินฺทมนฺธตมํ ปรํฯ

๑๕๘. **“มุนินฺท”**อิจฺจาทิฯ **โพโธ** สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิโส โสเยว วา **อุทยาจโล** อุท ยปพฺพโต ตสฺมึ **กาเล** รตฺติปริยเนฺต อภินิกฺขนฺตสมเย **อุทิโต** ปาตุภูโต **มุนิโนฺท** มุ นินฺทสทิโส โสเยว วา **ภาณุมา** สูริโย **อนฺธตมํ** อนฺธการํ โมหํ วา **ปรํ** อจฺจนฺตเมว **สทฺธมฺมรํสินา** สทฺธมฺมสทิเสน สทฺธมฺมสงฺขเตน วา รํสินา **ภินฺทํ** ปทาเลโนฺต **ภาติ** โสภตีติฯ

๑๕๘. อิทานิ กฐินธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ “**มุนินฺทิ**”จฺจาทินาฯ **โพโธทยาจเล** สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิเส สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาเต วา อุทยปพฺพเต **กาโลทิโต** รตฺติกฺขเย มารปราชิตสมเย วา อุทิโต ปาตุภูโต **มุนินฺทภานุมา** มุนินฺทสทิโส มุนิโนฺทเยว วา สูริโย **อนฺธตมํ** ปกติฆนนฺธการํ พหลโมหนฺธการํ **สทฺธมฺมรํสินา** สทฺธมฺมสทิเสน สทฺธมฺมภูเตน วา กิรเณน **ปรม**ติสเยน **ภินฺทํ** ปทาเลโนฺต **ภาติ** โสภตีติฯ เอตฺถ ถทฺธธมฺมภูตํ เภทนํ อสรีรภูเต อนฺธกาเร พุทฺธิยา อาโรปิตํ สมาธิ นาม โหติฯ มุนีนํ อิโนฺทติ จ, โสเยว ภานุมาติ จ, โพโธ เอว อุทยาจโลติ จ, สทฺธโมฺม เอว รํสีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๕๙. วมนุคฺคิรนาเทฺย’ตํ, คุณวุตฺยปริจฺจุตํ;
อติสุนฺทรมญฺญํ ตุ, กามํ วินฺทติ คามฺมตํฯ

๑๕๙. โกจิ ธโมฺม อมุขฺยวิสเย พเนฺธ โสภเต, น มุขฺยวิสเยติ ทสฺสโนฺต อาห “**วมนํ**”อิจฺจาทิฯ วมนญฺจ อุคฺคิรนญฺจ, **อาทิ**สเทฺทน วิเรจนาทิปริคฺคโหฯ **เอตํ** ยถาวุตฺตํ **คุณา** ปธาเนตรา ปสิทฺธวิสยา วิสยนฺตรปริคฺคหลกฺขณา **วุตฺติ** ปโยครูปา, ตโต **อปริจฺจุตํ** อปริคฬิตํ สนฺตํ อมุขฺยภูตํ **อติสุนฺทรํ** อจฺจนฺตมโนหรมลงฺการรูปตฺตา, **อญฺญํ ตุ** อิตรํ ปน มุขฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กามํ** เอกเนฺตน **คามฺมตํ** อสพฺภสภาวํ พเนฺธ ตสฺสานุจิตภาวโต **วินฺทติ** ปฏิลภติ ปสวตีติ อโตฺถฯ

๑๕๙. อิทานิ อิเมสฺเยว ปาณิธมฺมาทีสุ โกจิ ธโมฺม อมุขฺยวิสเย ปยุโตฺต ปสโตฺถ, มุขฺยวิสเย ปยุโตฺต อปสโตฺถติ ทเสฺสโนฺต “**วมนุคฺคิ**”จฺจาทิมาหฯ **เอตํ วมนุคฺคิรนาทิ** วมนอุคฺคิรนวิเรจนาทิกํ **คุณวุตฺยปริจฺจุตํ** อมุขฺยปโยคโต อคฬิตํ อมุขฺยภูตํ **อติสุนฺทรํ** สเพฺพสํ อติปิยํ โหติ, **อญฺญํ ตุ** อุตฺตโต พฺยติเรกํ มุขฺยวิสเย ปยุตฺตํ วมนุคฺคิรนาทิกํ ปน **กามํ** เอกเนฺตน **คามฺมตํ** สภาวอปฺปิยคามฺมโทสตํ **วินฺทติ** เสวตีติฯ วมนญฺจ อุคฺคิรนเญฺจติ จ, ตานิ อาทีนิ ยเสฺสติ จ, คุณา อปฺปธานา วุตฺตีติ จ, ตโต อปริจฺจุตนฺติ จ วิคฺคโหฯ

๑๖๐. กนฺตีนํ วมนพฺยาชา, มุนิปาทนขาวลี;
จนฺทกนฺตี ปิวนฺตีว, นิปฺปภํ ตํ กโรนฺติโยฯ

๑๖๐. อุทาหรติ “**กนฺตีน**”มิจฺจาทิฯ **มุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทนขานํ **อาวลี** เสณิโย **กนฺตีนํ** อตฺตโน นิรนฺตรํ นิสฺสรนฺตีนํ โสภาวิเสสานํ **วมนพฺยาชา** อุคฺคิรนเลเสน **จนฺทกนฺตี** จนฺทจฺฉวิโย สพฺพตฺถ ปตฺถฏตฺตา **ปิวนฺตีว** ปานํ กโรนฺตีติ ตเกฺกมิฯ กีทิสี วิยาติ ปริกปฺปนาพีชมาห “**นิปฺปภ**”นฺติอาทิฯ **ตํ** จนฺทํ **นิปฺปภํ** ปภาวิรหิตํ **กโรนฺติโย** วิทหมานาฯ อิทญฺหิ กปฺปนาพีชํ ยโต นขโสภาลิงฺคเนน จนฺทสฺส โสภาวโต นิปฺปภตฺตํ ปสฺสิตฺวา มหตฺตญฺจ ตสฺสานขาวลิโย จนฺทกนฺตี ปิวนฺตีติ ปริกเปฺปติ กนฺตีนญฺจ วมนพฺยาชํฯ

๑๖๐. อิฏฺฐวิสเย ปยุตฺตวมนุคฺคิรนาทีนมุทาหรณมุทฺทิสติ “**กนฺตีน**”มิจฺจาทินาฯ **มุนิปาทนขาวลี** มุนิปาทนขเสณิโย **กนฺตีนํ** อตฺตโน จนฺทมรีจิสทิสโสภานํ **วมนพฺยาชา** อุคฺคิรนเลเสน **ตํ** นิมฺมลจนฺทํ **นิปฺปภํ กโรนฺติโย** อตฺตโน สพฺพตฺถ ปตฺถฏตฺตา นิปฺปภํ กโรนฺติโย **จนฺทกนฺตี** จนฺทรํสิโย ปิวนฺติ มเญฺญฯ นขรํสีนํ สพฺพตฺถ ปตฺถฏตฺตา สปฺปภสฺสาปิ จนฺทสฺส นิปฺปภตฺตญฺจ นขรํสีนํ อธิกตฺตญฺจ ทิสฺวา จนฺทกนฺตี ปิวนฺติ อิเวติ นขาวลีนํ จนฺทกนฺติปิวนญฺจ สกกนฺติวมนญฺจ ปกติ น โหติ, พฺยาชมิติ กวินา ปริกปฺปิตํ โหติฯ เอตฺถ ภตฺตสิตฺถาทิมุขฺยวิสยโต อญฺญกนฺติสงฺขตอมุขฺยวิสเย ปยุตฺตํ วมนํ คุณวุตฺตีติ ญาตพฺพํฯ วมนเมว พฺยาชมิติ จ, มุนิ

โน ปาทาติ จ, เตสุ นขาติ จ, เตสํ อาวลิโยติ จ, จนฺทสฺส กนฺติโยติ จ, นิคฺคโต ปภาหีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๖๑อจิตฺตกตฺตุกํ รุฌ-มิเจฺจวํ คุณกมฺม ตํ [คุณกมฺมกํ (สี.)];
สจิตฺตกตฺตุกํ เป’ตํ, คุณกมฺมํ ยทุ’ตฺตมํฯ

๑๖๑. ยถาวุตฺตํ นิคเมติ **“อจิตฺต”**อิจฺจาทินาฯ อิเจฺจวํ อจิโตฺต กตฺตา ยสฺส ตํ **อจิตฺตกตฺตุกํ**ฯ คุโณ กมฺมํ ยสฺส ตํ **คุณกมฺมํฯ ตญฺจ** วมนาทิ **รุฌ**มติมโนหรํ ภวติ พนฺธจิตฺตตาฯ นขาวลิโย หิ อจิตฺตกตฺตาโร, กนฺติโย คุณกมฺมนฺติ วมนมตฺราติสุนฺทรํฯ เนทเมว รุฌนฺติ อาห **“สจิตฺต”**อิจฺจาทิฯ **เอตํ** วมนาทิกํ สจิตฺตกตฺตุกมฺปิยทิคุณกมฺมํ, **อุตฺตมํ** เสฏฺฐํ พนฺธจิตฺตตาฯ

๑๖๑. อนนฺตโรทาหรณสฺส ปสตฺถตฺตญฺจ กมฺมนิ คุเณ สติ สจิตฺตกตฺตุกวมนาทิกญฺจ อิฏฺฐมิติ ทเสฺสโนฺต **“อจิตฺตกตฺตุก”**มิจฺจาทิมาหฯ **อิเจฺจวํ** อิมินา ปกาเรน **อจิตฺตกตฺตุกํ** นขาวลิสงฺขาตอวิญฺญาณกกตฺตุวนฺตํ **คุณกมฺมํ** นขกนฺติสงฺขาตอปฺปธานกมฺมวนฺตํ วมนาทิกํ **รุฌํ** รจนาย อุจิตฺตตา รุจิชนกํ โหติ, **เอตํ** วมนาทิกํ **สจิตฺตกตฺตุกมฺปิ** สวิญฺญาณกกตฺตุวนฺตมฺปิ **ยทิ คุณกมฺมํ** อมุขฺยกมฺมํ เจ, **อุตฺตมํ** วิสิฏฺฐเมว, ‘‘กนฺตีน’’นฺติ ภาวสมฺพเนฺธ ฉฏฺฐิยา สติปิ วมนกฺริยาย กมฺมตฺตํ นาติวตฺตติฯ นตฺถิ จิตฺตํ เยสนฺติ จ, อจิตฺตา กตฺตาโร ยสฺสาติ จ, คุโณ กมฺมํ ยเสฺสติ จ, สห จิเตฺตน วตฺตมาโนติ จ วากฺยํฯ **อิติ** นิทสฺสเน **เอวํ** ปกาเร นิปาโต, อถ วา วจนวจนียานํ [วจนวจนียาทีนํ (ก.)] นิคมารเมฺภ นิปาตสมุทาโยฯ

๑๖๒อุคฺคิรโนฺตว ส เสฺนห-รสํ ชินวโร ชเน;
ภาสโนฺต มธุรํ ธมฺมํ, กํ น สมฺปีณเย ชนํฯ

๑๖๒. ตทุทาหรติ **“อุคฺคิรโนฺตวา”**ติอาทินาฯ **โส** ชินวโร **ชเน** สกลสตฺตนิกาเย **เสฺนหรสํ** อตฺตโน เปมสงฺขาตํ อนุราคํ **อุคฺคิรโนฺตว** วมโนฺต วิย **มธุรํ** อติปณีตํ ธมฺมํ ภาสโนฺต **กํ ชนํ น สมฺปีณเย,** สพฺพเมว สมฺปีเณติฯ เอตฺถ ชินวโร กตฺตา สจิโตฺต, เสฺนหรโส คุณกมฺมํฯ

๑๖๒. อิทานิ สจิตฺตกกตฺตุปเกฺข อุทาหรณมุทฺทิสติ **“อุคฺคิรโนฺต”**จฺจาทินาฯ **โส** ชินวโร **ชเน** สกลสตฺตนิกาเย **เสฺนหรสํ** อตฺตโน เปมสงฺขาตอนุราคํ **อุคฺคิรโนฺต อิว** วมโนฺต วิย **มธุรํ** อาทิกลฺยาณาทิภาเวน ปณีตํ **ธมฺมํ** สทฺธมฺมํ **ภาสโนฺต** เทเสโนฺต ยถาสยํ วทโนฺต **กํ ชนํ** กีทิสํ ปุคฺคลํ **น สมฺปีณเย,** ปีเณติ เอวาติฯ เอตฺถ อุคฺคิรนํ ชินวรสงฺขตสจิตฺตกกตฺตุวนฺตมฺปิ เสฺนหรสสงฺขาตอมุขฺยกมฺมยุตฺตตฺตา ปสตฺถํ โหติฯ เสฺนโห เอว รโส อนุราโคติ วิคฺคโหฯ

๑๖๓โย สทฺทสตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฏุ-
ฉโนฺทอลงฺกติสุ นิจฺจกตาภิโยโค;
โส’ยํ กวิตฺตวิกโลปิ กวีสุ สงฺขฺย-
โมคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ’มมนฺทรูปํฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต

สุโพธาลงฺกาเร

คุณาวโพโธ นาม ตติโย ปริเจฺฉโทฯ

๑๖๓. คนฺถนฺตราหิตวาสนาย, ตทนุพนฺธปฏิภาเน จาวิชฺชมาเนปิ สุเตน อภิโยคพเลน กวิตา กิตฺติ จ ตทนุคตา สมฺปลพฺภตีติ สมนุสาสติ **“โย”**อิจฺจาทินาฯ **สทฺทสเตฺถ** พฺยากรเณ กิสฺมิญฺจิ ‘‘อิทเมเว’’ติ นิยมาภาวา **กุสโล** เฉโก **นิฆณฺฏุมฺหิ** อภิธานสเตฺถ จ **ฉนฺทสิ** วุตฺติชาติปฺปปญฺจปกาสกฉโนฺทวิจิติสเตฺถ จ **อลงฺกติสุ** อลงฺการสเตฺถ จ กุสโล น เกวลํ สทฺทสเตฺถเยว, อถ จ ปน **นิจฺจ**มนวรตํ ทิวา จ รโตฺต จ กโต **อภิโยโค** วายาโม รจนาวิสเย ยสฺส โสยํ **กวิตฺตวิกโลปิ** พนฺธกรณสงฺขาตกวิคุณปริหีโนปิ **กวีสุ** กวิคุโณเปเตสุ **สงฺขฺยํ** คณนํ **โอคยฺห** ปฏิลภิตฺวา **อมนฺทรูปํ** อติพหุํ **กิตฺติํ** ปริสุทฺธพนฺธรจนาลกฺขณํ ตปฺปภวํ ขฺยาตํ **วินฺทติ** ปฏิลภเตวาติฯ

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกายํ

สุโพธาลงฺการฎีกายํ

คุณาวโพธปริเจฺฉโท ตติโยฯ

๑๖๓. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน สทฺทาลงฺกาเร นิทฺทิสิตฺวา พฺยากรณนิฆณฺฏุฉโนฺทปริวาริเต อิมสฺมิํ นิรนฺตราภิโยโค อิหโลกิยาทิมหนฺตยสสฺส การณมิติ สิสฺสานมนุสาสโนฺต **“โย สทฺทสตฺถกุสโล”**จฺจาทิมาหฯ **โย** เถรนวมชฺฌิเมสุ โกจิ **สทฺทสตฺถกุสโล** สทฺทานุสาสนพฺยากรณวิสเย ปกติปจฺจยาทิวิภาคกปฺปนาย เฉโก **นิฆณฺฏุฉโนฺทอลงฺกตีสุ** อภิธานฉโนฺทอลงฺการสเตฺถสุปิ **กุสโล** ตํตํวิภาคพุทฺธีนํ ปฏิปาทเนน เฉโก **นิจฺจกตาภิโยโค** ธารณมนสิการวเสน นิจฺจํ กตุสฺสาโห โหติฯ **โส อยํ** อปฺปมาที **กวิตฺตวิกโลปิ** ปกติสิทฺธกพฺพรจนคุณรหิโตปิ **กวีสุ สงฺขฺยํ** กพฺพกตฺตูสุ คณนํ **โอคยฺห** กพฺพกรณฎีกากรณาทิปกาเรน โอคาเหตฺวา ตํ คณนํ ปาปุณิตฺวา **อมนฺทรูปํ** อนปฺปกสภาวํ อติพหุํ **กิตฺติํ** นิโทฺทสํ สตฺถรจนลกฺขณํ ปุญฺญสญฺจยํ, ตปฺปภวํ ปสิทฺธิํ วา **วินฺทติ** ลภเตวาติฯ ยถาวุตฺตสเตฺถสุ อภิโยโค พนฺธสฺส เอกนฺตการณเมวฯ วุตฺตํ หิ–

‘‘สาภาวิกี จ ปฏิภา,
สุตญฺจ พหุนิมฺมลํ;
อมโนฺท จาภิโยโค’ยํ,
เหตุ โหติ’ห พนฺธเน’’ติ [กาพฺยาทาส ๑.๑๐๓]ฯ

ตตฺถ **สาภาวิกี** สภาวสิทฺธา **ปฏิภา จ** ปญฺญา จ **พหุ นิมฺมลํ** อนปฺปกํ นิชฺชฎํ **สุตญฺจ อมโนฺท อภิโยโค** จ อนปฺปโก อภฺยาโส เจติ อยเมโส สโพฺพปิ **อิห พนฺธเน** อิมิสฺสํ กพฺพรจนายํ **เหตุ โหติ** การณํ ภวตีติฯ สเทฺท สาสติ เอตฺถ เอเตนาติ อิมสฺมิํ อเตฺถ ตปฺปจฺจยญฺจ **ตสฺส ถา**เทสญฺจ กตฺวา สทฺทสตฺถนฺติ ญาตพฺพํ, สทฺทสเตฺถ กุสโลติ จ, นิฆณฺฏุ จ ฉโนฺท จ อลงฺกติ อลงฺการเณฺจติ จ วิคฺคโห, เอตฺถ **อลงฺกติ**สโทฺท สตฺถาเปกฺขาย นปุํสโก โหติ, นิจฺจํ กโต อภิโยโค อเสฺสติ จ, กวิโน ภาโวติ จ, เตน วิกโลติ จ, อมนฺทํ รูปํ สภาโว ยเสฺสติ จ วากฺยํฯ

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย

ตติโย ปริเจฺฉโทฯ

๔. อตฺถาลงฺการาวโพธปริจฺฉท

๑๖๔.อตฺถาลงฺการสหิตา, สคุณา พนฺธปทฺธติ;
อจฺจนฺตกนฺตา กนฺตาว [ยโตอจฺจนฺตกนฺตาว (ก.)], **วุจฺจเนฺตเต ตโต'ธุนา**ฯ

๑๖๔. เอวํ สทฺทาลงฺกาเร ปริจฺฉิชฺช สมฺปตฺยตฺถาลงฺการํ โพธยิตุมาห “**อตฺถาลงฺการ**”อิจฺจาทิฯ **สคุณา** ยถาวุตฺเตหิ ปสาทาทีหิ สทฺทคุเณหิ สหิตา **พนฺธปทฺธติ** กพฺพรจนํฯ อลงฺกรียติ กนฺตึ นียติ พโนฺธ เอเตหิ สรีรมิว หาราทีหีติ อลงฺการา, เตหิ อตฺถาลงฺกาเรหิ ชาตฺยาทิลกฺขเณหิ **สหิตา** สํยุตฺตา สตี **สคุณา** ปติพฺพตาทิคุโณเปตา **อเตฺถน** ธเนน **อลงฺกาเรน** อาภรเณน **สหิตา** ยุตฺตา **กนฺตาว** องฺคนา วิยฯ ยโต **อจฺจนฺตกนฺตา** อติสยรมณียา สิยา, **ตโต** เตน การเณน เย อตฺถาลงฺการา อวสรํ ปตฺตา, เต **อธุนา** อิทานิ **วุจฺจเนฺต** กถียนฺติฯ

๑๖๔. เอวํ สทฺทาลงฺการวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตนฺนิสฺสยํเยว อตฺถาลงฺการพนฺธมารภโนฺต “**อตฺถาลงฺการิ**”จฺจาทิมาหฯ **สคุณา** ยถาวุตฺตปสาทาทิสทฺทคุณยุตฺตา **พนฺธปทฺธติ** ปชฺชคชฺชาทิปเภทา รจนาวลิ **อตฺถาลงฺการสหิตา** สภาววุตฺติวงฺกวุตฺติสงฺขาเตน อตฺถาลงฺกาเรน สํยุตฺตา **สคุณา อตฺถาลงฺการสหิตา กนฺตา อิว** ปติพฺพตาทีหิ คุเณหิ ยุตฺตา สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิธเนหิ คีเวยฺยกฎกนูปุราทีหิ อาภรเณหิ จ ยุตฺตา องฺคนาว **อจฺจนฺตกนฺตา** ยโต อติสเยน รมณียา, **ตโต** ตสฺมา **เต** อตฺถาลงฺการา **อธุนา** ทานิ วุจฺจเนฺตฯ อลงฺกโรนฺติ พนฺธํ สรีรํ วา เอเตหีติ จ, อตฺถสฺส อลงฺการาติ จ, เตหิ สหิตาติ จ, คุเณหิ สห วตฺตตีติ จ, พนฺธสฺส ปทฺธตีติ จ, อจฺจนฺตํ อติสเยน กนฺตาติ จ วิคฺคโหฯ

๑๖๕.สภาววงฺกวุตฺตีนํ, เภทา ทฺวิธา อลํกฺริยา;
ปฐมา ตตฺถ วตฺถูนํ, นานาวตฺถาวิภาวินีฯ

๑๖๕. กติปฺปเภทา เต อิจฺจาห “สภาว”อิจฺจาทิฯ สภาววุตฺติ วงฺกวุตฺตีติ อิเมสํ **เภทา** ปเภเทน **อลํกฺริยา** อตฺถาลงฺการาทฺวิ**ธา**ทฺวิปฺปการาฯ เตสุ สภาววุตฺติ กีทิสีติ อาห “**ปฐมา**”ติอาทิฯ **ตตฺถ** ตาสุ **ปฐมา** สภาววุตฺติ **วตฺถูนํ** ปทตฺถานํ ชาติคุณกฺริยาทพฺพสภาวานํ **นานา** วิจิตฺตา, น เทฺวกาว **อวตฺถา** อวสรา วิภาวินี ปกาสิกา วิเญฺญยฺยาฯ ชาตฺยาทีนํ ปทตฺถานํ ยถาสภาวมเนกปฺปการํ สมฺมเทว วิวรนฺตี สภาวํ ปทตฺถานํ วิจิตฺตํ วทตีติ สภาววุตฺติ นามาติ อธิปฺปาโย, สาว ชาติยา ปทตฺถสรูปสฺส ตถาตถาปฏิปาทกเตฺตน วุตฺติยา [ทตฺติยา (ก.)] ชาติปิ วุจฺจติฯ

๑๖๕. ปสตฺถาลงฺการา [ปสตฺถาทิอลงฺการา (ก.)] ปเภทโต เอตฺตกาติ ทเสฺสโนฺต “**สภาวิ**”จฺจาทิมาหฯ **อลํกฺริยา** อตฺถาลงฺการา สภาววงฺกวุตฺตีนํ **เภทา** ปเภทโต **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา โหนฺติฯ **ตตฺถ** ตาสุทฺวีสุ **ปฐมา** สภาววุตฺติ **วตฺถูนํ** ชาติคุณกฺริยาทพฺพลกฺขณานํ ปทตฺถานํ **นานาวตฺถาวิภาวินี** อเนกปฺปการสฺส ปกาสินี โหติฯ เอตฺถ ชาตฺยาทีนํ ปทตฺถานํ อเนกปฺปการสภาวปกาสินี สภาววุตฺติ นามฯ เอสาว ชาติ คุณาทิจตุพฺพิธปทตฺถานํ สรูปสงฺขาตชาติยา เตหิ อากาเรหิ ปฏิปาทนโต อุปจารโต ชาติ นาม โหติฯ ชาตฺยาทิปทตฺถานํเยว ยถาสภาวํ หิตฺวา วตฺถุปริกปฺปิตอติสโยปมารูปกาทิสรูปสงฺขาตํ วงฺกสภาวํ ปกาเสนฺตี วงฺกวุตฺติ นามฯ ยภาโว จ วโงฺก จาติ จ, เตสํ วุตฺตีติ จ, อลํกโรนฺติ เอตาหีติ จ, นานา อเนกา จ สา อวตฺถา จาติ จ วากฺยํฯ

ยถา –

๑๖๖.ลีลาวิกนฺติสุภโค,
ทิสาถิรวิโลกโน;
โพธิสตฺตงฺกุโร ภาสํ,
วิโรจิ วาจมาสภึฯ

๑๖๖. **“ยเถ”**ติ ตํ อุทาหรติฯ **ลีลาย** วิลาเสน วิหิตาย **วิกนฺติยา** คมเนน สตฺตปทวีติหารสงฺขาเตน **สุภโค** สุนฺทโร **ทิสาสุ** ทสสุ **ถิร**มจลํ วิโลกนํ ยสฺส โส **โพธิสตฺตงฺกุโร** ตทหุชาโต มหาโพธิสโตฺต **อาสภึ วาจํ** ‘‘อโคฺคหมสฺมี’’ติอาทิกมุตฺตมํ นิพฺภยวจนํ **ภาสํ** วทโนฺต **วิโรจิ** วิเสเสน รมณียตฺตํ ปโตฺตฯ อยํ สภาววุตฺติฯ เอวํ ชาติสภาววุตฺยาทโยปิ ปริกปฺปนียาฯ

๑๖๖. อิทานิ สภาววุตฺติยา อุทาหรณํ อาห **“ยถา – ลีลาวิกนฺติ”**จฺจาทิฯ **ลีลาวิกนฺติสุภโค** วิลาสคมเนน สตฺตปทวีติหาเรน สุนฺทโร **ทิสาถิรวิโลกโน** ทสทิสาสุ อจลโอโลกโน **โพธิสตฺตงฺกุโร** มหาโพธิสตฺตงฺกุโร **อาสภึ วาจํ** ‘‘อโคฺคหมสฺมี’’ติอาทินา อภีตวจนํ **ภาสํ** วทโนฺต **วิโรจิ** อโสภีติฯ อิห โพธิสตฺตสงฺขาตสฺส ทพฺพสฺส ลีลาวิกนฺติทิสาถิรวิโลกนวโจนิจฺฉารณสงฺขตานํ อวตฺถานํ ปกาสิตตฺตา ทพฺพสภาววุตฺตีติ ญาตพฺพาฯ เอสาเยว ทพฺพคตคตฺยาทิวิจิตฺรสรูปํ อลงฺกรณโต อลงฺกาโร นาม, ทพฺพคตคตฺยาทโย ปน อลํกิริยมานตฺตา อลํกิริยา นามฯ ชาติคุณกฺริยาสภาววุตฺติโยปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพาฯ ลีลาย ยุตฺตา วิกนฺตีติ จ, ตาย สุภโคติ จ, ทิสาสุ ถิรํ วิโลกนํ ยเสฺสติ จ, โพธิยา ปญฺญาย สโตฺตติ จ, โสเยว องฺกุโรติ จ, อุสภสฺส ภาโวติ จ วากฺยํฯ อุสภสฺส ภาวสงฺขาตา อกมฺปนียา ฐิติ อาสภํ นาม, อกมฺปภาวโตเตน สมาปิ วาจา อุปจารโต อาสภี นาม โหติฯ

๑๖๗.วุตฺติ วตฺถุสภาวสฺส, ยา’ญฺญถา สา ปราภเว;
ตสฺสา’นนฺตวิกปฺปตฺตา, โหติ พีโชปทสฺสนํฯ

๑๖๗. ทุติยมาห **“วุตฺติ”**จฺจาทินาฯ **วตฺถุโน** ชาตฺยาทิรูปสฺส ปทตฺถสฺส **สภาโว** ยสฺสํ อวตฺถายํ ยาทิสํ รูปํ ตสฺส อญฺญถาภาเวน ตสฺส รูปสฺส ตเถตํ ทพฺพาปเนน **วุตฺติ** วจนํฯ **ปราภเว** อญฺญา วงฺกวุตฺติ นาม สิยาฯ กึ สา สากเลฺลน วตฺตุํ สกฺกาติ อาห **“ตสฺสา”**อิจฺจาทิฯ **ตสฺสา** วงฺกวุตฺติยา **อนนฺตวิกปฺปตฺตา** อปริมิตเภทกตฺตา **พีชสฺส** การณตฺตา สกลพฺยตฺติพฺยาปิสามญฺญรูปสฺส ยโต ปเร วิจิตฺตาลงฺการา ปสวนฺติ, **อุปทสฺสนํ** กถนํ โหติ นิรวเสสาภิธานสฺสเกนาปฺยสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ

๑๖๗. อิทานิ วงฺกวุตฺตึ ทเสฺสติ **“วุตฺติ”**จฺจาทินาฯ **วตฺถุสภาวสฺส** ชาตฺยาทิปทตฺถสมฺพนฺธิโน ตาสุ ตาสุ อวตฺถาสุ โย สภาโว วิชฺชติ, ตสฺส สภาวสฺส **อญฺญถา** วิชฺชมานาการํ หิตฺวา วตฺตุปริกปฺปิเตน อติสยอุปมารูปกาทิอญฺญปกาเรน **ยา วุตฺติ** ยํ กถนํ อตฺถิ, **สา ปราภเว** สภาววุตฺติโต อญฺญา วงฺกวุตฺติ นาม สิยาฯ **ตสฺสา** วงฺกวุตฺติยา **อนนฺตวิกปฺปตฺตา** อปฺปมาณปกฺขตฺตา กถเนน ปริสมาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา นยโต ตสฺส อนนฺตปกฺขสฺส ปริคฺคหณตฺถํ **พีโชปทสฺสนํ** การณมตฺตสฺส นิทสฺสนํ โหติฯ วกฺขมานเภทโต เอกเมกมฺปิ อตฺตนา สทิสํ อนนฺตเภทปริคฺคหชานนตฺถํ ปโหตีติ อธิปฺปาโยฯ วตฺถูนํ สภาโวติ จ, อนนฺตา วิกปฺปา ยสฺส สภาวเสฺสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, พีชสฺส อุปทสฺสนนฺติ จ วิคฺคโหฯ

วงฺกวุตฺติอตฺถาลงฺการอุเทฺทสวณฺณนา

๑๖๘. ตตฺถา’ติสยอุปมา-
รูปกาวุตฺติทีปกํ;
อเกฺขโป’ตฺถนฺตรนฺยาโส,
พฺยติเรโก วิภาวนาฯ

๑๖๙. เหตุกฺกโม ปิยตรํ, สมาสปริกปฺปนา;
สมาหิตํ ปริยาย-วุตฺติพฺยาโชปวณฺณนํฯ

๑๗๐. วิเสส รุฬฺหาหงฺการา,
สิเลโส ตุลฺยโยคิตา;
นิทสฺสนํ มหนฺตตฺตํ,
วณฺจนา’ปฺปกตตฺถุติฯ

๑๗๑. อกาวลิ อญฺญมญฺญํ, สหวุตฺติ วิโรธิตา;
ปริวุตฺติพฺภโมภาโว, มิสฺส’มาสี รสี อิติฯ

๑๗๒. เอเต เภทา สมฺทฺทิฏฺฐา, ภาโว ชีวิตมุจฺจเต;
วงฺกวุตฺตีสุ โปเสติ, สิเลโส ตุ สิรึ ปรํฯ

๑๖๘-๑๗๒. ยโถทฺทิฏฺฐํ นิทฺทิสิตุกาโม อุทฺทิสติ **“ตเตฺถ”**จฺจาทิฯ **ตตฺถาติ** ตสฺสํ วงฺกวุตฺติยํ ‘‘เอเต เภทา สมฺทฺทิฏฺฐา’’ติ อิมินา สมฺพนฺธฯ **สมฺทฺทิฏฺฐาติ** สเงฺขปนเยน วุตฺตาฯ อติสโย อุปมา รูปกํ อาวุตฺติ ทีปกญฺจ, **สมาโส** สมาสวุตฺติ ปริกปฺปนา จ, วิเสโส รุฬฺหาหงฺกาโร จ, **ชีวิตมุจฺจเตติ** ตทภาเว พนฺธสฺส ฉวเสฺสว เหยฺยตฺตา วุตฺตํ, สิเลโส ตุ **วงฺกวุตฺตีสุ** สภาววุตฺตึ หิตฺวา วตฺถุสภาวโต อญฺญถา ยถา ตถา ปริกปฺปนรูปาสุ อติสยาทีสุ วุตฺตีสุ **ปรํ สิรึ** กนฺตึ โปเสติ ตํ ปูเรติ อาวหตีติฯ

๑๖๘-๑๗๒. เภทวนฺตานํ ปทตฺถานํ สภาวกถนํ อุเทฺทสกฺกเมน ปากฏํ โหตีติ วตฺตมาเนหิ อลงฺกาเรหิ อุทฺทิสนฺโต **“ตตฺถาติสย...เป.... รสี”**ติ คาถาจตุกฺกมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** ติสฺสํ วงฺกวุตฺติยํ **อิติ** เอวํ **เอเต** ปญฺจตึส **เภทา สมฺทฺทิฏฺฐา** สเงฺขเปน วุตฺตาติฯ เอเตสํ ปน ปทานํ อโตฺถ นิเทฺทเส อาวิภวิสฺสติฯ อิมินา ภาโว จ สิเลโส จ อติปฺปสโตฺถติ ทีเปติฯ **ภาโว** ภาวาลงฺกาโร **ชีวิตํ** พนฺธสฺส ปาณภูโตติ วุจฺจเต, ภาวรหิตสฺส พนฺธสฺส ฉวสรีรสฺส วิย อนุปาเทยฺยตฺตา, **สิเลโส ตุ** สิเลสาลงฺกาโร ปน **วงฺกวุตฺตีสุ** อติสโยปมาทิวงฺกวุตฺตีสุ **ปร**มุกฺกํสภูตํ **สิรึ** โสภํ **โปเสติ** ปูเรติฯ

นิเทฺทสวณฺณนา

๑๗๓. ปกาสิกา วิเสสสฺส,
สิยา’ติสยวุตฺติ ยา;
โลกาติกฺกนฺตวิสยา,
โลกิยาติ จ สา ทุวิธาฯ

๑๗๓. ตตฺถาติสยวุตฺตีนํ ตาว นิทฺทิสโนฺต อาห **“ปกาสิกา”**อิจฺจาทิฯ **วิเสสสฺส** วตฺถุคตสฺสาติมตฺตสฺส ปกาสิกายาติ อนฺวทิตฺวา สา อติสยวุตฺติ สิยาติ วิธียเต, อติสยสฺส วตฺถุโน อุกฺกํสสฺส ปฏิปาทิกา วุตฺติ **อติสยวุตฺติ**ฯ สา จ ทุวิธาติ อาห **“โลก”**อิจฺจาทิฯ โลกํ โลก

ปฺปตีติ อติกฺกโนฺต วิสโย โคจโร ยสฺสา สา **โลกาติกฺกนฺตวิสยา** จ โลเก ภวา โลกฐฺฐิติมนติกฺกนฺตตฺตาติ **โลกิยา** จาติ อติสยวุตฺติ **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา ภวติฯ

๑๗๓. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน อติสยวุตฺตึ ทเสฺสติ **“ปกาสิ”**จฺจาทินาฯ **วิเสสสฺส** ชาตฺยาทิปทตฺถคตอธิกวิเสสสฺส **ยา** วุตฺติ ปกาสิกา, สา อติสยวุตฺติ นาม สิยา, **สา** อติสยวุตฺติ **โลกาติกฺกนฺตวิสยา** จ ชาตฺยาทิปทตฺถานํ ยถาสภาวสงฺขตโลกฐฺฐิตฺยาติกฺกนฺตวิสยตฺตา โลกาติกฺกนฺต วิสยาติ จ **โลกิยาติ** จ ยถาวุตฺตโลกมนติกฺกมฺม ปวตฺตนโต โลกิยาติ เจวํ **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา โหนฺติฯ วทตีติ วุตฺติ, อติสยสฺส วุตฺตีติ จ, โลกํ อติกฺกโนฺต วิสโย เอติสฺสาติ จ, โลเก ภวาติ จ วิคฺคโหฯ ‘‘วิเสสสฺส ปกาสิกา’’ติ ปสิทฺธคุณานุวาเทน สา อติสยวุตฺติ สิยาติ อปสิทฺธํ อติสยวุตฺติวิธานํ กโรติ, ยถา ‘‘โย กุณฺฑลี, โส เทวทโตฺต’’ติฯ อนุวาทกอนุวาทนียเภโท อุปริเปฺยวเมว ทฎฺฐโพฺพฯ

๑๗๔. **โลกิยาติสยเสฺส’เต,**
เภทา เย ชาติอาทโย;
ปฎิปาทียเต ตฺว’ชฺช,
โลกาติกฺกนฺตโคจราฯ

๑๗๔. อยํ ทฺวิปฺปการา อติสยวุตฺติ สภาววุตฺยาทีหิ ภินฺนาติ เจ? อาห **“โลก”**อิจฺจาทิฯ **ชาติอาทโย** ยโต ปทตฺถสฺส วิจิตฺตํ สรูปํ วทตีติ วิจิตฺตสรูปปฎิปาทิกา สภาววุตฺติปิ อลงฺการโร, อลงฺการิยํ ตุ วตฺถุมตฺตํ, ตโต สภาววุตฺยาทโย **เย เภทา** วิเสสา, **เอเต** โลกิยาติสยสฺส เภทา, ยถา สรีเร ยํ สหชํ สุนฺทรตฺตํ, ตสฺส โปสกาปิ มุตฺตาวลิปฺปภุติ อลงฺกาโรติ วุจฺจติ, เอวํ พเนฺธปฺยลงฺการิยวตฺถุนิมิตฺตํ ธมฺมตฺตํ ยาย อุกฺกํสียติ, สา อุกฺกํโสติ วุจฺจติฯ สา จ วุตฺติ **อลงฺการ**สเทฺทน วุจฺจเตฯ สา ปน อติสยวุตฺติเยวฯ เตเนวาห **“โลกิยาติสยเสฺสเต, เภทา เย ชาติอาทโย”**ติฯ ยโต เอวํ, ตโต โลกาติกฺกนฺตวิสยา จ วิสฺสํ ทสฺสนียาติ อาห **“ปฎิ”**ติอาทิฯ **ตฺ**ส โทฺท เภเทฯ **อชฺช ตุ** อิทานิ ปน โลกาติกฺกนฺตโคจรา ปฎิปาทียเตติ สมฺพโนฺธฯ

๑๗๔. อิทานิ เอสา ทฺวิปฺปการาปิ อติสยวุตฺติสภาววุตฺยาทีหิ อนญฺญาติ ทเสฺสตุํ **“โลกิเย”**จฺจาทิมาหฯ **ชาติอาทโย** ชาติคุณาทิปทตฺถคตวิจิตฺตสรูปสฺส ปกาสนโต นิสฺสยโวหาเรน ‘‘ชาตฺยาทโย’’ติ นิทฺทิฎฺฐา ชาติสภาววุตฺติคุณสภาววุตฺยาทโย **เย เภทา** วิเสสา, **เอเต โลกิยาติสยสฺส** โลกิยาติสยวุตฺติยาเยว **เภทา** อวยวาฯ ตตฺถ โลกิยาติสยวุตฺติ นาม ชาติสภาววุตฺติคุณสภาววุตฺยาทโยเยวาติฯ เอสาเยว วิจิตฺรรูปปฎิปาทิกา อุกฺกํสาติ จ วุจฺจติฯ เอวํ โลกิยาติสยวุตฺติยา ‘‘ลีลาวิกนฺติสุภโค’’ติ อุทาหรณสฺส คมฺยมานตฺตา วกฺขมานํ ปฎิชานาติ **“ปฎิปาทียเต”**จฺจาทินาฯ **อชฺช ตุ** อิทานิ ปน **โลกาติกฺกนฺตโคจรา** อติสยวุตฺติ **ปฎิปาทียเต** อุทาหรณโต นิปฺผาทียติฯ โลเก ภโวติ จ, ตสฺส อติสโย อาธิกฺกมิติ จ วากฺยํฯ

๑๗๕. **ปิวนฺติ เทหกนฺตี เย,**
เนตฺตญฺชลิปุเฎน เต;
นา’ลํ หนฺตุํ ชิเน’สํ ตฺวํ,
ตณฺหํ ตณฺหาหโรปิ กึฯ

๑๗๕. ตมุทาหรติ **“ปิวนฺติ”**จฺจาทินาฯ ชิน เต **เทหกนฺตี** สรีรโสภาโย **เย** ชนา **เนตฺตญฺชลิปุเฎน** อตฺตโน นยนทฺวนฺทสงฺขาเตน อญฺชลิปุเฎน ปิวนฺติ, **เอสํ** ชนานํ **ตณฺหํ** ปิปาสํ โลภเมว วา หรติ อนุปตติ [อปนยติ (?)]ฯ **ตณฺหาหโรปิ** สมาโน ตฺวํ **หนฺตุํ** นิวตฺติตุํ **กึ นาลํ**

กสฺมา อสมโตฺถสิฯ ตณฺหาหรา นาม ตณฺหเมว นุทนฺติฯ อตฺร หนนฺตามปิห สมฺปนฺทติ โลกฐิตึ อติกฺกมฺม เทหกนฺติยา พหุตฺตนธมฺมํ วุโตฺตฯ

๑๗๕. อิทานิ ปฏิญฺญาตานุสาเรน ปฏิปาเทติ **“ปิวนฺติ”**จฺจาทินาฯ โภ **ชิน เต** ตุยฺหํ **เทหกนฺตี** สรีรโสภาโย **เย** ชนา **เนตฺตญฺชลิปุเฏน** เนตฺตสงฺขาเตน หตฺถปุเฏน ปิวนฺติ, **เอสํ** สาธุชนานํ **ตณฺหํ** ปิปาสํ โลภเมว วา **ตณฺหาหโรปิ** ตวํ สเพฺพสํ ตณฺหาวินาสโกปิ **หนฺตุํ** นิวาเรตุํ **กึ นาลํ** กสฺมา อสมโตฺถสีติฯ เอตฺถ ปิวนํ นาม ปิปาสํ วิเนตีติ โลกสภาโวฯ ตณฺหํ หนฺตุํ นาลมิติ โลกสภาวมติกฺกนฺตโตฺถฯ กนฺตีนํ อธิกปิยตา อติสยธมฺมํ, ตสฺส วุตฺติ ปน ตณฺหํ หนฺตุํ นาลมิติ โลกาติกฺกนฺตอตฺถํ วิสยํ กตฺวา ปวโตฺต โหติฯ สา ปน กเถตุมิจฺฉิตํ กนฺตีนํ อธิกปิยตํ ตณฺหาหนเน อสมตฺถํ วตฺวา ทีเปตีติ วงฺกวุตฺติ นามฯ วุจฺจมานานํ อุปมารูปกาทีนมฺปิ วงฺกวุตฺติตา อิจฺฉิตตฺถสฺส ปการนฺตเรน ปกาสนโตเยวฯ ยถา นาม สรีรสหชํ ปีนตฺตาทิสุนฺทรตฺตํ อุทฺทีปนากาเรน ฐิตา กฏกอุณฺหีสหาราทโย อลงฺการา นาม ภวนฺติ, เอวํ พนฺธสรีรสงฺขาเต อลงฺกรณียวตฺถุมฺหิ วิชฺชมานอติปิยตาทิเมว อุทฺทีเปตฺวา อลงฺกุรุมานา ‘‘ตณฺหาหโรสิ ตวํ เอสํ กนฺตี ปิวนฺตานํ ตณฺหํ หนฺตุํ นาล’’มิติ วาจาภงฺคี อลงฺกาโร นามฯ อลงฺการิยํ นาม อลงฺกาตพฺพกนฺติปิยตาย พหุตฺตนฺติฯ อุตฺตริปิ อลงฺการอลงฺการิยวิภาโค จ อนุรูปโต โยชนกฺกโม จ เอวเมว ทฏฺฐโพฺพฯ เทเห กนฺตีติ จ, อญฺชลีเยว ปุโฏติ จ, เนตฺตานิเยว อญฺชลิปุโฏติ จ, ตณฺหํ หรตีติ จ วิคฺคโหฯ

๑๗๖. อุปมาโนปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ สิโย’ปมา;
สทฺทตฺถคมฺมา วากฺยตฺถ-วิสยาติ จ สา ติธาฯ

๑๗๖. อุปมํ นิทฺทิสติ **“อุปมาเน”**จฺจาทินาฯ อุปมียเต อเนนาติ อุปมานํ, ปทุมาทิกวตฺถุฯ ปทุมาทิโก ตุ สโทฺท อุปมานวาจโกฯ อุปมียตีติ อุปเมยฺยํ, มุขาทิกวตฺถุฯ มุขาทิโก สโทฺท ตุ อุปเมยฺยวาจโกฯ เตสํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ปทุมาทิมุขาทิวตฺถูนญฺจฯ **สธมฺมตฺตนฺ**ติ สมาโน ธโมฺม กนฺติมนฺตตา ยสฺส โส สธโมฺม, ตสฺส ภาโว สธมฺมสทฺทสฺส ปวตฺตินิมิตฺตสมาเนน ธเมฺมน สห สมฺพโนฺธ **สธมฺมตฺตํ** อุปมาโนปเมยฺยปติฏฺฐิตํ อุปมา สิยา, อุปมียติ ยถาวุโตฺต สมฺพโนฺธติ กตฺวาฯ สา ปนาลงฺการิยสฺส ธมฺมสฺสาติสยปฏิปาทนปฺปกาโรฯ กติวิธา สาติ อาห **“สทฺท”**อิจฺจาทิฯ สโทฺท จ อโตฺถ จ, เตหิ คมฺมา ปตียมานา **สทฺทตฺถคมฺมาฯ วากฺยํ** ปทสมุทาโยฯ ตสฺส อโตฺถ วิสโย โคจโร ยสฺสา **วากฺยตฺถวิสยา**ติ จ **สา** อุปมา **ติวิธา** สทฺทคมฺมอตฺถคมฺมวากฺยตฺถวิสยาติ ติธา โหติฯ

๑๗๖. อิทานิ อุปมาลงฺการํ นิทฺทิสติ **“อุปมาโน”**จฺจาทินาฯ **อุปมาโนปเมยฺยานํ** จนฺทนีลุปฺปลทลาภาทีนํ อานนนยนาทีนญฺจ ปทตฺถานํ **สธมฺมตฺตํ** กนฺติมนฺตตาปีนตาทิตุลฺยธมฺมสมฺพโนฺธ อุปมา นาม สิยา, **สา** อลงฺกรณียวตฺถุโน อาธิกฺกปฏิปาทนปฺปการา อุปมา **สทฺทตฺถคมฺมา** สทฺทคมฺมา จ อตฺถคมฺมา จ วากฺยตฺถวิสยา จ, **อิติ** เอวํ **ติธา** ติปฺปการา โหติฯ เอตฺถ อุปมาโนปเมยฺยภูตานํ จนฺทานนาทิปทตฺถานํ สธมฺมสงฺขโต อญฺญมญฺญตุลฺยกนฺติมนฺตตาปีนตาทิธมฺมโยโค ปทตฺถานํ อุปมตฺถสฺส ปติฏฺฐิตตฺตา อุปฏฺฐานตาย อุปมา นาม โหติ, ตนฺนิสฺสยจนฺทาทโย ปน นิสฺสิตโวหาเรน อุปมา นาม โหติ, อุปมานภูตจนฺทาทิอตฺถปฏิปาทโก **จนฺทิมา**ทิสโทฺทปิ ตทเตฺถน อุปมา นาม โหติ, อุปเมยฺยุปเมยฺยนิสฺสยตปฺปฏิปาทกานมฺปิ อุปเมยฺยภาโว เอวเมว ทฏฺฐโพฺพฯ อุปมียเต อเนนาติ อุปมานนฺติ กตฺวา จนฺทาทิ อุปมานํ วุจฺจติ, อุปมียตีติ อุปเมยฺยํ, อานนาทิ, อุปมานญฺจ อุปเมยฺยญฺจาติ จ,

สมาโน จ โส ธมฺโม เจติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, สโทฺท จ อโตฺถ จาติ จ, เตหิ คมฺมาติ จ, วากฺยสฺส อโตฺถติ จ, โส วิสโย ยสฺสา อุปมายาติ จ วากฺยํฯ

๑๗๗. สมาสปจฺจเยวาที, สทฺทา เตสํ วสา ติธา;
สทฺทคมฺมา สมาเสน, มุนิโนฺท จนฺทิมานโนฯ

๑๗๗. ตตฺถ สทฺทคมฺมาปิ ติธา สิยาติ ทเสฺสตุมาห **“สมาส”**อิจฺจาทิฯ สมาโส จ ปจฺจโย จ อิวาทิ จ, เต สทฺทา นาม, **สทฺท**สเทฺทน สมาสาทโย วตฺตุมธิเปฺปตาติ อโตฺถฯ **เตสํ** สมาสาทีนํ วสา สทฺทคมฺมา ติธา โหติ สมาสสทฺทคมฺมา ปจฺจยสทฺทคมฺมา อิวาทิสทฺทคมฺมาติ, **สมาเสน** สมาสสเทฺทน คมฺมา อุปมา วุจฺจตีติ เสโสฯ อุทาหรติ **“มุนิโนฺท จนฺทิมานโน”**ติ, จนฺทิมา วิย รุจิรมานนํ มุขํ ยสฺส โส **จนฺทิมานโน**ฯ เอตฺถ จ จนฺทิมํ อุปมานํ, อานนํ อุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ ธมฺโม, จนฺทิมานนานํ สมานธมฺมสมฺพนฺธิโชตโก **วิย**สโทฺท, เตสุ สาธารณธมฺมวาจกสฺส **วิย**สทฺทสฺส โจปมาโชตกสฺสาปฺปโยโค สมาเสเนว วุตฺตตฺตา, เอตฺถ ปน **วิย**สโทฺท **จนฺทิมา**สเทฺทน อุปมานวาจเกน สมฺพนฺธมุปคโต จนฺทคตเมว สทิสตฺตํ วทติ, มุขคตํ ปน สามตฺถิยา ปทียเต, เอวมีทิสํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๗๗. เตสุ ยถาวุเตฺตสุ สทฺทคมฺมสฺส ติวิธตฺตํ ทเสฺสตุํ อาห **“สมาเส”**จฺจาทิฯ **สมาสปจฺจเยวาที** สมาโส, อายาทิปจฺจยา, อิวาทโย จ สทฺทา นาม, **เตสํ** สมาสาทีนํ **วสา** เภเทน **สทฺทคมฺมา ติธา** สมาสสทฺทคมฺมา ปจฺจยสทฺทคมฺมา อิวาทิสทฺทคมฺมาติ ติวิธา โหติฯ **สมาเสน** สมาสสเทฺทน คโมฺมปมา วุจฺจติ **“มุนิโนฺท จนฺทิมานโน”**ติฯ **มุนิโนฺท** สมฺมาสมฺพุโทฺธ **จนฺทิมานโน** จนฺทสมานมโนหรมุขมณฺฑเลน ยุโตฺต โหติ, สมาโส จ ปจฺจโย จ อิวอิติ อิทํ อาทิ เยสํ วาทีนนฺติ จ, สเทฺทน คมฺมาติ จ, มุนีนํ อิโนฺทติ จ, จนฺทิมา วิย รุจิรํ อานนํ มุขํ ยเสฺสติ จ วิคฺคโหฯ เอตฺถ ‘‘จนฺทิมา’’ติ อุปมานํ, ‘‘อานน’’นฺติ อุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ อุปมาโนปเมยฺยานํ สาธารณธโมฺม, ‘‘วิยา’’ติ สโทฺท จนฺทานนานํ ทฺวินฺนํ อานนคตรุจิรตฺตํ จเนฺท จ, จนฺทคตรุจิรตฺตํ อานเน จ อตฺถีติ สมานธมฺมสมฺพนฺธํ โชเตติ, อิห สาธารณธมฺมวาจกสฺส **รุจิร**สทฺทสฺส, ตุลฺยธมฺมสงฺขาโตปมาโชตกสฺส **วิย**สทฺทสฺส จ อปฺปโยโค เตสํ อตฺถานํ สมาเสน วุตฺตตฺตาฯ เอตฺถ อุปมานวาจเกน **จนฺทิมา**สเทฺทน ยุโตฺต **วิย** สโทฺท จนฺทคตสทิสตฺตํ โชเตติ, มุขคตสทิสตฺตํ ปน สามตฺถิยา ปตียเตฯ ตถา หิ มุขํ จนฺทสมานมาคจฺฉนฺตํ จนฺทสฺส มุขสทิสตฺตํ วินา น ภวตีติ อญฺญถานุปปตฺติ สามตฺถิยนฺติฯ

๑๗๘. อายาที ปจฺจยา เตหิ, วทนํ ปงฺกชายเต;
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ, นีลุปฺปลทลียติฯ

๑๗๘. อิทานิ ปจฺจยสทฺทคมฺมํ ทเสฺสติ **“อายาทิ”**จฺจาทินาฯ **อายาทีติ อายอียก**ปจฺจยาทโย **ปจฺจยา** ปจฺจยสทฺทา นาม, **เตหิ** ปจฺจยสเทฺทหิ คมฺมา อุปมา วุจฺจติฯ อุทาหรติ **“วทน”**มิจฺจาทิฯ ปงฺกชมิว รุจิรมาจรติ **ปงฺกชายเต**ฯ เอตฺถาปิ ปงฺกชมุปมานํ, อาจรณกฺริยาย กตฺตุภูตํ อานนมุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ สธโมฺม, ปงฺกชานนานํ สมานธมฺมสมฺพนฺธโชตโก **อิว**สโทฺทฯ ตตฺถ **รุจิร อิว**สทฺทานํ ปุเพฺพ วิยาปฺปโยโค ปจฺจเยน วุตฺตตฺตาติ สพฺพตฺถ วิเญฺญยฺยํฯ เอวมุปริปิฯ

๑๗๘. อิทานิ ปจฺจยสทฺทคโมฺมปมํ นิทเสฺสติ **“อายาทิ”**จฺจาทินาฯ **อายาที** ‘‘อาย อียก’’อิติอาทโย **ปจฺจยา** ปจฺจยสทฺทา นาม, **เตหิ** ปจฺจยสเทฺทหิ คโมฺมปมา วุจฺจติ **“วทนํ... เป.... ทลียตี”**ติฯ **วทนํ** มุขํ **ปงฺกชายเต** ปทุมมิว รุจิรํ อาจรติฯ **มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ**

สพฺพญฺญุโน เนตฺตยุคฬํ **นีลุปฺปลทลียติ** นีลุปฺปลปตฺตมิว รุจิรมาจรติฯ อาโย อาทิ เยสํ อียาทีนนฺติ จ, ปงฺกชมิว รุจิรมาจรติ ปวตฺตตีติ จ, มุนินฺทสฺส นยนทฺวนฺทมิติ จ, นีลุปฺปลสฺส ทลมิติ จ, ตมิว รุจิรมาจรตีติ จ วากฺยํฯ เอตฺถ ''ปงฺกช''มิติ จ ''นีลุปฺปล''มิติ จ อุปมานํ, อาจรณกฺริยาย กตฺตุภูตํ วทนํ นยนทฺวนฺทญฺจ อุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ อุปมาโนปเมยฺยานํ สธมฺมํ, อุปมาโนปเมยฺยานํ สมานธมฺมโชตโก **อิว**สทฺโท, เตสํ อตฺถานํ ปจฺจเยน วุตฺตตฺตา เตสมปฺปโยโคฯ เอวรูเปสุ อเญฺญสุปิ เอวเมว เวทิตพฺพฯ

๑๗๙. อิวาที อิว วา ตุลฺย-สมาน นิภ สนฺนิภา;
ยถาสงฺกาส ตุลิต-ปฺปกาส ปติรูปกาฯ

๑๘๐. สรีสริกฺข สํวาที, วิโรธี สทิสา วิย;
ปฏิปกฺขปจฺจนีก-สปกฺข'ปมิโต'ปมาฯ

๑๘๑. ปฏิพิมฺพ ปฏิจฺฉนฺน-สรูป สม สมฺมิตา;
สวณฺณา'ภา ปฏินิธิ, สธมฺมาทิ สลกฺขณาฯ

๑๘๒. ชยตฺย'โกฺกสติ หสติ, ปติคชฺชติ ทูภติ;
อุสูยตฺย'วชานาติ, นินฺทติ'สฺสติ รุนฺธติฯ

๑๘๓. ตสฺส โจเรติ โสภคฺคํ, ตสฺส กนฺตึ วิลุมฺปติ;
เตน สทฺธึ วิวทติ, ตุลฺยํ เตนาธิโรหติฯ

๑๘๔. ภจฺฉํวิคาหเต ตสฺส, ตมเนฺวตฺย'นุพนฺธติ;
ตํสีลํ, ตํ นิเสเธติ, ตสฺส จานุกโรติ'เมฯ

๑๗๙-๑๘๔. อิวาที อิวาทโย นาม อิเมติ สมฺพโนฺธฯ อิโว จ วา จ ตุโลฺย จ สมาโน จ นิโภ จ สนฺนิโภ จาติ ทฺวเนฺท **อิว...เป.... สนฺนิภา**ฯ สทฺทมเปกฺขิย ปุลฺลิงฺคตาฯ เอวมุปริปิ ยถาโยคํฯ ''สธมฺมาที''ติ **อาทิ**สเทฺทน สาธารณสจฺฉายาทีนํ ปริคฺคโหฯ ชยติจฺจาทีสุ กมฺมํฯ

๑๗๙- ๑๘๔. อิวาทิสทฺทคโมฺมปมาธิกาเร ปฐมํ ตาว ''อิวาทโย นาม เอเต''ติ ทเสฺสติ **''อิวาทิ''**จฺจาทินาฯ **อิวาที**ติ ปทสฺส ฉฏฺฐีมคาถาย **อิเม**ติ อิมินา สมฺพโนฺธ, **ตสฺส จา**ติ **จ**สทฺทํ ยุชฺชนฏฺฐาเน โยเชตฺวา **สนฺนิภา จา**ติอาทโย โยเชตพฺพาฯ ''สธมฺมาที''ติ**อาทิ**สเทฺทน สาธารณสจฺฉายาทโย คหิตาฯ **นินฺทติ อิสฺสตี**ติ ปทเจฺฉโท, **อิเม** เทฺวปญฺญาส อิวาทโย นามฯ ''ชยติ อโกฺกสติ หสติ''อิจฺจาทิกํ ตํตํกฺริยาปทสงฺขตอนุการิยานํ อนุกรณนฺติ กตฺวา ทฺวโนฺทเยว, ''สนฺธิสมาสา อทฺธสฺสา''ติ [สนฺธิสมาโส ตทฺทฺธสฺสาติ (ก.)] วุตฺตตฺตา สนฺธิสมาสานํ คาถทฺธสฺส วินา อุภยทฺธมชฺฌ อลพฺภนโต **ทูภติ**ปทโต ปุเพฺพเยว สมาโส กาตโพฺพ, โน เจ, อสมาโสติ คเหตโพฺพฯ **ตสฺส โจเรติ โสภคฺค**มิจฺจาทิกมฺปิ วากฺยานุกรณนฺติ กตฺวา ตตฺถ สมาโส, วาเกฺย เกวลปทานีติ วา คเหตโพฺพฯ อิเมสํ สเพฺพสมฺปิ **อิว** สทฺทปริยายตฺตา สทิสตฺถาติ สพฺพตฺถ ภาวโตฺถ, อวยวโตฺถ ปน ปากโฏเยวฯ

๑๘๕. อุปมาโนปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ วิภาวิหิ;
อิเมหิ อุปมาเภทา, เกจิ นิยฺยนฺติ สมฺปติฯ

๑๘๕. อิวาทีนํ วินิโยควิสยํ ทเสฺสตฺวา อุปมาเภทํ ทเสฺสตุํ ปฏิชานาติ **''อุปมาน''**อิจฺจาทิฯ **เกจี**ติ อิมินา อปริยนฺตตฺตเมสํ [อปริยนฺตปเภทํ (ก.)] ทเสฺสติฯ ตถา จ วกฺขติ ''ปริยโนฺต

วิกปฺปาน’’นฺติอาทิฯ **นิยฺยนฺติ** อุทาหรียนฺติฯ

๑๘๕. อิทานิ อิวาทิสทฺทคโมฺมปมํ ทเสฺสตุํ ปฏิชานาติ **“อุปมาโน**’’จฺจาทินาฯ อุปมาโนปเมยฺยานํ **สธมฺมตฺตํ** สมานธมฺมสมฺพโนฺธฯ **วิภาวิหิ** ปกาสเกหิฯ **อิเมหิ** อิวาทีหิ สเทฺทหิ ชานิตพฺพา เกจิ อุปมาเภทา อปริยนฺตตฺตา **สมฺปติ** ทานิ ลทฺธาวสเร **นิยฺยนฺติ** อุทาหรณมเตฺตน ปฏิปาทียนฺติฯ

๑๘๖.วิกาสิปทุมํ’วา’ติ-สุนฺทรํ สุคตานนํ;
อิติ ธโมฺมปมา นาม, ตุลฺยธมฺมนิทสฺสนาฯ

๑๘๖. **“วิกาสิ**’’จฺจาทิฯ **สุคตานนํ** มุนินฺทสฺส วทนํ **อติสุนฺทรํ** อจฺจนฺตรมณียํฯ กิมิว? **วิกาสิปทุมํว** ปพุชฺฌมานปทุมํวิยฯ **อิติ** อยเมวํวิธา ธโมฺมปมา นาม โหติฯ กสฺมา? อานนปทุมานํ สมานสฺส ธมฺมสฺส คุณสฺส สุนฺทรสฺส ลกฺขณสฺส นิทสฺสนา สุนฺทรตฺตนฺติ ปฏิปาทนโตฯ

๑๘๖. อุทาหรณมาห **“วิกาสิ’’**จฺจาทินาฯ **สุคตานนํ** ภควโต มุขํ **วิกาสิปทุมํว** พุชฺฌมานปงฺกชมิว อติสุนฺทรํ โหติฯ **อิติ** อีทิสา อุปมา **ตุลฺยธมฺมนิทสฺสนา** อติสุนฺทรมิติ สมานคุณทสฺสเนน **ธโมฺมปมา** นาม โหติฯ ปทุมานนานํ สาธารณคุณสฺส ปกาสนโต อติสุนฺทรมิติ ตุลฺยธโมฺม นาม โหติฯ เอตฺถ ปทุมคตตุลฺยธมฺมสมฺพนฺธสงฺขาตาย อุปมาย **อิว**สเทฺทน โชติยมานเตฺตปิ อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตตฺตา ยถาวุโตฺตปมาย ธเมฺมน ยุตฺตตฺตา ธโมฺมปมา นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

๑๘๗.ธมฺมหีนา มุข’โมฺภช-สทิสํ มุนิโน อิติ;
วิปรีโตปมา ตุลฺย-มานเนน’มฺพุชํ ตวฯ

๑๘๗. **“ธมฺม**’’อิจฺจาทิฯ **มุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส มุขํ **อโมฺภเชน** ปทุเมน **สทิสํ** สมานํฯ **อิติ** อยํ ธมฺมหีโนปมา นาม สุนฺทรสงฺขาตสฺส คุณสฺส อนิทฺทิฏฺฐตฺตา, สา ตุ อตฺถวสา คมฺยเตฯ กถมญฺญถา ยุชฺชตีติ? เอตฺถ ปน **สทิส**สโทฺท อุปเมยฺยสฺส มุขสฺส วิเสสนนฺติ มุขคตเมว สทิสตฺตํ วทติ, อโมฺภชคตํ ตุ สามตฺถิยา คมฺยเตฯ เอวมีทิสํ เญยฺยํฯ **“วิปรีเต**’’จฺจาทิฯ มุนีติ คมฺยเต สุตฺตตฺตา, โภ มุนิ ตว **อานเนน** มุเขน อมฺพุชํ ตุลฺยนฺติ อยํ วิปรีโตปมาฯ ธมฺมหีนเตฺตปิ ปสิทฺธิวิปริยเยนาภิหิตตฺตา ตนฺนาเมเนว วุตฺตาฯ เอวมุปริปิฯ

๑๘๗. **“ธมฺมหีเน’’**จฺจาทิฯ ‘‘มุขโมฺภชสทิสํ มุนิโน’’ตฺยยํ อุปมาฯ **ธมฺมหีนา** ตุลฺยธมฺมปกาสก**สุนฺทรา**ทิสทฺทหีนตฺตา ธมฺมหีนา นามฯ วาจกาภาเว ตุลฺยธโมฺม กถํ ปตียตีติ เจ? มุนิโน **มุขํ** วทนํ **อโมฺภชสทิสํ** ปทุมสทิสมิติฯ เอตฺถ มุขสฺส อโมฺภชสมานตฺตํ มุขโมฺภชานํ สาธารณธเมฺม อสติ กถํ ภวตีติ? อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิยาติ, **อิว**ปริยาโย **สทิส**สโทฺท มุขสฺส วิเสสนํ ยสฺมา โหติ, ตสฺมา มุขคตสทิสตฺตํ วทติ, อโมฺภชคตสทิสตฺตํ ปน สามตฺถิยา เอว วิญฺญายเตฯ เห มุนิ **ตว** ตุยฺหํ อานเนน อโมฺภชํ **ตุลฺยํ** สมานนฺติ อยํ วิปรีโตปมาฯ ‘‘อมฺพุเชน อานนํ ตุลฺย’’นฺติ โลกปฺปสิทฺธิยา วิปริยเยน ‘‘อานเนน อมฺพุชํ ตุลฺย’’นฺติ วุตฺตตฺตา ธมฺมหีนเตฺต สติปิ วิปรีโตปมา นาม โหติฯ ‘‘สุตานุมิเตสุ สุตสมฺพโนฺธ พลวา’’ติ [ปริภาเสนฺทุเสขร ๑๑๒] วุตฺตตฺตา เอตฺถ ‘‘มุนี’’ติ อวิชฺชมาเนปิ ปุพฺพเทฺธ ‘‘มุนิโน’’ติ สุตตฺตา ลพฺภมาโน ‘‘ตวา’’ติ **ตุมฺห**สทฺทสนฺนิธาเนน อามนฺตนโตฺถ วิญฺญายติฯ เอตฺถ **อิว**ปริยาโย **ตุลฺย**สโทฺท อมฺพุชวิเสสนภูโต อมฺพุชคตสทิสตฺตํ วทติ, อานนคตสทิสตฺตญฺจ อมฺพุชานนานํ สาธารณธ

โมฺม จ สามตฺถิยา ญายติจฺจาทิกํ วุตฺตนเยน ญาตพฺพํฯ อุปริปิ ปากฏฺฐานํ ยถารหํ โย เชตพฺพํฯ

๑๘๘.ตวานน’มิว’โมฺภชํ, อโมฺภช’มิว เต มุขํ;
อญฺญมโญฺญปมา สา’ยํ, อญฺญมโญฺญปมานโตฯ

๑๘๘. “**ตว**”อิจฺจาทิฯ **อญฺญมโญฺญปมานโต**ติ อญฺญมญฺญสฺส มุขสฺส อโมฺภชสฺส จ อญฺญมเญฺญน ตํทฺวเยน อุปมานโตฯ

๑๘๘. “**ตวานนิ**”จฺจาทิฯ “อโมฺภชํ ตวานนมิว, เต มุขํ อโมฺภชมิวา”ติ อยมุปมาฯ **อญฺญมโญฺญปมานโต** อญฺญมญฺญสฺส อุปมานตฺตา อญฺญมโญฺญปมา นาม โหติฯ อญฺญมญฺญสฺส อุปมาติ จ, อญฺญมญฺญสฺส อุปมานนฺติ จ วิคฺคโหฯ วิคฺคหทฺวเยปิ ปุพฺพวิภตฺติโลโปฯ สพฺพาทีนํ พฺยติหารลกฺขเณน อุตฺตรวิภตฺติโลโปฯ สมาสลกฺขเณน อญฺญตฺถสฺส อเปกฺขาสิทฺธตฺตา มุขาเปกฺขาย อญฺญํ อโมฺภชญฺจ, อโมฺภชาเปกฺขาย อญฺญํ มุขญฺจ กเมน อุปเมยฺยา นามฯ อโมฺภชาเปกฺขาย อญฺญํ มุขญฺจ, มุขาเปกฺขาย อญฺญํ อโมฺภชญฺจ อุปมานํ นามฯ

๑๘๙.ยทิ กิญฺจิ ภเว’โมฺภชํ,
โลจนพฺภมุวิพฺภมํ;
ธาเรตุํ มุขโสภํ ตํ,
ตเว’ติ อพฺภุโตปมาฯ

๑๘๙. “**ยทิ**”จฺจาทิฯ โลจนานิ จ ภมุโย จ, ตาสํ วิพฺภโม ยสฺมึ, ตํ, ตาทิสมโมฺภชํ **กิญฺจิ** กิมฺปิ ยทิ ภเวฯ **ต**มีทิสมโมฺภชํ ตว **มุขโสภํ** วทนกนฺตึ ธาเรตุํ นิสิชฺฌเตฯ กึ นุ วจฺฉริยมีทิสนฺติ อพฺภุตตฺถวิภาวเนน วทนมมฺพุเชโนปมียตีติ อยมพฺภุโตปมา ญาตพฺพาติฯ

๑๘๙. “**ยทิ**”จฺจาทิฯ **โลจนพฺภมุวิพฺภมํ** โลจนภมูนํ ลีลาวนฺตํ **กิญฺจิ อโมฺภชํ** กิญฺจิ อจฺฉริยํ ปทุมํ **ยทิ ภเว** เจ สิยา, **ต**มโมฺภชํ ตว **มุขโสภํ** วทนกนฺตึ ธาเรตุํ สมตฺถ โหติฯ **อิติ** อีทิสี อุปมา **อพฺภุโตปมา** อพฺภุตธมฺมปกาสกตฺตา อพฺภุโตปมา นามฯ เอตฺถ อวิชฺชมาโนปิ วิชฺชมานเตฺตน ปริกปฺปิโต ปทุมคโต โลจนพฺภมุวิพฺภมสมฺพโนฺธ อโมฺภชวิเสสเนน “โลจนพฺภมุวิพฺภม”นฺติ อิมินา โชติโตฯ ตสฺมา อโมฺภชํ โลจนพฺภมุวิพฺภมสมฺพนฺธสงฺขตอุปมาย โชตกตฺตา นิสฺสิตโวหาเรน อุปมา, มุขํ อุปเมยฺยนฺติ มุขคโต โลจนพฺภมุวิพฺภมสมฺพโนฺธ ยทิ มุเข น ภเวยฺย, ตาทิสํ มุขโสภํ ธาเรตุํ กถํ สมโตฺถติ สามตฺถิยา ญายติฯ โลจนพฺภมุวิพฺภมสงฺขาตสาธารณธโมฺม ปน “โลจนานิ จ ภมุโย เจติ จ, ตาสํ วิพฺภโม ยสฺมิ”นฺติ จ วิคฺคเห นิปฺผเนฺนน ภินฺนาธิกรณอญฺญปทตฺถสมาเสน คุณีภูตสฺสปิ คหิตตฺตา วิญฺญายติ [คหณสฺส วิญฺญายมานตฺตา (ก.)]ฯ

๑๙๐.สุคนฺธิ โสภสมฺพนฺธิ, สิสิรํสุวิโรธิ จ;
มุขํ ตว’มฺพุชํเว’ติ, สา สิเลโสปมา มตาฯ

๑๙๐. “**สุคนฺธิ**”จฺจาทิฯ ตว มุขํ อโมฺภชมิว **สิสิรํสุโน**จนฺทสฺส **วิโรธิ** ปจฺจนีกํ, มุขํ ตํ สมานกนฺติตฺตา อมฺพุชญฺจ ตทฺทเย สโงฺกจภชนโตฯ **โสภสมฺพนฺธิ** กนฺติยุตฺตํ, มุขมมฺพุชญฺจฯ สุคโนฺธ อสฺส อตฺถีติ **สุคนฺธิ** จ ทฺวยมปีติ เอวํ สิเลสปริคฺคเหน มุขมฺพุชานํ อุปมาโยคโต **สา** ยถาวุตฺตา สิเลโสปมา มตาฯ

๑๙๐. “**สุคนฺธิ**”จฺจาทิฯ ตว มุขํ อโมฺภชมิว **สิสิรํสุวิโรธิ** จนฺทสฺส วิรุทฺธํ โหติ ตุลฺยตฺตาฯ ปทุมํ ปน จโนฺททเยน อตฺตโน สโงฺกจนตฺตา ตสฺส วิรุทฺธํ โหติฯ **โสภสมฺพนฺธิ** จ อนญฺญสาธารณมุขคตกนฺติสมฺพนฺธยุตฺตญฺจ โหติฯ ปทุมํ ปน ปทุมคตกนฺติสมฺพนฺธินา ยุตฺตํ โหติฯ **สุคนฺธิ** จ จตุชฺชาติสุคนฺธวหนโต [...วมนโต (ก.)] สุคนฺธิ จ โหติฯ อมฺพุชํ ปน ปทุมสุคเนฺธเนว ยุตฺตํ โหติฯ **อิติ** อีทิสี อุปมา **สิเลโสปมา** เอกปทาติหิตอุภยตฺถลกฺขเณน สิเลสวเสน วุตฺตตฺตา สิเลโสปมา นาม โหติฯ สิสิรา สีตลา อํสุ กนฺติ อเสฺสติ จ, ตสฺส วิรุชฺฌติ สีเลเนติ จ, ปจฺจยสามตฺถิยวเสน ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ ลพฺภนโต สิลิสฺสติ อปโรปิ อโตฺถ เอตฺถ อลงฺกาเรติ จ, สิเลสวเสน วุตฺตา อุปมาติ จ วิคฺคโหฯ เอตฺถ สุคโนฺธ จ โสตสมฺพโนฺธ จ สิสิรํสุวิโรธิตฺตเญฺจติ อิเม อุปมาโนปเมยฺยานมมฺพุชมุขานํ ตุลฺยธโมฺม, เตสุ อมฺพุชคตตุลฺยธมฺมสมฺพโนฺธ สธมฺมตฺตา อุปมา นาม โหติ, สา อมฺพุชสมฺพนฺธินา **อิว**สเทฺทน โชติตา, มุขคตตุลฺยธโมฺม ปน อสฺสตฺถิตสฺสีลเตฺถ กตปจฺจเย สติปิ สามตฺถิยาเยว คมฺยเตฯ

๑๙๑. สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา, สา สนฺตาโนปมา ยถา;
พาลา’วุ’ยฺยานมาลา’ยํ, สาลกานนโสภินีฯ

๑๙๑. “**สรูป**”อิจฺจาทิฯ อยมุยฺยานมาลา **พาลาว** อิตฺถี วิยฯ กถํ? **สาลกานนโสภินี** พาลา ตาว สหาลเกน เกสสนฺนิเวสวิเสเสน วตฺตเต สาลกมานนํ เตน โสภเตฯ **สาลกานนโสภินี** อุยฺยานมาลาปิ สาลานํ รุกฺขวิเสสานํ กานเนน คหเนน โสภเต, เอวรูปา **สา** ตาทิสี สนฺตาโนปมา อาขฺยายเต, กสฺมา? สิเลโสปมตฺตสภาเวปิ **สรูเปน** สทิเสน **สเทฺทน** “สาลกานนโสภินี”เตฺววํวิเธน สทฺทสนฺตาเนน วิเสสภูเตน **วาจฺจตฺตา** ปกาสิยตฺตา ตสฺสาอิติ คมฺยเตฯ **ยเถ**ติ นิทสฺสเนฯ

๑๙๑. “**สรูเป**”จฺจาทิฯ **สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา** ตุลฺยสุติยา อจฺฉินฺนสมฺพนฺธวจนมาลาย วุจฺจมานตฺตา **สา** อุปมา สนฺตาโนปมา นาม โหติ, สิเลสเตฺต สติปิ กตสมาเสหิ ปทสนฺตาเนหิ วุจฺจมานตฺตา สนฺตาโนปมา นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ “**ยเถ**”ติ อุทาหรติฯ **อยํ อุยฺยานมาลา** เอสา อุยฺยานปนฺติ **สาลกานนโสภินี** อลกสงฺขาตเกสสนฺนิเวสสหิเตน มุเขน โสภมานา **พาลาว** องฺคนา อิว **สาลกานนโสภินี** สาลวเนหิ โสภมานา โหติฯ อุปมาโนปเมยฺยานํ สมานํ รูปํ เยสนฺติ จ, สรูปา จ เต สทฺทา เจติ จ, เตหิ วาจฺจา อุปมาติ จ, ตสฺสา ภาโวติ จ, สนฺตาเนน ยุตฺตา อุปมาติ จ, อุยฺยานานํ มาลาติ จ, สห อลเกน วตฺตมานนฺติ จ, ตญฺจ ตํ อานนญฺจาติ จ, เตน โสภติ สีเลนาติ จ, สาลานํ กานนนฺติ จ, เตน โสภติ สีเลนาติ จ วากฺยํฯ

๑๙๒. ขยี จโนฺท พหุรชํ, ปทุมํ เตหิ เต มุขํ;
สมานมฺปิ สมุกฺกํสี-ตฺย’ยํ นิโนฺทปมา มตาฯ

๑๙๒. “**ขยี**”อิจฺจาทิฯ จโนฺท **ขยี** ขโย อจฺจโย ยเสฺสติ, ปทุมํ **พหุรชํ** พหูนิ รชานิ ปราคาวยวา ยสฺมินฺติ, **เตหิ** เอวํภูเตหิ จนฺทปทุเมหิ กนฺติอาทินา **สมานมฺปิ** สทิสมฺปิ สนฺตํ ตว มุขํ **สมุกฺกํสิ** ปรมุกฺกํสวนฺตํ, **ขย**สทฺทสฺส จ รชสฺส จ โทเสปิ วตฺตนโต, สทฺทจฺฉเลน ขยสฺส โทสรูปสฺส พหุรชตฺตสฺส จ ตตฺถาภาวโตติฯ **อิติ** เอวรูปา อยํ นิโนฺทปมา มตา นินฺทิเตน จนฺทาทินา ขยโสฺสปมิตตฺตาฯ

๑๙๒. “**ขยิ**”จฺจาทิฯ **จโนฺท ขยี** ปาฏิปทโต ปฏฺฐาย ทิเน ทิเน เอกเมกาย กลาย สูริยสฺส อาสนฺนเหตุ ขียนสภาวยุโตฺต โหติ, **ปทุมํ พหุรชํ** พหุเรณุสมนฺนาคตํ โหติ, **เตหิ** จนฺทปทุเมหิ **สมานมฺปิ** กนฺติสุคนฺธาทีหิ สทิสมฺปิ **เต มุขํ** ตวานนํ **สมุกฺกํสิ ขยรช**สเทฺทหิ

โทสสฺสาปิ วาจฺจตฺตา สทฺทจฺฉเลหิ คมฺยมานสฺส ตาทิสสฺส โทสสฺส มุเข อวิชฺชมานตฺตา อธิกุกฺกํสคุณวนฺตํ โหติ, **อิติ** อีทิสี **อยํ** อุปมา นินฺทปมา นินฺทิตา**นํ** จนฺทปทุมานํ มุขสฺส อุปมิตาติ นินฺทปมา นาม โหติ, มุขวิเสสเนน **อิว**สทฺทปริยาเยน **สมาน**สเทฺทน มุขคตสธมฺม โชติโต โหติ, อุปมาสงฺขตจนฺทปทุมคตสธมฺมปิ ทฺวีสุ ตุลฺยธมฺมปิ สามตฺถิยา คมฺยเต, **อปิ**สโทฺท เจตฺถ วตฺตพฺพนฺตรสมุจฺจเย, สมุกฺกํโสติ วตฺตพฺพนฺตโรฯ

๑๙๓. อสมโตฺถ มุเขนิ'นฺทุ, ชิน เต ปฏิคชฺชิตุํ;
ชโฬ กลงฺกี'ติ อยํ, ปฏิเสโธปมา สิยาฯ

๑๙๓. **"อสมโตฺถ"**อิจฺจาทิฯ ชิน เต มุเขน **ชโฬ** สีโต อกุสโล จ กลโงฺก มิค ลญฺฉนลกฺขโณ โทโส อสฺส อตฺถีติ **กลงฺกี**ฯ สทฺทจฺฉเลน โทสกถนํฯ ตาทิโส **อินฺทุ** จโนฺท **ปฏิคชฺชิตุํ** วิวทิตุํ อสมโตฺถ, มุขนฺตุ วิสทํ อลงฺกตเญฺจติ กถมเนนายํ สทิโสติ นิเสธทฺวาเรน สธมฺมตาว คมฺมเต, อยํ ปฏิเสโธปมา สิยาฯ

๑๙๓. **"อสมโตฺถ"**จฺจาทิฯ เห **ชิน เต** ตุยฺหํ มุเขน **ปฏิคชฺชิตุํ** วิวทิตุํ **ชโฬ** สีตโล อวิสโท **กลงฺกี** สสลกฺขโณ วา สโทโส วา **อินฺทุ** จโนฺท อสมโตฺถ โหตีติ, **อยํ** เอทิสี อุปมา ปฏิเสโธปมา นามฯ กลโงฺก อสฺส อตฺถีติ วากฺยํฯ เอตฺถ วิสเทน กลงฺกรหิเตน มุเขน สีตโล อวิสโท สโทโส จโนฺท สมาโน ภวิตุมสมโตฺถติ เอวํ ปฏิเสธทฺวเยน อินฺทมุขสงฺขาตานํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ตุลฺยธมฺมสมฺพนฺธสฺส ปกาสิตตฺตา สติปิ นินฺทปมาภาเว ปฏิเสโธปมา นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ''ปฏิคชฺชิตุ''นฺติ อิทํ จนฺทสฺส วิเสสนตฺตา จนฺทคตสธมฺมํ โชเตติฯ

๑๙๔. กจฺฉํ จนฺทารวินฺทานํ, อติกฺกมฺม มุขํ ตว;
อตฺตนาว สมํ ชาต-มิตฺย'สาธารโณปมาฯ

๑๙๔. **"กจฺฉ"**มิจฺจาทิฯ จนฺทสฺส อรวินฺทสฺส จ **กจฺฉํ** ปทวึ อติกฺกมฺม อวตฺถริย เตส'มวกํสโต [อวตฺถุยเตสมณํสโต (ก.)], ตว มุขํ อตฺตโน สรูเปเนว สมํ ชาตมิติ เอวรูปา อสาธารณตาภิธาเนน สทิสตฺตปตีติยา อสาธารโณปเมติ นิคทฺยเตฯ

๑๙๔. **"กจฺฉ"**มิจฺจาทิฯ เห มุนิ ตว มุขํ **จนฺทารวินฺทานํ** โลกปูชิตานํ สสิอมฺพุชานํ **กจฺฉํ** ปทวึ อวตฺถํ วา อติกฺกมฺม อตฺตโน อตุลฺยเตฺตน อตฺตนา เอว สมานตฺตวตฺถุโน อภาวา สมํ ชาตํ, **อิติ** อีทิสา อุปมา **อสาธารโณปมา** อตุลฺยธมฺมภาวสฺส ปกาสนโต อสาธารโณปมา นาม โหติฯ อิห อุปมาภูตานํ จนฺทารวินฺทานํ มุขสฺส หีนภาวปฏิปาทนทฺวาเรน จนฺทารวิเนฺทหิ มุขํ ตุลฺยนฺติ ปญฺญาปนโต จนฺทารวินฺทา อสาธารโณปมา นาม โหติฯ **สม**สโทฺท มุขคตสฺส สาธารณธมฺมํ โชเตติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

๑๙๕. สพฺพโมฺภชปฺปภาสาโร, ราสิภูโตว กตฺถจิ;
ตวา'นนํ วิภาตีติ, โหตา'ภูโตปมา อยํฯ

๑๙๕. **"สพฺพ"**อิจฺจาทิฯ **กตฺถจิ** เอกฏฺฐาเน ราสิภูโต สเพฺพสมโมฺภชานํ ปภาสาโรว ตวานนํ วิภาตีติ เอวํภูตา อยํ อภูโตปมา โหติฯ

๑๙๕. **"สพฺพ"**มิจฺจาทิฯ **กตฺถจิ** ฐาเน ราสิภูโต **สพฺพโมฺภชปฺปภาสาโรว** สกลปทุมานํ อุตฺตมกนฺติปุโญฺช วิย ตวานนํ **วิภาติ** วิเสเสน ปภาติ, **อิติ** อีทิสี อุปมา **อภูโตปมา** อวิชฺ

ชมานวตฺถุโน อุปมิตตฺตา อภูโตปมา นาม โหติฯ อราสิ ราสิภูโตติ วิคฺคโหฯ เอตฺถ โยชนาวิภูโต ตาทิสปภาสาราภาวโต อวิชฺชมานเตฺถน ปริกปฺปิโตฯ

๑๙๖. ปตียเต’ตฺถคมฺมา ตุ, สทฺทสามตฺถิยา กฺวจิ;
สมาสปฺปจฺจเยวาทิ-สทฺทโยคํ วินา อปิฯ

๑๙๖. อตฺถคโมฺมปมํ ทเสฺสติ **“ปตียเต”**อิจฺจาทิฯ **อตฺถคมฺมา** ตุ’ปมา **กฺวจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน สมาสาทิสทฺทานํ โยคํ วินา อปิ สทฺทานํ ปโยควิเสสาทิคาเฬฺหน อญฺญถานุปปตฺติลกฺขเณน สามตฺถิเยน ปตียเตฯ

๑๙๖. ติวิธํ สทฺทคโมฺมปมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺถคโมฺมปมํ ทเสฺสติ **“ปตียเต”**ตฺยาทินาฯ **อตฺถคมฺมา ตุ** อตฺถคโมฺมปมา ปน **กฺวจิ** ฐาเน สมาสปจฺจเยวาทิสทฺทโยคํ **วินาปิ** เตสํ สทฺทานํ สมฺพนฺธํ หิตฺวาปิ **สทฺทสามตฺถิยา** สมฺพเนฺธ ปยุตฺตาวเสสสทฺทานํ อตฺถสตฺติยา ปตียเตฯ สทฺทานํ สามตฺถิยนฺติ วิคฺคโหฯ

๑๙๗. ภิงฺคาเน’มานิ จกฺขูนิ, นา’มฺพุชํ มุข’เมวิ’ทํ;
สุพฺยตฺตสทิสเตฺตน, สา สรูโปปมา มตาฯ

๑๙๗. อุทาหรติ **“*ภิเงฺค*”**จฺจาทินาฯ น ภิงฺคา เอเต, กิญฺจรหิ จกฺขูนิมานิ, นมฺพุชเมตํ, กินฺตุ มุขเมวิทนฺติ เอวรูปา สา สรูโปปมา มตา ภิงฺคาทีนมวิปรีตสรูปสฺส ทีปนโตฯ เตนาห **“สุพฺยเตฺต”**ตฺยาทิฯ **สุพฺยเตฺตน** ภิงฺคจกฺขูนํ อมฺพุชมุขานญฺจ ปริผุเฏฺน **สทิสเตฺตน** จญฺจลตฺตกนฺตฺยาทิลกฺขเณน เตเนวาเภทสงฺกาปุพฺพเมว วิเวจิตํ อญฺญตฺร จกฺขาทีสุ ยํ ภิงฺคาทิญฺญาณมุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปจฺจกฺขานโต อุปมาโชตกานมิวาทีนมภาเวปิ ภิงฺคโลจนาทีนํ สทิสตฺตํ ปตียเต สามตฺถิยโตฯ เอวมุปริปิ ยถาโยคํฯ

๑๙๗. อิทานิ อุทาหรณมาหรติ **“*ภิงฺคานิ*”**จฺจาทินาฯ อิมานิ ***ภิงฺคานิ*** ภมรา น ภวนฺติ, กิญฺจรหิ จกฺขูนิฯ อมฺพุชํ น อิทํ ปทุมํ น โหติ, กินฺตุ มุขเมวาติฯ อีทิสี สา อุปมา **สุพฺยตฺตสทิสเตฺตน** สุปากเฏน ภิงฺคโลจนานํ อมฺพุชมุขานญฺจ ตุลฺยภาเวน สรูโปปมา นาม โหติฯ เอตฺถ สมาสปจฺจยอิวาทิสทฺทปโยคาภาเวปิ ‘‘ภิงฺคาเนมานิ จกฺขูนิ’’จฺจาทินา จกฺขุมุเขสุ ภิงฺคอมฺพุชนฺติ วิปรีตปวตฺตพุทฺธึ ปฏิเสเธตฺวา จกฺขุมุขวิธานโต จญฺจลตฺตกนฺติมตฺตาทีสุ สุพฺยตฺตํ ตุลฺยตฺตํ วินา จกฺขุมุเขสุ ภิงฺคมฺพุชพุทฺธึ กีทิสมุปฺปชฺชตีติ อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิยา อุปมานภูตานํ ภิงฺคมฺพุชานํ อุปเมยฺยภูตานํ จกฺขุมุขานญฺจ สทิสตฺตํ ญายติฯ สุฏฺฐุ พฺยตฺตํ ปากฏนฺติ จ, ตญฺจ ตํ สทิสตฺตญฺจาติ จ, สมานํ รูปํ สภาโว ยสฺสา อุปมายาติ จ, สา จ สา อุปมา จาติ จ วากฺยํฯ

๑๙๘. มเยว มุขโสภา’เสฺส-ตฺยล’มินฺทุ วิกตฺถนา;
ยโต’มฺพุเชปิสา’ตฺถีติ, ปริกโปฺปปมา อยํฯ

๑๙๘. **“มเยวิ”**จฺจาทิฯ **อินฺทุ** จนฺท, **อสฺส** มุนิโน **มุขโสภา** วทนชุติ **มเยว,** นาญฺญตฺราติ เอวรูปา **วิกตฺถนา** อตฺตปสํสเนน **อลมิ**ติ ปฏิเสโธฯ กิมิติ? **ยโต** ยสฺมา การณา สา มุขโสภา อมฺพุเชปิ น เกวลมินฺทุมฺหิ **อตฺถิ,** โน นตฺถีติ อสโตปิ ตถา วิกตฺถนสฺส ปริกปฺปนโต วทนมินฺทุโนปมียตีติ เอวรูปา อยํ ปริกโปฺปปมาฯ

๑๙๘. **“มเย”**จฺจาทิฯ เห อินฺทุ **อสฺส** อิมสฺส โลกสามิโน **มุขโสภา** วทนกนฺติ เอกเกมยิ เอว, อีทิสี วิกตฺถนา อตฺตสิลาเฆน **อลํ** นิปฺปโยชนาฯ กสฺมาติ เจ? ยโต **สา** มุขโสภา อมฺพุเชปิ อตฺถิ, ตสฺมาติฯ **อิติ** อีทิสา อยํ อุปมา ปริกโปฺปปมา นาม โหติฯ **ยโต**ติ อนิยมนิทฺทิฏฺฐการณํ ปน อมฺพุเชปิ สา อตฺถีติ ทสฺสิยมานํ ปทุเมปิ ตสฺส อตฺถิตฺตเมวฯ ปริกปฺปนาย วุตฺตา อุปมาติ วิคฺคโหฯ อิธ จนฺทสฺส อวิชฺชมานวิกตฺถนสฺส วิชฺชมานเตฺตน ปริกปฺปนโต สธมฺมโชตกสทฺทนฺตเร อสติปิ อุปมานภูตอินฺทุโน จ อุปเมยฺยภูตมุขสฺส จ สทิสตฺตํ อิเมสํ ทฺวินฺนํ สทิสตฺตํ วินา วตฺถุโน ตาทิสกปฺปนา กถํ โหตีติ อิมาย อตฺถสตฺติยา คมฺยเตฯ

๑๙๙. **กึ วา’มฺพุช’โนฺตภนฺตาลิ,**
กึ โลลนยนํ มุขํ;
มม โทลายเต จิตฺต-
มิจฺจ’ยํ สํสโยปมาฯ

๑๙๙. **“กึ วา”**อิจฺจาทิฯ อโนฺต ภนฺตา อลี ภมรา ยสฺมึ, ตมีทิสมมฺพุชํ กึ วาฯ โลลานิ จ ปลานิ นยนานิ ยสฺมึ, ตาทิสํ วาฯ ชิน ตเวทํ มุขํ กินฺติ มม จิตฺตํ **โทลายเต** โทเลวาจรติฯ เอวํ ปกฺขทฺวยปริคฺคเหน สํสยตีติ อโตฺถฯ **อิจฺจย**มีทิสี สํสยเวเสน อมฺพุชมุขานโมปมาวคมา สํสโยปมาฯ

๑๙๙. **“กึ วา’มฺพุเช”**จฺจาทิฯ **อโนฺตภนฺตาลิ** อพฺภนฺตเร ภมมานภมรวนฺตํ อมฺพุชํ กึ วา, ตุยฺหํ **โลลนยนํ** จญฺจลเนตฺตํ มุขํ กึ วาติ มม จิตฺตํ **โทลายเต** อุภยสมฺภมชนนโต โทลา วิย โหติฯ **อิติ อยํ** เอวรูปา อุปมา **สํสโยปมา** ทฺวินฺนํ สทิสตฺตสฺส สํสเยน ปกาสิตตฺตา สํสโยปมา นาม โหติฯ อโนฺต ภนฺตา อลี ยสฺมินฺติ จ, โลลานิ นยนานิ ยสฺมินฺติ จ, โทลา วิย อาจรตีติ จ, สํสเยน วุตฺตา อุปมาติ จ วิคฺคโหฯ อิหาปิ สธมฺมปกาสเก สทฺทนฺตเร อสติปิ ยถาวุตฺตวิเสสนทฺวเยน วิสิฏฺฐานํ ทฺวินฺนํ อมฺพุชมุขานํ สํสยนิมิเตฺต ตุลฺยเตฺต อสติ กถํ สํสโย อุปฺปชฺชตีติ อิมินา สามตฺถิเยเนว ตุลฺยธมฺมสมฺพโนฺธ คมฺยเตฯ

๒๐๐กิญฺจิ วตฺถุํ ปทเสฺสตฺวา,
สธมฺมสฺสา’ภิธานโต;
สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา,
ปติวตฺถูปมา ยถาฯ

๒๐๐. **“กิญฺจิ”**อิจฺจาทิฯ **กิญฺจิ วตฺถุ**มิจฺฉิตํ สมฺพุทฺธาทิกํ อุปทเสฺสตฺวา **สธมฺมสฺส** เตน วตฺถุนา เกนจิ อาการเรน สทิสสฺส อญฺญสฺส วตฺถุโน อภิธานโต **สามฺยสฺส** เตสํ ทฺวินฺนํ สทิสตฺตสฺส **ปตีติยา** อวสายสฺส **สมฺภาวา** วิชฺชมานเตฺตน ปติวตฺถูปมา วุจฺจเตฯ ปติวตฺถุนา ตถาวิเธนาธิคตสฺส วตฺถุโน ตุลฺยตา ปฏิปาทิตาฯ **ยเถ**ตฺยุทาหรติฯ

๒๐๐. **“กิญฺจิ”**จฺจาทิฯ **กิญฺจิ วตฺถุ**มิจฺฉิตํ ชินาทิกิญฺจิปทตฺถํ **อุปทเสฺสตฺวา** ปฐมํ นิทเสฺสตฺวา **สธมฺมสฺส** ปฏิปาทนียอเตฺถน สห กิญฺจิ อาการเรน สทิสภาวสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน **อภิธานโต** กถนโต **สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา** สทิสตาสมฺพนฺธิโน ปริชานนสฺส วิชฺชมานตฺตา **ปติวตฺถูปมา** วตฺถุโน อุปฏฺฐิตสฺส ชินาทิปทตฺถสฺส ตุลฺยตฺถปกาสนโต นาเมน ปติวตฺถูปมา นามฯ สมาโน ธโมฺม ยสฺส วา ปาริชาตาทิโน อิติ จ, สมานานํ ตุลฺยานํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ภาโวติ จ, สามฺยสฺส ปตีติ จ, สามฺยปฺปตีติยา สพฺภาโวติ จ, ปติวตฺถุนา วุตฺตา อุปมาติ จ วากฺยํฯ **ยถา**ติ อุทาหรติฯ

๒๐๑ชเนสุ ชายมาเนสุ,
เน’โกปิ ชินสาทิโส;
ทุติโย นนุ นเตฺถว,
ปาริชาตสฺส ปาทโปฯ

๒๐๑. “**ชเนสุ**”จฺจาทิฯ ชายมาเนสุ ชเนสุ มเชฺฌ เอโกปิ ชโน คุณวา **ชินสาทิโส** สมฺมาสมฺพุทฺธสมาโน น วิชฺชตีเตฺยกํ ตาว วตฺถุ อุปทสฺสิตํ, **ทุติโย** อิจฺจาทิ ปติวตฺถูปมทสฺสนํ, **นนู**ตฺยนุมติยํ, **ปาริชาตสฺส** ทิพฺพรุกฺขวิเสสสฺส **ทุติโย** สมาโน ปาทโป นเตฺถวฯ ปาริชาโต เยว รุกฺขชาตีสุ อุตฺตโม, ตถา ชิโน ชเนสูติฯ

๒๐๑. “**ชเนสุ**”จฺจาทิฯ ชายมาเนสุ ชเนสุ เอโกปิ **ชินสาทิโส** สมฺพุทฺธสทิโส นตฺถิ, **ปาริชาตสฺส** รุกฺขสฺส **ทุติโย** เตน สโม ทุติโย **ปาทโป** รุโกฺข นตฺถิ เอว นนุ, **นนู**ติ อนุญฺญายํฯ เตน สพฺพญฺญุโน อเญฺญน อตุลฺยภาวํ อนุชานาติฯ อิห ปาริชาตรุกฺขสฺส อเญฺญหิ รุเกฺขหิ อุตฺตมตฺตญฺจ พุทฺธสฺส อเญฺญสุ สเตฺตสุ อุตฺตมตฺตญฺจาติ อิทํ ทฺวยํ อุปมาโนปเมยฺยภูตานํ ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ สามฺยํ นาม, เอตํ สามฺยํ วุตฺตตฺถสฺส สมตฺถนวเสน ปติวตฺถุภูตปาริชาตสฺส รุเกฺขหิ อสมานตฺตกถเนเนว โชติตํ โหติฯ

๒๐๒วากฺยเตฺถเนว วากฺยโตฺถ,
ยทิ โกจฺยุ’ปมียเต;
อิวยุตฺตวิยุตฺตตฺตา,
สา วากฺยโตฺถปมา ทฺวิธาฯ

๒๐๒. วากฺยตฺถวิสโยปมํ ทเสฺสติ “**วากฺยเตฺถเนวิ**”จฺจาทินาฯ **วากฺยโตฺถ** กฺริยาการกสมฺพนฺธวิเสโส, เตเนว, น ปทตฺถมเตฺตน **วากฺยโตฺถ** วุตฺตลกฺขโณ **โกจิ** วตฺตุมิจฺฉิโต โกจิ ยทิ **อุปมียเต** สทิโส กถฺยเต, สา วากฺยโตฺถปมา ทฺวิธา ภิชฺชเตฯ กถํ? ยุตฺตา จ วิยุตฺตา จ **ยุตฺตวิยุตฺตา, อิเวน** อตฺถนิเทฺทโสยํ ยุตฺตวิยุตฺตา อุปมา, ตสฺสา ภาวา การณา ทฺวิธาติ อธิกตํฯ

๒๐๒. อิทานิ วากฺยตฺถวิสโยปมํ ทเสฺสติ “**วากฺยเตฺถ**”จฺจาทินาฯ **วากฺยเตฺถเนว** กฺริยาการกสมฺพนฺธวิเสสสงฺขตสมุทายภูเตน วากฺยเตฺถน **โกจิ** วตฺตุมิจฺฉิโต โย โกจิ **วากฺยโตฺถ** วุตฺตลกฺขโณ ยทิ **อุปมียเต** สทิสภาเวน กถียเต, **สา** อุปมา **วากฺยโตฺถปมา** นาม โหติฯ **อิวยุตฺตวิยุตฺตตฺตา อิว**ยุตฺตวิยุตฺตวเสน **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการาฯ เอตฺถ ‘‘อิวา’’ติ **อิวา**ทีนมตฺถสฺส คหิตตฺตา **อิว**สโทฺทปิ ตปฺปริยายสทฺทาปิ คยฺหเนฺตฯ

อิวยุตฺต

๒๐๓ชิโน สํเกฺลสตตฺตานํ,
อาวิภูโต ชนาน’ยํ;
ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ,
ฆมฺมกาเล’มฺพุโท วิยฯ

๒๐๓. อุทาหรติ “**ชิโน**”อิจฺจาทิฯ สํเกฺลเสหิ ทสวิเธหิ **ตตฺตานํ** สนฺตาปํ อนุปฺปตฺตานํ ชนานํ อยํ **ชิโน** สมฺมาสมฺพุโทฺธ **อาวิภูโต** กตกิจฺจตฺตา สมฺมาสโมฺพธาธิคเมน โลเก ปาตุภูโตฯ เอกํ ตาว วากฺยมุปเมยฺยภูตํฯ กิมิเวตฺยาห “**ฆเมฺม**”จฺจาทิฯ ฆมฺมสนฺตาเปน ตตฺตานํ ชนานํ **ฆมฺมกาเล** คิมฺหานสมเย **อมฺพุโท** เมโฆ วิยาติ ทุติยวากฺยมุปมานภูตมิตฺยยมิวยุตฺตา

วากฺยโตฺถปมาฯ เอตฺถ ปุพฺพุตฺตรวากฺยตฺถานํ วิเสสฺยวิเสสนภาโว เอกวากฺยตฺถตฺตาว เวทิต โพฺพฯ เอวมุปริปิฯ

๒๐๓. อุทาหรติ “**ชิโน**”จฺจาทินาฯ **อยํ ชิโน** เอโส ชิตปญฺจมาโร สตฺถา **สํเกฺลสตตฺ ตานํ** อเนกปฺปการ กิเลสสนฺตาปตตฺตานํ ชนานํ **อาวิภูโต** กตกิโจฺจ หุตฺวา สพฺพญฺญุตญฺ ญาณาธิคเมน โลเก อุปฺปฏฺฐิโตฯ เกน สนฺตตฺตสฺส กสฺสจิ กิมิเวติ เจ? ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ ชนานํ **ฆมฺมกาเล** คิมฺหสมเย **อมฺพุโทวิย** เมโฆ อิวฯ อิห อุตฺตรวากฺยโตฺถ เภทกตฺตา วิเส สนํ โหติ, ปุพฺพวากฺยโตฺถ ปน เภทฺยตฺตา วิเสโสฺย โหติฯ เอวํ วากฺยเภเท สติปิ วากฺยโตฺถ เอ โกเวติ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวมุตฺตรตฺราปิฯ อุตฺตรวาเกฺย อิวสโทฺท ตสฺมิํเยว คุณคุณีปทตฺถานํ สทิสตฺตํ ทีเปติ, ปุพฺพวาเกฺย คุณคุณีนํ สทิสตฺตํ ปน อุตฺตรวากฺยตฺถสฺส ปุพฺพวาเกฺยน สมาน ตฺตํ วินา อญฺญถานุปปตฺติยา ญายติฯ สํเกฺลเสหิ ตตฺตาติ จ, ฆโมฺม เอว สนฺตาโปติ จ, เตน ตตฺตาติ จ, ฆโมฺม เอว กาโลติ จ วากฺยํฯ

อิววิยุตฺต

๒๐๔. มุนินฺทานน’มาภาติ, วิลาเสกมโนหรํ;
อุทฺธํ สมุคฺคตสฺสาปิ, กิํ เต จนฺท วิชมฺภนาฯ

๒๐๔. ทุติยมาห “**มุนินฺท**”อิจฺจาทินาฯ วิลาเสน **เอก**มตุลฺยํ มโนหรํ ทุติยสฺส ตาทิสสฺ สาภาวโต มุนินฺทานนํ **อาภาติ** อติสเยน โสภเตติ เอกํ ตาว วากฺยมุปเมยฺยภูตํฯ โภ **จนฺท อุทฺธํ** คคนตลํ **สมุคฺคตสฺสาปิ** อพฺภุฏฺฐิตสฺสาปิ **เต** ตว **วิชมฺภนา** สาหํการปริพฺภมเนน **กิํ ปโยชนํ** น กิํปิ, ตํสทิสโสภาสมฺปตฺติยาภาวโตฯ อสทิสตฺตํ มุนินฺทานนสฺส ตสฺส ตโตปิ อุทฺ ธมุคฺคจฺฉโต วิลาสมตฺตเมว [ปิยาสมตฺตเมว (ก.)] ผลสมฺภวโตติ ทุติยวากฺยมุปมานภูตํฯ ตถา เหตฺถ สพฺพถา สทิสตาปตีติยา กริยมานานมุคฺคมนวิชมฺภนานํ ปฏิเกฺขเปน กถญฺจิปิ มุขจนฺ ทานํ สาธมฺมปตีติ อุปมาวคโมติ อยมิววิยุตฺตวากฺยโตฺถปมาฯ

๒๐๔. อิทานิ อิววิยุตฺตวากฺยโตฺถปมํเยว อุทาหรติ “**มุนินฺทานนิ**”จฺจาทินาฯ **วิลาเส กมโนหรํ** ลีลาย อตุลฺยํ ตโตเยว มโนหรํ **มุนินฺทานนํ** สพฺพญฺญุโน วทนํ **อาภาติ** อติทิพฺพ ติ, ตสฺมา เห **จนฺท อุทฺธํ** อุจฺจํ นภํ สมุคฺคตสฺสาปิ **เต** ตุยฺหํ **วิชมฺภนา** อหํกาเรน ปริพฺภมเนน กิํ ปโยชนํฯ อิห ปุพฺพวากฺยตฺถสฺส อุตฺตรวากฺยโตฺถ อิววิยุโตฺตปมา นาม โหติฯ ตถา หิ “สพฺพถา มุเขน สทิโส ภวามี”ติ มานํ กโรนฺตสฺส จนฺทสฺส คคนตลาโรโหปิ วิชมฺภนเญฺจติ อิ เมสํ ทฺวินฺนํ ปฏิเกฺขเปน มุขจนฺทานํ วิลาเสกมโนหรตฺตํ กนฺติมตฺตสงฺขาตสทิสตฺตํ อิวาทีนม ภาเวปิ วิญฺญายตีติ กตฺวา อุตฺตรวากฺยโตฺถ ปุพฺพวากฺยตฺถสฺส อุปมา จ วิเสสนญฺจ โหติฯ วิลา เสน เอกมตุลฺยนฺติ จ, ตญฺจ ตํ มโนหรญฺจาติ จ วิคฺคโหฯ **อปิ**สโทฺท สมฺภาวนโตฺถฯ

๒๐๕. สมฺเพฺพเชติ ธีมนฺตํ, ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ ยํ;
อุปมาทูสนายา’ล-เมตํ กตฺถจิ ตํ ยถาฯ

๒๐๕. โทสปริเจฺฉเท ทุฏฺฐาลงฺกตีติมุปมาลงฺการทูสนํ ทเสฺสตุมาห “**สมฺเพฺพเชติ**”จฺ จาทิฯ ยํ ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ, **อาทิ**สเทฺทน ภินฺนวจนหีนตาอธิกตาทีนํ ปริคฺคโหฯ **ตุ**สโทฺท อตฺถ โชตโก, ตถาปีติ อโตฺถฯ **ธีมนฺตํ** เมธาวิํ **สมฺเพฺพเชติ** น ปีเณติ, **เอตํ** ภินฺนลิงฺคทิกํ **กตฺถจิ** น สพฺพตฺถ **อุปมาทูสนาย** วิโรธตฺถํ **อลํ** สมตฺถํฯ “**ตํ ยเถ**”ติ อุทาหรติฯ

๒๐๕. โทสปริเจฺฉเท โทสานมนุเทฺทสาวสาเน นิทฺทิฏฺฐาย ทุฏฺฐาลงฺกติยา ทเสฺสตพฺพ อุทาหรเณ –

> ‘‘ทุฏฺฐาลงฺกรณํ เตตํ, ยตฺถาลงฺการทูสนํ;
> ตสฺสาลงฺการนิเทฺทเส, รูปมาวิภวิสฺสตี’’ติฯ

กตปฏิญฺญานุสาเรน อิทานิ ทเสฺสตุมาห **‘‘สมุเพฺพเชติ’’**จฺจาทิฯ **ยํ ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ** วกฺขมานํ ยํ ภินฺนลิงฺควจนาทิกํ ปน **ธีมนฺตํ** ปญฺญวนฺตํ กวิํ **สมุเพฺพเชติ** ‘‘เอวํ นาม วตฺตพฺพํ สิยา’’ติ อุเพฺพคํ ชเนติ, **เอตํ** ภินฺนลิงฺคาทิกํ **อุปมาทูสนาย** ยถาวุตฺตอุปมาวินาสนตฺถํ **กตฺถ จิ** ‘‘อิตฺถีวายํ ชโน ยาติ’’อิจฺจาทิวตฺตพฺพวิสยโต อญฺญตฺถ **อลํ** สมตฺถํฯ **‘‘ตํ ยถา’’**ติ อุทาหรติฯ ภินฺนํ วิสทิสญฺจ ตํ ลิงฺคเญฺจติ จ, ตํ อาทิ ยสฺส วิสทิสวจนาทิโนติ จ, อุปมาย ทูสนมิติ จ วากฺยํฯ

๒๐๖. **หํสีวา’ยํ สสี ภินฺน-**
ลิงฺคา’กาสํ สรานิว;
วิชาติวจนา หีนา,
สา’ว ภโตฺต ภโฏ’ธิเปฯ

๒๐๖. **‘‘หํสีวาย’’**นฺติ อยํ **สสี** จโนฺท **หํสีว** หํสีสทิโสฯ **ภินฺนลิงฺคา** ภินฺนลิโงฺคปมาฯ ‘‘อากาสํ สรานิวา’’ติ **วิชาติวจนา** วิสทิสวจโนปมาฯ ‘‘ภโฏ **อธิเป** สามินิ สาว ภโตฺต’’ติ **หีนา** หีโนปมา กุกฺกุรสฺส หีเนน ชาตฺยาทินา อธิกสฺส อุปมิตตฺตาฯ

๒๐๖. **‘‘หํสิ’’**จฺจาทิฯ อยํ **สสี** จโนฺท **หํสี อิว** หํสิเธนูว โหติฯ อิจฺจาทิโกปมา **ภินฺนลิงฺคา** อุปเมยฺยโต ภินฺนลิงฺคตฺตา ภินฺนลิโงฺคปมา นาม โหติฯ **อากาสํ** นภํ สรานิวาติ อยํ **วิชาติวจนา** อุปเมเยฺยน วิสทิสวจนตฺตา วิชาติวจโนปมา นาม โหติฯ **อธิเป** สามินิ **ภโฏ** เสวโก **สาว** สุนโข อิว ภโตฺตติ อยํ **หีนา** ชาติหีเนน สุนเขน อุตฺตมสฺส ปุริสสฺส อุปมิตตฺตา หีโนปมา นาม โหติฯ ภินฺนํ ลิงฺคเมติสฺสาติ จ, วิวิธา ชาติ สภาโว อเสฺสติ จ, วิชาติ วจนํ อสฺสา อุปมายาติ จ วิคฺคโหฯ

๒๐๗. **ขโชฺชโต ภานุมาลีว,**
วิภาตีตฺยธิโกปมา;
อผุฏฺฐตฺถา พลโมฺภธิ,
สาคโร วิย สํขุภิฯ

๒๐๗. **‘‘ขโชฺชโต’’**อิจฺจาทิฯ ขโชฺชโต **ภานุมาลีว** สูริโย วิย วิภาตีตฺย**ธิโกปมา** อธิเกน หีนสฺส อุปมิตตฺตาฯ **พลโมฺภธิ** เสนาสาคโร สาคโร วิย สํขุภีติ อผุฏฺฐโตฺถปมา ‘‘พลโมฺภธี’’ติ รูปเกน เสนาย มหนฺตตฺตาวคมโต ปุน ‘‘สาคโร วิยา’’ติ อุปมาย กสฺสจิ วิเสสตฺถสฺส อสํผุฏฺฐตฺตาฯ

๒๐๗. **‘‘ขโชฺชโต’’**จฺจาทิฯ ‘‘ขโชฺชโต ภานุมาลีว วิภาตี’’ติ อยํ **อธิโกปมา** อธิกาย อุปมาย อุปมิตตฺตา อธิโกปมา นาม โหติฯ **‘‘พลโมฺภธิ** เสนาสมุโทฺท สาคโร วิย สํขุภี’’ติ อยํ **อผุฏฺฐตฺถา** เสนาย มหตฺตํ ‘‘พลโมฺภธี’’ติ ติโรภูตอุปมาเยว อวคตํ, ตสฺมา ปุน ‘‘สาคโร วิยา’’ติ อุปมาย ผุสิตพฺพตฺถสฺสาภาวา อผุฏฺฐโตฺถปมา นาม โหติฯ อผุโฏฺฐ อโตฺถ เอติสฺสาติ จ, พลํ เอว อโมฺภธีติ จ วากฺยํฯ

๒๐๘. จเนฺท กลโงฺก ภิโงฺคเว-
ตฺยุ’ปมาเปกฺขินี อยํ;
ขณฺฑิตา เกรวากาโร,
สกลโงฺก นิสากโรฯ

๒๐๘. **“จเนฺท”**อิจฺจาทิฯ กลโงฺก ภิโงฺค วิยาตฺยยมุปมา “จเนฺท กุสุมคจฺฉสทิเส” อิตฺยุปมนฺตรมเปกฺขเตติ ยโต จเนฺท ภิโงฺค น สมฺภวติ, ปุปฺผคเจฺฉ ตุ สมฺภวตีติ อยมุปมา อุปมาเปกฺขินีฯ **สกลโงฺก** สสลกฺขโณ **นิสากโร** จโนฺท **เกรวากาโร** กุมุทสนฺนิโภติ ขณฺฑิโตปมา เกรวสฺส อโนฺตกณฺหตฺตํ ปฏิปาเทตุํ “สภิงฺคเกรวากาโร”ติ วตฺตพฺพตฺตาฯ

๒๐๘. **“จเนฺท”**จฺจาทิฯ “จเนฺท กลโงฺก ภิโงฺค อิวา”ติ อยํ **อุปมาเปกฺขินี** จนฺทสฺสอุปมาภูตปุปฺผคจฺฉกาทิอเปกฺขนโต อุปมาเปกฺขินี นาม โหติฯ จเนฺท ภิงฺคปวตฺติยา อภาวโต ตสฺส วิสยภูตปุปฺผคจฺฉกาทิ จนฺทสฺส อุปมเตฺตน คเหตฺวา อวุตฺตตฺตา ทุฏฺฐาติ อธิปฺปาโยฯ **สกลโงฺก** กลงฺกสหิโต **นิสากโร** จโนฺท **เกรวากาโร** กุมุทสทิโสติ อยํ **ขณฺฑิตา** จนฺทคตํ กณฺหตฺตํ ปกาเสตุํ “สภิงฺคเกรวากาโร”ติ วตฺตเพฺพ ภิโงฺคปมาภาวสฺส ขณฺฑิตตฺตา ขณฺฑิโตปมา นาม โหติฯ อุปมํ อเปกฺขตีติ จ, ขณฺฑํ อิตา คตาติ จ, ขเณฺฑน อิตา ยุตฺตา วาติ จ, เกรวสฺสาการโร อเสฺสติ จ, สห กลเงฺกน วตฺตตีติ จ วากฺยํฯ

๒๐๙. อิเจฺจวมาทิรูเปสุ, ภวนฺติ วิคตาทรา;
กโรนฺติ จา’ทรํ ธีรา, ปโยเค กฺวจิเทว ตุฯ

๒๐๙. วุตฺตํ นิคเมติ **“อิเจฺจว”**มาทินาฯ **รูเปสุ** ปโยเคสุฯ วิคโต อปคโต อาทโร สมฺภาวนา เยสํ ตถา ภวนฺติฯ กึ ภินฺนลิงฺคาทิกํ นิยเมนานาทรณียเมว, อนิยเมเนติ [นิยเมเนติ (ก.)] เจ คยฺหูปคมฺปิ อตฺถีติ อาห “กโรนฺติ”จฺจาทิํฯ กฺวจิเทว ตุ ปโยเค **ธีรา** กวโย อาทรํ กโรนฺติ จาติฯ **จ**สโทฺท วตฺตพฺพนฺตรตฺถํ สมุจฺจิโนติฯ

๒๐๙. **“อิเจฺจ”**จฺจาทิฯ **อิติ** อนนฺตรํ นิทฺทิเฏฺฐสุ **เอวมาทิรูเปสุ** ปโยเคสุ ธีรา วิคตาทรา ภวนฺติฯ อิเมเยว ธีรา กฺวจิเทว ตุ ปโยเค ภินฺนลิงฺคาทิเก อาทรํ กโรนฺติ จฯ อิติ เอวํ อยํ ปกาโร อาทิ เยสมิติ จ, ตานิ จ ตานิ รูปานิ เจติ จ, วิคโต อาทโร เยสมิติ จ วิคฺคโหฯ **จ**สโทฺท วากฺยนฺตรสมุจฺจเยฯ ตสฺมา วิคตาทรเตฺถน อญฺญมาทรกรณํ วุจฺจมานกถาสนฺตตึ อากฑฺฒติฯ

๒๑๐. อิตฺถีวา’ยํ ชโน ยาติ,
วทเตฺยสา ปุมา วิย;
ปิโย ปาณา อิวา’ยํ เม,
วิชฺชา ธนมิว’จฺจิตาฯ

๒๑๐. อุทาหรติ **“อิตฺถิ”**จฺจาทิฯ อยํ ชโน อิตฺถีว ยาติ กฺริยานุวตฺติโตฯ **เอสา** อิตฺถี **ปุมาว** ปุริโส วิย วทติ ตาทิสสฺส ปาคพฺภิยโยคโตฯ เอตฺถ ลิงฺคนานตฺตมุปมาโนปเมยฺยานํฯ **อย**มิจฺฉิโต โกจิ เม ปาณา อิว **ปิโย** อิโฏฺฐ, **วิชฺชา** พฺยากรณาทโย ธนมิว **อจฺจิตา** ราสิกตาติ วจนเภโทฯ

๒๑๐. อิทานิ ภินฺนลิงฺคานํ คเหตพฺพวิสยํ ทเสฺสติ **“อิตฺถีวา’ย”**มิจฺจาทินาฯ อยํ ชโน **อิตฺถีว** อวิสทคมเนน มหิลา วิย ยาติฯ **เอสา** อิตฺถี **ปุมา วิย** ตาทิสปาคพฺภิยยุตฺตตฺตา ปุริโส วิย วทตีติฯ อิห ทฺวินฺนํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ลิงฺคเภเท สติปิ กวโย อาทรํ กโรนฺติฯ **อยํ** ปุริโส

เม มม **ปาณา อิว** [ปาณา อิว ชีโว อิว (ก.)] อายโววา ปิโยฯ **อจฺจิตา** สญฺจิตา **วิชฺชา** พฺยาก รณนิฆณฺฎุอาทโย ธนมิว โหนฺตีติฯ เอตฺถ อุปมาโนปเมยฺยานํ วจนโต วิเสสเตฺต สติปิ อิฏฺฐ เมวฯ

๒๑๑. ภวํ วิย มหีปาล, เทวราชา วิราชเต;
อล'มํสุมโต กจฺฉํ, เตชสา โรหิตุํ อยํฯ

๒๑๑. หีนาธิกมุตฺตมุทาหรณมาห **"ภวํ วิยิ"**จฺจาทิฯ **มหีปาเล**ตฺยามนฺตนํ, เทวราชา ภวํ วิย วิราชเตฯ อิติ หีเนนาปิ โหติฯ เอวํวิเธ สมุจิเต วิสเย ลิงฺควจนเภทาทิกํ โนปมํ ทูเสตีติ [ทเสฺสตีติ (ก.)]ฯ

๒๑๑. "ภว"มิจฺจาทิฯ **มหีปาล** โภ ราช, **เทวราชา** สโกฺก เทวราชา ภวํ วิย วิราชเตติฯ เอตฺถ สกฺกมุปาทาย "ภวํ วิยา"ติ หีนเตฺตปิ อิฏฺฐเมวฯ **อยํ** ราชา **อํสุมโต** สูริยสฺส **กจฺฉํ** ปทวิํ เตชสา **อาโรหิตุํ** ปตฺตุํ **อลํ** สมโตฺถติฯ เอตฺถ เตชสา อธิโกปิ สูริโย อุปมาภูโต อิโฏฺฐว, "กจฺฉํ อาโรหิตุ"นฺติ **อิว**สทฺทปริยาโยฯ อีทิสํ ภินฺนลิงฺคาทิโกปมาทิกํ อุปมาทูสนํ น กโรติฯ

๒๑๒. อุปมาโนปเมยฺยานํ, อเภทสฺส นิรูปนา;
อุปเมว [อุปมาว (สี. ก.)] ติโรภูต-เภทา รูปกมุจฺจเตฯ

๒๑๒. รูปกํ นิรูปยติ **"อุปมาเน"**จฺจาทินาฯ อุปมาโนปเมยฺยานํ ยถาวุตฺตานํ **อเภทสฺส** นานตฺตาภาวสฺส **นิรูปนา** อาโรปเนน อุปมาโนปเมยฺยานมเภทํ รูปยติ ทเสฺสตีติ **รูปก**มุจฺจ เตฯ อุปมานสฺส อุปมาโนปเมยฺยานมเภทาโรปเนน **ติโรภูโต** อปากโฏ **เภโท** นานตฺตํ ยสฺสา ติ ตาทิสี **อุปเมว** ยถาวุตฺตลกฺขณา **รูปก**มุจฺจเต "รูปก"นฺติฯ "ปทมฺพุช"นฺติ เอตฺถ ปทเมว อมฺพุชสทิสตฺตา อมฺพุชํ รุปฺยเตฯ อิตฺยุปเมโยฺยปมานภูตานํ ปทมฺพุชานมเภทาโรปเนน อุป มาโนปเมยฺยคตสาธมฺมสงฺขาตายปิ อุปมาย เภโท วิชฺชมาโนปิ ติโรหิโตฯ น ตุ อาวิภูโต [อพฺภุโต (ก.)] "ปทํ อมฺพุชมิว"ติฯ สา โจปมา ตถาวิธา อุปมาโนปเมยฺยานมเภทมายาติ นามาติ รูปกมุจฺจเตติ อธิปฺปาโยฯ

๒๑๒. อิทานิ อุทฺทิฏฺฐกฺกเมน รูปกาลงฺการํ ทเสฺสติ **"อุปมาโน"**จฺจาทินาฯ **อุปมาโน ปเมยฺยานํ** อนนฺตรนิทฺทิฏฺฐอุปมาโนปเมยฺยานํ **อเภทสฺส** สภาวโต เภเท สติปิ วิภูตสทิสตฺตํ นิสฺสาย "โส เอโส, เอโส โส"ติ วตฺตาเรหิ ปริกปฺปิตสฺส อเภทสฺส **นิรูปนา** อุปมาโนปเมยฺ ยปทเตฺถสุ พุทฺธิยา อาโรปนํ นิสฺสาย **ติโรภูตเภทา** "ปทํ อมฺพุชมิวา"ติ เอวํ ปากฏนานตฺตํ วินา "ปทมฺพุช"นฺติ ติโรหิตเภทา **อุปเมว** ปทตฺถานํ สาธมฺมสงฺขาตา อุปมา เอว **รูปกํ** อิติ วุจฺจเตฯ วิภูตสทิสตฺตํ นิสฺสาย อุปมาโนปเมยฺยวตฺถูนิ อเภเทน คยฺหนฺติฯ เตสมเภทคฺคห เณเนว เต นิสฺสาย ปวตฺตมานภินฺนสาธมฺมสงฺขาตาย อุปมายปิ เภโท ติโรหิโต โหติฯ เอวํ ติ โรภูตนานตฺตวนฺตสาธมฺมสงฺขาตา อุปมา เอว วตฺถูนมเภทํ ทีเปตีติ รูปกํ นาม โหตีติ อธิปฺปา โยฯ ติโรภูโต เภโท ยเสฺสติ จ, อเภทํ รูปยติ ปกาเสตีติ จ วากฺยํฯ

๒๑๓. อเสสวตฺถุวิสยํ, เอกเทสวิวตฺติ จ;
ตํ ทฺวิธา ปุน ปเจฺจกํ, สมาสาทิวสา ติธาฯ

๒๑๓. ตสฺส เภทํ นิทฺทิสติ **"อเสส"**อิจฺจาทินาฯ อเสสวตฺถุ วิสโย ยสฺส ตํ ตถาวิธญฺจ, **เอกเทเส** อวยเว วิวตฺตตีติ เอกเทสวิวตฺติ เจติ ตํ รูปกํ ทฺวิธา, ปุน **ปเจฺจกํ** วิสุํ วิสุํ **สมาสาทิว**

สา อุปมาโนปเมยฺยานํ กตสมาสตฺตา สมาสรูปก อสมาสรูปก สมาสาสมาสรูปกวเสน ติธา สิยาฯ

๒๑๓. “**อเสสิ**”จฺจาทิฯ **ตํ** รูปกํ อเสสวตฺถุวิสยํ เอกเทสวิวตฺติ จาติ ทฺวิธา โหติ, ปุน ปเจฺจกํ ตํ ทฺวยมฺปิ **สมาสาทิวสา** สมาสรูปกํ อสมาสรูปกํ สมาสาสมาสรูปกเญฺจติ อิเมสํ เภเทน ติธา โหติฯ อเสสํ วตฺถุ วิสโย อเสฺสติ จ, เอกเทเส วิวตฺตตีติ จ, เอกํ เอกํ ปตีติ จ, สมาโส สมาสรูปกํ อาทิ เยสมิติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ, ตีหิ ปกาเรหีติ จ วิคฺคโหฯ

อเสสวตฺถุวิสยสมาส

๒๑๔. องฺคุลีทลสํโสภิํ, นขทีธิติเกสรํ;
สิรสา น ปิฟนฺธนฺติ, เก มุนินฺทปทมฺพุชํฯ

๒๑๔. อุทาหรติ “**องฺคุลิ**”จฺจาทิฯ องฺคุลีหิเยว อุปมานคมฺมตฺตา สินิทฺธตมฺพาหิ **ทเลหิ** ปเตฺตหิ **สํโสภิํ** อจฺจนฺตํ วิโรจมานํ นขานํ **ทีธิติโย** กิรณา เอว เกสรานิ ยตฺถ ตาทิสํ มุนินฺทสฺส ปทเมว อมฺพุชํ **สิรสา** มุทฺธนา **เก** นาม ชนา **น ปิฟนฺธนฺติ** ปสาธนวเสน น ธาเรนฺตีติฯ อิทมเสสวตฺถุวิสยํ สมาสรูปกํ องฺคิโน ปทสฺส องฺคานมงฺคุลฺยาทีนมเสสานํ รูปนโตฯ เอวมุปริปิ ยถาโยคํฯ

๒๑๔. อิทานิ อุทาหรติ “**องฺคุลิ**”จฺจาทิฯ **องฺคุลีทลสํโสภิํ** องฺคุลิสงฺขเตหิ ปเตฺตหิ สํโสภิํ **นขทีธิติเกสรํ** นขรํสิสงฺขตเกสรํ มุนินฺทปทมฺพุชํ สิรสา เก น ปิฟนฺธนฺติฯ วิเสสฺยภูตํ จรณํ วิเสสนภูตา องฺคุลี นขทีธิติ เจติ อิเมสํ อุปมาภูเตหิ อมฺพุชทลเกสเรหิ อเภทกปฺปนาย เอกตฺตํ คเหตฺวา สมาเสเนว นิทฺทิฏฺฐตฺตา อิทํ อเสสวตฺถุวิสยสมาสรูปกํ นามฯ องฺคุลิโย เอว ทลานีติ จ, เตหิ สํโสภีติ จ, นเขสุ ทีธิติโยติ จ, ตา เอว เกสรานิ อเสฺสติ จ วากฺยํฯ

อเสสวตฺถุวิสยอสมาส

๒๑๕. รตนานิ คุณา ภูรี, กรุณา สีตลํ ชลํ;
คมฺภีรตฺตมคาธตฺตํ, ปจฺจโกฺข’ยํ ชิโน’มฺพุธิฯ

๒๑๕. “**รตนานิ**”อิจฺจาทิฯ อยํ **ชิโน** สมฺมาสมฺพุโทฺธ, **ปจฺจโกฺข** น ปโรโกฺข อมฺหากํ **อมฺพุธิ** สาคโรฯ กถํ? เย ตสฺส **ภูรี** พหโว **คุณา** เมตฺตาทโย, เต **รตนานิ** อตุลฺยทุลฺลภทสฺสนาทิสาธเมฺมนฯ ยา ตสฺส กรุณา, สา สีตลํ ชลํ สกลชนสนฺตาปาปหตฺตสาธเมฺมนฯ ยํ ตสฺส **คมฺภีรตฺต**มนุตฺตานตา ลาภาทีสุ, ตํ **อคาธตฺต**มกลลมฺภโส อมฺพุธิฏฺฐตาสาธเมฺมนาติ อิทมเสสวตฺถุวิสยํ อสมาสรูปกํฯ

๒๑๕. “**รตนานิ**”จฺจาทิฯ อยํ ชิโน อมฺหากํ ปจฺจโกฺข **อมฺพุธิ** สาคโร, ตถา หิ ตสฺส **ภูรี คุณา** สีลสมาธิอาทโย **รตนานิ** จิตฺตีกตาทิสาธมฺมโต รตนาเนว, **กรุณา** อนญฺญสาธารณกรุณา **สีตลํ ชลํ** สนฺตาปวิโนทนสาธเมฺมน สีตลชลเมว โหติ, **คมฺภีรตฺตํ** ลาภาลาภาทีสุ เอกาการตา **อคาธตฺตํ** คมฺภีรตา เอว โหติฯ อิทํ อเสสวตฺถุวิสยอสมาสรูปกํฯ ‘‘ภูรี’’ติ อพฺยยํฯ

อเสสวตฺถุวิสยมิสฺสก

๒๑๖. จนฺทิกา มนฺทหาสา เต, มุนินฺท วทนินฺทุโน;
ปโพธยตุย'ยํ สาธุ-มโนกุมุทกานนํฯ

๒๑๖. **"จนฺทิกา"**อิจฺจาทิฯ **"มุนินฺท"**อิจฺจามนฺตนํ, เต วทนเมว อินฺทุ **วทนินฺทุโน** อิติ สมาสรูปกํ, อยํ มนฺทหาสา **จนฺทิกา** จนฺทกนฺติโย, อสมาสรูปกํฯ สาธูนํ มนานิเยว **กุมุทานิ** เกรวานิ, สมาสรูปกํฯ เตสํ **กานนํ วนํ, ปโพธยติ** วิกาสยตีติ อิทํ สมาสาสมาสรูปกํฯ

๒๑๖. **"จนฺทิ"**จฺจาทิฯ เห **มุนินฺทเต** ตุยฺหํ **วทนินฺทุโน** มุขจนฺทสฺส **มนฺทหาสา** มนฺทมิหิตภูตา **จนฺทิกา** จนฺทกนฺติโย, ''อย''นฺติ ชาเตฺยกวจเนน มนฺทหาสจนฺทิกา นิทฺทิฏฺฐาฯ อถวา **อยํ** วทนินฺทุฯ **สาธุมโนกุมุทกานนํ** สปฺปุริสานํ จิตฺตสงฺขาตเกรวกานนํ **ปโพธยติ** วิกาสยติฯ ''จนฺทิกา มนฺทหาสา''ติ อสมาสรูปกํฯ ''วทนินฺทุโน''ติ จ ''มโนกุมุทกานน''นฺติ จ สมาสรูปกํฯ ตสฺมา อิทํ อเสสวตฺถุวิสยสมาสาสมาสรูปกํฯ มนฺทา จ เต หาสา จาติ จ, วทนเมว อินฺทูติ จ, สาธูนํ มนานีติ จ, ตานิเยว กุมุทานีติ จ, เตสํ กานนมิติ จ วิคฺคโหฯ

๒๑๗. อเสสวตฺถุวิสเย, ปเภโท รูปเก อยํ;
เอกเทสวิวตฺติมฺหิ, เภโท ทานิ ปวุจฺจติฯ

๒๑๗. นิคมยติ **"อเสสิ"**จฺจาทินาฯ ทุติยสฺส ปเภทํ วตฺตุํ ปฏิชานาติ **"เอกิ"**จฺจาทินาฯ

๒๑๗. **"อเสเส"**จฺจาทิฯ อเสสวตฺถุวิสเย รูปเก **อยํ** ''องฺคุลีทลสํโสภิ''อิจฺจาทิกํ อุทาหรณตฺตยํ ปเภโท โหติฯ อิทานิ เอกเทสวิวตฺติมฺหิ รูปเก **เภโท** วิเสโส ปวุจฺจติฯ

เอกเทสวิวตฺติสมาส

๒๑๘. วิลาสหาสกุสุมํ, รุจิราธรปลฺลวํ;
สุขํ เก วา น วินฺทนฺติ, ปสฺสนฺตา มุนิโน มุขํฯ

๒๑๘. **"วิลาส"**อิจฺจาทิฯ วิลาเสน ยุโตฺต หาโสเยว กุสุมํ ยสฺสฯ **รุจิโร** มนุโญฺญ อธโรเยว ปลฺลโว ยสฺสฯ ตาทิสํ มุนิโน มุขํ ปสฺสนฺตา **เก** นาม ชนา สุขํ น วินฺทนฺติ สเพฺพปีติฯ อิทํ องฺคานิ หาสาทีนิ รูปยิตฺวา มุขมงฺคิ น รูปิตนฺติ เอกเทสวิวตฺติสมาสรูปกํฯ เอวํ อุปริปิ ยถาโยคํฯ

๒๑๘. **"วิลาสิ"**จฺจาทิฯ **วิลาสหาสกุสุมํ** ลีลายุตฺตหาสสงฺขตปุปฺผํ **รุจิราธรปลฺลวํ** มนุญฺญอธรสงฺขาตกิสลยํ มุนิโน มุขํ ปสฺสนฺตา **เก วา** เก นาม ชนา **สุขํ น วินฺทนฺติ** ปีติสุขํ นานุโภนฺติ, อนุภวเนฺตวฯ วิเสสนภูตานํ หาสอธรานํ อุปมาภูตกุสุมปลฺลเวหิ อเภทํ ทเสฺสตฺวา วิเสสฺยภูตสฺส มุขสฺส อญฺญตรอุปมาวตฺถุนา อเภเทน อวุตฺตตฺตา อเภทาโรปนํ เอกเทเสเยว วิวตฺตีติ อิทํ เอกเทสวิวตฺติสมาสรูปกํฯ วิลาเสน ยุโตฺต หาโสติ จ, โสเยว กุสุมํ อเสฺสติ จ, รุจิโร จ โส อธโร เจติ จ, โสเยว ปลฺลโว อเสฺสติ จ วากฺยํฯ

เอกเทสวิวตฺติอสมาส

๒๑๙. ปาททฺวนฺทํ มุนินฺทสฺส, ททาตุ วิชยํ ตว;
นขรํสี ปรํ กนฺตา, ยสฺส ปาปชยทฺธชาฯ

๒๑๙. **“ปาท”**อิจฺจาทิฯ **มุนินฺทสฺส** วิชยิโน ปาททฺวนฺทํ ตว **วิชยํ** ปฏิปกฺขปราภวํ ททาตุฯ กีทิสํ? ยสฺส **ปรมจฺจนฺตํ กนฺตา** มนุญฺญา นขรํสี **ปาปานํ** โลภาทีนํ ชเย อุสฺสิตา **ธชา** เกตโวติฯ อิทเมกเทสวิวตฺติอสมาสรูปกํฯ

๒๑๙. **“ปาเท”**จฺจาทิฯ **ยสฺส** สมฺพุทฺธสฺส **ปรํ** อติสเยน **กนฺตา** มนุญฺญา **นขรํสี** จรณนขกนฺติโย **ปาปชยทฺธชา** ปาปวิชเย อุสฺสาปิตธชาเยว โหนฺติ, ตสฺส มุนินฺทสฺส **ปาททฺวนฺทํ** จรณยุคฬํ **ตว** ตุยฺหํ **วิชยํ** ปฏิปกฺขปราภวํ ททาตูติฯ นขรํสีนํ อุปมาภูตธเชหิ อเภทมาโรเปตฺวา ‘‘ปาททฺวนฺท’’มิติ อนิรูปิตตฺตา เอกเทสวิวตฺติอสมาสรูปกํ นามฯ ปาปานํ ชโยติ จ, ตสฺมิํ ธชาติ จ วิคฺคโหฯ

เอกเทสวิวตฺติมิสฺสก

๒๒๐. สุนิมฺมลกโปลสฺส, มุนินฺทวทนินฺทุโน;
สาธุปฺปพุทฺธหทยํ, ชาตํ เกรวกานนํฯ

๒๒๐. **“สุนิมฺมล”**อิจฺจาทิฯ สุนิมฺมโล กโปโล ยสฺส, ตสฺส มุนินฺทวทนินฺทุโน สาธูนํ **ปพุทฺธํ** ธมฺมาวโพธวเสน วิกสิตํ **หทยํ** จิตฺตํ เกรวกานนํ ชาตนฺติ เอกเทสวิวตฺติสมาสาสมาสรูปกํฯ

๒๒๐. **“สุนิมฺมลิ”**จฺจาทิฯ สุนิมฺมลกโปลสฺส มุนินฺทวทนินฺทุโน **สาธุปฺปพุทฺธหทยํ** สชฺชนานํ จตุสจฺจาวโพเธน ปสนฺนมานสํ **เกรวกานนํ** กุมุทวนํ ชาตนฺติฯ วทนหทยานํ อุปมาภูเตหิ อินฺทุเกรเวหิ อเภทาโรปนํ กตฺวา กโปลสฺส มณฺฑลาทีหิ อุปมาวิเสเสหิ อนิรูปิตตฺตา เอกเทสวิวตฺติสมาสาสมาสรูปกํฯ เอตฺถ สมาโส นาม วทนินฺทูนเมวฯ อสมาโส นาม หทยเกรวานเมวาติฯ ตถา หิ รูปกวิสเย สมาสาสมาสตฺตํ อุปมาโนปเมยฺยปทานํ ทฺวินฺนเมวาติฯ สุฏฺฐุ นิมฺมโลติ จ, โส กโปโล อสฺสาติ จ, มุนินฺทวทนเมว อินฺทูติ จ, ปพุทฺธญฺจ ตํ หทยญฺจาติ จ, สาธูนํ ปพุทฺธหทยมิติ จ, เกรวานํ กานนมิติ จ วากฺยํฯ

๒๒๑. รูปกานิ พหูเนฺยว, ยุตฺตายุตฺตาทิเภทโต;
วิสุํ น ตานิ วุตฺตานิ, เอเตฺถ’ว’โนฺตคธานิ’ติฯ

๒๒๑. เอตฺตโกเยว กิํ รูปกเภโทติ อาห
“รูปกานิ”จฺจาทิ; สุโพธํ; ตตฺถ –

‘‘สิตปุปฺผุชฺชลํ โลล-เนตฺตภิงฺคํ ตวานนํ;
กสฺส นาม มโน ธีร, นากฑฺฒติ มโนหร’’นฺติฯ

ยุตฺตรูปกํ ยุตฺตตฺตา ปุปฺผภิงฺคานํ, ตทนุสาเรน อยุตฺตรูปกาทิปิ วิเญฺญยฺยนฺติฯ

๒๒๑. รูปกานิ ปุนปิ สนฺตีติ ทเสฺสตุมาห **“รูปกานิ”**จฺจาทิฯ รูปกานิ **ยุตฺตายุตฺตาทิเภทโต** ยุตฺตรูปกอยุตฺตรูปกาทิเภเทน พหูนิ เอว โหนฺติ, **ตานิ** รูปกานิ **เอเตฺถว** รูปเก อโนฺตคธานิฯ **อิติ** ตสฺมา การณา ตานิ วิสุํ น วุตฺตานิฯ อโนฺต มเชฺฌ คธานิ ปวตฺตานีติ วิคฺคโหฯ

‘‘สิตปุปฺผุชฺชลํ โลล-เนตฺตภิงฺคํ ตวานนํ;
กสฺส นาม มโน ธีร, นากฑฺฒติ มโนหร’’นฺติฯ

เอตฺถ ปุปฺผภิงฺคานํ อญฺญมญฺญยุตฺตตฺตา ยุตฺตรูปกํ นามฯ

เห ธีร **สิตปุปฺผุชฺชลํ** มนฺทหสิตสงฺขาเตหิ กุสุเมหิ วิโชตนฺตํ โลลเนตฺตภิงฺคํ มโนหรํ ต วานนํ กสฺส นาม มโน นากฑฺฒตีติฯ อิมสฺส ปฏิปกฺขโต อยุตฺตรูปกํ เวทิตพฺพํฯ

๒๒๒. จนฺทิมา'กาสปทุม-มิเจฺจตํ ขณฺฑรูปกํ;
ทุฏฺฐ'มโมฺภรุหวนํ, เนตฺตานิ'จฺจาทิ สุนฺทรํฯ

๒๒๒. รูปกสฺส วิโรธาวิโรโธ อุปมายมิโว'หิตุํ สกฺกาติ อุปลเกฺขติ **''จนฺทิมา''**อิจฺจาทินาฯ เอตฺถ อากาสสฺส ตฬากเ รูปิเต จนฺทสฺส ปทุมตฺตํ รูปกํ ยุตฺตนฺติ เอตํ ขณฺฑรูปกํ ทุฏฺฐํ, ''อ โมฺภรุหวนํ เนตฺตานิ''จฺจาทิ ตุ วจนเภเทปิ สุนฺทรํฯ

๒๒๒. รูปเก โทสาโทสํ อุปมายํ วิย ปริกเปฺปตฺวา คเหตพฺพนฺติ อุปทิสโนฺต อาห **''จนฺทิมิ''**จฺจาทิฯ **''จนฺทิมา** จโนฺท อากาสปทุม''นฺติ เอตํ **ขณฺฑรูปกํ** อากาสสฺส ตฬากเตฺตน อ นิรูปิตตฺตา ขณฺฑรูปกํ นามฯ **ทุฏฺฐํ** ขณฺฑิโตปมา วิย โทสทุฏฺฐํ นามฯ **''อโมฺภรุหวนํ** นี ลุปฺปลวนํ เนตฺตานี''ติอาทิกํ อุปมาโนปเมยฺยานํ วจนนานเตฺตปิ สุนฺทรเมวฯ

๒๒๓. ปริยโนฺต วิกปฺปานํ, รูปกโสฺส'ปมาย จ;
นตฺถิ ยํ เตน วิเญฺญยฺยํ, อวุตฺต'มนุมานโตฯ

๒๒๓. กิเมตฺตกา เอโวปมารูปกเภทา? เนติ ปริทีเปโนฺต อวุตฺตํ อติทิสติ **''ปริย โนฺต''**อิจฺจาทินาฯ รูปกสฺส อุปมาย จ **วิกปฺปานํ** ปเภทานํ **ปริยโนฺต** อวสานํ นตฺถิ **ยํ** ยสฺมา การณา, **เตน** การเณน **อวุตฺตํ** อิหานุปาตํ วิกปฺปชาตํ สพฺพวิกปฺปพฺยาปกสามญฺญลกฺขณานุ คตรูปกวิกปฺปานุสาเรน วิเญฺญยฺยํฯ กสฺมา? **อนุมานโต** ยถาวุตฺตวิกปฺปสงฺขาตลิงฺคโต อวุตฺต เสสรูปกาวคมสงฺขาเตน อนุมานญาเณนาติ อโตฺถฯ

๒๒๓. อิทานิ อิเมสเมว อุปมารูปกานํ อวุตฺตานนฺตเภโท วุตฺตานุสาเรเนว ญาตโพฺพติ ทเสฺสตุมาห **''ปริยโนฺต''**อิจฺจาทิฯ **รูปกสฺส จ** รูปกาลงฺการสฺส จ **อุปมาย จ** อุปมาลงฺกา รสฺส จ **วิกปฺปานํ** วิวิธากาเรน กปฺปิตปกฺขานํ **ปริยโนฺต** โกฏฺิ **ยํ** ยสฺมา นตฺถิ, **เตน** การเณน **อวุตฺตํ** อิมสฺมึ สุโพธาลงฺกาเร อวุตฺตปกฺขํ สมูหํ **อนุมานโต** อนุมานญาเณน วิเญฺญยฺยนฺติฯ อุปมารูปกานํ สกลมวุตฺตปกฺขํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ สามญฺญลกฺขณํ อนติกฺกมิตฺวา วุเตฺตหิ เตหิ เตหิ ปกฺขสงฺขาเตหิ ลิเงฺคหิ สิทฺธานุมานญาเณน สามญฺญลกฺขเณ อโนฺตคธานมนุตฺตรูปก สงฺขาตานุเมยฺยานํ อวโพโธ สกฺกาติ อธิปฺปาโยฯ รูปกสฺส ปน อุปมโนฺตคธตฺตา อุปมาย นิทฺทิฏฺฐโทสาโทสํ ทฺวินฺนมปิ อุตฺตานุตฺตปกฺขสฺส สาธารณํ โหติฯ

๒๒๔. ปุนปฺปุนมุจฺจารณํ, ย'มตฺถสฺส ปทสฺส จ;
อุภเยสญฺจ วิเญฺญยฺยา, สา'ย'มาวุตฺติ นามโตฯ

๒๒๔. อาวุตฺติมธิกิจฺจาห **''ปุน''**อิจฺจาทินาฯ **อตฺถสฺส** อภิเธยฺยสฺส **ปทสฺส** สทฺทสฺส จ **อุภเยสํ** อตฺถปทานญฺจ **ปุนปฺปุนํ** ภิโยฺย ภิโยฺย ยํ อุจฺจารณํ, **สายํ** ติวิธา นามโต อาวุตฺติ วิเญฺญยฺยา, อุจฺจารณวเสน อา ปุนปฺปุนํ วตฺตน**มาวุตฺตี**ติฯ

๒๒๔. อิทานิ อาวุตฺตึ ทเสฺสติ **''ปุนปฺปุเน''**จฺจาทินาฯ **อตฺถสฺส** สทฺทาภิหิตอตฺถสฺส จ ปทสฺส จ **อุภเยสํ** อตฺถปทานญฺจ ยํ ปุนปฺปุนุจฺจารณํ, **สา อยํ** ติวิธา นามโต อาวุตฺติ อิติ

วิเญฺญุยฺยาฯ **ปุนปฺปุเนติ** เอตทฺพฺยยํ กฺริยาพาหุเลฺย วตฺตเตฯ อุจฺจารณวเสน อา ปุนปฺปุนํ วตฺตน**มาวุตฺติ**ฯ

อตฺถาวุตฺติ

๒๒๕. มโน หรติ สเพฺพสํ, อาททาติ ทิสา ทส;
คณฺหาติ นิมฺมลตฺตญฺจ, ยโสราสิ ชินสฺส'ยํฯ

๒๒๕. อุทาหรติ **"มโน"**อิจฺจาทิฯ ชินสฺส อยํ ยโสราสิ **สเพฺพสํ** ชนานํ **มโน** จิตฺตํ หรติ, ทส ทิสา อาททาติ สพฺพทา [สพฺพธา (ก.)] ตํวิสยตฺตา, **นิมฺมลตฺตํ** นิมฺมลภาวํ คณฺหาติ, เอตฺถ คหณลกฺขณสฺส [ทสคหณลกฺขณสฺส (ก.)] อตฺถสฺส อเนเกหิ ปริยายวจเนหิ อาวตฺติตตฺตา อยํ อตฺถาวุตฺติฯ

๒๒๕. อุทาหรติ **"มโน หรติ"**จฺจาทินาฯ ชินสฺส อยํ ยโสราสิ **สเพฺพสํ** สตฺตานํ **มโน** จิตฺตํ **หรติ** คณฺหาติ, ทส ทิสา **อาททาติ** อวิสยฏฺฐานาภาวโต คณฺหาติ, **นิมฺมลตฺตญฺจ** ภูตปริสุทฺธคุเณน นิปฺผนฺนตฺตา คณฺหาติฯ เอตฺถ ''คณฺหาตี''ติ เอกเสฺสวตฺถสฺส ''หรติ, อาททาติ, คณฺหาตี''ติ อเญฺญหิ ปริยายวจเนหิ อาวตฺติตตฺตา อยมตฺถาวุตฺติ นามฯ นิคฺคโต มเลหีติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, ยสโส ราสิอิติ จ วิคฺคโหฯ

ปทาวุตฺติ

๒๒๖. วิภาเสนฺติ ทิสา สพฺพา, มุนิโน เทหกนฺติโย;
วิภา เสนฺติ จ สพฺพาปิ, จนฺทาทีนํ หตา วิยฯ

๒๒๖. **"วิภาเสนฺติ"**จฺจาทิฯ มุนิโน เทหกนฺติโย สพฺพา ทิสา **วิภาเสนฺติ** วิเสเสน ทีเปนฺติ, ยโต เอวํ ตสฺมา การณา จนฺทาทีนํ สพฺพาปิ **วิภา** โสภา **หตา** ปหตา วิย **เสนฺติ** ปวตฺตนฺตีติ ปทาวุตฺติฯ

๒๒๖. **"วิภาเสนฺติ"**จฺจาทิฯ มุนิโน เทหกนฺติโย สพฺพา ทิสา **วิภาเสนฺติ** ยสฺมา วิเสเสน ปกาเสนฺติ, ตสฺมา จนฺทาทีนํ สพฺพาปิ **วิภา** กนฺติโย **หตา** ปหตา วิย **เสนฺติ** ปวตฺตนฺติ จ, ''วิภาเสนฺตี''ติ ปทเสฺสว อาวตฺตนโต อยํ ปทาวุตฺติ นามฯ เทเห กนฺติโยติ วากฺยํฯ

อุภยาวุตฺติ

๒๒๗. ชิตฺวา วิหรติ เกฺลส-ริปุํ โลเก ชิโน อยํ;
วิหรตฺยา'ริวโคฺค'ยํ, ราสีภูโตว ทุชฺชเนฯ

๒๒๗. **"ชิตฺวา"**อิจฺจาทิฯ อยํ ชิโน เกฺลสริปุํ ชิตฺวา โลเก **วิหรติ** ปวตฺตติ, อยํ เตน ชิโต **อริวโคฺค** สตฺตุสมูโห ทุชฺชเน ราสีภูโต วิย ตโต อลทฺธปฺปติฏฺฐตฺตาฯ ''วิหรตี''ติ อตฺถสฺส ปทานญฺจ อาวุตฺติโต อุภยาวุตฺติฯ

๒๒๗. **"ชิตฺวา"**อิจฺจาทิฯ อยํ ชิโน เกฺลสริปุํ ชิตฺวา โลเก วิหรติ, อยํ **อริวโคฺค** เกฺลสริปุสมูโห ทุชฺชเน ราสีภูโตว วิหรตีติฯ วาสสงฺขตสฺส อตฺถสฺส จ ''วิหรตี''ติ ปทสฺส จ ปุน [ปุนปฺปุนํ (?)] อุจฺจารณโต อยํ อุภยาวุตฺติ นาม โหติฯ เกฺลโส เอว ริปูติ จ, อรีนํ วโคฺคติ จ, อราสิ ราสิ อภวีติ จ, กุจฺฉิโต ชโนติ จ วากฺยํฯ

๒๒๘อกตฺถ วตฺตมานมฺปิ, สพฺพวาโกฺยปการกํ;
ทีปกํ นาม ตญฺจาทิ-มชฺฌนฺตวิสยํ ติธาฯ

๒๒๘. ทีปกํ ปริทีปยมาห **“เอกเตฺถ”**จฺจาทิฯ **เอกตฺถ** วากฺยสฺสาโท มเชฺฌ อเนฺต วา **วตฺตมานมฺปิ** กฺริยาชาตฺยาทิกํ **สพฺพสฺส** อภิมตสฺส กสฺสจิ **วากฺยสฺส** กฺริยาการกสมฺพนฺธาภิธายิโน ปทสนฺตานสฺส อุปการกํ วากฺยตฺถานฺวยวเสน **ทีปกํ นาม,** ทีโป วิย เอกเทเส วตฺติโตปิ สกลปทตฺถวเสน สพฺพวากฺยํ ทีปยติ ปกาเสตีติฯ **ตญฺจ** ทีปกํ อาทิ จ มชฺฌญฺจ อนฺตญฺจ วิสโย โคจโร ยสฺส ตาทิสํ **ติธา** อาทิทีปกํ มชฺฌทีปกํ อนฺตทีปกนฺติ ติวิธํ โหตีติ อโตฺถ, ตมฺปิ กฺริยาทีนํ วเสน ปเจฺจกํ ติวิธํ โหติฯ

๒๒๘. อิทานิ ทีปกาลงฺการํ ทเสฺสติ **“เอกเตฺถ”**จฺจาทินาฯ **เอกตฺถ** วากฺยสฺส อาทิมชฺฌาวสาเนสฺวกสฺมิํ **วตฺตมานมฺปิ** กฺริยาชาติคุณตฺตยํ **สพฺพวาโกฺยปการกํ** วตฺตุมิจฺฉิตกฺริยาการกสมฺพนฺธปฺปกาสกปทสนฺตานสงฺขาตวากฺยสฺส วากฺยตฺถาวโพธวเสน ปโยชนํ **ทีปกํ นาม** เอกฏฺฐาเน ฐตฺวา วิสยีภูตสพฺพฏฺฐานคตทพฺพปกาสกปทีปสมานตฺตา ทีปกํ นาม โหติฯ **ตญฺจ** ทีปกํ **อาทิมชฺฌนฺตวิสยํ** วากฺยสฺส อาทิวิสยํ มชฺฌวิสยํ อนฺตวิสยเญฺจติ ติธา โหติฯ เอเตสุ เอเกกมฺปิ กฺริยาชาติคุณเภเทน ปุนปิ ติวิธํ โหตีติ วิเญฺญยฺยํฯ ทีเปตีติ ทีโป, ปทีโปฯ ปฏิภาคเตฺถ กปฺปจฺจเยน ทีโป วิยาติ **ทีปกํ**ฯ วากฺยสฺส อาทิ จ มชฺฌญฺจ อนฺตเญฺจติ จ, ตํ วิสโย อเสฺสติ จ วากฺยํฯ

อาทิทีปก

๒๒๙อกาสิ พุโทฺธ เวเนยฺย-พนฺธูนมมิโตทยํ;
สพฺพปาเปหิ จ สมํ-เนกติตฺถิยมทฺทนํฯ

๒๒๙. อุทาหรติ **“อกาสิ”**จฺจาทิฯ พุโทฺธ **เวเนยฺยา** วิเนตพฺพาเยว พนฺธโว เตสํ **อมิต**มปริมิตํ **อุทย**มภิวุทฺธิํ อกาสิฯ น เกวลํ ตเมว, สพฺพปาเปหิ **สมํ** เอกโต อเนกานํ ติตฺถิยานํ มทฺทนญฺจ อกาสีติฯ อิห ‘‘อกาสี’’ติ กฺริยาปเทนาทิวตฺตินา สพฺพเมว วากฺยํ ทีปยตีติ กฺริยาทิทีปกเมตํฯ

๒๒๙. **“อกาสิ”**จฺจาทิฯ พุโทฺธ เวเนยฺยพนฺธูนํ **อมิโตทยํ** ปมาณรหิตาภิวุทฺธิํ อกาสิฯ น เกวลํ ตเมว, **สมํ** เอกกฺขเณ สพฺพปาเปหิ สหาเนกติตฺถิยมทฺทนญฺจ อกาสีติฯ วากฺยาทิมฺหิ กฺริยาย ฐิตตฺตา อิทํ กฺริยาทิทีปกํ นามฯ อมิโต จ โส อุทโย เจติ จ, อเนกา จ เต ติตฺถิยา เจติ จ, เตสํ มทฺทนมิติ จ วิคฺคโหฯ

มเชฺฌทีปก

๒๓๐ทสฺสนํ มุนิโน สาธุ-ชนานํ ชายเต’มตํ;
ตทเญฺญสํ ตุ ชนฺตูนํ, วิสํ นิโจฺจปตาปนํฯ

๒๓๐. **“ทสฺสน”**มิจฺจาทิฯ มุนิโน ทสฺสนํ สาธุชนานํ **อมตํ** นิพฺพานํ นาม ชายเต อมตสฺส สาธนโต, **เตหิ** สาธุชเนหิ อเญฺญสํ ชนฺตูนํ นิจฺจมุปตาเปตีติ **นิโจฺจปตาปนํ** วิสํ ชายเต, ตสฺมิํ มโนปโทสสฺส วิสสทิสตฺตา นิรยาทิทุกฺขาวหภาวโตติฯ กฺริยามชฺฌทีปกเมตํฯ

๒๓๐. “**ทสฺสน**”มิจฺจาทิฯ มุนิโน ทสฺสนํ สาธุชนานํ **อมตํ** อมตสงฺขาตนิพฺพานสฺส เอกนฺตการณตฺตา การิโยปจาเรน อมตํ ภูตํ ชายเต, **ตทเญฺญสํ** เตหิ สาธุชเนหิ อเญฺญสํ ชนฺตูนํ ตุ **นิโจฺจปตาปนํ** สตตมุปตาปกรณโต **วิสํ ชายเต** วิสตุลฺยปฏิฆการณตฺตา การิโยปจาเรน วิสํ ภวตีติฯ อิทํ กฺริยาย มเชฺฌ ฐิตตฺตา กฺริยามชฺฌทีปกํฯ สาธโว จ เต ชนา เจติ จ, เตหิ อเญฺญติ จ วากฺยํฯ

อนฺตทีปก

๒๓๑. อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺย-จนฺทาตปมโนหโร;
ชินานนินฺทุ อินฺทุ จ, กสฺส นา’นนฺทโก ภเวฯ

๒๓๑. “**อจฺจเนฺต**”จฺจาทิฯ อจฺจนฺตํ **กนฺตํ** มนุญฺญํ **ลาวณฺยํ** ปิยภาโว, ตเมว, ตมิว วา **จนฺทาตโป** จนฺทิกา, เตน มโนหโร ชินานนินฺทุ **อินฺทุ** จโนฺท จ **กสฺส** ชนสฺส อานนฺทโก น ภวตีติฯ กฺริยานฺตทีปกํฯ

๒๓๑. “**อจฺจนฺติ**”จฺจาทิฯ **อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺยจนฺทาตปมโนหโร** อติสเยน มนุญฺญปิยภาวสงฺขาตวิลาสนามเกน จนฺทกิรเณน, โน เจ, อติสเยน มนุญฺญปิยตาสงฺขาตวิลาสสทิเสน จนฺทกิรเณน มโนหโร **ชินานนินฺทุ** สมฺพุทฺธสฺส มุขจโนฺท **จ อินฺทุ** จ ปกติจโนฺท จ กสฺส อานนฺทโก น ภเวฯ อิทํ กฺริยาย อเนฺต ฐิตตฺตา กฺริยานฺตทีปกํ นามฯ อนฺตํ อติกฺกนฺตนฺติ จ, ตญฺจ ตํ กนฺตเญฺจติ จ, ลวณสฺส ภาโว ลาวณฺยํ, มธุรภาโว, ตํสทิสตฺตา อจฺจนฺตกนฺตญฺจ ตํ ลาวณฺยญฺจาติ จ, จนฺทสฺส อาตโป กิรโณติ จ, อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺยเมว จนฺทาตโปติ จ, จนฺทปเกฺข อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺยมิว จ โส จนฺทาตโป จาติ จ, เตน มโนหโรติ จ, ชินานนเมว อินฺทูติ จ วากฺยํฯ อิมินา กฺริยาทีปกตฺตเยเนว อวุตฺตชาติทีปกคุณทีปกานิปิ ญาตพฺพานิฯ

มาลาทีปก

๒๓๒. โหตา’วิปฺปฏิสาราย,
สีลํ ปาโมชฺชเหตุ โส;
ตํ ปีติเหตุ, สา จา’ยํ,
ปสฺสทฺธาทิปสิทฺธิยาฯ

๒๓๒. อาทิทีปกาทีสุปิ เตสุ ปโยคกฺกเมน ปการนฺตรมตฺถีติ วทติ “**โหติ**”จฺจาทิฯ **สีลํ** ปญฺจสีลาทิกํ, **อวิปฺปฏิสาราย** ปจฺฉานุตาปาภาวาย โหติ, **โส** อวิปฺปฏิสาโร **ปาโมชฺชสฺส** อุปฺปนฺนมตฺตาย ปีติยา เหตุ โหติ, **ตํ** ปาโมชฺชํ **ปีติยา** พลวภูตาย เหตุ โหติ, **สา จายํ** ปีติ **ปสฺสทฺธาทีนํ** ปสฺสทฺธิสุขาทีนํ **ปสิทฺธิยา** นิปฺผตฺติยา โหตีติ โยชนียํฯ

๒๓๒. อิทานิ นวสุ ทีปเกสุ ปโยควิเสเสน สาเธตเพฺพ อญฺญปฺปกาเร ทเสฺสติ “**โหติ**”จฺจาทินาฯ **สีลํ** สุรกฺขิตํ ปญฺจงฺคทสงฺคาทิสีลํ อวิปฺปฏิสาราย โหติ, **โส** อวิปฺปฏิสาโร **ปาโมชฺชเหตุ** โหติ อุปฺปนฺนมตฺตาย ตรุณปีติยา การณํ ภวติ, **ตํ** ปาโมชฺชํ **ปีติเหตุ** พลวปีติการณํ โหติ, **สา อยญฺจ** ปีติ **ปสฺสทฺธาทิปสิทฺธิยา** กายปสฺสทฺธิจิตฺตปสฺสทฺธิอาทีนํ สิทฺธิยา เหตุ โหติฯ น วิปฺปฏิสาโร อวิปฺปฏิสาโร, **น**สโทฺท ปสชฺชปฏิเสเธ วตฺตเตฯ ปมุทิตสฺส ภาโวติ จ, ตสฺส เหตูติ จ, ปสฺสทฺธิ อาทิ เยสํ สุขาทีนนฺติ จ, เตสํ ปสิทฺธีติ จ วิคฺคโหฯ

๒๓๓. อิจฺจา’ทิทีปกเตฺตปิ, ปุพฺพํ ปุพฺพมเปกฺขินี;

วากฺยมาลา ปวตฺตาติ, ตํ มาลาทีปกํ มตํฯ

๒๓๓. กิมิทํ ตว ปการนฺตรมิจฺจาห **“อิจฺจาทิ”**จฺจาทิฯ **อิเจฺจ**วมิมํ ยํ ตํ มาลาทีปกํ มตํฯ นนุ กฺริยาทิทีปกเมตมิจฺจาห **“อาทิทีปกเตฺตปี”**ติฯ ยชฺชปฺยาทิทีปกเมตํ **ปุพฺพํ ปุพฺพํ** วากฺยํ “โหตาวิปฺปฏิสาราย สีล”นฺติอาทิกํ อเปกฺขินี อเปกฺขมานา **วากฺยานํ** ยถาวุตฺตานํ **มาลา** ปรมฺปรา ปวตฺตาติฯ ตํ ยถาวุตฺตํ มาลาทีปกํ มตํ, นาทิทีปกนฺติฯ

๒๓๓. **“อิจฺจาทิ”**จฺจาทิฯ **อาทิทีปกเตฺตปิ** กฺริยาทิทีปกภาเว สติปิ **วากฺยมาลา** อเนกวาเกฺยน สมฺพชฺฌมานา ปรมฺปรา **ปุพฺพํ ปุพฺพํ** “โหตาวิปฺปฏิสารายา”ติอาทิกํ วากฺยํ อเปกฺขินี ปวตฺตาฯ **อิติ** อิทํ อนนฺตรคตปฺปการํ ทีปกํ “มาลาทีปก”นฺติ มตนฺติฯ อาทิมฺหิ ทีปกมิติ จ, วิสโยปจาเรน อาทิ จ ตํ ทีปกญฺจาติ จ, มาลา เอว ทีปกมิติ จ วากฺยํฯ

๒๓๔. **อเนเนว ปกาเรน, เสสานมปิ ทีปเก;**
วิกปฺปานํ วิธาตพฺพา-นุคตี สุทฺธพุทฺธิภิฯ

๒๓๔. อวุเตฺต ทีปกวิกเปฺป อติทิสโนฺต นิคเมติ **“อเนนิ”**จฺจาทินาฯ **อเนเนว** อนนฺตราวุเตฺตน **ปกาเรน** วิธินา **ทีปเก** ทีปกวิสเย [ทีปกวิเสเส (ก.)] **เสสาน**มวุตฺตานํ **วิกปฺปานํ** ชาตฺยาทิทีปกาทิเภทานํ **อนุคติ** อวโพโธ ***สุทฺธพุทฺธิภิ*** ปริสุทฺธมตีหิ กวีหิ **วิธาตพฺพา** กาตพฺพาติฯ

๒๓๔. อิทานิ อวุตฺตทีปกานิปิ อติทิสติ **“อเนเนวิ”**จฺจาทินาฯ **อเนเนว ปกาเรน** ยถาวุตฺตทีปกปฺปกาเรน **ทีปเก** ทีปกวิสเย **เสสานํ อปิ** วิกปฺปานํ อวุตฺตชาติทีปกคุณทีปกสงฺขาตานํ ปกฺขานํ ชาตฺยาทิทีปกคุณาทิทีปกาทีนํ ฉนฺนํ มาลาทีปกานญฺจ **อนุคติ** อวโพโธ ***สุทฺธพุทฺธิภิ*** กวีหิ **วิธาตพฺพา** วุตฺตานุสาเรเนว กาตพฺพาฯ วิเสสโต อสงฺกรโต กปฺปิยนฺตีติ จ, สุทฺธา พุทฺธิ เยสนฺติ จ วากฺยํฯ

๒๓๕. **วิเสสวจนิจฺฉายํ,**
นิเสธวจนํ ตุ ยํ;
อเกฺขโป นาม โส’ยญฺจ,
ติธา กาลปฺปเภทโตฯ

๒๓๕. อเกฺขปมุปกฺขิปติ **“วิเสสิ”**จฺจาทินาฯ **วิเสสสฺส** ยสฺส กสฺสจิ วจนิจฺฉายํ ยํ **นิเสธสฺส** ปฏิเสธสฺส **วจนํ** วุตฺติ, **โส** อเกฺขโป นาม อกฺขิปนํ ปฏิเสโธติ กตฺวาฯ **โสย**มเกฺขโป จ **กาลปฺปเภทโต** อตีตาทิโต **ติธา** ติปฺปกาโรฯ

๒๓๕. อิทานิ อเกฺขปํ ทเสฺสติ **“วิเสเส”**จฺจาทินาฯ **วิเสสวจนิจฺฉายํ ตุ** ยสฺส กสฺสจิ ปทตฺถวิเสสสฺส กถนิจฺฉาย เอว ยํ **นิเสธวจนํ** ปฏิเสธวจนํ อตฺถิ, **โส** ปฏิเสโธ **อเกฺขโป** นาม อเกฺขปาลงฺกาโร นามฯ **อยญฺจ** อเกฺขโป **กาลปฺปเภทโต** อตีตาทิกาลวิเสเสน ติธา โหติฯ วิเสสสฺส กสฺสจิ วจนนฺติ จ, ตสฺมิํ อิจฺฉาติ จ, นิเสธสฺส ปฏิเสธสฺส วจนมิติ จ, อกฺขิปนํ ปฏิกฺขิปนนฺติ จ, กาลสฺส กฺริยาย วา ปเภโทติ จ วากฺยํฯ

๒๓๖. **อกากี’เนกเสนํ ตํ, มารํสวิชยีชิโน;**
กถํ ต’มถ วา ตสฺส, ปารมีพลมีทิสํฯ

อตีตเกฺขโปฯ

๒๓๖. **“เอกากิ”**จฺจาทิฯ โส ชิโน **เอกากี** เอโก สมาโน อเนกเสนํ ตํ มารํ **วิชยิ** ปราเชสิ, ตํ กถํ ยุชฺชเตฯ อถ วา กึ น ยุชฺชเต, ยโต **ตสฺส** ชินสฺส **ปารมี** สมตึสวิธา ปารมิตา เอว พลํ **อีทิสํ** ยาทิสํ ตสฺส วิชยการณนฺติฯ เอตฺถ เอกากิตฺตการณสามตฺถิยา มารวิชยาโยคพุทฺธิ ‘‘สเสนํ มารํ วิชิตวาติ กถํ ยุชฺชตี’’ติ เอวมาการา อตีตา อกฺขิตฺตาติ อตีตเกฺขโปยํฯ

๒๓๖. อิทานิ อุทาหรติ **“เอกากิ”**จฺจาทินาฯ **ส ชิโน** โส สพฺพญฺญู **เอกากี** อสหาโย อทุติโย อเนกเสนํ ตํ มารํ **วิชยี** อชินีติ, ตํ กถํ ยุชฺชติฯ อถ วา ยุชฺชเตว, **ตสฺส** ชินสฺส **ปารมีพลํ** สมตึสปารมีพลํ สมตึสปารมีตาสงฺขตเสนา **อีทิส**มีทิสาติฯ พุทฺธสฺส อทุติยภาวญฺจ มารสฺส สปริวารภาวญฺจ นิสฺสาย กสฺสจิ อุปฺปนฺนา ‘‘เอกากินา กถมเนกเสโน มาโร ชิโต’’ติ วิปรีตพุทฺธิ อตีตมารวิชยวิสยตฺตา อตีตา โหติ, ‘‘ตสฺส ปารมีพลํ อีทิส’’นฺติ อตฺถวิเสสสฺส กถนิจฺฉาย ‘‘อถ วา’’ติ นิทฺทิฎฺฐปฎิเสธวจเนน อกฺขิตฺตนฺติ อตีตสฺส อเกฺขปนโต อตีตเกฺขโปนามฯ

๒๓๗. **กึ จิเตฺต’ชาสมฺคฺฆาตํ,**
อปฺปโตฺต’สฺมิติ ขิชฺชเส;
ปณาโม นนุ โสเยว,
สกิมฺปิ สุคเต กโตฯ

วตฺตมานเกฺขโปฯ

๒๓๗. **“กึ จิเตฺต”**จฺจาทิฯ จิตฺต **เอชาย** ตณฺหาย สมุคฺฆาตํ สพฺพถา อปฺปวตฺตึ อปฺปโตฺตสฺมีติ กึ ขิชฺชเส, ตุโจฺฉ ตว เขโทฯ สุคเต **สกิมฺปิ** เอกวารมฺปิ กโต ปณาโม **โสเยว** ตณฺหาย สมุคฺฆาโตเยว นนุ เอกนฺตการณตฺตา ตสฺสาติ วตฺตมานเกฺขโปยํ วตฺตมานสฺส เขทสฺสากฺขิตตฺตาฯ

๒๓๗. **“กึ จิเตฺต”**จฺจาทิฯ เห **จิตฺต เอชาสมฺคฺฆาตํ** เอชาสงฺขตาย ตณฺหาย สมุเจฺฉทปหานํ อปฺปโตฺตสฺมีติ กึ ขิชฺชเส, ตุโจฺฉ ตว เขโทฯ ตถา หิ **สุคเต** พุทฺธวิสเย สกิมฺปิ กโต ปณาโม **โสเยว นนุ** ตณฺหาสมุเจฺฉทสฺส เอกนฺตการณตฺตา การณการิยานมเภทพุทฺธิยา โส เอชาสมุคฺฆาโตเยว กึ น ภวติ, ภวเตฺยวฯ ‘‘ปณาโม’’ตฺยาทิวิเสสกถนาธิปฺปาเยน ‘‘กึ ขิชฺชเส’’ติ จิตฺตสฺส วตฺตมานเขทสฺส ปฎิเสธิตตฺตา อยํ วตฺตมานเกฺขโป นามฯ เอชาย สมุคฺฆาโตติ วากฺยํฯ

๒๓๘. **สจฺจํ น เต คมิสฺสนฺติ, สิวํ สุชนโคจรํ;**
มิจฺฉาทิฎฺฐิปริกฺกนฺต-มานสา เย สุทุชฺชนาฯ

อนาคตเกฺขโปฯ

๒๓๘. **“สจฺจ”**มิจฺจาทิฯ สุชนโคจรํ **สิวํ** สนฺติปทํ เต **สจฺจํ** นิยตํ น คมิสฺสนฺติฯ เย **มิจฺฉาทิฎฺฐิยา** สสฺสตาทิกาย **ปริกฺกนฺตํ** อภิภูตํ **มานสํ** จิตฺตํ เยสํ ตาทิสา สุฎฺฐุ อติสเยน ทุชฺชนาติ โยชนียํฯ อยมนาคตเกฺขโป ภาวิโน คมนสฺสากฺขิตฺตตฺตาฯ

‘‘ชีวิตาสา พลวตี, ธนาสา ทุพฺพลา มม;

คจฺฉ วา ติฎฺฐ วา กนฺต, มมาวตฺถา นิเวทิตา’’ติ [กาพฺยาทาส ๒.๑๓๙]ฯ

อยมนาทรเกฺขโปติ เอวมาทโย ตุ ตเพฺภทาเยวาติ อุเปกฺขิตาฯ

๒๓๘. **‘‘สจฺจ’’**มิจฺจาทิฯ **สุชนโคจรํ** สาธูนํ วิสยคตํ **สิวํ** สนฺติปทํ เต **สจฺจ**เมกเนฺตน น คมิสฺสนฺติฯ เก? เย มิจฺฉาทิฎฺฐิปริกฺกนฺตมานสา สุทุชฺชนา, เตเยวาติฯ ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐี’’ติอาทิวิเสสสฺส กถนาธิปฺปาเยน ‘‘เต น คมิสฺสนฺตี’’ติ ติตฺถิยานํ ภาวิโน นิพฺพานคมนสฺส พุทฺธิยา ปฎิสิทฺธตฺตา อยํ อนาคตเกฺขโป นามฯ มิจฺฉา วิปรีตา จ สา ทิฎฺฐิ จาติ จ, ตาย ปริกฺกนฺตํ มานสํ เยสนฺติ จ วากฺยํฯ

‘‘ชีวิตาสา พลวตี, ธนาสา ทุพฺพลา มม;
คจฺฉ วา ติฎฺฐ วา กนฺต, มมาวตฺถา นิเวทิตา’’ –

ตฺยาทิโก อนาทรเกฺขโปปิ ทสฺสิตาตีตเกฺขปาทีหิ อนญฺญตฺตา วิสุํ น วุโตฺตฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – เห **กนฺต** วลฺลภ มม ชีวิตาสา พลวตี โหติ, ธนาสา ทุพฺพลา, ตฺวํ คจฺฉ วา ติฎฺฐ วา, **มมาวตฺถา** มม ปกติ **นิเวทิตา** วิญฺญาปิตาฯ ‘‘เอตฺถ มมาวตฺถา นิเวทิตา’’ติ วิเสสสฺส กถนาธิปฺปาเยน ‘‘คจฺฉ วา ติฎฺฐ วา’’ติ อิมินา อนาทรวจเนน อตฺตโน วลฺลภสฺส วตฺตมานสฺส อนาคตสฺส วา คมนสฺส ปฎิเสธิตตฺตา วตฺตมานเกฺขโป วา อนาคตเกฺขโป วา โหติฯ

๒๓๙. ญโยฺย โสตฺถนฺตรนฺยาโส,
โย’ญฺญวากฺยตฺถสาธโน;
สพฺพพฺยาปี วิเสสโฎฺฐ,
หิวิสิฎฺฐ’สฺส เภทโตฯ

๒๓๙. อตฺถนฺตรนฺยาสํ นฺยาสยติ **‘‘เญยฺยิ’’**จฺจาทินาฯ **อญฺญวากฺยตฺถสาธโน** อญฺญสฺส วตฺตุมิจฺฉิตสฺส กสฺสจิ วากฺยตฺถสฺส สาธโน สมตฺถโก กสฺสจิเทว อตฺถสฺส ปรสฺส นฺยาโส โย, โส อตฺถนฺตรนฺยาโส เญโยฺย อตฺถนฺตรสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน นฺยาโส ปโยโคติ กตฺวาฯ ตสฺส เภทมาห **‘‘สเพฺพ’’**จฺจาทินาฯ **อสฺส** อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส **เภทโต** วิกปฺปโต **หิวิสิฎฺฐา** หิสเทฺทน วิเสสิตา สพฺพพฺยาปี จ วิเสสโฎฺฐ จาติ อิเม ภวนฺติฯ นนุ ปติวตฺถูปมาย อิมสฺส จ โก เภโทติ? สจฺจํ, ตถาปิ อุภยตฺถ อตฺถนฺตรนฺยาสมเตฺตน สทิสเตฺตปิ ยตฺถ มุขฺยโต สามฺยปฺปตีติสพฺภาโว, สา ปติวตฺถูปมาฯ ยตฺถ ปน สาธนรูปเสฺสวตฺถนฺตรนฺยาโส, โส อตฺถนฺตรนฺยาโสติ ปากโฎเยวฺภินฺนํ เภโทติฯ

๒๓๙. อิทานิ อตฺถนฺตรนฺยาสํ ทเสฺสติ **‘‘เญยฺย’’**จฺจาทินาฯ **โย อญฺญวากฺยตฺถสาธโน** อญฺญวากฺยตฺถสฺส สาธโน โหติ, อญฺญวากฺยตฺถํ สาเธติ, โส อตฺถนฺตรนฺยาโส สาธิยวากฺยตฺถโต อญฺญตฺถสฺส ฐปนํ กถนํ ‘‘อตฺถนฺตรนฺยาโส’’ติ เญโยฺย, **อสฺส** อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส **เภทโต** ปเภเทน สพฺพพฺยาปี วิเสสโฎฺฐ จ, เอเตเยว **หิวิสิฎฺฐา** จาติ จตฺตาโร ภวนฺติฯ อโตฺถ จ โส อนฺตโร อโญฺญ เจติ จ, ตสฺส นฺยาโสติ จ, สพฺพํ พฺยาเปติ สีเลนาติ จ, วิเสเส ปเทเส ติฎฺฐตีติ จ, หิสเทฺทน วิสิฎฺฐาติ จ วากฺยํฯ

หิ-รหิตสพฺพพฺยาปี

๒๔๐. ตปิ โลกหิตาสตฺตา, สูริโย จนฺทิมา อปิ [จนฺทิมารปิ (สี.)];
อตฺถํ ปสฺส คมิสฺสนฺติ, นิยโม เกน ลงฺฆฺยเตฯ

๒๔๐. อุทาหรติ **“เตปิ”**จฺจาทิฯ โลกสฺส **หิเต** อภิวุฑฺฒิยํ **อาสตฺตา** อภิรตฺตา สูริโย จนฺทิมา อปีติ เต มหนฺตาปิ **อตฺถํ** อุทยวิปริยาส’มภาวํ คมิสฺสนฺติ, น [คมิสฺสนฺตา ปุน (ก.)] ตเถว ติฏฺฐนฺติ, ‘‘ปเสฺส’’ติ ตมวโพธยติฯ ตถา หิ นิยโม ‘‘ภาโว นาม น ปายินิฯ สเพฺพ สงฺขารา วยธมฺมิโน’’ติ อยํ นิยติฯ **เกน** นาม วตฺถุนา **ลงฺฆยเต** อติกฺกมิตุํ สกฺกาติฯ อยํ **หิสทฺทรหิโต** สพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโส ตาทิสสฺส นิยมสฺส สพฺพคตตฺตาฯ

๒๔๐. **“เตปิ”**จฺจาทิฯ **โลกหิตาสตฺตา** โลกาภิวุฑฺฒิยํ ลคฺคา สูริโย อปิ จนฺทิมา อปิ เตปิ มหานุภาวา **อตฺถํ** วินาสํ คมิสฺสนฺติ, **ปสฺส** เอเตสํ ปากฏํ วินาสํ โอโลเกหิฯ ตถา หิ **นิยโม** ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ สพฺพปทตฺถมนติกฺกมฺม ปวตฺตนิยโม **เกน ลงฺฆยเต** ปจฺจยสมุปฺปเนฺนน เกน ปทเตฺถน อติกฺกมฺยเตติฯ อยํ **หิสทฺทรหิโต** อตฺถคมนสงฺขาโต นิยโม สพฺพตฺถ คโตติ สพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโสฯ ปติวตฺถูปมาย จ อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส จ อตฺถนฺตรนฺยาสเตฺตน ตุลฺยเตฺตปิ ตตฺถ สาธมฺมปกาสตฺตสภาโว, เอตฺถ วุตฺตตฺถสฺส สาธนสภาโวติ เอวมิเมสํ นานตฺตํ สุพฺยตฺตํฯ **อปี**ติ สมฺภาวนายํ, ทุติโย **อปิ**สโทฺท สมุจฺจเยฯ

หิ-สหิตสพฺพพฺยาปี

๒๔๑. **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ, วสี โสปิ มุนิสฺสโร;**
คโตว นิพฺพุตึ สเพฺพ, สงฺขารา น หิ สสฺสตาฯ

๒๔๑. **“สตฺถา”**อิจฺจาทิฯ **เทวมนุสฺสานํ** เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน **สตฺถา** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเกหิ ปรมเตฺถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ, **วสี** ปญฺจหิ วสิตาหิ อติสยวสีหิ วสิปฺปโตฺต โสปิ มุนิสฺสโร **นิพฺพุตึ** ขนฺธปรินิพฺพานสงฺขาตํ **คโต** ปโตฺตเยว, หิสโทฺท สมตฺถเนฯ สเพฺพ **สงฺขารา** ปจฺจยสมุปฺปนฺนา **น สสฺสตา** น นิจฺจา อุปฺปาทวยธมฺมตฺตา อนิจฺจาฯ อยมฺปิ **หิสทฺทสหิตสพฺพพฺยาปี** อตฺถนฺตรนฺยาโส อนิจฺจตาย สพฺพคตตฺตาติฯ

๒๔๑. **“สตฺถา”**อิจฺจาทิฯ เทวมนุสฺสานํ อุกฺกฏฺฐวเสน **สตฺถา** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเตฺถหิ ยถารหมนุสาสโก **วสี** วุฏฺฐานอธิฏฺฐานาทีสุ ปญฺจสุ วสิภาเวสุ สาติสยํ อิสฺสริยวา โส มุนิสฺสโร อปิ **นิพฺพุตึ** ขนฺธนิพฺพานํ คโต เอวฯ **หิ** ตเถว, สเพฺพ สงฺขารา สสฺสตา น โหนฺตีติฯ อยํ **หิสทฺทสหิโต** อนิจฺจตาย สพฺพคตตฺตา สพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโสฯ วโส อสฺส อตฺถีติ วากฺยํฯ

หิ-รหิตวิเสสฏฺฐ

๒๔๒. **ชิโน สํสารกนฺตารา, ชนํ ปาเปติ นิพฺพุตึ;**
นนุ ยุตฺตา คติ สา’ยํ, เวสารชฺชสมงฺคินํฯ

๒๔๒. **“ชิโน”**อิจฺจาทิฯ ชิโน สํสาโรเยว กนฺตาโร ทุคฺคมตฺตา, ตโต **ชนํ** สกลมฺปิ โลกํ นิพฺพุตึ ปาเปติฯ **นนุ** ปสิทฺธิยมนุมติยํ วาฯ สายํ **คติ** นิพฺพุติปาปนสงฺขาตา ปวตฺติ, วิคโต สารโท ภยมสฺสาติ วิสารโท, ตสฺส ภาโว นิพฺภยตา [นิพฺภยตาย (ก.)] **เวสารชฺชํ,** เตน **สมงฺคีนํ** ยุตฺตานํฯ **ยุตฺตา**ติ อนุรูปาติฯ อยํ **หิสทฺทวิรหิโต** วิเสสโฏฺฐ อตฺถนฺตรนฺยาโส, เวสารชฺชสมงฺคีนเมว ตถาภาวโต น สพฺพพฺยาปีฯ

๒๔๒. **“ชิโน”**อิจฺจาทิฯ ชิโน **ชนํ** สตฺตโลกํ สํสารกนฺตารา นิพฺพุตึ ปาเปติ, สา อยํ **คติ** ปวตฺติ **เวสารชฺชสมงฺคีนํ** จตุเวสารชฺชคุณสมนฺนาคตานํ ตถาคตานํ ยุตฺตา นนูติฯ อยํ ชนานํ

นิพฺพานํ ปาปนา เวสารชฺชสมงฺคีนํเยว อาเวณิกตฺตา วิเสสโฎฺฐ **หิ**สทฺทรหิโต อตฺถนฺตรนฺยาโสฯ วิคโต สารโท ภยํ อเสฺสติ จ, กสฺส ภาโวติ จ, เตน สมงฺคิโนติ จ วากฺยํฯ **นนู**ติ ปสิทฺธิยํ อนุมติยํ วา วตฺตเตฯ ทฺวินฺนมฺปิ อโตฺถ วุตฺตนเยน ญาตโพฺพฯ

หิ-สหิตวิเสสฎฺฐ

๒๔๓ **สุรตฺตํ เต’ธรปุฎํ, ชิน รเญฺชติ มานสํ;**
สยํ ราคปรีตา หิ, ปเร รเญฺชนฺติ สงฺคเตฯ

๒๔๓. “**สุรตฺต**”มิจฺจาทิฯ ชิน **เต** ตว **สุรตฺตํ** พิมฺพผลสมานวณฺณตฺตา อธรปุฎํ **มานสํ** ปสฺสตํ เยสํ เกสญฺจิ **รเญฺชติ** ปีเณตีติฯ **หิ** สมตฺถเน, ตถา หีติ อโตฺถฯ สยํ เยน เกนจิ **ราเคน** รตฺตวเณฺณน อนุราเคน วา **ปรีตา** คตา **สงฺคเต** อตฺตนา สํสเฎฺฐ **ปเร** อเญฺญ รเญฺชนฺติ รตฺตวเณฺณ อนุรเตฺต วา กโรนฺตีติ สสิเลโส สาธโนฯ อยญฺจ **หิ**สทฺทสหิโต วิเสสโฎฺฐ อตฺถนฺตรนฺยาโส ตถาภาวสฺส ตถาวิธานเมว สมฺภวโตฯ

๒๔๓. “**สุรตฺต**”มิจฺจาทิฯ โภ **ชิน** เต ตว **สุรตฺตํ** อธรปุฎํ โอฎฺฐยุคฬํ **มานสํ** ปสฺสนฺตานํ [ปสนฺนจิตฺตํ (ก.)] จิตฺตํ **รเญฺชติ** ปีณยติฯ **หิ** ตเถว, สยํ **ราคปรีตา** รตฺตวเณฺณน อนุราเคน วา ยุตฺตา **สงฺคเต** อตฺตนา สํสเฎฺฐ **ปเร** อเญฺญ **รเญฺชนฺติ** รตฺตวเณฺณ อนุรเตฺต วา กโรนฺติฯ อิทํ เตสํ สภาวเมเวติฯ อยํ อีทิสานเมว อาเวณิกตฺตา วิเสสโฎฺฐ **หิ**สทฺทสหิโต อตฺถนฺตรนฺยาโสฯ ปฎฺฐสทิสตฺตา อธโร เอว ปุฎมิติ จ, ราเคน ปรีตา ยุตฺตาติ จ วิคฺคโหฯ

๒๔๔ **วาเจฺจ คเมฺม’ถ วตฺถูนํ,**
สทิสเตฺต ปเภทนํ;
พฺยติเรโก’ย’มเปฺย’โก-
ภยเภทา จตุพฺพิโธฯ

๒๔๔. พฺยติเรกวิกปฺปมาห “**วาเจฺจ**”อิจฺจาทินาฯ **วตฺถูนํ** วตฺถุมิจฺฉิตานํ เกสญฺจิ วตฺถูนํ **สทิสเตฺต** กถญฺจิ วตฺถูนํ ตุลฺยเตฺต **วาเจฺจ** สเทฺทน วาจเกน ปฎิปาทิเต อถ **คเมฺม** อสทฺทปฎิปาทิเต สพฺพตฺถพเลน ปกรณาทินา ญาเต วา, น เกวลํ สทฺทปฎิปาทิเตฯ **ปเภทนํ** เตสเมว วตฺถูนํ วิเสสกถนํ **พฺยติเรโก** พฺยติเรจนํ ปุถกฺกรณนฺติ กตฺวาฯ **อยํ** พฺยติเรโกปิ **เอโกภยเภทา** เอกพฺยติเรโก อุภยพฺยติเรโกติ วาจฺจคมฺมานํ ปเจฺจกํ วิเสเสน จตุพฺพิโธฯ

๒๔๔. อิทานิ พฺยติเรกํ ทเสฺสติ “**วาเจฺจ**”อิจฺจาทินาฯ **วตฺถูนํ** วตฺถุมิจฺฉิตานํ เกสญฺจิ ปทตฺถานํ **สทิสเตฺต** เยน เกนจิ อาการเรน สมานเตฺต **วาเจฺจ** วาจกสเทฺทน ปฎิปาทนีเย **อถ** ปุน **คเมฺม** ตสฺมึเยว สทิสเตฺต อตฺถสตฺติสงฺขาตสามตฺถิเยน คมฺมมาเน **ปเภทนํ** เตสํเยว วตฺถูนํ นานตฺตกถนํ พฺยติเรโก นามฯ **อยมฺปิ** พฺยติเรโก **เอโกภยเภทา** พฺยติเรจนสงฺขาตปุถกฺกรณสามเญฺญน อภิโนฺนปิ วาจฺจคมฺมานํ ทฺวินฺนํ ปเจฺจกเมว เอกพฺยติเรโก อุภยพฺยติเรโกติ วิเสเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ สทิสานํ ภาโวติ จ, ปการเรน เภทนํ กถนมิติ จ, พฺยติเรจนํ ปุถกฺกรณมิติ จ, เอโก จ อุภโย จาติ จ, เตสํ เภโท วิเสสนฺติ จ วิคฺคโหฯ

วาจฺจเอกพฺยติเรก

๒๔๕ **คมฺภีรตฺตมหตฺตาทิ-**
คุณา ชลธินา ชิน;

ตุโล̣ย ตฺว’มสิ เภโท ตุ,
สรีเรเน’ทิเสน เต ฯ

๒๔๕. อุทาหรติ **"คมฺภีร"**อิจฺจาทิ ฯ ตฺวํ **คมฺภีรตฺตํ** อคาธตา อชฺฌาสยวิสิฏฺฐตา จ **มหตฺตํ** เวปุลฺลํ คุณมหนฺตตา จ ตํ อาทิ ยสฺส อุปการิตาทิโน, ตสฺมา คุณา **ชลธินา** สาคเรน ตุโล̣ย ฯ ''อสี''ติสทฺทปฏิปาทิตํ สทิสตฺตํ วุตฺตํ ฯ เภทํ ทเสฺสติ **"เภโท ตุ"**อิจฺจาทินา ฯ **เภโท ตุ** วิเสโส ปน สาคเรน สห **อีทิเสน** ทิสฺสมาเนน กรจรณาทิมตา รุจิเรน เต **สรีเรเนว** เหตุนา, นาญฺญถา, ตเสฺสทิสํ สรีรํ นตฺถีติ ฯ สทิสเตฺต ปฏิปาทิเต เอกพฺยติเรโกยํ เอกสฺมึ ชิเน วตฺตมาเนน ธเมฺมน อุปเมโยฺยปมานภูตชินสาครานํ ตสฺส เภทสฺส ปตียมานตฺตา ฯ

๒๔๕. อิทานิ ตมุทาหรติ **"คมฺภีรตฺติ"**จฺจาทินา ฯ เห **ชิน** ตฺวํ คมฺภีรตฺตมหตฺตาทิคุณา ชลธินา ตุโล̣ย อสิ ฯ อิมินา วาเกฺยน ชินสาครานํ ทฺวินฺนํ สเทฺทน วาจฺจสทิสตฺตํ วุตฺตํ ฯ **เภโท ตุ** สาคเรน สห ตว วิเสโส ปน **เต** ตุยฺหํ **อีทิเสน** เอวรูเปน ทิสฺสมานหตฺถปาทาทิอวยวยุเตฺตน **สรีเรน** สรีรเหตุนา โหติ ฯ ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ วตฺตพฺพสทิสตฺตํ วตฺวา อิมินา วาเกฺยน ''อีทิเสน สรีเรนา''ติ เอกสฺมึเยว ชินปทเตฺถ วิเสสกถเนน ชลธิโต ชินปทตฺถสฺส วิสฺํ กตตฺตา สทิสเตฺต สเทฺทน วาเจฺจ สติ อยเมกพฺยติเรโก นาม ฯ คมฺภีรสฺส คมฺภีรคุณยุตฺตสฺส สาครสฺส วา คมฺภีรชฺฌาสยสมงฺคิโน ชินสฺส วา ภาโวติ จ, มหโต ปกติยา มหโต สาครสฺส วา คุเณหิ มหโต ชินสฺส วา ภาโวติ จ, คมฺภีรตฺตญฺจ มหตฺตญฺจาติ จ, ตํ อาทิ ยสฺส อุปการิตาทิโนติ จ, โส จ โส คุโณ เจติ จ วากฺยํ ฯ

วาจฺจอุภยพฺยติเรก

๒๔๖. มหาสตฺตา’ติคมฺภีรา, สาคโร สุคโตปิ จ;
สาคโร’ณฺชนสงฺกาโส, ชิโน จามีกรชฺชุติ ฯ

๒๔๖. **"มหา"**อิจฺจาทิ ฯ สาคโร สุคโตปิ จาติ เต อุโภ **มหนฺตา สตฺตา** มกราทโย ยตฺถ สาคเร, **มหนฺตํ** วา **สตฺตํ** สมฺมปฺปธานํ ยสฺส สุคตสฺส, **อติคมฺภีรา** อติสเยน อคาธา อิติ ฯ สทิสตาเภทมาห **"สาคโร"**อิจฺจาทินา ฯ สาคโร **อณฺชนสงฺกาโส** อณฺชเนน ตุโล̣ย, กโณฺห ติ วุตฺตํ โหติ ฯ ชิโน ตุ จามีกรสฺส สุวณฺณเสฺสว ชุติ โสภา อเสฺสติ **จามีกรชฺชุติ** ฯ วาเจฺจ สทิสเตฺต อุภยพฺยติเรโกยํ อุภยตฺถ วตฺตมาเนน คุเณน อุภินฺนมุปมาโนปเมยฺยานํ เภทสฺส ปตียมานตฺตา ฯ

๒๔๖. **"มหา"**อิจฺจาทิ ฯ สาคโร สุคโตปิ จาติ อิเม เทฺว **มหาสตฺตา** กเมน ติมิติมิงฺคลาทิมหาสตฺตา จ, ลาภาลาภาทีสุ อนญฺญสาธารณตฺตา มหนฺตตาทิภาวสงฺขาตสทิสตฺตยุตฺตา จ, **อติคมฺภีรา** อวคาหิตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา จ, อชฺฌาสยคมฺภีรตฺตา จ เทฺวปิ อติคมฺภีรา โหนฺติ ฯ เตสุ สาคโร อณฺชนสงฺกาโส, ชิโน **จามีกรชฺชุติ** สุวณฺณสทิสกนฺติยุโตฺต โหติ ฯ เอตฺถ ปุพฺพเทฺธน ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ สทิสตฺตํ วตฺวา อปรเทฺธน ตทุภยวตฺถุคตวิเสเสน เตสํ ทฺวินฺนมญฺญมญฺญโต วิเสสิตตฺตา สทิสเตฺต สเทฺทน วตฺตเพฺพ สติ อยํ อุภยพฺยติเรโก นาม ฯ มหนฺตา สตฺตา มจฺฉกจฺฉปาทโย ยตฺถ สาคเรติ วา, มหนฺตํ สตฺตํ สมานภาโว ยสฺส สุคตสฺสาติ วา, อติสเยน คมฺภีราติ จ, อณฺชเนน สงฺกาโส สทิโสติ จ, จามีกรสฺส อิว ชุติ อเสฺสติ จ วากฺยํ ฯ

คมฺมเอกพฺยติเรก

๒๔๗. สนฺตาปาปหํ เนวิ-จฺฉิตทํ มิคโลจนํ;
มุนินฺท นยนทฺวนฺทํ, ตว ตคฺคุณภูสิตํฯ

๒๔๗. “**นิ**”จฺจาทิฯ มิคสฺส โลจนํ สนฺตาปํ กิเลสปริฬาหํ อปหนติ หึสตีติ **สนฺตาปาปหํ** น ภวติฯ เนว อิจฺฉิตํ สคฺคโมกฺขสมฺปตฺตึ ททาตีติ **เนวิจฺฉิตทํ**ฯ มุนินฺท ตว นยนานํ ทฺวนฺทํ ยุคฬํ ตุ **เตหิ** ยถาวุตฺเตหิ สนฺตาปาปหตฺตอิจฺฉิตทตฺต**คุเณหิ ภูสิต**มลงฺกตํฯ เอตฺถ ปน มิคโลจนนยนานํ ทีฆตฺตาทินา สทิสตฺตํ ปตียเตฯ คเมฺม สทิสเตฺต เอกพฺยติเรโกยํ วุตฺตนเยนฯ

๒๔๗. “**น สนฺตา**”อิจฺจาทิฯ **มิคโลจนํ** มิคโปตกจกฺขุยุคฬํ **สนฺตาปาปหํ** กิเลสสนฺตาปาปหํ น โหติฯ **อิจฺฉิตทํ** โลเกหิ ปตฺถิตโลกิยโลกุตฺตรตฺถานํ ทายกํ น โหติฯ เห **มุนินฺท** ตว นยนทฺวนฺทํ ปน **ตคฺคุณภูสิตํ** ชนสนฺตาปาปหานาทิยถาวุตฺตคุเณหิ โสภิตํ โหติ, อิห สนฺตาปาปหนนาทีนํ ปฏิเสธทฺวาเรน อุปมาโนปเมยฺยภูตอุภยโลจนสงฺขาตวตฺถูนํ ทีฆปุถุลตาทิสทิสธมฺมํ สามตฺถิเยน ปกาเสตฺวา อปรเทฺธน สนฺตาปาปหนนาทิคุณเหตุ ชินนยนานํ วิสุํ กตฺตฺตา สทิสเตฺต คมฺมมาเน อยเมกพฺยติเรโก นามฯ สนฺตาปํ อปหนติ หึ สตีติ จ, อิจฺฉิตํ ททาตีติ จ, เต จ เต คุณา จาติ จ, เตหิ ภูสิตนฺติ จ วากฺยํฯ

คมฺมอุภยพฺยติเรก

๒๔๘. มุนินฺทานน’มโมฺภช-เมสํ นานตฺต’มีทิสํ;
สุวุตฺตามตสนฺทายิ, วทนํ เน’ทิส’มฺพุชํฯ

๒๔๘. “**มุนินฺท**”อิจฺจาทิฯ มุนินฺทานนํ อโมฺภชเญฺจติ ยานิ วตฺถูนิ กนฺตาทินา ปตียมานตฺตา สทิสตฺถานิ, เอสํ **นานตฺตํ** เภโท อีทิสํฯ กถํ? วทนํ สุวุตฺตามตํ สทฺธมฺมามตํ สนฺททาตีติ **สุวุตฺตามตสนฺทายิ,** อมฺพุชํ ตุ เนทิสนฺติฯ อิมินา เภเทน อิเมสํ วิสทิสตฺตา ‘‘เอส’’นฺตฺยาทินาหุฯ ปตียมาเนน สทิสานีติ คเมฺม สทิสเตฺต อุภยพฺยติเรโกยํ วุตฺตนเยเนติฯ

๒๔๘. “**มุนินฺท**”อิจฺจาทิฯ มุนินฺทานนํ อโมฺภชเญฺจติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ นานตฺตํ อีทิสํฯ กถนฺติ เจ? **เอสํ** ทฺวินฺนํ วทนํ **สุวุตฺตามตสนฺทายิ** สุฏฺฐุ วุตฺตตฺตา สุวุตฺตสงฺขาตสฺส สทฺธมฺมามตสฺส ทายกํ โหติ, อมฺพุชํ ตุ **เอทิสํ น** อีทิสํ น โหติ, ตาทิสํ ธมฺมามตํ น ททาตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘เอสํ นานตฺตมีทิส’’นฺติ วจเนน สุคนฺธกนฺติมตฺตาทีหิ คุเณหิ ทฺวินฺนมฺปิ เภโท นตฺถีติ คมฺมมานตฺตา ตํ ปกาเสตฺวา อปรเทฺธน วทนโต อมฺพุชสฺส, อมฺพุชโต วทนสฺส วิสุํ กตฺตฺตา สทิสเตฺต คมฺมมาเน อยมุภยพฺยติเรโก นามฯ นานา อเนกปฺปการานํ ภาโวติ จ, สาธุ วุตฺตมิติ จ, ตเมว อมตนฺติ จ, ตํ สมฺมา เทติ สีเลนาติ จ วากฺยํฯ

๒๔๙. ปสิทฺธํ การณํ ยตฺถ, นิวเตฺตตฺวา’ญฺญการณํ;
สาภาวิกตฺต’มถ วา, วิภาพฺยํ สา วิภาวนาฯ

๒๔๙. วิภาวนํ สมฺภาเวติ “**ปสิทฺธ**”มิจฺจาทินาฯ **ยตฺถ** อลงฺกติยํ **ปสิทฺธํ** โลกปฺปตีตํ **การณํ** กิญฺจิ **นิวเตฺตตฺวา** นิรสฺย **อญฺญํ การณํ** ปสิทฺธการณโต อญฺญํ นิมิตฺตํ **วิภาพฺยํ** อวคมฺยเตฯ ยตฺถ การณนฺตรํ นตฺถิ, ตตฺถ กา คตีติ อาห **“สาภาวิกตฺต”**นฺติอาทิฯ **อถ วา** ปกฺขนฺตเร, สาภาวิกํ [สาภาวิกตฺตํ (ก.)] ธมฺมตาสิทฺธํ, ตสฺส ภาโว **สาภาวิกตฺตํ** วิภาพฺยํ, **สา** ตาทิสี **วิภาวนา** วิเญฺญยฺยา, วิภาวียเต ปกาสียเต การณนฺตรํ สาภาวิกตฺตํ วา เอตายาติ, เอติสฺสนฺติ วา กตฺวาฯ

๒๔๙. อิทานิ วิภาวนํ ทเสฺสติ **“ปสิทฺธ”**มิจฺจาทินาฯ **ยตฺถ** อลงฺกาเร **ปสิทฺธํ** โลกปฺปตีตํ **การณํ** ตํตํคุณสาธนเหตุํ **นิวเตฺตตฺวา** ปฏิเสเธตฺวา **อญฺญการณํ** โลกปฺปสิทฺธการณโต อญฺญํ การณํ, **อถ วา** โน เจ ปสิทฺธการณโต อญฺญการเณ ลพฺภมาเน **สาภาวิกตฺตํ** ธมฺมตาสิทฺธคุณํ **วิภาพฺยํ** ปกาสนียํ โหติ, สา วิภาวนา นาม โหติ, การณนฺตรวิภาวนา สาภาวิกวิภาวนาติ ทุวิธา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ อญฺญญฺจ ตํ การณเญฺจติ จ, สสฺส อตฺตโน ภาโวติ จ, เตน สมฺภูตมิติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, วิภาวียติ อญฺญการณํ สาภาวิกตฺตํ วา เอตาย วิภาวนาย, เอติสฺสํ วิภาวนายนฺติ จ วาติ วิคฺคโหฯ

การณนฺตรวิภาวนา

๒๕๐. อนญฺชิตา’สิตํ เนตฺตํ, อธโร รญฺชิตา’รุโณ;
สมานตา ภมุ จา’ยํ, ชินา’นาวญฺฉิตา ตวฯ

๒๕๐. อุทาหรติ **“อนญฺชิต”**อิจฺจาทิฯ ชิน ตว เนตฺตญฺจ **อนญฺชิตํ** อญฺชนสลากายยวตฺถฏฺฐีนมฺผฺฏฺฐเมว **อสิตํ** กณฺหํ, อธโร จ **อนญฺชิโต**เยว ลาขาราคาทินา **อรุโณ** รโตฺต, อยํ ภมุ จ **อนาวญฺฉิตา** อุสฺสาเหน เยน เกนจิ อนามิตา สมานา **สมานตา** สุฏฺฐุ อานตา, ตโต สพฺพํ โลกิยํ ตเวติฯ เอตฺถ ปสิทฺธการณมญฺชนาทิ, ตนฺนิวตฺตเนปิ การณนฺตรมตฺถาทินาวคมฺยเต, ตญฺจ กมฺมํ, การิยสฺส อการณตฺตาโยคโตติ การณนฺตรวิภาวนา’ยํฯ

๒๕๐. อิทานิ อุทาหรติ **“อนญฺชิ”**จฺจาทินาฯ เห **ชิน** ตว **เนตฺตํ** ปกติมธุรํ นยนยุคฬญฺจ **อนญฺชิตํ** วิโลจนานํ กณฺหตฺตสาธนตฺถํ โลกปฺปสิทฺธอญฺชเนหิ อนญฺชิตํ สมานํ **อสิตํ** ภวนฺตรสิเทฺธน กุสลกเมฺมน นีลํ โหติ, อธโร **จ อรญฺชิโต** เกนจิ ราเคน อรญฺชิโต สมาโน **อรุโณ** รโตฺตโหติ, อยํ ภมุ จ **อนาวญฺฉิตา** เกนจิ วายาเมน อนามิตา สมานา **สมานตา** สุฏฺฐุ อานตา โหตีติฯ เอตฺถ นยนอธรภมูนํ กณฺหรตฺตกุฏิลคุณสาธเน โลกปฺปสิทฺธานิ อญฺชนานิ การณานิ ปฏิเสเธตฺวา เนตฺตาทีนํ อสิตาทิภาวกถเนเนว การณวินิมุตฺตสฺส การิยสฺส โลเก อวิชฺชมานตฺตา อตฺถปฺปกรณาทินา อสิตาทิภาวสฺส การณํ นาม ปุพฺพชาติยํ สิทฺธกุสลกมฺมเมวาติ ปตียมานตฺตา อยํ การณนฺตรวิภาวนา นามฯ น อญฺชิตนฺติ จ, น รญฺชิโตติ จ, น อาวญฺฉิโตติ จ วากฺยํฯ นสโทฺท ปสชฺชปฏิเสเธ วตฺตเตฯ สํ สมฺมา อานตาติ วิคฺคโหฯ

สาภาวิกวิภาวนา

๒๕๑. น โหติ ขลุ ทุชฺชนฺย-
มปิ ทุชฺชนสงฺคเม;
สภาวนิมฺมลตเร,
สาธุชนฺตูน เจตสิฯ

๒๕๑. **“น โหติ”**จฺจาทิฯ ทุชฺชเนหิ สห **สงฺคเม** สมาคเม สตฺยปิ **สาธุชนฺตูนํ** สปฺปุริสานํ สภาเวน ตาทิเสน ปโยเคน วินาว **นิมฺมลตเร** อติสเยน นิมฺมเล เจตสิ **ทุชฺชนฺยํ** สุชเนตรภาโว น โหติ ตาทิสาติสยสาธุตฺตสมาโยคโตติฯ อิห กิญฺจาปิ **สภาว**สเทฺทน สพฺพถาเหตุนิวตฺตนํ กตํ, ตถาปิ โยนิโสมนสิการาทิตถาวิธนิมิตฺตมเตฺถวฯ ตถาปิ โลโก ตมนเปกฺขมาโน, ปสิทฺธญฺจ การณํ ตาทิสมปสฺสโนฺต สาภาวิกํ ผลํ โวหรติ, ตทนุสาเรน จ สาภาวิกํ ผลํ วิภาพฺยเตติ, อยํ สาภาวิกผลวิภาวนาฯ

๒๕๑. **“น โหติ”**จฺจาทิฯ **ทุชฺชนสงฺคเม อปิ** ทุชฺชเนหิ สห วาเส สติปิ สาธุชนฺตูนํ **สภาวนิมฺมลตเร** กิญฺจิ ปโยคํ วินา ปกติยา เอว อตินิมฺมเล เจตสิ **ทุชฺชนฺยํ** ทุชฺชนคุณํ **ขลุ** เอกเนฺตน น โหตีติฯ อิห จิตฺตนิมฺมลเหตุภูตานํ โยนิโสมนสิการาทีนํ วิชฺชมานเตฺตปิ โลเกน ตํ การณํ อนเปกฺขิตฺวา อญฺญมฺปิ ปสิทฺธการณํ จิตฺตนิมฺมลการณมทิสฺวา สภาวสิทฺธํ นิมฺมลนฺติ โวหริยมานตฺตาเตเนว โลกโวหารานุสาเรน “สภาวนิมฺมลตเร”ติ สพฺพากาเรน การณํ ปฏิเสธํ กตฺวา สภาวสิทฺธนิมฺมลตฺตสงฺขาตผลสฺส ปกาสิตตฺตา อยํ สาภาวิกผลวิภาวนา นามฯ ทุชฺชนานํ ภาโวติ จ, สสฺส อตฺตโน ภาโวติ จ, เตน นิมฺมลตรนฺติ จ วากฺยํฯ

๒๕๒. **ชนโก** [การโก (สี.)] **ญาปโก เจติ,**
ทุวิธา เหตโว สิยุํ;
ปฏิสงฺขรณํ เตสํ,
อลงฺการตโย’ทิตํฯ

๒๕๒. เหตุํ นิทฺทิสติ **“ชนโก”**อิจฺจาทินาฯ **ชนโก** ภาวาภาวรูปสฺส นิพฺพตฺตยาทิการิยสฺส การโก **ญาปโก** วิชฺชมานเสฺสว กสฺสจิ สมฺพนฺธโต กุโตจิ ปฏิโพธโก จาติ เหตโว ทุวิธา สิยุํฯ นนุ กิเมตฺถ อสนํ [ภูสนํ (?)], เกวลํ “อเนเนตํ กรียตี”ติ สรูปกถนมตฺต, [น ตุ (?)] วิเสโส ตุ น [น ตุ (?)] โกจิ วิเสสรูโป วาจาลงฺกาโรติ วิเสสํ โยชยติ **“ปฏิ”**ติอาทินาฯ **เตสํ** การิยุปฺปาทโยคีนํ เหตูนํ **ปฏิสงฺขรณํ** อุปพฺรูหนํ วิสิฏฺฐภาเวน ปริผุฏํ กตฺวา ยาถาวโต กถนํ **อลงฺการตาย** พนฺธภูสนรูเปน **อุทิตํ** อภิหิตํ วิเสสรูปตฺตา, น ปเนเตเนตํ กรียตีติฯ

๒๕๒. อิทานิ เหตฺวาลงฺการํ ทเสฺสติ **“ชนโก”**จฺจาทินาฯ **ชนโก** จ กสฺสจิ “สตฺตา อสตฺตา”ติ วุตฺตสฺส ภาวาภาวสงฺขาตการิยสฺส ชนกเหตุ จ **ญาปโก จ** กสฺสจิ วิชฺชมานตฺตํ อเญฺญน เกนจิ สมฺพเนฺธน อวโพเธโนฺต ญาปกเหตุ จาติ เอวํ เหตโว ทุวิธา สิยุํฯ อิห ผลปกาสกเหตุมฺหิ วุจฺจมาเน “อิมินา เหตุนา อิทํ ผลํ ชาต”นฺติ สรูปกถนมตฺตํ วินา วิเสสรูปาลงฺกาโร อิธ นตฺถีติ อาสงฺกิย อลงฺการสรูปวิเสโส เอโสติ ทเสฺสตุมฺปรทฺธมาหฯ **เตสํ** ผลปกาสนขมานํ เหตูนํ **ปฏิสงฺขรณํ** วิสิฏฺฐภาเวน ปกาสํ กตฺวา ตตฺวโต กถนํ **อลงฺการตาย** อลงฺการสภาเวน **อุทิตํ** ปสิทฺธํ โหติ, กวีหิ ปตฺถิตํ วา โหติฯ สาลิองฺกุราทีนํ สาลิพีชาทโย วิย ชนฺยสฺส อจฺจโนฺตปการโก ชนกเหตุ นาม, วิชฺชมานอคฺคิอาทีนํ ธูมาทโย วิย กสฺสจิ วิชฺชมานตฺตญาปโก ญาปกเหตุ นามฯ อลงฺการสฺส ภาโว อลงฺการตาฯ อลงฺการตยาติ ฉนฺทํ นิสฺสาย มตฺตาหานิฯ

๒๕๓. **ภาวาภาวกิจฺจวสา,**
จิตฺตเหตฺวสาปิ จ;
เภทา’นนฺตา อิทํ เตสํ,
มุขมตฺตนิทสฺสนํฯ

๒๕๓. อุทาหรติ **“ภาว”**อิจฺจาทิฯ **ภาโว** สตฺตา จ, **อภาโว** อสตฺตา จ, เตเยว กิจฺจานิ เตสํ วเสน จ, **จิตฺตา** ปสิทฺธเหตฺวิปรีตา อจฺฉริยารหา เหตโว เตสํ วเสนาปิ จ **เภทา** เหตฺวิกปฺปา **อนนฺตา** อนววิโย [อนวธโย (?)], ยโต เอวํ ตสฺมา **เตสํ** เหตูนํ อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ, ตสฺมา ตมฺมุเขน สกฺกา เหตุวิเสเส ปวิสิตุนฺติฯ

๒๕๓. **“ภาวา”**อิจฺจาทิฯ **ภาวาภาวกิจฺจวสา** ภาวอภาวสงฺขตสตฺตาอสตฺตากฺริยาวเสน จ, **จิตฺตเหตฺวสาปิ จ** ปสิทฺธเหตุโน วิรุเทฺธน อจฺฉริยเหตูนํ ปเภเทน จ, **เภทา** เหตุวิเส

สา **อนนฺตา** ยสฺมา อปริยนฺตา โหนฺติ, ตสฺมา **อิทํ** วกฺขมานํ **เตสํ** เหตูนํ **มุขมตฺตนิทสฺสนํ** อวเสสเหตูนํ โอคาหณทฺวารมตฺตสฺส นิทสฺสนํ โหติฯ ภาโว จ อภาโว จาติ จ, เตเยว กิจฺจานีติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ, จิตฺตา วิจิตฺตา จ เต เหตโว จาติ จ, เตสํ วโสติ จ, มุขเมว มุขมตฺตํ, มุขญฺจ ตํ วา มตฺตํ สามญฺญเญฺจติ จ, ตสฺส นิทสฺสนมิติ จ วากฺยํฯ **มตฺต**สโทฺท อวธารเณ สามเญฺญ วา วตฺตเตฯ

๒๕๔.ปรมตฺถปกาเสก-
รสา สพฺพมโนหรา;
มุนิโน เทสนา’ยํ เม,
กามํ โตเสติ มานสํฯ

ภาวกิโจฺจ การกเหตุฯ

๒๕๔. อุทาหรติ “**ปรมตฺถ**”อิจฺจาทิฯ ปรมตฺถสภาวสฺส นามรูปาทิโน ปกาโสเยว **เอกรโส** อสหายกิจฺจํ ยสฺสา สา ตาทิสีฯ สเพฺพสํ มโน หรตีติ **สพฺพมโนหรา** มุนิโน อยํ เทสนา เม **มานสํ** จิตฺตํ **กาม**เมกเนฺตน โตเสตีติ อยํ ภาวกิโจฺจ การกเหตุ สโนฺตสสตฺตาย การณโตฯ

๒๕๔. อิทานิ อุทาหรติ “**ปรมตฺถ**”อิจฺจาทินาฯ **ปรมตฺถปกาเสกรสา** นามรูปขนฺธอายตนาทิอุตฺตมตฺถานํ ปกาสนสงฺขาต อสหายกิจฺจวตี **สพฺพมโนหรา** โวหารานุรูเปน วิสยภาวูปคมเนน สเพฺพสํ มโนหรา มุนิโน อยํ เทสนา **เม** มยฺหํ มานสํ **กามํ** เอกเนฺตน โตเสตีติฯ พุทฺธสฺส ธมฺมเทสนา ปุเพฺพ อวิชฺชมานสฺส สโนฺตสสฺส สตฺตาสงฺขาตสมุปฺปาทํ กโรตีติ การกเหตุ นาม โหติฯ สา จ เทสนา ‘‘มานสํ โตเสตี’’ติ เอตฺตเกน อทเสฺสตฺวา ‘‘ปรมตฺถปกาเสกรสา’’ติ สวิเสสนํ กตฺวา วุตฺตตฺตา อลงฺกาโรติ อภิมตาฯ เอโก จ โส รโส เจติ จ, ปรมตฺถปกาโสเยว เอกรโส เอกกิจฺจมเสฺสติ จ วิคฺคโหฯ ***ภาวกิโจฺจ*** ภาวสงฺขาตํ สตฺตากิจฺจํ กตฺวา ปวโตฺต **การกเหตุ** ชนกเหตุฯ

๒๕๕.ธีเรหิ สห สํวาสา, สทฺธมฺมสฺสา’ภิโยคโต;
นิคฺคเหนิ’นฺทฺริยานญฺจ, ทุกฺขสฺสุ’ปสโม สิยาฯ

อภาวกิโจฺจ การกเหตุฯ

๒๕๕. “**ธีเรหิ**”จฺจาทิฯ **ธีเรหิ** สปฺปเญฺญหิ สห **สํวาสา** สํสเคฺคน จ, **สทฺธมฺมสฺส** สมฺพุทฺธเทสิตสฺส **อภิโยคโต** อภฺยาเสน จ, **อินฺทฺริยานํ** จกฺขาทีนํ **นิคฺคเหน** วิสยปฺปวตฺตินิโรธรูเปน วิชเยน จ เหตุนา **ทุกฺขสฺส** ปญฺจกฺขนฺธสงฺขตสฺส อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาโต **อุปสโม สิยา** ภเวยฺยาติ อยํ อภาวกิโจฺจ การกเหตุ อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาตสฺส อภาวสฺส การณโตฯ

๒๕๕. “**ธีเรหิ**”จฺจาทิฯ ธีเรหิ สห **สํวาสา** สมคฺควาเสน จ, **สทฺธมฺมสฺส** พุทฺธเทสิตสฺส **อภิโยคโต** นิรนฺตราภฺยาเสน จ, **อินฺทฺริยานํ** จกฺขุอาทีนํ **นิคฺคเหน** รูปาทิอารมฺมเณสุ สุภาทิคฺคหณสฺส นิวารเณน จาติ อิเมหิ การเณหิ **ทุกฺขสฺส** ขนฺธายตนาทิกสฺส **อุปสโม** อนุปฺปาทนิโรโธ ขนฺธปรินิพฺพานํ วา สิยาติฯ อภิณฺหโส โยโคติ วิคฺคโหฯ **อภาวกิโจฺจ** ทุกฺขสฺส อุปสมสงฺขาตํ อสตฺตากิจฺจํ กตฺวา ปวโตฺต **การกเหตุ** อวิชฺชมานสงฺขาตาย อสตฺตาย อุปฺปาทนโต ชนกเหตุ นามฯ อภาโว กิจฺจมเสฺสติ จ, การโก จ โส เหตุ จาติ จ วากฺยํฯ ภาวกิโจฺจปิ วุตฺตพฺยติเรกโต ญายติฯ

๒๕๖. มุนินฺท จนฺทสํวาทิ-กนฺตภาโวปโสภินา;
มุเขเนว สุโพธํ เต, มนํ ปาปาภินิสฺสฏํฯ

ภาวกิโจฺจ ญาปกเหตุฯ

๒๕๖. **“มุนินฺทิ”**จฺจาทิฯ **มุนิเนฺทติ** อามนฺตนํฯ **เต** ตว **จนฺทสํวาทินา** จนฺทสทิเสน กนฺตภาเวน **อุปโสภินา** โสภมาเนน มุเขเนว **ปาเปหิ** ราคาทีหิ **อภินิสฺสฏํ** พฺยปคตํ **มนํ** จิตฺตํ **สุโพธํ** สุฏฺฐุ วิญฺญายตีติ อยํ ภาวกิโจฺจ ญาปกเหตุ อวโพธสตฺตาย ญาปนโตฯ

๒๕๖. **“มุนินฺท”**อิจฺจาทิฯ เห **มุนินฺท เต** ตว **จนฺทสํวาทิกนฺตภาโวปโสภินา** จนฺทกนฺตภาวสทิเสน กนฺตภาเวน โสภมาเนน มุเขน **มนํ** ตุยฺหํ จิตฺตํ **ปาปาภินิสฺสฏํ** ราคาทีหิ กิเลเสหิ นิกฺขนฺตนฺติ **สุโพธํ** สุฏฺฐุ วิญฺญายตีติฯ อิห มุขํ มนกนฺตภาวสมฺพเนฺธน สมนฺนาคตํ สยํ วิชฺชมานเมว กิเลสาปคมสฺส อวโพธสตฺตํ ญาเปตีติ ภาวกิโจฺจ ญาปกเหตุ นาม ชาโตฯ จเนฺทน อเภโทปจารโต จนฺทลาวเณฺยน สํวาที สทิโสติ จ, โส จ โส กนฺตภาโว เจติ จ, เตน อุปโสภิโตติ จ, ปาเปหิ อภินิสฺสฏนฺติ จ วากฺยํฯ

๒๕๗. สาธุหตฺถารวินฺทานิ, สโงฺกจยติเต กถํ;
มุนินฺท จรณทฺวนฺท-ราคพาลาตโป ผุสํฯ

อยุตฺตการี จิตฺตเหตุฯ

๒๕๗. **“สาธุ”**อิจฺจาทิฯ มุนินฺท เต จรณานํ ทฺวนฺทสฺส ราโค พาโล จ โส อาตโป เจติ **ราคพาลาตโป** ตรุณกิรณสมูโห โลหิตตฺตาทินา สาธูนํ หตฺถารวินฺทานิ กนฺตาทินา **ผุสํ** วิสาริเตฺตนา’มสโนฺต กถํ **สโงฺกจยติ** มกุลยติ, อญฺชลิปณามพเนฺธน อยุตฺตเมตํฯ พาลาตโป หิ ปทุมานมฺมีลนเหตุ, อยํ ตุ อปุโพฺพ พาลาตโป โย ปทุมานิ นิมีเลตีติ อนุจิตการิยการณา อยุตฺตการี จิตฺตเหตุ, เอวํวิโธ วิเญฺญโยฺย ภาวกิจฺจเตฺตปีติฯ

๒๕๗. **“สาธุ”**อิจฺจาทิฯ เห **มุนินฺท เต** ตว **จรณทฺวนฺทราคพาลาตโป** ปาทยุคฬสฺส อรุณวณฺณสงฺขตอภินวสุริยกิรโณ **สาธุหตฺถารวินฺทานิ** สุชนานํ กรปทุมานิ **ผุสํ** อตฺตโน สพฺพพฺยาปิตฺตา ผุสโนฺต กถํ **สโงฺกจยติ** กรสมฺปุฏฺฐรูเปน มกุลยตีติฯ พาลาตโป นาม ปทุมวิกสนํ วินา สโงฺกจนํ น กโรติ, เอโส อาตโป อจฺฉริโย วิจิโตฺตติ คมฺยมานตฺตา อยุตฺตสโงฺกจสตฺตากรณโต อยํ อยุตฺตการี จิตฺตเหตุ นามฯ อยุตฺตํ กโรตีติ จ, จิตฺตญฺจ ตํ เหตุ จาติ จ วากฺยํฯ

๒๕๘. สโงฺกจยนฺติ ชนฺตูนํ, ปาณิปเงฺกรุหานิ’ห;
มุนินฺทจรณทฺวนฺท-นขจนฺทาน’มํสโวฯ

ยุตฺตการี จิตฺตเหตุฯ

๒๕๘. **“สโงฺกจยนฺติ”**จฺจาทิฯ มุนินฺทสฺส ปาทานํ ทฺวเนฺท นขา เอว จนฺทา กนฺตาทินา เตสํ **อํสโว** กิรณา **อิห** โลเก **ชนฺตูนํ** สตฺตานํ ปาณโย เอว ปเงฺกรุหานิ กนฺตาทินา สโงฺกจยนฺติ ปณามกรณสมฺปุฏฺฐรูเปน มิลียนฺตีติ [มิลายยนฺตีติ (?)] ยุตฺตการี จิตฺตเหตุ จนฺทโต ปงฺกชสโงฺกจสฺส อุจิตตฺตาฯ วุตฺตนเยปีติฯ

๒๕๘. **“สโรุก”**อิจฺจาทิฯ **มุนินฺทจรณทฺวนฺทนขจนฺทานํ** สมฺพุทฺธสฺส ปาททฺวเนฺท นขาวลิสงฺขาตานํ จนฺทานํ **อํสโว** รํสโย **อิห** โลเก ชนฺตูนํ ปาณิปเงฺกรุหานิ **สโรุกจยนฺติ** กร สมฺปุฏากาเรน สโรุกจยนฺติ มกุลํ กโรนฺตีติฯ จนฺทกิรเณหิ กตฺตพฺพาย เอว ปทุมสโรุกจสตฺ ตาย กตฺตา จ, ปกติจนฺทกิรณกตฺตพฺพกิจฺจสฺส จนฺทมรีจิสมานอญฺญาทิฏฺฐปุพฺพวิจิตฺรอํสูหิ กตฺตุตา จ อยํ ยุตฺตการี จิตฺตเหตุ นามฯ ปาณโย จ เต ปเงฺกรุหานิ เจติ จ, มุนินฺทสฺส จรณทฺ วนฺทมิติ จ, ตสฺมิํ นขานีติ จ, เตว จนฺทาติ จ วากฺยํฯ

๒๕๙. **อุทฺทิฏฺฐานํ ปทตฺถานํ, อนุเทฺทโส** [อนุเทโส (?)] **ยถากฺกมํ;**
สงฺขฺยาน’มิติ นิทฺทิฏฺฐํ, ยถาสงฺขฺยํ กโมปิ จฯ

๒๕๙. กมํ วิวริตุมุปกฺกมติ **“อุทฺทิฏฺฐาน”**มิจฺจาทิฯ **อุทฺทิฏฺฐานํ** ปุเพฺพ วุตฺตานํ **ปทตฺ ถานํ** วตฺถูนํ เกสญฺจิ **ยถากฺกมํ** อุเทฺทสกฺกมานติกฺกเมน **อนุเทฺทโส** ปุน อตฺถนฺตรนิเทฺทสน เยน อนุกถนํ [กถนํ (?)] “สงฺขฺยาน”มิตฺยปิ จ, “ยถาสงฺขฺย”มิตฺยปิ จ **นิทฺทิฏฺฐํ** วุตฺตํฯ วิ เธยฺยตฺตา เตสํ ปธานตฺตมิติ ตทเปกฺขาย นปุํสกตฺตํ, อนุวทิตพฺพตฺตานุเทฺทสสฺสาปฺปธานตฺ ตมิติ น ปุลฺลิงฺคปริคฺคโหฯ “กโม”อิจฺจปิ นิทฺทิโฏฺฐติ ลิงฺควิปริณาโมฯ

๒๕๙. อิทานิ กมาลงฺการํ อุทฺทิสติ **“อุทฺทิฏฺฐาน”**มิจฺจาทินาฯ **อุทฺทิฏฺฐานํ** ปฐมกถิ ตานํ ปทตฺถานํ **ยถากฺกมํ** อุทฺทิฏฺฐกฺกมมนติกฺกมฺม **อนุเทฺทโส** อตฺถนฺตรํ นิสฺสาย ปุนกถนํ “สงฺขฺยาน”มิติ จ, “ยถาสงฺขฺย”มิติ จ นิทฺทิฏฺฐํ, กโมปิ จ นิทฺทิโฏฺฐฯ เอตฺถ ปสิทฺธํ อนุเทฺทสํ ปุพฺพเทฺธน อนุวทิตฺวา อปฺปสิทฺธํ กมมฺปิ กมปริยายํ สงฺขฺยานยถาสงฺขฺยทฺวยมฺปิ อปรเทฺธน วิ ทธาติฯ เอตฺถ วิธาตพฺพํ ทเสฺสตุํ อนุวาทสฺส อาหริยมานตฺตา อนุวาโท อปฺปธาโน, วิธาต โพฺพ ปธาโนฯ ยญฺหิ วิธาตพฺพํ, ตํ ปธานํ, อิตรมปฺปธานนฺติ อิมินา การเณน วุจฺจติฯ ตสฺมา “นิทฺทิฏฺฐ”นฺติ “สงฺขฺยานํ, ยถาสงฺขฺย”นฺติ ทฺวยํ อเปกฺขาย (ตสฺส อปฺปธานตฺตา) [อิทํ ปททฺวยํ สีหฬพฺยาขฺยายํ น ทิสฺสติ] นปุํสกํ โหติฯ “กโม”ติ อเปกฺขาย “นิทฺทิโฏฺฐ”ติ ปุลฺลิ โงฺค โหติฯ อปฺปธาโน อนุเทฺทโสติ นาเปกฺขติฯ กมมนติกฺกมฺมาติ จ, สงฺขฺยาย อนภิกฺกโมติ จ วากฺยํฯ

๒๖๐. **อาลาปหาสลีลาหิ, มุนินฺท วิชยา ตว;**
โกกิลา กุมุทานิ โจ-ปเสวเนฺต วนํ ชลํฯ

๒๖๐. ตมุทาหรติ **“อาลาปิ”**จฺจาทินาฯ มุนินฺท ตว อาลาปหาสา จ เตสํ ลีลาหิ, อุ เทฺทโสยํฯ **วิชยา** โกกิลกุมุทานํ ปราภเวน **โกกิลา** กรวีกา กุมุทานิ จ, ยโถเทฺทสมนุ เทฺทโสยํ วุตฺตาเปกฺขายฯ วกฺขมานาเปกฺขาย ตุ อยมฺปิ อุเทฺทโสว, “โกกิลา วนํ, กุมุทานิ ชล”มิติ ยโถเทฺทสมนุเทฺทโสยํฯ **อุปเสวเนฺต อิว** นิสฺสยนฺติ มเญฺญฯ อิติ วตฺถุโต เอว สมฺภ โว **อิเว**ติ ปริกปฺปเตฯ ยเชฺชวํ ปริกปฺปนาย กถํ ยถาสงฺขฺยนฺติ เจ? อโตฺรจฺจเต – ยตฺถาลงฺกา รนฺตรมปิ ปตียเตฯ ตตฺถุเทฺทสานุรูปานุเทฺทสสมฺภเว สงฺขฺยานเมวาลงฺกาโร โวหรียเต ตเสฺสว มุขฺยโต วตฺตุมิจฺฉิตตฺตาฯ ยตฺถาลงฺการนฺตรํ น คมฺยเต, ตตฺถ อจฺจนฺตเมว กโมติ วิเญฺญยฺยํฯ

๒๖๐. อุทาหรติ **“อาลาปิ”**จฺจาทินาฯ เห **มุนินฺท เต** ตว **อาลาปหาสลีลาหิ** มธุรสรลี ลาหิ สทฺธิํ มนฺทหสิตลีลาหิ สญฺชาตา **วิชยา** ชยเหตุ **โกกิลา** กรวีกา จ **กุมุทานิ** เกรวานิ จ วนํ ชลญฺจ กเมน **อุปเสวเนฺต อิว** นิสฺสยํ กโรนฺตีติ มเญฺญติฯ เอตฺถ “อาลาปหาสลีลาหี”ติ อุเทฺทโส, “โกกิลา กุมุทานี”ติ วุตฺตาเปกฺขาย อนุเทฺทโส, “วนํ ชล”นฺติ วกฺขมานาเปกฺขาย อุเทฺทโสว โหติ, ตตฺวโต อีทิสวิชเยน โกกิลาทีนํ วนาทินิสฺสยการณาภาวโต **อิว**สทฺทปโย

เคน นิทฺทิโฏฺฐฯ เอวํ สติ อยํ ปริกปฺปนา น ภวติฯ กสฺมา? นานาลงฺการสนฺนิปาเต สติ โย โย อลงฺกาโร วตฺตุนา อิจฺฉิโต, ตเสฺสว มุขฺยโต โวหรียมานตฺตาฯ เอวํ ปริกปฺปนาลงฺการสํสเคค สติปิ อุเทฺทสกฺกเมน ทสฺสิตสฺส อนุเทฺทสสฺส มุขฺยตฺตา อยํ กมาลงฺกาโร นามฯ อีทิสญฺญมฺปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพํฯ อาลาโป จ หาโส เจติ จ, เตสํ ลีลาโยติ จ วิคฺคโหฯ

๒๖๑สิยา ปิยตรํ นาม, อตฺถรูปสฺส กสฺสจิ;
ปิยสฺสา’ติสเยเน’กํ, ยํ โหติ ปฏิปาทนํฯ

๒๖๑. ปิยตรมาหรติ **“สิยา”**อิจฺจาทินาฯ อติสเยน ปิยสฺส กสฺสจิ **อตฺถรูปสฺส** อภิเธยฺยสภาวสฺส ยํ **ปฏิปาทน**มาขฺยานํ โหติ, เอตํ ปิยตรํ นาม สิยาฯ

๒๖๑. อิทานิ ปิยตราลงฺการํ ทเสฺสติ **“สิยา”**อิจฺจาทินา, อติสเยน ปิยสฺส กสฺสจิ **อตฺถรูปสฺส** อภิเธยฺยสภาวสฺส ยํ **ปฏิปาทนํ** กถนํ โหติ, เอตํ ปฏิปาทนํ **ปิยตรํ** นาม ปิยตราลงฺกาโร นาม โหติฯ อติสเยน ปิยนฺติ จ, อโตฺถ เอว รูปํ สภาโวติ จ วากฺยํฯ

๒๖๒ปีติ ยา เม สมุปฺปนฺนา, สนฺต สนฺทสฺสนา ตว;
กาเลนา’ยํ ภเว ปีติ, ตเวว ปุน ทสฺสนาฯ

๒๖๒. อุทาหรติ **“ปีติ”**จฺจาทิฯ **สนฺต** สปฺปุริส มหามุนิ ตว **สนฺทสฺสนา** จกฺขุปถาปาถมเตฺตน มธุรกถาสวนา ยา ปีติ **เม** มม สมุปฺปนฺนา, อยํ ปีติ **กาเลน** อีทิเสน สุเขน [สุขณเน (?)] **ตเวว** นาญฺญสฺส กสฺสจิ, โก หิ นาโมโญฺญ ตวาทิโสติ, ปุน ทสฺสนา ภเวยฺยาติฯ

๒๖๒. **“ปีติ”**จฺจาทิฯ เห **สนฺต** สปฺปุริส ตถาคต ตว **สนฺทสฺสนา** มม เนเตฺต อาปาถคมนโต ยา ปีติ เม สมุปฺปนฺนา, **อยํ** ปีติ **กาเลน** อีทิสกฺขเณน ตยา สทิสสฺส อญฺญสฺสาภาวา **ตเวว** ปุน **ทสฺสนา** ทสฺสนโต ภเวติฯ เอตฺถ ปีติยา’ติสยเหตุภูตํ อติอิฏฺฐารมฺมณญฺจ ทสฺสเน อติเคธญฺจ ปกาสเนน อติปีตีติ ปทตฺถํ [อติปิยํ ปีภิปทตฺถํ (ก.)], ปกาสิตํ โหติฯ “อยํ ปีติ ภเว”ติ ปุพฺพกาเล อุปฺปนฺนปีติยา ปุนาสมฺภวโต ตํสทิสาเยว ปีติ คหิตา ยถา “โสเยว วฎฺฎโก [วทฺธโก (สี. พฺยาขฺยายํ)], ตานิเยว โอสธานี”ติฯ

๒๖๓วณฺณิเตโน’ปมาเนน, วุตฺยา’ธิเปฺปตวตฺถุโน;
สมาสวุตฺติ นามา’ยํ, อตฺถสเงฺขปรูปโตฯ

๒๖๓. สมาสวุตฺติํวตฺตุมาห **“วณฺณิเตนิ”**จฺจาทิฯ **วณฺณิเตน** ปสํสิเตน อุปมาเนน **อธิเปฺปตสฺส** มนสิ นิหิตสฺส **วตฺถุโน** อตฺถสฺส **วุตฺยา** กถเนน **อยํ** วุตฺตลกฺขณา สมาสวุตฺติ นามฯ กสฺมา? **อตฺถสฺส** วตฺตุมิจฺฉิตสฺส **สเงฺขโป** สงฺขิปิตฺวา กถนํ **รูปํ** สภาโว, ตสฺมา ตโต ยมนฺวตฺถสญฺญา สเงฺขปวุตฺติ สมาสวุตฺตีติ กตฺวาฯ กสฺมา? อยํ คุณีภูตา สกตฺถา อตฺถนฺตรํ วิทธาติ, น ตุ สกตฺถปธานาฯ

๒๖๓. อิทานิ สมาสวุตฺติํ นิทฺทิสติ **“วณฺณิเต”**จฺจาทินาฯ **วณฺณิเตน** ปสํสิเตน **อุปมาเนน** อุปมานวตฺถุนา กรณภูเตน **อธิเปฺปตวตฺถุโน** อิจฺฉิตตฺถสฺส **วุตฺยา** กถเนน **อตฺถสเงฺขปรูปโต** วตฺตุมิจฺฉิตตฺถสฺส สงฺคหรูปตฺตา **อยํ** ยถาวุตฺตลกฺขณา สมาสวุตฺติ นาม โหติฯ เอตฺถ วตฺตุมิจฺฉิตตฺถํ สงฺคเหตฺวา มนสิ กตฺวา ตสฺส อุปมาภูตตฺถสฺส วณฺณนาย มนสิ กตสฺส ปกาสนโต อยํ สมาสวุตฺติ นามฯ เอติสฺสา ปทาภิหิโต สกโตฺถ อปฺปธาโน, คมฺมมาน

โตฺถ ปน ปธาโน โหติฯ อธิเปฺปตญฺจ ตํ วตฺถุ เจติ จ, สมาเสน สเงฺขเปน วุตฺติ กถนมิติ จ, สเงฺขโปเยว รูปํ สรูปนฺติ จ, อตฺถสฺส สเงฺขปรูปนฺติ จ วิคฺคโหฯ

๒๖๔. สา’ยํ วิเสสฺยมเตฺตน, ภินฺนา’ภินฺนวิเสสนา;
อเตฺถว อปราปฺย’ตฺถิ, ภินฺนาภินฺนวิเสสนาฯ

๒๖๔. ตสฺสา ปเภทํ ทเสฺสติ **“สาย”**มิจฺจาทินาฯ **สา อยํ** สมาสวุตฺติ ยํกิญฺจิ วตฺถุ สามญฺญาการปฺปตีตํ ‘‘อีทิสมิทํ นาญฺญถา’’ติ กุโตจิ พฺยวจฺฉิชฺชเต เกนจิ คุณาทินา ววตฺถาปีย เต, ตํ **วิเสสฺยํ,** ตเมว **มตฺตํ** วิเสสนเภทพฺยวเจฺฉทโต, เตนฯ **ภินฺนา** อตุลฺยา อวยวธมฺมสฺส สมุทาเย วตฺตนโตฯ อภินฺนํ ตุลฺยาการํ วิเสสนํ ยสฺสํ สา **อภินฺนวิเสสนาปิ** อเตฺถวฯ **อปรา ปฺยตฺถิ, น** เกวลํ สาเยวฯ กีทิสี? ภินฺนญฺจ อภินฺนญฺจ วิเสสนํ ยสฺสนฺติ **ภินฺนาภินฺนวิเสสนา**ฯ วิเสสฺยํ ตุ ภินฺนนฺติฯ

๒๖๔. อิทานิ ตสฺสา สมาสวุตฺติยา เภทํ ทเสฺสติ **“สาย”**มิจฺจาทินาฯ **สา อยํ** สมาสวุตฺติ **วิเสสฺยมเตฺตน** คุณาทิสทิสธเมฺมน กรณภูเตน เกนจิ อุปมานวตฺถุนา มนสิ กตํ ‘‘อิทํ อุปเมยฺยวตฺถุ อีทิส’’นฺติ สามญฺญาวตฺถโต วิสุํ กตวิเสเสฺยน **ภินฺนา** วิสุํ ชาตา, ตตฺตเกน อตุลฺยา วา, **อภินฺนวิเสสนา** ตุลฺยวิเสสนยุตฺตา อเตฺถว **ภินฺนาภินฺนวิเสสนา** อตุลฺยตุลฺยวิเสสนยุตฺตา ภินฺนวิเสสฺยยุตฺตา อปราปิ อตฺถิฯ เอวํ สมาสวุตฺติ ทฺวิธา โหติฯ วิเสสฺยเมว มตฺตมิติ จ, อวยเวน สมฺภวเภทสภาวสฺส สมุทาเยปิ ปวตฺตตฺตา ภินฺนาติ วุตฺตาฯ อภินฺนานิ วิเสสนานิ ยสฺสมิติ จ, ภินฺนานิ จ อภินฺนานิ เจติ จ, ตานิ วิเสสนานิ ยสฺสมิติ จ วิคฺคโหฯ

อภินฺนวิเสสน

๒๖๕. วิสุทฺธามตสนฺทายี,
ปสตฺถรตนาลโย;
คมฺภีโร จา’ย’มโมฺภธิ,
ปุเญฺญนา’ปาทิโต [ปุเญฺญนาสาทิโต (สี.)] **มยาฯ**

๒๖๕. อุภยมุทาหรติ **“วิสุทฺธ”**อิจฺจาทินาฯ อยม**โมฺภธิ** สาคโร **ปุเญฺญน** จิรานุจิตกุสลมูเลน เหตุนา มยา **อาปาทิโต** ปโตฺต, กีทิโส? **วิสุทฺธํ** โลกโวหารโต เทวาสุรานํ มถเน วิเสนาสมฺมิสฺสตฺตา **อมตํ** ปียูสํ สนฺททาตีติ **วิสุทฺธามตสนฺทายี,** อโมฺภธิฯ **วิสุทฺธํ** โทสเลเสนาปฺยสมฺผุฏฺฐตฺตา อจฺจนฺตนิมฺมลํ **อมตํ** มรณาภาเวน อมตสงฺขาตํ นิพฺพานธาตุํ สนฺททาติ อุปเทสกภาเวนาติ **วิสุทฺธามตสนฺทายี,** สทฺธโมฺมฯ **ปสตฺถานิ** นิรวชฺชตฺตา **รตนานิ** มุตฺตามณิอาทีนิ, เตสํ **อาลโย** ปวตฺติฏฺฐานํ, อโมฺภธิฯ **ปสตฺถานิ** พุทฺธาทีหิ อเนกธา, วณฺณิตานิ **รตนานิ** สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขตานิ, เตสํ อาลโย, สทฺธโมฺมฯ **คมฺภีโร** จ อคาธตฺตา สาคโร สทฺธโมฺม จ อยมาปาทิโตติ ปกตํฯ อยํ วิเสสฺยมตฺตภินฺนา อภินฺนวิเสสนา วิเสสฺยสฺส อโมฺภธิโน วิวจฺฉิตา สทฺธมฺมา ภินฺนตฺตา, วิสุทฺธามตสนฺทายิตฺตาทิโน จ วิเสสนสฺส วุเตฺตน ปกาเรนาภินฺนตฺตาติฯ

๒๖๕. อิทานิ อุทาหรติ **“วิสุทฺธา”**อิจฺจาทินาฯ **วิสุทฺธามตสนฺทายี** โลกโวหารโต เทวาสุรานํ สมุทฺทมถเน วิเสน อมิสฺสตฺตา วิสุทฺธภูตปียูสทายโก, อุปมาภูตสมุทฺทวณฺณนาย พุทฺธิยํ วตฺตมานสฺส สทฺธมฺมสฺส ปกาสนโต วิสุทฺธามตสนฺทายี กามามิสาทิโทสลเวนาปิ อมิสฺสิตตฺตา อตินิมฺมลํ ชรามรณรหิตํ นิพฺพานํ อุปเทสทาเนน เวเนยฺยานํ ทายโก, **ปสตฺถ**

รตนาลโย นิโทฺทสตฺตา ปสตฺถานํ มุตฺตามณิอาทีนํ รตนานํ ปวตฺติฏฺฐานภูโต สมุทฺทปเกฺข, สทฺธมฺมปเกฺข ปน **ปสตฺถรตนาลโย** พุทฺธาทีหิ ปสตฺถานํ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขตรตนานํ ปวตฺติเทสภูโต, **คมฺภีโร** ปกติยาเยว อคาโธ, เอกตฺตนยาทิจตุพฺพิธนเยหิ **คมฺภีโร อยํ อโมฺภธิ จ** เอโส สมุโทฺท จ, จิเตฺตน คหิตสทฺธโมฺม จ **ปุเญฺญน** ภวนฺตโรปจิตกุสลกเมฺมนมยา **อาปาทิโต** ปโตฺตติ วิเสสฺยภูตสฺส อโมฺภธิโน วตฺถุมิจฺฉิตสทฺธมฺมโต ภินฺนตฺตา จ, ‘‘วิสุทฺธามตสนฺทายี’’ติ อิจฺจาทิกานํ วิเสสนานํ อุภยวิเสเสฺยปิ ยถาวุตฺตนเยน อภินฺนตฺตา จ อยํ สมาสวุตฺติ วิเสสฺยมเตฺตน ภินฺนา อภินฺนวิเสสนา โหติฯ

ภินฺนาภินฺนวิเสสน

๒๖๖. อิจฺฉิตตฺถปโท สาโร,
ผลปุโปฺผปโสภิโต;
สจฺฉาโย’ย’มปุโพฺพว,
กปฺปรุโกฺข สมุฏฺฐิโตฯ

๒๖๖. ‘‘**อิจฺฉิเต**’’จฺจาทิฯ อยม**ปุโพฺพว** วุตฺตคุณโยเคน อจฺฉริยรูปตฺตา กปฺปรุโกฺข สมุฏฺฐิโต, กีทิโส? อิจฺฉิตํ โลกิยํ ยํ กิญฺจิ อตฺถํ ปททาตีติ **อิจฺฉิตตฺถปโท,** กปฺปรุโกฺขฯ อิจฺฉิตํ โลกิยโลกุตฺตรํ ยํ กิญฺจิ อตฺถํ ปททาตีติ **อิจฺฉิตตฺถปโท,** ชิโนฯ **สาโร** เสฏฺฐ, กปฺปรุโกฺข ชิโน จฯ ผลานิ ปุปฺผานิ, เตหิ อุปโสภิโต, กปฺปรุโกฺขฯ สห ฉายาย จนฺทสูริยาโลกวิโลมรูปาย วตฺตเต **สจฺฉาโย,** กปฺปรุโกฺขฯ ชิโน ตุ ปุเพฺพ วุตฺตาย กายกนฺตาทิรูปาย ฉายาย ยุโตฺตติ **สจฺฉาโย**ติฯ อยํ วิเสสฺยมตฺตภินฺนา ภินฺนาภินฺนวิเสสนา ชินโต วิเสสฺยสฺส กปฺปรุกฺขสฺส ภินฺนตฺตา, ผลปุโปฺผปโสภิตตฺถสฺส กปฺปรุเกฺขเยว สมฺภวา, อิจฺฉิตตฺถปทตฺถสฺส สารตาย สจฺฉายตาย อุภยเตฺถว ภาวโต วุตฺตวิธินาติฯ

๒๖๖. ‘‘**อิจฺฉิตตฺถิ**’’จฺจาทิฯ **อิจฺฉิตตฺถปโท** สเตฺตหิ อิจฺฉิตานํ โลกิยอวิญฺญาณกวตฺถาภรณาทีนํ ทายโก กปฺปรุกฺขวณฺณนาย จิเตฺต ปติฏฺฐิตสฺส ชินปทตฺถสฺส กเถตุกามตาย **อิจฺฉิตตฺถปโท** สเตฺตหิ ปตฺถิตานํ โลกิยโลกุตฺตรานํ สกลตฺถานํ อนุรูปวเสน เตสํ เตสํ สตฺตานํ ทายโก, **สาโร** รุเกฺขสุ อีทิสรุกฺขสฺสาภาวโต อุตฺตโม, **สาโร** สเทวกาทิสตฺตโลเกสุ ตาทิสสตฺตวิเสสาภาวโต อุตฺตโม, **ผลปุโปฺผปโสภิโต** กปฺปทฺทุมานุรูปผเลหิ ปุเปฺผหิ จ อุปโสภิโต, **สจฺฉาโย** จนฺทสูริยาโลเกหิ อาวรณียรุกฺขจฺฉายาย สมนฺนาคโต, **สจฺฉาโย** นีลปีตาทิฉพฺพิธรํสิชาเลหิ สมนฺนาคโต, **อปุโพฺพ** ปุเพฺพ อสญฺชาโต **อยํ กปฺปรุโกฺข** เอโส ปจฺจโกฺข กปฺปปาทโป **สมุฏฺฐิโต** สตฺตานํ ปุญฺญานุภาเวน โลเก ปาตุภูโตติฯ วตฺถุมิจฺฉิตตฺถชินปทตฺถโต วิเสสฺยสฺส กปฺปรุกฺขสฺส ภินฺนตฺตา จ, อิจฺฉิตตฺถทานสารภาวสจฺฉายสงฺขตานํ วิเสสนานํ อุภยสาธารณตฺตา จ, ผลปุโปฺผปโสภิตตาย รุกฺขเสฺสว วิเสสนตฺตา จ อยํ สมาสวุตฺติ วิเสสฺยภินฺนาว ภินฺนาภินฺนวิเสสนา โหติฯ อิจฺฉิโต จ โส อโตฺถ เจติ จ, ตํ ปททาตีติ จ, ผลปุเปฺผหิ อุปโสภิโตติ จ, สห ฉายาย วตฺตมาโนติ จ วากฺยํฯ

๒๖๗. สาครเตฺตน สทฺธโมฺม,
รุกฺขเตฺตโน’ทิโต ชิโน;
สเพฺพ สาธารณา ธมฺมา,
ปุพฺพตฺรา’ญฺญตฺร ตุ’ตฺตยํฯ

๒๖๗. ตทุภยํ วิวรติ **“สาครเตฺตนิ”**จฺจาทินาฯ **สทฺธมฺมํ** สมฺพุทฺธภาสิโต **สาครเตฺตน** สาครคุณสทิสตฺตา สาครรูเปน อุทิโตติ สมฺพนฺธ, กิตฺติโตติ อโตฺถฯ ชิโน **รุกฺขเตฺตน** ยถาวุตฺตนเยน **อุทิโต** ตํ ปโตฺต อนุเปกฺขิตสฺส กกฺขวุตฺติยา อโมฺภธิอาทิสทฺทานํฯ ปกรณาทินา ตุ ตถา ปตีตฺยุทโย, อญฺญถา กถํ อโมฺภธิอาทิสทฺทานํ ธมฺมาทิสจฺฉายกตฺตํ สิยาฯ เภโท ตุ อยํ **ปุพฺพตฺร** “วิสุทฺธามตสนฺทายิ”จฺจาทิเก **สเพฺพ** เย เกจิ ตโตฺรปาตฺตา วิสุทฺธามตสนฺทายิตฺตาทโย **สาธารณา** ตุลฺยา **ธมฺมา** วิเสสนานิ อุภยตฺราปิ สมฺภวา, **อญฺญตฺร ตุ** อนนฺตรวุตฺต “อิจฺฉิตตฺถปโท”อิจฺจาโท ปน ตยํ สาธารณํ [ทฺวยํ สาธารณญฺจ (ก.)], อสาธารณญฺจ วิเสสนํ วุตฺตนเยเนติฯ

๒๖๗. อิทานิ เตหิ ทฺวีหิ สมาสวุเตฺตหิ วุตฺตตฺถทฺวยํ ปกาเสติ **“สาคริ”**จฺจาทินาฯ **สาครเตฺตน** สาครรูเปน **สทฺธมฺมํ** สมฺมาสมฺพุเทฺธน เทสิตปริยตฺติสทฺธมฺมํ **อุทิโต** กถิโต, รุกฺขเตฺตน ชิโน อุทิโตฯ สาครกปฺปรุกฺขาทิสทฺทา อตฺตโน อภิเธยฺยภูตสาครรุกฺขาทิเก อเตฺถ มุขฺยภาเวน อปวตฺติตฺวา พุทฺธิยํ ปวตฺตอตฺถสฺสาปิ สาธารณภูตวิเสสนปริคฺคเหน คมฺมมาเน วตฺถุมิจฺฉิตสทฺธมฺมชินปทเตฺถเยว ปกรณาทิโต ตาทิสอตฺถปฺปตีติยาสมฺภวโต มุขฺยภาเวน ปวตฺตนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ตถา หิ ยทิ เอเต มุขฺยเตฺถน น ปวตฺตนฺติ, อโมฺภธิกปฺปรุกฺขสทฺทา สทฺธมฺมชินปทเตฺถ กถํ ปกาเสนฺตีติ เตสุ ทฺวีสุ อุทาหรเณสุ **ปุพฺพตฺร** “วิสุทฺธามตสนฺทายี”อิจฺจาทิปุพฺพุทาหรเณ **สเพฺพ ธมฺมา** “วิสุทฺธามตสนฺทายี”ติ สเพฺพ วิเสสนธมฺมา **สาธารณา** อโมฺภธิสทฺธมฺมานํ สมานา, **อญฺญตฺร ตุ** “อิจฺฉิตตฺถปโท”ติอาทิเก อญฺญสฺมึ อุทาหรเณ ปน **ตยํ** “อิจฺฉิตตฺถปโท, สาโร, สจฺฉาโย”ติ วิเสสนตฺตยํ สาธารณํฯ ผลปุโปฺผปโสภิตภาโว ปน รุกฺขาเวณิโก, “อปุโพฺพ”อิจฺจาทิกํ วิเสสนเมวฯ ตถา หิ อิมินา รุกฺขธมฺมภูโต โกจิ วิเสโส ปกาสิโต น โหตีติ วิเสสนตฺตํ อเณฺณสุเยว วุตฺตํฯ

๒๖๘. วตฺถุโน’ญฺญปฺปกาเรน, ฐิตา วุตฺติ ตทญฺญถา;
ปริกปฺปียเต ยตฺถ, สา โหติ ปริกปฺปนาฯ

๒๖๘. ปริกปฺปนํ ปริกเปฺปติ **“วตฺถุโน”**จฺจาทินาฯ **วตฺถุโน** สชีวสฺส นิชฺชีวสฺส วา **วุตฺติ** อวตฺถา **อญฺญปฺปกาเรน** วตฺถุมิจฺฉิตปฺปการาเปกฺขาย อเญฺญเนว รูเปน ฐิตา, ตเสฺสว ตโต ยถาวฏฺฐิตปฺปการโต **อญฺญถา** อเญฺญน ปกาเรน ปริกปฺปียเต **ยตฺถ** วุตฺติยํ, สา **ปริกปฺปนา** โหติ, ปริกปฺปียเต อญฺญถา กรียเต วตฺถุฏฺฐิติ เอติสฺสนฺติ กตฺวาฯ

๒๖๘. อิทานิ ปริกปฺปนํ ทเสฺสติ **“วตฺถุโน”**อิจฺจาทินาฯ **วตฺถุโน** ยสฺส กสฺสจิ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกปทตฺถสฺส **วุตฺติ** ปวตฺติ **อญฺญปฺปกาเรน** กปฺปนียปฺปการโต อเญฺญน วิชฺชมานปฺปกาเรน **ฐิตา** ปวตฺตมานา, **ตทญฺญถา** ตโต วิชฺชมานปฺปการโต อเญฺญนาวิชฺชมานปฺปกาเรน **ยตฺถ** วุตฺติยํ ปริกปฺปียเต, สา ปริกปฺปนา นาม โหติฯ ปริกปฺปียเต อญฺญถา กรียเต วตฺถุฏฺฐิติ เอติสฺสมิติ วิคฺคโหฯ

๒๖๙. อุปมาพฺภนฺตรเตฺตน, กิริยาทิวเสน จ;
กเมโน’ทาหริสฺสามิ, วิวิธา ปริกปฺปนาฯ

๒๖๙. เภทํ ตสฺสา ทเสฺสติ **“อุปมา”**อิจฺจาทินาฯ อุปมา อพฺภนฺตเร ยสฺสา, ตสฺสา ภาโว, เตน จ, กิริยาทิวเสน จ **วิวิธา** นานปฺปการา ปริกปฺปนา อิทานิ กเมน อุทาหริสฺสามิฯ

๒๖๙. อิทานิ ตสฺส เภทํ ทเสฺสติ **“อุปมาพฺภนฺตเร”**จฺจาทินาฯ **อุปมาพฺภนฺตรเตฺตน** อุปมาย อพฺภนฺตเร วิชฺชมานตฺตา จ กิริยาทิวเสน จ วิวิธา ปริกปฺปนา กเมน อุทาหริสฺสามิฯ อุปมา อพฺภนฺตเร อสฺสา ปริกปฺปนาเยติ จ, ตสฺสา ภาโวติ จ, อเนเก วิธา ปการา ยาสมิติ จ วิคฺคโหฯ

อุปมาพฺภนฺตรปริกปฺปนา

๒๗๐. อิจฺฉาภงฺคาตุรา’สีนา,
ตา’ตินิจฺจล’มจฺฉรา;
วสํ เนนฺตีว ธีรํ ตํ,
ตทา โยคาภิโยคโตฯ

๒๗๐. อุทาหรติ **“อิจฺฉา”**อิจฺจาทิฯ อิจฺฉาภงฺเคน ‘‘พุทฺธํ ภควนฺตํ วเส วเตฺตสฺสามา’’ติ โพธิมูเล กตาภิลาสวินาเสน **อาตุรา** ทุกฺขิตา อตินิจฺจลสภาวปฺปตฺตา **อตินิจฺจลํ** นาสิกเคฺค นยเน กตานตาวเสน อจฺจนฺตมกฺริย**มาสีนา** นิสินฺนา **ตา อจฺฉรา** โยคินิสงฺกาสา มารงฺคนาติ ยถาวฏฺฐิตาย สเจตนานํ มารงฺคนาลกฺขณานํ [มารงฺคนาวลกฺขณานํ (ก.)] วตฺถูนํ วุตฺติ วุตฺตา, สายมญฺญถา ปริกปฺปียเตฯ **ธีรํ** เทวงฺคนานมฺปิ สิงฺคารภาโวปจริตวิลาสาติสเยนาปิ อกมฺปตฺตาฯ **ตํ** ภควนฺตํฯ **โยโค** มนฺตานุฏฺฐานํ, ตตฺถ อภิโยคโต ยุญฺชเนน **วส**มตฺตโน อายตฺตภาวํ ตทา **เนนฺตีว** วหนฺติ มเญฺญติฯ เอตฺถ **อิว** สทฺทสฺสุติยา อุปมาสเนฺทโห น กาตโพฺพ, สวสานยนมกฺุพพนฺติโย มารงฺคนา วสํ เนนฺตีวาติ ปริกปฺปียเนฺตฯ โหติ จ–

> ‘‘วสํ เนนฺตีว ธีร’’นฺติ, นยเน โน’ปมานตา;
> น หิ กตฺตุกฺริยาย’ตฺถิ, อุปมาโนปเมยฺยตาติฯ

กฺริยาปริกปฺปเตฺตปิ อยมฺุปมาพฺภนฺตรา ปริกปฺปนา, น เกวลกฺริยาปริกปฺปนา มารงฺคนานมจโลปเวสนสฺส โยคาภิโยเคน สามฺยสนฺทสฺสนโต, ตถาภูตาย โจปเวสนกฺริยาย ธีรสฺสาปิ ตาทิสสฺส ภควโต อวสานยนตฺตนฺติ ปริกปฺปนโตติฯ

๒๗๐. อิทานิ อุทาหรติ **“อิจฺฉา”**อิจฺจาทินาฯ **อิจฺฉาภงฺคาตุรา** อชปาลนิโคฺรธมูเล นิสินฺนํ ภควนฺตํ ‘‘ปโลเภสฺสามา’’ติ มารงฺคนา อตฺตนาเยว กตาย อิจฺฉาย อนิพฺพตฺติยา ปีฬิตา, อตินิจฺจลํ หุตฺวา นาสิกเคฺค ปติตทิเฏฺฐหิ สมนฺนาคตานญฺญวุตฺติยา กฺริยนฺตรวิรหโตฯ **อาสีนา** ฌายมานา นิสินฺนา **ตา อจฺฉรา** โยคินิสทิสา ตณฺหาอรติรคาสงฺขาตา มารงฺคนาโย **ธีรํ** สิงฺคาราธิปฺปาเยน กตาเนกลีลาวิลาเสนาปิ อกมฺปมานํ **ตํ** ภควนฺตํ **โยคาภิโยคโต** มนฺตชปฺปนสงฺขาตโยเค ยุญฺชเนน **วสํ** อตฺตโน วสํ **ตทา** อตฺตโน ปราชิตกาเล **เนนฺตีว** ปาเปนฺติ มเญฺญติฯ เอตฺถ ปุพฺพเทฺธน มารงฺคนาสงฺขาตสชีวปทตฺถานํ วิชฺชมานปฺปการํ ทสฺสิตํฯ ปุน อปรเทฺธน เตสเมว อวิชฺชมานโยคาภิโยเคน วสีกรณํ กปฺปิตํฯ มารงฺคนานํ นิจฺจลนิสชฺชาย โยคินีนํ มนฺตชฺฌยนสทิสตฺตา มารงฺคนานํ โยคินีนํ อุปมาโนปเมยฺยตฺตํ สามตฺถิยา คมฺยเตติ เอสา อุปมาพฺภนฺตรปริกปฺปนา นามฯ ‘‘เนนฺติ อิวา’’ติ ปโยเค กเตปิ กฺริยาปริกปฺปนํ น โหเตวฯ อิจฺฉาย ภโงฺคติ จ, เตน อาตุราติ จ, นิคฺคตํ จลํ จลนํ อสฺมา อาสนสฺมาติ จ, อติสเยน นิจฺจลนฺติ จ, กฺริยาวิเสสนํ, โยเค อภิโยโคติ จ วากฺยํฯ

‘‘เนนฺติ อิวา’’ติ อิธ **อิว**สทฺทสฺสุติยา อุปมาโชตนตฺถํ เจติ สํสโย น กาตโพฺพ, สาธมฺมสงฺขาตคุณวิเสสสฺส สมฺพเนฺธ อสติ กฺริยามตฺตสฺส อุปมาภาวโตฯ วุตฺตํ หิ–

‘‘วสํ เนนฺตีว ธีร’’นฺติ, นเยน โน’ปมานตา;
น หิ กตฺตุกฺริยาย’ตฺถิ, อุปมาโนปเมยฺยตาติฯ

“วสํ เนนฺตีว ธีร”นฺติ เอตฺถ **นยเน** คมฺยมาเน ปาปเน **อุปมานตา** อุปมานภาโว นตฺถิ, **หิ** ตเถว, **กตฺตุกฺริยาย** กตฺตุสมฺพนฺธิยา กฺริยาย **อุปมาโนปเมยฺยตา** อุปมานภาโว อุปเมยฺยภาโว นตฺถีติ อยํ เหตฺถโตฺถฯ

กฺริยาปริกปฺปนา

๒๗๑. คชํ มาโร สมารุโฬฺห, ยุทฺธาย’จฺจนฺต’มุนฺนตํ;
มคฺค’มเนฺวสติ นูน, ชินภีโต ปลายิตุํฯ

๒๗๑. **“คช”**มิจฺจาทิฯ ยุทฺธาย **อจฺจนฺต**มติสเยน **อุนฺนต**มุจฺจํ **คชํ** หตฺถึ สมารุโฬฺห **มาโร** วสวตฺตี ตํ ชินาตีติ อเตฺถน **ชินโต** ภีโต ปลายิตุํ กิญฺจิ นิลียนฏฺฐานํ **มคฺคํ** ปถํ อเนฺวสติ **นูน** มเญฺญฯ อิติ กฺริยาปริกปฺปนา อาโรหนกฺริยาย มคฺคมเนฺวสนตฺถนฺติ ปริกปฺปิตตฺตาฯ

๒๗๑. **“คช”**มิจฺจาทิฯ **ยุทฺธาย** ยุทฺธตฺถํ **อจฺจ**นฺตํ อติสเยน **อุนฺนตํ** ทิยฑฺฒสตโยชนายามานุรูปอุจฺจคุณสมนฺนาคตํ **คชํ** คิริเมขลํ สมารุโฬฺห มาโร ชินา ภีโต ปลายิตุํ **มคฺคํ** นิพฺภยํ ปถํ **อเนฺวสติ นูน** คเวสติ มเญฺญฯ ยุทฺธตฺถํ กุรุมาโน คชาโรหนํ มคฺคาเนฺวสนตฺถมิติ กวินา ปริกปฺปิตตฺตา เอสา กฺริยาปริกปฺปนา นามฯ อจฺจนฺตมิติ อสงฺขฺย สสงฺขฺยภาเวปิ ปกรณโต อาธิเกฺก เอว วตฺตติฯ

คุณปริกปฺปนา

๒๗๒. มุนินฺท ปาททฺวเนฺท เต, จารุราชีวสุนฺทเร;
มเญฺญ ปาปาภิสมฺมทฺท-ชาตโสเณน โสณิมาฯ

๒๗๒. มุนินฺท เต จารุ จ ตํ ราชีวํ ปทุมญฺจ ตมิว สุนฺทรํ ตสฺมึเต ปาททฺวเนฺท **โสณิมา** โลหิตตฺตคุโณ, อิติ ยถาวฏฺฐิตา อเจตนสฺส โลหิตฺตลกฺขณสฺส วตฺถุโน วุตฺติ วุตฺตา, สา ยมญฺญถา ปริกปฺปียเตฯ **ปาปานํ** กิเลสารีนํ **อภิสมฺมเทฺทน** อติสยํ สมฺปิสเนน ชาตํ **โสณํ** รุธิรํ, เตน ชาโตติ มเญฺญฯ อิติ คุณปริกปฺปนา ปาททฺวนฺทสนฺนิหิตโลหิตตฺตคุณสฺส ‘‘ปาปา…เป…. โสเณเน’’ติ ปริกปฺปิตตฺตาฯ

๒๗๒. **“มุนิเนฺท”**จฺจาทิฯ เห **มุนินฺท เต** ตว **จารุราชีวสุนฺทเร** มนุญฺญปทุมสุนฺทเร ปาททฺวเนฺท **โสณิมา** รตฺตวณฺณํ **ปาปาภิสมฺมทฺทชาตโสเณน มเญฺญ** สปรสนฺตานคตปาปานํ สมฺมทฺทเนน ชาเตน รุธิเรนาติ มเญฺญฯ สพฺพญฺญุโน ปาเท ภวนฺตรสิทฺธปุญฺญกมฺมานุภาเวน ชาตรตฺตวณฺณํ ‘‘ปาปาภิสมฺมทฺทเนนา’’ติ ปริกปฺปิตตฺตา อยํ คุณปริกปฺปนา นามฯ จารุ จ ตํ ราชีวญฺจาติ จ, ปาปานํ อภิสมฺมโทฺทติ จ, เตน ชาตญฺจาติ จ, ตญฺจ ตํ โสณญฺจาติ จ, โสณสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ

๒๗๓. มเญฺญสเงฺก ธุวํ นูน-มิว’มิเจฺจวมาทิหิ;
สา’ยํ พฺยญฺชียเต กฺวาปิ, กฺวาปิ วาเกฺยน คมฺยเตฯ

๒๗๓. โวหารตฺถํ ปริกปฺปนาสูจเก สเทฺท ทเสฺสโนฺต อาห **"มเญฺญ"**อิจฺจาทิฯ **อิติ** เอวรูโป สทฺทราสิ อาทิ เยสํ "ตเกฺกมิ, ปริกเปฺปมิ, จินฺตยามิ, ยเถ"เตฺยวมาทีนํ, เตหิ **สายํ** ปริกปฺปนา **กฺวาปิ** ยถาวุเตฺต **พฺยญฺชียเต** ปกาสียเต, **กฺวาปิ** กตฺถจิ ปน วาเกฺยน คมฺยเต **มเญฺญ**อิจฺจาทีนมภาเวปีติฯ

๒๗๓. โวหารสุขตฺถํ ปริกปฺปนาปกาสเก สเทฺท ทเสฺสติ **"มเญฺญ"**จฺจาทินาฯ มเญฺญ, สเงฺก, ธุวํ, นูน, อิว, เอวมาทีหิ สเทฺทหิ **สายํ** ปริกปฺปนา **กฺวาปิ** เอตฺถ วิย กตฺถจิ **พฺยญฺชียเต** ปกาสียเต, **กฺวาปิ** กตฺถจิ **วาเกฺยน** กฺริยาการกสมฺพนฺธสหิตปทสมุทาเยน **คมฺยเต อิวา**ทิสทฺทโยคาภาเวปิ เกวลํ วากฺยสามตฺถิเยเนว ญายเตฯ **"มเญฺญ"**จฺจาทิปทปญฺจกํทฺวนฺทสมาเสน นิทฺทิฏฺฐํฯ **อิติ เอวํ** ปกาโร สทฺทสมุทาโย อาทิ เยสํ "ตเกฺกมิ, ปริกเปฺปมิ, จินฺตยามิ, ยถา"ติอานีนนฺติ วิคฺคโหฯ

คมฺมปริกปฺปนา

๒๗๔. **ทยาสญฺจารสรสา** [ทยาสญฺชาตสรสา (ก.)], **เทหา นิกฺขนฺตกนฺติโย;**
ปีเณนฺตา ชิน เต สาธุ-ชนํ สรสตํ นยุํฯ

๒๗๔. อุทาหรติ **"ทยา"**อิจฺจาทิฯ **รโส** สิเนโห, เตน สห วตฺตมาโน **สรโส**ฯ เทโหฯ **ทยาย** กรุณาย **สญฺจาโร** ทุกฺขิตสตฺตวิสยา นิรนฺตรปฺปวตฺติ, เตน สรโส, ตโตฯ ชิน เต **เทหา** สรีรโต นิกฺขนฺตกนฺติโย สาธุชนํ **ปีเณนฺตา** ตเปฺปนฺตา ตเมว ชนํ **สรสตํ** สเปมตํ **นยุํ** ปาเปสุํ, ตาทิสํ ตถาวิธเทหนิกฺขนฺตกนฺตี นํ สาธุชนํ ปีเณนฺติฯ คมฺมมานปริกปฺปนายํ ยโต กนฺติโย ลทฺธสรสสรีรสํสคฺคา สยมฺปิ สรสา อิว อตฺตานํ เสวมานมฺปิ สาธุชนํ สรสตํ เนนฺตีติ คมฺยเตฯ

๒๗๔. วากฺยคมฺมปริกปฺปนมุทาหรติ **"ทเย"**จฺจาทินาฯ เห **ชิน** เต **ทยาสญฺจารสรสา** ทุกฺขิตสตฺตวิสยาย กรุณาย สวิสเย นิรนฺตรปฺปวตฺติยา สญฺชาตเสฺนหโต **เทหา** สรีรโต **นิกฺขนฺตกนฺติโย** ทสทิสาสุ นิคฺคตา นีลาทิฉพฺพณฺณรํสิโย **สาธุชนํ** กตปุญฺญํ อุตฺตมชนํ ปีเณนฺตา **สรสตํ**สเสฺนหภาวํ เปมสหิตตฺตํ **นยุํ** ตเมว สาธุชนํ ปาเปสุํฯ "สรสตํ นยุ"นฺติ เอตฺถ "สาธุชน"นฺติ สุตสมฺพเนฺธน ญายติฯ กรุณาสิเนหโสมฺมเทหสํสคฺคโต กนฺติโย สยมฺปิ นิสฺสยคุณโต โสมฺมภูตา อตฺตานํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตชเนปิ มุทุํ กโรเนฺตวาติ **อิวา**ทีนํ อภาเวปิ วากฺยคมฺมปริกปฺปนาฯ เอตฺถ อเจตนานํ กนฺติวตฺถูนํ ชนปสาทสงฺขาตวตฺถุฏฺฐิติ "ทยาสญฺจารสรสา อิวา"ติ เอวมาทิอญฺญปฺปกาเรน ปริกปฺปิโตฯ ทยาย สญฺจาโร ปุนปฺปุนํ ปวตฺตีติ จ, สห รเสน เสฺนเหน วตฺตมาโนติ จ, ทยาสญฺจาเรน สรโสติ จ, นิกฺขนฺตา จ ตา กนฺติโย เจติ จ, สาธุ จ โส ชโน เจติ จ, สรสสฺส ภาโวติ จ วากฺยํฯ

๒๗๕. **อารภนฺตสฺส ยํ กิญฺจิ, กตฺตุํ ปุญฺญวสา ปุน;**
สาธนนฺตรลาโภ โย, ตํ วทนฺติ สมาหิตํฯ

๒๗๕. สมาหิตํ สมาหรติ **"อารภนฺตสฺสิ"**จฺจาทินาฯ **ยํ กิญฺจิ** การิยํ **กตฺตุํ** สตฺตุภงฺคาทิกํ **อารภนฺตสฺส** สชฺชีภูตสฺส ยสฺส กสฺสจิ ปุมฺโน **ปุญฺญวสา** กุสลพเลน การเณน กุสลสามตฺถิเยน ปุน สาธฺยเต สาธิยมเนเนติ **สาธนํ,** ตโต ตเมว วา **อนฺตร**มญฺญํ, ตสฺส ลาโภ, อญฺญการณลาโภติ อโตฺถฯ ตํ สมาหิตํ วทนฺติ, สมาธานํ **สมาหิตํ**ฯ

๒๗๕. อิทานิ สมาหิตาลงฺการํ ทเสฺสติ **"อารภ"**มิจฺจาทินาฯ **ยํ กิญฺจิ** อมิตฺตวิชยาทิกํ กตฺตุํ อารภนฺตสฺส ยสฺส **ปุญฺญวสา** กุสลพเลน ปุน **โย สาธนนฺตรลาโภ** ตเสฺสว การิยสิทฺธิ

ยา อุปการกสฺส อญฺญสาธนสฺส โย ลาโภ อตฺถิ, ตํ การณลาภํ **สมาหิตํ วทนฺติ** ตเสฺสว การิยสฺส สมาธานตฺตา ปติฏฺฐิตตฺตา สมาหิตํ อิติ กวิโน กเถนฺติฯ สาธุยเต สาธิยมเนเนติ จ, ตญฺจ ตํ อนุตฺตรมญฺญเญจติ จ, ตสฺส ลาโภติ จ, สมาธานมิติ จ วากฺยํฯ

๒๗๖. มาราริภงฺคาภิมุข-มนโส ตสฺส สตฺถุโน;
มหามหี มหาราวํ, รวี’ย’มุปการิกาฯ

๒๗๖. อุทาหรติ “**มาร**”อิจฺจาทิฯ **มาราริโน** มารสตฺตุโน **ภงฺค** อภิภเว **อภิมุขํ** น ปรมฺมุขํ มนํ ยสฺส ตสฺส สตฺถุโน **อุปการิกา** อารทฺธมารภงฺคกฺริยานุคฺคาหิกา มหามหี อยํ **มหาราวํ** มาราริทุสฺสหํ มหานาทํ **รวี** อกาสิฯ อิธ มาราริภญฺชนํ การิยมารทฺธํ, ตสฺส ปุญฺญวเสเนว มหีราโว อปรํ สาธนํ สมาปนฺนนฺติ ลกฺขณํ โยชนียํฯ

๒๗๖. “**มาราริ**”จฺจาทิฯ **มาราริภงฺคาภิมุขมนโส** มารสงฺขาตสฺส สตฺตุโน มทฺทเน อภิมุขจิตฺตสฺส ตสฺส สตฺถุโน **อุปการิกา** อารทฺธมารวิชยสฺส อุปตฺถมฺภิกา อยํ มหามหี **มหาราวํ** มารสฺส หทยวตฺถุํ มทฺทโนฺต [มทฺทนฺตี (?)] วิย สหิตุมสกฺกุเณยฺยํ มหานาทํ **รวี** อกาสิฯ เอตฺถ มารภงฺคชนนํ สตฺถูหิ อารทฺธการิยํ, ตเสฺสว สิทฺธิยา เหตุภูตํ อญฺญการณํ นาม มหีราโวฯ มาโร เอว อริ สตฺตูติ จ, ตสฺส ภโงฺคติ จ, ตสฺมิํ อภิมุขํ มนํ ยเสฺสติ จ, มหนฺตี จ สา มหี เจติ จ วิคฺคโหฯ

๒๗๗. อวตฺวา’ภิมตํ ตสฺส, สิทฺธิยา ทสฺสน’ญฺญถา;
วทนฺติ ตํ ปริยาย-วุตฺตีติ สุจิพุทฺธโยฯ

๒๗๗. ปริยายวุตฺติํ ปฏิปาเทติ “**อวตฺวา**”อิจฺจาทินาฯ **อภิมตํ** กิญฺจิ อตฺถํ ธนทานาทิลกฺขณํ **อวตฺวา** อญฺชสา วาจกพฺยาปาเรน อนาขฺยาย **ตสฺสา**ภิมตสฺสตฺถสฺส **สิทฺธิยา** นิปฺผาทนตฺถํ **อญฺญถา** อเญฺญน ปกาเรน ตนฺนิพฺพตฺติอนุคุเณน ยํ **ทสฺสนํ** วจนํ, ตํ สุจิพุทฺธโย ปริยายวุตฺตีติ วทนฺติฯ ปริยาเยน วจนํ **ปริยายวุตฺตี**ติฯ

๒๗๗. อิทานิ ปริยายวุตฺติํ ทเสฺสติ “**อวตฺวา**”อิจฺจาทินาฯ **อภิมตํ** อิฏฺฐํ ธนทานาทิสรูปํ [ธนธญฺญาทิํ (สีหฬพฺยาขฺยายํ)] ยํ กิญฺจิ อตฺถํ **อวตฺวา** อุชุมกเถตฺวา **ตสฺส** อภิมตตฺถสฺส **สิทฺธิยา** นิปฺผตฺติยา **อญฺญถา** วตฺตุมิจฺฉิตตฺถสฺสานุรูเปนาญฺญปฺปกาเรน **ทสฺสนํ** ยํ กิญฺจิ ทสฺสนํ กถนมตฺถิ, สุจิพุทฺธโย ปริยายวุตฺตีติ ตํ วทนฺติฯ ปริยาเยน วุตฺติ กถนมิติ จ, สุจิ พุทฺธิ เยสมิติ จ วากฺยํฯ

๒๗๘. วิวฏงฺคณนิกฺขิตฺตํ, ธน’มารกฺขวชฺชิตํ;
ธนกาม ยถากามํ, ตฺวํ คจฺฉ ยทิ’จฺฉสิฯ

๒๗๘. อุทาหรติ “**วิวฏงฺคเณ**”จฺจาทิฯ ธนํ **วิวเฏ** เกนจิ อนาวฏตฺตา **องฺคเณ** ปกาสปฺปเทเส นิกฺขิตฺตํ อถ จ ปน อารกฺขวชฺชิตํฯ **ธนํ** กาเมตีติ **ธนกามา**ติ อามนฺตนํฯ ตฺวํ ยทิ อิจฺฉสิ คนฺตุํ ธนํ วา, ยถากามํ คเจฺฉติ ธนาวหรณมิจฺฉิตมญฺชสา อวตฺวา ตํสิทฺธิยา พฺยาเชน วทติฯ ปริยายวุตฺติฯ

๒๗๘. อุทาหรติ “**วิวฏ**”มิจฺจาทินาฯ **ธนํ** มุตฺตามณิอาทิ **วิวฏงฺคณนิกฺขิตฺตํ** ปาการาทิปริเกฺขปรหิตตฺตา นิราวรณฏฺฐาเน เยน เกนจิ ฐปิตํ อปิจ อารกฺขวชฺชิตํฯ โภ **ธนกาม** ตฺวํ ยทิจฺฉสิ ธนํ คมนํ วา, ยถากามํ คจฺฉาติ จิเตฺตนิจฺฉิตธนาวหรณวิธานํ ‘‘ธนมาหรา’’ติ อุชุมวตฺ

วา เอวํ พฺยาเชน วุตฺตตฺตา อิทํ ปริยายวุตฺติ นามฯ วิวฏญฺจ ตํ องฺคณเญฺจติ จ, ตสฺมิํ นิกฺขิตฺตนฺติ จ, อารเกฺขน วชฺชิตมิติ จ, ธนํ กาเมตีติ จ, กามํ ตณฺหํ ตํสมฺปยุตฺตํ วา จิตฺตมนติกฺกมฺมาติ จ วากฺยํฯ

๒๗๙. ถุติํ กโรติ นินฺทโนฺต, วิย ตํ พฺยาชวณฺณนํ;
โทสาภาสา คุณา เอว, ยนฺติ สนฺนิธิ'มตฺรหิฯ

๒๗๙. พฺยาชวณฺณนํ วเณฺณติ **"ถุติ"**มิจฺจาทินาฯ **นินฺทโนฺต วิย** โทสํ นิทเสฺสโนฺต วิย **ถุติํ กโรติ** วณฺณํ ภาสติ, ตํ พฺยาชถุติลกฺขณํ พฺยาชวณฺณนํ นามฯ กถเมตฺถ คุณา ปตียนฺตีติ อาห **"โทสิ"**จฺจาทิฯ **อตฺร** วุตฺติวิเสเส โทสา วิย อาภาสนฺติ ปฏิภนฺติฯ ตาทิสปทาทินา **โทสาภาสา** คุณา เอว อิทฺธิมนฺตตาทโย น โทโสปิ โกจิ **สนฺนิธิ**มวฏฺฐานํ ยนฺติฯ หีติ อวธารเณ อตฺร พฺยาชวณฺณนเมวิทํ, น นินฺทกมิติฯ

๒๗๙. อิทานิ พฺยาชวณฺณนํ ทเสฺสติ **"ถุติ"**จฺจาทินาฯ **นินฺทโนฺต วิย** โทสํ ทเสฺสโนฺต วิย **ถุติํ กโรติ** วณฺณนํ กโรติ, **ตํ** วณฺณนากรณํ พฺยาชวณฺณนํ นาม โหติฯ นินฺทาสภาเวน ปวตฺตถุติตฺตา นินฺทา เอเวติ เจ? อตฺร อสฺมิํ วุตฺติวิเสเส **โทสาภาสา** โทสา วิย ปฏิภาสมานา **คุณา เอว** ตาทิสปทปฺปโยเคน อิทฺธิมนฺตตาทโย คุณาว **สนฺนิธิํ** คุณสภาวาวฏฺฐานํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺตีติฯ พฺยาเชน วณฺณนมิติ จ, โทสา อิว อาภาสนฺติ ปฏิภาสนฺตีติ จ วากฺยํฯ

๒๘๐. สญฺจาเลตุ'มลํ ตฺวํ'สิ, ภุสํ กุวลยา'ขิลํ;
วิเสสํ ตาวตา นาถ, คุณานํ เต วทาม กิํฯ

๒๘๐. อุทาหรติ **"สญฺจาเลตุ"**มิจฺจาทินาฯ นาถ ตฺวํ อขิลํ **กุวลยํ** อุปฺปลํ ปถวีวลยเญฺจติ สิลิฏฺฐํ **สญฺจาเลตุํ** ภมยิตุมิโต จิโต จ **ภุส**มจฺจนฺตํ **อลํ** สมโตฺถปิ **ตาวตา** ตํมเตฺตน เต คุณานํ **วิเสสํ** อติสยลกฺขณํ **กิํ** เกน การเณน วทามฯ อิห อุปฺปลจาลนสามตฺถิยวิภาวนวเสน นินฺทติ, ตาว นิขิลภูมณฺฑลสญฺจาลาวิกรณโต ปรมาย ถุติยา สํโยชิโตยํ ภควา มหานุภาวํ วิจิตวาติ ภุวนมณฺฑลสิขามณีติฯ พฺยาชวณฺณนมีทิสมจฺจนฺตํ รมณียํ, ตทิทญฺจ สพฺพถา สิเล สมฺปชีวติฯ

๒๘๐. อิทานิ อุทาหรติ **"สญฺจาเลตุ"**มิจฺจาทินาฯ นาถ ตฺวํ **อขิลํ กุวลยํ** นิเสฺสสํ นีลุปฺปลวนํ ปถวีมณฺฑลํ วา **สญฺจาเลตุํ** กเมฺปตุํ **ภุส**มติสเยน **อลํ** สมโตฺถ, ตาวตา เต คุณานํ **วิเสส**มติสยํ **กิํ วทาม** กถํ ภณามาติฯ **กุวลย**สทฺทสฺส อุปฺปลวิเสสวาจกตฺตา ปฐมํ นินฺทาว, ตเสฺสว สทฺทสฺส ปถวีมณฺฑลวาจกตฺตา ''อิทฺธิมโต ตว อิทํ กิํ วิเสส''นฺติ อุตฺตมคุณวณฺณนา กตา โหติฯ อีทิสา พฺยาชวณฺณนา ปสตฺถา, สา จ สพฺพถา สิเลสํ นิสฺสาย ปวตฺตตีติฯ กุยา ปถวิยา วลยํ มณฺฑลมิติ สมาโสฯ

๒๘๑. วิเสสิ'จฺฉายํ ทพฺพสฺส, กฺริยาชาติคุณสฺส จ;
เวกลฺลทสฺสนํ ยตฺร, วิเสโส นาม'ยํ ภเวฯ

๒๘๑. วิเสสวุตฺติํ วเตฺตติ **"วิเสสิจฺฉาย"**มิจฺจาทินาฯ **วิเสเส** อติสเย กิสฺมิญฺจิปิ การิยวิเสเส อิจฺฉายํ ทพฺพาทีนํ ยตฺร **เวกลฺลสฺส** อภาวสฺส **ทสฺสนํ** วจนํ, อยํ **วิเสโส นาม** วิเสสวุตฺติ นาม ภเวฯ

๒๘๑. อิทานิ วิเสสาลงฺการํ ทเสฺสติ **“วิเสสิ”**จฺจาทินาฯ **วิเสสิจฺฉายํ** อติสเย การิยวิเสเส อิจฺฉายํ สติ ทพฺพสฺส จ กฺริยาชาติคุณสฺส จ **ยตฺร** ยสฺมึ วุตฺติวิเสเส **เวกลฺลทสฺสนํ** อภาวกถนมตฺถิ, อยํ **วิเสโส** นาม **ภเว** วิเสสวุตฺติ นาม สิยาติฯ วิกลสฺส ภาโวติ จ, ตสฺส ทสฺสนมิติ จ วากฺยํฯ

๒๘๒. น รถา น จ มาตงฺคา, น หยา น ปทาตโย;
ชิโต มาราริ มุนินา, สมฺภาราวชฺชเนน หิฯ

ทพฺพวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๒. อุทาหรติ **“น รถา”**อิจฺจาทิฯ สุโพธํฯ อตฺร จ วิชโยปกรณจตุรงฺคานี กลกฺขณทพฺพาภาเวน สมตึสปารมิตาสงฺขตสมฺภาราวชฺชนเสฺสว มาราริวิชยลกฺขโณ วิเสโส วุโตฺตฯ

๒๘๒. **“น รถา”**อิจฺจาทิฯ **รถา ตโย** อนุตฺตมโส สปริวารานํ ติณฺณํ รถานํ อนีกโวหารโต ตาทิสา ตโย รถา จ นตฺถิฯ **มาตงฺคา ตโย** วุตฺตนเยน อนีกสงฺขาตา ตโย มาตงฺคา จ นตฺถิฯ **น หยา ตโย** ตาทิสา อนีกสงฺขาตา ตโย อสฺสา จ นตฺถิฯ **ปทา น** อนุตฺตมโส สายุธานํ จตุนฺนํ ปุริสานํ อนีกโวหารโต ตาทิสา จตฺตาโร ปุริสา ปทา จ นตฺถิฯ ตถาปิ มุนินา **สมฺภาราวชฺชเนน หิ** สมตึสปารมิธมฺมานํ อาโภคกรเณเนว **มาราริ** มารปจฺจตฺถิโก **ชิโต** อภิภวิโตฯ อิห ชโยปกรณภาเวน ฐิตานํ รถานีกาทีนํ ทพฺพานํ เวกลฺลํ ทเสฺสตฺวา สตฺตุวิชยสภาวานํ สมฺภารานํ อาวชฺชนวิเสสสฺส วุตฺตตฺตา เอสา ทพฺพวิเสสวุตฺติ นามฯ รโถ นาม จตุปุริสปริวาโร, ตาทิสํ รถตฺตยํ รถานีกํ นามฯ หตฺถี ปน ทฺวาทสปุริสปริวาโร โหติ, ตาทิสํ หตฺถิตฺตยํ หตฺถานีกํ นามฯ อโสฺส ติปุริสปริวาโร, ตาทิสํ หยตฺตยํ หยานีกํ นามฯ สายุธา จตฺตาโร ปุริสา ปทานีกํ นามฯ อิห รถาทีสุ ฐิตา วิย สีฆํ ปาทพเลน คนฺตฺวา ยุชฺฌมานา ปุริสา ปาโทปจาเรน ‘‘ปาทา’’ติ วุตฺตาฯ รถาทีนํ ปมาณํ ตโยติ อนีกฎฺฐาเน ทเสฺสตฺวา ปุริสปมาณสฺสาวุเตฺตปิ อนุตฺตมโส จตฺตาโร ปุริสา อนีกํ นาม โหนฺตีติ ปกรณโต จตฺตาโรติ ญายติฯ โน เจ? สาวุธปุริสวาจกสฺส **ปทาติ**สทฺทสฺส ‘‘ปทาตโย’’ติ พหุวจเนน รูปสมฺภวโต ‘‘รถา น, มาตงฺคา น, หยา น, ปทาตโย น’’ อิติ สมฺพโนฺธฯ **ทพฺพวิเสสวุตฺติ** ทเพฺพน ทพฺพปฏิเสธนโต วิเสสกถนํ วิเสสสฺส วุตฺตีติ จ, ทเพฺพน ทพฺพปฏิเสเธน วิเสสวุตฺตีติ จ วากฺยํฯ กฺริยาวิเสสวุตฺยาทิตฺตยมฺปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๘๓. น พทฺธา ภูกุฏิเนว, ผุริโต ทสนจฺฉโท;
มาราริภงฺคญฺจา’กาสิ, มุนิวีโร วโร สยํฯ

กฺริยาวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๓. **“น พทฺธา”**อิจฺจาทิฯ **ภูกุฏิ** ภมุภโงฺค โกปชนิโต **น พทฺธา** น รจิตา, **ทสนจฺฉโท** จาธโร **เนว ผุริโต** เนว กมฺปิโต โกเปนฯ ตถาปิ จ **วโร** อุตฺตโม มุนิวีโร สยํ มาราริโน **ภงฺคํ** ปราชยํ อกาสีติฯ ภูกุฏิพนฺธนาทิกฺริยาวิคเมน นิพฺพิการวิชยลกฺขโณ วิเสโส ทสฺสิโตฯ

๒๘๓. **“น พทฺธา”**อิจฺจาทิฯ **ภูกุฏิ** โกปวิการภูโต ภมุภโงฺคปิ **น พทฺธา** น กตา, **ทสนจฺฉโท** ทนฺตาวรโณ **เนว ผุริโต** น กมฺปาปิโตฯ ตถาปิ **วโร** อุตฺตโม **มุนิวีโร** มุนิคุณวีรคุณยุโตฺต ตถาคโต สยํ มาราริภงฺคญฺจ อกาสีติฯ เอตฺถ ภมุภงฺครจนาทิกํ กฺริยํ อกตฺวา นิพฺพิการ

สฺส มารภงฺคสภาววิเสสสฺส [นิพฺพิการมารภงฺคสฺส (ก.)] วุตฺตตฺตา เอสา **กฺริยาวิเสสวุตฺติ** นามฯ ภูนํ กุฎิ วงฺกตาติ จ, มาโร เอว อรีติ จ, เตสํ ภโงฺคติ จ วากฺยํฯ

๒๘๔. ทิสาสุ พฺยตฺตตา [ตตา (สี.)] **รํสิ,**
นา’โลโก โลกปตฺถโฎ;
ตถาปฺย’นฺธตมหรํ,
ปรํ สาธุสุภาสิตํฯ

ชาติวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๔. “**นิ**”จฺจาทิฯ **ทิสาสุ** ทสสุ **พฺยตฺตตา** ปตฺถฎา รํสิ น ภวติฯ **โลเก** สกลสฺมึ **ปตฺถโฎ** วิตฺถโต อาโลโกน ภวติฯ **ตถาปี**ติ วิเสสนิจฺฉายํ, ตชฺชาติกตฺตาภาเวปิ สาธูนํ **สุภาสิตํ** สทฺธมฺมสงฺขาตํ **ปรม**จฺจนฺตเมว อนฺธตมํ อิฎฺฐานิฎฺฐาเวกลฺลโต ปญฺญาจกฺขุสฺส อนฺธการํ โมหนฺธการํ หรตีติ **อนฺธตมหรนฺ**ติฯ รํสิยา อนฺธการาปหารสมตฺถาย นิวตฺติยา วิเสโส สุภาสิตสฺส ทสฺสิโตฯ

๒๘๔. “**น ทิสาสุ**”อิจฺจาทิฯ ทิสาสุ พฺยตฺตตา ปตฺถฎา รํสิปิ นตฺถิ, **โลกปตฺถโฎ** อาโลโกปิ นตฺถิฯ ตถาปิ **สาธุสุภาสิตํ** สทฺธโมฺม **ปรม**จฺจนฺตํ **อนฺธตมหรํ** อตฺถานตฺถตีรณกฺขมสฺส ปญฺญาจกฺขุสฺส อนฺธการกโมหตมํ หรํ โหตีติฯ อิธ อนฺธการวิทฺธํสเน สมตฺถํ รํสิชาตฺยาทิกํ ปฎิเสเธตฺวา สุภาสิตสฺส อนฺธการาปหรณสงฺขาตสฺส วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา อยํ **ชาติวิเสสวุตฺติ** นามฯ โลเก ปตฺถโฎติ จ, อเนฺธตีติ อโนฺธ โมโห, ตมสทิสตฺตา อโนฺธเยว ตโมติ จ, ตํ หรตีติ จ, สาธูนํ สุภาสิตมิติ จ วากฺยํฯ

๒๘๕. ขรํ น หิ วา ถทฺธํ, มุนินฺท วจนํ ตว;
ตถาปิ คาฬฺหํ ขนติ, นิมฺมูลํ ชนตามทํฯ

คุณวิเสสวุตฺติฯ

๒๘๕. “**น ขร**”มิจฺจาทิฯ มุนินฺท ตว วจนํ **น ขรํ** น ลูขํ, **น ถทฺธํ วา** กฐินญฺจ น หิฯ **ตถาปิ** ตาทิสขรตฺตาทิคุณาภาเวปิ **ชนตาย** ชนสมูหสฺส **มทํ คาฬฺหํ** ทฬฺหํ [ตณฺหํ (ก.)] กตฺวา นิมฺมูลํ ขนตีติฯ อโยสงฺกุมฺหิ ปสิทฺธขรตฺตาทิคุณนิเสเธน มุนินฺทวจนสฺส วิเสโส อาวิกโตฯ

๒๘๕. “**น ขร**”มิจฺจาทิฯ เห **มุนินฺท** ตว วจนํ **ขรํ** กกฺกสํ น โหติ, ถทฺธํ วา น โหติฯ ตถาปิ **ชนตามทํ** ชนสมูหสฺส ชาตฺยาทึ นิสฺสาย ปวตฺตํ คพฺพํ **คาฬฺหํ** ทฬฺหํ กตฺวา **นิมฺมูลํ** มูลมเสเสตฺวา ขนตีติฯ ขณนกฺขมอโยสงฺกุอาทีสุ ลพฺภมานํ ขรตฺตาทิคุณํ ปฎิเสเธตฺวา พุทฺธวจนสฺส มทขณนสภาวสงฺขาตสฺส วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา อยํ **คุณวิเสสวุตฺติ** นาม โหติฯ นตฺถิ มูลมสฺส ขณนสฺสาติ จ, ชนานํ สมูโหติ จ, ตาย มโทติ จ วิคฺคโหฯ “คาฬฺหํ นิมฺมูล”นฺติ ขณนกฺริยาย วิเสสนตฺตา คาฬฺหํ นิมฺมูลํ ขณนํ กโรตีติ โยชนาฯ

๒๘๖. ทสฺสียเต’ติทิตฺตํ [...ติริตฺตํ (ก.)] **ตุ,**
สูรวีรตฺตนํ ยหิ;
วทนฺติ วิญฺญู วจนํ,
รุฬฺหาหงฺการมีทิสํฯ

๒๘๖. รุฬฺหาหงฺการํ วทนฺติฯ

๒๘๖. อิทานิ รุฬฺหาหงฺการํ ทเสฺสติ **“ทสฺสียเต”** อิจฺจาทินาฯ **สูรวีรตฺตนํ** สูรภาววีรภาวํ **อติทิตฺตํ ตุ** อติสเยน ปน ทิตฺตํ **ยหึ** วาเกฺย ทสฺสียเต, อีทิสํ วจนํ **วิญฺญู** กวโย รุฬฺหาหงฺการมิติ วทนฺตีติฯ สูโร จ วีโร จาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, รุโฬฺห อุคฺคโต อหงฺกาโร เอตฺถ วุตฺติวิเสเสติ จ วากฺยํฯ

๒๘๗. **ทเม นโนฺทปนนฺทสฺส,**
กึ เม พฺยาปารทสฺสนา;
ปุตฺตา เม ปาทสมฺภตฺตา,
สชฺชา สเนฺตว ตาทิเสฯ

๒๘๗. อุทาหรติ **“ทเม”**อิจฺจาทินาฯ **นโนฺทปนนฺทสฺส** นาคราชสฺส อปฺปเมยฺยมหานุภาวสฺส **ทเม** ทมเน **เม** มม นิรวธิสรนฺติปฺปเมยฺยปฺปภาวานุจริตกิตฺติโนปิ ปรสฺส **พฺยาปารทสฺสนา** ปโยคปฏิปาทเนน **กึ** ปโยชนํ, น กิมฺปิ, ยโต เม **ปาทสมฺภตฺตา** ปาทาวนตา **ตาทิเส** กมฺมนิ **สชฺชา** พทฺธกจฺฉา **สเนฺตว** วิชฺชเนฺตว, ตโตติ โยชนียํฯ

๒๘๗. **“ทเม”**จฺจาทิฯ **นโนฺทปนนฺทสฺส** นาครโญฺญ **ทเม** ทมกรเณ **พฺยาปารทสฺสนา** ภฺวนตฺตเย ปวตฺตมานอานุภาเวน จ สมฺปวตฺติตกิตฺติสมูเหน จ สมนฺนาคตสฺส มยฺหํ ตาทิสปโยคทสฺสเนน **กึ** ปโยชนํฯ ยสฺมา **เม ปาทสมฺภตฺตา** มยฺหํ จรณาวนตา **ตาทิเส** กิจฺจ **สชฺชา** สนฺนทฺธา **ปุตฺตา** พหโว สนฺติ เอว, ตสฺมาติฯ เจโตวสิตาย สูรวีรภาโว อิห อติทิโตฺต ทสฺสิโต โหติฯ พฺยาปารสฺส ทสฺสนมิติ จ, ปาเทสุ สมฺภตฺตาติ จ วากฺยํฯ

๒๘๘. **สิเลโส วจนา’เนกา-**
ภิเธเยฺย’กปทายุตํ;
อภินฺนปทวากฺยาทิ-
วสา เตธา’ย’มีริโตฯ

๒๘๘. สิเลสํ นิทฺทิสติ **“สิเลโส”**อิจฺจาทินาฯ อเนกํ ภินฺนมภิเธยฺยโตฺถ ยสฺสาตฺย**เนกาภิเธยฺยํฯ เอเกน** สมาเนน **ปเทน** สรูเปน **อายุต**มนฺวิตํ ยํ **วจนํ** วุตฺตีติ อนฺวทิตฺวา โส สิเลโสติ วิธียเต, เยน เกนจิ รูเปน อุปมาโนปเมยฺยลกฺขณตฺถานํ สิเลสนโตฯ **อย**เญฺจวํลกฺขโณ สิเลโส เตธา อีริโตฯ กถํ? **อภินฺนปทวากฺยาทิวสา** อภินฺนเมกํ ปทํ สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตรูปํ ยตฺร, ตเมว วากฺยํ วากฺยลกฺขโณเปตตฺตาฯ ตํ อาทิ เยสํ, เตสํ วสาติ อโตฺถฯ

๒๘๘. อิทานิ สิเลสาลงฺการํ ทเสฺสติ **“สิเลโส”**จฺจาทินาฯ อเนกาภิเธยฺยํ **เอกปทายุตํ** อุภยตฺถ สาธารณตฺตา ตุเลฺยน สทฺทรูเปน ยุตฺตํ ยํ วจนํ อตฺถิ, โส สิเลโส นามฯ โส ปน เยน เกนจิ สาธมฺมรูเปน อุปมาโนปเมยฺยภูตานมตฺถานํ สิลิฏฺฐตฺตา อญฺญมญฺญํ ผุสิตฺวา ฐิตตฺตา **สิเลโส** นามฯ **อยํ** วุตฺตลกฺขโณ สิเลโส **อภินฺนปทวากฺยาทิวสา** อกตวิการานํ สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปทสมนฺนาคตานํ วากฺยลกฺขโณเปตวากฺยานํ ปเภเทน เตธา อีริโตติฯ อเนกมภิเธยฺยํ ยเสฺสติ จ, เอกญฺจ ตํ ปทเญฺจติ จ, เตน อายุตนฺติ จ, อภินฺนานิ ปทานิ ยสฺมินฺติ จ, ตญฺจ ตํ วากฺยญฺจาติ จ, ตํ อาทิ เยสํ อภินฺนปทวากฺยานนฺติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ วากฺยํฯ

๒๘๙. **อนฺธนฺตมหโร หารี, สมารุโฬฺห มโหทยํ;**
ราชเต รํสิมาลี’ยํ, ภควา โพธยํ ชเนฯ

อภินฺนปทวากฺยสิเลโสฯ

๒๘๙. อุทาหรติ “**อนฺธนฺตมิ**”จฺจาทิฯ **อยํ ภควา** สูริโย มหามุนิ จฯ ตตฺถ สูริโย ตาว **อนฺธนฺตมหโร** ปกติยนฺธกาโรปหารี, มหามุนิ ตุ อนฺธการโมหตมาปหารีฯ **หารี** มนุโญฺญ สูริโย มหามุนิ จ, สูริโย **มโหทยํ** มหนฺตํ อุทยํ ปพฺพตํ สมารุโฬฺห, มหามุนิ ตุ **มโหทยํ** มหนฺตมพฺภุทยํ สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมรูปํ **สมารุโฬฺห** ปโตฺตฯ รํสีนํ มาลา, สา อสฺส อตฺถีติ **รํสิมาลี,** สูริโย มหามุนิ จฯ ชเน **โพธยํ** นิทฺทาปคมเนน กิเลสนิทฺทาปคมเนน วา ปโพธยโนฺต **ราชเต** ทิพฺพตีติฯ **อภินฺนปทวากฺยสิเลโส** ภเงฺคน วินา ยถาวฏฺฐานมฺภยตฺถ ปทโยชนโตฯ

๒๘๙. อิทานิ อุทาหรติ “**อนฺธ**”มิจฺจาทินาฯ **มโหทยํ** มหนฺตํ อุทยํ ปพฺพตํ, สพฺพญฺญุปทวิสงฺขาตมหาภิวุทฺธึ วา **สมารุโฬฺห** อารุโฬฺห, สมฺปโตฺต วา, **อนฺธนฺตมหโร** จกฺกวาฬคพฺภ ปตฺถฏปกติฆนนฺธการสฺส, ญาณโลจนสฺส อนฺธกรณโต อนฺธกาโรติ วุตฺตโมหสฺส วา วิทฺธํสโก, **หารี** เตเนว มนุโญฺญ **รํสิมาลี** อตฺตโน รํสิมาลาย สมนฺนาคโต **ชเน** ปกตินิทฺทาย กิเลสนิทฺทาย วา สมนฺนาคเต สเตฺต **โพธยํ** โพธยโนฺต **อยํ ภควา** ทิวากโร, ฉหิ ภคธเมฺมหิ สมนฺนาคโต พุโทฺธ วา **ราชเต** ทิพฺพตีติฯ ทฺวีสุ ปเกฺขสุ ปทานํ สมานภาเวน ฐิตตฺตา อยํ **อภินฺนปทวากฺยสิเลโส**ฯ อโนฺธ จ โส ตโม เจติ จ, ตํ หรตีติ จ, มหโนฺต จ โส อุทโย ปพฺพโต จาติ จ, มหโนฺต จ โส อุทโย อพฺภุทโย อภิวุทฺธิ จาติ จ, รํสีนํ มาลาติ จ, สา อสฺส อตฺถีติ จ, ภโค สิรี อสฺส สูริยสฺส อตฺถีติ จ, ภโค สิรีกามปยตนาทิปฺปกาโร อสฺส สตฺถุโน อตฺถีติ จ วิคฺคโหฯ อภินฺนปทวากฺยสงฺขาโต สิเลโสฯ อปโรปิ อโตฺถ เอตฺถ สิลิสฺสตีติ **สิเลโส**ฯ ‘‘ภินฺนปทวากฺยสิเลโส’’ติอาทิกมฺปิ อิมินา นเยน ญาตพฺพํฯ

๒๙๐สารทามลกาภาโส, สมานีตปริกฺขโย;
กุมุทากรสโมฺพโธ, ปีเณติ ชนตํ สุธีฯ

ภินฺนปทวากฺยสิเลโสฯ

๒๙๐. “**สารเท**”จฺจาทิฯ สุธา อสฺส อตฺถีติ **สุธี,** จโนฺทฯ โสภนา สพฺพญฺญุตญฺญาณรูปํ พุทฺธิ อสฺส อตฺถีติ **สุธี,** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ **สารโท** สรทกาเล สมฺภูโต **อมลโก** นิมฺมโล **อาภา** โสภา ยสฺส โส, จโนฺทฯ ปเรสํ นิพฺพานสารํ ททาตีติ **สารโท,** อมลโก อาภาโส, อมลกสฺส หตฺถามลกเสฺสว วา อาภาโส อเสสเญฺยฺยาวโพโธ ยสฺส โส, สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ **สํ** สมฺมา กเมนานียมานตฺตา อานีโต **ปริกฺขโย** กณฺหปโกฺข เยน โส, จโนฺทฯ **สมํ** วูปสมํ อานีโต **ปริกฺขโย** หานิ กิเลสสตฺตุกโต อธิคตกฺขยตฺตา เยนโส, สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ กุมุทากรสฺส กุมุทสฺส รํสิยา สโมฺพธิ วิกาโส ยสฺส [รํสิโย สโมฺพธิ วิกาส’สฺส (ก.)] โส, จโนฺทฯ กุยา ปถวิยา มุทํ ปีตึ กโรตีติ **กุมุทากโร, สโมฺพโธ** จตุสจฺจาวโพโธ ยสฺส โส, สมฺมาสมฺพุโทฺธ, **ชนตํ** ชนสมูหํ ปีเณตีติฯ อยํ **ภินฺนปทวากฺยสิเลโส** วุเตฺตน วิธินา ปทานํ ภินฺนตฺตาฯ

๒๙๐. “**สาร**”อิจฺจาทิฯ **สารโท** สรทกาเล สมฺภูโต, เวเนยฺยานํ นิพฺพานสารทายโก วา, **อมลกาภาโส** นิมฺมลโสโภ, นิมฺมลเกตุมาลาสมนฺนาคตตฺตา ตาทิสมตฺถกโสโภ วา, อถ วา **สารทามลกาภาโส** สรทกาเล สญฺชาตนิมฺมลโสโภ, เวเนยฺยานํ นิพฺพานสารทายกนิมฺมลโสโภ วา, อถ วา **สารทอามลกอาภาโส** นิพฺพานสารทายกหตฺถามลกสทิสเญฺยฺยาวโพโธฯ **สมานีตปริกฺขโย** กณฺหปเกฺข สุฏฺฐุ กเมน อานีโต ปริกฺขโย ปริปุโณฺณ วา จโนฺท, สมสงฺขตสนฺตึ อานีตกิเลสปริหานิสงฺขาตปริกฺขโย วาฯ **กุมุทากรสโมฺพโธ** กุมุทวิกาสเนน สมนฺนาคโต, กุสงฺขาตปถวีนิสฺสิตานํ ชนานํ ปีติชนนจตุสจฺจาวโพเธน สมนฺนาคโต วาฯ **สุธี**

สุธาสงฺขาตอมตวนฺตตาย ตนฺนามโก จโนฺท, สุนฺทรปญฺญวนฺตตาย ตนฺนามโก สมฺมาสมฺพุโทฺธ วาฯ **ชนตํ** ชนสมูหํ ปีเณตีติฯ อุภยปเกฺขสุ ปทํ ภินฺทิตฺวา อตฺถสฺส โยชนโต อยํ **ภินฺนปทวากฺยสิเลโส**ฯ สรเท ภโว สารโท, จโนฺทฯ สารํ ททาตีติ สารโท, ภควาฯ ''สารโท''ติ อิทํ ''อาภาโส''ติ ปทสฺส วิเสสนํ โหติฯ อมลโกนิมฺมโล อาภาโส อสฺส จนฺทสฺสาติ จ, กมฺหิ มตฺถเก อาภาโสติ จ, อมโล กาภาโส อสฺส สตฺถุโนติ จ, สารโท อมลโก อาภาโส ยสฺส จนฺทสฺส ภควโต วาติ จ, สารโท อามลกสฺส วิย อาภาโส เญยฺยาวโพโธ อสฺส ภควโตติ จ, สํ สมฺมา อานีโต ปริกฺขโย กลาหานิ อเนเนติ จ, สมํ วูปสมํ อานีโต ปริกฺขโย หานิ กิเลสสตฺตุโต เยเนติ จ, กุมุทานํ อากโรติ จ, เตสํ สโมฺพโธ วิกาโส ยเสฺสติ จ, มุทํ ปีตึ กโรตีติ มุทากโรฯ กฺริยาปถวิยา มุทากโรติ จ, โส สโมฺพโธ จตุสจฺจาวโพโธ ยเสฺสติ จ, สุธา อมตํ อสฺส จนฺทสฺส อตฺถีติ จ, สุ โสภนา ธี พุทฺธิ อสฺส สมฺพุทฺธสฺสาติ จ วิคฺคโหฯ

๒๙๘. **สมาหิตตฺตวินโย, อหีนมทมทฺทโน;**
สุคโต วิสทํ ปาตุ, ปาณินํ โส วินายโกฯ

ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโสฯ

๒๙๑. **''สมาหิเต''**จฺจาทิฯ **สํ** สมฺมา **อาหิโต** ปติฏฺฐาปิโต อตฺตสฺส **วินโย** วินยนํ สพฺพตฺถ สวิสเย อปฺปฏิหตจารวเสน ยสฺส โส, ครุโฬฯ **วินยนํ** ปวิวิตฺตกายจิตฺตปฺปวตฺติวเสน ทมนํ ยสฺส โส, สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ อิติ อภินฺนปทํฯ อหีนํ สปฺปานํ อินา นายกา, เตสํ มทํ มทฺทตีติ **อหีนมทมทฺทโน,** ครุโฬฯ อหีนานมุตฺตมปุริสานมฺปิ มหาพฺรหฺมาทีนํ มทํ มทฺทตีติ **อหีนมทมทฺทโน,** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ สุนฺทรํ คตํ คมนํ สมุทฺทํ ภินฺทิตฺวา ชลสงฺคมโต ปฐมเมวอุคฺคมนสามตฺถิยโยคโต ยสฺส โส, ครุโฬฯ สุนฺทรํ คมนมสฺส นาควิกฺกนฺตจารตฺตา **สุคโต,** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ อภินฺนปทํฯ **โส** วีนํ ปกฺขีนํ นายโก, ครุโฬฯ วิสํ ททาตีติ **วิสทํ ปาณินํ** นาคโลกํ **ปาตุ** อหึสนวเสน ปาลยตุ, **โส** วิเนติ เวเนยฺเยติ **วินายโก,** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ **ปาณินํ** สกลสตฺตโลกํ **วิสทํ** อสลฺลีนํ ปาตุฯ ***ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโสยํ*** วุตฺตนเยน ปทานํ [ปน (ก.)] อุภยมิสฺสตฺตาฯ

๒๙๑. **''สมาหิเต''**จฺจาทิฯ **สมาหิตตฺตวินโย** สมฺมา อาหิตาย ฐปิตาย สรีรสฺส สวิสเย คติยา สมนฺนาคโต, สมฺมา อาหิเตน ฐปิเตน จิตฺตทมเนน สมนฺนาคโต วา, **อหีนมทมทฺทโน** นาคราชูนํ มทมทฺทโน, อหีนานํ อุตฺตมานํ พกพฺรหฺมาทีนมฺปิ มทมทฺทโน วา, **สุคโต** ปกฺขวาตเวเคน สมุทฺทชลํ ทฺวิธา กตฺวา ตสฺมึ ชเล อเนกีภูเตเยว นาคภวนํ คนฺตฺวา นาเค คเหตฺวา คมเน สมตฺถตฺตา สุนฺทรคมโน, สมนฺตภทฺทกอเนกปฺปการคมโน วา, **วินายโก** ปกฺขีนํ นายโก **โส** ครุฬราชา **วิสทํ** โฆรวิสตฺตา วิสทายกํ **ปาณินํ** นาคโลกํ **ปาตุ** อหึสนวเสน ปาเลตุฯ โน เจ, **วินายโก** เวเนยฺย วิเนโนฺต **โส** สมฺมาสมฺพุโทฺธ **ปาณินํ** สกลสตฺตโลกํ **วิสทํ** วิสารทํ กตฺวา **ปาตุ** อหิตาปนยนหิโตปนยเนน รกฺขตูติฯ อุภยปเกฺขสุ ''อหีนมทมทฺทโน''อิจฺจาทิเกหิ ภิเนฺนหิ จ ''สมาหิตตฺตวินโย''อิจฺจาทิเกหิ อภิเนฺนหิ จ ปเทหิ สมนฺนาคตตฺตา อยํ ***ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโส***ฯ อตฺตสฺส วินโยติ จ, สมาหิโต อตฺตวินโย ยสฺส ครุฬสฺส ตถาคตสฺส วาติ จ, อหีนํ อินา นายกาติ จ, อหีนานํ นาคราชูนํ มโทติ จ, หีเนหิ อเญฺญ อหีนา อุตฺตมา, เตสํ มโทติ จ, ตํ มทฺทตีติ จ, วีนํ ปกฺขีนํ นายโกติ จ, เวเนยฺยชเน วิเนตีติ จ วากฺยํฯ ทุติยปเกฺข ''วิสท''นฺติ กฺริยาวิเสสนํฯ

๒๙๒. **วิรุทฺธาวิรุทฺธาภินฺน-กมฺมา นิยมวา ปโร;**
นิยมเกฺขปวจโน, อวิโรธิ วิโรธฺย'ปิฯ

๒๙๑. **โอจิตฺยสโมฺปสกาทิ, สิเลโส ปทชาทิ’ติ** [ปทชาติปิ (ก.)];
เอสํ นิทสฺสเนเสฺวว, รูป’มาวิภวิสฺสติฯ

๒๙๒-๓. สิเลสเภทมญฺญถาปิ ทเสฺสตุมาห **“วิรุทฺธ”**อิจฺจาทิฯ วิรุทฺธานิ จาวิรุทฺธานิ จ อญฺญมภินฺนญฺจ, ตานิเยว **กมฺมานิ** กฺริยานิ เยสํ, เต ตโย สิเลสาฯ นิยโม’วธารณมสฺมึ อตฺถีติ **นิยมวา, ปโร** อโญฺญ สิเลโสปิฯ นิยมสฺส **อเกฺขโป** นิเสธนํ ยสฺส, ตํ **วจน**มภิธานํ ยสฺส, ตาทิโสปิฯ นาสฺส วิโรโธ อตฺถีตฺย**วิโรธิ,** โสปิฯ วิโรโธ อสงฺคติ เอตฺถ วิชฺชตีติ **วิโรธิ,** โสปิฯ โอจิตฺยํ สโมฺปเสตีติ โอจิตฺยสโมฺปสโก, โส อาทิ ยสฺส อลงฺการนฺตรโคจรสฺส สิเลสสฺส, โส ปทโต ชาตาทิสิเลโสปิฯ **อิติ**เต ปเรปิ สิเลสเภทา สนฺติฯ **เอสํ** ยถาวุตฺตานํ **นิทสฺสเนสุ** ปโยเคเสฺวว **รูปํ** สภาโว ลกฺขณํ อาวิภวิสฺสตีติฯ

๒๙๒-๓. อวุตฺตสิเลสวิเสเส ทเสฺสตุํ อุทฺทิสติ **“วิรุทฺธา”**อิจฺจาทิฯ **วิรุทฺธาวิรุทฺธาภินฺนกมฺมา อปิ** อุภยตฺถสฺส วิรุเทฺธน จ อวิรุเทฺธน จ อภิเนฺนน จ กเมฺมน สมนฺวิตา ตโย สิเลสา จ, **ปโร** อโญฺญ **นิยมวาปิ** อวธารเณน ยุตฺตสิเลโส จ, **นิยมเกฺขปวจโนปิ** อวธารณสฺส ปฏิเสธปกาสกาภิธานสิเลโส จ, **อวิโรธิปิ** อุภยปกฺขาวิโรธิสิเลโส จ, **วิโรธิอปิ** อุภยตฺถสฺส วิโรธิสิเลโส จ, **ปทชาทิ** ปเทน ชาโต วาเกฺยน ชาโต โอจิตฺยสโมฺปสกาทิสิเลโสปีติ **เอสํ** สิเลสานํ **นิทสฺสเนเสฺวว** นิทสฺสนสงฺขตอุทาหรเณเสฺวว **รูปํ** สรูปํ เตสํ ลกฺขณํ วา อาวิภวิสฺสติ, นิทสฺสิยมานอุทาหรเณเนว ลกฺขณสฺส คมฺมมานตฺตา วิสุํ น กเถสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ วิรุทฺธานิ จ อวิรุทฺธานิ จ อภินฺนเญฺจติ จ, ตเมว กมฺมํ กฺริยา เยสํ สิเลสานมิติ จ, นิยโม อวธารณํ อสฺมึ อตฺถีติ จ, นิยมสฺส อเกฺขโป ปฏิเสโธ อสฺส อตฺถีติ จ, ตํ วจนํ อภิธานํ ยสฺส สิเลสสฺสาติ จ, นาสฺส วิโรโธ อตฺถีติ จ, โอจิตฺยํ สโมฺปเสตีติ จ, โส อาทิ ยสฺส อุปมาสิเลสาทิโนติ จ, ปทโต ชาโตติ จ, โส อาทิ ยสฺส วากฺยสฺสาติ จ วิคฺคโหฯ

วิรุทฺธกมฺมสิเลส

๒๙๔. **สวเส วตฺตยํ โลกํ, อขิลํ กลฺลวิคฺคโห** [กลวิคฺคโห (สี.)];
ปราภวติ มาราริ, ธมฺมราชา วิชมฺภเตฯ

๒๙๔. ตโต กเมน เตทสฺสียนฺติ **“สวเส”**อิจฺจาทิฯ อขิลํ โลกํ สวเส วตฺตยํ มาราริ ธมฺมราชา จ, **กโลฺล** มนฺโญฺญ **วิคฺคโห** กลโห ยสฺส มาราริโน, **วิคฺคโห** สรีรสมฺปทา ยสฺส ธมฺมราชสฺส, เตสุ มาราริ **ปราภวติ** ปราภวมเปติ โพธิยํ ปฏิลทฺธปราชยวเสน, **ธมฺมราชา** สมนฺตภโทฺท ตุ **วิชมฺภเต** โลกตฺตยพฺยาปิสมุลฺลปิตวิชยทฺธนิปวตฺติวเสน สมํ ภวตีติ อยํ วิรุทฺธกมฺมสิเลโส ปราภววิชมฺภนานมโญฺญญฺญวิโรธโตฯ

๒๙๔. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน อุทาหรติ **“สวเส”**อิจฺจาทิฯ อขิลํ โลกํ **สวเส วตฺตยํ** อนเตฺถ ยุญฺชนโต อตฺตโน วเส วตฺตยโนฺต, โน เจ, สกลโลกํ หิเต ยุญฺชนโต อตฺตโน วเส วตฺตยโนฺต **กลฺลวิคฺคโห** มนฺญฺญกลโห, โน เจ, มนฺญฺญสรีรสมฺปตฺติยุโตฺต มาราริ **ปราภวติ** โพธิมูเล ลทฺธปราชยวเสน ปราภวํ ปาปุณาติ, **ธมฺมราชา** ตถาคโต ปน **วิชมฺภเต** โลกตฺตเย ปตฺถฏชยโฆสวเสน วิชมฺภตีติฯ ปราภวนวิชมฺภนกฺริยานํ อญฺญมญฺญวิรุทฺธตฺตา อยํ วิรุทฺธกมฺมสิเลโส นามฯ สสฺส อตฺตโน วโส อิสฺสริยมิติ จ, กโลฺล มนฺโญฺญ วิคฺคโห วิวาโท เทโห วา ยเสฺสติ จ วากฺยํฯ

อวิรุทฺธกมฺมสิเลส

๒๙๕. สภาวมธุรํ ปุญฺญ-วิเสโสทยสมฺภวํ;
สุณนฺติ วาจํ มุนิโน, ชนา ปสฺสนฺติ จา'มตํฯ

๒๙๕. **“สภาเว”**จฺจาทิฯ สภาเวเนว **มธุรา** ปิยา วาจา, มธุรํ อมตํ, ปุญฺญวิเสสสฺส **อุทโย** อภิวฑฺฒิ, เตน สมฺภโว, ยสฺส วา ตํ, **มุนิโน วาจํ** สทฺธมฺมสงฺขาตํ ชนา สุณนฺติ, ตสฺสยํ อมตญฺจ [ตสฺส จ นิสฺสยํ อมตนฺติ (ก.)] ปสฺสนฺตีติ อยมวิรุทฺธกมฺมสิเลโส สวนทสฺสนานํ อวิรุทฺธตฺตาติฯ

๒๙๕. **“สภาว”**มิจฺจาทิฯ **สภาวมธุรํ** “วาจามธุรํ กริสฺสามี”ติ กตฺตพฺพปโยคํ วินาปิ มธุรตฺตา ปกติมธุรํ, โน เจ, เกนจิ ปจฺจเยน อนุปฺปนฺนตฺตา สงฺขรวิเสสํ วินาปิ ปกติปณีตํ, **ปุญฺญวิเสโสทยสมฺภวํ** ปุญฺญวิเสสเทสกสฺส มุนิโน กสฺสจิ กุสลวิเสสสฺส อภิวุฑฺฒิยา สมฺภูตํ, โน เจ, เวเนยฺยชนานํ นิพฺพานาธิปฺปาเยน กตกุสลวิเสสสฺส อภิวุฑฺฒิยา อารมฺมณเตฺตน ปฏิลทฺธํ **มุนิโน วาจํ** สทฺธมฺมสงฺขาตํ สุณนฺติ, **อมตํ** นิพฺพานญฺจ **ชนา** เวเนยฺยชนา ปสฺสนฺตีติฯ สวนทสฺสนกฺริยานํ อญฺญมญฺญาวิรุทฺธตฺตา อยํ อวิรุทฺธกมฺมสิเลโสฯ สสฺส อตฺตโน ภาโวติ จ, เตน มธุรา, มธุรมิติ จ, ปุญฺญเมว วิเสโสติ จ, ตโสฺสทโยติ จ, เตน สมฺภโว ยเสฺสติ จ วิคฺคโหฯ

อภินฺนกมฺมสิเลส

๒๙๖. อนฺธการาปหาราย,
สภาวมธุราย จ;
มโน ปีเณติ [ธิโนติ (สี. อภินวฎีกา จ)] **ชนฺตูนํ,**
ชิโน วาจาย ภาย จฯ

๒๙๖. **“อนฺธกาเร”**จฺจาทิฯ อนฺธการํ โมหสงฺขาตํ ปกติอนฺธการํ วา อปหรตีติ **อนฺธการาปหารา,** วาจา, ภา จฯ ตาย สภาวภาสาย, โสภาย จ ชิโน ชนฺตูนํ **มโน** จิตฺตํ ปีเณตีติ อยมภินฺนกมฺมสิเลโส ปีณนลกฺขณาเยกาย กฺริยาย วาจาย ภาย จ สมฺปโนฺนติฯ

๒๙๖. **“อนฺธการา”**อิจฺจาทิฯ **อนฺธการาปหาราย** โมหนฺธการํ ปกติอนฺธการํ วา อปหรณาย **สภาวมธุราย** จ สภาวโต กณฺณสุขาย, สภาวโต เนตฺตาภิรามาย **วาจาย ภาย** สรีรกนฺติยา จ ชิโน ชนฺตูนํ **มโน** จิตฺตํ **ธิโนติ** ปีเณตีติฯ ปีณยนสภาวาย เอกาย กฺริยาย สทฺธึ กรณภูตานํ ทฺวินฺนํ วาจาภานํ โยชิตตฺตา อยํ อภินฺนกมฺมสิเลโสฯ อนฺธการ'มปหรตีติ จ, สภาเวน มธุราติ จ วากฺยํฯ

นิยมวนฺตสิเลส

๒๙๗. เกสกฺขีนํว กณฺหตฺตํ, สมูนํเยว วงฺกตา;
ปาณิปาทาธรานํว, มุนินฺทสฺสา'ติรตฺตตาฯ

๒๙๗. **“เกสิ”**จฺจาทิฯ กณฺหตฺตํ เกสกฺขีนํเยว, น มนสิ, กณฺหตฺตคุโณ ปาปตฺตญฺจ สิลิฎฺฐํฯ วงฺกตา ภมูนํเยว, น อชฺฌาสเย, วงฺกตานตฺตํ สฐตฺตญฺจ สิลิฎฺฐํฯ อติรตฺตตา ปาณิปาทาธรานํเยว, น จิเตฺต, อติรตฺตตาคุโณ ราโค จ สิลิสฺสเตฯ “มุนินฺทสฺสา”ติ “กณฺหตฺต”นฺติ อาทีสุ สพฺพตฺถ สมฺพนฺธนียํฯ นิยมวา สิเลโส เกสกฺขีนํวาติ อวธารณปฺปโยคาติฯ

๒๙๗. “**เกสกฺขีน**”มิจฺจาทิฯ มุนินฺทสฺส กณฺหตฺตํ เกสกฺขีนํ เอว โหติ, กณฺหตฺตสงฺขตมกุสลํ น จิเตฺตฯ วงฺกตา ภมูนํเยว, นชฺฌาสเยฯ อติรตฺตตา ปาณิปาทาธรานํ เอว, น เกสฺจิวตฺถูสูติฯ ‘‘เกสกฺขีนํวา’’ติอาทีสุ นิยมสงฺขาตอวธารณปทสฺส วิชฺชมานตฺตา กณฺหภาเวน สทฺธึ ปาปตฺตสฺส จ, วงฺกคุเณน สทฺธึ สาเฐยฺยสฺส จ, รตฺตคุเณน สทฺธึ ราคสฺส จ สิลิฏฺฐตฺตา อยํ นิยมวนฺตสิเลโส นามฯ เกสานิ จ อกฺขีนิ เจติ จ, กณฺหสฺส ภาโวติ จ, วงฺกสฺส ภาโวติ จ, ปาณโย จ ปาทานิ จ อธรานิ จาติ จ, อติรตฺตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ

นิยมเกฺขปสิเลส

๒๙๘. ปาณิปาทาธเรเสฺวว, สาราโค ตว ทิสฺสติ;
ทิสฺสเต โส’ย’มถ วา, นาถ สาธุคุเณสฺวปิฯ

๒๙๘. “**ปาณิ**”จฺจาทิฯ นาถ ตว ปาณิปาทาธเรเสฺวว **สาราโค** โสภโน รตฺตวโณฺณ ทิสฺสติ, น จิเตฺต, สาราโค รตฺตวโณฺณ ฉนฺทราโค จาติ สิลิฏฺฐํฯ อยํ นิยโม อกฺขิปฺยเตฯ **อถ วา** กถํ นิยมฺยเต, ยโต **โส อยํ** สาราโค สาธูนํ คุเณเสฺวว วิราคลกฺขโณ ทิสฺสเต อิติฯ ตสฺมา กถมวธารียตีติ นิยมเกฺขปวจโน สิเลโสยํฯ

๒๙๘. “**ปาณิ**”จฺจาทิฯ เห **นาถ** ตว **สาราโค** โสภโน รตฺตวโณฺณ ปาณิปาทาธเรเสฺวว ทิสฺสติ, จิเตฺต โลโภ ปน น ทิสฺสติฯ อถ วา **โส อยํ** สาราโค กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทภูโต **สาธุคุเณสฺวปิ** สชฺชนานํ สีลาทิคุเณสุปิ ทิสฺสติฯ ‘‘เอวา’’ติ ทสฺสิตนิยมสฺส ปฏิเสธเกน “**อถ วา**”ติ วจเนน สมนฺนาคตตฺตา รตฺตวณฺณสงฺขาตราเคน โลภสฺส สิลิฏฺฐตฺตา จ อยํ นิยมเกฺขปวจนสิเลโสฯ สํ โสภโน ราโคติ วิคฺคโหฯ

อวิโรธิสิเลส

๒๙๙. สลกฺขโณ’ติสุภโค,
เตชสฺสี นิยโตทโย;
โลเกโส ชิตสํเกฺลโส,
วิภาติ สมณิสฺสโรฯ

๒๙๙. “**สลกฺขโณ**”อิจฺจาทิฯ สห ลกฺขเณน สสรูเปน ทฺวตฺตึ สวรปุริสลกฺขเณน วา วตฺตมาโน **สลกฺขโณ,** จโนฺท มุนิโนฺท จ, อติสุภโค โส จ, **เตชสฺสี** สูริโย ปภาวิเสสยุโตฺต จ, นิยโต ปติทินมุทโย ปภาลกฺขโณ ยสฺส โส **นิยโตทโย,** สูริโย, นิยโต ถิโร อุทโย สมฺมาสมฺพุโทฺธ สโมฺพธิรูโป ยสฺส โส **นิยโตทโย,** มุนิโนฺท, **โลเกโส** พฺรหฺมา มุนิโนฺท จ, ชิโต สํเกฺลโส ฌานรติวเสน กายจิตฺตาพาโธ เยน โส, พฺรหฺมา, ชิโต สํเกฺลโส ทสวิโธ อคฺคมคฺคญฺญาณลาภา เยน โสฯ โส มณีนํ อิสฺสโร อุปมณิ [อุตฺตมมณิ (?)], สมณานํ อิสฺสโร มุนิโนฺท วิภาตีติ โยชฺชํฯ อยมวิโรธิสิเลโส ลกฺขณสุภคาทีนมุภยตฺถาปิ อพฺยวหิตตฺตาฯ

๒๙๙. “**สลกฺขโณ**”อิจฺจาทิฯ **สลกฺขโณ** ลกฺขเณน สหิโต, **อติสุภโค** อติสุนฺทราย ลกฺขิยา สมนฺนาคโต, โน เจ, ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สหิโต อติวิย โสภาทีหิ ยุโตฺต, **เตชสฺสี** อนฺธการวิธมนสงฺขตมหานุภาเวน ยุโตฺต, **นิยโตทโย** ปติทินํ ปุพฺพณฺหกาเล นิยมิตคนฺคมโน, โน เจ, นิรนฺตรปวตฺตพุทฺธเตชสา ยุโตฺต ถิรสพฺพญฺญุปทวิสงฺขาตาภิวุฑฺฒิยา สมนฺนาคโต, **โลเกโส** พฺรหฺมภูโต, **ชิตสํเกฺลโส** ฌานปีติยา วิชิตกายจิตฺตทรโถ, โน เจ, ติโลกสฺส อิสฺสรภูโต จตุตฺถมคฺคญฺญาเณน หตทสวิธสํกิเลโส, **สมณิสฺสโร** โส อุตฺตโม มณิ

วิภาติ โสภติ, โน เจ, สมณานํ อิสฺสโร **วิภาติ** ทิพฺพตีติฯ ‘‘สลกฺขโณ สุภโค’’อิจฺจาทิกานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ อวิรุทฺธตฺตา จ, ปฐมปาเท จเนฺทน ทุติเย สูริเยน ตติเย พฺรหฺมุนา จตุเตฺถ มณินา จ สพฺพญฺญุปทตฺถสฺส สิลิฏฺฐตฺตา จ อยํ อวิโรธิสิเลโส นามฯ สห ลกฺขเณน วตฺตมาโนติ จ, อติโสภโน ภโค สิรี วา สิริกามปยตนาทิโก วา อสฺสาติ จ, เตโช อสฺส อตฺถีติ จ, นิยโต อุทโย อเสฺสติ จ, โลกสฺส อิโส อิสฺสโรติ จ, ชิโต สํเกฺลโส เยเนติ จ, มณีนํ สมณานํ วา อิสฺสโรติ จ วากฺยํฯ

วิโรธิสิเลส

๓๐๐อสโมปิ สโม โลเก,
โลเกโสปิ นรุตฺตโม;
สทโยปฺย’ทโย ปาเป,
จิตฺตา’ยํ มุนิโน คติฯ

๓๐๐. ‘‘**อสโมปิ**’’จฺจาทิฯ นตฺถิ สโม ราชคุณาทีหิ อสฺสาติ **อสโม,** โกจิ ราชาทิ, ‘‘อสโม’’ติ โลเกกสิขามณิภาเวน มุนิฯ ตตฺถ ยทา อสโม ราชาทิ, ตทา โลเก สโมติ วิรุทฺธํ อสมตฺตา ตสฺสฯ **อปิ**สโทฺท วิโรธํ โชเตติฯ ปกฺขนฺตเร ตฺววิรุทฺธํ, โลเก เทวทตฺตาทีนํ วิโรธิสตฺตานํ ราหุลาทีนํ อวิโรธิสตฺตานญฺจ สมตฺตา, ตโตเยวายํ วิโรธาภาสานญฺจสา วิโรโธเยวฯ **โลเกโส** พฺรหฺมา มุนิ จฯ ตตฺถ ‘‘พฺรหฺมา นรุตฺตโม’’ติ วิรุทฺธํ ทิพฺพโยนิตฺตา ตสฺสฯ ปกฺขนฺตเร ตฺวพฺยาฆาโต อุตฺตมนรตฺตา ตสฺสฯ ทโย ทานํ, สห ทเยนาติ **สทโย,** โกจิ ปุริโสฯ สห ทยาย วตฺตตีติ **สทโย,** มุนิฯ ตตฺถ ปุริโส ทายโก ปาเป ชเน กถมทโยติ วิรุชฺฌติฯ มุนิ ปาเป ราคาทิเก อทโยติ วิรุชฺฌติฯ ตสฺมา มุนิโน **อยํ** ยถาวุตฺตา **คติ** ปวตฺติ **จิตฺตา** อพฺภุตาติ อยํ วุตฺตนเยน วิโรธิสิเลโส อุทาหโฏฯ

๓๐๐. ‘‘**อสโม**’’อิจฺจาทิฯ **อสโมปิ** อตุโลฺยปิ โกจิ ราชาทิโก โลเก **สโม** ตุโลฺย, โน เจ, สทิสปุคฺคลรหิโต เอว ราหุลภทฺรเทวทตฺตาทิสพฺพโลเก อนุนยปฏิฆาภาเวน สโม โหติฯ **โลเกโสปิ** พฺรหฺมภูโตปิ **นรุตฺตโม** นรวโร โหติ, โน เจ, สกลโลกาธิปติ หุตฺวา เอว นรุตฺตโมฯ **สทโยปิ** ยาจเกสุ ทยสงฺขาเตน ทาเนน ยุโตฺตปิ **ปาเป** ปาปิเฏฺฐ **อทโย** ทานรหิโต, โน เจ, ทยาสหิโต เอว อกุสเล นิทฺทโยฯ มุนิโน อยํ **คติ** ปวตฺติ **จิตฺตา** วิจิตฺตาติ ราชาทิโน อสมสมตา จ, พฺรหฺมา หุตฺวา อุตฺตมนรภาโว จ, ทานสหิตสฺส กสฺสจิ ปุริสสฺส ทานรหิตภาโว จ วิรุโทฺธ โหติฯ ตสฺมา ราชพฺรหฺมปุริเสหิ มุนิโน สิลิฏฺฐตฺตา อยํ วิโรธิสิเลโส นามฯ ปุพฺพปุพฺพปเกฺข วิโรโธ อปราปรปเกฺขหิ นิราภโต โหติฯ ปุพฺพปเกฺข **อปิ**สโทฺท วิโรธํ โชเตติ, อปรปเกฺข อวธารณนฺติฯ นตฺถิ สโม ยเสฺสติ จ, นโร จ โส อุตฺตโม เจติ จ, สห ทเยน ทยาย วา วตฺตมาโนติ จ, นตฺถิ ทโย ทยา วา อเสฺสติ จ วิคฺคโหฯ

โอจิตฺยสโมฺปสกปทสิเลส

๓๐๑สํสารทุโกฺขปหตา-วนตา ชนตา ตฺวยิ;
สุข’มิจฺฉิต’มจฺจนฺตํ, อมตนฺทท วินฺทติฯ

๓๐๑. อุทาหรติ ‘‘**สํสาเร**’’จฺจาทิฯ **สํสาโร** อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา ขนฺธปฏิปาฏิเยว **ทุกฺขํ** ทุกฺขมตฺตาทินา, เตน **อุปหตา** ปหฏา ชนตา, อมตํ สุขํ อมตํ วา นิพฺพานํ ททาตีติ **อมตนฺททา**ติ อามนฺตนํ, ตฺวยิ **อวนตา** ปณามวเสน **อิจฺฉิต**มติมตํ ทุกฺขาปคมนิพฺพตฺตํ กายิกํ

เจตสิกญฺจ **สุขํ** อจฺจนฺตํ **วินฺทติ** ปฏิลภตีติฯ เอตฺถ อมตํ สุธา นิพฺพานญฺจ, อมตนฺทโท ทุกฺขปหเต สุขยตีติ อุจิตนฺติ ‘‘อมตํ ททาตี’’ติ ปทมธิคเต วตฺถุนิ โอจิตฺยํ สโมฺปสยตีติ โอจิตฺยสโมฺปสโก ปทสิเลโสยํฯ **อาทิ**สเทฺทน ‘‘สุคนฺธิโสภาสมฺพนฺธี’’ตฺยาทฺยุปมาสิเลสาทโย สงฺคหิตาติฯ

๓๐๑. **‘‘สํสาร’’**อิจฺจาทิฯ **สํสารทุกฺขปหตา** ขนฺธธาตุอายตนานํ นิรนฺตรปวตฺติสงฺขาเตน ทุเกฺขน อุปหตา ชนตา, **อมตนฺทท** เห สุธาทายก โน เจ, นิพฺพานทายก ตถาคต ตฺวยิ **อวนตา** ปณมนวเสน โอนตา **อิจฺฉิตํ** อภิมตํ **สุขํ** กายิกเจตสิกสุขํ **อจฺจนฺตํ** อติสเยน **วินฺทติ** เสวตีติฯ อมตทายกา ทุกฺขิเต สุขิเต กโรนฺตีติ อิทํ อุจิตเมเวติ อุภยตฺถสฺสาปิ วาจกํ ‘‘อมตํ ททาตี’’ติ ปทํ ตาทิสชนสฺส สุขทาเน โอจิตฺยํ โปเสตีติ อยํ โอจิตฺยสโมฺปสกปทสิเลโสฯ สํสาโรเยว ทุกฺขนฺติ จ, เตน อุปหตาติ จ, อมตํ สุธํ นิพฺพานํ วา ททาตีติ จ วากฺยํฯ

๓๐๒คุณยุเตฺตหิ วตฺถูหิ, สมํ กตฺวาน กสฺสจิ;
สํกิตฺตนํ ภวติ ยํ, สา มตา ตุลฺยโยคิตาฯ

๓๐๒. ตุลฺยโยคิตํ โยชยติ **‘‘คุเณ’’**จฺจาทินาฯ **คุโณ** ธโมฺม สาธุ อสาธุ วา, เตน ยุเตฺตหิ วตฺถูหิ สห **สมํ กตฺวาน** วตฺถุโต อสาเมฺยปิ ตถาภาวมาโรปฺย **กสฺสจิ** ปุริสาทิโน ถุตินินฺทตฺถํ ยํ **กิตฺตน**มาขฺยานํ, **สา** ตุลฺยกฺขณา ตุลฺยโยคิตา มตา, วตฺถุมิจฺฉิเตน คุเณน ตาทิสานํ ตุลฺยโยคิตาปฏิปาทนโต ตทตฺถิเยน ตุลฺยโยคิตา ตถา ทฺวิธา วตฺตติฯ

๓๐๒. อิทานิ ตุลฺยโยคิตาลงฺการํ ทเสฺสติ **‘‘คุณยุเตฺตหิ’’**อิจฺจาทินาฯ **คุณยุเตฺตหิ** สุนฺทราสุนฺทเรหิ เยหิ เกหิจิ คุเณหิ ยุเตฺตหิ วตฺถูหิ, **สมํ กตฺวาน** ตตฺวโต อสมาเนสฺปิ สมานตฺตพุทฺธิยา อาโรปนํ กตฺวา, **กสฺสจิ** ปุริสาทิโน ถุตึ นินฺทํ วา นิสฺสาย ยํ **สํกิตฺตนํ** คุณาคุณกถนํ ภวติ, สา ตุลฺยโยคิตาติ มตาติฯ คุเณหิ ยุตฺตาติ จ, ตุเลฺยน คุเณน สห โยโคติ จ, โส เอเตสํ รํสิมาลีภควนฺตาทีนมตฺถีติ จ, เตสํ ภาโว ตุลฺยคุณสมฺพโนฺธติ จ วิคฺคโหฯ เอตฺถ ตุลฺยคุณยุตฺตปทตฺถานํ ตคฺคุณสมฺพนฺธสฺส ตุลฺยโยคิตาภาวโต ตปฺปฏิปาทโก อุตฺติวิเสโส ตทตฺถิเยน ตุลฺยโยคิตาติ เญยฺยาฯ

๓๐๓สมฺปตฺตสมฺมโท โลโก,
สมฺปตฺตาโลกสมฺปโท;
อุโภหิ รํสิมาลี จ,
ภควา จ ตโมนุโทฯ

๓๐๓. อุทาหรติ **‘‘สมฺปเตฺต’’**จฺจาทิฯ ตมํ นุทตีติ **ตโมนุโทฯ รํสิมาลี** สูริโย จ, อถ วา สมฺมาสมฺพุโทฺธ จาติ **อุโภหิ** กรณภูเตหิ เหตุภูเตหิ วา **โลโก** สตฺตโลโก, สมฺปโตฺต สมฺมโท ปีติ เยน ตถาวิโธ จ, สมฺปโตฺต อาโลกสฺส สมฺปทา เยน ตถาวิโธ จาปีติฯ เอตฺถ ปีติทานาทิคุณยุเตฺตน รํสิมาลินา สมํ กตฺวา ภควโต ถุติวเสน กิตฺตนนฺติ ลกฺขณํ โยชนียํฯ

๓๐๓. อิทานิ อุทาหรติ **‘‘สมฺปตฺติ’’**จฺจาทินาฯ **ตโมนุโท** อนฺธการํ ปหรโนฺต รํสิมาลี จ ภควา จ **อุโภหิ** กรณภูเตหิ เหตุภูเตหิ วา, **โลโก** สตฺตโลโก **สมฺปตฺตสมฺมโท** ปฏิลทฺธปีติโก จ สมฺปตฺตาโลกสมฺปทา จ โหตีติฯ เอตฺถ ปีติทานาโลกกรณสงฺขาตคุณยุเตฺตน สูริเยน ตุลฺยํ กตฺวา ภควโต ถุติวเสน คุณกถนํ โหติฯ สมฺปโตฺต สมฺมโท ปีติ เยเนติ จ, อาโลกสฺส

สมฺปทาติ จ, สมฺปตฺตา อาโลกสมฺปทา เยเนติ จ, ตมํ นุทตีติ จ วากฺยํฯ อุทาหรเณ อทสฺสิเตปิ อสาธุคุณยุตฺเตน เกนจิ วตฺถุนา สมํ กตฺวา กสฺสจิ กาตพฺพนินฺทาปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพาฯ

๓๐๔อตฺถนฺตรํ สาธยตา, กิญฺจิ ตํสทิสํ ผลํ;
ทสฺสียเต อสนฺตํ วา, สนฺตํ วา ตํ นิทสฺสนํฯ

๓๐๔. นิทสฺสนํ ปทเสฺสติ "**อตฺถนฺตร**"มิจฺจาทินาฯ **อตฺถนฺตรํ** นิทเสฺสตพฺพาเปกฺขาย อญฺญํ กิญฺจิ อุจิตํ การิยํ **สาธยตา** เกนจิ วตฺถุนา เหตุภูเตน, เตน อตฺถนฺตเรเนว **สทิสํ** ตุลฺยํ ผลํ กิญฺจิ **อสนฺตํ** อนิฏฺฐํ วา **สนฺตํ** อิฏฺฐํ วา **ทสฺสียเต** ปฏิปาทียเต, ตํ เอวํลกฺขณํ นิทสฺสนํ สิยาฯ

๓๐๔. อิทานิ นิทสฺสนาลงฺการํ นิทเสฺสติ "**อตฺถนฺตริ**"จฺจาทินาฯ **อตฺถนฺตรํ** นิทฺทิสิตพฺพโต อญฺญํ อุจิตการิยสงฺขาตมตฺตํ [อุจิตกิจฺจ… (ก.)] **สาธยตา** สาธยเนฺตน เกนจิ วตฺถุนา **ตํสทิสํ** เตน อตฺถนฺตเรน สมานํ **อสนฺตํ** อนิฏฺฐํ วา **สนฺตํ** อิฏฺฐํ วา กิญฺจิ ผลํ **ทสฺสียเต** วตฺถูหิ ปฏิปาทียเต, **ตํ** ตาทิสํ ผลํ นิทสฺสนํ นามาติฯ อโตฺถ จ โส อนฺตโร อโญฺญ จาติ จ, เตน อตฺถนฺตเรน สทิสมิติ จ, นิทสฺสียเตติ จ วิคฺคโหฯ

อสนฺตผลนิทสฺสน

๓๐๕อุทยา สมณินฺทสฺส, ยนฺติ ปาปา ปราภวํ;
ธมฺมราชวิรุทฺธานํ, สูจยนฺตา [ทีปยนฺตา (สี.)] ทุรนฺตตํฯ

๓๐๕. "**อุทยา**"อิจฺจาทิฯ **สมณินฺทสฺส** มหามุนิโน **อุทยา** ปาตุภาเวน **ปาปา** โลภาทโย **ปราภวํ** นิธนํ ยนฺติ, ปราภวนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อุทยปุพฺพเกน ปาปปราภวนตฺถนฺตเรน สทิสํ ผลํ นิทเสฺสติฯ กิํ กโรนฺตา? **ธมฺมราชา** ธมฺมานเปโต ราชา, มุนิโนฺท จาติ สิลิฏฺฐํ, เตน วิรุทฺธานํ, ทุโฏฺฐ วิรุโทฺธ อโนฺต อวสานํ ยสฺส, ตสฺส ภาโว, ตํ สูจยนฺตาติ ธมฺมราชวิโรธเหตุกํ อสนฺตผลเมตํ นิทสฺสนํ ปราภวสฺสานิฏฺฐตฺตาฯ

๓๐๕. อิทานิ อุทาหรติ "**อุทยา**"อิจฺจาทินาฯ **สมณินฺทสฺส** มุนินฺทสฺส **อุทยา** โลเก ปาตุภาเวน **ปาปา** โลภาทโย **ธมฺมราชวิรุทฺธานํ** ราชธเมฺมหิ สมนฺนาคตราชูหิ, ธมฺมาธิปตินา มุนิเนฺทน วา วิรุทฺธานํ **ทุรนฺตตํ** อนิฏฺฐาวสานตํ **สูจยนฺตา** ปกาเสโนฺต **ปราภวํ** ปริหานิํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺตีติฯ เอตฺถ ปุพฺพเทฺธน อุทยปุพฺพโก ปาปปราภวนสงฺขาโต อตฺถนฺตโร ทสฺสิโต, อปรเทฺธน ตํสทิสวิโรธเหตุกํ ทุรนฺตสงฺขาตํ อสนฺตผลํ ทเสฺสติฯ ธมฺมราชวิโรธเหตุกํ อสนฺตผลเมตํ ปราภวสฺสานิฏฺฐตฺตาฯ สมณานมิโนฺทติ จ, ธเมฺมน ยุโตฺต ราชาติ วา ธเมฺมสุ ราชาติ วาติ จ, เตน วิรุทฺธาติ จ, ทุโฏฺฐ วิรูโป อโนฺต ปริโยสานํ เยสมิติ จ, เตสํ ภาโวติ จ วากฺยํฯ

สนฺตผลนิทสฺสน

๓๐๖สิโรนิกฺขิตฺตจรโณ-
จฺฉริยาน'มฺพุชาน'ยํ;
ปรมพฺภุตฺตํ โลเก,
วิญฺญาเปต'ตฺตโน ชิโนฯ

๓๐๖. **“สิโร”**จฺจาทิฯ **อจฺฉริยานํ** ภควโต จรณารวินฺททฺวนฺทสมฺปฏิคฺคหณตฺถํ ปถวิํ ภินฺทิตฺวา สมุคฺคตานมจฺฉริยคฺโณเปตานมมฺพุชานํ **สิรสิ** มตฺถเก นิกฺขิตฺตา จรณา เยน โส ชิโนฯ อมฺพุโชปริจรณนิเกฺขปลกฺขเณนตฺถนฺตเรน สทิสํ ผลํ ทเสฺสติฯ อตฺตโน ปรมจฺฉริยภาวํ วิญฺญาเปติฯ สนฺตผลมิทํ นิทสฺสนํ ชินพฺภุตตฺถทีปนสฺส อิฏฺฐตฺตาติฯ

๓๐๖. **“สิโร”**อิจฺจาทิฯ อยํ ชิโน **อจฺฉริยานํ** อตฺตโน ปาทปฏิคฺคหณตฺถํ ปถวิํ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตตฺตา อจฺฉราปหรณโยคฺคานํ อมฺพุชานํ **สิโรนิกฺขิตฺตจรโณ** มตฺถเก ฐปิตปาโท **โลเก** สตฺตโลเก อตฺตโน **ปรมพฺภุตตํ** อติอจฺฉริยคุณํ **วิญฺญาเปติ** อวโพเธตีติฯ เอตฺถ อจฺฉริยปทุมานํ มตฺถเก จรณนิเกฺขปสงฺขาเตน อตฺถนฺตเรน ปรมพฺภุตตํ วิญฺญาเปตีติ อยํ สทิสสนฺตผลํ ชินพฺภุตตฺถทีปนสฺส อิฏฺฐตฺตาฯ สิรสิ นิกฺขิตฺตานิ จรณานิ เยเนติ จ, อจฺฉรํ อจฺฉราสงฺฆาตํ อรหนฺตีติ จ, ปรโม อุตฺตโม อพฺภุโต คุโณ อเสฺสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ

๓๐๗. **วิภูติยามหนฺตตฺตํ, อธิปฺปายสฺส วา สิยา;**
ปรมุกฺกํสตํ ยาตํ, ตํ มหนฺตตฺต’มีริตํฯ

๓๐๗. มหนฺตตฺตมุปทเสฺสติ **“วิภูติยา”**อิจฺจาทินาฯ **วิภูติยา** สมฺปตฺติยา **อธิปฺปายสฺส วา** อชฺฌาสยสฺส วา **ปรมุกฺกํสตํ** ปรมาติสยภาวํ **ยาตํ** อุปคตํ มหนฺตตฺตํ นาม **อีริตํ** กถิตํฯ

๓๐๗. อิทานิ มหนฺตตฺตาลงฺการํ ทเสฺสติ **“วิภูติ”** อิจฺจาทินาฯ **วิภูติยา** สมฺปตฺติยา วา **อธิปฺปายสฺส** อชฺฌาสยสฺส วา **ปรมุกฺกํสตํ** อตฺยุกฺกํสภาวํ **ยาตํ** ยํ มหนฺตตฺตํ สิยา, **ตํ** มหนฺตตฺตมิติ อีริตนฺติฯ มหโต ภาโวติ จ, ปรโม อุกฺกํโส อติสโย ยเสฺสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วากฺยํฯ

วิภูติมหนฺตตฺต

๓๐๘. **กิรีฏรตนจฺฉายา-นุวิทฺธาตปวารโณ;**
ปุรา ปรํ สิริํ วินฺทิ, โพธิสโตฺต’ภินิกฺขมาฯ

๓๐๘. อุทาหรติ **“กิรีเฏ”**จฺจาทิฯ อภินิกฺขมา **ปุรา** ปุเพฺพ **โพธิสโตฺต** มายาเทวิยา ปุโตฺต **ปร**มุกฺกฏฺฐํ อนาญฺญสาธารณํ **สิริํ** วิภูติํ **วินฺทิ** ปฏิลภิฯ กีทิโส? **กิรีเฏ** มกุเฏ รตนานํ **ฉายาหิ** โสภาหิ **อนุวิโทฺธ** ฉุริโต **อาตปวารโณ** เสตจฺฉตฺตํ ยสฺส โส ตาทิโสติ วิภูติยา มหนฺตตฺตํ วุตฺตํ ‘‘อาตปวารโณ รตนจฺฉายานุวิโทฺธ’’ติฯ

๓๐๘. อิทานิ อุทาหรติ **“กิรีฏ”**อิจฺจาทินาฯ **โพธิสโตฺต** อนฺติมชาติยํ มหาโพธิสโตฺต **อภินิกฺขมา** อภินิกฺขมนโต **ปุรา** ปุเพฺพ **กิรีฏรตนจฺฉายานุวิทฺธาตปวารโณ** โมลิรตนรํสีหิ รญฺชิตเสตจฺฉโตฺต **ปร**มุกฺกฏฺฐํ **สิริํ** วิภูติํ **วินฺทิ** อนุภวีติฯ เอตฺถ โมลิรตนกนฺติยา เสตจฺฉตฺตสฺส โอวิทฺธภาวกถเนน วิภูติยา มหนฺตตฺตํ โหติฯ กิรีเฏ รตนานีติ จ, เตสํ ฉายาโยติ จ, ตาหิ อนุวิโทฺธ ฉุริโต อาตปวารโณ ยเสฺสติ จ วากฺยํฯ

อธิปฺปายมหนฺตตฺต

๓๐๙. **สโตฺต สโมฺพธิยํ โพธิ-**
สโตฺต สตฺตหิตาย โส;
หิตฺวา เสฺนหรสาพทฺธ-

มปิ ราหุลมาตรํฯ

๓๐๙. “**สโตฺต**”อิจฺจาทิฯ **เสฺนเหน** ปิยภาเวน ชาเตน **รเสน** ราเคน อาพทฺธมตฺตนิ **ราหุลมาตรํ** พิมฺพาเทวิมฺปิ, กิมฺตญฺญํ ยุวติชนํ, **หิตฺวา** อนเปกฺขิตฺวา อนาสโตฺต หุตฺวา **สตฺตานํ หิตาย** โลกิยโลกุตฺตราย วฑฺฒิยา **โพธิสโตฺต** สิทฺธโตฺถ **สโมฺพธิยํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณเยว **สโตฺต** อาสโตฺต, ตเตฺถว ลโคฺคติ อธิปฺปาโยฯ มหนฺตตฺตมุกฺกฎฺฐํ ตาทิสวนิตารตนานาสชฺชนลกฺขณมาลกฺขียตีติฯ

๓๐๙. “**สโตฺต**”อิจฺจาทิฯ โส โพธิสโตฺต **เสฺนหรสาพทฺธํ** ปิยภาวสงฺขาตราเคน อาพทฺธํ **ราหุลมาตรํ อปิ** พิมฺพาเทวิมฺปิ หิตฺวา **สตฺตหิตาย** สตฺตานํ โลกิยโลกุตฺตรตฺถาย **สโมฺพธิยํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณเยว **สโตฺต** ลโคฺคติฯ ตาทิสอิตฺถิรตเนปิ อลคฺคตากถเนน โพธิสตฺตสฺส อุกฺกฎฺฐชฺฌาสยมหนฺตตฺตํ วุตฺตํ โหติฯ สมฺมา พุชฺฌติ เอตายาติ จ, โพธิยํ สโตฺต ลโคฺคติ จ, สตฺตานํ หิตมิติ จ, เสฺนเหน ปิยภาเวน ชาโต รโส ราโคติ จ, เตน อาพทฺธาติ จ วิคฺคโหฯ

๓๑๐. **โคเปตฺวา วณฺณนียํ ยํ,**
กิญฺจิ ทสฺสียเต ปรํ;
อสมํ วา สมํ ตสฺส,
ยทิ สา วณฺจนา มตาฯ

๓๑๐. วญฺจนํ วทติ “**โคเปตฺวา**”อิจฺจาทินา, **วณฺณนียํ** กิญฺจิ วตฺถุํ **โคเปตฺวา** นิรํกตฺวา **ตสฺส** วณฺณนียสฺส **อสมํ** วิสมํ วิสทิสํ **ปร**มญฺญํ **ยํ กิญฺจิ** วตฺถุ ยทิ ทสฺสียเต กวินาติ อนุวทิตฺวา สา วญฺจนา มตาติ วิธียเตฯ

๓๑๐. อิทานิ วญฺจนาลงฺการํ ทเสฺสติ “**โคเปตฺวา**”อิจฺจาทินาฯ **วณฺณนียํ** กิญฺจิ วตฺถุํ โคเปตฺวา **ตสฺส** วณฺณนียสฺส **สมํ** สทิสํ วา **อสมํ** วิสทิสํ วา **ปรํ ยํ กิญฺจิ** วตฺถุ ยทิ ทสฺสียเต กวินา, สา วญฺจนาอิติ มตาติฯ วเญฺจติ วณฺณนียํ เอตาย วุตฺติยาติ วากฺยํฯ

อสมวญฺจนา

๓๑๑. **ปุรโต น สหเสฺสสุ,**
น ปเญฺจสุ จ ตาทิโน;
มาโร ปเรสุ ตเสฺส’สํ,
สหสฺสํ ทสวฑฺฒิตํฯ

๓๑๑. อุทาหรติ “**ปุรโต**”อิจฺจาทิฯ **มาโร** กาโม **ตาทิโน** โลภาทีสุ ตาทิสตฺตา มุนิโน **ปุรโต** สมฺมุเข สหสฺสํ อิสโว อสฺสาติ **สหเสฺสสุ** จ น โหติฯ ปญฺจ อิสโว อสฺสาติ **ปเญฺจสุ** จ น โหตีติ วณฺณนีโย มาโรตฺร โคปฺยเตฯ **ตสฺส** โย ติภุวนํ ชยีฯ **ปเรสุ** อญฺญสเตฺตสุ สราเคสุ **เอส**มิสูนํ **ทสวฑฺฒิตํ** ทสหิ คุณิตํ สหสฺสํ, กถมญฺญถาภุวนตฺตยํ ชเยยฺยาติ มารํ โคเปตฺวา ทสสหโสฺสปลกฺขิตวตฺถนฺตรสฺส ทสฺสิตตฺตา อสมวญฺจนายํฯ

๓๑๑. อิทานิ อุทาหรติ “**ปุรโต**”อิจฺจาทินาฯ มาโร **ตาทิโน** ลาภาลาภาทีสุ อวิการิโน ตถาคตสฺส **ปุรโต** อภิมุเข **สหเสฺสสุ** จ สหสฺสสโรปิ น โหติ, **ปเญฺจสุ** ปญฺจ อิสุ จ ตาทิเส ฐเปตฺวา ปญฺจ อิสุ น โหติฯ **ปเรสุ** สุคตสมฺมุเข อีทิเสสุปิ อเญฺญสุ สํกิเลเสสุ **ตสฺส** ติโลกเชตุ

โน มารสฺส **เอสํ** สรานํ **ทสวฑฺฒิตํ** ทสคณนาย วฑฺฒิตํ **สหสฺสํ** โหติ ทสสหสฺสํ โหตีติฯ วณฺณนียํ มารํ โคเปตฺวา ทสสหสฺสสงฺขฺยาหิ คณิตสฺส อญฺญสฺส สรสงฺขาตวตฺถุโน ทสฺสิตตฺตา อยํ อสมวณฺจนา นามฯ สหสฺสํ อิสโว อเสฺสติ จ, ปญฺจ อิสโว อเสฺสติ จ, ทสหิ วฑฺฒิตนฺติ จ วากฺยํฯ

สมวณฺจนา

๓๑๒.วิวาท'มนุยุญฺชโนฺต,
มุนินฺทวทนินฺทุนา;
สมฺปุโณฺณ จนฺทิมา นา'ยํ;
ฉตฺต'เมตํ มโนภุโนฯ

๓๑๒. **"วิวาท"**มิจฺจาทิฯ **มโนภุโน**ติ กามสฺสฯ สมวณฺจนายํ ปุณฺณจนฺทํ นิรํกตฺวา ฉตฺตสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ

๓๑๒. **"วิวาท"**อิจฺจาทิฯ **มุนินฺทวทนินฺทุนา** สพฺพญฺญุโน มุขจเนฺทน วิวาทํ อนุยุญฺชโนฺต สมฺปุโณฺณ **อยํ** ปจฺจโกฺข จนฺทิมา น โหติฯ กิญฺจรหิ **เอตํ** จนฺทมณฺฑลํ **มโนภุโน** อนงฺคสฺส อุพฺภูติยํ **ฉตฺตํ** สมุสฺสิตเสตจฺฉตฺตนฺติฯ วณฺณนียํ จนฺทมณฺฑลํ ฐเปตฺวา ตโต อญฺญสฺส จนฺทสทิสสฺส ฉตฺตสฺส ทสฺสิตตฺตา อยํ วุตฺติ สมวณฺจนา นามฯ มุนีนํ อิโนฺทติ จ, ตสฺส วทนมิติ จ, อินฺทุสทิโส อินฺทุ, มุนินฺทวทนเมว อินฺทูติ จ, สมนฺตโต ปุโณฺณติ จ, มนสิ ภูโตติ จ วิคฺคโหฯ

๓๑๓.ปรานุวตฺตนาทีหิ, นิพฺพิเนฺทนิ'ห ยา กตา;
ถุติร'ปฺปกเต สา'ยํ, สิยา อปฺปกตตฺถุติฯ

๓๑๓. อปฺปกตตฺถุตึ ปกาเสติ **"ปริ"**จฺจาทินาฯ **ปเรสํ** เยสํ เกสญฺจิ **อนุวตฺตนํ** เสวา, ตมาทิ เยสํ เตหิ **นิพฺพิเนฺทน** วิรเตฺตน **อปฺปกเต** อสนฺนิหิเต พุทฺธิวิสเยเยว **อิห** กิสฺมิญฺจิ วตฺถุมฺหิ กตา ยา **ถุติ** สํราธนํ, สายํ อปฺปกตตฺถุติ สิยาฯ

๓๑๓. อิทานิ อปฺปกตตฺถุตึ ทเสฺสติ **"ปรานุ"**จฺจาทินาฯ **ปรานุวตฺตนาทีหิ** อญฺญสฺส ยสฺส กสฺสจิ อนุวตฺตนาทีหิ **นิพฺพิเนฺทน** อุเพฺพคํ ปเตฺตน **อปฺปกเต** อนธิคเต พุทฺธิวิสเย เอว **อิห** อิมสฺมึ กิสฺมิญฺจิ วตฺถุมฺหิ กตา ยา **ถุติ** สํราธนสงฺขาตา ปสํสา อตฺถิ, สา อยํ อปฺปกตตฺถุติ นาม สิยาติฯ ปเรสมนุวตฺตนมิติ จ, ตํ อาทิ เยสํ ปรปีฬาทีนมิติ จ, น ปกโตติ จ, รกาโร สนฺธิโช, อปฺปกเต กตา ถุตีติ จ วากฺยํฯ

๓๑๔.สุขํ ชีวนฺติ หริณา, วเนสฺว'ปรเสวิโน;
อนายาโสปลาเภหิ, ชลทพฺพงฺกุราทิภิฯ

๓๑๔. อุทาหรติ **"สุข"**มิจฺจาทิฯ ชเลหิ **ทพฺพงฺกุเรหิ** ทพฺพติณงฺคเมหิฯ **อาทิ**สเทฺทน ตรุปลฺลวาทีหิฯ กีทิเสหิ? **อนายาเสน** เสวาปริเกฺลสาทินา วินา **อุปลาเภหิ** ปาปุณิตเพฺพหิฯ ปรมญฺญํ กิญฺจิ น เสวนฺติ สีเลเนติ **อปรเสวิโน**ฯ ปรจิตฺตาราธนพฺยสนปรมฺมุขา หริณา วเนสุ **สุขํ** นิรากุลํ ชีวนฺตีติฯ เอตฺถ ราชานุวตฺตนเกฺลสนิพฺพิเนฺทน สนฺนิหิตา มิควุตฺติ ปสํสิตาติฯ

๓๑๔. อิทานิ อุทาหรติ **"สุข"**มิจฺจาทินาฯ **หริณา** มิคา **อปรเสวิโน** วุตฺตึ นิสฺสาย ปรํ อเสวมานา **อนายาโสปลาเภหิ** ปรปริคฺคหาภาวโต ปรเสวาปริสฺสมํ วินา ลพฺภนีเยหิ **ชลทพฺพงฺกุราทิภิ** อุทกทพฺพงฺกุรรุกฺขลตาปลฺลวาทีหิ **วเนสุ** อิจฺฉิติจฺฉิตารเญฺญสุ **สุขํ ชีวนฺติ** สุขชีวนํ กโรนฺตีติฯ เอตฺถ ราชเสวาพฺยสนปฺปเตฺตน เกนจิ อนธิคตาปิ มิคชีวิกา ปสํสิตา โหติฯ ปรํ น เสวนฺติ สีเลนาติ จ, อภาโว อายาสเสฺสติ จ, เตน อุปลภิตพฺพาติ จ, ทพฺพานํ องฺกุรานีติ จ, ชลญฺจ ทพฺพงฺกุรานิ เจติ จ, ตานิ อาทิ เยสํ ปลฺลวาทีนมิติ จ วิคฺคโหฯ

๓๑๕. อุตฺตรํ อุตฺตรํ ยตฺถ, ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ;
สิยา เอกาวลี สา'ยํ, ทฺวิธา วิธินิเสธโตฯ

๓๑๕. เอกาวลึ กถยติ **"อุตฺตร"**มิจฺฉาทินาฯ **ยตฺถ** วุตฺติยํ **อุตฺตรํ อุตฺตรํ** อุปริฎฺฐานมุปริฎฺฐานํ ปุพฺพสฺส ปุพฺพสฺส วิเสสนํ วิธินิเสธนวเสน เอกาวลิ นาม สิยาฯ **อยํ** เอกาวลิ **วิธินิเสธโต** วิธิวเสน นิเสธนวเสน จ ทฺวิธาฯ

๓๑๕. อิทานิ เอกาวลึ ทเสฺสติ **"อุตฺตร"**มิจฺจาทินาฯ **ยตฺถ** อุตฺติยํ **อุตฺตรํ อุตฺตรํ** อุปรูปริภวํ ปทํ **ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ** ปุพฺพปุพฺพปทสฺส วิธินิเสธนวเสน วิเสสนํ โหติ, สา เอกาวลิ นาม สิยาฯ **อยํ** เอกาวลิ **วิธินิเสธโต** วิธินิเสธวเสน ทฺวิธา โหตีติฯ อุตฺตรํ ปุพฺพนฺติ ฐานูปจาเรน ฐานีภูตํ ปทเมว วุจฺจติฯ ปุพฺพสฺส ปุพฺพสฺส วิเสสนมิติ จ, เอกโต อาวลิยนฺติ สํวลิยนฺติ ปทานิ เอตายาติ จ, วิธิวิธานญฺจ นิเสโธ ปฎิเสโธ จาติ จ วากฺยํฯ เอตฺถ ''อุตฺตรํ อุตฺตร''นฺติ จ ''ปุพฺพสฺส ปุพฺพสฺส''อิติ จ กเมน วิเสสนวิเสสฺยคุเณน พฺยาปนิจฺฉายํ นิพฺพจนํ, วิเสสฺยคุณํ คมฺมมานเมวฯ

วิธิเอกาวลิ

๓๑๖. ปาทา นขาลิรุจิรา,
นขาลี รํสิภาสุรา;
รํสี ตโมปหาเนก [...ปหาเรก (สี.)] -
รสา โสภนฺติ สตฺถุโนฯ

๓๑๖. อุทาหรติ **"ปาทา"**อิจฺจาทิฯ สุคมฺมํฯ เอตฺถ ปาทาทีนํ วิเสสฺยานํ นขาลิรุจิรตฺตาทิวิธาเนน วิเสสเนน วิเสสิตพฺพตฺตา อยํ วิธิเอกาวลิฯ

๓๑๖. อิทานิ อุทาหรติ **"ปาทา"**อิจฺจาทินาฯ สตฺถุโน ปาทา **นขาลิรุจิรา** นขปนฺตีหิ มนุญฺญา **นขาลี** นขปนฺติโย **รํสิภาสุรา** รํสีหิ ทิพฺพมานา **รํสี** กนฺติโย **ตโมปหาเนกรสา** อนฺธการวิธมเน อสหายกิจฺจา หุตฺวา โสภนฺตีติฯ เอตฺถ ปาทาทีนํ ปุพฺพปทานํ นขาลิรุจิรตฺตาทิวิธายเกหิ อุตฺตรอุตฺตรวิเสสเนหิ วิเสสิตตฺตา อยํ วิธิเอกาวลิ นามฯ นขานํ อาลิ ปาฬีติ จ, นขาลีหิ รุจิราติ จ, รํสีหิ ภาสุราติ จ, ตมโส อปหาโร อปหรณมิติ จ, โส เอโก รโส กิจฺจํ เอตาสํ รํสีนมิติ จ วิคฺคโหฯ

นิเสธเอกาวลิ

๓๑๗. อสนฺตุโฎฺฐ ยตี เนว,
สโนฺตโส นา'ลยาหโต;
นา'ลโย โย สชนฺตูนํ,

นา’นนฺตพฺยสนาวโหฯ

๓๑๗. **“อสนฺตุโฎฺฐ”**อิจฺจาทิฯ **อสนฺตุโฎฺฐ** จตุปจฺจยสโนฺตสวเสน โย โกจิ ยติ นาม เนว สิยาฯ **อาลเยน** ตณฺหาย อาหโต จ โย, โส สโนฺตโส นาม น โหติฯ โย **ชนฺตูนํ** สตฺตานํ อนนฺตพฺยสนาวโห น โหติ, โส อาลโย นาม น ภวตีติฯ อสนฺตุฎฺฐาทีนํ ยติตฺตาทินิเสธนวเสน วิเสสนานํ ปวตฺติยา นิเสธเอกาวลิ อยํฯ

๓๑๗. **“อสนฺตุโฎฺฐ”**อิจฺจาทิฯ **อสนฺตุโฎฺฐ** จีวราทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ ทสฺสิตทฺวาทสวิธสโนฺตสานํ อญฺญตเรน อสนฺตุโฎฺฐ **ยติ น เอว** ภิกฺขุ นาม น โหติฯ **อาลยาหโต** ตณฺหาย ปหโต สโนฺตโส น โหติฯ โย ชนฺตูนํ **อนนฺตพฺยสนาวโห น** โย สตฺตานํ อปริยนฺตปีฬาปาปโก น โหติ, โส อาลโย น โหตีติฯ อสนฺตุฎฺฐาทีนํ ยติภาวาทิปฎิเสธวเสน วิเสสนานํ ปวตฺตตฺตา อยํ นิเสธเอกาวลิ นามฯ อสนฺตุฎฺฐปทํ ยติสหิตสกลสตฺตสมุทายสฺส สาธารณภาเวน ฐิตํ, ยติ น ภวตีติ ยติโต อเญฺญสุ สกลสตฺตสงฺขาเตสุ อวยเวสุ ปติฎฺฐาปนโต ‘‘อสนฺตุโฎฺฐ’’ติ วิเสโสฺย, ‘‘ยติ เน’’ติ อิทํ วิเสสนํฯ เสเสสุปิ วิเสสนวิเสสฺยตฺตํ วุตฺตนิยาเมน ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ น สนฺตุสฺสตีติ จ, อาลเยน หโตติ จ, นตฺถิ อโนฺต เอเตสมิติ จ, ตานิ จ ตานิ พฺยสนานิ เจติ จ, ตานิ อาวหตีติ จ วากฺยํฯ

๓๑๘. **ยหิํ ภูสิยภูสตฺตํ, อญฺญมญฺญํ ตุ วตฺถุนํ;**
วินาว สทิสตฺตํ ตํ, อญฺญมญฺญวิภูสนํฯ

๓๑๘. อญฺญมญฺญมาห **“ยหิ”**มิจฺจาทินาฯ ยหิํ สทิสตฺตํ วินา เอว **วตฺถุนํ** ปทตฺถานํ อญฺญมญฺญํ ภูสิยภูสตฺตํ, ตํ อญฺญมญฺญํ นาม วิภูสนมลงฺกาโรติฯ

๓๑๘. อิทานิ อญฺญมญฺญาลงฺการํ ทเสฺสติ **“ยหิ”**มิจฺจาทินาฯ **ยหิํ** อลงฺกาเร สทิสตฺตํ วินา เอว วตฺถุนํ อญฺญมญฺญํ ตุ **ภูสิยภูสตฺตํ** อลงฺการิยอลงฺการตฺตํ โหติ, **ตํ** อญฺญมญฺญวิภูสนํ โหตีติฯ ภูสิยญฺจ ภูสา จาติ จ, ตาสํ ภาโวติ จ, อญฺญญฺจ อญฺญเญฺจติ จ วิคฺคโหฯ ‘‘อญฺญมญฺญ’’นฺติ เอตฺถ ฉฎฺฐฺยนฺตอสงฺขฺยมพฺยยํ, สสเงฺขฺย เจติ ‘‘ภูสิยภูสตฺต’’นฺติ อิมสฺส วิเสสนํ กตฺวา วตฺตพฺพํฯ อลงฺการิยมเปกฺขาย อลงฺการวตฺถุ จ, ตมเปกฺขาย อลงฺการิยวตฺถุ จ อญฺญมญฺญํ นามฯ ตนฺทีปกาลงฺกาโรปิ ตทตฺถิเยน ตนฺนามโก โหติฯ

๓๑๙. **พฺยามํสุมณฺฑลํ เตน, มุนินา โลกพนฺธุนา;**
มหนฺติํ วินฺทตี กนฺติํ, โสปิ เตเนว ตาทิสิํฯ

๓๑๙. อุทาหรติ **“พฺยามํสุ”**อิจฺจาทินาฯ สุโพธํฯ

๓๑๙. อิทานิ อุทาหรติ **“พฺยามํสุ”**อิจฺจาทินาฯ **พฺยามํสุมณฺฑลํ** พฺยามปภามณฺฑลํ **โลกพนฺธุนา เตน มุนินา** กรณภูเตน **มหนฺติํ** มหติํ ปูชนียํ วา **กนฺติํ** โสภํ **วินฺทติ** เสวติ, **โสปิ** มุนิ **เตน เอว** พฺยามํสุมณฺฑเลน ตาทิสิํ กนฺติํ วินฺทตีติฯ อญฺญมญฺญํ อสทิสานํ พฺยามํสุมณฺฑลมุนิสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ พฺยามํสุมณฺฑลํ ปฐมวาเกฺย อลงฺการิยํ โหติ, มุนิปทโตฺถ อลงฺกาโร โหติฯ อปรวาเกฺย อิเม เทฺว วิปลฺลาเสน อลงฺการิยอลงฺการา โหนฺติฯ อํสูนํ มณฺฑลมิติ จ, พฺยามํ เอว อํสุมณฺฑลมิติ จ, โลโก พนฺธุ อเสฺสติ จ, สา วิย ทิสฺสตีติ จ วิคฺคโหฯ

๓๒๐. **ภณนํ สหภาวสฺส, กฺริยาย จ คุณสฺส จ;**
สหวุตฺตีติ วิเญฺญยฺยํ, ตทุทาหรณํ ยถาฯ

๓๒๐. สหวุตฺตึ วทติ **“กถน”**มิจฺจาทินาฯ สุโพธํฯ

๓๒๐. อิทานิ สหวุตฺตึ ทเสฺสติ **“กถน”**มิจฺจาทินาฯ กฺริยาย คุณสฺส จาติ ทฺวินฺนํ **สหภาวสฺส** สหตฺตสฺส กถนํ สหวุตฺตีติ วิเญฺญยฺยํฯ **ตทุทาหรณํ ยถา** ตสฺส อุทาหรณํ เอวํ วกฺขมานนเยน ทฎฺฐพฺพนฺติฯ สห สทฺธึ ภวนมิติ จ, สหภาวสฺส วุตฺติ กถนมิติ จ, ตสฺส อุทาหรณมิติ จ วิคฺคโหฯ สหภาโว จนฺทรสฺมินขํสุอาทีนํ ปทตฺถานํฯ เอวํ สเนฺตปิ เตสํ ตํสหตฺตํ ยสฺสํ กฺริยายํ คุเณ วา ภวตีติ สหตฺตํ กฺริยาคุณานํ โหตีติ กตฺวา ‘‘กถนํ สหภาวสฺส กฺริยาย จ คุณสฺส จา’’ติ วุตฺตํฯ

กฺริยาสหวุตฺติ

๓๒๑. **ชลนฺติ จนฺทรํสีหิ, สมํ สตฺถุ นขํสโว;**
วิชมฺภติ จ จเนฺทน, สมํ ตมฺมุขจนฺทิมาฯ

๓๒๑. **“ชลนฺติ”**อิจฺจาทิฯ สมนฺติ สห, ตสฺส สตฺถุโน มุขจนฺทิมาฯ เสสํ สุโพธํฯ เอตฺถ ชลนวิชมฺภนานํ อุภยสาธารณานํ กฺริยานํ สหภาโว วิหิโตติ กฺริยาสหวุตฺติ อยนฺติฯ

๓๒๑. อิทานิ ยถาปฏิญฺญาตอุทาหรณํ ทเสฺสติ **“ชลนฺติ”**อิจฺจาทินาฯ **สตฺถุ** สตฺถุโน **นขํสโว** นขกิรณา จนฺทรํสีหิ สมํ ชลนฺติ, ตมฺมุขจนฺทิมา จ จเนฺทน สมํ วิชมฺภตีติฯ เอตฺถ อุภยปทตฺถานํ สาธารณภูตชลนวิชมฺภนกฺริยานํ สหภาวสฺส วุตฺตตฺตา เอสา กฺริยาสหวุตฺติ นามฯ จนฺทสฺส รํสิโยติ จ, นขานํ อํสโวติ จ, ตสฺส สตฺถุโน มุขนฺติ จ, ตเมว จนฺทิมสทิสตฺตา จนฺทิมาติ จ วากฺยํฯ **สมํ**อิติ **สห**ปริยาโย นิปาโตฯ

คุณสหวุตฺติ

๓๒๒. **ชิโนทเยน มลินํ, สห ทุชฺชนเจตสา;**
ปาปํ ทิสา สุวิมลา, สห สชฺชนเจตสาฯ

๓๒๒. ‘‘**ชิโนทเยน**’’จฺจาทิฯ **ชิโนทเยน** กรณภูเตน, เหตุภูเตน วา ทุชฺชนเจตสา สห ปาปํ **มลินํ** กิลิฏฺฐํ, **สชฺชนเจตสา** สห **ทิสา** ทสวิธาปิ **สุวิมลา** อจฺจนฺตนิมฺมลา สุวิมลยโสมาลาวลยิตตฺตา สชฺชนเจโต ปาปาปคเมเนติฯ เอตฺถ มลินตฺตสฺส จ สุวิมลตฺตสฺส ญายสมฺพนฺธิโน สหภาโว วุโตฺตติ อยํ คุณสหวุตฺติฯ

๓๒๒. ‘‘**ชิโน**’’อิจฺจาทิฯ **ชิโนทเยน** ชิตมารสฺส ภควโต ปาตุภาเวน, กรณภูเตน เหตุภูเตน วา **ปาปํ** โลภาทิธมฺมํ **ทุชฺชนเจตสา** ทุชฺชนานํ จิเตฺตน สห **มลินํ** กิลิฏฺฐํ โหติฯ อิมินาเยว ชิโนทเยน **ทิสา** ทส ทิสาโย **สชฺชนเจตสา สห สุวิมลา** สชฺชนเจตสนฺตานโต ปาปานํ อปคเมน กิตฺติมาลาย ภุวนตฺตเย ปตฺถฏตฺตา อตินิมฺมลาติ อุภยปทตฺถานํ สาธารณภูตมลินภาวสุวิมลภาวสงฺขาตสฺส คุณสฺส สหภาวสฺส วุตฺตตฺตา เอสา คุณสหวุตฺติ นามฯ ชินสฺส อุทโยติ จ, ทุชฺชนานํ เจโตติ จ, วิคตํ มลํ เอตาหิติ จ, สุ อติสเยน วิมลาติ จ, สโนฺต จ เต ชนา เจติ จ, เตสํ เจโตติ จ วากฺยํฯ

๓๒๓. **วิโรธีนํ ปทตฺถานํ, ยตฺถ สํสคฺคทสฺสนํ;**
สมุกฺกํสาภิธานตฺถํ, มตา สา’ยํ วิโรธิตาฯ

๓๒๓. วิโรธํ วิภาเวติ **“วิโรธีน”**มิจฺจาทิฯ **วิโรธีนํ** อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ กฺริยาทีนํ **ยตฺถ** วุตฺติวิเสเส **สํสคฺคสฺส** สนฺนิธิโน ทสฺสนํ, กิมตฺถํ? **สมุกฺกํสสฺส** อติสยสฺส **อภิธานตฺถํ** กถนตฺถาย, สา อยํ **วิโรธิตา** วิโรธีติ มตาฯ

๓๒๓. อิทานิ วิโรธาลงฺการํ ทเสฺสติ **“วิโรธีน”**มิจฺจาทินาฯ **ยตฺถ** อุตฺติวิเสเส **สมุกฺกํสาภิธานตฺถํ** วณฺณนียวตฺถุคตอธิกกถนาย **วิโรธีนํ** อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ **ปทตฺถานํ** กฺริยาคุณาทีนํ **สํสคฺคทสฺสนํ** สนฺนิฏฺฐานทสฺสนํ สมฺพนฺธทสฺสนํ โหติ, **สา อยํ** อุตฺติ วิโรธิตาติ มตาติฯ วิโรโธ เอเตสํ คุณาทีนํ อตฺถีติ จ, สํสคฺคสฺส สมฺพนฺธสฺส ทสฺสนมิติ จ, สมุกฺกํสสฺส อธิกสฺส อภิธานนฺติ จ, วิโรธีนํ ภาโว อสงฺคหิโตติ จ วากฺยํฯ วิโรธิตาทีปกวุตฺติ ตทเตฺถน ตนฺนามิกา โหติฯ

๓๒๔. คุณา สภาวมธุรา, อปิ โลเกกพนฺธุโน;
เสวิตา ปาปเสวีนํ, สมฺปทูเสนฺติ [สมฺปทูสนฺติ (ก.)] **มานสํ**ฯ

๓๒๔. อุทาหรติ **“คุณา”**อิจฺจาทิฯ **โลเกกพนฺธุโน** โลกนาถสฺส **สภาวมธุรา** สาธุชนสมฺปีณเนกจาตุรา อปิ **คุณา** อรหนฺตตาทโย **เสวิตา** ปาปเสวีหิ เตสํ ปาปเสวีนํ มานสํ **สมฺปทูเสนฺติ** โทสทุฏฺฐาปาทนวเสนาวิกโรนฺติ ‘‘ตาทิโส คุณาติสโย ตสฺสา’’ติฯ เอตฺถ คุณานํ สภาวมธุรานํ ปีติวิเสสุปฺปาทนโยคฺคานํ สมฺปทูสเนน สห วิโรโธติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๒๔. อุทาหรติ **“คุณา”**อิจฺจาทินาฯ **โลเกกพนฺธุโน** พุทฺธสฺส **คุณา** อรหตฺตาทโย **สภาวมธุรา อปิ** ปกติมธุรา อปิ **เสวิตา** ปาปเสวีหิ เสวิตา สมานา ปาปเสวีนํ มานสํ **สมฺปทูเสนฺติ** อติสเยน โกเปนฺตีติฯ เอวํ หีนาธิมุตฺติเกหิ สหิตุมสกฺกุเณโยฺย ตสฺส คุณาติสโย วตฺตติฯ นนุ สภาวมธุโร คุโณ ปีตึ วินา สมฺปทูสนํ น กเรยฺย, สมฺปทูสนมฺปิ ตาทิสสภาวมธุรํ วินา น ภเวยฺยาติ อโญฺญญฺญวิรุทฺธานเมสํ มธุรคุณสมฺปทูสนกฺริยานํ สํสคฺคคุณาธิกทสฺสนตฺถนฺติ ลกฺขเณน โยเชตพฺพํฯ **อปิ**สโทฺท วิโรธเตฺถ วตฺตเตฯ สภาเวน มธุราติ จ, เอโก จ โส พนฺธุ จาติ จ, โลกสฺส เอกพนฺธูติ จ, ปาปํ เสวนฺติ สีเลนาติ จ วากฺยํฯ

๓๒๕. ยสฺส กสฺสจิ ทาเนน, ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน;
วิสิฏฺฐสฺส ย’มาทานํ, ปริวุตฺตีติ สา มตาฯ

๓๒๕. ปริวุตฺตึ ปวเตฺตติ **“ยสฺส”**อิจฺจาทินาฯ **ยสฺส กสฺสจี**ติ ปฏิคฺคาหกํ ทเสฺสติฯ วิสิฏฺฐสฺส ยํ อาทานนฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สุโพธํฯ

๓๒๕. อิทานิ ปริวุตฺตึ ทเสฺสติ **“ยสฺส กสฺสจิ”**จฺจาทินาฯ **ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน** ขุทฺทกวตฺถุโน **ยสฺส กสฺสจิ** ปฏิคฺคาหกสฺส **ทาเนน** เหตุภูเตน **วิสิฏฺฐสฺส** อุตฺตมวตฺถุโน ยํ **อาทานํ** คหณํ อตฺถิ, สา ปริวุตฺตีติ มตาติฯ ทานคฺคหณปริวุตฺตตฺตา ปริวุตฺติ นามฯ

๓๒๖. ปุรา ปเรสํ ทตฺวาน, มนุญฺญํ นยนาทิกํ;
มุนินา สมนุปฺปตฺตา, ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรี [มุนินฺท สมนุปฺปตฺตา, ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรึ (ก.)]ฯ

๓๒๖. อุทาหรติ **“ปุรา”**อิจฺจาทิฯ สุโพธํฯ เอตฺถ นยนาทิทาเนน สพฺพญฺญุตาสิริยา อาทานนฺติ ปริวุตฺติ อยํฯ

๓๒๖. อิทานิ อุทาหรติ **“ปุรา”**อิจฺจาทินาฯ มุนินา **ปุรา** ปุเพฺพ ปเรสํ มนุญฺญํ นยนาทิกํ ทตฺวาน อิทานิ **สพฺพญฺญุตาสิรี** สพฺพญฺญุตาสงฺขาตา อนญฺญสาธารณา สิรี สมนุปตฺตาติฯ อิห ยสฺส ทินฺนํ ตโต เอว คหเณ ปริวุตฺติสทฺทสฺส นิรุฬฺหตฺตา นยนาทีนํ ทาเนน สพฺพญฺญุตาสิริยา อาทานโต, ทานาภาเว อาทานาภาวโต จ ปฏิคฺคาหกชเน อวิชฺชมาเนปิ สพฺพญฺญุตาวิชฺชมานเตฺตน ปริกปฺปิตาติ ปริวุตฺติ โหติฯ เตเนว ทณฺฑิยํ–

“สตฺถปฺปหรณํ ทตฺวา, ภุเชน ตว ราชุนํ;
จิรํ จิตาภโฎ เตสํ, ยโส กุมุทปณฺฑโร”ติ [กาพฺยาทาส ๒.๓๕๖]ฯ

อิมสฺมิํ อุทาหรเณ ปจฺจตฺถิกานํ อายุธปฺปหารํ ทตฺวา ตว พาหุนา เตสํ ราชูนํ จิรํ ราสิกโต เกรวนิมฺมโล ยโส อาภโฏติฯ ททาติ กมฺมยุตฺตโต เอว อาทานํ ทเสฺสตฺวา ปริวุตฺติผุฏฺฐา กตาฯ นยนานิ อาทีนิ ยสฺส อุตฺตมงฺคาทิโนติ จ, สพฺพํ ชานาตีติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วากฺยํฯ

๓๒๗. กิญฺจิ ทิสฺวาน วิญฺญาตา,
ปฏิปชฺชติ ตํสมํ;
สํสยาปคตํ วตฺถุํ,
ยตฺถ โส’ยํ ภโม มโตฯ

๓๒๗. ภมํ สมฺภาเวติ **“กิญฺจี”**ติอาทินาฯ **วิญฺญาตา** ปุริโส **กิญฺจิ ทิสฺวา** อุชฺชลนาทิกํ ทิสฺวาน **ตํสมํ** ตสฺส ปุเร ทิสฺสมานสฺส ปทตฺถสฺส สทิสมญฺญํ วตฺถุํ **สํสยาปคตํ** อสนฺนิธิํ กตฺวา **ปฏิปชฺชติ** ชานาติ **ยตฺถ** วิเสเส, สายํ ภโม มโตฯ

๓๒๗. อิทานิ ภมาลงฺการํ ทเสฺสติ **“กิญฺจิ”**อิจฺจาทินาฯ **ยตฺถ** อุตฺติวิเสเส **วิญฺญาตา** อวโพธการโก **กิญฺจิ** ทิสาวิโลจนาทิกํ ทิสฺวาน **ตํสมํ** วตฺถุํ เตน ทิสฺสมานวตฺถุนา ตุลฺยมญฺญํ วตฺถุํ **สํสยาปคตํ** นิสฺสํสยํ กตฺวา **ปฏิปชฺชติ** ชานาติ, **โส อยํ** อลงฺกาโร ภโมติ มโตติฯ เตน ตสฺส วา สมนฺติ จ, สํสโย อปคโต เอตสฺมาติ จ, ภมนํ อนวฏฺฐานํ วตฺถูนนฺติ จ วิคฺคโหฯ สํสยาปคตนฺติ กฺริยาวิเสสนํฯ

๓๒๘. สมํ ทิสาสุ’ชฺชลาสุ, ชินปาทนขํสุนา;
ปสฺสนฺตา อภินนฺทนฺติ, จนฺทาตปมนา ชนาฯ

๓๒๘. อุทาหรติ **“สม”**มิจฺจาทิฯ ชินสฺส ปาเทสุ นขํสุนา **ทิสาสุ** สพฺพาสุ **สมํ** เอกโต **อุชฺชลาสุ** สโชตีสุ ตา อุชฺชลา ทิสา ปสฺสนฺตา ชนา, จนฺทาตโปติ มโน เยสํ เต ตถาวิธาฯ **อภินนฺทนฺติ** สนฺตุสฺสนฺตีติฯ

๓๒๘. อิทานิ อุทาหรติ **“สม”**มิจฺจาทินาฯ **ชินปาทนขํสุนา** กรณภูเตน **ทิสาสุ** ทสสุ **สมํ** เอกกฺขเณ อุชฺชลาสุ ตา อุชฺชลา ทิสา ปสฺสนฺตา ชนา **จนฺทาตปมนา** จนฺทาตโปติ ปวตฺตจิตฺตา อภินนฺทนฺตีติฯ วิชฺชมานนขมรีจิยํ พุทฺธิมกตฺวา จนฺทาตเป พุทฺธิยา ปวตฺตาปนโต ภโม นามฯ **สมนฺติ** อสงฺขฺยํฯ จนฺทาตโปอิติ มโน เยสนฺติ วากฺยํฯ

๓๒๙. ปวุจฺจเต ยํ นามาทิ,
กวีนํ ภาวโพธนํ;
เยน เกนจิ วเณฺณน,
ภาโวนามา’ย’มีริโตฯ

๓๒๙. ภาวํ ภาเวติ “**ปวุจฺจเต**”จฺจาทินาฯ กวีนํ **ภาโว** อธิปฺปาโย, ตํ โพเธตีติ **ภาวโพธนํ** ยํ นามาทิฯ **อาทิ**สเทฺทน วิเสสนวากฺยานํ คหณํฯ **เยน เกนจิ** นิเสธนรูเปน อากาเรน ปวุจฺจเต, อยํ ภาโว นาม อีริโตติฯ

๓๒๙. อิทานิ ภาวาลงฺการํ ทเสฺสติ “**ปวุจฺจเต**” อิจฺจาทินาฯ กวีนํ วตฺตูนํ **ภาวโพธนํ** อธิปฺปายปกาสกํ ยํ **นามาทิ** นามปทวิเสสนปทาทิ เยน เกนจิ **วเณฺณน** อากาเรน สาครา ทิอตฺถนฺตรํ ปฏิเสเธตฺวา วา โน วา ปวุจฺจเต, อยํ ภาโว นามาติ อีริโตติฯ นามํ อาทิ ยสฺส วิเสสนวากฺยทฺวยเสฺสติ จ, ภาวํ โพเธตีติ จ วากฺยํฯ กวีนํ อธิปฺปายสงฺขาตภาวปกาสโก อุตฺติวิเสโส ตทเตฺถน ภาโว นาม, ตสฺส นิสฺสยภูตํ นามาทิปทสนฺตานํ อิห นิสฺสิโตปจาเรน ภาโว นามาติ อีริตํฯ

๓๓๐. นนุ เตเย’ว สนฺตา โน,
สาครา น กุลาจลา;
มนมฺปิ มริยาทํ เย,
สํวเฏฺฏปิ ชหนฺติ โนฯ

๓๓๐. อุทาหรติ “**นนุ**”จฺจาทิฯ **มนมฺปี**ติ อีสกมฺปิฯ **มริยาท**นฺติ อตฺตโน อาจารสีมํ, **สํวเฏฺฏปิ** ปลยกาเลปิฯ เสสํ สุโพธํฯ เอตฺถ น อิเม ปกติสมุทฺทาทโย สมุทฺทาทโย โหนฺติ, เย ปลยกาเล อตฺตโน เวลานุลฺลงฺฆนสงฺขาตํ อจลตฺตสงฺขาตญฺจ มริยาทํ ปริจฺจชนฺติฯ กิญฺจรหิ สนฺตา เอเวเต สมุทฺทาทโย, เย ยทิ ปลยกาเลปิ สมาปเตยฺยุํ, ตทาปิ อตฺตโน มริยาทํ น มุญฺจนฺติฯ โกจิ วิปตฺตึ ปโตฺต นิรติสยํ ธีรตฺตมตฺตโนวโพเธตีติ อญฺญนิเสเธน กถิตํ นามํ กวิสภาวํ ยถาวุตฺตํ โพเธตีติ ภาโวยมิติฯ

๓๓๐. อิทานิ อุทาหรติ “**นนุ**”จฺจาทินาฯ **สาครา** สํวฏฺฏกาเล ตีรมริยาทํ อติกฺกเมนฺตา ปกติสมุทฺทา สาครา น ภวนฺติฯ **กุลาจลา** ตาทิสกาเล อจลสงฺขาตมริยาทมติกฺกเมนฺตา สตฺต กุลปพฺพตา กุลาจลา นาม น ภวนฺติฯ กิญฺจรหิ สาคราทโยฯ **เย** สาธโว **สํวเฏฺฏปิ** สพฺพวตฺถุวินาสกกปฺปวินาสกาเลปิ **มริยาทํ** อตฺตโน อาจารมริยาทํ **มนมฺปิ** อีสกมฺปิ โน ชหนฺติฯ สนฺตา เอว เต สาคราทโย นาม โหนฺติ นนูติฯ โกจิ พฺยสนํ ปโตฺต อตฺตโน อนญฺญสาธารณํ ธีรตฺตํ ปกาเสตีติ อิห สาคราทิอตฺถนฺตรปฏิเสธรูเปน ทสฺสิตสาคราทินา วตฺตุโน อกมฺปนาธิปฺปายํ อวโพเธตีติ อยํ ภาวาลงฺกาโร นามฯ **มน**นฺติ อปฺปกาลวาจกมสงฺขฺยํฯ **อปี**ติ สมฺภาวเนฯ

๓๓๑. องฺคงฺคีภาวา สทิส-พลภาวา จ พนฺธเน;
สํสโคฺค’ลงฺกตีนํ โย, ตํ มิสฺสนฺติ ปวุจฺจติฯ

๓๓๑. มิสฺสํ ทเสฺสติ “**องฺค**”อิจฺจาทินาฯ **องฺค**มุปการกํ, **องฺคี** อุปการิยํ, เตสํ ภาโว **องฺคงฺคิภาโว** สาธิยสาธนตฺตํ, ตโต จฯ สทิสํ สมํ พลํ เยสํ เต, เตสํ ภาโว องฺคงฺคิภาวมนฺตเรน อปฺปธานภาเวนาวฏฺฐานํ ตโต จ เหตุโตฯ **พนฺธเน** วิสเย, โย อลงฺกตีนํ **สํสโคฺค** เอกตฺถ สนฺนิธานํ, ตํ มิสฺสนฺติ ปวุจฺจติฯ

๓๓๑. อิทานิ มิสฺสาลงฺการํ ทเสฺสติ “**องฺคงฺคี**”จฺจาทินาฯ **องฺคงฺคีภาวา** อุปการกอุปการิยสงฺขาตปฏิปาทกปฏิปาทนียสภาเวน เหตุภูเตน **สทิสพลภาวา** จ สาธิยสาธนภาวํ วินา สมานพลวนฺตภาเวน จ **พนฺธเน** ปชฺชาทิพนฺธนวิสเย **อลงฺกตีนํ** อลงฺการานํ โย **สํสโคฺค** สนฺ

นิธานํ, ตํ มิสฺสนฺติ ปวุจฺจตีติฯ องฺคํ สาธนํ อสฺส สาธิยสฺส อตฺถีติ จ, องฺคญฺจ องฺคี เจติ จ, เตสํ ภาโว สาธิยสาธนสงฺขาโต สมฺพนฺธติ จ, สทิสํ พลํ เยสมลงฺการานมิติ จ, เตสํ ภาโว อญฺญมญฺญนิรเปกฺขตาติ จ, มิสฺสนํ มิสฺสีภวนมิติ จ วากฺยํฯ

องฺคงฺคิภาวมิสฺส

๓๓๒. ปสตฺถา มุนิโน ปาท-นขรํสิมหานที;
อโห คาฬฺหํ นิมฺเคฺคปิ, สุขยเตฺย'ว เต ชเนฯ

๓๓๒. อุทาหรติ **"ปสตฺถา มุนิ"**จฺจาทิฯ มุนิโน ปาเทสุ นขา เตสํ รํสิ เอว มหานที สทิสตฺตา **มหานที,** สา **ปสตฺถา** อจฺฉริยปฺปตฺติสพฺภาวโต **คาฬฺห**มจฺจนฺตํ นิมฺเคฺคปิ เต ชเน สุขยเตฺยว, **อโห** อจฺฉริยํ ยโต เสสนทีวิธุรํฯ ''อยํ อตฺตนิ คาฬฺหํ นิมฺเคฺคปิ สุขยตี''ติ เอตฺถ ''นิมฺเคฺคปี''ติ สมาธิโน สาธิยเตฺตนงฺคิตายาวฏฺฐิตสฺส ''ปาทนขรํสิมหานที''ติ รูปกํ สาธนเตฺตนงฺคตายาวฏฺฐิตนฺติ มิสฺสมิทมลงฺกรณํฯ

๓๓๒. อิทานิ อุทาหรติ **"ปสตฺถา"** อิจฺจาทินาฯ **มุนิโน ปสตฺถา** อจฺฉริยตฺตา ปสํสนียา **ปาทนขรํสิมหานที** จรณนขกิรณสงฺขาตมหาคงฺคา **คาฬฺหํ** อติสเยน นิมฺเคฺคปิ เต **ชเน** สาธุสปฺปุริเส **สุขยติ เอว** สุขิเต กโต เอวฯ **อโห** อจฺฉริยํ เสสนทีนเมสา ปวตฺติ วิรุทฺธาติฯ เอตฺถ สาธนียภาเวน องฺคิโน ''นิมฺเคฺค''ติ สมาธิอลงฺการสฺส ''ปาทนขรํสิมหานที''ติ รูปกาลงฺกาโร สาธนภาเวน องฺคนฺติ กตฺวา องฺคาองฺคีภาเวน อิเมสํ อลงฺการานํ มิสฺสิตาฯ ปาเทสุ นขาติ จ, เตสํ รํสีติ จ, มหตี จ สา นที เจติ จ, มหานที วิย มหานที ปาทนขรํสิโย เอว มหานทีติ จ วากฺยํฯ **คาฬฺห**นฺติ กฺริยาวิเสสนํฯ คาฬฺหํ นิมฺชฺชนํ เย อกํสุ, เตปีติ โยชนาฯ สุขสมงฺคิโน ชนา สุขิเต สุเข กโรตีติ วากฺยํฯ

สทิสพลภาวมิสฺส

๓๓๓. เวโส สภาวมธุโร, รูปํ เนตฺตรสายนํ;
มธูวมุนิโน วาจา, น สมฺปีเณติ กํ ชนํฯ

๓๓๓. **"เวโส"**อิจฺจาทิ สุโพธํฯ อิทํ ปน สมาธิรูปโกปมามิสฺสสทิสพลนฺติฯ

๓๓๓. **"เวโส"**อิจฺจาทิฯ มุนิโน **สภาวมธุโร** ปกติมธุโร **เวโส** ชินาเวณิโก พุทฺธเวโส จ **เนตฺตรสายนํ รูปํ** ลกฺขณานุพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ รูปญฺจ **มธูว** มธุรเตฺตน มธุสมานา **วาจา** ภารตี จ กํ ชนํ น สมฺปีเณตีติฯ ''สภาวมธุโร''ติ สมาธิอลงฺกาโร จ, ''เนตฺตรสายน''นฺติ รูปกาลงฺกาโร จ, ''มธูวา''ติ อุปมาลงฺกาโร จาติ อิเม ตโย ปีณเน อญฺญมญฺญาเปกฺขรหิตตฺตา ตุลฺยพลาติ อิเมสํ มิสฺสตฺตํ โหติฯ สภาเวน มธุโรติ จ, รสียติ อสฺสาทียตีติ จ, รโส รสภูโต อายนํ คติ ปวตฺติ อสฺสาติ รสายนํ, รสวตฺถุฯ รสายนมิว รูปํ รสายนํ, เนตฺตานํ รสายนนฺติ จ วากฺยํฯ

๓๓๔. อาสี นาม สิยา'ตฺถสฺส,
อิฏฺฐสฺสา'สีสนํ ยถา;
ติโลเกกคตี นาโถ,
ปาตุ โลก'มปายโตฯ

๓๓๔. อาสึ ทเสฺสติ **“อาสิ”**จฺจาทินาฯ **อิฏฺฐสฺส** อภิมตสฺส วตฺถุโน **อาสีสนํ** ปตฺถนมิตฺย นฺวทิตฺวา อาสี นาม สิยาติ วิธียเตฯ **“ยเถ”**ตฺยุทาหรติฯ **ติโลกสฺส** โลกตฺตยวตฺติโน ชนสฺส **เอกคติ** อสหายคติ ปฏิสรณภูโต นาโถ **โลกํ** สตฺตโลกํ อปายโต **ปาตุ** ปาเลตูติฯ เอตฺถาติล สิตํ ปาลนมาสีสิตนฺติฯ

๓๓๔. อิทานิ อาสีอลงฺการํ ทเสฺสติ **“อาสี”** อิจฺจาทินาฯ **อิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส** อิจฺฉิตวตฺถุ โน **อาสีสนา** ปตฺถนา อาสี นาม สิยาฯ **ยถา** ตโตฺถทาหรณเมวํฯ **ติโลเกกคติ** ติภวสฺส อ สหายสรณภูโต **นาโถ** โลกสามิ **โลกํ** สตฺตโลกํ อปายโต **ปาตุ** รกฺขตูติฯ อาสี นาม ปตฺถนา, ตทฺทีปิกาปิ อุตฺติ ตนฺนามิกาว โหติฯ ‘‘ติโลเกกคตี’’ติ อิมสฺมึ อุทาหรเณ ปาลนํ อาสีสิตํฯ ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ จ, เอโกเยว คติ ปฏิสรณนฺติ จ, ติโลกสฺส เอกคตีติ จ วากฺยํฯ

๓๓๕รสปฺปตีติชนกํ, ชายเต ยํ วิภูสนํ;
รสวนฺตนฺติ ตํ เญยฺยํ, รสวนฺตวิธานโตฯ

๓๓๕. รสวนฺตมุทาหรติ **“รส”**อิจฺจาทินาฯ **ยํ วิภูสน**มลงฺกรณํ รสาภาสาทิโน **ปตีติ ชนกํ** อวคมสมฺปาทกํ ชายเต, **ตํ** วิภูสนํ **รสวนฺตวิธานโต** สมฺปาทนโต ‘‘รสวนฺต’’นฺติ วิเญฺญยฺยํ ยถา อตฺถปฺปตีติ ชนโก สโทฺท ‘‘อตฺถวา’’ติฯ

๓๓๕. อุเทฺทเส รสีติ อุทฺทิฏฺฐรสาลงฺการํ ทเสฺสติ **“รส”**อิจฺจาทินาฯ **ยํ วิภูสนํ** วุตฺตาลงฺการานมนฺตเร โย โกจิ อลงฺกาโร **รสปฺปตีติชนกํ** สิงฺคาราทินววิธรเสสุ เอกสฺส รสสฺส วา ตเสฺสว รสาภาสสฺส วา อวโพธนํ สมฺปาเทโนฺต ชายเต, **ตํ** วิภูสนํ **รสวนฺตวิธานโต** อตฺตโน รสสหิตภาวสฺส ปกาสนโต **รสวนฺตนฺติ** รสีติ เญยฺยนฺติฯ ยถา อตฺถปฺปตีติชนโก สโทฺท ‘‘อตฺถวา’’ติ วุจฺจติ, เอวํ รสปฺปตีติชนโก อลงฺกาโร รสวโนฺต ‘‘รสี’’ติ จ วุจฺจติฯ รสสฺส ปตีติ จ, ตํ ชเนตีติ จ, รโส อสฺส อตฺถีติ จ, รสวโต ภาโวติ จ, ตสฺส วิธานํ สมฺปาทนนฺติ จ วากฺยํฯ

๓๓๖ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ ธราย,
ปาทา ติโลกคุรุโน’ธิกพทฺธราคา;
อาทาย นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหํ,
สญฺจุมฺพยนฺติ สตตาหิตสมฺภเมนฯ

๓๓๖. อุทาหรติ **“ราค”**อิจฺจาทิฯ **ธราย** ปถวีองฺคนาย ราเคน อานตํ, มุขํฯ **ราคํ** รตฺตวณฺณํ **อานตํ** นินฺนมิตํ, สโรชํฯ ปฐเม อพฺภุตสโรชสทิสตาย มุขํ, เตน สมานาธิกรณนฺติ ราคานเตน สมาโสฯ ทุติเย ตุ ราคานตญฺจ ตํ อพฺภุตสโรชํ ปถวึ ภินฺทิตฺวา สิรีปาทสมฺปฏิคฺคหณตฺถํ อุฏฺฐหมจฺฉริยปทุมญฺจ, ตเมว ตสฺสา มุขสทิสตฺตา มุขนฺติ **ราคานตพฺภุตสโรช มุขํฯ ติโลกคุรุโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทาฯ กีทิสา? อธิกพโนฺธ **ราโค** อนุราโค, รตฺตวโณฺณ วา เยสํ เต, ตถาวิธาฯ **นิจฺจ**มนวรตํ **สรเสน** รสวตา **กเรน** หเตฺถน, รํสินา วา คาฬฺหํ **อาทาย** คเหตฺวา **สตตํ** นิจฺจํ อาหิโต **สมฺภโม** อาทโร, ตทภิมุขตา วา, เตน สญฺจุมฺพยนฺติ, นิกฺขิปนฺติ วาฯ เอตฺถ สิเลสรูปเกหิ สโมฺภคสิงฺคารรสาภาโส ชนฺยเตฯ สิงฺคาโร ทุวิโธ วิปฺปลโมฺภ, สโมฺภโค เจติฯ เตสุ วิปฺปลโมฺภว สมคฺควณฺณนาธารตฺตา มโนหโร, เนทิโส สโมฺภโคฯ สโมฺภคาภาเส ตุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตถาปิ’หา’ธิคตํ สโมฺภคาภาโสทาหรณํ พาลปฺปโพธนตฺถํ กิญฺจิ วิจาเรสฺสามฯ ตตฺร ปาทานํ กามุกตฺตํ ธราย กามินิตฺตญฺจ วากฺยสาม ตฺถิยา วิญฺญายเตฯ สเทฺทน วุจฺจมานํ ปุน วุตฺตํ สิยาฯ อตฺร ปาทานํ ตํ วิเญฺญยฺยํ, รตฺยุกฺกํสา ภาโส ยทิ กวินา ปฏิปาเทตโพฺพ น ภเวยฺย, ตทา คาถายมนุปฺปนฺนํ สิยาติ เอวํวิธวจนโตว

ปาทา รตฺยาภาสวโนฺตติ คมฺยเตฯ รติยา อาลมฺพณวิภาวาภาโส ธรากามินิ, รมฺมเทสาทิวิเสสาภาเว อจฺฉริยปทุมุคฺคมนาภาวโต อพฺภุตสโรชสทฺทสวเนน คมฺมมานา รมฺมเทสาทโย อุทฺทีปนวิภาวาภาสา, พฺยภิจารีภาวาภาสโพธกานิ กวิวจนานิ อนุภาวาภาโสฯ ตถา หิ ‘‘นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหํ อาทายา’’ติ กรสฺส สรสตาคาฬฺหคฺคหณกถเนน หริสาทโย คมฺยเนฺตฯ ‘‘สตตาหิตสมฺภเมนา’’ติ อิมินา อุสฺสุกฺกตฺตาทโย ปหียนฺตีติ เอวํ พนฺธวุตฺตีติ วิภาวาทีหิ พนฺธตฺถาภาสานํ มนสิ โย อุปฺปชฺชติ อานนฺทาภาโส, โส รสาภาโส สโมฺภครสาภาโส วุโตฺตติฯ

๓๓๖. อิทานิ อุทาหรณํ ทเสฺสโนฺต อุตฺตริปิ ทเสฺสตพฺพสิงฺคารหสฺสกรุณาทิรสุเทฺทสสฺส อนุรูปโต สิงฺคารรสยุตฺตเมว ทเสฺสติ **‘‘ราคา’’**อิจฺจาทินาฯ **ธราย** มหีองฺคนาย **ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ** ราเคน อนุราเคน อภิมุขํ กตฺวา นมิตํ อจฺฉริยคุโณเปตปทุมสทิสานนํ โน เจ, รตฺตวณฺณํ อานตํ อพฺภุตสโรชสงฺขตมุขํ **ติโลกคุรุโน** ภุวนตฺตยานุสาสกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทา **อธิกพทฺธราคา** อธิกพทฺธานุราควนฺตา โน เจ, ปุพฺพกเมฺมน กตอธิกรตฺตวณฺณา **นิจฺจสรเสน กเรน** สตตานุราคยุเตฺตน หเตฺถน โน เจ, อวิกลตฺตา สตตสมฺปตฺติสหิเตน กิรเณน **คาฬฺหํ อาทาย** คาฬฺหํ คเหตฺวา โน เจ, ผุสิตฺวา **สตตาหิตสมฺภเมน** นิจฺจํ กตาทเรน โน เจ, นิรนฺตราหิตอภิมุขภาเวน **สญฺจุมฺพยนฺติ** จุมฺพนฺติ โน เจ, ฐิติกฺริยาสาธนเตฺตน ผุสนฺตีติฯ

ราเคน อนุราเคน อานตํ อภิมุขีกตมิติ จ, อพฺภุตญฺจ ตํ สโรชเญฺจติ จ, เตน สทิสตาย อพฺภุตสโรชญฺจ ตํ มุขเญฺจติ จ, ราคานตญฺจ ตํ อพฺภุตสโรชมุขเญฺจติ จ, ราคํ รตฺตวณฺณํ อานตํ นินฺนมิติ จ, ตญฺจ ตํ อพฺภุตสโรชเญฺจติ จ, ตเมว ตาทิสมุขสทิสตฺตา มุขมิติ จ, ติโลกสฺส คุรูติ จ, อธิกํ กตฺวา พโทฺธ, อตฺตโน ปุพฺพกเมฺมน วา กโต, ราโค อนุราโค รตฺตวโณฺณ วา เยสมิติ จ, รเสน อนุราเคน สมฺปตฺติยา วา สห วตฺตมาโนติ จ, อาหิโต วิหิโต จ โส สมฺภโม อาทโร ตทภิมุขภาโว วา เจติ จ วิคฺคโหฯ

เอตฺถ ‘‘ราคานตา’’ติอาทิเกน สิเลสาลงฺกาเรน จ ‘‘อพฺภุตสโรชมุข’’นฺติ รูปกาลงฺกาเรน จ สโมฺภคสิงฺคารรสาภาโส อุปฺปาทียติฯ ตาทิสํ อิตฺถิปุริสานํ สโมฺภคาภาเวน, ตทากาเรน จ กปฺปิตตฺตา รสาภาโส นามาติ ทฎฺฐโพฺพฯ สิงฺคารสฺส อาโยควิปฺปโยคสโมฺภควเสน ติวิธเตฺตปิ อาโยควิปฺปโยคทฺวยํ วิปฺปลมฺภเมวาติ วิปฺปลโมฺภ, สโมฺภโค เจติ ทุวิโธ โหติฯ เตสุ วิปฺปลโมฺภว อนูนวณฺณนาย ภูมิตฺตา มโนหโรฯ สโมฺภโค ปน ตาทิโส น โหติฯ สโมฺภคาภาโสปิ หีโน โหติฯ เอวํ สเนฺต ปโยคํ กตฺวา กุรุมานาย วณฺณนาย อุจิตภาเวน อิหาธิคตสโมฺภคสิงฺคารรสาภาเสน รสิภูตาลงฺการสฺส อุทาหรเณ รสาภาโส เอวํ เวทิตโพฺพฯ ปาทานํ กามุกภาวาภาเส จ ธราย กามินีภาวาภาเส จ วาจกปเทน อวุเตฺตปิ ‘‘ธราย ปาทา ติโลกคุรุโน’’ติ อิทํ ฐเปตฺวา ปาณิธมฺมปกาสเกหิ อวเสสปเทหิ ญายเตฯ

ทุวินฺนํ อญฺญมญฺญํ รติอาภาโส ‘‘อธิกพทฺธราคา ราคานต’’นฺติ อิเมหิ วุโตฺตฯ อยํ รติอาภาโส อิธ ฐายีภาโว ปุริสรติยา อิตฺถิยา จ, อิตฺถิรติยา ปุริสสฺส จ อาลมฺพณตฺตา ปาทกามุกธรากามินิโย เทฺว อญฺญมญฺญํ อาลมฺพณวิภาวาภาสา โหนฺติฯ รมฺมเทสาทิวิเสสํ วินา อจฺฉริยปทุโมทยสฺส อภาวโต อพฺภุตสโรชสทฺทสฺส อุจฺจารเณน คมฺมมานา รมฺมเทสาทโย รตึ อุทฺทีปยนฺตีติ อุทฺทีปนวิภาวาภาสา นามฯ ‘‘นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหมาทายา’’ติ อิมินา กรสฺส สรสภาวสฺส จ คาฬฺหํ คหณสฺส จ วุตฺตตฺตา หริสาทโย ญายเนฺตฯ ‘‘สตตาหิตสมฺภเมนา’’ติ อิมินา อุสฺสาหาทโย ญายนฺติฯ ตตฺถ หริสอุสฺสาหาทโย พฺยภิจารีภาวาภาสา นาม

โหนฺติฯ เต พฺยภิจารีภาวาภาเส ปกาเสนฺตานิ ยถาวุตฺตกวิวจนานิ อนุภาวาภาสา นามาติ เอวํ พเนฺธ ทิสฺสมานฐายีภาวพฺยภิจารีภาววิภาวอนุภาเวหิ อตฺถาวโพธํ กโรนฺตานํ ปณฺฑิตานํ อุปฺปชฺชมาโน โย สโนฺตสาภาสสงฺขาโต รสาภาโส อตฺถิ, โส อิธ สโมฺภครสาภาโสติ กถิโตติฯ ฐายีภาวาทโย อุปริ อาวิภวิสฺสนฺติฯ

๓๓๗. **อิจฺจา'นุคมฺม ปุริมาจริยานุภาวํ,**
สเงฺขปโต นิคทิโต'ย'มลงฺกตีนํ;
เภโท'ปรูปริ กวีหิ วิกปฺปิยานํ,
โก นาม ปสฺสิตุ'มลํ ขลุ ตาส'มนฺตํฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต

สุโพธาลงฺกาเร

อตฺถาลงฺการาวโพโธ นาม

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๓๓๗. เอวมุเทฺทสานุกฺกเมน ยถาปฏิญฺญาตํ นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ นิคมนปุพฺพกํ พหุตฺตเมสํ นิทฺทิสิตุมาห **"อิจฺจิ"**จฺจาทิฯ **อิติ** อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน ปุริมานํ ทณฺฑีอาทีนํ **อาจริยานํ อานุภาวํ** พนฺธลกฺขณานิ **อนุคมฺม** อนุคนฺตฺวา **อลงฺกตีน**มลงฺการานํ อยํ เภโท สเงฺขปโต **นิคทิโต** กถิโตฯ สเงฺขปโตติ วุโตฺต, กสฺมาติ อาห **"อุปรูปรี"**ติอาทิฯ **อุปรูปริ** ทีฆกาลมารพฺภ ยาเวทานิ มตฺถกมตฺถเก กวีหิ **วิกปฺปิยานํ** ปเภทิยมานานํ **ตาส**มลงฺกตีนํ **อนฺตํ** ปริยนฺตํ ปสฺสิตุํ **ขลุ เอกเนฺตน โก นาม** ชโน **อลํ** สมโตฺถฯ

อิติ มหาสามินามิกายํ สุโพธาลงฺการฏีกายํ

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๓๓๗. เอวํ อุเทฺทสกฺกเมน ยถาปฏิญฺญาเต อตฺถาลงฺกาเร นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ นิคมนมุเขน เอสํ อตฺถาลงฺการานํ พหุภาวํ ทเสฺสติ **"อิจฺจานุคมฺม"**อิจฺจาทินาฯ **อิติ** ยถาวุตฺตนเยน **ปุริมาจริยานุภาวํ** ปุพฺพกาลิกานํ ทณฺฑีภทฺทปาณาทีนํ อลงฺการสตฺถสงฺขาตานุภาวํ อนุคมฺม อลงฺกตีนํ อยํ เภโท **สเงฺขปโต นิคทิโต** มยา วุโตฺต สงฺคหิโตฯ กสฺมาติ เจ? **อุปรูปริ** ทีฆกาลโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา **กวีหิ** รจนากตฺตาเรหิ **วิกปฺปิยานํ** อเนกปฺปการโต กปฺปิยมานตฺตา ปุถุกฺกริยมานานํ **ตาส**มลงฺกตีนํ **อนฺตํ** ปริยนฺตํ ปสฺสิตุํ **ขลุ** เอกเนฺตน **โก นาม** ปุคฺคโล **อลํ** สมโตฺถติฯ สงฺคหมนาทิยิตฺวา เกนาปิ ปริยนฺตํ อธิคนฺตุํ น สกฺกาติ อธิปฺปาโยฯ ปุเร ภวาติ จ, ปุริมา จ เต อาจริยา เจติ จ, เตสมานุภาโวติ จ, วิเสสโต อสงฺกรโต กปฺปิยนฺติ จ วากฺยํฯ

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๕. ภาวาวโพธปริเจฺฉท

๓๓๘.ปฏิภานวตา โลก-โวหาร’มนุสารินา;
ตโต’จิตฺยสมฺลฺลาส-เวทินา กวินา ปรํฯ

๓๓๘. ตเทว ยถาปฏิญฺญาตมลงฺการวิภาคํ โพเธตฺวา สมฺปติ รสวนฺตาลงฺการปฺปสงฺคนาธิคตํ รสํ สกล สํสารทุกฺขนิสฺส รเณกนิมิตฺตวิมุตฺติรเสกรสวิสุทฺธสทฺธมฺมาคมวิคฺคาหสปฺปีณโนณตมตีนํ ปรมสทฺธาลูนมนธิคตเตฺตปิ ลกฺขณมเตฺตน โลกโวหารโกสลฺลมตฺตปริคฺคหาย กิญฺจิมตฺตมุปทิสิตุํ น สากเลฺลน **“ปฏิภานวตา”**ติอาทิมาหฯ **ปฏิภานํ** ตํตํฐานานุรูปปฺปวตฺตา ปญฺญาฯ สา หิ สรสรจนายจฺจโนฺตปการิกา, ตโตว กพฺพํ ‘‘ปฏิภาน’’นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห **“ปฏิภานวตา”**ติฯ กวินา โลกโวหารานุคนฺตโพฺพฯ โย หิ สกลํ โลกโวหารํ นานุสรติ, โส กวิเยว น โหติฯ เตนาห **“โลกโวหารมนุสารินา”**ติฯ ยโต โอจิตฺยํ นาม กวีนํ ปรมํ รหสฺสํ โลกโวหาเรปิ อุจิตญฺญุเยว ปสํสียเต, สมุจิตโลกโวหารานุสาเรเนว จ วกฺขมานานุกฺกเมน วิรจิตา รจนา สเจตนานํ รสสฺสาทาย สมฺปชฺชเต, ตสฺมา โอจิเตฺย สมฺลฺลสตฺตํ ทิตฺตํ ผฺฏเมว พนฺธนํ กาตุํ วฎฺฎติฯ ตโตวจฺจนฺตโมจิตฺยสมฺลฺลาสเวทินา กวินา ภวิตพฺพํฯ เตนาห **“ปรํ โอจิตฺยสมฺลฺลาสเวทินา”**ติฯ สพฺพเญฺจตํ ‘‘กวินา’’ติ เอตฺถ วิเสสนํ, **“กวินา”**ติ เจตํ ‘‘นิพนฺธา’’ติ เอตฺถ อวุโตฺต กตฺตาฯ

๓๓๘. เอวํ ยถาปฏิญฺญาตานมลงฺการานํ ทสฺสนาวสเร รสวนฺตาลงฺการปฺปสงฺคนาธิคตนวริธสิงฺคาราทิรเส สกลสํสารทุกฺขนิสฺสรณอสหายกรณภูตวิมุตฺติรเสน เอกรสภูเต อติปณีเต สทฺธมฺมามตรเสเยว ลุทฺธานํ สทฺธาพาหุลฺลสุทฺธสํยมานํ วิมุเขปิ ลกฺขณมตฺตปริญฺญาเณน โลกโวหาเรสุ อสโมฺมหตฺถํ สเงฺขเปน ทเสฺสตุกาโม อิทานิ **“ปฏิภานวตา”**อิจฺจาทิมาหฯ **ปฏิภานวตา** สรสรจนาย อจฺจโนฺตปการฎฺฐาโนจิตปญฺญาวิเสสวตา **โลกโวหารมนุสารินา** สกลโลเก โวหารานุรูปมนุคเตน **ตโต** ยสฺมา โอจิตฺยํ นาม หทยโต อพหิกาตพฺพํ, รหสฺสมิว พนฺธโต วิโยชนียํ น โหติฯ ตสฺมา **ปรม**ติสเยน **โอจิตฺยสมฺลฺลาสเวทินา** อุจิตภาเวน วตฺตุมิจฺฉิตตฺถสฺส อุทฺทีปนเสฺสว อนุรูปปฺปกาเรน อิฎฺฐตฺถสฺส สมฺลฺลาสนํ ทิตฺติํ ชานเนฺตน **กวินา** พนฺธการเกน นิพนฺธาติ สมฺพโนฺธฯ ปฏิภา ปฏิภานนฺติ ปญฺญาเยตํ นามํ, ตโต ชาตกพฺพสฺสปิ ปฏิภาติ วุจฺจมานตฺตา อยํ ปญฺญาวิเสโส รจนาย อจฺจโนฺตปกาโรติ ญาตโพฺพฯ ปฏิภานมสฺสตฺถีติ จ, โลกสฺส โวหาโรติ จ, ตํ อนุคจฺฉติ สีเลนาติ จ, โอจิเตฺยน สมฺลฺลาโสติ จ, ตํ วิชานาติ สีเลนาติ จ วิคฺคโหฯ

๓๓๙.ฐายีสมฺพนฺธิโน ภาว-วิภาวา สานุภาวกา;
สมฺปชฺชนฺติ นิพนฺธา เต, รสสฺสาทาย สาธุนํฯ

๓๓๙. **“ฐายิ”**จฺจาทิฯ ฐายิโน วกฺขมานรตฺยาทโย เตหิ สห สมฺพโนฺธ วิภาวาทีหิ โยเครตฺยาทีนมสฺสาทิยตฺตมานียมานตฺตา เอเตสมตฺถีติ **ฐายีสมฺพนฺธิโน**ฯ สห อนุภาเวหิ วกฺขมานลกฺขเณหีติ **สานุภาวกา,** ภาโว วิภาโว จ, วกฺขมาโน ภาเวน ภาวาภาโสปิ อิมินาว สงฺคหิโต, รสสฺสาทาย สมฺปชฺชนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๓๓๙. **“ฐายิ”**จฺจาทิฯ **ฐายีสมฺพนฺธิโน** ฐายีปเทน, เตน วาจฺจรติหาสาทิอเตฺถน วาสมฺพนฺธุปคตา **สานุภาวกา** วกฺขมานานุภาเวหิ สห ปวตฺตา **ภาววิภาวา** วกฺขมานภาววิภาวา **นิพนฺธา** วุตฺตคุโณเปตกวินา พนฺธิตา เอกตฺถ อาหริตฺวา ทสฺสิตา **สาธุนํ** อิสฺสาทิโทสรหิตานํ

สชฺชนานํ **รสสฺสาทาย** สิงฺคาราทิวกฺขมานรสสฺส อสฺสาทนตฺถํ **สมฺปชฺชนฺติ** ปวตฺตนฺตีติฯ อิมาย คาถาย ฐายีภาโว พฺยภิจารีภาโว เกวลภาโว วิภาโว อนุภาโว รโส เจติ อิเม อุทฺทิฏฺฐา ภวนฺติ, กถนฺติ เจ? ภาววิภาวานํ "ฐายีสมฺพนฺธิโน"ติ วิเสสนํ ภวติ, เตน ภาวสฺส ฐายี จ โส ภาโว เจติ จ ฐายีปเทน สมฺพนฺธตฺตา ฐายีภาโว จ, ปุน พฺยภิจารีภาเว สติ "ฐายีภาโว"ติ อิมสฺส สาธกตฺตา อิมเสฺสว ฐายีภาวปทสฺส ปโยคสามตฺถิเยน คมฺมมาโน พฺยภิจารีภาโว จ, ปุน ฐายีปเทน สมาสมกตฺวา วิสุํ ทสฺสิตภาวสทฺทสฺสิยา ฐายีภาวพฺยภิจารีภาเวหิ อโญฺญ ภาโว จ, ตถา เอว ฐายีปเทน วาจฺจรติหาสาทิอตฺถสฺส อุปฺปตฺติอุทฺทีปนทฺวยํ วิภูตํ กตฺวา สเชฺชตฺวา ฐิตตฺตา เตหิ รติหาสาทีหิ อเตฺถหิ สมฺพนฺธิโน อาลมฺพณอุทฺทีปนสงฺขตวิวิธวิภาวา จ, เอวเมว สานุภาวกปเทน สมาโยเคน ทสฺสิตานุภาโว จ, "รสสฺสาทายา"ติ อิมินา นิทฺทิฏฺฐรโส จาติ เอวมิเม ฐายีภาวาทโย อุทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ ฐายินา สห สมฺพโนฺธติ จ, โส เอเตสมตฺถีติ จ, ภาโว จ วิภาโว เจติ จ, สห อนุภาเวหิ วตฺตนฺตีติ จ, รสสฺส อสฺสาโทติ จ วากฺยํฯ

ภาวอธิปฺปาย

๓๔๐.จิตฺตวุตฺติวิเสสา ตุ, ภาวยนฺติ รเส ยโต;
รตฺยาทโย ตโต ภาว-สเทฺทน ปริกิตฺติตาฯ

๓๔๐. อิทานิ ยถาอุทฺทิเฏฺฐสุ ฐายาทีหิ ภาววิภาวานุภาวรเสสุ ปฐมํ ภาวํ วิภาเวตุํ ภาวสทฺทมนฺวตฺถยติ **"จิตฺต"**อิจฺจาทินาฯ จิตฺตสฺส วุตฺติโย รมณหสนาทิอากาเรน ปวตฺติโย, ตาว วิเสสา วิสิฏฺฐสภาวตฺถาติ **จิตฺตวุตฺติวิเสสาฯ รตฺยาทโย** ฐายีพฺยภิจารีสาตฺติกาฯ **ตุ**สโทฺท วิเสเสฯ ยโต **รเส** สิงฺคาราทโย **ภาวยนฺติ** นิปฺผาเทนฺติฯ ตโต ภาวสเทฺทน **ปริกิตฺติตา** ภรตาทีหิ กถิตาฯ เอตฺถ หิ ณฺยโนฺต ภูธาตุ กรเณ วตฺตเตฯ ยโต จายํ น เกวลํ กรเณเยว วตฺตเต, อถ โข พฺยาปเน, ปฏิปาทเน จ, ตสฺมาสฺส ปฏิภานํ จิตฺตํ ภาวยนฺติ พฺยาเปนฺติฯ อถ วา กวิโน โลกฏฺฐิติญาณลกฺขณํ อธิปฺปายํ ภาวยนฺติ ปฏิปาเทนฺตีติ **ภาวา**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๓๔๐. อิทานิ อุทฺทิเฏฺฐสุ ฐายีภาวาทีสุ ฐายีอาทีนํ [ฐายีภาวาทีนํ (ก.)] ติณฺณํ สาธารโณ ภาโว นาม เอโสติ ทเสฺสโนฺต อนฺวตฺถวเสน ทเสฺสติ **"จิตฺต"**อิจฺจาทิฯ **จิตฺตวุตฺติวิเสสา ตุ** จิตฺตสฺส อุตฺตริ วกฺขมานารมฺมณหสนโสจนาทีหิ, นิเพฺพทาทีหิ, ถมฺภาทีหิ จ อากาเรหิ ปวตฺติสงฺขาตา อญฺญมญฺญํ อสงฺกราการสงฺขาตา วิเสสา ปน ฐายีพฺยภิจารีสาตฺติกา **ยโต** ยสฺมา **รเส** สิงฺคาราทิรเส **ภาวยนฺติ** นิปฺผาเทนฺติ กโรนฺติฯ โน เจ, **รเส** สิงฺคาราทิรสวิสเย ปณฺฑิตานํ จิตฺตํ **ภาวยนฺติ** พฺยาปนํ กโรนฺติฯ โน เจ, ตสฺมึเยว รสวิสเย กวิโน โลกสภาวํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตญาณลกฺขณํ อธิปฺปายํ **ภาวยนฺติ** ปฏิปาทนํ กโรนฺติฯ ตโต **ภาวสเทฺทน** เหตุกตฺตริ นิปฺผเนฺนน **รตฺยาทโย** รติหาสาทโย **ปริกิตฺติตา** ภรตาทีหิ วุตฺตา โหนฺตีติฯ "รตฺยาทโย"ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน หาสาทโย ฐายีภาวา จ, นิเพฺพทาทโย พฺยภิจารีภาวา จ, ถมฺภปลยาทโย สาตฺติกภาวา จ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ จิตฺตสฺส วุตฺติโยติ จ, ตา เอว วิเสสาติ จ, ภาโว อิติ สโทฺทติ จ วากฺยํฯ

ฐายีภาวอธิปฺปาย

๓๔๑.วิโรธินา'ญฺญภาเวน,
โย ภาโว น ติโรหิโต;
สีเลน ติฏฺฐติ'เจฺจ'โส,

ฐายีภาโวติ สทฺทิโตฯ

๓๔๑. ฐายาทิเก ติวิเธ ภาเว กเมนาห **“วิโรธินา”**อิจฺจาทินาฯ วิโรธินา **อเญฺญน** ชิคุจฺฉาทินา ภาเวน **โย ภาโว** รตฺยาทิโก **น ติโรหิโต** นจฺฉาทิโต, **เอโส** ภาโว อนุจฺฉิชฺชมานตฺตา เอว ติฏฺฐติ สีเลนาติ, ฐายี เอว ภาโวติ **ฐายีภาโวติ สทฺทิโต** กถิโตฯ โย ภาวาทีหิ อาโลกิตสฺสาทํ นีโต สมานีโต, โส สามาชิเกหิ อสฺสาทิยมานตฺตา รโสติ วุจฺจติฯ วกฺขติ หิ ‘‘สวิภาว’’อิจฺจาทิฯ

๓๔๑. อิทานิ ฐายีอาทิเก ติวิธภาเว กเมน นิทฺทิสติ **“วิโรธิ”**อิจฺจาทินาฯ **วิโรธินา อญฺญภาเวน** รติหาสาทีนํ วิรุทฺเธน ชิคุจฺฉาทินา อญฺญภาเวน **โย ภาโว** รติหาสาทิโก **ติโรหิโต น** พฺยวหิโต น โหติ, **เอโส** วิรุทฺธภาเวน อพฺยวหิโต ภาโว ติฏฺฐติ สีเลนาติ อิมินา อเตฺถน ฐายี นาม โหตีติ กตฺวา **ฐายีภาโวติ สทฺทิโต** กถิโตติฯ โย วิภาวานุภาวาทีหิ อสฺสาทนียตฺตํ ปาปิโต สเพฺภหิ อสฺสาทนียตฺตา รโสติ วุจฺจติ, โส ฐายี นามาติ วุจฺจติฯ อโญฺญ จ โส ภาโว เจติ จ, ติโร กยิริตฺถาติ จ, ฐายี จ โส ภาโว เจติ จ วิคฺคโหฯ

ฐายีภาวปฺปเภทอุเทฺทส

๓๔๒. **รติหาสา จ โสโก จ,**
โกธุสฺสาหภย’มฺปิ จ;
ชิคุจฺฉาวิมฺหยา เจว,
สโม จ นว ฐายิโนฯ

๓๔๒. รตฺยาทีนํ นวนฺนเมว ฐายิตฺวํ สมฺภวตีตฺยาห **“รติ”**จฺจาทิฯ สโม เจติ เอวํ ฐายิโน นวาติ โยชนาฯ นเวเวเต สกสกวิภาวานุภาเวหิ สมุลฺลาสิตา วิสุมฺปิ พนฺธิตพฺพา กวินา, อภิเนตพฺพา จ นเฏน, ตถา เสสภาวาปิฯ ตตฺถ ยทิ ปนายํ รติ อเสสอิตฺถิปุริสคุณยุตฺตานํ อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญํ ชนิตา, จนฺทาทีหิ อุทฺทีปนวิภาเวหิ อุทฺทีปิตา, อุสฺสุกฺกตาทิพาธเกหิ อนุภาเวหิ ปริโปสิตา, สกสกานุภาวสามตฺถิยา ปตียมาเนหิ อเนกรูเปหิ พฺยภิจารีหิ จิตฺตตาสิยา, ตทา ตุ ฐายี รติ นฏาภินเยน, สุพนฺธสวเนน วา สเพฺภหิ อสฺสาทิยมานา สิงฺคารรสตฺตมาปชฺชเตฯ เอวํ ยถาโยคํ หาสาทิฐายีภาวานํ หสฺสรสาทิภาวาปชฺชเน ยุตฺติํ สมเนฺนยฺยฯ

๓๔๒. ฐายีภาโว นาม รตฺยาทโย นเวเวติ ทเสฺสตุํ **“รติหาสา”**ติอาทิมาหฯ รติหาสา จ โสโก จ โกธุสฺสาหภยมฺปิ จ ชิคุจฺฉาวิมฺหยา เจว **สโม** สนฺตคุโณ จาติ เอวํ ฐายิโน นว โหนฺติฯ อิเมสํ รตฺยาทีนํ นวนฺนํ สรูปกถนํ ‘‘สิงฺคารหสฺสกรุณา’’ติอาทิกาย อุเทฺทสคาถาย อนนฺตเร นิเทฺทเส ปากโฏ โหติฯ รติ จ หาโส จาติ จ, โกโธ จ อุสฺสาโห จ ภยเญฺจติ จ, ชิคุจฺฉา จ วิมฺหยา เจติ จ วากฺยํฯ อิเม นว จ เอวํ พฺยภิจารีภาวสาตฺติกาภาโว เจติ อิเม ยถาสกมนุรูปวิภาวานุภาเวหิ ทิตฺตํ กตฺวา ปเจฺจกํ กวินา พนฺธิตพฺพา, นเฏน คเหตฺวา ทสฺสิตพฺพา จฯ อิเมสุ ติวิธภาเวสุ อยํ รติ อเสสปุมิตฺถิคุเณหิ ยุเตฺตหิ นรนารีหิ อญฺญมญฺญํ อุปฺปาทิตา, จนฺทาทีหิ อุทฺทีปนวิภาเวหิ อุทฺทีปิตา, อุสฺสาหาทิปกาสกกายิกวาจสิกปโยคสงฺขาตานุภาเวนโปสิตา, สกสกานุภาวสามตฺถิเยหิ คมฺมมานาเนกปฺปการพฺยภิจารีภาเวหิ วิจิตฺตกตา โหติฯ อีทิสา’ยํ รติ นฏสฺส อภินเยน จ ปสตฺถพนฺธสวเนน จ สเพฺภหิ อสฺสาทิยมานสิงฺคาราทิรสตฺตํ ปาปุณาตีติ วิญฺญาตพฺพาฯ หาสาทีนํ เสสฐายีภาวานํ หสฺสรสาทิภาวาปตฺติยํ ยุตฺติ เอวํ ยถารหํ เวทิตพฺพาติฯ

พฺยภิจารีภาวอธิปฺปาย

๓๔๓. **ติโรภาวาวิภาวาทิ-**
วิเสเสนา’ภิมุขฺยโต;
เยเต จรนฺติ สีเลน,
เต โหนฺติ พฺยภิจาริโนฯ

๓๔๓. พฺยภิจาริโน อาห **“ติโรภาว”**อิจฺจาทินาฯ **ติโรภาโว** ฐายีนํ เอกสฺสาปิ ภาวสฺส นิเพฺพทาทิโน อจิรฏฺฐายิตา จ **อาวิภาโว** ปากฏตา จ นานารสนิสฺสยตฺตา เต อาทโย ยสฺสฯ **อาทิ**สเทฺทน ฐายีธมฺมสฺส สุขทุกฺขาทิรูปสฺส คหณํ, โสว วิเสโส, เตนฯ ฐายีธมฺมสฺส สุขทุกฺขรูปสฺส คหณํ, อตฺตโน ธมฺมสฺส สุขทุกฺขรูปสฺส ฐายินิ สมาโรปนญฺจา**ภิมุขฺยํ**ฯ ตถา หิ รติยํ ปริสโม สุขานุวิโทฺธ ภวติ, โสเก ทุกฺขานุวิโทฺธฯ รติยํ สุขสภาวาปิ คิลานิปฺปภุตโย พฺยภิจาริโน สกมฺมํ ทุกฺขมิมํ สมาโรปยเนฺตวฯ ตโต เตน อภิมุขภาเวน **เย เอเต** ภาวา สีเลน **จรนฺติ** ปวตฺตนฺติ, เต พฺยภิจาริโน โหนฺตีติฯ

๓๔๓. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน พฺยภิจารีภาเว ลกฺขณโต ทเสฺสติ **“ติโรภาวา”**อิจฺจาทินาฯ **ติโรภาวาวิภาวาทิวิเสเสน** พฺยภิจารีภาวานํ อตฺตโน อเนกรสํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา, โลกสฺส ภินฺนรุจิกตฺตา จ กิสฺมิญฺจิ ฐายีภาเว พฺยภิจารีภาวานมตฺตโน คุณสฺส ลีนตฺตญฺจ กิสฺมิญฺจิ ตเสฺสว คุณสฺส ปากฏตฺตญฺจาติอาทิเกน วิเสเสน **อภิมุขฺยโต** ฐายีภาวานํ สุขทุกฺขรูปํ อตฺตนิ จ อตฺตโน สุขทุกฺขรูปํ ฐายีภาเวสุ จ อาโรปนสงฺขาเตน อภิมุขภาเวน **เยเต** ภาวา **สีเลน จรนฺติ** ปกติยา ปวตฺตนฺติ, **เต** ภาวา พฺยภิจาริโน นาม โหนฺตีติฯ เอวเมว [เอวรูปา (ก.)] ปีฬาสรูเปน เอโก ปริสมสงฺขตพฺยภิจารีภาโว รติยํ สคุเณน ลีโน สุขานุวิโทฺธ หุตฺวา, โสเก สคุเณน ปากโฏ ทุกฺขานุวิโทฺธ จ หุตฺวา ปวตฺตเตฯ เอวเมว สุขสภาวรติยํ คิลานาทโย พฺยภิจาริโน สกิยํ ทุกฺขสรูปํ อาโรเปนฺตีติ กตฺวา ติโรภาววิภาวาทิวิเสเสน อภิมุขํ ปวตฺตนฺติฯ ติโรภวนมิติ จ, อาวิภวนมิติ จ, ติโรภาโว จ อาวิภาโว เจติ จ, เต อาทโย ยสฺส ฐายีภาเวสุ วิชฺชมานานํ สุขทุกฺขสภาวานํ อตฺตนิ อาโรปนเสฺสติ จ, โสเยว วิเสโสติ จ, อภิมุขานํ ภาโวติ จ วิคฺคโหฯ พฺยภิจารีปเท **วิ**สโทฺท วิเสสเตฺถ **อภิ**สโทฺท อภิมุขภาเว วตฺตติฯ

พฺยภิจารีภาวปฺปเภท

๓๔๔. **นิเพฺพโท ตกฺกสงฺกา สม-**
ธิติชฬตา ทีนตุคฺคาลสตฺตํ,
สุตฺตํ ตาโส คิลานุ’สฺสุกหริส-
สติสฺสาวิสาทาพหิตฺถาฯ

จินฺตา คพฺพา’ปมาโร’มริสมท-
มตฺมฺมาทโมหา วิโพโธ,
นิทฺทาเวคา สพิฬํ มรณ-
สจปลาพฺยาธิ เตตฺตึสเม’เตฯ

๓๔๔. เต ทเสฺสติ **“นิเพฺพโท”**อิจฺจาทินาฯ **ทีนตุคฺคาลสตฺต**นฺติ ทีนตา จ อุคฺคตญฺจ อาลสตฺตญฺจ, คิลานิ **อุสฺสุก**อิติ อุสฺสุกฺกํฯ จปลอิติ จาปลฺลํ, สห จปเลน สจปโล, โส จายํ พฺยาธิ จ, มรณญฺจ สจปลพฺยาธิ จ สมาหาเรฯ ตญฺจ สห พิฬาย วตฺตตีติ **สพิฬนฺติ เอเต** ยถา

วุตฺตพฺยภิจารีภาวา เตตฺตึส โหนฺตีติฯ อุสฺสาหวตา วีรรโส ตํวเสเนว อสฺสาทียติฯ ภีรุนา ตุ โสว ภยานกรสวเสเนติ โลกสภาวสฺส อเนกตฺตา ตทตฺถเมเต พฺยภิจาริโน เอเกกสฺสรสสฺส พหโว วณฺณนียา, ยโต ตํวณฺณนาทฺวาเรน สโพฺพปิ เตสุ กิญฺจิ อสฺสาเทตีติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปน มารโณปคตเวริทสฺสนเมกเมว ตงฺขเณเยว ภินฺนํ ปกติวเสน ภีรุโน ภยสฺส เหตุ, สงฺคาม โลลสฺส ตุ อุสฺสาหนิมิตฺตํ สิยาฯ ตถา นเฎน กตํ วิกตมาภรณํ กฺริยาวา นีจปกตีนํ ฐายิโน หาส สฺส เหตุ, คมฺภีรปกตีนํ พฺยภิจาริโน หาสสฺส, ตสฺมา ภาเว วณฺณยตา กวินา ภาวา ตถา วณฺณ นียา, ยโถจิตฺยปริโปโส สิยาฯ โอจิตฺยภโงฺค ตุ มหตา วายาเมน ปริหริตโพฺพฯ

เตสุ **นิเพฺพโท** อตฺตาวมานนํฯ ตสฺส จ อิตฺถีนญฺจ นีจานญฺจ ทาลิทฺทิยํ วิภาโว, โยคีนํ ตุ ตตฺวสํเวทนํ วิภาโว, อสฺสุปตนจินฺตาทโย เอตฺถ อนุภาวาฯ

ตโกฺก วิตกฺกนํฯ ตสฺส สเนฺทโห วิภาโว, สิโรกมฺปาทิ อนุภาโวฯ

สงฺกาย วิรุทฺธจรณํ วิภาโว, กมฺปาทโย อนุภาโวฯ

สโม เขโทฯ ตตฺถ คตฺยาทิ วิภาโว, เสทาทิ อนุภาโวฯ

ธิติ สโนฺตโสฯ ญาณาทิ วิภาโว, อนุภาโว โภคาโลลตาทิฯ

ชฬตา อปฺปฏิปตฺติฯ ตสฺสา อิฏฺฐานิฏฺฐทสฺสนาทิ วิภาโว, อนิมิสนยนาโลจนาทิ อนุภา โวฯ

ทีนตา เจตโส อโนชตาฯ ตสฺสา วิภาโว ทุคฺคตตาทิ, อนุภาโว มลินวตฺถตาทิฯ

อุคฺคตา ทารุณตฺตํฯ ตสฺสา วิภาโว พลวาปราธาทิ, ตสฺส อนุภาโว ตชฺชนาทิฯ

อาลสตฺตสฺส ปริสมาทิ วิภาโว, ชิมฺหตาทิ อนุภาโวฯ

สุตฺตสฺส นิทฺทา วิภาโว, ตสฺสาทาทโย อนุภาโวฯ

ตาโส จิตฺตโกฺขโภฯ วิภาโว อสฺส คชฺชิตาทิ, กมฺปนาทิ อนุภาโวฯ

อายาสปิปาสาทิ วิภาโว **คิลานิยา,** วิวณฺณตาทโย อนุภาโวฯ

กาลกฺขมตา **อุสฺสุกํ**ฯ วิภาโว ตสฺส รมณียทสฺสนิจฺฉาทิ, อนุภาโว ตุริตตาทิฯ

เจโตปสาโท **หริโต**ฯ ตตฺร อุสฺสวาทิ วิภาโว, อสฺสุเสทาทโย อนุภาโวฯ

สทิสทสฺสนาทิ วิภาโว **สติ**ยา, อนุภาโว ภมุสมุนฺนมนาทิฯ

ปเรสมุกฺกํสาสหนตา **อิสฺสา**ฯ ตสฺสา ทุชฺชนตฺตคพฺพาทโย วิภาโว, โทสกถนาวชาน นาทโย อนุภาโวฯ

วิสาโท เขโทฯ วิภาโว ตสฺส อารทฺธการิยาสิทฺธาทิ, พาธยตาปาทิ อนุภาโวฯ

อพหิตฺถา กายสํวรณํฯ ตสฺสา วิภาโว ลชฺชาทิ, อนุภาโว’ญฺญวิกฺริยาฯ

จินฺตา อิฏฺฐาลาภาทีหิ, อนุภาโว มุกุลิตนยนาทิฯ

คโพฺพ อภิมาโนฯ วิภาโวสฺส อิสฺสริยาทิ, อนุภาโว อวชานนาทิฯ

อปมาโร คาหรุกฺขาทีหิ [คาหรุกฺขปตนาทีหิ (?)], ภูปาตาทโย เอตฺถ อนุภาโวฯ

อมริโส อกฺขมตาฯ วิภาโว อสฺสาวมานนาทิ, สิโรกมฺปนตชฺชนาทโย อนุภาโวฯ

มโท ปมาทุกฺกํโสฯ ตสฺส วิภาโว ปานํ, จลมานงฺควโจคติหาสาทโย อนุภาโวฯ

มติ กงฺขเจฺฉโทฯ อุปเทสาทิ วิภาโว, มุขวิกาสาทิ เอตฺถ อนุภาโวฯ

อสเมกฺขิตการิตา **อุมฺมาโท**ฯ ตสฺส วิภาโว สนฺนิปาตคหณาทิ, อฏฺฐานรุทิตคีตหาสาทโย อนุภาโวฯ

โมโห ภยาทีหิ, อนุภาโว ถมฺภกมฺปาทิฯ

ทุราจาราทีหิ **พิฬํ,** อโธมุขตาทิ อนุภาโวฯ

มรณํ วิภาวอนุภาเวหิ สุปสิทฺธํฯ

จปลตา ราคโทสาทีหิ, สจฺฉนฺทจรณาทิ อนุภาโวฯ **พฺยาธิ** ปากโฏฯ

เย วา ปนเญฺญ อิธ นิทฺทิฏฺฐา จิตฺตวุตฺติวิเสสาปิ สํวิชฺชนฺติ สุขุมเภทา, เตสุ เกจิ วุเตฺตสฺวโนฺตคธา โหนฺติฯ ยถา หิ อิจฺฉาสภาวา สเพฺพ กามา รติยํ อโนฺตคธา, ตถา โทสปฺปการา โกธา มริสอิสฺสาทีสฺวโนฺตคธา, ทุกฺขสภาวา โสกสมฺพฺยาธิคิลานิ วิสาทาทีสฺวโนฺตคธาฯ ปีตฺยาทโย สุขสภาวา หริเสติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตสุ ภยา ตาโส อโญฺญ, สงฺกา ตถา อมริโสฯ ตสฺมา อิสฺสา, ตถา คิลานิโต สโม, นิทฺทาย สุตฺตํ, อุสฺสุกา จปลตา, ตถา โมหา ปลโย วกฺขมาโน อโญฺญติ มนฺตพฺพํฯ

๓๔๔. อิทานิ เต พฺยภิจารีภาเว สรูเปน ทเสฺสติ **"นิเพฺพโท"**อิจฺจาทินาฯ **นิเพฺพโท** อตฺตนินฺทาสงฺขโต จ, ตกฺกสงฺกา จ, **สมธิติชฬตา** ปริสโม สโนฺตสลกฺขณา ธิติ ชฬตา จ, **ทีนตุคฺคาลสตฺตํ** ทีนภาวทารุณภาวอลสภาวา จ, **สุตฺตํ** สยนญฺจ, **ตาโส** จิตฺตโกฺขโภ จ, คิลานปริมทฺทิตภาโว จ, **อุสฺสุกหริสสติสฺสาวิสาทาพหิตฺถา** อุสฺสาหปีติสติอิสฺสาเขทอาการสํวรา จ, จินฺตา จ, **คโพฺพ** อภิมาโน จ, อปมาโร จ, **อมริสมทมตุมฺมาทโมหา** อกฺขนฺติปมาทาธิกฺกา กงฺขเจฺฉทอุมฺมาทโมหา จ, **วิโพโธ** ปโพโธ จ, **นิทฺทาเวคา** นิทฺทา จ, อาเวคสงฺขาโต สมฺภโม จ, **สพิฬํ** ลชฺชาสหิตํ **มรณสจปลาพฺยาธิ** มรณญฺจ จาปลฺยสหิตา พฺยาธิ เจติฯ **เอเต เตตฺตึส** พฺยภิจารีภาวา นาม โหนฺติฯ ตโกฺก จ สงฺกา เจติ จ, สโม จ ธิติ จ ชฬตา เจติ จ, ทีนตา จ อุโคฺค จ อลสตฺตญฺจาติ จ, อุสฺสุกญฺจหริโส จ สติ จ อิสฺสา จ วิสาโท จ อพหิตฺถา เจติ จ, อมริโส จ มโท จ มติ จ อุมฺมาโท จ โมโห เจติ จ, นิทฺทา จ อาเวโค เจติ จ, สห พิฬาย วตฺตตีติ จ, สห จปเลน จาปเลฺยน วตฺตตีติ จ, สจปโล จ โส พฺยาธิเจติ จ, มรณญฺจ สจปลพฺยาธิ เจติ จ วากฺยํฯ มรณสจปลาพฺยาธีติ สมาหารทฺวโนฺทฯ ตสฺมา "สพิฬ"นฺติ ปทํ เอตสฺส วิเสสนํ โหติฯ

โลกสภาวสฺส อเนกวิธตฺตา เอโกเยว วีรรโส อุสฺสาหวตา วีรรสากาเรน อสฺสาทนีโย โหติ, โสเยว ภีรุนา ภยากาเรน อสฺสาทนีโย โหติฯ ตสฺมา เอเกกสฺส รสสฺส อิเม พหู พฺยภิจาริโน วเณฺณตพฺพา โหนฺติฯ เอวํ สติ อเนกาธิปฺปายโก โลโก เตสุ กิญฺจิ อสฺสาเทติฯ เอวํ สติ พโนฺธ สพฺพชนสฺส กโนฺต โหติฯ ตสฺสํ ภาววณฺณนายํ ยสฺมา มาเรตุมาคจฺฉนฺตานํ สตฺตูนํ ทสฺสนเมกเมว ตงฺขเณ ชนาธิปฺปายโต ภิชฺชิตฺวา ปกติภีรูนํ ปุริสานํ ภยสฺส จ ยุทฺธโลลสฺส อุสฺสาหนสฺส จ การณํ โหติฯ เอวํ นเฎน หสนฺตํ กตวิกตมาภรณญฺจ ตาทิสกิริยา จ อุตฺตานปกติกานํ ปุริสานํ ฐายีหาสสฺส จ คมฺภีรปกติกานํ พฺยภิจารีหาสสฺส จ เหตุ ภเวยฺยฯ ตสฺมา ภาเว วเณฺณเนฺตน กวินา โอจิตฺยภงฺคมกตฺวา สกฺกจฺจโมจิตฺยํ สเชฺชตฺวา ภาวปฺปกาสกานิ สวิภาวานุภาวกวิวจนานิ วเณฺณตพฺพานิฯ เอตฺถ ภาวาวโพธกวิภาวาทีนํ ชานิตพฺพตฺตา เตหิ เตหิ ภาเวหิ สทฺธึ เอวํ เวทิตพฺพาฯ

เตสุ ภาเวสุ อตฺตาวมานนลกฺขโณ **นิเพฺพโท**ฯ อิตฺถีนํ, หีนานํ [หีนาจารานํ (ก.)] วา อุปฺปชฺชติ เจ, ทาลิทฺทิยํ อาลมฺพณวิภาโว นาม, โยคีนํ เจ, ตถาวโพโธ อาลมฺพณวิภาโว, เอตฺถ อสฺสุปตนจินฺตาทิกํ อนุภาโว นามฯ

วิตกฺกสฺส สเนฺทโห อุทฺทีปนวิภาโว นาม, สิโรกมฺปาทิกํ อนุภาโว นามฯ

สงฺกาย วิรุทฺธปฺปวตฺติ อุทฺทีปนวิภาโว, กมฺปาทิโก อนุภาโวฯ อุปริ ‘‘วิภาโว’’ติ วุเตฺต อาลมฺพณุทฺทีปเนสุ ทฺวีสุ ยํ ยุชฺชติ, ตํ คเหตพฺพํฯ

เขทลกฺขณสฺส **สมสฺส** คมนาทิกํ วิภาโว, เสทาทิ อนุภาโวฯ

สโนฺตสลกฺขณาย **ธิติ**ยา ญาณาทิ วิภาโว, โภเคสุ อโลลภาวาทิ อนุภาโวฯ

อโยคฺคตาลกฺขณาย **ชฬตาย** อิฎฺฐานิฎฺฐานํ อชานนาทิ วิภาโว, วิวฎนยเนหิ อภิมุขวิโลกนตาทิ อนุภาโวฯ

จิตฺตสฺสนิเตฺตชลกฺขณาย **ทีนตาย** ทุคฺคตตาทิ วิภาโว, มลินวตฺถตาทิ อนุภาโวฯ

ทารุณตาลกฺขณสฺส **อุคฺค**ภาวสฺสาติสยาปราธาทิ วิภาโว, ตชฺชนาทิ อนุภาโวฯ

อลสตฺตสฺส อฎฺฐานปริสมาทิ วิภาโว, วงฺกิกภาโว อนุภาโวฯ

สยนสงฺขาตสฺส **สุตฺต**สฺส นิทฺทาทิ วิภาโว, อสฺสาทาทิ อนุภาโวฯ เอตฺถ อสฺสาทนํ นาม เสยฺยสุขปสฺสสุขาทิกํฯ

จิตฺตโกฺขภสงฺขาตสฺส **ตาสสฺส** คชฺชิตาทิ วิภาโว, คชฺชิตํ นาม ภยชนกวจนํฯ โกเปน กมฺปนา อนุภาโวฯ

ปีฬาสงฺขาตสฺส **คิลาน**สฺส อายาสปิปาสาทิ วิภาโว, ทุพฺพณฺณตาทิ อนุภาโวฯ

อนุรูปกาลสฺส อโนโลกนสฺส อุสฺสุกฺกสฺส รมฺมวตฺถุทสฺสนิจฺฉาทิ วิภาโว, ตุริตตาทิ อนุภาโวฯ

เจโตปสาทลกฺขณสฺส **หริส**สฺส มงฺคลกีฬาทิ วิภาโว, สโนฺตสวจนาทิ อนุภาโวฯ

สรณลกฺขณาย **สติ**ยา สญฺญาณทสฺสนาทิ วิภาโว, ภมุเกฺขปาทิ อนุภาโวฯ

ปรสมฺปตฺติอสหนลกฺขณาย **อิสฺสาย** ทุชฺชนภาวคพฺพาทิ วิภาโว, โทสกถนาวชานนาทิ อนุภโวฯ

เขทลกฺขณสฺส **วิสาท**สฺส อารทฺธการิยาสิทฺธิการิยพฺยาปตฺติอาทิ วิภาโว, มโนสนฺตาปาทิ อนุภาโวฯ

อาการสํวรณลกฺขณาย, รสสภาวปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย วา อพหิตฺถยลชฺชาทิ วิภาโว, ตทญฺญกฺริยากรณํ, อโธมุขกรณํ, ปาเทหิ ภูมิขณนนฺติอาทิ อนุภาโวฯ

จินฺตาย อิฏฺฐตฺถาลาภาที วิภาโว, มกฺลิตนยนาทิ อโธขิตฺตจกฺขาทิ วา อนุภาโวฯ

คพฺพสฺส อิสฺสริยาทิ วิภาโว, อวชานนาทิ อนุภาโวฯ

อปมารสฺส ยกฺขปีฬาทิ วิภาโว, ภูมิปตนาทโย อนุภาโวฯ

อกฺขมลกฺขณสฺส **อมริส**สฺส อวมานนาทิ วิภาโว, สิโรกมฺปนตชฺชนาทิ อนุภาโวฯ

ปมาทาธิกฺกลกฺขณสฺส **มท**สฺส สโนฺตสปานํ วิภาโว, กมฺปมานหตฺถปาทวจนคมนหาสาที อนุภาโวฯ

กงฺขาเจฺฉทนลกฺขณาย **มติ**ยา อุปเทสาทิ วิภาโว, มุขสโนฺตสาทิ อนุภาโวฯ

อนุปปริกฺขการิตาลกฺขณสฺส **อุมฺมาท**สฺส สนฺนิปาตชฺชรยกฺขาทิ วิภาโว, อการณโรทนหสนาทิ อนุภาโวฯ

มุยฺหนลกฺขณสฺส **โมห**สฺส อธิกภยาทิ วิภาโว, สภาวานวโพธนาทิ อนุภาโวฯ

นิทฺทาปคมสงฺขาตสฺส **วิโพธ**สฺส กาลปริณามาทิ อาโลกสรณาทิ วา วิภาโว, อกฺขิมทฺทนาทิ อนุภาโวฯ

มโนสมฺปีฬนลกฺขณาย **นิทฺทาย** กสฺสจิ อจินฺตนอกรณาทิ วิภาโว, อกฺขิปิทหนาทิ อนุภาโวฯ

ภยาคมนลกฺขณสฺส **อาเวค**สฺส ปจฺจตฺถิกทสฺสนาทิ วิภาโว, อุตฺราสกมฺปาทิ อนุภาโวฯ

ลชฺชาลกฺขณาย **พิฬาย** ทุราจาราทิ วิภาโว, อโธมุขตาทิ อนุภาโวฯ

มรณสฺส สตฺถปหารโรคาทิ วิภาโว, มุขวิการาทิ อนุภาโวฯ

จาปลฺลสฺส ราคโทสาทิ วิภาโว, อตฺตโน สจฺฉนฺทจรณาทิ อนุภาโวฯ

พฺยาธิยา วาตปิตฺตาทีนํ อุสฺสทภาวาทิ วิภาโว, นิตฺถุนนาทิ อนุภาโวฯ

อิมสฺมึ สุโพธาลงฺกาเร อทสฺสิตสุขุมเภทา อญฺญาปิ จิตฺตวุตฺติวิเสสา สนฺติ, เตสุ อิจฺฉาสภาวา สเพฺพ เภทา กามรติยญฺจ, โทสปการา โกธอมริสอิสฺสาทีสุ จ, ทุกฺขสภาวา โสกสมพฺยาธิคิลานวิสาทาทีสุ จ, ปีติอาทโย หริเส จ อโนฺตคธาติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ สมานานํ สงฺคเห สติปิ ตาสโต ภยสฺส จ, สงฺกาย อมริสฺส จ, อมริสโต อิสฺสาย จ, คิลานโต สมสฺส จ, นิทฺทาย สุตฺตสฺส จ, อุสฺสุกฺกโต จปลตาย จ, โมหโต วกฺขมานปลยสฺส จ ปากฏวิเสเสน อญฺญถา วิสุํ วิสุํ ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สาตฺติกภาวอธิปฺปาย

๓๔๕. สมาหิตตฺตปฺปภวํ, สตฺตํ เตโน'ปปาทิตา;
สาตฺติกา'ปฺย'นุภาวเตฺต, วิสุํ ภาวาภวนฺติ เตฯ

๓๔๕. สาตฺติเก วทติ "**สมาหิเต**"จฺจาทินาฯ **สมาหิโต** เอกคฺคตาภาวาปาทเนน กตสมาธาโน **อตฺตา** จิตฺตํ ตโต **ปภวํ** อุปฺปนฺนํ ยํ, ตํ สตฺตํ นามฯ **เตน** สเตฺตน **อุปปาทิตา** นิพฺพตฺติตา ถมฺภาทโย สาตฺติกา วุจฺจเนฺตฯ เต จ ปุน อนุภาวาปิ ภวนฺติ ถมฺภาทิภาวสํสูจนสภาววิการรูปตฺตาฯ ตญฺจ ''จิตฺตวุตฺติวิเสสตฺตา''อิจฺจาทินา วกฺขติฯ เตนาห "**อนุภาวเตฺตปี**"ติฯ เอวํ สตฺยปิ เต สาตฺติกา **วิสุํ** ปุถเคว ภาวา ภวนฺติ, วุตฺตนเยน จิตฺตภวตฺตวิรูปตฺตา เต สนฺติฯ

๓๔๕. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมนาธิคตเกวลภาวสงฺขาตํ สาตฺติกาภาวํ ทเสฺสติ "**สมาหิต**"อิจฺจาทินาฯ **สมาหิตตฺตปฺปภวํ** เอกคฺคตาภาวาปาทเนน กตสมาธานจิตฺตโต สมฺภูตํ สตฺตํ นาม โหติฯ **เตน** ลาภาลาภาทีสุ เอกาการสฺส เหตุนา ถิรภาเวน **อุปปาทิตา** นิปฺผาทิตา ถมฺภาทโย สาตฺติกา นาม ภวนฺติฯ **เต** สาตฺติกา **อนุภาวเตฺตปิ** จิตฺตาการสงฺขาตถมฺภาทิปกาสนสภาววิการสรูปตฺตา อตฺตโน อนุภาวเตฺต สติปิ วิสุํ **ภาวา ภวนฺติ** ยถาวุตฺต ''จิตฺตวุตฺติวิเสสา ตุ, ภาวยนฺติ รเส ยโต''ติอาทินา ภาวา นาม โหนฺตีติฯ อิเม สาตฺติกาภาวานุภาววเสน ทุวิธา โหนฺติฯ สมาหิโต จ โส อตฺตา เจติ จ, ตโต ปภวมิติ จ, สโนฺต อุปสโนฺต จ โส อตฺตา เจติ จ, สตฺตโต ภวนฺตีติ จ, สเตฺตน อุปปาทิตาติ จ, อนุภาวานํ ภาโวติ จ วากฺยํฯ **อปี**ติ อนุคฺคหเตฺถ นิปาโตฯ

สาตฺติกภาวปฺปเภท

๓๔๖. ถโมฺภ ปลยโรมญฺจา,
ตถา เสทสฺสุเวปถุ;
เววณฺณิยํ วิสฺสรตา,
ภาวา'เฏฺฐ'เต ตุ สาตฺติกาฯ

๓๔๖. เต ทเสฺสติ "**ถโมฺภ**"อิจฺจาทินาฯ เอตฺถ **ถโมฺภ** อวิสฺสรกายจิตฺตตาฯ **ปลโย** อสฺสาสปสฺสาสมตฺตาวเสโส สุตฺตาวตฺถาสภาโว นิทฺทาปภโวฯ สุพฺยตฺตลกฺขณา เสสาฯ

๓๔๖. อิทานิ สาตฺติเก ทเสฺสติ "**ถโมฺภ**"อิจฺจาทินาฯ **ถโมฺภ** กายจิตฺตานํ อวิสรภาวสงฺขาโต จ **ปลยโรมญฺจา** นิทฺทาย อุปฺปชฺชมานอสฺสาสปสฺสาสมตฺตาติริตฺตสุตฺตาวตฺถา จ ปสาทาทิสมฺภโว โรมุคฺคโม จ **ตถา** เอวํ **เสทสฺสุเวปถุ** จ ภยาทีหิ อุปฺปชฺชมานทาโห จ สโนฺตสาทีหิ อุปฺปชฺชมานอสฺสุ จ กมฺปา จ **เววณฺณิยํ** วิรูปตา จ **วิสฺสรตา** วิรูปสทฺทตา จาติ เอเต อฏฺฐ สาตฺติกา ภาวา นาม โหนฺติฯ โรมานํ อโญฺจ อุคฺคโมติ จ, ปลโย จ โรมโญฺจ เจติ

จ, เวปนํ กมฺปนมิติ จ, เสโท จ อสฺสุ จ เวปถุ จาติ จ, วิรูโป วโณฺณ อเสฺสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, วิรูโป สโร อเสฺสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วากฺยํฯ

๓๔๗. ยทา รตฺยาทโย ภาวา,
ฐิติสีลา น โหนฺติ เจ;
ตทา สเพฺพปิ เต ภาวา,
ภวนฺติ พฺยภิจาริโนฯ

๓๔๗. น เกวลํ วุตฺตาเยว พฺยภิจาริโน, รตฺยาทโยปีติ อาห **“ยทา”**อิจฺจาทิฯ **ภวนฺติ พฺยภิจาริโน**ติ ยถาโยคํ ยถาสมฺพนฺธํ พฺยภิจาริโน โหนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ สุโพธํฯ

๓๔๗. อิทานิ นิเพฺพทาทโย วิย รติหาสาทโยปิ กิสฺมิญฺจิ กาเล พฺยภิจาริโนปิ โหนฺตีติ ทเสฺสติ **“ยทา”** อิจฺจาทินาฯ **รตฺยาทโย** รติหาสาทโย **ภาวา** นว ฐายีภาวา ยทา **ฐิติสีลา น โหนฺติ เจ** วิโรธีหิ เตหิ เตหิ ภาวนฺตเรหิ พฺยวหิตตฺตา สภาวโต ฐิติสภาวา ยทิ น โหนฺติ, ตทา **เต ภาวา** รตฺยาทโย สเพฺพปิ พฺยภิจาริโน ภวนฺตีติฯ ยถาสกํ พฺยภิจาริตานุรูปวิภาวานุภาวานํ โยคานุรูเปน พฺยภิจารีภาวา โหนฺติฯ รติอาทิ เยสํ หาสาทีนมิติ จ, ฐิติ สีลํ เยสํ รตฺยาทีนมิติ จ วิคฺคโหฯ

๓๔๘. วิภาโว การณํ เตสฺ’-
ปฺปตฺติยุ’ทฺทีปเน ตถา;
โย สิยา โพธโก เตส-
มนุภาโว’ย’มีริโตฯ

๓๔๘. อิทานิ วิภาวานุภาเว ทเสฺสติ **“วิภาโว”**อิจฺจาทินาฯ **เตสํ** รตฺยาทีนํ ภาวานํ อุปฺปตฺติยา, ตถา อุทฺทีปเน จ **การณํ** อาลมฺพณอุทฺทีปนวเสน ทุวิโธ วิภาโว นามฯ ตตฺถ อาลมฺพณวิภาโว กนฺตาทิ, อุทฺทีปนวิภาโว จนฺทาทิฯ เตสํ **โพธโก** ญาปโก กายิโก จ วาจสิโก จ พฺยาปาโร สิยา, อยํ อนุภาโว อีริโตฯ

๓๔๘. อิทานิ วิภาวานุภาเว ทเสฺสติ **“วิภาโว”**อิจฺจาทินาฯ **เตสํ** ฐายีภาวาทีนํ ติณฺณํ อุปฺปตฺติยา จ ตถา **อุทฺทีปเน จ** อุปฺปนฺนานํ ทีปเน จ **การณํ** อาลมฺพณอุทฺทีปนวเสน ทุวิโธ เหตุ วิภาโว นาม, **เตสํ** ฐายีภาวาทีนํ **โพธโก** กายิกวาจสิโก **โย สิยา** นฏกวีนํ พฺยาปาโร อตฺถิ, อยํ อนุภาโวติ อีริโตติฯ วิเสเสน ภาเวติ วเฑฺฒตีติ **วิภาโว**ฯ อนุภาเวติ โพเธตีติ **อนุภาโว**ฯ เอตฺถ **วิภาโว** นาม รติวิสเย นรนารีนํ อญฺญมญฺญํ อาลมฺพณวิภาโว, จนฺทรมฺมเทสาทิ อุทฺทีปนวิภาโว เจติ ทุวิโธฯ หาสาทีนมฺปิ ทุวิธวิภาวํ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ **อนุภาโว** นาม ฐายีภาวาทีนํ เตสํ เตสํ ภาวานํ ปกาสกวาจสิกพฺยาปารสงฺขาตกวิปโยโค จ กายิกปโยคภูโต นฏานํ อภินยสงฺขาโต ตํตํภาวสรูปนิรูปโก เจติ ทุวิโธ พฺยาปาโรฯ

๓๔๙. เนกเหตุํ มโนวุตฺติ-วิเสสญฺจ วิภาวิตุํ;
ภาวํ วิภาวานุภาวา, วณฺณิยา พนฺธเน ผุฏํฯ

๓๔๙. วิภาวาทิวณฺณนายเมว ภาววิเสสาวโพโธ สิยา, อญฺญถา ‘‘เทวทตฺตสฺส สาสฺสุ โลจนยุคํ สญฺชาต’’มิติ วุเตฺต โสกา อานนฺทา โรคา เจติ โก นาม สโกฺกติ การณํ นิจฺฉิตุํ, จิตฺตวุตฺติวิเสสญฺจ ภาวํ วินา วิภาวานุภาวํ กวิ วเณฺณตุํ นโฏฺฐภิเนตุํ สามชฺชิโก วา วิญฺญาตุํ โก สโกฺกตีติ ทเสฺสตุมาห **“เนก”**อิจฺจาทิฯ **เนกเหตุํ** พหุเหตุํ มโนวุตฺติวิเสสญฺจ ภาวํ **วิภาวิตุํ**

ปกาเสตุํ **วิภาวานุภาวา** วุตฺตลกฺขณา **พนฺธเน** สภาวนิรูปกปเท ผุฏฺํ วณฺณนียา, วิภาวาทิรูปเกเนว อวุตฺตมฺปิ กิญฺจิ ปตียเตฯ

๓๔๙. ‘‘เทวทตฺตสฺส จกฺขูนิ อสฺสุปุณฺณานี’’ติ วุเตฺต โสเกน สโนฺตเสน โรเคน วาติ ยถา อสฺสุการณกถนํ วินา น ชานาติ, เอวํ จิตฺตสฺส ปวตฺติสงฺขาตา รติหาสาทโย เต เต ภาวา อตฺตโน ปตีติยานุรูปํ วิภาวานุภาวกถนํ วินา กวีหิ วเณฺณตพฺพา, นเฏหิ ทเสฺสตพฺพา, สเพฺภหิ อสฺสาทนียา นตฺถีติ ฐายีอาทีนํ วณฺณนเมว กาตพฺพนฺติ อิทานิ อนุสาเสโนฺต อาห **‘‘เนก’’**อิจฺจาทิฯ **เนกเหตุํ** เตสํ เตสํ ภาวานํ อุปฺปตฺยาโท อาลมฺพณวิภาวาทิพหุการณวนฺตํ **มโนวุตฺติวิเสสํ ภาวญฺจ** จิตฺตสฺส ปวตฺติวิเสสสงฺขาตภาวญฺจ **วิภาวิตุํ** ปกาเสตุํ **วิภาวานุภาวา** อนนฺตรนิทฺทิฏฺฐา **พนฺธเน** รสภาวปฺปกาสเน **ผุฏฺํ** ปกาสํ กตฺวา **วณฺณิยา** กวินา วณฺณนียา โหนฺตีติฯ น เอโกติ จ, โส เหตุ อเสฺสติ จ, มนโส วุตฺตีติ จ, ตาย วิเสโสติ จ, วิภาโว จ อนุภาโว เจติ จ วากฺยํฯ

๓๕๐. สวิภาวานุภาเวหิ, ภาวา เต เต ยถารหํ;
วณฺณนียา ยโถจิตฺยํ, โลกรูปานุคามินาฯ

๓๕๐. อิทานิ เต ภาวา โลกสภาวานติกฺกเมน วิภาวาทีหิ วณฺณนียาติ อาห **‘‘สวิภาเว’’**จฺจาทิฯ สห วิภาเวหิ สวิภาวา, เต จ เต อนุภาวา จ, เตหิฯ **ยถารหนฺ**ติ อตฺตโน สมฺพนฺธีนํ วเสน ยถารหํ วณฺณนียาฯ

๓๕๐. อิทานิ วิภาวานุภาเว นิสฺสาย วณฺณนียา เต ภาวา โลกสภาวมนติกฺกมฺม กาตพฺพาติ อนุสาสโนฺต อาห **‘‘สวิภาวา’’**อิจฺจาทิฯ **โลกรูปานุคามินา** โลกโวหารมนุวตฺตมาเนน **เต เต ภาวา** ฐายีภาวาทโย ตโย **ยโถจิตฺยํ** โอจิตฺยานุรูปํ **สวิภาวานุภาเวหิ** วิภาวสหิเตหิ อนุภาเวหิ กรณภูเตหิ **ยถารหํ** เตหิ เตหิ ภาเวหิ สมฺพนฺธีนํ วิภาวาทีนํ วเสน อนุรูปโต **วณฺณนียา** วเณฺณตพฺพา โหนฺตีติฯ วิภาเวหิ สห เย วตฺตนฺตีติ จ, เต จ เต อนุภาวา เจติ จ, อนติกฺกมฺม อรหนฺติ จ, อนติกฺกมฺม โอจิตฺยมิติ จ, โลกสฺส รูปํ สรูปมิติ จ, ตํ อนุคจฺฉติ สีเลนาติ จ วิคฺคโหฯ

๓๕๑. จิตฺตวุตฺติ วิเสสตฺตา, มานสา สาตฺติก’งฺคโต;
พหินิสฺสฏเสทาทิ-อนุภาเวหิ วณฺณิยาฯ

๓๕๑. สาตฺติกา กถํ วณฺณนียาติ อาห **‘‘จิเตฺต’’**จฺจาทิฯ จิตฺตสฺส วุตฺติวิเสโส เยสํ, เตสํ ภาโว, ตสฺมา **มานสา** มนสิ ภวา สาตฺติกา **องฺคโต** สรีรโต **พหินิสฺสเฏหิ** นิคฺคเตหิ เสทาทีหิ อนุภาเวหิ วณฺณนียา, น ปน เสทสลิลเมว ภาโวติ อธิปฺปาโยฯ

๓๕๑. เอวํ สามเญฺญน ภาววณฺณนกฺกมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิเสเสน สาตฺติกภาววณฺณนา อีทิสาติ ทเสฺสติ **‘‘จิตฺต’’**อิจฺจาทินาฯ **จิตฺตวุตฺติวิเสสตฺตา** จิตฺตสฺส ปวตฺติวิเสสตฺตา **มานสา** จิเตฺต ภวา สาตฺติกาภาวา **องฺคโต** สรีรโต **พหินิสฺสฏเสทาทิอนุภาเวหิ** พหินิกฺขนฺตเสทาทีหิ อนุภาเวหิ กรณภูเตหิ **วณฺณิยา** วณฺณนียา โหนฺตีติ, องฺคโต พหิ นิสฺสฏนฺติ วิเสสเนน วิสิฏฺฐภูตเสทาทีนเมว ภาวานุภาวตฺตํ วินา เกวลํ เสทาทโย วุตฺตา สมานา ภาวาทโย นาม น โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ จิตฺตสฺส วุตฺตีติ จ, สา เอว วิเสโส เยสํ สาตฺติกานมิติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, มนสิ ภวาติ จ, เสโท อาทิ เยสํ เขฬาทีนมิติ จ, นิสฺสฏา นิคฺคตา จ เต เสทาทโย เจติ จ, เต เอว อนุภาวาติ จ วากฺยํฯ

รสอธิปฺปาย

๓๕๒. **สามชฺชิกาน’มานโนฺท, โย พนฺธตฺถานุสารินํ;**
รสียตีติ ตญฺญูหิ, รโส นามา’ย’มีริโตฯ

๓๕๒. อิทานิ ‘‘รสสฺสาทาย สาธูน’’นฺติ วุตฺตตฺตา รเส นิทฺทิสโนฺต อาห **‘‘สามชฺชิกาน’’**มิจฺจาทิฯ พนฺธสฺส อโตฺถ, ตทนุสฺสรนฺติ มโนภาวนาวเสนาติ **พนฺธตฺถานุสาริโน,** เตสํ **สามชฺชิกานํ** สพฺภานํ มนสิ โย อานโนฺท, อยํ โลกมธุราทิรโส วิย พเนฺธ สิงฺคาราทิ รโส นาม อีริโต **ตญฺญูหิ** รสญฺญูหิฯ กถมิตฺยาห **‘‘รสียตี’’**ติ, อสฺสาทียตีติ อโตฺถฯ กิญฺจ? ยถา นานาพฺยญฺชนสงฺขตมนฺนํ ภุญฺชมานา รเส อสฺสาทิยนฺติ สุมานสา ปุริสา สโนฺตสญฺจาธิคจฺฉนฺติ, ตถา นานาภินยพฺยญฺชิเต วาจงฺคสโตฺถเปเต ฐายีภาเว อสฺสาเทนฺติ สุมานสาเปกฺขกา, ตสฺมา เอเต นาฎฺยาติปิ วุจฺจนฺติฯ

๓๕๒. อิทานิ ‘‘รสสฺสาทาย สาธูน’’นฺติ วตฺวา อุทฺทิฎฺฐกฺกเมน สมฺปตฺตํ รสํ ทเสฺสติ **‘‘สาม’’**อิจฺจาทินาฯ **พนฺธตฺถานุสารินํ** พนฺธสฺส อตฺถานุรูปสารีนํ พุทฺธิยา ปวตฺตานํ **สามชฺชิกานํ** สพฺภานํ จิเตฺต ภโว โย **อานโนฺท** สโนฺตโส อตฺถิ, อยํ โลเก มธุราทิรโส วิย อสฺสาทนีโย โหตีติ อตฺถยุเตฺตน ‘‘รสียตี’’ติ อิมินา วจนเตฺถน รโส นามาติ **ตญฺญูหิ**รสญฺญูหิ **อีริโต** กถิโตติฯ สมฺชชายํ นิยุตฺตาติ จ, พนฺธสฺส อโตฺถติ จ, ตํ อนุสฺสรนฺตีติ จ, ตํ ชานนฺตีติ จ วากฺยํฯ ยถา นานาพฺยญฺชเนหิ อภิสงฺขตมาหารํ ปริภุญฺชนฺตา สตฺตา ลวณมฺพิลาทโย เต เต รเส อสฺสาเทยฺยุํ, สนฺตุฎฺฐา จ ภเวยฺยุํ, เอวเมว นานปฺปการอภินเยหิ ปกาสิตวณฺณนาย องฺคภูเตหิ อนุรูเปหิ สเตฺถหิ ยุเตฺต ฐายีภาเว อิสฺสาทิรหิตปญฺญวนฺตา อสฺสาเทนฺติ, ตสฺมา อิเม ฐายีภาวา นฎาภินเยหิ พฺยญฺชิตตฺตา จ สพฺภานํ สโนฺตสสงฺขตรสสฺส เหตุตฺตา จ นฎรสาติปิ วุจฺจนฺติฯ

รสปฺปเภท

๓๕๓. **สวิภาวานุภาเวหิ,**
สาตฺติกาพฺยภิจาริหิ;
อสฺสาทิยตฺต’มานีย-
มาโน ฐาเยว โส รโสฯ

๓๕๓. ฐายีนเมว รสตฺตาปตฺติมาห **‘‘สวิภาเว’’**จฺจาทินาฯ **ฐาเยว โส**ติ โส ยถาวุโตฺต รโส ฐายีภาโวเยว, นาโญฺญติ อโตฺถฯ

๓๕๓. อิทานิ ฐายีภาวานเมว รสสรูปสฺส ปาปุณนตฺถํ วิภาเวติ **‘‘สวิภาวา’’**อิจฺจาทินาฯ **โส รโส** อนนฺตรนิทฺทิโฎฺฐ **สวิภาวานุภาเวหิ** เตสํ เตสํ ฐายีนํ อนุรูเปหิ วิภาวสหิเตหิ อนุภาเวหิ จ, **สาตฺติกาพฺยภิจาริหิ** ปกาเสตพฺพฐายีภาวเสฺสว อนุกูลสาตฺติกภาวพฺยภิจารีภาเวหิ กรณภูเตหิ **อสฺสาทิยตฺตํ อานียมาโน** กวิโน สามตฺถิยา ปาปุณิยมาโน **ฐาเยว** ฐายีภาโว เอวาติ การิโยปจาเรน รโส นามาติ เวทิตโพฺพติฯ สห ภาเวหิ ปวตฺตนฺตีติ จ, สวิภาวา จ เต อนุภาวา เจติ จ, สาตฺติกา จ พฺยภิจาริโน เจติ จ, อสฺสาทิยสฺส ภาโวติ จ วากฺยํฯ

๓๕๔. **สิงฺคารหสฺสกรุณา, รุทฺทวีรภยานกา;**
พีภจฺฉพฺภุตสนฺตา จ, รสา ฐายีน’นุกฺกมาฯ

๓๕๔. เตสํ นามวเสน วิภาคมาห **“สิงฺคาเร”**จฺจาทินาฯ **ฐายีนนุกฺกมา**ติ ‘‘รติหาสา จ โสโก จา’’ติอาทินา วุตฺตานํ ฐายีภาวานํ อนุกฺกมา, ปฏิปาฏิยาติ อโตฺถฯ

๓๕๔. รสาวตฺถาสมฺปตฺตรติหาสาทีนํ ฐายีภาวานํ อิทานิ กเมน นามนฺตรํ ทเสฺสติ **“สิงฺคาร”**อิจฺจาทินาฯ **ฐายีนํ** เหฏฺฐา วุตฺตานํ รติหาสาทิฐายีภาวานํ **อนุกฺกมา** ปฏิปาฏิยา **สิงฺคารหสฺสกรุณา** สิงฺคาโร หโสฺส กรุณา จ **รุทฺทวีรภยานกา** รุโทฺท วีโร ภยานโก จ **พีภจฺฉพฺภุตสนฺตา จ** พิภโจฺฉ อพฺภุโต สโนฺต เจติ นว รสา นาม โหนฺตีติฯ สิงฺคารรโส หสฺสรโสติอาทินา **รส**สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ สิงฺคาโร จ หโสฺส จ กรุณา เจติ จ วิคฺคโหฯ เสเสสุปิ ลิงฺคสมาสา อิเมเยวฯ อิเม สิงฺคาราทีนํ รตฺยาทีหิ อนญฺญตฺตา อุปริ รตฺยาทิวิวรเณเยว ญาตพฺพาฯ

๓๕๕. **ทุกฺขรูเป’ย’มานโนฺท,**
กถํ นุ กรุณาทิเก;
สิยา โสตูน’มานโนฺท,
โสโก เวสฺสนฺตรสฺส หิฯ

๓๕๕. โสกาทิรูโปกรุณาทิ กถํ รโส สิยาติ อาห **“ทุเกฺข”**จฺจาทิฯ เวสฺสนฺตรสฺส ปุตฺตทารวิโยคา กรุณา โสกรูโป ทุกฺขเมว อโหสิ, สมฺปติ ปน **โสตูนํ** สพฺภานํ อานโนฺทเยวาติ เอตฺถาธิปฺปาโยฯ

๓๕๕. เหฏฺฐา วุตฺตรโส สโนฺตโสว, โสกโกธาทิลกฺขโณ กรุณารุทฺทาทิโก กถํ รโส นาม ภเวยฺยาติ อาสงฺกายมาห **“ทุกฺขรูเป”**อิจฺจาทิฯ **อยํ อานโนฺท** ‘‘สามชฺชิกานมานโนฺท’’ติอาทินา นิทฺทิโฏฺฐ **ทุกฺขรูเป** ทุกฺขลกฺขเณ **กรุณาทิเก** กรุณารุทฺทาทิเก วิสเย กถํ ภเวยฺยาติ เจ, เนส โทโส **หิ** ตเถว **เวสฺสนฺตรสฺส** โพธิสตฺตสฺส **โสโก** ปุตฺตทารวิรหโต ชาตโสโก **โสตูนํ** อิทานิ สุณนฺตานํ สพฺภานํ **อานโนฺท สิยา** อานนฺทสฺส การณตฺตา การิโยปจาเรน สโนฺตโส นาม ภเวยฺยาติฯ วตฺตุโน สามตฺถิยา กรุณารสาทิกํ ปาเปตฺวา ปกาสิยมานสฺส โสกาทิกสฺส ทุกฺขรูเปน ฐิตตฺตา สุณนฺตานํ ปีติ อุปฺปาทิยเตวาติ อธิปฺปาโยฯ ทุกฺขํ รูปํ สภาโว ยสฺส กรุณาทิโนติ จ, กรุณา อาทิ ยสฺส รุทฺทาทิโนติ จ วากฺยํฯ

ฐายีภาวนิเทฺทส

รติฐายีภาว

๓๕๖. รมฺมเทสกลากาล-เวสาทิปฏิเสวนา;
ยุวาน’โญฺญญฺญรตฺตานํ, ปโมโทรติ รุจฺจเต ฯ

๓๕๖. สิงฺคาราทโย วิภาคโต ทเสฺสตุมาห **“รเมฺม”**จฺจาทิ ฯ ตตฺถ **“รมฺมเทส”**อิจฺจาทินา อุทฺทีปนวิภาวา ทสฺสิตา ฯ **“ยุวาน”**นฺติ อิมินา อาลมฺพณวิภาโว ฯ อิตฺถี หิ ปุริสสฺส, ปุริโส อิตฺถิยา อาลมฺพณวิภาโว ฯ **ปโมโท**ติ อญฺญมญฺญาภิรมณวเสน อาโมทรูโป ฯ

๓๕๖. อิทานิ สิงฺคาราทินามเก เตรตฺยาทิเก กเมน นิทฺทิสติ **“รมฺม”**อิจฺจาทินา ฯ **รมฺมเทสกลากาลเวสาทิปฏิเสวนา** รมณียนิราวรณสุจิปวิตฺตวาสารหเทโส รมฺมคีติกาทิกลา รติชนกวสนฺตาทิอนุรูปกาโล มาลาคนฺธาทิ อุปโสภิตกิริยาทิ มนุญฺญเวโส, **อาทิ**สเทฺทน นิทฺทิฏฺฐภาสิตมิหิตาทิเจติ อิเมสํ ทิฏฺฐสุตมุตาทีสุ ทิฏฺฐาทิมตฺตมกตฺวา ปญฺญาย เตน เตนากาเรน ปุนปฺปุนานุภวเนน **อโญฺญญฺญรตฺตานํ** อญฺญมญฺญํ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนสงฺกปฺปวเสนาติรตฺตานํ **ยุวานํ** ตรุณิตฺถิ ปุริสานํ **ปโมโท** อภิรมณวเสน สโนฺตโส ปีติ **รติ รุจฺจเต** รุจฺจนโต ‘‘รตี’’ติ วุจฺจตีติ ฯ อิมสฺมึ ปเกฺข รกาโร สนฺธิโช ฯ เทโส จ กลา จ กาโล จ เวโส เจติ จ, เต อาทโย เยสมิติ จ, รมฺมา จ เต เทส…เป…. เวสาทโย เจติ จ, เตสํ ปฏิ ปุนปฺปุนํ เสวนมิติ จ, อโญฺญ จ อโญฺญ เจติ จ, เตสุ รตฺตาติ จ วากฺยํ ฯ

๓๕๗. ยุตฺยา ภาวานุภาวา เต,
นิพนฺธา โปสยนฺติ นํ;
โสปฺยา’โยควิปฺปโยค-
สโมฺภคานํ วสา ติธา ฯ

๓๕๗. **“ยุตฺยา”**อิจฺจาทิ ฯ **เต** ยถาวุตฺตา **ภาวานุภาวา ยุตฺยา** อาลสิยอุคฺคตาชิคุจฺฉาวชฺชิตา เย สงฺกาอุสฺสุกฺกาทโย ภาวา ตํพฺยญฺชกา ตทนุรูปา อนุภาวา จ อโยคาทิเก สิงฺคาเร ยถา ยถา ยุญฺชนฺติ, ตาทิสิยาว ยุตฺติยา นิพนฺธา **นํ** รตึ สโมฺปสยนฺติ, **โส**เยวเมวํ โปสิโต สิงฺคาโร นาม รโส สมฺปชฺชเต ฯ โสปิ ติธาติ สมฺพโนฺธ ฯ ตตฺถ **อโยโค** นาม ปุเพฺพ อสงฺคตานํ อนุราเคน สงฺคมมิจฺฉนฺตานํ อิตฺถิปุริสานมสงฺคโม ฯ อติสยวิรุฬฺหเปมานมฺภินฺนมฺปิ สิเลโส **วิปฺปโยโค** ฯ พลวกามาเวสวิเสสานํ กามีนํ ทสฺสนาทิสมญฺชนํ **สโมฺภโค** ฯ

๓๕๗. อิทานิ รติยา ปุฏฺฐการณํ ปุฏฺฐุปโยคญฺจ ทเสฺสติ **“ยุตฺยา”**อิจฺจาทินา ฯ **เต ภาวานุภาวา** นิทฺทิฏฺฐพฺยภิจารีภาเวสุ รตฺยานุรูปพฺยภิจารีภาโว ตปฺปกาสโก อนุภาโว เจติ อิเมเทฺว **ยุตฺยา** เหตุภูตาย อโยควิปฺปโยคสโมฺภคสงฺขตานํ ติณฺณํ สิงฺคารานํ อนุกูลเตฺถน รติยาวิรุทฺธตฺตา อาลสิยอุคฺคชิคุจฺฉาทิเก ปริวเชฺชตฺวา สงฺกาอุสฺสุกฺกาทีนํ รตฺยานุกูลภาวานํ วเสนยถาโยคํ **นิพนฺธา** กวีหิ พนฺธา **นํ** รตึ **โปสยนฺติ** ยถา ตปฺปกาสเนน ปูเรนฺติ สเชฺชนฺติ, เอวํ สชฺชิโต รติสิงฺคาโร นาม รโส โหติ ฯ **โสปิ** สามเญฺญน นิทฺทิฏฺฐสิงฺคารรโสปิ **อโยควิปฺปโยคสโมฺภคานํ** สิงฺคารานํ **วสา** เภเทน ติธา ภวตีติ ฯ ตตฺถ **อโยโค** นาม ปุเพฺพ อญฺญมญฺญสงฺคมรหิตานํ อภินวานุราคพเลน สงฺคมํ ปเตฺถนฺตานํ ถีปุมานํ อสงฺคโม ฯ **วิปฺปโยโค** นาม สงฺคมาติสเยน วิรุฬฺหเปมานํ ถีปุมานํ อญฺญมญฺญวิสิเลโส ฯ **สโมฺภโค** นาม พลวกามตณฺหาวิเสสว

เสน ยุตฺตานํ กามินิกามุกานํ อญฺญมญฺญํ ทสฺสนาทิอสฺสาโทฯ ภาโว จ อนุภาโว เจติ จ, อโยโค จ วิปฺปโยโค จ สโมฺภโค เจติ จ วากฺยํฯ

อิมมลงฺการํ กโรเนฺตน อาจริยสงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาเทน ปน ปรมมธุรสทฺธมฺมามตลุทฺธสุทฺธสนฺตานานํ ตโปธนานํ อญฺญูรสาวโพธเน ปโยชนาภาเวปิ โลกิเยสุ เตสุ เตสุ โวหาเรสุ อสโมฺมหตฺถํ สิงฺคาราทินววิธรสานํ ลกฺขณมตฺตเสฺสว ทสฺสิตตฺตา ตทนุรูปลกฺขิยปริคฺคเห อสติ ลกฺขณาวโพธสฺส สุพฺยตฺตาภาวโต วุตฺตลกฺขณาวโพธตฺถํ ตํตํลกฺขณกถนานนฺตรํ ตสฺส ตสฺส ลกฺขิยสฺส มุขมตฺตํ ทเสฺสตพฺพํ โหติฯ เหฏฺฐา ‘‘ราคานตพฺภุตฺตสโรชมุขํ ธรายา’’ติ อาทินา นิทฺทิฏฺฐสโมฺภคสิงฺคารรสาภาเสเนว หสาภาสาทีนํ อฏฺฐนฺนํ รสาภาสรูปสฺส ภาวาภาสสฺส, วิภาวาภาสสฺส, อนุภาวาภาสสฺส จ ญาตพฺพตฺตา สิงฺคารรสสฺส ลกฺขิยเมวํ เวทิตพฺพํฯ

> คีตสฺสเรน อุปกฺฑฺฒิย เนตฺตรสฺมิ-
> พนฺธํ กรํว วิวสญฺจ กรคฺคเหน;
> ยา ตาทิเสปิ วินิโยชยิ ทุกฺกเร มํ,
> **เสรนฺทตี** อธิคตา วิธินา มยชฺชาติฯ

คีตสฺสเรน หตฺถีนํ คีติกาย ปิยตฺตา คีติการธนินา **อุปกฑฺฒิย** อตฺตโน สมีปํ อากฑฺฒิตฺวา **เนตฺตรสฺมิพนฺธํ** เนตฺตสงฺขาตหตฺถาจริยสฺส รชฺชุนา พนฺธํ **กรคฺคเหน** หตฺถคฺคาเหน โสณฺฑคฺคหเณน **วิวสญฺจ** อปคตอิจฺฉาจารํ ปรวสํ **กรํ อิว** หตฺถํ อิว **คีตสฺสเรน** อตฺตโน ลีโลเปตคีติการธนินา **อุปกฑฺฒิย** อตฺตโน สมีปํ เนตฺวา **เนตฺตรสฺมิพนฺธํ** อตฺตโน นยนกนฺติยา ปฏิพนฺธํ **กรคฺคเหน** หตฺถคฺคาเหน วิวสญฺจ อปคตธิติํ มุฬฺหํ **มํ ยา** กนฺตา ตาทิเสปิ ทุกฺกเร วินิโยชยิ, **สา อิรนฺทตี** อิรนฺทตี นาม นาคมานวิกา มยา อชฺช **วิธินา** ภาเคฺยน **อธิคตา** ลทฺธาติฯ

เอตฺถ คีตสฺสรเนตฺตรสฺมิกรคฺคหสงฺขตาหิ อิมาหิ ปทาวลีหิ อุทฺทีปนวิภาโว ทสฺสิโตฯ ถิยา ปุริโส จ, ปุริสสฺส ถี จ อาลมฺพณํ โหตีติ ‘‘สา อิรนฺทตี มยา’’ติ อิมินา อารมฺมณวิภาโว ทสฺสิโตฯ ‘‘อุปกฑฺฒิย พนฺธํ วิวส’’นฺติ อิเมหิ กาเมน อุทฺทีปิตฐายีภาวสงฺขตา รติ ทสฺสิตาฯ ‘‘ตาทิเสปิ ทุกฺกเร วินิโยชยี’’ติ อิเมหิ อุสฺสาหาทิกา จ ‘‘วิธินา อธิคตา มยชฺชา’’ติ อิเมหิ หริสาทิกา จ พฺยภิจารีภาวา ทสฺสิตาฯ รติยา วิรุเทฺธ นิเพฺพทอาลสิยอุคฺคตชิคุจฺฉาทิเก พฺยภิจารีภาเว วเชฺชตฺวา วุตฺตปฺปการวิภาวาทิเก ปกาสโนฺต ‘‘คีตสฺสเรน’’จฺจาทิกา รติปฺปตีติยา อนุรูปํ ปยุตฺตา กวิปฺปโยคา อิธ อนุภาวา นาม โหนฺติฯ นาฏกาทิทสฺสนียสเตฺถ อภินโย อนุภาโวฯ รมฺมเทสรมฺมกาลรมฺมเวสาทโย ตทภาเว รติยา อนุปฺปชฺชนโต สามตฺถิยา คมฺยา ภวนฺตีติ เอวํ ลกฺขณานุคตลกฺขิยปริคฺคาโห สพฺพตฺถ กาตโพฺพฯ เอวํ สติพนฺธตฺถาวโพธกานํ สพฺภานํ อุปฺปชฺชมานายปีติยา การณตฺตา การิโยปจาเรน เอโส พโนฺธ รโส นาม โหตีติฯ อุปริปิ เอวเมวฯ

หสฺสฐายีภาว

๓๕๘. วิการากติอาทีหิ,
อตฺตโน’ถ ปรสฺส วา;
หาโส นิทฺทา สมาลสฺย-
มุจฺฉาทิพฺยภิจาริภิ;

ปริโปเส สิยา หโสฺส,
ภิโยฺย’ตฺถิปภุตีน โสฯ

๓๕๘. “**วิกาเร**”จฺจาทิฯ **วิการากติ** เทสวยาทีนํ วิปรีโต เกสพนฺธนาทิ, โส อาทิ เยสํ อญฺญากตฺยาทินจฺจนาทีนํ, เตหิ วิภาเวหิ **หาโส** เจโตวิกาโส, โสปิ อตฺตโน สมฺพนฺธี วา อถ ปรสฺส สมฺพนฺธี วา, ตตฺถ โย วิภาวสามตฺถิยาเยวาภิพฺยตฺตึ ยาติ, โส อตฺตโฎฺฐฯ โย ปน วิภาว ทสฺสนา อุปฺปนฺนาปิ ปุริสสฺส คมฺภีรตฺตาทินา ฉาทิโต สมาโน ปุริสนฺตเร หสตฺยาภิพฺยโตฺต, โส ปรโฎฺฐฯ โส หาโส นิทฺทาทีหิ พฺยภิจารีหิเยว, อนุภาวปเกฺข **อาทิ**สเทฺทน อกฺขิผนฺทนาท โย คหิตาฯ ปริโปเส สติ หโสฺส นาม รโส สิยาฯ โส หโสฺส ภิโยฺย อิตฺถิปภุตีนํ สิยาติ สมฺพ โนฺธฯ เอตฺถ **ปภุติ**สเทฺทน นีจปกตโย สงฺคณฺหนฺติฯ

๓๕๘. อิทานิ หสฺสรสสฺส โปสนาการํ ทเสฺสตุมาห “**วิการ**”อิจฺจาทิฯ **วิการากติอาทีหิ** เทสวโยลิงฺคานํ วิปรีเตหิ เกสพนฺธคติฐิติอาทิเกหิ, นจฺจคีตอาทิเกหิ จ ทุวิเธหิ อากติสงฺขเตหิ เหตุภูเตหิ อตฺตโน วา อถ ปรสฺส วา สมฺพนฺธี โส **หาโส** เจโต วิกาสลกฺขโณ **นิทฺทาสมาลสฺยมุจฺฉาทิพฺยภิจาริภิ** นิทฺทาสมอาลสฺยมุจฺฉาอกฺขิผนฺทนาทีหิ อนุภาเวหิ สุต สมฺพเนฺธน เตเหว นิทฺทาสมาลสฺยมุจฺฉาสงฺขตพฺยภิจารีหิ กรณภูเตหิ ปริโปเส สติ **หโสฺส** หโสฺส นาม รโส สิยา, **โส** หโสฺส ภิโยฺย อิตฺถิปภุตีนํ, นีจปกตีนญฺจ สิยาติฯ วิการา จ สา อากติ เจติ จ, โส อาทิ เยสนฺติ จ, นิทฺทา จ สโม จ อาลสฺยญฺจ มุจฺฉา เจติ จ, เต อาทิ เยสํ อกฺขิผนฺทนาทีนํ อนุภาวานนฺติ จ, เต จ พฺยภิจาริโน เจติ จ, อิตฺถี ปภุติ เยสํ นีจปกตีนนฺติ จ วากฺยํฯ

หสฺสปฺปเภท

๓๕๙สิตมิห วิกาสินยนํ,
กิญฺจา’ลกฺขิยทิชนฺตุ ตํ หสิตํ;
มธุรสฺสรํ วิหสิตํ,
สํสสิโรกมฺปมุปหสิตํฯ

๓๖๐อปหสิตํ สญฺชล’กฺขิ,
วิกฺขิตฺตงฺคํ ภวตฺย’ติหสิตํ;
เทฺว เทฺว หสฺสา กถิตา เจ’สํ,
เชเฎฺฐ มเชฺฌ’ธเมปิ จ กมโสฯ

๓๕๙-๓๖๐. หเสฺส เภทมาห “**สิต**”มิจฺจาทินาฯ **อิห** หเสฺส วิกาสีนิ นยนานิ ยสฺส ตํ สิตํ, กิญฺจิ อาลกฺขิยา **ทิชา** ทนฺตา ยสฺส ตํ หสิตํฯ เอวํ มธุโร สโร สเทฺท ยสฺส ตํ วิหสิตํฯ อํส สิโรกเมฺปน สห วตฺตมานํ อุปหสิตํ, สห **ชเลน** อสฺสุนา วตฺตมานานิ อกฺขีนิ ยสฺส ตํ อปหสิตํฯ วิกฺขิตฺตานิ อิโต ตโต ปสาริตานิ องฺคานิ ยสฺส ตํ อติหสิตํ นามฯ เอสญฺจ สิตาทีนํ มเชฺฌ เทฺว เทฺว หสฺสา อาทิโต ปฏฺฐาย **กมโส** ยถากฺกเมน เชเฎฺฐ มเชฺฌ อธเมปิ จ กถิตาติ สมฺพโนฺธฯ ปุราตเนหีติ วิญฺญายติฯ

๓๕๙-๓๖๐. อิทานิ หสฺสเภทํ ทเสฺสติ “**สิต**”มิจฺจาทินาฯ **อิห** อิมสฺมึ หสฺสวิสเย **วิกาสินยนํ** วิวฎนยนํ สิตํ นามฯ **กิญฺจิ อาลกฺขิยทิชํ ตุ** กิญฺจิ ทิสฺสมานทนฺตํ, ตํ หสิตํ นามฯ **มธุรสฺสรํ** มธุรนาทํ วิหสิตํ นามฯ **สํสสิโรกมฺปํ** อํสสิโรกมฺปสหิตํ อุปหสิตํ นามฯ **สชลกฺขิ** อสฺสุวิ

โลจนสหิตํ อปหสิตํ นามฯ **วิกฺขิตฺตงฺคํ** อฏฺฐาเน ปสารณวเสน วิกฺขิตฺตหตฺถปาทาทิอวยววนฺตํ อติหสิตํ นาม ภวติฯ **เอสํ** ฉนฺนํ **กมโส** กเมน เทฺว เทฺว เชฏฺฐ มเชฺฌ อธเมปิ วิสเย กถิตา ปุราตเนหิ ภาสิตาติฯ วิกาสีนิ นยนานิ อเสฺสติ จ, กิญฺจิ อีสกํ อาลกฺขิยา ทิชา ยเสฺสติ จ, มธุโร สโร อเสฺสติ จ, อํโส จ สิโร เจติ จ, อํสสิรโส กมฺปติ จ, เตน สห วตฺตตีติ จ, สห ชเลน วตฺตมานานิ อกฺขีนิ ยเสฺสติ จ, อนุสฺวราคโมฯ วิกฺขิตฺตานิ องฺคานิ ยเสฺสติ จ วากฺยํฯ สิตหสิตทฺวยํ อุตฺตเม, วิหสิตอุปหสิตทฺวยํ มชฺฌิเม, อปหสิตอติหสิตทฺวยํ อธเม วตฺตเตฯ เอวํ สิตาทโย อนุรูปวิภาวาทินา ปยุตฺตา อิเม รสา’วตฺถํ ปาปุณนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

หสฺสรสสฺส เอวมุทาหรณํ ญาตพฺพํ –

ปูเชสิ กณฺฐมณินา อปิ โย ปสโนฺน,
ธเมฺม ปุรา’สมธุรํ วิธุรํ ส หนฺตุํ;
โคเปนฺติยาปิ วจเนน ถิยา สภาวํ;
ภตฺตึ อกาสิ ผรุเส มยิ นาคราชาติฯ

โย **ปุรา** ปุเพฺพ **ธเมฺม** ตสฺส ธมฺมกถเน **ปสโนฺน กณฺฐมณินา อปิ** อตฺตโน อนคฺฆกณฺฐมณินาปิ ตํ ปูเชสิ, **โส** นาคราชา **สภาวํ** อตฺตโน อธิปฺปายํ โคเปนฺติยา อปิ ถิยา **วจเนน** อิตฺถิยา วจเนน **อสมธุรํ** ตุลฺยรหิตํ **วิธุรํ** วิธุรปณฺฑิตํ **หนฺตุํ** วินาสนตฺถํ **ผรุเส** จเณฺฑ มยิ ภตฺตึ อกาสีติฯ อิห เอกสฺมึเยว วตฺถุนิ นาคราชสฺส ปสาทวธวิธานาทิวิปรีตปฺปวตฺติ อาลมฺพณวิภาโว, ปฐมํ อนคฺฆปิยวตฺถูหิ ปูชิตภาโว จ โพธิสตฺตสฺส อตุลฺยภาโว จ อิตฺถิวจนสฺส สมฺปฏิจฺฉนภาโว จ ตสฺสาธิปฺปายสฺส อญฺญาตภาโว จ ปุณฺณกสฺส จณฺฑภาโว เจติ อิเมหิ สพฺพวจเนหิ อุทฺทีปนวิภาโว ทสฺสิโตฯ อิเมหิ อุทฺทีปิตฐายีภาวสงฺขโต หาโส วากฺยสามตฺถิยา ปกาสิโต หาสวิโรธินิเพฺพทาทิวชฺชิตา สมาลสิยสโนฺตสอสฺสุเวปถาทิกา พฺยภิจารีภาวา สาตฺติกาภาวา จ เอวํ สามตฺถิเยน ทีปิตาฯ ตทนุรูปวิภาวาทิปกาสกา ยถาวุตฺตกวิปฺปโยคา อนุภาวา นาม โหนฺติฯ หสฺสเภเทน มชฺฌิเม ปุริเส วตฺตพฺพาปิ หสิตอุปหสิตา เทฺว อิมา ทฎฺฐพฺพาฯ

กรุณาฐายีภาว

๓๖๑.โสกรูโป ตุ กรุโณ-
นิฏฺฐปตฺติฏฺฐนาสโต;
ตตฺถา’นุภาวา รุทิต-
ปลยตฺถมฺภกาทโย;
วิสาทาลสฺยมรณ-
จินฺตาที พฺยภิจาริโนฯ

๓๖๑. **“โสเก”**จฺจาทิฯ **อนิฏฺฐสฺส** ปุตฺตวิโยคาทิโน เทสนิกฺกฑฺฒนาทิโน ปตฺติ จ **อิฏฺฐสฺส** ธมฺมสฺส, ธนาทิโน วา นาโส จ ตโต วิภาวภูเตหิ สมฺปโนฺน **โสกรูโป** โสกสภาโว ตุ กรุโณ รโส นามฯ ตตฺถ อุตฺตมานํ โสโก ปุตฺตวิโยคาทิอนิฏฺฐุปฺปตฺติโต, ธมฺมาทิอิฏฺฐนาสโต จ ชายเตฯ นีจานํ ตุ เทสนิกฺกฑฺฒนาทิอนิฏฺฐุปฺปตฺติโต, ธนาทิอิฏฺฐนาสโต จ, ปเรสํ ธนาทินาสโต ตุ อุตฺตมเสฺสว มหาการุณิกตฺตา, เสสํ สุโพธํฯ อนุภาโว ปเนตฺถ ยโถจิตฺยํ นิรูปยิตโพฺพฯ

๓๖๑. อิทานิ กรุณารสโปสนกฺกมํ ทเสฺสติ **“โสก”**อิจฺจาทินาฯ **อนิฏฺฐุปฺปตฺติฏฺฐนาสโต** ปุตฺตวิโยคาทิโน, เทสจาคาทิโน วา อนิฏฺฐสฺส อุปฺปตฺติ จ สีลาทิโน, ธนาทิโน วา **อิฏฺฐสฺส** กนฺติวตฺถุโน วินาโส จาติ อิเมหิ อาลมฺพณวิภาเวหิ กรณภูเตหิ อุปฺปนฺนุน **โสกรูโปตุ** โสกสภาโว ปน **กรุโณ** กรุณารโส นาม โหติฯ **ตตฺถ** กรุณารเส **รุทิตปลยตฺถมฺภกาทโย** รุทิโต ปลโย ถโมฺภติอาทโย อนุภาวา นาม ภวนฺตีติฯ ถมฺภาทีนํ สรูโป เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ วิสาทอาลสฺยมรณจินฺตาทโย พฺยภิจาริโน ตสฺมิํเยว พฺยภิจาริโน ภวนฺติฯ อิห ปุตฺตวิโยคาทิอนิฏฺฐุปฺปตฺติยา จ สีลธมฺมาทิอิฏฺฐนาสเนน จ อุตฺตมานํ โสโก อุปฺปชฺชติ, เทสจาคาทิอนิฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ธนาทิอิฏฺฐนาสเนน จ นีจานํฯ อเณฺญสํ ธนาทิวินาสเนน ปน มหากรุณิกตฺตา อุตฺตมเสฺสว อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมิํ วิสเย โส โสโก เสสานํ นุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา ยถารหํ ปโยโค กาตโพฺพฯ โสกสฺส รูโป สภาโวติ จ, อนิฏฺฐสฺส ปตฺตีติ จ, อิฏฺฐสฺส นาโสติ จ, อนิฏฺฐุปฺปตฺติ จ อิฏฺฐนาโส เจติ จ, รุทิตญฺจ ปลโย จ ถมฺภโก เจติ จ, เต อาทิ เยสมิติ จ, วิสาโท จ อาลสฺยญฺจ มรณญฺจ จินฺตา เจติ จ, ตา อาทิ เยสมิติ จ วากฺยํฯ อิมสฺส กรุณารสสฺส ลกฺขิยเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

> อากฑฺฒิเต’กสตราชปุรกฺขโต โย,
> ธเมฺมน อาสนมลํกุรุเต ชิโนว;
> โส อสฺสวาลมวลมฺพิย ทานิ นีโต,
> ยเกฺขน โลกติลโก กุรุเต กิเมโกติฯ

โย **เอกสตราชปุรกฺขโต** ราชูนํ เอกสเตน ปริวาริโต **ชิโน อิว** พุโทฺธ อิว **ธเมฺมน** มธุรธมฺมกถเนน **อาสนํ** ธมฺมาสนํ **อลํกุรุเต** สเชฺชติ, **โลกติลโก** โลกสฺส ปิยตาย ติลกาลงฺการภูโต **โส** วิธุรปณฺฑิโต **ยเกฺขน** ปุณฺณเกน อากฑฺฒิโต หุตฺวา นีโต อสฺสวาลํ อวลมฺพิย อิทานิ เอโก กึ กุรุเตติฯ อิหานีโตติ ทสฺสิตปิยวตฺถุวิโยโค โสกสฺส อาลมฺพณวิภาโว โหติฯ ‘‘อากฑฺฒิเตกสตราเช’’จฺจาทินา สกเลน วาเกฺยน อุทฺทีปนวิภาโว ทสฺสิโต, อุทฺทีปิตโสกสงฺขาตฐายีภาโว จ วิสาทาลสฺยจินฺตาทิโก พฺยภิจารีภาโว จ รุทิตปลยถมฺภกาทิกา วิภาวาทิโพธกอนุภาวา จ วากฺยสามตฺถิเยน ทีปิตา โหนฺติฯ

รุทฺทฐายีภาว

> **๓๖๒โกโธ มจฺฉริยาทีหิ, โปเส ตาสมทาทิภิ;**
> **นยนารุณตาทีหิ, รุโทฺท นาม รโส ภเวฯ**

๓๖๒. **“โกโธ”**อิจฺจาทิ, สุโพธํฯ เอตฺถ ปฐเมน **อาทิ**สเทฺทน อวิเกฺขปอุปหาสาทโย วิภาวา คหิตา, ทุติเยน อุคฺคสมฺภมาทโย พฺยภิจาริโน, ตติเยน ภูกุฏิปุรณโอฏฺฐนิปฺปีฬนาทโย อนุภาวาฯ

๓๖๒. อิทานิ รุทฺทรสสฺส โปสนกฺกมํ ทเสฺสติ **“โกโธ”**อิจฺจาทินาฯ โกโธ **มจฺฉริยาทีหิ** มจฺฉริยอวิเกฺขปอุปหาสาทีหิ อาลมฺพณาทีหิ วิภาเวหิ จ เหตุภูเตหิ **ตาสมทาทีหิ** ตาสมทอุคฺคตสมฺภมาทีหิ พฺยภิจารีภาเวหิ **จ นยนารุณตาทีหิ** เนตฺตรตฺตสฺภงฺคโอฏฺฐปีฬนาทีหิ อนุภาเวหิ จ กรณภูเตหิ โปเส สติ รุโทฺท นาม รโส ภเวติฯ มจฺฉริยํ อาทิ เยสนฺติ จ, ตาโส จ มโท เจติ จ, เต อาทิ เยสมิติ จ, นยนานิ จ ตานิ อรุณานิ จาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, สา อาทิ เยสมิติ จ วากฺยํฯ

รุทฺทรสสฺส อุทาหรณเมวํ ทฏฺฐพฺพํ –

ยเกฺขน โภ อธิคโตสิ มนุสฺสภกฺข,
นา’สฺสสฺส วาล’มวลมฺพ ปุรํ อเวกฺข;
เวรมฺภวาตมุขจุณฺณิตสพฺพคโตฺต,
มโจฺจ กถํ ปุนปิ ปสฺสติ ชีวโลกนฺติฯ

โภ มนุสฺสภกฺขน ยกฺขน **อธิคโตสิ** คหิโต อสิ, อสฺสสฺส **วาลมวลมฺพ** วาลธิํ คเหตฺวา อิทาเนว **ปุรํ อเวกฺข** ตุยฺหํ นครํ โอโลเกหิ, ตเถว หิ **เวรมฺภวาตมุขจุณฺณิตสพฺพคโตฺต** เวรมฺภวาตสฺส อภิมุขิจุณฺณิตสกลสรีโร **มโจฺจ** มนุโสฺส **ชีวโลกํ** สตฺตโลกํ ปุนปิ กถํ ปสฺสตีติฯ อิห มจฺฉริยาทิวิภาวา จ โกธาทิสงฺขาโต ฐายีภาโว จ วากฺยสามตฺถิยา ทีปิตา โหนฺติ, อปรเทฺธน ตาสมทอุคฺคตาทิพฺยภิจารีภาวา วิภาวิตา โหนฺติฯ สมุทาเยน นยนารุณตาทโย อนุภาวา สูจิตา โหนฺติฯ

วีรฐายีภาว

๓๖๓.ปตาปวิกฺกมาทีหุ-สฺสาโห วิโรติ สญฺญิโต;
รณทานทยาโยคา, วีโร’ยํ ติวิโธ ภเว;
เตวา’นุภาวา ธิติม-ตฺยาทโย พฺยภิจาริโนฯ

๓๖๓. **“ปตาปิ”**จฺจาทิฯ **ปตาโป** สตฺตุสนฺตาปการี เตโช, **วิกฺกโม** ปรมณฺฑลกฺกมนฺตํ, เต อาทโย เยสํ พลาวิเกฺขปาทีนํ ปฏิปุคฺคลคตานํ วิภาวานํ, เตหิ ชาโต **อุสฺสาโห** รสตฺตมาปโนฺน วีโร รโสติ สญฺญิโต, อยํ วีโร รณทานทยาโยคา ติวิโธ ภเว ยุทฺธวีโร ทานวีโร ทยาวีโรติ, **เต** ยุทฺธกรณาทโย เอว ตตฺถ อนุภาวา ภวนฺติฯ ธิติมติอุคฺคตาทโย พฺยภิจาริโน ภวนฺตีติฯ

๓๖๓. อิทานิ วีรรสเภทํ, โปสนกฺกมญฺจ ทเสฺสติ **“ปตาป”**อิจฺจาทินาฯ **ปตาปวิกฺกมาทีหิ** อญฺญราชูนํ ทณฺฑชเตชสงฺขตปตาโป, เตสเมว ปรมณฺฑลกฺกมนสงฺขาตวิกฺกโม ผลเภโท เจติอาทีหิ อุปฺปโนฺน อุสฺสาโห **วีโรติ** วีรรโสติ **สญฺญิโต** กวีหิ ญาโต, อยํ วีรรโส **รณทานทยาโยคา** ยุทฺธจาคกรุณาโยเคน เหตุภูเตน ติวิโธ ภเวฯ **เต เอว** รณทานทยา เอว อิมา อนุภาวา นาม โหนฺติฯ **ธิติมตฺยาทโย** ธิติมติอุคฺคตคพฺพาทโย พฺยภิจาริโน ภาวา โหนฺตีติฯ ยุทฺธวีรทานวีรทยาวีรวเสน วีรรโส ติวิโธ โหติฯ ปตาโป จ วิกฺกโม เจติ จ, เต อาทิ เยสมิติ จ, รโณ จ ทานญฺจ ทยา เจติ จ, ตาหิ โยโคติ จ, ตโย วิธา ปการา อสฺสาติ จ, ธิติ จ มติ เจติ จ, ตา อาทิ เยสมิติ จ วากฺยํฯ

วีรรสสฺส อุทาหรณเมวํ ทฏฺฐพฺพํ –

วิญฺญาเปตฺวา กุเวรํ สุมหติ-
มปิ เจ’โกวกุมฺภณฺฑเสนํ,
อุตฺตาเสตฺวา คเหตฺวา มณิรตนวรํ
ลกฺขมาธาย ชูเต;
เชตฺวา โกรพฺยราชํ สจิวรตน-
มุทฺธจฺจ รณฺญํ สตมฺหา,
เอตฺถาเนตฺวา’ทิยิสฺสํ สุยุวติรตนํ

โก มเม’ตฺถ’ตฺถิ ภาโรติฯ

กุเวรํ เวสฺสวณมหาราชํ **วิญฺญาเปตฺวา** โพเธตฺวา **สุมหติมฺปิ กุมฺภณฺฑเสนํ** อติมหนฺตํ กุมฺภณฺฑเสนํ เอโกว **อุตฺตาเสตฺวา** ภยํ ชเนตฺวา มณิรตนวรํ คเหตฺวา **ชูเต** อกฺขกีฬายํ ลกฺขํ **อาธาย** ฐเปตฺวา โกรพฺยราชํ เชตฺวา **รญฺญํ สตมุหา** ราชสมฺพนฺธินา สเตน **สจิวรตนํ** อมจฺจรตนํ **อุทฺธจฺจ** อุทฺธริตฺวา เอตฺถาเนตฺวา **สุยุวติรตนํ** โสภนอิตฺถิรตนํ **อาทิยิสฺสํ** คณฺหิสฺสามิ, **เอตฺถ** ยถาวุตฺเตตฺสุ มม โก ภาโร อตฺถีติฯ เอตฺถ ‘‘โก มเมตฺถตฺถิ ภาโร’’ติ อิมินา อุสฺสาหสงฺขาโต ฐายีภาโว ปกาสิโตฯ เอตสฺส อุปฺปตฺติอุทฺทีปเนสุ การณภูตสฺส อิตฺถิรตนสฺส อาทานขฺยาตนาคราชคตปตาปวิกฺกมาทิวิภาโว จ, ตํตํรูปปฺปกาสกกวิวจนสงฺขาตานุภาโว จ ‘‘วิญฺญาเปตฺวา’’อิจฺจาทินา วากฺยสามตฺถิเยน ปฏิปาทนียา โหนฺติฯ ‘‘สุมหติมฺปิ กุมฺภณฺฑเสนํ เอโก’’ติ จ, ‘‘รญฺญํ สตมุหา สจิวรตนมุทฺธจฺจา’’ติ จ อิเมหิ ธิติอุคฺคตคพฺพาทโย จ, ‘‘วิญฺญาเปตฺวา กุเวร’’นฺติ จ, ‘‘อุตฺตาเสตฺวา โกรพฺยราช’’นฺติ จ, ‘‘เอตฺถาเนตฺวา อิจฺจาทโย’’ติ จ อิเมหิ มตฺยาทโย จ พฺยภิจาริโน ภาวา วิภาวิตา โหนฺติฯ อิเมหิ วิภาวานุภาวพฺยภิจารีภาเวหิ ยุทฺธวีรรโส โปสิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ อิมินาเยว นเยน ทานวีราทโย วิญฺญาตพฺพาฯ

ภยฐายีภาว

๓๖๔. วิการิสนสตฺตาทิ-
ภยุกฺกํโส ภยานโก;
เสทาทโย’นุภาเว’ตฺถ,
ตาสาที พฺยภิจาริโนฯ

๓๖๔. ‘‘**วิการิ**’’จฺจาทิฯ **วิการิ** อสภาวปฺปวตฺต วิรุทฺธ **สโน** สทฺท สตฺต จ, เต อาทโย เยสํ สุญฺญารญฺญาทีนํ อิตฺถินีจปฺปกติสมฺภวนฺตานํ, วิภาวานํ, ครุอาทีนํ วา อุตฺตมานํ, เตหิ ชาตสฺส ภยสฺส, กิตฺติมสฺส วา อุกฺกํโส ภยานโก นาม รโสฯ เอตฺถ เสทกมฺปนปาทจลนาทโย อนุภาวา, ตาสาทโย พฺยภิจาริโนฯ

๓๖๔. อิทานิ ภยานกรสสฺส โปสนกฺกมํ ทเสฺสติ ‘‘**วิการิ**’’จฺจาทินาฯ **วิการิสนสตฺตาทิภยุกฺกํโส** ปกติวิรเหน วิการวเนฺตหิ วิรุเทฺธหิ อสนิสทฺทาทิสเทฺทหิ, รกฺขสาทิสเตฺตหิ วา วิภาเวหิ เหตุภูเตหิ สญฺชาโต สาภาวิโก, กิตฺติโม วา ภยปฏิพนฺธ อุกฺกํโส ภยานกรโส นาม โหติฯ **เอตฺถ** ภยานกรสวิสเย **เสทาทโย** ทาหสรีรกมฺปนาทโย **อนุภาวา** กายิกวาจสิกปฺปโยคสงฺขตา อนุภาวา โหนฺติฯ **ตาสาที พฺยภิจาริโน** ตาสสงฺกาทโย อิห พฺยภิจารีภาวา โหนฺตีติฯ สโน จ สโตฺต เจติ จ, วิการี เอเตสํ อตฺถีติ จ, วิการิโน จ เต สนสตฺตา เจติ จ, เต อาทโย เยสํ สุญฺญารญฺญาทีนมิติ จ, เตหิ ชาตํ ภยมิติ จ, มเชฺฌ ปทโลโป, ตสฺส อุกฺกํโสติ จ, เสโท อาทิ เยสํ กมฺปนาทีนมิติ จ, ตาโส อาทิ เยสํ สงฺกาทีนมิติ จ วากฺยํฯ อิตฺถินีจปฺปกติกานํ ภยเหตุ วิการิสนสตฺตาทิ, อุตฺตมานํ ครุอาทิฯ

เอตฺถ ลกฺขิยเมวํ เวทิตพฺพํ –

ยํ ทิฏฺฐิสตฺถปตเนน ปริปฺผุรนฺตี,
กุมฺภณฺฑรกฺขสจมู คมิตา สมนฺตา;
อาจกฺกวาฬนค’มสฺสคตํ ปุรีว,
โภโต มุหุํ มุหุ’มปสฺสิ ส ปุณฺณโก’หนฺติฯ

ทิฎฺฐิสตฺถปตเนน ทิฎฺฐิสลฺลสมฺปาตเนน **ปริปฺผุรนฺตี** กมฺปมานา **สมนฺตา** ปริสมนฺตโต **อาจกฺกวาฬนฺตํ** จกฺกวาฬปฺพฺพตาวธิ **คมิตา** ปลาปิตา **กุมฺภณฺฑรกฺขสจมู** กุมฺภณฺฑรกฺขสานํ เสนา ยํ **อสฺสคตํ** อสฺสปิเฎฐ นิสินฺนกํ **โภโต** ภวตํ ตุมฺหากํ **ปุรี อิว** ปุริยา ทสฺสนมิว **มุหุํ มุหุํ อปสฺสิ** ขเณ ขเณ อปสฺสิตฺถ, **โส** อหํ ปุณฺณโก นาม ยโกฺขติฯ เอตฺถ ‘‘ทิฎฺฐิสตฺถปตเนนา’’ติ ทิฎฺฐิสตฺถาโรปเนน จ ‘‘ส ปุณฺณโก อห’’นฺติ อิมินา จ ภยชนนสฺส เหตุภูตวิรุทฺธสตฺตสงฺขาตา วิภาวา นิทฺทิฎฺฐา, ‘‘มุหุํ มุหุ’มปสฺสี’’ติ รสาวตฺถสมฺปตฺตภยุกฺกํสสงฺขโต ฐายีภาโววิภาวิโต, ‘‘กุมฺภณฺฑรกฺขสจมู คมิตา สมนฺตา อาจกฺกวาฬนฺค’’นฺติ ตาสสงฺกาทิกา พฺยภิจาริโน ภาวา โชติตาฯ ‘‘ปริปฺผุรนฺตี’’ติ เสทกมฺปาทโย อนุภาวา ทสฺสิตา โหนฺติฯ

ชิคุจฺฉาฐายีภาว

๓๖๕. ชิคุจฺฉา รุธิราทีหิ,
ปูตฺยาทีหิ วิราคโต;
พีภโจฺฉ โขภนุ’เพฺพคี,
กเมน กรุณายุโต;
นาสาวิกุนนาทีหิ,
สงฺกาทีหิ’สฺส โปสนํฯ

๓๖๕. **‘‘ชิคุจฺฉา’’**อิจฺจาทิฯ รุธิรนฺตาทีหิ ปูติกิมิอาทีหิ วิราคโต จ ชาตา **ชิคุจฺฉา** ครหา กเมน โขภโน อุเพฺพคี กรุณายุโต จ พีภโจฺฉ ภวติ, นาสาวิกุนนมุขจฺฉทนาทีหิ อนุภาเวหิ, สงฺกาเวคาทีหิ พฺยภิจารีหิ จ อสฺส โปสนํ ภวตีติฯ

๓๖๕. อิทานิ พีภจฺฉรสสฺส โปสนกฺกมํ ทเสฺสติ **‘‘ชิคุจฺฉา’’**อิจฺจาทินาฯ **รุธิราทีหิ** รตฺตนฺตคุณาทีหิ จ, **ปูตฺยาทีหิ** ปูติกิมิอาทีหิ จ, **วิราคโต** วิรตฺตภาเวน จาติ อิเมหิ ตีหิ วิภาเวหิ เหตุภูเตหิ อุปฺปชฺชมานา ชิคุจฺฉา **กเมน** รุธิราทีนํ ติณฺณํ วิภาวานํ ปฎิปาฎิยา **โขภโน** อนวฏฺฐาโน อสมาหิโต **อุเพฺพคี** อุเพฺพควา **กรุณายุโต** โสกรูเปน สหิโต จาติ เอวํ พีภโจฺฉรโส นาม โหติฯ **นาสาวิกุนนาทีหิ** นาสสโงฺกจนมุขปิทหนาทีหิ อนุภาเวหิ จ **สงฺกาทีหิ** จ สงฺกาอาเวคาทีหิ พฺยภิจารีภาเวหิ จ กรณภูเตหิ **อสฺส** พีภจฺฉรสสฺส โปสนํ โหตีติฯ รุธิราทีสุ ตีสุ ปเทสุ, โขภนาทีสุ ตีสุ จ คมฺยมานตฺตา อวุโตฺตปิ **จ**สโทฺท โยเชตโพฺพ, ตสฺมา โขภนาทีหิ ตีหิ ยุโตฺตว พีภจฺฉรโส นามาติ ทฎฺฐโพฺพฯ รุธิรํ อาทิ เยสํ อนฺตาทีนมิติ จ, ปูติอาทิ เยสํ กิมิอาทีนมิติ จ, อุเพฺพโค อสฺส พีภจฺฉสฺส อตฺถีติ จ, กรุเณน อายุโตติ จ, นาสาย วิกุนนํ สโงฺกจนมิติ จ, ตํ อาทิ เยสํ มุขจฺฉาทนาทีนมิติ จ, สงฺกา อาทิ เยสํ อาเวคาทีนมิติ จ วากฺยํฯ

อิมสฺส พีภจฺฉโสฺสทาหรณเมวํ เวทิตพฺพํ –

ยกฺขา มจฺจกรงฺกกงฺกนธรา เย นิมฺมิตา ปุณฺณเก-
นุ’ตฺตํสีกตปาณิปลฺลวธรา หารีกตโนฺตรคา;
ลิตฺตา โลหิตกุงฺกุเมหิ วิธุเรเน’เต ปิวนฺตา วสา-
มชฺชํ สีสกปาลปาติหิ ปุเร ธุตฺตา วิโย’เปกฺขิตาติฯ

ปุณฺณเกน ยเกฺขน นิมฺมิตา **มจฺจกรงฺกกงฺกนธรา** มนุสฺสฎฺฐิสงฺขาตกรภูสนธาริโน **อุตฺตํสีกตปาณิปลฺลวธรา** มตฺถกมาลิกตหตฺถตลสงฺขตปลฺลวธาริโน **หารีกตโนฺตรคา** มตฺตาหารีกตมนุสฺสนฺตสงฺขาตอุรคสมฺปยุตฺตา **โลหิตกุงฺกุเมหิ** รุธิรสงฺขาตกุงฺกุมกเกฺกหิ ลิตฺตา

สีสกปาลปาติหิ สีสกปาลสงฺขาเตหิ สราเวหิ **วสามชฺชํ** วสาสงฺขาตสุรํ **ปุเร** อภิมุเข ปิวนฺตา เย ยกฺขา สิยุํ, เอเต ยกฺขา **วิธุเรน** ปณฺฑิเตน **ธุตฺตา วิย** นคเร สุราธุตฺตา วิย อุเปกฺขิตา โหนฺตีติฯ อิห ‘‘ลิตฺตา โลหิตกุงฺกุเมหี’’ติ จ ‘‘อุตฺตํสีกตปาณิปลฺลวธรา’’ติ จ ‘‘หารีกตโนฺตรคา’’ติ จ อิเมหิ จิตฺตโกฺขภการณภูโต รุธิราทิวิภาโว จ, ‘‘มจฺจกรงฺกกงฺกนโร’’ติ จ ‘‘สีสกปาลปาติหิ วสามชฺชํ ปิวนฺตา’’ติ จ อิเมหิ อุเพฺพควนฺตสภาวสฺส เหตุภูโต ปูตฺยาทิวิภาโว จ ปกาสิโตฯ กรุณายุตสภาวสฺส การณภูตวิรชฺชนวิภาโว จ นาสาวิกุนนาทิอนุภาโว จ สงฺกาเวคาทิพฺยภิจารีภาโว จ พีภจฺฉสงฺขาตฐายีภาโว จาติ อิเม สเพฺพ วากฺยสามตฺถิเยน คมฺมาติ เวทิตพฺพาฯ

วิมฺหยฐายีภาว

๓๖๖.อติโลกปทเตฺถหิ,
วิมฺหโย’ยํ รโส’พฺภุโต;
ตสฺสา’นุภาวา เสทสฺสุ-
สาธุวาทาทโย สิยุํ;
ตาสาเวคธิติปฺปญฺญา,
โหเนฺต’ตฺถ พฺยภิจาริโนฯ

๓๖๖. **‘‘อติ’’**จฺจาทิฯ **อติโลเกหิ** โลกาติวุตฺตีหิ มายาทิพฺพเคหารามาทีหิ ปทเตฺถหิ ชาโต อยํ **วิมฺหโย** จิตฺตวิการสงฺขาโต ฐายีภาโว อพฺภุโต รโส นามฯ เสทอสฺสุสาธุวาทโรมญฺจาทโย ตสฺส อนุภาวา สิยุํ, ตาสาทโย พฺยภิจาริโน โหนฺตีติฯ

๓๖๖. อิทานิ วิมฺหยรสสฺส โปสนกฺกมํ ทเสฺสติ **‘‘อติ’’**อิจฺจาทินาฯ **อติโลกปทเตฺถหิ** โลกฎฺฐิติมติกฺกมฺม ปวเตฺตหิ มายาทิพฺพภวนอารามวิมานาทิปทเตฺถหิ เหตุภูเตหิ อุปฺปชฺชมาโน อยํ **วิมฺหโย** จิตฺตพฺยาปนสงฺขาโต ฐายีภาโว **อพฺภุโต รโส** อพฺภุตรโส นาม ภเว, เสทสฺสุสาธุวาทาทโย **ตสฺส** อพฺภุตรสสฺส อนุภาวา สิยุํ, ตาสาเวคธิติปฺปญฺญา **เอตฺถ** อพฺภุตรสวิสเย พฺยภิจาริโน ภาวา โหนฺตีติฯ อติกฺกนฺตา โลกมิติ จ, เต จ เต ปทตฺถา เจติ จ, สาธุอิติ วาโทติ จ, เสโท จ อสฺสุ จ สาธุวาโท เจติ จ, เต อาทิ เยสํ โรมญฺจาทีนมิติ จ, ตาโส จ อาเวโค จ ธิติ จ ปญฺญา เจติ จ วากฺยํฯ

อิมสฺส อพฺภุตรสโสฺสทาหรณเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

ส ปุณฺณเกนา’หฎเนกภิํสเน-
สฺว’โห นเฎเนว สุนิจฺจโล’จลา;
นิปาติโต เตน อวํสิโรปตํ,
อสนฺตสํ ตํ มินิ ทิฎฺฐิยฎฺฐิยาติฯ

โส วิธุรปณฺฑิโต **ปุณฺณเกน** ยเกฺขน **นเฎน** อิว อเนกวิการทสฺสนเกน นาฎเกน วิย **อาหฎเนกภิํสเนสุ** ภยตฺตมานีตาเนกวิธภิํสเนสุ วตฺตมาเนสุ สุนิจฺจโล **เตน** ปุณฺณเกน **อจลา** สฎฺฐิโยชนุเพฺพธกาฬาคิริปพฺพตมตฺถกโต นิปาติโต **อวํสิโรปตํ** อโธสีสํ ปตโนฺต **อสนฺตสํ** เอวํ อปฺปติเฎฺฐปิ อนุตฺตสโนฺต **ตํ** ปพฺพตํ ทิฎฺฐิยฎฺฐิยา **มินิ** ปมาณมกาสิ, **อโห** อจฺฉริยนฺติฯ เอตฺถ ภยเหตุมฺหิ สติ ภีติยา จ ตตฺถ ปริชานนาภาวสฺส จ โลกสภาวตฺตา ตมติกฺกมฺม ภยกรเณ อสนฺตาสสฺส จ ทิฎฺฐิยา ปพฺพตมินนสฺส จ ปวตฺตภาวกถเนน โลกาติกฺกนฺตปทตฺถสงฺขาโต วิภาโว ‘‘อสนฺตสํ ตํ มินิ ทิฎฺฐิยฎฺฐิยา’’ติ อิมินา ปกาสิโตฯ ‘‘อโห’’ติ วจเนน, ตสฺส

สามตฺถิเยน จ สาธุวาทเสทอสฺสุอาทโย อนุภาวา วิภาวิตาฯ ตาสอาเวคธิติจฺจาทิพฺยภิจารีภาวา, วิมฺหยสงฺขาตฐายีภาโว จ สมฺหิตวากฺยสามตฺถิเยน โชติโตฯ

สมฐายีภาว

๓๖๗. ฐายีภาโว สโม เมตฺตา-
ทยาโมทาทิสมฺภโว;
ภาวาทีหิ ตทุ'กฺกํโส,
สโนฺต สนฺตนิเสวิโตฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต

สุโพธาลงฺกาเร

รสภาวาวโพโธ นาม ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

สุโพธาลงฺกาโร สมโตฺตฯ

๓๖๗. **"ฐายิ"**จฺจาทิฯ เมตฺตาทิสมฺภโว **สโม** อุปสมสงฺขาโต ฐายีภาโว ภวติ, ตทนุรูเปหิ ภาวานุภาเวหิ ตสฺส อุกฺกํโส ยสฺส, โส สโนฺต นาม รโส ภวติ, โส จ สนฺตนิเสวิโตติฯ

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกายํ ฏีกายํ

รสภาวาวโพโธ ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

๓๖๗. อิทานิ สนฺตรสสฺส โปสนกฺกมํ ทเสฺสติ **"ฐายิ"**จฺจาทินาฯ **เมตฺตาทยาโมทาทิสมฺภโว** เมตฺตากรุณาปีติอาทิวิภาเวหิ สมฺภูโต **สโม** กายจิโตฺตปสโม ฐายีภาโว นาม โหติ, ***ภาวาทีหิ*** พฺยภิจารีภาวาทีหิ กรณภูเตหิ, อปิจ ตสฺส สมสฺส อนุรูเปหิ พฺยภิจารีภาวานุภาเวหิ **ตทุกฺกํโส** ตสฺส ฐายีภาวสฺส อุกฺกํสยุโตฺต **สนฺตนิเสวิโต** สาธูหิ เสวิโต **สโนฺต** สนฺตรโส นาม โหตีติฯ เมตฺตา จ ทยา จ โมโท เจติ จ, เต อาทโย เยสมิติ จ, เตหิ สมฺภโว ยเสฺสติ จ, ตสฺส อุกฺกํโส อสฺส สนฺตเสฺสติ จ, สตํ นิเสวิโตติ จ วากฺยํฯ

อสฺส สนฺตรสโสฺสทาหรณเมวํ ทฎฺฐพฺพํ –

เอเนฺตสุ เกสริกรีสฺว'ปิ เวฐยเนฺต,
นาเค นคํ มทคเช วิย เวฬุคุมฺพํ;
ยเกฺข วิจาลยติ โนจลิ อีสกมฺปิ,
สนฺตึ คโตว วิธุโร มธุราปิ ภาโวติฯ

เกสริกรีสุ สีหหตฺถีสุ **เอเนฺตสุ อปิ** ภึสนาการเน สมีปมาคจฺฉเนฺตสฺปิ **นาเค เวฐยเนฺตปิ** นาเคสุ สรีรํ เวฐยเนฺตสฺปิฯ ชาตฺยาเปกฺขาเยกวจนํ, เวฬุคุมฺพํ **มทคเช วิย วิจาลยติ** มทคฬิตหตฺถิมฺหิ จาเลเนฺต อิว **ยเกฺข** ปุณฺณเก **นคํ** กาฬาคิริปพฺพตํ **วิจาลยติปิ** อเนกปฺปการ จาเลเนฺตปิ **วิธุโร** ปณฺฑิโต **สนฺตึ คโตว** นิพฺพานํ อาลมฺพณกรณวเสน สมฺปโตฺต วิย ผลสมาปตฺติสมาปโนฺน อิว อถ วา ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานสงฺขตนิโรธสมาปตฺติสมาปโนฺน วิย **อีสกมฺปิ** อปฺปกมฺปิ **มธุรา ภาวา อปิ** มธุรสภาวโตปิ โน จลิ, นิสิโนฺนฎฺฐานโต ปเควาติ อธิปฺปา

โยฯ เอตฺถ ธาวนโรทนกมฺปนาทีนํ กรณภูตํ สีหาทีนมาคมนํ นาคเวฐนํ ปพฺพตกมฺปนนฺติอาทีสุ วตฺตมาเนสุปิ นิพฺพิการเตฺตน สนฺตึ คโตติ อิมินา สนฺตรสสฺส ปกติภูเต อุเทฺทเส ทสฺสิโต นวโม ฐายีภาโว ทสฺสิโต โหติ, เอตสฺส อุปฺปตฺติอุทฺทีปนานํ การณภูตา เมตฺตาทยาโมทาทิวิภาวา สามตฺถิยา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ ธิติมติสติอาทโย ตทนุรูปพฺยภิจารีภาวา จ ตาทิสานุภาวา จ ''เอเนฺตสุ เวฐยเนฺต วิจาลยตี''ติ อิมินา, สกลวากฺยสามตฺถิเยน จ ปกาสิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย

รสภาวาวโพโธ นาม ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

สุโพธาลงฺการฎีกา สมตฺตาฯ